

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΣΑΡΡΑΪΓ

Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΜΟΥ
ΕΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

(1916-1918)

ΠΑΡΙΣΙΟΙ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΝΕΣΤ ΦΛΑΜΜΑΡΙΟΝ
ΡΟΥΕ ΡΑΣΙΝ 26

Τα δικαιώματα μεταφράσεως και αναπαραγωγής ισχύουν για όλες τις χώρες

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΣΑΡΡΑΪΓ

**Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΜΟΥ
ΕΝ ΑΝΑΤΟΛΗ**

(1916-1918)

ΠΑΡΙΣΙΟΙ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΝΕΣΤ ΦΛΑΜΜΑΡΙΟΝ
ΡΟΥΕ ΡΑΣΙΝ 26

Τα δικαιώματα μεταφράσεως και αναπαραγωγής ισχύουν για όλες τις χώρες

GÉNÉRAL SARRAIL

**Mon
Commandement
en Orient**

(1916-1918)

PARIS
ERNEST FLAMMARION, ÉDITEUR
26, RUE RACINE, 26

Tous droits de traduction, d'adaptation et de reproduction réservés
pour tous les pays

**Η διοίκησίς μου
εν Ανατολή**

**Mon commandement
en Orient**

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΣΑΡΡΑΪΓ

Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΜΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗΝ

(1916 - 1918)

1 ο ν

Τὰ γεγονότα τοῦ Ἀ΄ Παγκοσμίου Πολέμου εἰς τὴν Ἑλλάδα διατηροῦν τὴν ἐπικαιρότητα των καὶ ἔχουν ἀκόμη ἐπιδράσεις εἰς τὴν ζωὴν τῆς χώρας, καίτοι παρήλθον ἤδη τόσα ἔτη. Διαφωτιστικὸν τῶν κρίσεων ποὺ συνεκλόνιζον συνεχῶς τὴν χώραν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν, εἶναι καὶ τὸ βιβλίον τοῦ στρατηγοῦ Σαρραΐγ, Διοικητοῦ τῆς Γαλλικῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς, ὑπὸ τίτλον «Ἡ διοίκησις μου ἐν Ἀνατολῇ (1916 - 1918)», Παρίσι (1920). Πλήρως μετάφρασις τοῦ βιβλίου αὐτοῦ παρατίθεται ἑνταῦθα. Εἰς τινα δὲ σημεία θὰ παρατεθῶν καὶ ἐπέξηγηματικά σημειώσεις.

*

Ὁ Μαυρίκιος - Παῦλος Ἐμμανουὴλ Σαρραΐγ ἐγεννήθη εἰς Καρκασὸν τῆς Νοτίου Γαλλίας τῷ 1856 καὶ ἀπέθανεν εἰς Παρίσιον τῷ 1929. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν τοῦ Σαιν - Σὺρ καὶ ὅταν ἀπεφοίτησεν, ἀνομάσθη ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ. Τῷ 1900, ταγματάρχης ἦδη, ἐτοποθετήθη ὑπασπιστὴς τοῦ στρατηγοῦ Λουδοβίκου Ἀντρέ (1838 - 1913), ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, διαδεχόμενος τὸν στρατηγὸν μαρκήσιον Γκαστὸν - Αὐγούστου Γκαλιφιέ (1830 - 1909) κριθέντα ἀκατάλληλον μετὰ τὴν ὑπόθεσιν Ντρεῦφους (1899). Ὁ στρατηγὸς Ἀντρέ εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς τηρήσεως φακέλλων μετὰ τὰς πολιτικάς καὶ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν ἀξιωματικῶν. Ἡ ὑπόθεσις τῶν ἐν λόγω φακέλλων προέκλεσε παραίτησιν τοῦ στρατηγοῦ Ἀντρέ καὶ πτώσιν τῆς κυβερνήσεως Κόμπ (1904).

Κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ὁ Σαρραΐγ συνεδέθη μετὰ τῶν ἀριστέρων πολιτικῶν κύκλων, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους διωρίσθη ἀλληλοδιαδόχως Διοικητὴς τῆς Σχολῆς Πεζικοῦ τοῦ Σαιν - Μαϊζάν καὶ Διευθυντὴς Πεζικοῦ εἰς τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν (1907 - 1911). Ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τοῦ Ταγματάρχου τῷ 1900 προήχθη ἐντὸς ἑνδεκαετίας (1911) μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀν-

τιστρατήγου.

Κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ Ἀ΄ Παγκοσμίου Πολέμου ἦτο Διοικητὴς τοῦ βου Σώματος Στρατοῦ εἰς τὸ Σαλὸν - σὺρ - Μάρν (τὰ ἀρχαῖα Καταλωνικὰ Πεδιά), ὅπου ἀνέλαβε τὸν τομέα τῆς προκαλύψεως κατὰ τῶν Γερμανῶν. Τὴν 2αν Σεπτεμβρίου 1914 παρέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς 3ης Στρατιάς καὶ μετέσχε τῆς πρώτης μάχης τοῦ Μάρνη.

Ἀπέκρουσε τὰς μεγάλας Γερμανικὰς ἐπιθέσεις, αἱ ὁποῖαι προήρχοντο ἐκ δύο μετώπων, συνεκράτησε δὲ τὰς δυνάμεις του εἰς τὸ περιχαρακωμένον στρατόπεδον τοῦ Βερντέν καὶ εἰς τὰ ὑψώματα παρὰ τὸν ποταμὸν Μόζαν. Εἶχε λάβει διαταγὴν ὑποχωρήσεως, τὴν ὁποῖαν προσεπάθησε νὰ ἐκτελέσῃ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς περιορισμένην κλίμακα καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἐπαφὴν μετὰ τὸν οὐχρὸν Βερντέν. Εἰς τὸν πόλεμον τῶν χαρακωμάτων (1914 - 1915) ἡ 3η Στρατιά ἐδέχθη σοβαρὰς ἐπιθέσεις καὶ πιέσεις τῶν Γερμανῶν καὶ ὑποχώρησεν, ὡς ἐκ τούτου ἐξ ὁ Σαρραΐγ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Γεωργίου - Λουδοβίκου Ὑμπέρ. Κατὰ τὴν 3ην Αὐγούστου 1915 ὁ Σαρραΐγ ἐτοποθετήθη Διοικητὴς τῆς Γαλλικῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδὴ τῆς Συμμαχικῆς δυνάμεως ἡ ὁποῖα εἶχεν ὡς ἀποστολὴν ἀφ' ἐνὸς νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μαχομένην παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς «Ἀντάντ» Σερβίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διασφαλίσῃ τὴν Βαλκανικὴν κατὰ τῆς Γερμανικῆς ἐπιθέσεως. Ἀρχικῶς τὸ στρατηγεῖον τῆς Στρατιάς ἦτο εἰς τὰ Δαρδανέλλια, ἀλλ' αἱ δυνάμεις μετεφέρθησαν βαθμιαίως εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, ὅπου ἀπεδιδάσθη ὁ Σαρραΐγ κατὰ τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1915.

2 ο ν

Εἰς τὸ μέτωπον τῆς Θεσσαλονικῆς ὁ Σαρραΐγ προώθησε ταχέως τμήματα κατὰ μῆκος τοῦ Ἀξιού καὶ πέριξ τοῦ Κριβολάκ, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀνεχαιρίζετο ἡ ὑποχώρησις τῶν Σέρβων. Ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε καὶ οἱ Σέρβοι ὑπε-

χρεώθησαν εἰς τὴν γνωστὴν διὰ τῆς Ἀλβανίας ὑποχώρησιν διὰ νὰ καταλήξουν οἱ περισσότεροί εἰς Κέρκυραν, ἐνῶ ὁ Σαρραΐγ κατάρθωσε πρὸς στιγμὴν νὰ διατηρήσῃ τὰς θέσεις του παρὰ τὰ Ἑλληνο - Σερβικὰ σύνορα μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1915. Κατόπιν συνεπτεύθη μετὰ ὅλας τὰς δυνάμεις του (150.000 ἀνδρῶν) εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονικῆς, ὅπου προέβη εἰς τὴν διοργάνωσιν τοῦ γνωστοῦ περιχαρκαμένου στρατοπέδου.

Ἡσθάνετο ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμυντικῆς αὐτῆς ὀργανώσεως, διότι κατείχετο ἐκ μεγάλου φόβου καὶ ἀνασφαλείας λόγῳ τῆς ἐπιμόνου ἀρνήσεως τῆς τότε Ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Κωνσταντίνου, ὅπως ἡ χώρα ἐμπλακῆ εἰς τὸν πόλεμον χωρὶς νὰ ἔχῃ ὑποστῆ ἐπιθεσὶν ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Βουλγάρων. Ἡ Ἑλληνικὴ οὐδετερότης καὶ ἡ παρουσία Ἑλληνικῶν τινῶν δυνάμεων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονικῆς, εἶχε καταστήσει ἀγχώδη τὸν Σαρραΐγ, φοβούμενον Ἑλληνικὴν ἐπιθεσὶν μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων εἰς τὸ ἔδαφος τῆς χώρας.

Ἀπὸ τῆς 18ης Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 15ης Νοεμβρίου 1916, ὅταν ἡ Ρουμανία ἐξήλθεν εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς «Ἀντάντ», ὁ Σαρραΐγ ἀνέλαβε τὴν ὑποστήριξιν αὐτῆς δι' ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Κατέλαβε τὴν Φλώριναν καὶ ἐξεδίωξε τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὸ Μοναστήριον. Κατόπιν αὐτοῦ, κατὰ Δεκέμβριον 1916, ἀνομάσθη ἀρχιστράτηγος τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων τῆς Ἀνατολῆς.

Διακατείχετο ἐκ προσωπικῆς ἐμπειρίας κατὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ ἐπηρέασε σοβαρῶς τὴν Γαλλικὴν πολιτικὴν κατ' αὐτοῦ, καίτοι ὁ βασιλεὺς ἠκολούθει τὴν γνώμην τῆς τότε Ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας περὶ τοῦ μὴ σκοπίμου τῆς διακοπῆς τῆς Ἑλληνικῆς οὐδετερότητος. Ἐπίστευεν ὅτι ὁ Κωνσταντίνος ἦτο φίλος τῶν Γερμανῶν, λόγῳ τῆς στενῆς συγγε-

νείας του μετά του Αυτοκράτορος Γουλιέλμου Β' (σημειώτεον ότι στενή συγγένεια συνέδεε και τον βασιλέα της Αγγλίας προς τον Κάιζερ). Ως εκ τούτου δε είχε την γνώμη ότι υπερβολικαί πιέσεις κατά των Ελλήνων θα προεκάλεον έξοδον της χώρας εις τον πόλεμον παρά τὸ πλευρὸν τῶν Κεντρικῶν Αυτοκρατοριῶν. Διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος φόβου περὶ ἐνδεχομένης Ἑλληνικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν νῶτον τῶν δυνάμεων του. Κατέστη δὲ παροιμιώδης ἡ φράσις: «Τὰ νῶτα τοῦ Σαρραΐγ, πρὸς δὴ λωσιν ἀνυπάρκτου κινδύνου».

Κατὰ Μάϊον καὶ Ἰουνίου 1917 προπαρασκεύασε τὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῆς «Παλαιᾶς» Ἑλλάδος ἐν συνερρασίᾳ μετὰ τὸν Γάλλον ναύαρχον Νταρτιζ ντὺ Φουρναι, δεδωμένου ὅτι ἡ Γαλλία ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ μετώπου τῆς Ἀνατολῆς Κατέλαβε τὴν Θεσσαλίαν, τὸν Πειραιᾶ, τὰς Ἀθήνας, τὴν Κόρινθον καὶ συνείργησεν εἰς ὅσα προεκάλεσαν τὴν παραίτησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τοῦ Διαδόχου Γεωργίου καὶ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνωτάτου ἀρχόντου ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου μετὰ κυβερνήσιν ὑπὸ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, δεδηλωμένην φιλίαν τῆς «Ἀντάντ» ἀπὸ τοῦ Κινήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Μετὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Κλεμανσώ εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἐκρίθη ἡ τύχη τοῦ Σαρραΐγ ὡς διοικητοῦ δοθέντος ὅτι εἶχε προκαλέσει τὴν ἀντίδρασιν ὄλων τῶν Συμμάχων. Ὁ ἀρχιστρατῆγος τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων μόλις εἶχε νυμφεῦθι τότε, εἰς ἡλικίαν 61 ἐτῶν, νεαρὰν νοσοκόμην καὶ κατηγορεῖτο ὅτι εἶχε παραδοθῆ εἰς τὰς ἀπολαύσεις τοῦ ἔρωτος!

3 ο ν

Συνήλθε τὸ Πολεμικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν ἡν Δεκεμβρίου διὰ νὰ συζητήσῃ τὴν ὑπόθεσιν Σαρραΐγ καὶ τὴν ἀδράνειαν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Κλεμανσώ ἐδήλωσε σαφῶς: «Ὁ Σαρραΐγ δὲν ἔμπορεῖ νὰ παραμείνῃ. Μάλιστα, ἔπαυσε εἰς τὴν Γαλλίαν θὰ πρέπει νὰ δώσῃ λογαριασμὸν, διότι ἄφησε τὰ πάντα εἰς τὴν τύχην καὶ οὐδὲν ἐρρῶθμισεν».

Ὁ Πεταίν ἀνεφώνησε: «Μὴ τὸν θέσετε εἰς τὴν διάθεσίν μου, διότι θὰ εἶναι ὡς νὰ μοῦ ἀναθέτετε τὴν εὐθύνην νὰ τὸν παραμερίσω».

«Μείνετε ἤσυχος», ἀπήντησεν ὁ Κλεμανσώ: «Ἐγὼ θὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνην μόνος, ἐὰν τὸ ἐπιθυμήτε». Κατὰ τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1917, ὁ Σαρραΐγ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐκλείσεν οὕτω ἡ

περίοδος τῆς ἐκεῖ διοικήσεως τοῦ ἡ ὅποια οὐτε τελείως ἀνεπιτυχῆς ἢ οὐτε τελείως ἐπιτυχῆς. «Ἡ δόξα τοῦ Σαρραΐγ», ἔγραψεν, «περιλαμβάνει ἀκτίνας καὶ σκιάς».

Ὁ Σαρραΐγ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Λουδοβίκου Γκιλλιῶμα (1863 - 1940). Ὄταν ὁ τελευταῖος ἐποθετήθη στρατιωτικὸς διοικητὴς τῶν Παρισίων (Ἰούλιος 1918), τὰ καθήκοντα τοῦ ἀρχιστρατῆγου ἀνέλαθεν ὁ στρατηγὸς Λουδοβίκος Φελίξ Φρανσὲ ντ' Ἐπραι (1856 - 1942). Ὄταν ὁ Φρανσὲ ντ' Ἐπραι ὑπέγραψε τὴν συνθήκην ἀνακωχῆς εἰς τὴν Μακεδονίαν, τῷ 1918, ὁ Σαρραΐγ κατελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ ὄριου ἡλικίας καὶ ἀπεστρατεύετο...

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1919 ὁ Σαρραΐγ ὑπέβαλεν ὑποψηφιότητα βουλευτοῦ Παρισίων, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Ὄταν συνεκροτήθη ἡ νέα κυβέρνησις τοῦ Στεφάνου - Ἀντωνίου Μιλλερὰν (1859 - 1943), ὁ Σαρραΐγ ἐπανεφέρθη εἰς τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν τιμῆς ἔνεκεν, ἐν τῇ ἀληθείᾳ λόγῳ πολιτικῆς φιλίας, διότι συνεδέετο μετὰ τὸν σοσιαλιστὴν Μιλλερὰν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς κυβερνήσεως Βαλιτέκ - Ρουσσώ.

Κατὰ τὸ 1924 ἡ σοσιαλιστικὴ κυβέρνησις Ἐρριώ, πρὸς τὴν ὅποιαν προσέκειτο, ὠνόμασεν αὐτὸν Διοικητὴν τῆς Γαλλικῆς Στρατιᾶς τοῦ Λιβάνου καὶ Ὑπατον ἀρμοστήν εἰς Συρίαν, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ στρατηγοῦ Βειγκάν. Ἡ ἀσκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ γέροντος στρατηγοῦ διοικήσις ἦτο τῶσον αὐταρχικὴ, ὥστε προεκάλεσεν ἐξυγερσίν τῶν Δρουσῶν οἱ ὅποιοι καὶ ἐπέφεραν σοβαρὰς ἀπολαύσεις εἰς τὰς Γαλλικὰς δυνάμεις. Ἀντιδρῶσαι αὐταὶ ἐβομβάρδισαν τὴν συνοικίαν τῶν ἰθαγενῶν εἰς Δαμασκόν. Κατόπιν τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ, ὁ Σαρραΐγ ἀνεκλήθη εἰς τὴν Γαλλίαν, κατ' Ὀκτώβριον 1925. Ἐκτοτε ἰδιώτευσεν εἰς Παρισίους, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1929, ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη.

Τὸ ἔργον τοῦ Σαρραΐγ περὶ τῆς «διοικήσεώς του εἰς τὴν Ἀνατολήν» συνεζητήθη πολὺ ὅταν ἐξεδόθη, τῷ 1920. Ἀπετέλει τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐνεργειῶν του εἰς τὸ μέτωπον τῆς Ἀνατολῆς καὶ ταυτοχρόνως ἔμμενον ἀπολογίαν διὰ τὴν δράσιν του. Παρέχει, θεβαίως, πλουσίας πληροφορίας κατὰ τὰς Γαλλικὰς ἀπόψεις, ὅμως, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα — ἐν οἷς κυρίως ἐκείνο τοῦ ναυάρχου Νταρτιζ ντὺ Φουρνὲ «Πολεμικαὶ ἀναμνήσεις ἐνὸς ναυάρχου (1914 - 1916)», καὶ τὰ διβλία τοῦ στρατηγοῦ Ρενιῶ, «Ἡ κατάκτησις τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ στρατηγοῦ Π. Μπορντά, «Ἡ σύγκρουσις Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς» τῶν συνταγματάρχου Μπιτζάκ «Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ

Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ (1916-1922)» κ.λπ. (γαλλιστί). Ἡ ἐπίσημος Ἑλληνικὴ ἀποψις περὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς συγκεκριμένης περιόδου διευτυῶθῃ, βάσει τοῦ σωζομένου ἀρχεακοῦ ὕλικου, εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ δημοσιεύματος τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ: «Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς κατὰ τὸν Ἀ' Παγκόσμιον Πόλεμον 1914 - 1918. Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» (Ἀθῆναι 1958). Πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα πληροφορία παρέχονται καὶ εἰς ἀπομνημονευματογραφικὰ ἔργα Ἑλλήνων στρατιωτικῶν.

4 ο ν

Μεταξὺ τῶν ἀπομνηματογραφικῶν ἔργων εἰς τὰ ὅποια περιέχονται ἐνδιαφέροντα πληροφορία, ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς: ἀντιστρατῆγου Π. Δαγκλῆ, «Ἀναμνήσεις», Ἐγγραφα, Ἀλληλογραφία. Τὸ Ἀρχεὶον του, ἀντιστρατῆγου Βικτ. Δούσμανη, «Ἀπομνημονεύματα. Ἱστορικὰ σελίδες τὰς ὁποίας ἔζησας», ἀντιστρατῆγου Α. Μαζαράκη - Αἰνιάνος, «Ἀπομνημονεύματα», Θ. Παγκάλου, «Τὰ Ἀπομνημονεύματά μου 1897 - 1947», ἀντιστρατῆγου Ἰ. Ἰωαννίδου, «Κωνσταντίνος Β'», ἀντιστρατῆγου Α. Παρασκευοπούλου, «Ἀναμνήσεις», στρατηγοῦ Νικ. Τρικούπη «Ἀναμνήσεις», στρατηγοῦ Ἀν. Χαρολάμπη «Ἀναμνήσεις», θεβαίως πέραν τοῦ λίαν γκροστοῦ ἔργου τοῦ Γ. Βεντήρη, «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910 - 1920» καὶ τῶν σχετικῶν κεφαλαίων γενικωτέρων συνθετικῶν ἔργων εἰς τὰς διδικῶν μόνογραφιών. Ὅλοι προσφάτως ἤρχισεν ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἡ συστηματικὴ ἐπιστημονικὴ ἐκμετάλλευσις τῶν ξένων ἱστορικῶν ἀρχείων.

Ἡ ἱστορικὴ περίοδος τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αἱ πολεμικαὶ, διπλωματικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐπιπτώσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πολιτικῶν πραγμάτων, κορύφωμα τῶν ὁποίων ὑπήρξαν αἱ δραματικαὶ σελίδες τοῦ Διχασμοῦ, μετὰ τὰς πολλαπλὰς φοβερὰς συνεπειὰς οὐ μόνον μέχρι τοῦ 1922, ἀλλὰ καὶ μέχρι σήμερον, ἐπιτρέπουν τὴν σκέψιν ὅπως ἀπολογητικὰ κείμενα πρωταγωνιστῶν τῶν γεγονότων καταστοῦν εὐρύτερον γνωστά.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μέχρι τοῦ 1917 ἐπεκράτει συνημοσία σιωπῆς περὶ τοῦ στρατοῦ μας τῆς Ἀνατολῆς: οὐδὲν καθημερινὸν ἀνακοινῶν μόνον διαλειπόντως κάποιαι ἀπλάϊ εἰδήσεις. Ἀντιθέτως διεδίδοντο ἀνακρίβειαι ἢ φαντασίαι περὶ τῶν ἔργων, τῶν επιχειρήσεων καὶ, θὰ προσέθετα, τῶν ἐπιτυχῶν τῶν ἀνδρῶν ποῦ εἶχα τὴν τιμὴν νὰ διοικῶ. Βαθμῶδον

ταύτα εφαινότο ὅτι θὰ καθίσταντο ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια.

Ἀπὸ τῆς ἐπανόδου μου εἰς τὴν Γαλλίαν, μεταξὺ Ἰανουαρίου καὶ Ἀπριλίου 1918, ἐτακτοποιήσα τὰς σημειώσεις πού εἶχα κρατήσει ἡμέραν καθ' ἡμέραν περὶ τῶν ἀγνώστων ἀρχικῶν προσπαθειῶν μας εἰς Μακεδονίαν καὶ Σερβίαν. Πολλὰ γεγονότα ἐμεσολάβησαν ἔκτοτε. Ἐν ταύτοις παραδίδω εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν ἐργασίαν μου εἰς ὅσον μορφὴν αὐτὴ κατέληξεν. Ἐν ὅψει τῶν γεγονότων τοῦ 1918 θὰ ἠδυνάμην ἴσως νὰ προσθέσω τὰς ἐξῆς δύο σκέψεις:

Τὸ σχέδιον πού προεκάλεσε τὴν κατάρρευσιν τῆς Βουλγαρίας τῷ 1918 χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ θέρους τοῦ 1918 ἢ μήπως ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1917; Εἰς ἀπάντησιν ἀρκεῖ νὰ μελετηθῶν μερικὰ τηλεγραφήματα, πού ἀπέστειλα μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Μοναστηρίου καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1917.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ μετώπου τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα νὰ προκληθῆ ρήγμα, πού θὰ ἐπέτρεπε νὰ δοθῇ λύσις δὲν εἶχον τηλεγραφήσει. — ματαίως, δυστυχῶς — ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1916: «Ἡ ἐπίθεσις, με ὄλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, εἶναι δυνατὴ μόνον εἰς τὸ Βαλκανικὸν μέτωπον».

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ: Ἡ ΓΕΝΕΣΙΣ ΜΙΑΣ ΣΤΡΑΤΙΑΣ. Κατὰ τὴν 22αν Ἰουλίου 1915, περὶ τὴν 20ὴν ὥραν, ἔλαβον εἰς τὸ Σαιν-Μενεούλ, εἰς τὸ γενικὸν στρατηγεῖον, τῆς 3ης Στρατιάς, κρυπτογραφημένον τηλεγράφημα: «Στρατηγὸς Ὑπερ ἐποπεθετήθη Διοικητὴς 3ης Στρατίας, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ στρατηγοῦ Σαρράτζι, τὸν ὁποῖον ἀπεφάσισεν ἡ Κυβέρνησις νὰ τοποθετηθῆ εἰς ἄλλην θέσιν καὶ ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ παρουσιασθῆ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον κατὰ τὴν 23ην πρῶχροντος κατὰ τὴν 3ην μεταμεσημέριον ὥραν».

5 ο ν

Τὴν 23ην περὶ τὴν 5ην πρωϊνὴν ὥραν ἔφθασα ὀδικῶς εἰς Παρισίους. Ἀρχικῶς ἐπεσκέφθην τὸν ὑπουργὸν Ἐσωτερικῶν (κ. Μαλβύ), τὸν ὁποῖον σχεδὸν δὲν ἐγνώριζα, ἀλλ' ὁ ὁποῖός μου εἶχε τηλεφωνῆσει νὰ περᾶσω νὰ τὸν ἰδῶ. Μετ' ἀνεκοίμισεν ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀντικαταστήσω τὸν στρατηγὸν Γκουρῶ εἰς κεφαλὴν τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἐν συνεχείᾳ, ἐπληροφορήθην λεπτομερῶς τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως, ὅταν, κατὰ τὴν 3ην ἀπογευματινὴν, ἐγενώμην δεκτὸς εἰς τὸ ὑπουργεῖον

Στρατιωτικῶν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ κ. Μιλλερὰν, παρουσίᾳ τοῦ προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κ. Βιβιανί.

Ἡ συνάντησις ἦτο δυσάρεστος. Ὡς διοικητὴς Στρατίας ἠρνήθην τὴν διοίκησιν Σώματος Στρατοῦ πού μου προσεφέρετο καὶ ἐξέφρασα τὴν πρόθεσιν νὰ ἀποσυρθῶ εἰς τὸ Μοντωμπάν, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀποστρατείας μου. Ὁ κ. Μιλλερὰν τελικῶς με διέταξε νὰ μεταβῶ αὐθημερὸν εἰς τὴν ἐν λόγῳ πόλιν ὅπου ἔπρεπε νὰ ἀναμένω τὴν ἀπόφασίν του. Με ἄφησε μόνον μετὰ τοῦ κ. Ριβιανί, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ διορθώσῃ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ συναδέλφου του.

Μου ἐπέτράπη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ τεσσαράκοντα ὁκτῶ ὥρας εἰς Παρισίους. Ἀπὸ πλευρᾶς του, ὁ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης κ. Μπριάν, ἐνημερωθεὶς περὶ τῆς συναντήσεως, εὔρε τρόπον ἵνα συγκεράσῃ τὰς ἐπιθυμίας τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν προσωπικὴν ἀξιοπρέπειάν μου.

«Θὰ ἀπεδεχόμεν τὴν διοίκησιν πού μου προσεφέρετο ἐὰν ἐπιηξάνετο καὶ ἐὰν θὰ ἀνελάμβανα τὰ καθήκοντά μου μόνον ἀφοῦ ἐγένετο αὐτὴ ἡ μεταβολή.»

Μετὰ τινὰς ἡμέρας, εἰς τὸ Μοντωμπάν, ἔλαβον τηλεγραφικῶς τὴν διαταγὴν νὰ παρουσιασθῶ κατὰ τὴν 3ην Αὐγούστου εἰς τὰς 14.30' εἰς τὸ ἰδιαίτερον γραφεῖον τοῦ κ. Μιλλερὰν. Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν μου ἐζήτησε νὰ ἐκθέσω τὰ αἰτήματά μου. Τὰ περιόρισα εἰς τρία:

1ον. Θὰ συνεχροτεῖτο στρατιά, ἡ ὁποία θὰ ἐλάμβανε τὴν ὀνομασίαν Στρατιά τῆς Ἀνατολῆς.

2ον. Δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ εὐρίσκωμαι, ὡς οἱ στρατηγοὶ ντ' Ἀμάντ καὶ Γκουρῶ, ὑπὸ τὰς διαταγὰς Ἀγγλῶν στρατηγῶν.

3ον. Θὰ ἀνεχώρουν μόνον ἐφ' ὅσον θὰ συνωδεύομην ὑπὸ ἐπαρκῶν ἐνισχύσεων.

Τὰ δύο τελευταῖα σημεῖα ἐδημιούργουν σοβαρὰς δυσκολίας. Μόνον τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἦτο ἀρμόδιον διὰ νὰ διαπραγματεῖται τὴν ἀνεξάρτητον διοίκησίν μου. Ὑπῆρχε σύμφασις. Τὸ θέμα ἦτο ὀρθόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου, μεταβαλλομένων τῶν δυνάμεων, τίποτε δὲν ἠμποδίζε νὰ συναφθῆ νέα σύμβασις. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναχώρησιν μετὰ τῶν ἐνισχύσεων αὐτῆς ἦτο δι' ἐμὲ ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Οὐδὲ ἐν τυφέκιον, οὐδὲ ἐν πυρῶδον θὰ μου εἶχον σταλεῖ ἐὰν εἶχον μεταδῆ μόνος εἰς τὴν Ἀνατολήν. Θὰ προσέθετα ὅτι ἡ ἐπιθυμία νὰ με ἰδοῦν νὰ ἐξαφανίζωμαι ἀπὸ τὸ Γαλλικὸν μέτωπον καὶ τὴν Γαλλίαν διεφαινότο εἰς φράσιν τοῦ ὑ-

πουργοῦ: «Ἄν νομίζετε ὅτι θὰ σὰς ἀφήσω εἰς Παρισίους μέχρι τῆς 15ης Σεπτεμβρίου!...».

Ἐξ ἄλλου διὰ νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν λύσιν, ὁ κ. Μιλλερὰν με ἐπληροφόρησεν ἐπίσημως, μετὰ δύο ἡμέρας (5 Αὐγούστου), ὅτι εἶχον τοποθετηθῆ διοικητὴς τῆς Στρατίας τῆς Ἀνατολῆς. Δὲν μου ἀνέφερε, θεαίως, τίποτε διὰ τὰς σχέσεις ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπαγωγῆς εἰς τοὺς Ἀγγλους. Ἀντιθέτως, ὑπεχρέωθην νὰ μου δηλώσῃ ὅτι δὲν θὰ μετέβαινον εἰς τὰ Δαρδανέλλια ἂν δὲν ἐνισχύετο τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα, ἔκτος ἐὰν — προσέθεσε — ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως ὁ στρατηγὸς Μπαγιού, ὁ προσωρινὸς διοικητὴς.

Δὲν ἀντέδρασα κατὰ τῆς ἐν λόγῳ δηλώσεως, καίτοι αὐτὴ ἦτο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὸ «modus vivendis», τὸ ὅποιον εἶχεν ἐφευρεῖ ὁ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης καὶ τὸ ὅποιον, ὡς ἐγνώριζον καλῶς, εἶχεν υἰοθετήσει ἡ Κυβέρνησις. Ἀποχαριετῶν με ὁ κ. Μιλλερὰν μου ἔδωσε μίαν κατευθυντήριον ἐντολήν: «Νὰ μὴ συνασπρέφθετε τοὺς κοινοβουλευτικούς.»

6 ο ν

Ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς, με ἐκάλεσε νὰ διατυπώσω τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ ποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ δρᾶσις μας εἰς τὴν Ἀνατολήν διὰ τῆς στρατίας. Ἐφαινότο σαφῶς ὅτι ὁ ὑπουργὸς δὲν εἶχεν ἐκτιμήσει τὰς συνεπείας, μέτρον πού εἶχεν ἐνθαρρύνει ἡ ἄπλως ἀποδεχθῆ ὅταν με ἀντικατέστησεν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς 3ης Στρατίας καὶ ὅτι ἠγωνίζετο νὰ εὕρῃ τρόπον νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν κατάστασιν. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐκλήθην νὰ προτείνω πολεμικὰς ἐνεργείας εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἂν καὶ εὐρισκόμην ἄνευ στοιχείων καὶ ἄνευ προσωπικοῦ (διέθετα, ὡς μόνον βοηθόν, τὸν ἑφεδρον ὑπολοχαγὸν Μπουεῖ, ὁ ὁποῖος με εἶχεν ἀκολουθήσει).

Ἐπέβαλα συνοπτικὸν ὑπόμνημα. Δι' αὐτοῦ ἐζήτησον νὰ μὴ παραμείνουν αἱ δυνάμεις μας εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως, ἀντεμετώπιζα δὲ τὸ ἐνδεχόμενον ἐκστρατείας κατὰ μῆκος τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν εἴτε διὰ παραλιακῆς πορείας εἴτε δι' ἐκκινήσεως ἀπὸ τοῦ κόλπου τοῦ Ἀδραμυττίου, ὅποτε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ βαδίσωμεν κατὰ τῆς Προύσης ἢ νὰ πλησώμεν ἐκ τῶν νάτων τοὺς Τούρκους πού ἠμύνοντο τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς τῶν Δαρδανελίων. Ἐξέφρασα προτίμησιν δι' ἐπιχειρήσεις πρὸς νότον, πρὸς τὴν Σμύρνην ἢ, ἀκόμη, καλλίτερον, πρὸς τὴν Ἀλεξανδρέτταν, διὰ νὰ ἐφαρμοσώμεν τὴν πολιτικὴν ἐγγυήσεω. Κατέληγον διὰ τῆς

γνώμης ότι δράσις πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης εἶφαιτο πιθανόν, ἀνὰ δὴ τὰ καλλίτερα ἀποτελέσματα.

Ἐπρεπε νὰ ληφθῇ ἀπόφασις. Ὁ κ. Μιλλερὰν ἔκρινεν, ὡς φαίνεται, ὅτι τὸ ὑπόμνημά μου δὲν ἦτο ἀρκούντως στρατιωτικὸν καὶ ἴσως εἶχε δίκαιον. Ἄλλ' ὁ καθορισμὸς τοῦ θεάτρου δράσεως ἐνὸς στρατηγού καὶ τοῦ στόχου του εἶναι κυβερνητικὰ ἔργα. Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν δὲν εἶχε δυνηθῆ νὰ μοῦ εἴπῃ τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔλλειψις ἔπρεπε νὰ καλυφθῇ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ ὑπόμνημα διεβιδάσθη εἰς τὸν στρατηγὸν Ζόφφρ καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου μετέβαλε διὰ νὰ μοῦ εἴπῃ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἐπιχειρήσις εἰς τὸ Γκαμπά - Τεπέ, εἰς τὸ Μπουλαῖρ ἢ εἰς τὴν Μικρασιατικὴν ἀκτὴν τῶν Δαρδανελῶν. Μετέβαλε νὰ θεῶ καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ ἔργον διὰ νὰ συντάξω σχετικὰς δευτέρου ὑπόμνημα. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ἐργασίαν κατέληγα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἐπιχειρήσις εἰς τὸ Γκαμπά - Τεπέ, ἔκρινεν ὅτι ἐπιχειρήσις κατὰ τοῦ Μπουλαῖρ ἦτο ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ θὰ ἀπέδιδεν ἀληθῆ ὄφελῃ, ἐνῷ ἀντιθέτως ἀπόβασις εἰς τὴν Μικρασιατικὴν ἀκτὴν θὰ ἐπετύγχανεν ἄνευ σοβαρῶν δυσκολιών, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀπέδιδε σοβαρὸν κέρδος.

Νέα συνάντησις μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν (25 Αὐγούστου) δὲν μετέβαλεν ἐπιφέρει περὶ τοῦ τί εἶχεν ἀποφασισθῇ. Ἀντιθέτως, ἐκρίθησαν τὸ θέμα τοῦ προσωπικοῦ πού θὰ ἐτίθετο εἰς τὴν διάθεσίν μου. Ὁ κ. Μιλλερὰν μοῦ ἐξέφρασε τὰς ἀπόψεις του περὶ δύο ἐκ τῶν παλαιῶν συνεργατῶν μου τῆς 3ης Στρατιάς, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζα παλαιότερον καὶ ἐξήτουν. Οὐδέποτε μοῦ διετέθησαν. Ἀμφότεροι ἐφόνευσαν ὀλίγον βραδύτερον, ὁ εἰς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ συντάγματός του, ὁ ἕτερος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τάγματός του εἰς τὸν τομέα ὅπου ὑπηρετοῦν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου.

Τὸ δεύτερον ὑπόμνημά μου διεβιδάσθη εἰς τὸν συνταγματάρχην Ἀλεξάντρ, πρῶτον ἐπιτελῆ τοῦ στρατηγοῦ Ζόφφρ, τοποθετηθέντα ἐν συνεχείᾳ, καὶ δικαίως, διεβιβυθὴν τοῦ τμήματος ἐθνικῆς ἀμύνης εἰς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον. Ὁ Ἀλεξάντρ ἀπάντησε διὰ τῆς συστάσεως ὑπομνήματος ἀναφερομένου μόνον εἰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Κατέληγεν ὅτι ἦτο ἀναγκαῖα ἡ παρουσία εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἑνδεκα μαχίμων μεραρχιών, ὡς καὶ δύο ἐτέρων στατικῶν. Ἐ-

πρόκειτο διὰ πλειοδοσίαν ἢ ὅποια κατέληγεν εἰς πλήρη ἀρνήσιν. Ἐξ ἄλλου, ἐπληροφόρηθον ὅτι εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν δις εἶχεν ἀνακινήσει τὸ θέμα τῆς ἀμέσου μεταβάσεώς μου εἰς τὰ Δαρδανέλλια καὶ ὅτι δις εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ μεσολαβήσῃ ὁ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης διὰ νὰ ὑπενθυμίσῃ τὰς ὑποσχέσεις πού μοῦ εἶχον δοθῇ.

7ον

Διὰ νὰ κερδηθῇ χρόνος χωρὶς νὰ δίδεται λύσις ὑπῆρχεν ἀκόμη εἰς τὸν τρόπον: ἡ πρόκλησις συσκέψεως. Ἐγένετο κατὰ τὴν 2αν Σεπτεμβρίου. Παρέστησαν ὁ ὑπουργὸς Ναυτικῶν, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ναυτικοῦ καὶ ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν. Ἀντεμετωπίσθη τὸ ζήτημα τῆς μεταφοράς τεσσάρων μεραρχιών. Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ναυτικοῦ ἐδήλωσεν ὅτι αὐτὰ ἦσαν τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων πού ἴδοντο νὰ μεταφέρῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὸ Ναυτικόν. Ὁ ὑπουργὸς Ναυτικῶν κ. Ὁγκανιέρ ἀντελήφθη, ἐν ταῦτοις, ὅτι εἶχε παρέλθει ὁ καιρὸς τῶν διαταγῶν. Μετὰ τὴν σύσκεψιν ἔδωσε διαταγὴν νὰ ἐτοιμασθῇ ἡ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρεσία τὸ ταχύτερον.

Κινούμενος ἀπὸ ἄλλην σκέψιν, ὁ κ. Μιλλερὰν, μετὰ τὸ πέρας τῆς συσκέψεως, μετέβαλε νὰ μεταδῶ πρὸς ἐπιθεώρησιν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἦτο πάντοτε ἡ αὐτὴ σκέψις, δηλ. τὰ ἀπομακρυνθῶ πάση θυσίᾳ. Ἠρνήθη ρητῶς τὴν πρότασιν, διότι ἐπεθύμουν νὰ παραμείνω εἰς Γαλλίαν ὥστε νὰ ἐπιτύχω κάτι. Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν ἐπεθύμει νὰ φύγῃ διὰ νὰ μὴ κάμῃ τίποτε. Συνεχίζετο ὁ ἀγὼν φθοράς.

Ἐἶχον ἤδη γνώσιν τῶν ἐπομένων φάσεων. Εἶχον ζητηθῆ δύο Σώματα Στρατοῦ ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Ζόφφρ. Τὸ Ἐπιτελεῖον εἰργάζετο διὰ νὰ δημιουργήσῃ στρατιὰν ἐξ αὐτῶν τῶν δύο καὶ τοῦ Σώματος Στρατοῦ τῶν Δαρδανελῶν. Κατὰ τὴν 30ὴν Αὐγούστου εἶχεν ἀντιμετωπισθῇ ἡ πιθανότης νὰ ἀποσυρθοῦν τὰ δύο Σώματα Στρατοῦ, ἀλλὰ μόλις περὶ τὴν 24ν Σεπτεμβρίου μετὰ τὴν ἐπίθεσιν πού ἐσχεδιάζετο εἰς τὴν Καμπανίαν.

Ὁ λόρδος Κίτσεναρ, ἀπὸ πλευρᾶς του, ἐδέχετο νὰ ἀποσπάσῃ, ὡς ἐβεβαιούτο, δύο μεραρχίας τοῦ στρατάρχου Φρέντς καὶ νὰ τὰς στείλῃ εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς Ζόφφρ διὰ νὰ κερδίσῃ χρόνον ἐγνωστοποίησεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ Γαλλικὸν μέτωπον δύο σώματα στρατοῦ ἀλλὰ μόνον τεσσάρους μεραρχίας. Ἐξ ἄλλου, ὁ συντα-

γματάρχης Ἀλεξάντρ εἶχεν ὑποβάλει δευτέρου ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ θέματος. Τελικῶς διὰ νὰ ρυθμισθῇ τὸ ζήτημα, συνεκλήθη κατὰ τὴν 11ην Σεπτεμβρίου σύσκεψις (εἰς τὸ Καλαί) τοῦ κ. Μιλλερὰν, τοῦ λόρδου Κίτσεναρ, τοῦ στρατηγοῦ Ζόφφρ, τοῦ στρατάρχου Φρέντς καὶ τοῦ στρατηγοῦ Σαρραΐ.

Ὁ στρατηγὸς Ζόφφρ ἐξήγησεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάζετο μείωσις τῶν δυνάμεων του. Τελικῶς, ὁμως, συνεζητήθη ἡ μεταφορὰ τεσσάρων μεραρχιών, ἀλλ' ὁ στρατάρχης Φρέντς ἤρνετο νὰ συντελεσθῇ πρὸ τοῦ πέρατος τῆς ἐπιθέσεως εἰς τὸ Ἄρτουά καὶ τὴν Καμπανίαν (ἡ ὅποια εἶχεν ἀναβληθῇ) οἰαδήποτε μετακινήσις ἢ ὑποκατάστασις διὰ δυνάμεων προερχομένων ἐξ Ἀγγλίας τῶν δύο Βρετανικῶν μεραρχιών πού θὰ ἐστέλλοντο ἐκ Γαλλίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ἀντικαταστήσουν τὰς δύο Γαλλικὰς μεραρχίας τῶν Δαρδανελῶν.

Ὁ λόρδος Κίτσεναρ, ἀπὸ πλευρᾶς του, ἠρνεῖτο νὰ θέσῃ τὸν Ἀγγλον ὑπὸ τὰς διαταγὰς Γάλλων, δεδομένου ὅτι, ὡς ἰσχυρίζετο, οἱ Βρεταννοὶ ἦσαν περισσότεροι εἰς τὰ Δαρδανέλλια καὶ διέθετον ἐπὶ πλέον στρατιωτικὴν καὶ ἀποικιακὴν πείραν! Ἀπεδέχετο ἐν ταῦτοις τὴν ὑποβολὴν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς πατρίδος του προτάσεως περὶ ἐξευρέσεως τρόπου τείνοντος εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνεξαρτήτου Γαλλικῆς διοικήσεως ἀλλὰ μὴ μόνιμον σύνδεσμον πρὸς συντονισμόν. Ἠρνήθη ἐπίσης νὰ θέσῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς Γάλλου στρατηγοῦ τὸν Γάλλον ναύαρχον ὁ ὁποῖος ὑπέσχετο ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Ἀγγλον συναδέλφον του.

Εἰς τὸ τέλος τῆς συσκέψεως μετέβαλε νὰ μεταδῶ καὶ νὰ συνηνεγηθῇ μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Χαμίλιαν, ὁ ὁποῖος ἤδρευεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Εὐκόλως ἀντελήφθη ὑπὸ τὴν ἐμπνευσίαν ποῖου ἐγένετο ἡ πρότασις αὐτὴ καὶ ἠρνήθη. Ὁ λόρδος Κίτσεναρ δὲν ἐπέμεινεν. Εἶχε, νομίζω, ἀντιληφθῇ τὴν αἰτίαν τῆς ἀρνήσεώς μου.

Κατὰ βάθος, ἡ σύσκεψις ἐφαίνετο ὅτι δὲν εἶχε προωθήσει τὸ ζήτημα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ συμπέρασμα, πάντοτε τὰ ἡγνῶσιν. Τὸ πρωτόκολλον, τὸ ὁποῖον ἀναμφίβολως διεβιδάσθη πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν, οὐδέποτε μοῦ ἐστάλη.

7ον

Ἐπῆρχε καὶ κάτι σοβαρώτερον. Ὁ πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου μετέβαλε πρὸς τὴν σύσκεψιν τοῦ Καλαί, τῆς ὁποίας, ὡς εἶπεν, ἠγνοεῖ τὰ ἀποτελέσματα.

τά. Τὸν ἐνημέρωσα, ἀλλ' ἂν καί με ἐδέχεται πάντοτε πολὺ καλῶς, δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὸ «λάτρεϊ μοι» του: μὲ ἐκάλει νὰ μεταβῶ εἰς τὰ Δαρδανελλία ἔστω καὶ δι' ὀλίγας ἡμέρας. Ὁ ἐπιδικώμενος σκοπὸς ἦτο καταφανής. Δὲν ὑπέκυψα εἰς τὴν ἐκφραζομένην ἐπιθυμίαν.

Κατὰ τὴν ἐπομένην, μετὰ τὸ πέρασ τῆς συνεδριάσεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, μοῦ ἐστάλη ἐπιστολή. Εἰς αὐτὴν ἀνεφέρτο ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἡ στιγμή νὰ ἐκφράσω τὴν γνώμην μου περὶ τῶν μελετωμένων ἐπιχειρήσεων εἰς τὰ Δαρδανελλία, τὰ ὅποια ἠδυνάμην νὰ ἐπισκεφθῶ διὰ νὰ ἐνημερωθῶ, ἐὰν τὸ ἐξέωρον χρήσιμον. Εἶχον ἤδη ὑποβάλει δύο ὑπομνήματα ἐπὶ τοῦ θέματος. Συνέταξα τρίτον, ἀναφερόμενον ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς, τὸ ὅποιον ὑπέβαλον κατὰ τὴν 21ην Σεπτεμβρίου.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ κ. Μαλβὺ ἔβαλε τὸν πρόεδρον τοῦ Νομαρχιακοῦ Συμβουλίου τοῦ Νομοῦ Σηκουάνας νὰ με καλέσῃ νὰ μεταβῶ εἰς τὰ Δαρδανελλία. Ὁ ὑπουργὸς ἄνευ χαρτοφυλακίου Ζὺλ Γκέντ μοῦ ὑπέβαλε τὴν αὐτὴν συμπεριφορὰν (Σ. Σύντ.: Ὁ Ἰούλιος - Βασιλείου Γκέντ (1845 - 1922) ἦτο Γάλλος μαρσιζτής, ἰδρυτὴς τῆς ἐφημερίδος «Ἡ Ἰσότης» (1877 - 1883) καὶ τοῦ Γαλλικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος (μετὰ τοῦ Π. Λαφάργκ), τὸ ὅποιον ἤθελεν ἐπαναστατικόν, διεθνιστικόν, καὶ «κολληκτιβιστικόν». Βουλευτὴς τοῦ Ρουμπαί (1893 - 1896) καὶ ἀκολούθως τῆς Λιλῆς (1906 - 1922), ἀντιτέθη εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν σοσιαλιστῶν εἰς τὴν ἄστικὴν κυβέρνησιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ζωρῆς. Ἐν τοῖσις μετέσχεν ὡς ὑπουργὸς ἄνευ χαρτοφυλακίου (1914 - 1916) εἰς τὰς κυβερνήσεις τοῦ πολέμου καὶ υἰοθέτησεν ἐθνικιστικὰς θέσεις). Ἐπληροφοροῦμαι ἐπίσης ὅτι εἶχε τεθῆ θέμα ἀναθέσεως εἰς ἐμέ τῆς διοικήσεως στρατίας ἐν Γαλλίᾳ καὶ ὅτι ὁ στρατὸς Ζόφφρ δὲν εἶχε θελήσει νὰ δώσῃ συνέχειαν εἰς αὐτὴν τὴν κυβερνητικὴν πρότασιν.

Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ἐπεταχύνοντο. Κατὰ τὴν 25ην Σεπτεμβρίου ὁ κ. Ὀλάρ, καθηγητὴς εἰς τὴν Σορβόννην, μοῦ ἀνήγγειλεν ὅτι τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον εἶχεν ἀποφασίσαι τὴν ἀποστολὴν δύο μεραρχιών ἐκ Δαρδανελλίων εἰς Θεσσαλονικίην. Κατὰ τὴν 28ην Σεπτεμβρίου ἑτέρα προσωπικότης μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς θὰ μετεφέρετο εἰς τὴν

Θεσσαλονικίην καὶ ὄχι εἰς τὴν Μικρασιτικὴν ἀκτὴν. Τελικῶς, ἔλαβον ἐπίσημον ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἐν λόγῳ πληροφοριῶν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, κατὰ τὴν συνθήειάν του, μὲ ἐκάλει νὰ ὑποβάλω ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ θέματος. Τότε ἐζήτησα νὰ μείνουν εἰς τοὺς Ἄγγλους τὰ Δαρδανελλία, ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς νὰ ἀποτελεσθῇ ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων Σωματίων Στρατοῦ καὶ ὅπως οἱ Ῥώσοι στείλουν τοῦλάχιστον φρουρὰν τῶν ὁδῶν ἐπικοινωνίας.

Εἰς ἀπάντησιν ἔλαβον τὴν ἐπίσημον γνωστοποίησιν περὶ ἀποστολῆς εἰς τὴν Ἀνατολὴν μικτῆς ταξιαρχίας καὶ ὁ ὑπουργὸς προσέθεσε: «Θὰ ἀναχωρήσετε μετ' αὐτῆς». Ἐπληροφορήθην ὅτι ἐγένετο σύσκεψις εἰς τὸ Καλαί καὶ ὅτι ὁ ὑπουργὸς Ναυτικῶν, κ. Ὠγκαινιέρ, εὐηρεστήθη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὅτι εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ ἀποσταλῇ νέα μικτὴ ταξιαρχία καὶ ὅτι αὐτῆς θὰ εἴποντο μία μεραρχία ἱππικοῦ καὶ μία μεραρχία πεζικοῦ. Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν, ὁ ὅποιος μὲ ἐδέχθη κατὰ τὴν ὄκτωβριον, μοῦ ἀνήγγειλεν ἀπλῶς τὴν ἀποστολὴν μικτῆς ταξιαρχίας καὶ μεραρχίας ἱππικοῦ.

8 ο ν

Ἐν τῇ προσπάθειᾳ ὅπως ἐνημερωθῶ ἐπὶ ἄλλης ἀπόψεως, ἐκτὸς τῆς πλήρους ἀρνητικῆς τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, εἶχον ζητήσῃ ἀκρόασιν ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν κ. Ντελακασέ. Οὗτος μὲ ἐδέχθη κατὰ τὴν 5ην Ὀκτωβρίου, ἐνῶ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐπίσης εἶχα ζητήσῃ ἀκρόασιν μὲ ἐδέχθη κατὰ τὴν ὄκτωβριον δι' ὀλίγα λεπτά. Ἡ ἀποστολή μου δὲν καθωρίσθη ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ δύο προσώπων. Ἀλλὰ μῆπως ἦτο δυνατόν εἰς τὴν πραγματικότητά νὰ καθωρίσθῃ;

Κατὰ τὴν 5ην Ὀκτωβρίου ὁ κ. Βίκτωρ Μπάς, καθηγητὴς τῆς Σορβόννης, ἦλθε νὰ μοῦ προτείνῃ, «κατὰ κυβερνητικὴν ἐμπνευσιν», νὰ ἀποδεχθῶ ἀμοιβαίαν μεθέθεσιν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Γκαλλιενί, στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Παρισίων. (Ὁ στρατηγὸς καὶ μετέπειτα στρατάρχης Ἰωσήφ - Σίμων Γκαλλιενί (1849 - 1916) ἐφίσησεν εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν τοῦ Σαιν - Σὺρ, μόλις δὲ ἀπεφοίτησε μετέσχε τοῦ Γαλλο - Γερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870, κατὰ τὸν ὅποιον καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Διεκρίθη εἰς τοὺς ἀποικιακοὺς πολέμους εἰς τὴν Σενεγάλην, τὸν Νίγηρα, τὸ Σουδάν ὅπου ἐτοποθετήθη ὡς διοικητὴς (1886) καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς

τὸ Τουνκίον (1893 - 1895). Ἐτοποθετήθη Γενικὸς Διοικητὴς εἰς τὴν Μαδαγασκάρην (1896 - 1905) ὅπου ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἰθαγενῶν, καθήρσε τὴν βασιλίτισσαν Ραναβλόνα Γ' καὶ ὠργάνωσε τὴν νήσον ὡς ἀποικίαν διὰ ταυτοχρόνου ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐξουσίας. Μέλος τοῦ Ἀνωτάτου Πολεμικοῦ Συμβουλίου (1908), στρατιωτικὸς διοικητὴς Παρισίων (1914), διεδραμάτισε σημαντικὸν ρόλον κατὰ τὴν πρώτην μάχην τοῦ Μάρνη (Σεπτ. 1914). Ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν μέχρι τοῦ θανάτου του (1914 - 1916). Μεταθανατίως τοῦ ἀπενεμήθη τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατάρχου. Συνέγραψε πολλὰ ἔργα περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τὰς ὁποίας διηύθυνε, ὡς καὶ τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, τὰ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὸ 1926).

Ὁ κ. Λέων Μπλόυμ, διευθυντὴς τοῦ ἰδιαίτερου γραφείου τοῦ ὑπουργοῦ Δημοσίων Ἔργων, μοῦ ὠμίλησεν ἐπίσης κατὰ τὴν 5ην Ὀκτωβρίου περὶ ἀμοιβαίας μεθεθέσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Φρανσέ ντ' Ἐπραί, διοικητοῦ τῆς 5ης Στρατίας.

Ὁ δουλευτὴς κ. Μπεναζέ, ἐπιφορτισμένος μὲ ἐπίσημον ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, μὲ ἐκάλεσεν, ἐν ὄψει τῆς παραιτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (: τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου), νὰ μὴ ριφθῶ εἰς τὴν «σφηκοφωλιὰν» τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ ἀπατήσω, ἕνεκα τῆς νέας ἐξελίξεως, νέας καὶ σαφεῖς ὁδηγίας ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν.

Ὁ κ. Κλεμανσώ, εἰς ἐκ τῶν ὀλίγων κοινοβουλευτικῶν τὸν ὅποιον, μετὰ πολλὰς ὑποδείξεις, ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπισκεφθῶ, μὲ συνεβούλευσε, τέλος, νὰ ἀρνήθῶ μετὰ κατηγορηματικότητος νὰ ἀναχωρήσω.

Ἠρνήθην ὅλας τὰς προτάσεις. Δὲν ἤθελα νὰ λεχθῆ ὅτι ἀπέφευγα ἄχαρι ἔργον. Πράγματι, πολλοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐπεθύμουν νὰ συνεχίσω τὰς ἀντιρρήσεις, ὥστε, μὲ αὐτὸ τὸ πρόσχημα, νὰ δυνηθῶν νὰ ἀπαλλαγῶν ὀριστικῶς ἐμοῦ. Κατὰ τὴν ὄκτωβριον, λοιπόν, ἀνεχώρησα ἐκ Παρισίων καὶ κατὰ τὴν 7ην ἐπεβιβάσθην τοῦ πλοίου. Δὲν διέθετα, οὕτως εἶπειν, στρατεύματα, δὲν εἶχον ἐπιμελητὴν, ἀφοῦ μοῦ εἶχον ἀρνήθῃ ἐκεῖνον ποῦ εἶχα ζητήσῃ. Καὶ πράγμα ἀκόμη σοβαρώτερον, δὲν εἶχον ἀκόμη λάβει καμμίαν ὁδηγίαν. Ἀλλὰ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον καὶ ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν εἶχον ἐπιτύχει τὸ ἀπὸ κοινου μετὰ μεθοδικότητος ἐπιδικώμενον ἀποτέλεσμα: Μὲ εἶχαν πετάξει ἐκτὸς Γαλλίας...

9 ο ν

**ΜΕΡΟΣ Α'. ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ
ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ**
**1. ΕΚΚΙΝΗΣΙΣ (14 ΟΚΤ. - 23
ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1915)**

Ἐλέχθη ὅτι δὲν ὑπῆρξε συνεπὴς σχεδίασις εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὰ Βαλκάνια. Ἄς ἐξετάσωμεν τὰς δοθείσας ὁδηγίας καὶ τὰ ἐπακολούθησαντα γεγονότα. Ἄρα γε ἡ Σόφια καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξαν ποτὲ οἱ ἀληθεῖς, προκαθωρισμένοι καὶ ἐπιδιωχθέντες σκοποί;

Ὁ στρατηγὸς Μπαγιού, διοικητὴς τῆς μεραρχίας τῶν Δαρδανελίων, μετακινήσεις εἰς Θεσσαλονίκην, ἔλαβε τὰς πρώτας ὁδηγίας διὰ τηλεγραφήματος τῆς 3ης Ὀκτωβρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: «Οἱ ἐνεργοῦντες εἰς Σερβίαν Γάλλοι θὰ συγκεντρωθῶν εἰς τὴν Νις (: Ναισσόν)». Θὰ εἰμεθα δηλαδὴ ἀπλῆ ὑποστήριξις εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Σερβικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. (Σ. Συнт. Ὁ στρατηγὸς Μαυρίκιος - Κάμιλος Μπαγιού (1847 - 1921) ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Σαῖν - Σὺρ καὶ μετέσχε τοῦ Γαλλο - Γερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870 ὡς διοικητὴς μονάδος ἵππικοῦ καὶ ἐτραυματίσθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Σεντάν. Τῷ 1880 μετετάχθη εἰς τὸ πυροβολικὸν καὶ ἀμέσως ἀπεστάλη εἰς Κεντρικὴν Ἀσίαν, Καυκάσον καὶ Ἀρμενίαν. Κατὰ τὸ 1895 μετέβη εἰς τὴν Μαδαγασκάρην μετὰ τὸ Γαλλικὸν ἐκστρατευτικὸν σῶμα καὶ κατὰ τὸ 1900 ἦτο διοικητὴς ταξιαρχίας εἰς τὴν Κίναν, ὅταν ἐγένετο ἡ διεθνὴς ἐπέμβασις κατὰ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Μπόρερς. Κατὰ τὸν Α. Παγκόσμιον Πόλεμον ἦτο διοικητὴς μεραρχίας εἰς τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον).

Ἐξ ἄλλου αὕτη ἡ διαταγὴ ἦτο μικρᾶς διάρκειας καὶ συνεπῶς θὰ τὴν ἀφήσω κατὰ μέρος πρὸς στιγμὴν. (Σ. Συнт.: Ἐν τούτοις, ἡ διαταγὴ αὕτη εἶχεν ἀμέσους συνεπειὰς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, διότι ταυτοχρόνως ἀπεφασίσθη ἡ ἀποβίβασις τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τὸ μνημονεύομενον ὑπὸ τοῦ Σαρράτῃ τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 5732 τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1915, διέτασσε τὰς δυνάμεις ὑπὸ τὸν Μπαγιὸν νὰ διευθυνοῦν πρὸς τὴν Ναισσόν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόβασιν ἰσθμῶν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τὸ τηλεγράφημα 5856 τῆς 7ης Ὀκτωβρίου 1915, ἦτο τῆς ἐπομένης τῆς ἀποβάσεως τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων εἰς Θεσσαλονίκην, διέτασσε τὴν «προσωρι-

νὴν παραμονὴν» τῶν εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τὰς γνωστὰς συνεπειὰς διὰ τὴν Ἑλλάδα).

Ἐπίσης δὲν θὰ ἐπιμείνω ἐπὶ τῶν τηλεγραφημάτων μετὰ ποικίλας ὁδηγίας ποὺ ἐπικολούθησαν. «Προσωρινῶς μὴ εἰσέλθετε εἰς τὴν Σερβίαν» (7 Ὀκτωβρίου). «Δύνασθε νὰ προχωρήσετε εἰς περιοχὴν Στρουμίτζα» (: Στρώμνιτσα) (8 Ὀκτωβρίου). «Μὴ διαβῆτε τὰ σύνορα» (10 Ὀκτωβρίου). Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, κυρίως κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν, κυριαρχοῦνται ὑπὸ τῶν διπλωματικῶν γεγονότων. Συνεπῶς, ἡ τοιαύτη κατάστασις δὲν ἦτο ἀσυνήθης.

Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς Μπαγιού δὲν εἶχε προπαρασκευασμένας τὰς δυνάμεις του. (Κατὰ τὴν 22αν Ὀκτωβρίου τὸ 175ον Σύνταγμα δὲν ἦτο ἕτοιμον πρὸς μεταφοράν, κατὰ τὴν 23ην μόνον μία ἐκ τῶν ὀρεινῶν πυροβολαρχιῶν του ἠδύνατο νὰ κινηθῇ καὶ αὕτη μόνον χάρις εἰς ἐνισχύσεις ἐξ ἄλλων μονάδων τὰς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ προωθήσῃ). Ἄντι νὰ κερδίσῃ χρόνον προβάλλον τὸ ἀπάραικτον τῆς μεραρχίας του προσέφερεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀπόσπασμα.

10 ο ν

Τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα ἀποδεικνύει ἀπολύτως τὰ λεγόμενά μου: «Ἡ χρησιμοποίησις τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων, ἡ προτεινόμενη ὑπὸ τοῦ ὑμετέρου τηλεγραφήματος, δὲν κρίνεται πρὸς τὸ παρὸν ἀναγκαία ὑπὸ τοῦ Σέρβου λοχαγοῦ - συνδέσμου. Ἐν τούτοις λαμβάνω τὰ ἀναγκαῖα μέτρα ὥστε νὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἀπαντήσω εἰς τὴν πρώτην πρόσκλησιν τοῦ Σερβικοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐγνωστοποίησα ὅτι δύναμαι ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἀποστείλω εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Στρουμίτζα (: Στρώμνιτσα) ἓν σύνταγμα πεζικοῦ καὶ μίαν πυροβολαρχίαν».

Ὁ Σέρβος λοχαγὸς Μαρίκοβιτς, ἀπεσπασμένος εἰς Θεσσαλονίκην, ἀξιοματικὸς τὸν ὁποῖον ἐξετίμησα πολὺ βραδύτερον, εἶχε προκαλέσει τὴν ἰδέαν τῆς ριπτομένης εἰς τὸν ἀγῶνα μικρᾶς δυνάμεως, δηλαδὴ τὴν γνωστὴν μέθοδον τῶν παλαιῶν ἀποικιακῶν μας ἐπιχειρήσεων. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ στρατηγὸς Μπαγιού ἤθελε νὰ κάμῃ ἢ ἐνόμιζεν ὅτι ἔκαμην ὅ,τι εἶχεν ἰδῆ νὰ γίνεταί ἢ εἶχεν ἐφαρμόσει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Μαδαγασκάρην, τὴν Κίναν καὶ ἄλλαχοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅταν, κατὰ τὴν 12ην Ὀκτωβρίου, ἀπέβιβάσθη εἰς τὴν Ἀνατολήν εὐρον ὡς στρατεύματα τὴν Γαλλικὴν με-

ραρχίαν Μπαγιού καὶ τὴν 10ην Βρετανικὴν μεραρχίαν, ἡ ὁποία ἐπίσης εἶχεν ἔλθει ἐκ Δαρδανελίων. Ὡς ὁδηγίας εὐρον τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου: «Ἀναμεινᾶτε νέας ὁδηγίας διὰ νὰ δράσετε».

Ἐκρίνα ὅτι ἐφ' ὅσον εἶχα φθάσει, ἔπρεπε τὸ ταχύτερον νὰ δειχθῆ ὅτι ἠρχώμην διὰ νὰ ἐπιτελέσω ἔργον. Ἐπωφελήθη Σερβικοῦ αἰτήματος διὰ νὰ ζητήσω ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν κυβέρνησιν νὰ ἀναθεωρήσῃ τὰς δοθείσας ὑπ' αὐτῆς ἀρνητικὰς ὁδηγίας: «Σερβικὴ κυβέρνησις ζητεῖ ἀμέσων ἀποστολῆν συντάγματος πρὸς φύλαξιν σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Γευγελῆς μέχρι Δεμίρ - Καπού (: Σιδηρῶν Πυλῶν). Τὸ 176ον θὰ εἶναι ἕτοιμον πρὸς ἐκκίνισιν αὐριον, 13.00 ὥραν, ἐὰν δοθῇ ὑφ' ὑμῶν ἡ ἀδεία διαβάσεως τῶν συνόρων».

Ἡ αἰτήσις μου δι' ἐπέμβασιν εἰς τὴν Σερβίαν δισταυρῶθῃ μετὰ ὑπουργικὸν τηλεγράφημα τὸ ὁποῖον μοῦ εἶδεν, κατὰ τὴν 12ην Ὀκτωβρίου, νέας ὁδηγίας: «Καλύψατε τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν Σερβίας — Θεσσαλονίκης». Ἡ λύσις ποὺ εἶχα ἐπιλέξει, ἐγκριθεῖσα ἐκ τῶν ὑπερέων ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, κατὰ τὴν 15ην Ὀκτωβρίου, ἦτο ἀπλῆ. Συνίστατο εἰς τὴν νότιον Μακεδονίαν (ἀπὸ Γευγελῆς μέχρι Στρωμνίτης), βαθμηδὸν δὲ εἰς τὸν βορρᾶν διὰ τῆς ἀφίξεως τῶν ἐνισχύσεών μας (114ης καὶ 113ης Ταξιαρχιῶν σχηματισουσῶν τὴν 57ην Μεραρχίαν).

Οἱ Σέρβοι, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Δημητρίεβιτς, εἶχον μετὰ Δεμίρ - Καπού καὶ τῆς Ἑλληνικῆς μεθορίου δυνάμιν ἑπτὰ ταγμάτων συγκεντρωμένων εἰς τρία σημεία. Ἀπεφάσισα νὰ ἀντικαταστήσω ἀμέσως τὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι εὕρισκοντο πλησιέστερα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μεθόριον.

Κατὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου τὸ 176ον Σύνταγμα ἀνεχώρησε διὰ τὴν Σερβίαν. Ταυτοχρόνως ἐφασσεν ἡ εἶδησις ἀμφιμαχίας, παρὰ τὸν σταθμὸν τῆς Στρωμνίτης. Τὸ 176ον Σύνταγμα ἐφασσεν ἐν τούτῳ ἐγκαίρως ὥστε τὰ μυδραλλιοβόλα του νὰ δράσουν πλησίον τοῦ σταθμοῦ. Τελικῶς, ἡ Βουλγαρικὴ ἐπίθεσις ἀπέτυχε.

Ἐἶχον διατάξει νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Γευγελὴν εἰς λόχος τοῦ συντάγματος αὐτοῦ πρὸς ἀντιμετώπισιν παντὸς ἐνδεχομένου. Ἡτο ἐξ ἄλλου στοιχεῖον ποὺ θὰ ἀπετέλει προγεφύρωμα εἰς τὴν Σερβίαν προοριζόμενον πρὸς κάλυψιν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Γευγελῆς — Θεσσαλονίκης. Δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ πρόνοια δι' ἐνδεχομένην ἐχθρικήν πράξιν τῶν Ἑλλήνων, οἱ

ὅποιοι ἤδη ἄφηναν νὰ διαφανῆ ἡ διάθεσίς των; (Σ. Συντ. Ὁ Σαρβαίγ ἀνεφάρετο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ψυχολογικῆς ἀντιδράσεως τῶν Ἑλλήνων ἐναντι τῆς δι' αὐθαϊρέτου ξένης ἐπεμβάσεως, χάριν γενικωτέρων Συμμαχικῶν σκοπῶν, παραβιάσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτητοῦ κρατικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς προσβολῆς τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας).

11ον

Κατὰ τὴν 16ην Ὀκτωβρίου, τάγμα τοῦ 2ου Συντάγματος Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς ἀνεχώρησε διὰ τὴν Σερβίαν, ἠκολουθήθη δὲ κατὰ τὴν ἐπομένην ὑπὸ ἐτέρου τάγματος τοῦ αὐτοῦ Συντάγματος καὶ κατὰ τὴν 18ην ὑπὸ τοῦ 1ου Συντάγματος Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς. Ἄλλ' ἐνῷ βαθμηδὸν ἐνεπλεκόμεν τοιούτῳ ὅπως οἱ Σέρβοι δὲν ἔπαυον νὰ μὲ πιέζουν συνεχῶς πρὸς ἀνάληψιν δράσεως.

Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, αἱ ἀντιλήψεις των μετεβάλλοντο. Ἦτο εἶδος «πολεμικοῦ παιγίου», κατὰ τὸ ὅποιον ἀνεζητοῦντο ὅλοι αἱ ὑφιστάμεναι ἐφεδρεῖαι καὶ μεγάλαι καὶ μικραὶ μονάδες ἔπρεπε νὰ μετακινουῦνται καὶ νὰ μάχωνται κατὰ τὴν τυχαίαν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων καὶ τὰς παρουσιαζομένης ἀνάγκας τῆς στιγμῆς.

Κατὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου, ὁ στρατάρχης Πούνικ μού ἐπληγράφηεν: «Ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις ἀπαιτεῖ ὅπως τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα εὐρεθῶν τὸ ταχύτερον δυνατὸν εἰς τὴν Νις (Ναϊσσόν)», ἀλλ' ὡς εἶχα σημειώσει εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 14ης Ὀκτωβρίου: «Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινήθῃ μὲ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διαθέτω πρὸς Νις ἄνευ ἐμπλοκῆς μου εἰς περιπέτειαν». (Σ. Συντ. Ὁ στρατάρχης Ραντομίλ Πούνικ (1847—1917) διετέλεσεν ἐπανειλημμένως ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν τῆς Σερβίας κατὰ τὰ ἔτη 1904 — 1905, 1906 — 1908, 1912. Ἦτο ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ὀργανωτὴς τοῦ νέου Σερβικοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον διώκησε κατὰ τοὺς δύο Βαλκανικοὺς πολέμους. Ἐνίκησε τοὺς Τούρκους εἰς τὸ Κουμάνοβον καὶ τὸ Μονασπῆριον (1912). Κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον ἐνίκησεν ἀρχικῶς τὰς Αὐστριακὰς δυνάμεις, μετὰ δὲ τὴν Γερμανο - Βουλγαρικὴν ἐπιθεσιν διηύθυνε τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Ἀλβανίας πρὸς Κέρκυραν).

Ἐπεθύμουν ὅπως ὁ λοχαγὸς Μαρίνκοβιτς εἰς Θεσσαλονίκην, καθὼς καὶ ὁ συνταγματάρχης Φουρνιέ, στρατιωτικὸς ἀκόλουθός μας εἰς Σερβίαν, εἶναι ἀπολύτως ἐνημερωμένοι περὶ τῶν δυνατοτήτων δράσεως.

Ὁ λοχαγὸς Μαρίνκοβιτς ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου, εἶχεν ἐπιμείνει ὅπως ἀποστείλω ἀπλῶς τὰς δυνάμεις μας εἰς τὰ σημεῖα πού ἐξήτει τὸ Σερβικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον. Ὡς ἀξιωματικὸς σπουδαστὴς ἐν Γαλλίᾳ, καθηρτισμένος καὶ ἐνθουσιαστικὸς πατριώτης, ἐξετέλει ἰδανικῶς τὸν ρόλον του. Ὁ ἰδικός μου ρόλος, ἀντιθέτως, συνίστατο εἰς τὸ νὰ καταστήσω ἀπολύτως σαφὲς ὅτι ἡ Γαλλία δὲν εἶχε προστρέξει διὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ τυπικὰς ἀνάγκας, ἀλλὰ ὅτι ὄφειλε νὰ ἔχη καθωρισμένον τομέα ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἐνήργει μὲ εὐθύνην καὶ μόνον κατὰ τὰς δυνατοτήτας τῶν δυνάμεων τῆς καὶ κατὰ τὸ πρόγραμμά της. Ὑπέδειξα, λοιπόν, εἰς τὸν λοχαγὸν Μαρίνκοβιτς ὅτι αἱ δυνάμεις μου δὲν παρεῖχον δυνατότητα ἀπομακρυσμένης ἐπιχειρήσεως, ὅτι αἱ στρατιωτικαὶ ἀντιλήψεις μου δὲν μού ἐπέτρεπον νὰ μετᾶσχω εἰς ἐπιχειρήσεις ἄκρας τοπικῆς καὶ ἄνευ εὐρύτερου δεσμοῦ καὶ ὅτι, ἐξ ἄλλου, αἱ ὁδηγίαι μου ἀπηγόρευον πᾶσαν ἐνέργειαν ἄνευ ἀποτελέσματος.

Εἰς τὸν συνταγματάρχην Φουρνιέ ἐπληγράφησα κατὰ τὴν 16ην Ὀκτωβρίου διὰ νὰ εὐρεθῶ ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ Σερβικοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου ἐπὶ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον εἶχον συλλάβει τὴν δυνατότητα ἐνεργείας μας. Κατὰ τὴν ἐπομένην, ὅταν ἔλαβα τηλεγράφημα ἐκ τοῦ ὑπουργεῖου Στρατιωτικῶν, διὰ τοῦ ὁποίου συνεπληροῦντο αἱ πρὸς ἐμὲ προηγουμέναι ὁδηγίαι διὰ τοῦ καθορισμοῦ ἐιδικοῦ τομέως διὰ τοὺς Γάλλους, τὸν ἐνημέρωσα καὶ τὸν ἐκάλεσα νὰ πληροφωρήσῃ τὸ Σερβικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον περὶ τῆς ἐξελιξέως.

12ον

Τὸ τηλεγράφημα πού μού ἀπέστειλεν εἰς ἀπάντησιν ὁ συνταγματάρχης Φουρνιέ, ἀποδεικνύει ὅτι ἤμθα τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς γνώμης. Ταῦτο εἶχεν ὡς ἐξῆς: «Σὰς παρακαλῶ πολὺ ὅπως εὐαρεστηθῆτε καὶ διατάξετε τὰς ὑμετέρας δυνάμεις, εὐρισκομένας εἰς τὴν περιοχὴν Στρωμνίτης, ὅπως ἀντικαταστήσων ἀμέσως τὰ ἐκεῖ Σερβικὰ στρατεύματα. Ταῦτα θὰ ἀποσυρθῶν πρὸς Βορρᾶν ἵνα χρησιμοποιηθῶν εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου πραγματοποιοῦνται σφοδραὶ Βουλγαρικαὶ ἐπιθέσεις».

Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθῇ ἐνωρίτερον τὸ Σερβικὸν ἀπόσπασμα; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀρνητικὴ, ἐὰν ληθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ κυβερνητικαὶ ὁδηγίαι ἐλήφθησαν μολὶς κατὰ τὴν 15ην Ὀκτωβρίου, ὅτι, στρατιωτικῶς, ἡ μεραρχία Μπαγιού εὐρίσκετο εἰς μὴ ἐτοιμοπόλεμον κατάστασιν, καὶ ὅτι μολὶς

κατὰ τὴν 16ην Ὀκτωβρίου ἐφθασεν ἡ 114η Ταξιαρχία.

Εἶναι, ἐπίσης, ἀναμφισβήτητον ὅτι κατὰ τὴν 16ην Ὀκτωβρίου ἐκλήθην ὑπὸ τῶν Σέρβων ὅπως καταλάβω τὰ Βελεσσά, ὅπου ἐφαίνετο ὅτι ἐπέκειτο καταγίγς. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς αἰωνίας καταστάσεως ἀντιδράσεως πότε δεξιά καὶ πότε ἀριστερά. Εἶναι, ἐπίσης, βέβαιον ὅτι κατὰ τὴν 17ην, ὁ στρατηγὸς Πόποβιτς, στρατιωτικὸς διοικητὴς Σκοπίων, μού ἐξήτησεν ἐνισχύσεις καὶ μάλιστα διὰ τῆς λαίδης Πάτζετ, συζύγου τοῦ Βρεταννοῦ προξένου.

Τέλος, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Σέρβος ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν ἐπέμενεν ἐπίσης ὅπως μετὰβῶμεν εἰς Σκόπια καὶ κατέληγε ὡς ἐξῆς εἰς τὸ τηλεγράφημά του: «Ἄλλως θὰ εἶναι πολὺ ἀργὰ καὶ ἡ καταστροφὴ ἀναπόφευκτος». Αἱ Σερβικαὶ ἐπιθυμίαι ἦσαν εὐνόητοι, ἀλλ' ἦτο ἀπαραίτητον ὅπως αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις μὴ ἀντιμετωπίσων μικρὰς ἤττας, ὡς ἐγκατεσπαρμέναι. Διὰ νὰ ἀποδείξω δὲ εἰς τοὺς Σέρβους ὅτι δὲν ἐπεθύμουν νὰ τοὺς ἐγκαταλείψω, δὲν ἐδίστασα νὰ στείλω τὴν 114ην Ταξιαρχίαν εἰς Κρίβολακ... Ἡ θέσις αὐτῆ ἦτο ἐπισημὰ ὡς ἀπέχουσα πλεόν τῶν 60 χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν ἑλλήνων ἠδυνάμην νὰ ὑπερασπίσων μολὶς μὲ ἓν τάγμα. Τὰ γεγονότα δὲν μὲ διέψευσαν.

Κατὰ τὴν 19ην Ὀκτωβρίου, δύο τάγματα τῆς 114ης Ταξιαρχίας μετεφέρθησαν εἰς Κρίβολακ. Κατὰ τὴν 20ην ἠκολούθησαν ἕτερα δύο τάγματα. Ὁ στρατηγὸς Πόποβιτς εἰς Σκόπια, πληροφορηθεὶς ὅτι ἀνερχόμεθα μέχρι τοῦ Κρίβολακ, ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἐπιχειρήμα τὸ ὅτι εἶχε καταστροφὰ κατὰ τὸν Β' Βαλκανικὸν πόλεμον ἡ γέφυρα ἐκεῖ πλησίον, ἐπὶ τοῦ Ἀξιού, διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐγκατάστασιν μας βορειότερον, πρὸς τὰ Βελεσσά, τῶν ὁποίων τὴν ἀμύνην ὀργάνωναν οἱ Σέρβοι καὶ ὅπου μετεφέροντο αἱ δυνάμεις Δημητρίεβιτς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εἰς τὸν τομέα τῆς Στρωμνίτης.

Ἄς μνημονεῦθῃ καὶ ἕτερα ἐκκλήσις, τῆς 21ης Ὀκτωβρίου, πρὸς μετὰβασιν εἰς Σκόπια. Ἡ κίνησις πρὸς Κρίβολακ ἦτο ἤδη τολμηρὰ. Εἶχον ἀρνηθῆ νὰ προχωρήσωμεν πρὸς Βελεσσά, ἦτο δὲ αὐτόνοητον ὅτι ἦτο ἀδόνατος ἡ κίνησις μέχρι Σκοπίων. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τὰ τελευταῖα δύο τάγματα τῆς 114ης Ταξιαρχίας

εφθάσαν εις τὸ Κρίβολακ καὶ ὁ στρατηγὸς Μπαγιὸν ἐδέχθη ἐνίσχυσιν διὰ τοῦ τελευταίου τάγματος τοῦ 2ου Συντάγματος Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς. Οὕτως, εἰς τὴν Σερβίαν εὐρίσκοντο ἐννέα τάγματα: τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ 176ον Σύνταγμα, τὸ 1ον καὶ τὸ 2ον Σύνταγμα Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς.

Καθ' ἣν στιγμὴν τοῦ ἀπέστειλλον διαταγὴν ὅπως ἐκκαθαρίσῃ τὴν περιοχὴν ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ διεξαγωγὴ ἐπιχειρήσεων πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Βουλγαρικοῦ μετώπου τῆς Στραωμίτισης, ἔλαβον ἀγκῶδες τηλεγράφημά του: «Δεχόμεθα σφοδρὰν ἐπίθεσιν εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Γκράντετς μέχρι τῆς Ταταρλῆ. Διατηροῦμεν τὰς θέσεις μας, ἀλλ' ἔχουν ριφθῆ εἰς τὴν μάχην ὄλαι αἱ ἐφεδρεῖαι. Αἰτούμαι ἄμεσον ἀποστολὴν τῆς 175ης, πυροβολικοῦ καὶ ἐφοδίων»...

13ον

Ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἐπειδὴ ἐβάλλετο, ὁ στρατηγὸς Μπαγιὸν ἐσταμάτησε τὸν συρμὸν ἀνεφοδιασμοῦ τῆς 114ης Ταξιαρχίας, ἡ ὁποία εὐρίσκετο εἰς Κρίβολακ, καὶ ἐκράτησε τὰ ἐφόδια ποῦ ἐπέλλοντο εἰς ἐκείνην τὴν μονάδα, ἐματαιώσε δὲ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ταγμάτων τῆς Γευγελῆς πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ Κρίβολακ.

Ἡ ἀναφορά μου τῆς αὐτῆς ἑσπέρας περιέγραφε διὰ βραχέων τὴν κατάστασιν: «Χθὲς ἐσημειώθη ἀψιμαχία πρὸς Ράμποβον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Στραωμίτισης. Τὸ χωρίον ἐπὶ τέλους εἰς χεῖρας μας, 10 νεκροί, 35 τραυματίαι. Σήμερον ὁ στρατηγὸς Μπαγιὸν μού ἐτηλεγράφησεν ὅτι δεχεται ἐπιθέσιν καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ τομέως του. Τὸ Σερβικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον σημειοῖ ὅτι ἡ γενικὴ κατάστασις εἶναι κρισιμωτάτη καὶ ζητεῖ ἐκ νέου ἐπιθετικὴν ἐνέργειάν μου πρὸς Σκόπια, πράγμα ἀδύνατον ἐν ὄψει τῶν δυνάμεων ποῦ διαθέτω καὶ τῆς προημιονευθείσης ἐπιθέσεως» (22 Ὀκτωβρίου).

Ὁ στρατηγὸς Μπαγιὸν ἦτο ἀκόμη εἰς ἐξάλλοι καταστάσιν. Κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἔλαβον τηλεγράφημα εἰς τὸ ὁποῖον μού ἀνέφερε. Κατάστασις σοδαρωτάτη. Σφοδραὶ βουλγαρικαὶ ἐπιθέσεις ἀπογευμα καὶ βραδυτέρον. Πιθαναὶ κατὰ τὴν νύκτα. Δὲν διατίθενται ἐφεδρεῖαι. Τὸ 372ον ἐτέθη εἰς διάθεσιν μου ὑπὸ στρατηγοῦ Καί, ἀλλ' ἀγνώστος ἡ ὥρα ἀφίξεως.

Μετὰ τὴν κατακράτησιν τῶν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων τῆς 114ης

Ταξιαρχίας (στρατηγὸς Καί), θὰ ἀνεκαλεῖτο τὸ 372ον Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον εἶχε σταλῆ μόλις τὴν προηγουμένην. Κατὰ τὴν ὁν πρῶτην τῆς 23ης Ὀκτωβρίου ἐνημερώθη ὅτι: «Ἡ σφοδρωτάτη πρὸς τὰ ἀριστερὰ μας ἐπιθέσις τοῦ ἐχθροῦ ὑπεχώρησε κατὰ τὴν νύκτα».

Οἱ ἀξιωματικοὶ - σύνδεσμοι καὶ ὄσοι ἐπανήρχοντο ἐκ Γευγελῆς μού ἐδημιούργησαν τὴν πεποιθήσιν ὅτι προεκλήθη αἰφνιδιασμός καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀποροῦθιμοις, ἴσως καὶ ἀπώλεια τοῦ ἐλέγχου. Ἔστειλα τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα: «Ἀποκαταστήσατε εὐθὺς τάσιν εἰς μονάδα σας. Τὸ 372ον δὲν θὰ προχωρήσῃ ἀλλὰ θὰ παραμείνῃ ἐν ἐφεδρείᾳ εἰς Στραωμίτισον. Σὰς καλῶ ὅπως συντομίσητε ἐνεργείας δυνάμεων σας καὶ διατηρήσητε ψυχραιμίαν σας. Στέλλω τὸ 175ον τάγμα διὰ Δοῖράνης (: τῆς λίμνης Δοῖράνης) πρὸς κάλυψιν δεξιῶν πλευρῶν σας» (23η Ὀκτωβρίου).

Ἔστειλα ἐπίσης δεύτερον τάγμα τοῦ 175ου Συντάγματος κατ' ἐφεδρίαν εἰς Στραωμίτισον, ὅπου εὐρίσκετο ὁ στρατηγὸς Μπαγιὸν καὶ ἐπροχώρησα πρὸς Δεμίρ - Καπαύ (: Σιδηρὰς Πύλας) διὰ νὰ ἐλευθερώσω τὸ τάγμα τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἐκεῖ, δηλαδὴ τὸ πρῶτον τάγμα τῆς 113ης Ταξιαρχίας (στρατηγὸς Κλερμόν - Τονέρρ), ἡ ὁποία μόλις εἶχεν ἀφίχθῃ. Καθὼς δὲ ἐγίνοντο αἱ κινήσεις αὐταί, ἔλαβον νέας οδηγίας διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις (τηλεγράφημα 6354, 23ης Ὀκτωβρίου).

Ἦτο τὸ τρίτον τηλεγράφημα ποῦ ἐλάμβανον ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου εἰς Θεσσαλονικίην. Ἀντὶ νὰ πρέπει ἀπλῶς νὰ ἐξαφαλισώμεν τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν, ἔπρεπε: «Πρὸς Βορρᾶν νὰ συνδεθῶμεν μετὰ τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται πρὸς Σκόπια καὶ Βελεσσά, καὶ πρὸς νότον νὰ μὴ ἀπολέσωμεν τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς Θεσσαλονικῆς». Ἄς ὑπογραμμισθῇ καὶ ἡ ἐπομένη φράσις: «Διατηρηθῆτε διὰ παντός τρόπου ἐν συνεχεί ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Σερβικοῦ Ἐπιτελείου διὰ νὰ δυνηθῆτε νὰ λάβητε ὅλα τὰ δυνάμενα νὰ διευκολύνουν τὴν ἐν λόγῳ ἐπιχείρησιν, μέτρα χωρὶς νὰ ἐκθέσητε εἰς κίνδυνον τὰς ὑπὸ τὴν διοικήσιν σας δυνάμεις, ἦτοι διασφαλίζων τὴν κατοχὴν τῆς βάσεως τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τῆς ἐπικοινωνίας μετ' αὐτῆς».

14ον

Ἐπῆρχε δυνατὸτης ἐπιχειρήσεως πρὸς Βελεσσά ἢ πρὸς Σκόπια; Ὁ-

χι. Με τὰς δυνάμεις ποῦ διέθετον, εἶχον ἤδη ἐκτεθῆ ὑπερβολικῶς. Ἐπρόκειτο ἀπλῶς δι' ἓν ἀκόμη κυβερνητικὸν τηλεγράφημα. Δὲν γίνεταί κατὰ μὲ τὸ τίποτε... Ἐν τούτοις, ἀπῆνθησα δι' ἐκθέσεως περὶ τῆς καταστάσεως καὶ ἐξέφρασα τὴν γνώμην ὅτι ἀπλῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προκαλέσωμεν διάσπασιν τῶν ἐχθρικών δυνάμεων δι' ἐνεργείας πρὸς τὴν Βουλγαρικὴν πλευρὰν τῆς Στραωμίτισης. Προσέθεσα ὁμως, ὅτι διὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐνέργειαν ἔπρεπε νὰ ἀναμείνω τὴν 122αν Μεραρχίαν, ἡ ἀφίξις τῆς ὁποίας μού εἶχεν ἀναγγελθῆ.

Ἀποκατεστάθῃ ἡ γαλήνη εἰς τὸν τομέα μας εἰς Σερβίαν. Πρὸς ἐνίσχυσίν του, ὁμως, ἐτίθετο μετ' ὀξυτήτος τὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς Βρετανικῶν δυνάμεων. Ἀπὸ τῆς 16ης Ὀκτωβρίου εἶχον ὀλοκληρώσει τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου ὡς ἐξῆς: «Κατὰ σοδαρὰς πληροφορίας οἱ Ἄγγλοι προτίθενται νὰ διέλθουν τὸν χειμῶνα ἐν Θεσσαλονικίᾳ καὶ νὰ δράσουν μόνον ἐν παραδιασθούτῃ: Ἐλληνικὰ σύνορα».

Εἶχον ἐκπληγῆ ἐκ τῆς ἐν λόγῳ πληροφορίας ἡ ὁποία προήρχετο ἐξ ἀσφαλούς πηγῆς. Ἐνόμιζα ὅτι ὑπῆρχε συμφωνία μετὰ τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὰ Βαλκάνια. Τὰ ἐπακολούθησαντα γεγονότα μού ἀπέδειξαν τὸ λάθος μου. Εἶμαι ὁμως εὐτυχῆς ποῦ διαπιστώνω ὅτι τέσσερας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀφίξίν μου εἶχον ἐκτιμῆσει ὀρθῶς τὴν κατάστασιν καὶ εἶχον σημειώσει τὰ σχετικὰ εἰς ἀναφορὰν μου.

Ὁ στρατηγὸς Μείχον, ὁ ὁποῖος διώκει τὴν 10ην Βρετανικὴν μεραρχίαν, δὲν ἠθέλε νὰ παρακολουθῆσῃ μετὰ τὸ ὄπλον παρὰ πόδα τὴν ἐμπλοκὴν μας εἰς τὴν Σερβίαν. Προητοίμαζε «φάλαγγα μικτῆς μεραρχίας, τῆς ὁποίας ἡ ἀναχώρησις καὶ ὁ σκοπὸς ἦσαν ἀκόμη ἀγνώστα» (ἀναφορὰ τῆς 18ης Ὀκτωβρίου). Κατὰ τὴν ἐπομένην κατέληγον εἰς τὴν ἰδικὴν μου ἀναφορὰν ὡς ἐξῆς: «Ἡ Βρετανικὴ κυβερνήσις ἐτηλεγράφησεν ὅτι ἀπαγορεύει εἰς τὴν Βρετανικὴν μεραρχίαν νὰ κινηθῇ ἐκ Θεσσαλονικῆς πρὸ λήψεως νέων οδηγιῶν».

Ἄρα γε ἔπρεπε νὰ στηριχθῶμεν μόνον εἰς τὰς δυνάμεις μας; Μού ἐφαίνετο, ἐν συνεχείᾳ τῶν ὡς ἀνω σκόπιμον νὰ διαμορφωθῶ κατὰ τῆς συγκροτήσεως τῶν προοριζομένων διὰ τὸν στρατὸν ἐνίσχυσεων. Ἐπῆρχε τὸν τηλεγράφημα μού εἶχεν ἀναγγεῖλει τὴν ἀπο-

στολήν τριῶν ταξιαρχῶν πεζικοῦ καὶ μίας μεραρχίας ἵππικοῦ. Χωρὶς νὰ ἐπιθυμῶ ἀκόμη νὰ θίξω τὸ θέμα τῶν δυνάμεων, ἀπύθυνα πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν τηλεγράφημα διὰ τοῦ ὁποῖου ὑπέδειξα ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν, κατ' ἐξοχὴν ὄρεινὴν περιοχὴν, ἦτο ἀδύνατον νὰ χρησιμοποιηθῆ μεραρχία ἵππικοῦ (οἱ ἐπιτελεῖς εἰς τὸ Γαλλικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ἠγνόουν, ἀπὸ σκοποῦ ἢ ὄχι, ὅποια ἦτο ἡ Μακεδονία) καὶ ἐζήτησα τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῆς ὑπὸ μεραρχίας πεζικοῦ. Προσέθεσα ὅτι, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθῆ τὸ 75ον Σύνταγμα διὰ μονάδος ὄρεινῶν πυροβολικοῦ καὶ ὅτι ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ἐξοπλισθῶν αἱ λοιπαὶ μονάδες δι' ἡμιόνων. Πόσος χρόνος ἐχρειάζεται διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ τὸ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα;

Ὁ στρατηγὸς Μείχων, ἀπὸ πλευρᾶς του, ἀνέμενε τὰς ἀγγεῖαις αἱ ὁποῖαι τοῦ εἶχον ἀναγγεληθῆ καὶ ἐζήτην ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν του νὰ ἀποστείλῃ μίαν ταξιαρχίαν εἰς τὰ ἄκρα δεξιὰ μας παρὰ τὴν Δοϊράνην (ἀναφορὰ τῆς 21ης Ὀκτωβρίου).

Κατὰ τὴν 24ην Ὀκτωβρίου εἰς τὴν ἀναφορὰν μου περιέγραψα ἀκριβῶς τὴν στάσιν τῶν συμμάχων μας: «Ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς μὲ πληροφορεῖ ὅτι θὰ ἀποστείλῃ μεθεσῶριον, 26ην, ἀποσπάσματα εἰς Δοϊράνην, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὅτι ἡ κυβέρνησις του εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς αὐτὸν νὰ διαθῆ τὰ Σερβικὰ σύνορα. Ὁ στρατηγὸς Μείχων, κρίναν, τὴν κατάστασιν ἀποκλειστικῶς ἐκ στρατιωτικῆς ἐπόψεως ἐπέθυμει νὰ μὲ ὑποστηρίξῃ. Τὸ Λονδῖνον ἠρνεῖτο.

15 ο ν

Ἡ Γαλλία εἶχεν ἐμπλακὴν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ Βρετανία εἶχε μεταθῆ ἐκεῖ διὰ νὰ μὴ εἶμεθα μόνοι, ἀλλὰ δὲν ἐπέθυμει νὰ πράξῃ ὅ,τιδήποτε, παρ' ὅτι εἶχον δοθῆ ὑποσχέσεις — ὅσον συνάγεται — πρὸς τοὺς Σέρβους. Εἰς τὴν Γαλλίαν δὲν ὑπῆρχεν ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὴν τριητῆραν στάσιν. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωσθῆ ἡ ἐπιστολὴ τῆς 22ας Ὀκτωβρίου τοῦ ὑπουργοῦ Ναυτικῶν. Πάν σχόλιον ἐξασθενεῖ τὴν δύναμιν τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἐν τούτοις, τὸ Γενικόν Ἐπιτελεῖον ἐξεμηδένησε τὴν κυβέρνησιν (Σ. Συντ. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ τοῦ ὑπουργοῦ Ναυτικῶν Βίκτωρος Ὁγκανιέρ, πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Ρενέ Βιδιανί παρατίθεται εἰς τὸ πλοῦσιον παράρτημα ἐγγράφων τοῦ ἔργου τοῦ Σαρααίγ, ἔχει δὲ ἑξῆς:

«Ἀγαπητὲ Πρόεδρε,

Χθὲς ἐτεροματίσθη τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον χωρὶς νὰ λάβῃ σταθερὰν ἀπόφασιν περὶ τοῦ θέματος ἐπαυξήσεως τῶν μελλουσῶν νὰ ἀποσταλοῦν εἰς Θεσσαλονικὴν δυνάμεων. Σὰς παρακαλῶ θερμῶς ὅπως, κατὰ τὸ αὐριανὸν συμβούλιον, τοῦ Σαββάτου, τὸ θέμα τεθῆ σαφῶς καὶ λυθῆ σαφῶς. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνεχίσῃ ἡ κυβέρνησις νὰ δίδῃ εἰκόνα ἀνικανότητος κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἢ διαταγῶν περὶ τὴν λήψιν τῶν ἀποφάσεων. Ἀνελάβομεν ἐπιχειρήσιν εἰς τὰ Βαλκάνια, ὀφειλομένη νὰ τὴν συνεχίσωμεν ὑπὸ συνθήκας ἐπιτρεπούσας τὴν ἐξασφάλισιν ἂν ὄχι τῆς ἐπιτυχίας, τοῦλάχιστον τῆς ἀσφαλείας τῶν δυνάμεων ποῦ μετέχουν αὐτῆς.

»Οὐδεὶς τῶν ἐν λόγῳ ὄρων θὰ πραγματοποιηθῆ ἂν δὲν ἐνισχυθοῦν σοβαρῶς αἱ μαχόμεναι δυνάμεις. Ὁ διοικητὴς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῆς Ἀνατολῆς ζητεῖ τέσσαρα Σώματα Στρατοῦ: π ρ ε π ε ι ν ἄ τ ο ὕ δ ο θ ο ὕ ν. Ἡ ὑπαναχώρησις τῆς Ἀγγλίας δὲν θὰ δικαιολογηθῆ εἰς τὰ ὄμματά τῆς Γαλλίας καταστροφὴν τῶν δυνάμεων μας καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ. Δὲν χρειάζεται νὰ σὰς ἀποδείξω πὼς μία Γαλλο - Σερβικὴ ἦτα θὰ προεκάλεῖ τὴν ὀριστικὴν προσχώρησιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν θὰ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὰς νὰ ἀναμεινούν τὴν στιγμὴν τῆς Ρωσικῆς βοηθείας διὰ νὰ ἐνωθοῦν πρὸς ἡμᾶς.

»Συνεπῶς, τὸ πᾶν ἐγκτεῖται εἰς τὸ νὰ πληροφορηθῶμεν ἐὰν δυνατόν νὰ στείλωμεν εἰς τὰ Βαλκάνια τὰ Σώματα Στρατοῦ, τὰ ὁποῖα ζητεῖ ὁ στρατηγὸς Σορράγ.

»Ἐν συνεχείᾳ τίθεται τὸ θέμα τῶν εὐθυνῶν τὰς ὁποίας ὀφειλομένη νὰ λάβωμεν, δηλαδὴ τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν. Ἀπὸ πλευρᾶς μου, δὲν διατάζω: ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύναν νὰ ἀφαιρέσω ἐκ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ στρατοῦ, τὰς ἀπαραίτητους διὰ τὰ Βαλκάνια δυνάμεις, πεπεισμένος ὢν ὅτι ἡ ἀνόμει, πεπεισμένος ὢν, ὅτι ἡ ἀμυνὰ μας ἐν Γαλλίᾳ δὲν θὰ διακινδυνεύσῃ ἐκ τῆς ἀπουσίας 100 ἢ 120.000 ἀνδρῶν. Ἐάν, ἐξ ἄλλου, δὲν γίνῃ ἡ ἀφαίρεσις δυνάμεων καὶ ἐὰν ἀφήσωμεν τὸ πεδῖον πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐλεύθερον διὰ τὴν Γερμανίαν, π ρ ὁ τ ἦ ς π α ρ ε λ ε ὕ σ ε ω ς δ ὕ α μ η ν ὦ ν, θὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἔδαφος μας 400.000 Ἄγγλοι δι' Αἴγυπτον καὶ Συρίαν. Τί θὰ ἔχωμεν κερδίσει ἀρνούμενοι μικροτέρων θυσιῶν ἐγκαίρως;

»Σὰς ζητῶ, λοιπὸν, αὐριον, κα-

τὰ τὴν ἐναρξίν τοῦ συμβουλίου, νὰ ἀρχίσῃ ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος. Οἰαδήποτε καὶ ἂν θὰ εἶναι ἡ κατάληξις θὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὴν, ἀλλ' ἡ πεποίθησις μου εἶναι τὸσον θεθεῖα ὡστε ἠθέλησα νὰ σὰς τὴν ἐκδηλώσω γραπτῶς, ἐπειδὴ δὲν ἐπιθυμῶ ὅπως ἡ κυβέρνησις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκω, ἀντιπαρῆθη τὸσον σοβαρὸν θέμα χωρὶς νὰ ἔχω προσπαθῆσι διὰ παντός μῆσου νὰ ἐπιμείνω ἐπὶ τῆς ἐκτάτῃς τῶν εὐθυνῶν ποῦ ἐπωμιζόμεθα διατάζοντες νὰ ἀποδεχθῶμεν προφανεῖς καὶ ἀναγκαῖαις εὐθύναις.

»Μετ' εἰλικρινῶν αἰσθημάτων Βίκτωρ Ὁγκανιέρ».

16 ο ν

Ἐξ ἄλλου, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀναφορὰ μου τῆς 25ης Ὀκτωβρίου, αἱ Ἀθηναὶ ἐτηγρόπουν: «Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες σκοπεύουν, ὡς φαίνεται, νὰ προβοῦν εἰς μεγάλην συγκεντρωσιν δυνάμεων περὶ τὴν Δοϊράνην, ἠρνήθησαν εἰς τοὺς Ἄγγλους τὴν ἀδειαν ἐγκαταστάσεως εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Δοϊράνης παρὰ τὰ Σερβικὰ σύνορα. Ἐπειδὴ ἡ Βρετανικὴ κυβέρνησις ἠρνήθη τὴν ἀδειαν διαβάσεως τῶν Σερβικῶν συνόρων εἰς τὰς δυνάμεις τῆς, οἱ Ἄγγλοι εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ παραμείνουν εἰς Θεσσαλονικὴν. Θεωρῶ ὅτι εἶναι κατεπιγούσα ἡ μετέβασις αὐτῶν εἰς Σερβίαν. Ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς εἶναι τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ μὲ παρακαλεῖ ὅπως ἐπιμείνω ἐπὶ τοῦ θέματος».

Ὁ στρατηγὸς Μείχων μετὰ τοῦ ὁποῖου εὐρισκόμην εἰς καθημερινὴν ἐπικοινωνίαν δὲν εἶχε φοβηθῆ νὰ ἐκράσῃ τὴν γνώμην του. Δι' ἀνθρωπὸν ὡς αὐτὸς τὰ γεγονότα ἀπεδείκνουν, περισσότερο ἀπὸ πᾶσαν κρίσιν, τὴν χρησιμότητα κοινῆς δράσεως. Ὁ στρατηγὸς Μείχων, ὁ ὁποῖος σχεδὸν δὲν ἐγνώριζε τὴν Γαλλίαν, εἶχε σχηματίσει, μετὰ τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀναποφεύκτου ποῦ τοῦ εἶχε προσδώσει ἡ πείρα ἐκ τῶν προηγουμένων ἐκστρατειῶν του, τὴν αὐτὴν ὡς ἐγὼ γνώμην, χωρὶς τὴν ἐπιχειρήσωμεν νὰ πείσωμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὡς καὶ βραδύτερον, ψυχρῶς, μεθοδικῶς, ἐπειδὴ τὸ ἀπῆται τὸ γενικὸν συμφέρον, ἐπειδὴ τὸν ὠθεῖ τὸ στρατιωτικὸν καθήκον, εἶχεν ἔλθει νὰ μοῦ προσφέρῃ αὐθορμητῶς, ἀνεῦ ἐπιφυλάξεων, τὴν βοήθειάν του. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν εἶχον πολλοὺς Γάλλους συνεργάτας. Θὰ πύχονην νὰ εἶχον ὅλοι τὸ αἰσθημα συναδελφικότητος καὶ καθήκοντος καὶ τὰς στρατιωτικὰς γνώσεις τοῦ στρατηγοῦ Μείχων.

(Σ. Συντ. Ὁ στρατηγὸς σὲρ Μπραϊάν Τόμας Μείχων (1862 -

1930), 'Ιρλανδικής καταγωγής, κατετάγη μετὰ τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς εἰς τὸ τέταρτον τάγμα τῶν Ἀκροβολιστῶν τοῦ Κώνωπτι. Τῷ 1883 ἐποθετήθη, ὑπολοχαγὸς εἰς τὸ 21ον Σύνταγμα Οὐσσάρων, μετὰ τρεῖς ἐβδομάδας δὲ μετετέθη εἰς τὸ 8ον Βασιλικὸν Ἰρλανδικὸν Σύνταγμα Οὐσσάρων. Ὑπηρετήσεν ἐπὶ πενταετίαν εἰς Ἰνδία, ἐπανήλθεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ παρητήθη τῷ 1893 καὶ ταυτοχρόνως ἐξησχάλισε θέσιν εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στρατὸν. Ἐπὶ ἑπταετίαν ὑπηρετήσεν τὴν Αἴγυπτον, μετέσχε δὲ τῶν προσπαθειῶν πρὸς ὀριστικὴν κατάλυσιν τῆς ἰσχύος τῶν Δερβίσηδων (1896 - 1899). Συνέχισε νὰ μάχεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ λόρδου Κίτσεναρ κατάληψιν τοῦ Χαρτούμ. Διὰ τὰς ὑπηρεσίας του προήχθη εἰς ἀντισυνταγματάρχην τῷ 1898 καὶ εἰς συνταγματάρχην κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Μόλις ἐξέσπασεν ὁ πόλεμος τῶν Μπόερς εἰς τὴν Νότιον Ἀφρικὴν, ὁ Μείχον ἐστάλη ἐκεῖ εἰς εἰδικὴν ὑπηρεσίαν. Μὲ φάλαγγα ἀποικιακοῦ ἰππικοῦ κατάρθωσε νὰ ὀργανώσῃ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου καὶ μετέπειτα Λόρδου Πλάμμερ τὴν διάσπασιν τοῦ κλοιοῦ τῶν Μπόερς πρὸ τῆς πόλεως Μάρεκινγκ, ὅπου ἦτο ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1899 ἀποκλεισμένη μικρὰ δύναμις ὑπὸ τὸν μετέπειτα λόρδον Μπάντεν Πάουελλ, πατέρα τοῦ προσκοπισμοῦ. Ὁ Μείχον διεσκόρπισε τοὺς πολιορκητὰς, καὶ τὴν 17ην Μαΐου 1900 εἰσήλθεν εἰς τὴν πόλιν. Ὑπηρετήσεν ἀκόμη εἰς τὸ Τράνσβαλ καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1900 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Βρετανίαν.

17ον

Τῷ 1901 - 1904 ὁ Μείχον ὑπηρετήσεν εἰς Αἴγυπτον ὡς κυβερνήτης τοῦ Κορδοφάν, ἐν συνεχείᾳ δὲ μετετέθη εἰς Ἰνδία. Τῷ 1913 ἐπανήλθε καὶ πάλιν εἰς Ἀγγλίαν ὅπου προήχθη εἰς ἀντιστράτηγον καὶ ταυτοχρόνως ἔλαβε τίτλον εὐγενείας. Ὅταν ἐξερράγη ὁ Ἀ Παγκόσμιος Πόλεμος δὲν ὑπηρετεῖ, ἀλλ' ἀμέσως τοῦ ἀνετέθη ἡ διοίκησις τῆς 10ης (Ἰρλανδικῆς) Μεραρχίας τοῦ νέου στρατοῦ Κατ' Ἰούλιον 1915 ἡ 10η Μεραρχία ὑπὸ τὸν Μείχον ἐστάλη εἰς τὴν χερσονήσον τῆς Καλλιπόλεως, ὅπου κατὰ τὸν ἐπόμενον μῆνα μετέσχε τῶν μαχῶν τῆς Σούβλας καὶ τέλος ἀπεσύρθη, κατὰ τὸν Σεπτέμβριον εἰς Μουδρόν. Ἐκείθεν μετεφέρθη εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν (5 Ὀκτωβρίου 1915) διὰ τὸν νέον ἀγῶνα κατὰ τῶν Βουλγάρων. Κατὰ Μάιον 1916, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ὑποστηρίξεως τοῦ Σερβικοῦ στρα-

τοῦ καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου τῆς Θεσσαλονικῆς, ὁ Μείχον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ σερ Τζώρτζ Μάιλν.

Ὁ Μείχον μετέβη εἰς Αἴγυπτον, ἐπανήλθεν εἰς Βρετανίαν καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1916 ἐποθετήθη ἀρχιστράτηγος τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων εἰς Ἰρλανδίαν διὰ νὰ συντείνῃ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς πατρίδος του μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Πάσχα. Δὲν διητήρησε τὴν θέσιν ἐπὶ μακρόν, διότι ἀντικατεστάθη ὅταν ὁ στρατηγὸς Φρέντς διωρίσθη ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἰρλανδίας (1918). Τότε ἐπανήλθεν εἰς Βρετανίαν. Ἡ τελευταία θέσις τὴν ὁποίαν κατέλαβεν ἐν ἐνεργείᾳ ἦτο τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Λίλλης (1918 - 1919).

Ἀπεσύρθη εἰς τὴν πατρίδα του τῷ 1921, ὅταν ἀπεστρατεύθη, καὶ κατὰ τὸ 1922 ἀνεδίχθη εἰς γερουσιστὴν τοῦ νέου Ἰρλαντικοῦ κράτους. Ἀπεβίωσεν ἀνευ ἀπογόνων, πλήρης τιμῶν καὶ παρασῆμων. Διεκρίθη ἰδιαίτερος ὡς διοικητῆς δυνάμεων ἰππικοῦ, κατὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του δὲ, ὑπηρετήσεν καὶ πολιτικῶς τὴν πατρίδα του Ἰρλανδίαν).

Ἄρα γε ἦτο γνωστὴ εἰς Παρισίους ἡ Ἑλληνικὴ ἀνάμιξις κατὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς 10ης Βρετανικῆς Μεραρχίας. Τὸ ἀγνώω. Ἐν ταῦτοις, διὰ τηλεγραφήματος τῆς 25ης Ὀκτωβρίου μου ἐζητοῦντο λεπτομερεῖς πληροφορία περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ προσετίθετο ἡ φράσις: «Σὰς συνιστῶ ἅπαξ ἐπὶ ὅπως λάβετε ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα ἵνα εἰσθε βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ διακοπῇ ἡ ἐπικοινωνία σας μετὰ τῆς Θεσσαλονικῆς». Ἡ κυβέρνησις ἐφάνητο εἶτε ὅτι δὲν ἠσθάνετο ἀσφάλειαν ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας εἶτε ὅτι δὲν ἐπεθύμει νὰ προωθηθῶ περισσότερο ἐντὸς τοῦ Σερβικοῦ ἐδάφους. Εἶχον, ἐν ταῦτοις, ἤδη ἀποδείξει ὅτι δὲν συνεκινούμην ἐκ τῶν Σερβικῶν ἐκκλήσεων καὶ ἔνεκα τῶν ὁδηγιῶν τὰς ὁποίας εἶχον λάβει καί, κυρίως, ἔνεκα τῆς ἀντιλήψεώς μου περὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν μου εἶχον ἐπιβάλλει ὅταν μου ἔδωσαν ἐκκαταφρόνητον ἀριθμητικῶς στρατόν.

Μετὰ σειρὰν τηλεγραφημάτων, ὁ στρατηγὸς Μείχον κατέληξε νὰ λάβῃ τὴν ἄδειαν ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὴν Σερβίαν (ἀναφορὰ τῆς 27ης Ὀκτωβρίου). Κατόπιν αὐτοῦ ἔδωκα εἰς τὸν στρατηγὸν Μπαγιού, τοῦ ὁποίου ἡ μεραρχία εἶχε λάβει τὸν ἀριθμὸν 156, τὴν ἀπαιτουμένην διαταγὴν ὥστε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Ἄγγλους τὴν ζώνην τῆς δευ-

τέρας γραμμῆς ὅπισθεν τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ μας.

Ὁ στρατηγὸς Μείχον δικαιολογημένως ἐπεθύμει νὰ διοχετεύσῃ βαθμηδὸν τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, καὶ μόνον ὅταν αὐταὶ θὰ ἦσαν πλήρως προπαρασκευασμένα. Εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἐσημείωσα: «Οἱ Ἄγγλοι θὰ ἀποστείλουν αὐριον δύο τάγματα διὰ νὰ ἀντικαταστήσουν δύο ἀπὸ τὰ ἰδικὰ μας τῆς 2ας γραμμῆς βορείως τῆς Δοϊράνης. Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἠρνήθησαν τὴν δίοδον διὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Δοϊράνης, θὰ διέλθουν ἐκ Γευγελῆς».

18ον

Κατὰ τὴν 31ην Ὀκτωβρίου, Βρετανικὴ ταξιαρχία (τέσσαρα τάγματα) μᾶς ὑπεστήριξε πλέον εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν. Ὑπερενώθη, ὁμως, νὰ ἐπέμβω διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ. Ὁ στρατηγὸς Μπαγιού, ἀφοῦ δὲν ἐδέχετο πλέον ἐπιθεσιν, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὴν φυσιολογικὴν κατάστασίν του, ἄλλοις λόγοις ἤθελε νὰ ἀναμινγυεταί εἰς ὅλα καὶ ἠνώχλει τοὺς Ἄγγλους. Κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου, ἔλαβε τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα, ὑπ' ἀριθμ. 131)3: «Ὅσον περισσότερο προωθούνται οἱ Ἄγγλοι τόσον τὸ καλλίτερον. Ἐν συνεχείᾳ θὰ μεταδοῦν εἰς Ταταρλῆ καὶ Καρκαλῆ, ὡς εἶχε συμφωνηθῆ. Οὐδὲν θὰ σὰς ἐμποδίξῃ νὰ ἀποχωρήσετε ἀπὸ τὰ σημεία αὐτὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἀναλάβουν ὀριστικῶς ἐκεῖνοι, οὕτω δὲ θὰ ἐλευθερώσωμεν δυνάμεις διὰ τὴν ἐπιθεσιν».

Ἐγνώριζον ἀπὸ μακροῦ τὸν στρατηγὸν Μπαγιού ἐκ φήμης καὶ εἶχον εἰς τινὰς περιπτώσεις ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ κατὰ τὰ τέσσαρα καὶ πλέον ἔτη κατὰ τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὴν θέσιν τοῦ Διευθυντοῦ Πεζικοῦ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν. Μόνον καλὰς ἐντυπώσεις εἶχον ἐκ τοῦ ἀνδρός, τὸν ὅστιον οἱ Ἴταλοι θὰ ἀπεκάλουν «εὐγενὴ καὶ γαλαντόμον». Ἦτο προφανές ὅτι εἶχεν ἰδῆ τὴν ἀφίξιν μου εἰς Θεσσαλονικὴν ἀνευ ἐνθουσιασμοῦ, δεδομένης τῆς ἀπιστοῦχου ἡλικίας μας, τῆς ἀρχαιότητός του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι προσωρινῶς ἦσκει τὴν διοίκησιν τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῶν Δαρδανελλίων.

Ὅταν ἐποθετήθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τοῦ ἀπέστειλα τηλεγράφημα διὰ λόγους ἀβρότητας, διὰ νὰ τοῦ εἴπω ὅτι μετὰ χαρὰς θὰ συνειργαζόμεν καὶ πάλιν μετ' αὐ-

του, μου άπήνησαν άπλώς με τούς λόγους: «Καλό ταξίδι». Από τής άφίξεώς μου, άντελήφθην ότι ήτο άγαπητός εις τό στρατεύμα, ειχεν άρίστας σχέσεις μετά τών συμμάχων μας, άλλ' ότι ή ύπ' αυτού άσκησης διοικήσεως ήτο άνύπαρκτος. Έχρειάσθη να άνασυσταθί έξ ύπαρχής ή μεραρχία του ως προς τό προσωπικόν, τούς ίππους και τās άποσκευάς, ένεκά τής άπολύτου άποδιοργανώσεώς της.

Όταν έτάλη εις την Σερβίαν άπόλεσε την ψυχραιμίαν του καθώς εδέχθη έπίθεσιν, προφανώς δέ ειχεν άντιληφθή ή διαισθανθή ότι ό πόλεμος εις άδενδρον πεδιάδα, άπλήν έστω πεδιάδα ή και εις όρεινήν περιοχήν, άνευ άλλης μονάδος παραπλευρώς μαχομένης, διέφερον όσον ειχε γνωρίσει έως τότε και ειχεν άπορρυθμισθή. Βραδύτερον, κατά τήν ύποχώρησιν έκ Σερβίας έσημείωθησαν τά αυτά φαινόμενα ένεκα τών αυτών λόγων. Ζωηρός, δραστήριος, εύφυής, έτοιμόλογος και έπιδέξιος όπως όταν ήτο ύπολοχαγός του Σώματος τών Γενικών Έπιτελών, έχων ταξιδεύσει πολύ και καταλάβει ύψηλάς θέσεις, ό στρατηγός Μπαμπιού ήδύνατο και έπρεπε να γοητεύση εις συμμαχικών σαλών, δέν ήτο δέ έκτός τόπου μεταξύ τών στρατιωτών οι όποιοι τόν έβλεπον μετ' έκπλήξεως επί μεγάλου ίππου καλυπτομένου ύπό δικτύου προστασίας έκ τών μυιών και έμειδιων διότι ήλάσσε συνεχώς εμφάνισιν, εβάδιζε δέ μέ τεραστίαν εξάρτυσιν και εκράδαιεν ίππουρίδα δια να εκδιώκη τās μύϊας. Άλλά κατά τό 1915 δέν ήδύνατο να άσκήση διοίκησιν χωρίς να προκαλή άνησυχίαν εις τόν προϊστάμενόν του.

Παρά τά έπισηόδια ταυτα, τό σχέδιον έπιχειρήσεων τό όποιον ειχον εκθέσει, δέν ειχε λησμονηθή. Έξηρτάτο έκ τής άφίξεως τής 122ας Μεραρχίας. Αι πρώται δυνάμεις τής μονάδος αυτής άπεδιβάζοντο κατά την 1ην Νοεμβρίου. Κατά την αυτήν έσπεραν, εις την άναφοράν μου, έσημείωσα: «Δεδομένου ότι ή 122α Μεραρχία άποδιβάζεται και ότι οι Άγγλοι προώθησαν ταξιαρχίαν βορείως τής Δοιράνης και πρόκειται να την ενισχύσουν εντός τών ήμερών, ύπό νέας ταξιαρχίας, μου φαίνεται πιθανόν να τονωθή τό ήθικόν τών Σέρβων, τό όποιον κάμπτεται συνεχώς. Άντιμετωπίζω έπίθεσιν κατά μήκος τών Βουλγαρικών συνόρων εις Κοστούρινο τό όποιον καλύπτει την Στρώνιτισαν».

1909

Κατά την 30ην Οκτωβρίου έδωσα την διαταγήν εις την 57ην Μεραρχίαν «να καταλάβη τās γεφύρας τής Τσέρνα (Έριγώνος) δια να έπιτρέψη τελικώς εις την 122αν να αναπτυχθή». Κατά την 4ην Νοεμβρίου ή 243η Ταξιαρχία τής 122ας Μεραρχίας μετεφέρθη εις Κρίβολακ δια να έπέμβη τό ταχύτερον δυνατόν.

Την προηγουμένη ήμέραν ειχε πέσει ή κυβέρνησις Ζαΐμη (Σ.Σ.: του Άλεξάνδρου Ζαΐμη (1855—1936). Ούτος ειχε σχηματίσει την βραχύδιον κυβέρνησιν του κατά την 23ην Σεπτεμβρίου — 6 Οκτωβρίου 1915 εις άντικατάστασιν τής παραιτηθείσης την προηγουμένην κυβέρνησεως Έλευθερίου Βενιζέλου. Τόν Ζαΐμην διεδέχθη ως πρωθυπουργός ό Στέφανος Σκουλούδης (1838—1928), του όποίου ή κυβέρνησις διετηρήθη μέχρι τής 8ης 21ης Ιουνίου 1915), εκρίνα σκόπιμον να ενημερώσω άμέσως τόν έν Άθήναις Γάλλον πρέσβην περί τής προόδου μας και τής άντιστάσεως τών Σέρβων εις Μπαμπιούνα. Προσέθεσα, δια να ενημερώση τόν βασιλέα Κωνσταντίνον έν, τό θεώρει χρήσιμον, ότι θα έπωφελούμην εξ αυτής τής άντιστάσεως δια να μεσολαδήσω και να έπιχειρήσω να τούς έλευθερώσω του κλοιού (άναφορά τής 5ης Νοεμβρίου).

Άναμφισβητήτως, μέσω τών Έλλήνων, οι Γερμανοι θα έπιηροφορούντο ποίαν ήσαν αι προθέσεις μου (σημ. Συντ. Είναι χαρακτηριστική ή Ιταμότης τής παρατηρήσεως του Σαρράϊγ, προφανώς δέ και αι προθέσεις του ως άρχη εύρυτέρου σχεδίου), και θα μάς άντέσασσαν μεγαλύτερον πλήθος. Όποιαν σημασίαν ειχε; Πρό παντός έπρεπε να έλευθερωθού, οι Σέρβοι.

Η δράσις μας εις τās Βαλκάνια φαίνεται έξ άλλου, τουλάχιστον θεωρητικώς, ότι έπρόκειτο να αναπτυχθή. Είχον λάβει, πράγματι, κατά την 4ην Νοεμβρίου τηλεγράφημα του νέου ύπουργού Στρατιωτικών, του στρατηγού Γκαλλιενί, με νέας οδηγίας. Ήτο τό τέταρτον τοιούτων τηλεγράφημα από τής έναρξεως τών έπιχειρήσεων. Συνίστατο εις την έξής άρχήν: «Δράσατε προς Βελεσσά μετά τών Γάλλων. Οι Άγγλοι θα λάβουν 5 μεραρχίας άντι μίας και θα άντικαταστήσουν τούς Γάλλους εις την ζώνην την όποιαν κατέχουν ούτοι εις Σερβίαν».

Άλλ' οι Άγγλοι δέν ειχον φθά-

σει. Θα έχρειάζετο να άναμεινωμέν μέχρι τής 15ης Δεκεμβρίου τό ένωρίτερον δια να έπιχειρήσωμεν πορείαν προς Βελεσσά μετά την άντικατάστασιν τής 156ης Μεραρχίας ύπό τών Άγγλων. Άντιθέτως, ή 122α Μεραρχία ήτο διαθέσιμος. Ήδύνατο, λοιπόν, να έπιχειρηθή δι' αυτής περισπασμός του έχθρου, ό όποιος ήπείλει τόν Περλεπέν. Όλον τό θέμα περιώριζοτο εις την συνέχισιν τών πιέσεων μας κατά τής Τσέρνα (Έριγώνος).

Όθεν, έδόθησαν διαταγαί εις την 57ην Μεραρχίαν όπως αναλάβη πορείαν κατά του πλευρού τών Βουλγάρων οι όποιοι έπετίθεντο πρό του Περλεπέ. Τό έδαφος ήτο τρομακτικά δύσκολον. Ό μεραρχος τής 57ης Μεραρχίας ειχεν άναφέρει σχετικώς και, έπειδή εκρίνα ότι έπρεπε πάση θυσία να εκδηλωθή δράσις εις έκείνο τό σημειον, του άπεστάλη τό έξής τηλεγράφημα. «Έάν ή πλευροκόπησις φαίνεται αδύνατος άρχίσατε δράσιν κατά τών νάτων. Έν πάση περιπτώσει δράσατε. Μη άναμίξετε τās δυνάμεις σας μετά τών Σέρβων» (5. Νοεμβρίου 1915).

Κατά την 6ην Νοεμβρίου έγγραφον εις την άναφοράν μου: «Πρό του Κρίβολακ οι Βούλγαροι έπανέλαβον ίσχυράς έπιθέσεις καθ' ελην την χθεσινήν ήμέραν και άπεκρούσθησαν. Συνέχισαν να βάλλουν με πολλάς πυροβολαρχίας κατά του σιδηροδρομικού σταθμού.

2009

Η άναφορά του Σαρράϊγ συνεχίζετο:

«Έδημιουργήσαμεν προγεφύρωμα προς Γκράτσκο, επί τής άριστερας όχθης τής Τσέρνα (Έριγώνος) και πρό του Βάζαρκι. Κατέχομεν Ντέμπριστα και Καμεντόλ, ένφω κατά την 9ην Νοεμβρίου άνέφερον: «Κατελάδομεν Μερζέν».

Έν τω μεταξύ ειχον μεταθή εις Κρίβολακ. Είχον εκφρασθή σαφώς εις τόν στρατηγόν Λεμπλουά τής 57ης Μεραρχίας, τελούντος έν γνώσει τής καταστάσεως και του στρατηγού ντε Λαρντεμέλλ, τής 122ας Μεραρχίας, ή όποία μόλις ειχε φθάσει και άμέσως ειχε προέλσει, πράγμα που έζήτουσ από έκάστην τών μεραρχιών.

Η έπιστολή μου τής 7ης Νοεμβρίου ύπ' αριθμ. 169)3 συνώψιζεν, έξ άλλου, τό κατά την ημερομηνίαν εκείνην στρατιωτικόν πρόβλημα τό όποιον έπρεπε να έπιλύσω. (Σημ. Συντ. Η έπιστολή αυτή του Σαρράϊγ είναι μακροσκελεστάτη, δημοσιεύεται δέ

εἰς τὸ παράρτημα τοῦ διβλίου του. Ἐξ αὐτῆς παραθέτομεν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπόσπασμα:

«ΕΛΛΑΣ: Δύναμαι μόνον νὰ ἐπαινήσω τὴν Ἑλληνικὴν εὐγένειαν, ὅταν ἔρχωμαι εὐθέως εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν. Ἄλλ' ὡς ἔχω ἐπιανελημμένως ἀναφέρει, δὲν παρέρχεται ἡμέρα ἀνευ ἐπεισοδίων καὶ σιωπηρῶς, ἕνεκα μυρίων δευτερευουσῶν λεπτομερειῶν, τίθενται ἐμπόδια εἰς τὴν δράσιν μας. Διὰ τὰ δῶσω ἐν παράδειγμα, σημερινὸν ἔλαβον σημεῖωμα τοῦ Δήμου τῆς Θεσσαλονίκης, διὰ τοῦ ὁποίου ζητεῖται ἡ ἀποστολὴ ἑνὸς ἀξιωματικοῦ πρὸς ρύθμισιν τῶν ὀφειλωμένων βάσει τῶν Ἑλληνικῶν νόμων τελῶν διὰ τὴν ἐνοικίαν οἰκημάτων εἰς Θεσσαλονικὴν ἢ διὰ τὴν οἰκοδόμησιν στρατῶνων εἰς τὰ Γαλλικῶν στρατοπέδων. Εἶναι πῆριττον νὰ σὰς εἴπω ὅτι δὲν ἀπήντησα μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἔχω ἐπικοινωνίαν μετὰ τοπικῆς ἀρχῆς μὴ λειτουργοῦσης νομικῶς, λόγῳ τοῦ ἰσχύοντος νόμου περὶ καταστάσεως πολιορκίας. Ἡ λιμενικὴ ὑπηρεσία (: ἡ Γαλλικὴ) εἶχε ζητήσει 80 βαγόνια διὰ νὰ διακινήσῃ τὰ ἐμπορεύματα τὰ ὁποῖα ἔχουν φθάσει διὰ τῶν τελευταίων πλοίων. Μετὰ σειρὰν διαπραγματεύσεων ἡ διεύθυνσις τῶν σιδηροδρόμων ἐδήλωσεν ὅτι ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ μόνον 15 (ἂν καὶ ὑπάρχουν 300 βαγόνια ἀδρανῶντα ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς συγκεντρώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ) — σημερινὴν τῶν πρώτων ἀπεστάλησαν 5 ἀντὶ τῶν 15 — καὶ τὰ ἐμπορεύματα σωρεύονται, καταλαμβάνουν δὲ τὰς ἀποβάθρας, πράγμα τὸ ὁποῖον καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν ἀποδίδασιν μέχρι τῆς στιγμῆς ποῦ αὕτη θὰ καταστῇ ἀδύνατος. Αἱ Ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἐκάλεσαν τοὺς Γαλλοφίλους δημοσιογράφους καὶ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἀπαγορεύσεως τῆς ἀδείας τῶν ἀπηγόρευσαν πᾶν δημοσίεμα ἀναφερόμενον εἰς τὰς δυνάμεις τῶν Συμμάχων. Πράγματι ἡ βέα τῶν ἀποβιβαζομένων δυνάμεών μας ἐντυπώσασε τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος ἐπίστευε ὅτι οὐδὲν ἠθέλαμεν νὰ ἐπιχειρησῶμεν.

»Μερικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι αἱ ἐνοχλήσεις αὐταί, τὰ νύγματα καρφίτσας (ἀναφέρομαι μόνον εἰς τὸ θέμα τῶν ἐπικοινωνιῶν τὸ ὁποῖον εἶναι κεφαλαῖωδες) εἶναι ἐνέργειαι ὄχι τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀλλ' ὑπερβολικὸς ζήλος τῶν ὑπαλλήλων ἐπιθυμούντων νὰ φανοῦν ἀρεστοὶ εἰς τὸν Βασίλεα. Πιθανῶς εἶναι ἀληθές. Αὐτὸ. Ἄλλοι θεωροῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἐναρ-

κτηρίου κινήσεως προηγουμένης τῆς συμπαρατάξεως τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὸ πλεονὸς τῆς Γερμανίας. Τὸ γεγονός δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ἐν ὅσῳ ὅσον συνέβησαν μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ παρὰ τὰς διαβεβαιώσεις αἱ ὁποῖαι στηρίζονται λογικῶς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἀποκλείῃ πᾶσαν συμμαχίαν μετὰ τῆς Γερμανίας.

»Ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρὸς ἀντιμετώπισιν παντὸς ἐνδεχομένου, συνεκέντρωσαν εἰς Γευγελήν, Κριβολάκ καὶ Στραμνίτσαν σοβαρὰ ἀποθέματα πολεμοφοδίων. Ἐδημιούργησα εἰς τὴν Σερβίαν σειρὰν νοσοκομειακῶν κέντρων καὶ διέταξα τὴν δημιουργίαν σοβαρῶν ἀποθεμάτων τροφίμων εἰς τὰ εὖς ἀνω σημεῖα, ὥστε τὰ μέτρα αὐτὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν αἴεσον ἀντιμετώπισιν τῶν δυσχεριῶν ἀνεφοδιασμοῦ αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψουν.

2 1 ο ν

Εἰς τὴν περὶ Ἑλλάδος περικοπὴν τῆς ἀναφορᾶς του, ὁ Σαρράιγ ἔγραφεν ἐν συνεχείᾳ:

«Ἀφ' ἐτέρου ὁ ναύαρχος ντὲ Ρομπέκ μοῦ ἐγνωστοποίησεν ὅτι θὰ ἐκράτει συνεχῶς μοῖραν θωρηκτῶν εἰς τὸν λιμένα. Ἐχω ἐδῶ ἐνδιάμεσα ἀποθέματα, μερικὰς διερχομένας μονάδας καὶ οἱ Ἄγγλοι θὰ διατηρήσουν τοῦλάχιστον μίαν ταξιαρχίαν. Πᾶσα κίνησις ἐκ ξενοφοβίας θὰ ἠδύνατο οὕτω νὰ καταπιγῇ ἐν συνεχείᾳ.

»Ἐξ ἄλλου μοῦ φαίνεται ἀναγκαῖον ὅσον τὰς, συνηχισμένης τῆς προσπάθειάς ἵνα μὴ θιγῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἀξιοπρέπεια, ἐγκαταλειθῇ πᾶς διαταγὴ πρὸς περιφρόνησιν τῶν ἀπαιτησῶν, τῶν ὁποῖας οὐδέποτε διατυπώνουν γραπτῶς. Μὲ αὐτὴν τὴν σκέψιν διέταξα προχθὲς τὴν συγκρότησιν κέντρου ἄσχυρμάτου τηλεγράφου ἐντὸς τοῦ Γαλλικοῦ στρατοπέδου καὶ αὐριον θὰ στείλω εἰς Γευγελήν διὰ ξηρᾶς λόχον μεταγωγικοῦ. Πρὸ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ εἶχον τί. Διότι πρέπε νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι συχνάκι τοὺς φέρομεν εἰς δυσχερῆ θέσιν ζητούντες ἀδείας τὰς ὁποῖας ἡ οὐδετερότης τῶν δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς.

»Ἐπειδὴ, ὁμως, κρατοῦν τὸ ὕλικόν τῶν σιδηροδρόμων, ἐπειδὴ εἶναι κύριοι τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου τῶν — μοῦ τὸ ἀπέδειξαν καὶ πάλιν πρὸ δύο ἡμερῶν ὅταν ἐκίνησαν ἐπὶ τῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης — Γευγελῆς συμρὸν ὁ ὁποῖος ἐπρέπε νὰ κάμῃ τὴν γραμμὴν Θεσσαλονικὴ — Δοῖράνη —

ζητῶ ἐπιστομμένως ὅπως οἱ Ἑλληνικοὶ σιδηροδρόμοι, οἱ ὁποῖοι ἐκρατικοποιήθησαν διὰ νόμου ἀπὸ τῆς ἐπιστρατεύσεως, παραδοθῶν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ συνεχίσωμεν νὰ καταβάλλωμεν τὰ ἰσχύοντα ποσά, ὅσον ὑπέρογκα καὶ ἂν εἶναι. Ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται αὕτη ἡ ὑπαρξις τῆς γραμμῆς ἀνεφοδιασμοῦ μας.

»Θὰ τελειώσω αὐτὴν τὴν ἐπισκόπησιν περὶ τῶν σχέσεων μας μετὰ τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς ὑπομνήσεως ἰον ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ εἶναι πόλις μᾶλλον Τουρκικὴ μὲ ἀπολύτως ἀντι-Βενιζελικὸν πνεῦμα, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι εὔκολον νὰ μᾶς δημιουργηθῶν πάσης φύσεως δυσκολαί ἐάν δὲ πληρώσωμεν ἀδρά: 2ον ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς διοικεῖται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ στοιχείων ἐθνικῶν πρὸς ἡμᾶς καὶ ὅτι ὅλον, τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν ἔχει ἐνιαίαν θεωρίαν: νὰ μὴ πολεμῆσῃ πλέον. Δὲν ἀντίκει εἰς ἐμὲ νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο εἰς τὰ θέματα διπλωματίας καὶ νὰ ἀναπτύξω ποῖα θὰ ἦσαν τὰ πλεονεκτήματα δι' ἡμᾶς ἐάν, ἀντὶ συμπῶθως διακειμένου ἐπιστρατευμένου στρατοῦ, ἐπετυγχάνετο τερματισμὸς τῆς ἐπιστρατεύσεως.

Οὕτως ἐβλεπε τὰ πράγματα ὁ Σαρράιγ. Κατ' αὐτὸν οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἐδὲν ἠθέλων νὰ πολεμήσουν πλέον, ἐπειδὴ δὲν ἐτίθεντο ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ δι' ἐπιναστώσεως κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Δὲν ἐφαντάζετο βεβαίως ὅτι διὰ τοὺς Γάλλους ὁ πόλεμος θὰ ἔληγε μετὰ τριετίαν, οἱ δὲ Ἕλληνες θὰ ἔφθαναν εἰς τὴν Οὐκράνιαν καὶ εἰς τὴν Ἀλμυρὰν Ἐρμηον καὶ θὰ ἐπολέμουσαν μίαν τετραετίαν ἐπὶ πλέον τῶν Γάλλων. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη τοῦ Σαρράιγ περιελάμβανε καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῶν σχέσεων τῶν Γάλλων πρὸς τοὺς Βρεταννοὺς καὶ τοὺς Σέρβους, ὡς καὶ περὶ τῶν διατιθεμένων ὑπὸ τῶν Γάλλων δυνάμεων. Ἡ συμπληρωματικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἐτερματίζετο διὰ τῶν λόγων: «Ἐὰν, ὁμως, οἱ Σέρβοι ἠθέλων διατηρηθῇ εἰς τὰς θέσεις τῶν ἢ ἐάν αἱ συνθήκαι ἐβόθθου, εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ λύσις, νὰ περᾶσωμεν, Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι, εἰς ἐπίθεσιν: στόχος ἡ Σόφια».

2 2 ο ν

Συμπληρώσα τὴν σταλείσαν ἐπιστολήν μου ὀλίγον βραδύτερον, στολήν μου ὀλίγον βραδύτερον, ἐπαφελήθην δὲ τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν στρατηγῶ Γκαλλιενί, διὰ νὰ τὸν ἐνημερώσω εἰλικρινῶς περὶ τῶν δυνατοτήτων τοῦ παρόντος

καί του μέλλοντος. Ἐξ ἄλλου αἱ ἐπιχειρήσεις δὲν εἶχον παύσει.

Κατὰ τὴν 9ην Νοεμβρίου κατελήφθησαν ἡ Κράνισκα καὶ τὸ Σκόλκοβο. Τὴν ἐπομένη ἀπεκρούσθη ἀντεπιθέσεις καὶ τὸ Τσίτσεβο ἔπεσεν εἰς χεῖρας μας. Ἀπῆλθον εἰς τὸ τηλεγράφημα μὲ τὸ ὁποῖον ἐζητοῦντο αἱ προθέσεις μου εἰς πολλὰς ὑποθέσεις, ὡς ἑξῆς: «Ἀνάβον ἀπὸ διήμερου προκαταρκτικὰς ἐπιθέσεις ἐπὶ τῶν ὕψωμάτων τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) πρὸς διάσπασιν τοῦ κλοιοῦ τοῦ Περλεπέ καὶ ἐξαναγκασμὸν τῶν Βουλγάρων εἰς ὑποχώρησιν. Σκοπεῖται νὰ προελᾷς πρὸς Βελεσσά μετὰ τῆς 122ας Μεραρχίας ἀλλ' ἐὰν συναντήσω μεγάλην ἀντίστασιν ἢ ἐὰν οἱ Σερβοὶ δὲν προελθῶσιν πρὸς Σκόπια, θὰ ἀναστειλῶ τὴν κίνησιν. Ὁ Σερβικὸς στρατὸς θὰ ὀφείλῃ νὰ ἀποσυρθῆ ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν Σκοπιῶν, ἀπειλῶν τὸ Κουμάνοβο καὶ ἐκτεινόμενος πρὸς Πριζρένδ (: Πρισρένην). Εἰς πᾶσαν περίπτωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ νέαν γραμμὴν ἐπικοινωνίας διὰ Περλεπέ καὶ Μοναστήριον. Ἡ πορεία μου πρὸς Βελεσσά θὰ εἶδει νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐπιχείρησιν. Ἐὰν ἡ ἐχθρική ἐπιθέσις στραφῆ κατ' ἐμοῦ, κρίνω ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ γραμμὴ Νεγκοτιν - Κρίβολακ ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἔνδοχομένη γραμμὴ ἀνεφοδισμοῦ εἰς περίπτωσιν ὑποχωρήσεως ἢ διακοπῆς τῶν σιδηροδρόμων, θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ προσοδηθῶν τὸ ταχύτερον δυνάμεις πρὸς Μοναστήριον καὶ Περλεπέ.»

Κατὰ τὴν 12ην Νοεμβρίου τὸ σύνολον προεφυρμάτός μας ἐπὶ τῆς Τσέρνα (Ἐριγῶνος) ἐδέχθη ἐπιθέσιν. Οἱ Βούλγαροι ἀπέτυχον. Καὶ ταυτοχρόνως ἐσημειώσαμεν μικρὰν πρόοδον πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Κούστουρινο.

Δὲν γνωρίζω ἐὰν συνέτειναν αἱ ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως τὰς ὁποίας εἶχον συντάξει διαδοχικῶς ἢ αἱ Σερβικαὶ ἀποτυχταί, ἀλλ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔλαβον ἐκ Γαλλίας τηλεγράφημα βαθύτατα ἀπαισιόδοξον, διὰ τοῦ ὁποίου μὲ ἐζητεῖτο νὰ διατηρήσω πάσῃ θυσίᾳ τὴν γραμμὴν τῶν ἐπικοινωνιῶν μου, νὰ ὀχυρώσω τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ νὰ ἀντιμετωπίσω τὰ μέσα ἐκκενώσεως τῆς Σερβίας μετὰ δυνατότητος πραγματοποιήσεως τοῦ τελευταίου ἀμέσως.

Διέκοψα πᾶσαν ἐπιθετικὴν δράσιν καὶ ἀπῆλθον: «Ἀριθμ. 189) 3. Εἰς ἀπάντησιν τηλεγραφήματός ὑπ' ἀριθμ. 9291, φρονῶ ὅτι ὀφείλω νὰ ἀναφέρω ὅτι πᾶσα ὑποχώρησις τῶν δυνάμεών μας ἐκ Σερβίας πρὸς Ἑλλάδα θὰ ἠρμηνεύετο

ἀμέσως ὡς ἦτα καὶ θὰ προεκάλεῖ ἔνδοχομένους ἐπίσημον κήρυξιν, πόλεμον τῆς Ἑλλάδος καθ' ἡμῶν. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὀχυρωθῆ ἡ ζώνη πρὸς Θεσσαλονικὴν αὐτὴν τὴν στιγμὴν, χωρὶς κίνδυνον διακοπῆς τῶν σχέσεων τῶρα, δεδομένου ὅτι ἡ πόλις φρουρεῖται ὑπὸ Ἑλληνικῆς μεραρχίας, εἰς τὰ περίχωρα ὑπάρχουν δυνάμεις τῶν Β' καὶ Ε' Ἑλληνικῶν Σωμάτων Στρατοῦ καὶ κατέχονται καὶ αἱ πυροβολαρχαὶ τῆς παραλίας. Ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς γραμμῆς ἐπικοινωνιῶν μου ἐκ Γευγελῆς εἰς Θεσσαλονικὴν, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς ἀπαγορεύει πᾶσαν κίνησιν διὰ ξηρᾶς. Ἐὰν ἐν τούτοις ἐπιθυμήτε νὰ προσπαθῶσ, μὲ φείνεσθαι ἀναγκαῖον ὅπως συμφωνήσω μετὰ τῶν Ἀγγλῶν καὶ ἀναμείνω τὴν ἀφίξιν τουλάχιστον δύο μεραρχιῶν.

23 ο ν

Ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία νὰ μεταβῆ εἰς Δοϊράνην πρὸς προστασίαν τοῦ σιδηροδρόμου κατὰ τῶν συγκεντρωμένων βορείως τῆς Θεσσαλονικῆς Ἑλληνικῶν δυνάμεων, καὶ ἡ ἕτερα παραμένουσα ἐδῶ νὰ δυνηθῆ μετὰ τῶ ἐπεδρεϊῶν ποῦ διαθέντῃ ἐνταῦθα καὶ τοῦ συντάγματός τῶν Ζουάδων, νὰ ἀντικρούσῃ δυναμικῶς πᾶσαν αἴτησιν πρὸς τερματισμὸν τῶν ἐνεργειῶν μας ἢ τὰς ἐπιθέσεις καθ' ἡμῶν.

Ἡ συνεργασία τῶν πυροβόλων τοῦ στόλου θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῆ πρὸς κανονιοβολισμὸν τῆς πόλεως. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς εὐρισκομένας ἐν Σερβίᾳ μεραρχίας, δύο ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ ὑποχωρήσῃον πρὸς Μοναστήριον καὶ ἡ ἕτερα ἀρχικῶς πρὸς Γευγελῆ. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίσῃον τοὺς Βουλγάρους καὶ νὰ ἀναμείνωσιν τοὺς Σέρβους, αἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνωθῶν πρὸς ἡμᾶς μεσφ' Ἀλβανίας.

Ἄλλὰ, ἐπαναλαμβάνω, θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῆ γενικὴ δράσις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ νὰ ὑπάρξῃ μέρμηνα ὅπως οἱ Ἀγγλοὶ καταλάβουσι τὸ ταχύτερον τὸ Μοναστήριον ἵνα ἐλευθερώσῃον τὴν ὀδὸν Περλεπέ — Κρίβολακ. Πρὸς στιγμὴν ἀναστειλῶ πᾶσαν ἐπιθέσιν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σὰς φεύγῃ ὅτι καὶ μόνῃ ἡ διατήρησις μας εἰς τὰς σημερινὰς θέσεις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Σέρβους ὅπως ἀποσυρθῶν πρὸς τὴν ἄνω Μακεδονίαν.

Κατὰ τὴν ἐπομένην (13ην Νοεμβρίου) ἔλαβον νέον τηλεγράφημα, τὸ ὁποῖον ἐπαγαλάμβανε ρητῶς τὰς ἐντολάς περὶ ἐκκενώσεως καὶ μὲ ἐπέτρεπε νὰ δράσω ὡς θὰ

ἔκρινον καλλίτερον ἀναλόγως τῶν προστάσεων. Ἀνέφερε τὰ ἑξῆς: «Ἐν συνεχείᾳ τοῦ τηλεγραφήματός μου ὑπ' ἀριθμ. 6991.9)11 τῆς 11ης Νοεμβρίου ἐπέστῃσα τὴν προσοχὴν σας ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς προσπάθειας αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ καταβληθῶν πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς προφυλάξεις τὰς ὁποίας ὀφείλετε νὰ λάβετε ἐν ὄψει τῆς στάσεως τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι εὐνόητον ὅτι, εὐρισκόμενος ἐπὶ τόπου, εἶσθε ὁ καλλίτερος κριτὴς περὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ληπτέων μέτρων. Ὑπολογίζω, λοιπὸν, ἐπὶ τῆς δεδοκιμασμένης ἐμπειρίας σας διὰ νὰ λάβετε τὰς ἀποφάσεις τὰς ὁποίας θὰ ἀπαιτήσῃον αἱ συνθήκαι.»

Κατὰ τὴν 14ην, νέον τηλεγράφημα ἔδιδεν ἀκόμη εὐρύτερα περιθώρια. Ἡδύνατο νὰ ἀντιμετωπισθῆ ἐνεργεία εἴτε ἐπιθετικὴ εἴτε ἀμυντικὴ. Ἀλλὰ μετὰ τριήμερον ἔλαβον νέον αἴτημα πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν περὶ ἐκκενώσεως τῆς ζώνης Τσέρνα Κρίβολακ.

Ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὴν 19ην Νοεμβρίου, ἔλαβον σαφῆ ἀπάντησιν εἰς τὰς ἐπανειλημμένας αἰτήσεις περὶ ἐνίσχυσεως, τὰς ὁποίας αἰ συνθήκαι μὲ ὑπεχρέουσι νὰ υποβάλω καθημερινῶς διὰ τῶν ἀναφορῶν μου. Ἐπληροφορήθην ἐπισήμως ὅτι εἰδὲν θὰ ἐλάμβανον οὐδ' ἓνα στρατιώτην εἰς ἐνίσχυσιν καὶ ὅτι μὲ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετον ἔπρεπε νὰ μὴ λησμονήσῃ τὸς Σέρβους καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Σερβίας.

Εἶναι περιττὸν νὰ ἐπιμείνω εἰς τὰς σκέψεις τὰς ὁποίας προεκάλεσε τὸ ἐν λόγω ἔγγραφο. Ἡ νέα κυβερνήσις εἶχεν ἄπλως υιοθετήσῃ τὰς παλαιὰς ἀποφάσεις τοῦ κ. Μιλλεράν. Ἐζήτει καὶ νέον σχέδιον καὶ ἔβιδεν ὡς ἀρχὰς διὰ τὴν χάραξιν αὐτοῦ δεδομένα ἀλληλοσυγκρουόμενα: «Ἐλλείπει διαθεσίμων δυνάμεων, δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίζετε, πρὸ τῆς παρελεύσεως πολλοῦ χρόνου, ὅτι θὰ πεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν σας νέαι δυνάμεις, πλην ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ ἀφίξις σας ἀνηγγέθη διὰ τοῦ τηλεγραφήματός μου ὑπ' ἀριθμ. 16613 1)11 τῆς 23)10.

24 ο ν

Εἰς τὸ τηλεγράφημα τῆς νέας κυβερνήσεως ἀνεφέρετο προσέτι:

«Τὰ ἀλληπάλληλα τηλεγραφήματα καὶ αἱ ἀναφοραὶ σας ἐπαναλαμβάνουσι συχνάκις τοὺς ἀριθμοὺς τεσσάρων σωμάτων στρατοῦ τὰ ὁποῖα θεωρεῖτε ἀναγκαῖα διὰ τὴν δρᾶσιν σας, ἀλλ' οὐδέποτε ἡ κυβερνήσις ἀπέδέχθη ἢ ἔστω συζητήσῃ τὴν συγκρότησιν τῆς στρατιάς σας ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς.

Τούτου διευκρινηθέντος, προσαρμόσατε τὰ σχέδιά σας εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διαθέτετε καὶ εἰς τὸ γενικὸν πλαίσιον τὸ ὅποιον σας ὑπέδειξα. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐνημερωθῶ μετ' ἀκριβείας, ἰδίᾳ περὶ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας προεβλέπατε καὶ ὠργανώσατε τὴν ἐνδεχομένην ὑποχώρησίν σας πρὸς Θεσσαλονικὴν καὶ πῶς, εἰ δυνατόν, ἡ κίνησις αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῆ παραλλήλως πρὸς τὴν διατήρησιν ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Σερβικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι μάχονται ἀριστερὰ ὑμῶν»

Κατὰ τὴν 22αν Νοεμβρίου μοῦ ἐστάλησαν καὶ νέαι διευκρινήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος: «Διὰ τοῦ τηλεγραφήματός μου τῆς 18)11 σας ἔγνωστοποιήθη ὅτι δὲν δύνασθε νὰ ὑπολογίσετε ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς νέων μονάδων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔφερον τὸ σύνολον τῶν δυνάμεών σας εἰς τέσσαρα σώματα στρατοῦ. Μετὰ προσεκτικὴν ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως, εἰς τὸ Γαλλικὸν μέτωπον, ἡ κυβερνήσις ἔκρινεν ὅτι ἡ ἔλλειψις διαθεσίμων δυνάμεων δὲν τῆς ἐπέτρεπε νὰ αὐξήσῃ τὰς ὑπὸ τὰς διαταγὰς σας δυνάμεις. Ἐξ ἄλλου αἱ ἐνισχύσεις πρὸς συμπληρωσὶν τεσσάρων σωμάτων στρατοῦ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ σας διατεθοῦν ὑπὸ συνθηκῶν τοιαύτας ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ τὰς ἔχετε εἰς τὸν δέοντα χρόνον». Καὶ ἐκτός αὐτοῦ τρεῖς Βρετανικαὶ μεραρχίαι εἶχον ἀποπλευσῆ ἢ ἀπέπλεον ἐκ Μασσαλίας διὰ νὰ φθάσουν ἐδῶ καὶ νὰ μὴ πολεμήσουσι!...

Κατὰ τὴν 21ην Νοεμβρίου εἶχον λάβει ἀντιθέτους διαταγὰς δάσεως: «Ὁ Σερβικὸς στρατὸς ἐνέτεινεν ἐπιθετικὰς κινήσεις πρὸς Σκόπια. Εὐρίσκεσθε ἐπὶ τόπον καὶ σείς πρέπει νὰ ἀποφασίσετε ποῖαν βοήθειαν θὰ παράσχετε πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐπιθετικῆς κινήσεως. Πλὴν τούτου, ἐννοεῖται ὅτι ἔχετε ἀπόλυτον ἐλευθερίαν διὰ νὰ ἀποφασίσετε ποῖαν στιγμὴν ἢ ἀσφάλεια τῶν δυνάμεών σας θὰ σας φανῆ ὅτι καθιστὰ ἀναγκαῖον τὴν ὑποχώρησιν πρὸς Θεσσαλονικὴν. Σὰς δίδεται ἡ πρωτοβουλία πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς κινήσεως αὐτῆς ὑπ' εὐθύνη σας».

Ἐν μιᾷ λέξει, κατὰ τὴν ἐξελίξιν τῶν διπλωματικῶν γεγονότων, κατὰ τὰς ἀπειλὰς τῶν Ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο νὰ προτίθενται νὰ μὲ πολιορκήσουσιν ἐντός τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ, κυρίως, κατὰ τὰς Σερβικὰς ἀποτυχίας, τὰ κυβερνητικὰ τηλεγραφήματα διεδέχοντο ἄλληλα. Ἀφοῦ προηγουμένως εἶχον κληθῆ νὰ ὑποχωρήσω πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἤδη μοῦ εἶδικο ἡ ἐλευθερία νὰ παραμείνω εἰς τὴν Σερβίαν ἢ νὰ ὑποχωρήσω ὅταν θὰ ἀπῆ-

τουν τούτο αἱ συνθηκαί, πάντα ταῦτα δὲ ὑπ' εὐθύνη μου.

Ποία ἦτο ἡ κατάστασις, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ λάβω ἀπόφασιν; Κατὰ τὴν 19ην Νοεμβρίου εἶχον ἐξηγήσει εἰς τὸν κ. Ντενί Κοσσέν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἔλθει εἰς Θεσσαλονικὴν, πῶς ἀντελαμβανόμεν τὴν κατάστασιν.

(Σημ. Συμφ. Ὁ Ντενί (Διονύσιος) Κοσσέν Γάλλος πολιτικός, δημοσιογράφος καὶ πολυγραφότατος συγγραφεὺς, ἐγεννήθη εἰς Παρισίους τῷ 1851, ἐκεῖ δὲ καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 1922. Υἱὸς τοῦ δημοσιογράφου, διοικητικοῦ λειτουργοῦ καὶ συγγραφέως Αὐγουστίνου Κοσσέν (1823—1872) καὶ πατρὸς τοῦ ἱστορικοῦ Αὐγουστίνου Κοσσέν (1876—1916), μελετητοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ Ντενί Κοσσέν ἀρχικῶς ἐπορεύσατο τὴν νομικὴν καὶ ἦτο δικηγόρος ὅταν ἐξέσπασεν ὁ Γαλλο-Γερμανικὸς πόλεμος τοῦ 1870, εἰς τὸν ὅποιον μετέσχε καὶ ἐτιμῆθη διὰ τοῦ Στρατιωτικοῦ Μεταλλίου.

25ον

Μεταπολεμικῶς ὁ Κοσσέν ἐστούδασε φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἀπὸ τοῦ 1881 διετέλεσεν δημοτικὸς σύμβουλος καὶ ἐν συνεχείᾳ βουλευτὴς Παρισίων, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ τοῦ 1911 ἐξελέγη Ἀκαδημαϊκὸς Κατ' Ὀκτώβριον 1915 διωρίσθη ὑπουργὸς ἀνευ χαρτοφυλακίου εἰς τὴν κυβέρνησιν Μπριάν, ἐν συνεχείᾳ δὲ (1916—1917) ὑπουργὸς Προμηθειῶν. Κατὰ τὸ 1915 ἐξετέλεσεν ἀποστολὴν ἐν Ἑλλάδι, ἐπεὶ δι' ἐβρωρήθη φιλέλληνας καὶ συμπαθὴς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀπεσκόπει ὅπως πείσῃ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸν πλεῖρον τῆς Ἀντάντ. Βαθεῖως καλλιέργημένος ἐδημιούργησεν ἀρίστας ἐντυπώσεις διὰ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς του ἐν Ἀθήναις ἀλλ' ἀπῆλθεν ἀπρακτος διότι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἄποψιν ἦτο σκόπιμον νὰ συνεχισθῆ ἡ οὐδετερότης μέχρι ἐπιθέσεως τῶν Βουλγάρων. Ἐπίσης αἱ Ἀθηναὶ εἶχον θιγῆ ἐκ τῆς ἰταμῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Σαρράιτ καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς Ἀντάντ ὅπως παραχωρηθῆ ἡ Κασάλα εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ νὰ δελεασθῆ καὶ νὰ συνεργασθῆ μετὰ τῶν Συμμάχων).

Ἐπρεπε νὰ παραμείνωμεν εἰς τὰς θέσεις μας ἐν ὄσφ δὲν ἀνεκόπτετο ἡ Σερβικὴ ἐπίθεσις. Ἄν αὕτη ἐπέτύγχανεν, ἔπρεπε νὰ δράσωμεν ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν Σέρβων εἰς τὸ μέτωπον τὸ ὅποιον κατεῖχον. Ἐὰν ἀπέτύγχανεν, ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσωμεν τὸ ταχύτερον δυνατόν διὰ νὰ μὴ ἐμπλακώμεν. Πρὸς τούτου ἔπρεπε νὰ δημι-

ουργηθοῦν πολλὰ προγεφυρώματα τὰ τελευταῖα τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς Γευγελὴν καὶ Δοϊράνην. Ἐπρεπε νὰ διέλθωμεν πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἢ καὶ μαχόμενοι κατ' αὐτοῦ ἂν δὲν ἤθελε νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ τὴν διόδον πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἐχρειάζετο νὰ διαπραγματευθῶμεν μετὰ τῶν Ἀθηνῶν δι' αὐτὴν τὴν διέλευσιν, διὰ νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν καὶ ἐπαρκῆ παράπλευρον ζώνην. Ὅταν θὰ ἐφθάνομεν εἰς Θεσσαλονικὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξωμεν ἀμεσον ἀναχώρησιν ἐξ Ἑλλάδος. Δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ παραμείνωμεν διὰ νὰ ἀσκήσωμεν πολιτικὴν δολιαν καὶ ἀπατηλήν.

Ἠκολούθησα αὐτὸ τὸ σχέδιον. Ὅταν οἱ Βούλγαροι παρέκαμφαν τὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ἐφύλασσαν τὰ στενὰ τῆς Μπαμπουνα, βορείως τοῦ Περλεπέ, οἱ Σέρβοι εὐρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς τὴν πόλιν αὐτήν. Εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 13ης Νοεμβρίου ἐσημείωσα: «Ἐδῶσα ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν διαταγὴν εἰς τὰς δυνάμεις μας ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τῆς Τσέρνα (Ἐριγῶνος) νὰ συμπυκνωθῶν πρὸς Βοζάρκι». Δὲν ἠδύναμην νὰ σκεφθῶ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ τείνω χεῖρα πρὸς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους αἱ περιστάσεις ἠνάγκαζον εἰς ὑποχώρησιν.

Κατὰ τὴν ἐπομένην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παρασχεθείσας τὴν παραμονὴν ὁδηγίας, ἐφθασεν ἡ ἐντολὴ πρὸς κατάληψιν τοῦ Μοναστηρίου. Εἶχον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ Ἄγγλοι δὲν ἐθεθύμουν ἄλλο νὰ ἀγωνισθοῦν. Ἀνεφέρθησαν ἐπὶ τοῦ θέματος πρὸς τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ Μούδρου. Ἡ ἀπάντησις δὲν ἠδύνατο εἶμὴ νὰ εἶναι ἀρνητικὴ, καὶ δὲν διέθετον ἐφεδρείας διὰ νὰ τοὺς ἀντικαταστήσω.

26ον

Κατὰ τὴν 14ην Νοεμβρίου ἠρνήθη εἰς τὴν Σερβικὴν διοίκησιν τοῦ Μοναστηρίου ἀποστολὴν πυροβόλων καὶ πολυβόλων, ἀνευ δυνάμεων ἐκ τοῦ στρατεύματός μας. Ἡ ἀνάφορά μου, τῆς ἡμέρας ἐκείνης κατέληγε διὰ τῆς φράσεως: «Μελετᾶ τὴν ὑποχώρησιν ἐκ Σερβίας κατὰ τὰς ὑμετέρας ὁδηγίας, ἀλλὰ δὲν θὰ μεταβάλω τὴν ἀπόφασίν μου ὅπως παραμείνω ἐπὶ τόπον εἰμὴ ὅταν θὰ πληροφορηθῶ περὶ τῆς στάσεως τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἐξαγγελθεισάν διπλωματικὴν ἐπέμβασιν».

Κατὰ τὴν 16ην Νοεμβρίου ἡ ἀναφορὰ μου ἐκινεῖτο εἰς τὰ αὐτὰ πλαίσια: «Μετὰ τριήμερον ἀγῶνα ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τῆς Τσέρνα, οἱ Βούλγαροι ὑπέσπασαν

ἀναμφισβήτητον ἦταν. Αἱ ἀπώλειά μας ὑπολογίζονται εἰς 400 - 500 ἄνδρας καὶ αἱ τῶν ἐχθρῶν εἰς 3.000 - 4.000. Εἶναι δὲ ἀληθές ὅτι ἐνεκα τῆς Σερβικῆς ὑποχωρήσεως, καθίσταται ἤδη δυνατὴ ἡ πορεία τῶν ἐχθρῶν μας πρὸς Μοναστήριον. Δὲν δύναμαι νὰ κινήθω πρὸς Περλεπὲν διὰ νὰ προσπαθῶ νὰ μεσολαβήσω καὶ νὰ καλύψω τὰ νῶτα τῶν, ἐπεὶδὴ εὐρίσκονται ἀκάλυπτος καὶ ἐπίπριν ἐχθρῶν δυνάμεων κατὰ πολὺ ἀνωτέρων. Δὲν ἔχω ἐφεδρεία διὰ νὰ στείλω εἰς Μοναστήριον, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἀναστειλῶ πᾶσαν πρὸσθεν πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνον. Ὑποχρεοῦμαι συνεπῶς νὰ ἀναμείνω καὶ νὰ ὀχυρωθῶ ἐπὶ τόπου, μέχρις ὅτου φθάσουν νέαι ἐπισχύσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ δράσω (16 Νοεμβρίου).

Κατὰ τὴν 17ην Νοεμβρίου, κατόπιν μακρᾶς συζητήσεως μετὰ τοῦ λόρδου Κίτσενερ ἐπληροφορήθην αὐτὸ πού ἐπιμόνως μοῦ ἀπεκρῦπτετο, ὅτι δηλαδὴ ὁ στρατηγὸς Ζόφφρ εἶχε δηλώσει ὅτι δὲν θὰ μοῦ ἐδίδοε ἔστω καὶ ἓνα ἄνδρα πέραν τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας διέθετον. Εἶχε πείσει τὴν Γαλλικὴν καὶ τὴν Βρετανικὴν κυβέρνησιν ὅτι 150.000 ἀνδρῶν ἤρκουσαν διὰ τὰ Βαλκάνια. Οἱ Ἄγγλοι ἔπρεπε νὰ στείλουν πέντε μεραρχίας, ἡμεῖς τρεῖς. Ἐὰν μὲ εἶχον συμβουλευθῆ θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀναφέρω γεγονός μὴ ἔχον ἀνάγκην σχολιασμοῦ. Διὰ νὰ κατορθώσω νὰ ὠθήσω τοὺς Ἄγγλους μέχρι τῆς πρώτης γραμμῆς ἐχρειάσθη νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἀκόλουθον φράσιν: «Αἰτοῦμαι νὰ ἀποσύρω τρία τάγματα καὶ ὀμάδα πυροβολαρχιών. Εἶμαι βέβαιος ὅτι δώδεκα Ἀγγλικά τάγματα καὶ ὀκτὼ Ἀγγλικά πυροβολαρχίαι θὰ δυνήθουν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἔργον τῶν τριῶν Γαλλικῶν ταγμάτων καὶ τῶν τριῶν Γαλλικῶν πυροβολαρχιών! Πάντως, τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς συζητήσεώς μας διεδιάσθη ἀμέσως εἰς Παρίσιους.

(Σημ. Συντ.: Εἰς τὸ τηλεγράφημά του τῆς 17ης Νοεμβρίου 1915 περὶ τῆς συναντήσεως μετὰ τοῦ Λόρδου Κίτσενερ, ὁ Σαρράγι ἀνέφερε μεταξύ ἄλλων «Θεσσαλονικη. Ἐτόνισα, εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ πόλις ἀνήκει καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι μὰς ἀνέχονται ἐκεῖ καὶ ὅτι διὰ τὰ ἐγκρατασταθόμενα καὶ νὰ τὴν ὑπερασπίσωμεν, θὰ ἐχρειάζετο στρατιὰ ἐκ 300.000 ἀνδρῶν τὸ ὀλιγώτερον». Εἰς ἄλλην παράγραφον ἐσημείωσεν: «Ἐξέφρασα τὴν ἰδέαν τῆς ἀποστρατείας τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρα-

τοῦ τὸ ὅποιον εἶναι τελείως Γερμανόφιλον καὶ προτείνα τὴν κατοχὴν τοῦ Μοναστηρίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς μελλοντικοῦ μῆλου τῆς ἐρίδος», καὶ εἰς ἄλλην «Ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ μὰς φανῆ ἐχθρική καὶ θὰ ἐπιτύχωμεν κάτι ἔάν διαθέτω 4 Γαλλικά Σώματα Στρατοῦ καὶ ἂν οἱ Ἄγγλοι ἔχουν σοδαράς δυνάμεις». Ἄλλοτε λόγοις ὁ στρατηγὸς Σαρράγι ἤθελε νὰ ἀνατραπῆ ἡ ἡγεσία τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, διὰ νὰ ἀντικατασταθῆ ὑπὸ φιλικῶς πρὸς τοὺς Συμμάχους διακειμένης ὥστε νὰ ἀνατραπῆ ἡ κυβερνητικὴ γραμμὴ περὶ τῆς ὑδετερότητος. Ὡς δὲν εἶχον διατάσει οἱ Γάλλοι νὰ προσφέρουν τὴν Ἑλληνικὴν Καβάλαν εἰς τοὺς Βουλγάρους διὰ νὰ τοὺς δελεάσουν ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ, οὕτως, ὁ Σαρράγι ἤθελε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν Ἑλληνικωτάτην περιοχὴν τοῦ Μοναστηρίου ὡς δέλεαρ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν.

27 ο ν

Ἡ προσφορά τοῦ Μοναστηρίου θὰ ἦτο αἰτία διαμάχης Ἑλληνο-Σερβικῆς μετὰ τὸν πόλεμον, ὅποτε θὰ διηκολύνετο νέα Γαλλικὴ ἐπέμβασις εἰς τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον. Παρ' ὅτι αἱ Γαλλικαὶ κυβερνήσεις τῆς περιόδου ἦσαν σοσιαλιστικαί, τὸ ὄνειρον Γαλλικῆς ἀποικιακῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν εἶχε παραμερισθῆ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν. Καὶ ἐχρειάζετο ἰσχυρὸν στρατὸν ὁ Σαρράγι διὰ νὰ κατισχύσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὸν ὅποιον ἠσθάνετο ὡς ἀπειλήν.

Κατὰ τὴν ἑσπέραν (17 Νοεμβρίου) ὁ λόρδος Κίτσενερ μοῦ ἀπέστειλεν ἀντίγραφα τῶν ἰδικῶν του τηλεγραφημάτων πρὸς Λονδίνον. Αἱ ἰδέαι ἦσαν αἱ αὐταί, πλὴν ἐνὸς σημείου. Εἶχε τηλεγραφῆσει ὅτι τοῦ εἶχον εἰπῆ ὅτι ἔπρεπε νὰ προτείνωμεν εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Θεσσαλονικὴν εἰς χεῖρας τῶν Συμμάχων. Τοῦ εἶχον γνωστοποιήσει ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν μου ἔπρεπε νὰ παραμεινώμεν εἰς Θεσσαλονικὴν καὶ ὅχι ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἰδική μας. «Ἡ πολιτικὴ τῶν κατακτήσεων — καὶ μάλιστα εἰς ἀσαφῆ κατάστασιν — ποτὲ δὲν εἶχε τὴν ἔγκρισίν μου.

Κατὰ τὴν 19ην Νοεμβρίου οἱ Βούλγαροι ἐπέτεθσαν εἰς τὸ Μέρτεν. Κατὰ τὴν ἐπομένην ἐγένετο ἐπιχειρήσις ἀριστερᾶ τοῦ προγεφυρώματος τοῦ Βοζάρκη, ὅπου τὸ 58ον Σύνταγμα Κινητῶν τῆς Ἀφρικῆς, ὑπεχώρησεν ἀφοῦ ἀπώλεσεν εἴκοσι περίπου ἄνδρας, νεκροῦς καὶ τραυματίας. Τὸ 148ον

Σύνταγμα, τὸ ὅποιον εὐρίσκετο πρὸς τὸ κέντρον τοῦ προγεφυρώματος ἐδέχθη ἐπίσης ἐπιθεῖον καὶ ἐν ἐκ τῶν ταγμάτων τοῦ ἀπώλεσε χαράκωμα ὅπου εὐρίσκοντο ἑκατὸν περίπου ἄνδρες ἐκτὸς μάχης.

Πρὸ τῶν γεγονότων ὁ διοικητὴς τῆς 122ας Μεραρχίας διέταξε νὰ διέλθωσι καὶ πάλιν τὴν Τσέρνα (Ἐριγώνα) ὄλαι αἱ δυνάμεις του. Ἡ κίνησις ἐξετελείτο καλῶς ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ 148ου Συντάγματος, δηλαδὴ τοῦ πλέον δοκιμασθέντος συντάγματος. Ἡ ὑπεχώρησις ἐτερματίσθη κατὰ τὴν πρωίαν τῆς 21ης Νοεμβρίου καὶ ἐπληροφορήθην τὰς ἐξελίξεις ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ διοικητοῦ τῆς 57ης Μεραρχίας διὰ τοῦ ὁποῖου ἐζητοῦντο αἱ διαταγαί μου διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν γεφυρῶν τοῦ ποταμοῦ. Πρὸ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος ἠναγκάσθη νὰ διατάξω τὴν καταστροφὴν τῶν γεφυρῶν καὶ ἠρκέσθη εἰς τὴν προσθήκην: «Ἐκπλήσσομαι ἐκ τῆς ὑποχωρήσεώς σας».

Ὁ διοικητὴς τῆς 122ας Μεραρχίας (ντὲ Λαρντεμέλλ) εἶχεν ἀτιληφθῆ τὸ λάθος του καὶ πρὶν ἡ ἐκτέλεσις τῆς διαταγῆν περὶ καταστροφῆς τῆς γεφυρας τοῦ Βοζάρκη, ἐτηλεγράφησεν ὅτι ἠδύνατο νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ Ταυταχρόνος μοῦ ὑπέβαλεν ἀναφορὰν διὰ τῆς ὁποίας προσεπάθει νὰ διακόλογηθῆ ἀποκρύπτων ἡ μεταβάλλον τὴν ἀλήθειαν. Δυστυχῶς δὲ αὐτὸν ὑπῆρχε τὸ τηλεγράφημά του διὰ τοῦ ὁποῖου ἐδήλου ὅτι κατὰ τὴν πρωίαν τῆς 20ῆς ὄλα ἦσαν ἦσυχαι, ὑπῆρχον οἱ πολεμικοὶ ἀνταποκριταὶ οἱ ὁποῖοι ἐπεσκέπτοντο διὰ πρώτην φορὰν τὸ μέτωπον καὶ εἶχον διέλθει τὴν γέφυραν τοῦ Βοζάρκη, ὑπῆρχον τέλος αἱ ἐλάχισται ἀπώλειαι καὶ τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτά. Ἀμέσως τὸ ἀνεκοίνωσα ὅτι ἐτέλει ὑπὸ αὐστηρὸν περιορισμὸν, τριάκοντα ἡμερῶν. «Ἐν συνεχείᾳ μάχης κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτέθησαν ἐκτὸς ἐνεργείας 120 ἄνδρες περίπου, οὗτος (: ὁ ὑπὸ κρίσιν στρατηγός), εἰς στιγμὴν ἀπωλείας τῆς ψυχραιμίας του, διέταξε τὴν ἐγκαταλείψιν ὄλων τῶν σημείων ὅπου ὑπῆρχε προγεφύρωμα καὶ τῶν ὁποίων ἡ ὑπεράσπισις εἶχε ἀνατεθῆ εἰς τὴν τιμὴν τῆς μεραρχίας του».

Τὸ θλιβερὸν ἐπεισόδιον εἶχε τερματισθῆ δι' ἐμέ. Ὁ στρατηγὸς ντὲ Λαρντεμέλλ δὲν τὸ ἐπίστευεν. Ἦρχισε διαμαρτυρίας ἐπὶ διαμαρτυριῶν καὶ γενικῶς ἐδείχθη τελείως ἀνυπότακτος. Ἀνέκαθεν ἐδίστασεν καὶ διατάξω νὰ ἀντικαταστήσω στρατηγὸν ὁ ὁποῖός δὲν ἔ-

χει επιτύχει. Θὰ εἶχον διατηρήσει εἰς τὴν θέσιν του ἀνευ διασ. α. γ. μ. αὐτῶν, τὸν ὅποιον αἰ συνθηκαί, αἰ συγγένειαί καὶ σχέσεις ἢ ἄλλαι αἰτίαι εἶχον προωθήσει εἰς βαθμὸν ὃ ὁποῖος ἦτο δυσβάστακτος δι' αὐτὸν κατὰ τὸ 1915. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀνεχθῶ τὴν ἀνεπάρκειαν συνδυαζομένην μετ' ἀπειθαρχίας. Ὁ στρατηγὸς Ζερὸμ, ὁ ἀρχαιότερος ταξίαρχος τῆς μεραρχίας, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς 122ας Μεραρχίας εἰς τὴν θέσιν τοῦ κ. ντὲ Λαρντεμέλλ.

28 ο ν

Κατὰ τὴν 23ην Νοεμβρίου ἠναγκάσθην νὰ ἀπαντήσω εἰς τηλεγράφημα εἰς τὸ ὅποιον διευτυπῶτο ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι εἶχον ζητήσει ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς νὰ μὲ ἀντικαταστήσω ἐπὶ τοῦ Ἀξίου καὶ ὅτι οὗτοι δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ μεταβοῦ, εἰς Μοναστήριον ἕνεκα τῆς αἰτησῆς μου καὶ τῶν διαπισθεμένων Βρετανικῶν δυνάμεων.

Ὁ στρατηγὸς Μείχον ἐγκωσποποίησεν εἰς τὸ Λονδίνον, ὅτι δὲν τοῦ εἶχον ζητήσει δυνάμεις διὰ τὸν Βαρδάρην (: Ἀξίον), ἀλλ' ὅτι εἶχον ἐπιμείνει διὰ νὰ ἔλθουν οἱ Ἀγγλοὶ ἐκ τῆς δευτέρας εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν. Ἡ θέσις τῶν Ἀγγλων συνεχῶς εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν προκαλεῖ τὸν γέλωτα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ προώθησις τῶν θὰ μοῦ ἐπιπρέψῃ νὰ ἔχω τέσσαρα τάγματα εἰς ἐφεδρείαν εἴτε διὰ τὸν τομέα εἴτε διὰ τὴν μεραρχίαν» (23 Νοεμβρίου).

Τέλος, κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν ἀνίγγελε Σερβικὴν ἐπιτυχίαν εἰς Λέσκοβατς καὶ τὴν ἀπελπιστικὴν θέσιν τῶν Σέρβων εἰς τὰ λοιπὰ μέρη.

Δι' αὐτοῦ διεβεβαίωτο ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε μεταβάλει γνώμην καὶ εἶχε πλέον αἰσθηματα τὰ ὅποια ἠδυνάμην νὰ μᾶς διαλύσουν πάντα φόβον ὡς πρὸς τὰ νῦτα τῆς στρατιάς μας. Ἐκαλούμην ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐξετάσω ἂν ὑπῆρχον πιθανότητες πρὸς ἐπιχειρήσιν ἐπιθέσεως ἢ ὄχι. Δὲν εἶναι ὁμως, δυνατόν νὰ μεταβάλλῃ κανεὶς, καθημερινῶς, βάσει τῶν λαμβανομένων πληροφοριῶν, τὰ σχέδιά του εἰς οἰανδήποτε χώραν καὶ μάλιστ' εἰς περιόχην τὸσον ἰδιόμορφον ὡς ἡ Σερβία.

Ὁ ὑπουργὸς (: Στρατιωτικῶν) μοῦ εἶχε γνωστοποιήσει ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνω ἐνισχύσεις. Οἱ Σέρβοι εὐρίσκοντο σχεδὸν ἐκτός μάχης. Ἐπρεπε, λοιπόν, τὰ βλήματα μᾶς νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴν, ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψωμεν αὐτὴν τὴν Σερβίαν ὅπου τόσα ἔπρεπε νὰ ἔχουν γίνει

ἐὰν εἶχομεν θελήσει νὰ σκεφθῶμεν ἐγκαίρως ἀντὶ νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς λόγους. Ἐπρεπε νὰ φοβώμεθα τὴν Ἑλλάδα, νὰ ἀναμείνωμεν χωρὶς νὰ κάμωμεν τίποτε, νὰ στηριζώμεθα δὲ εἴτε εἰς ναυτικά κατορθώματα εἴτε εἰς διπλωματικάς συγκυρίας.

Ἐδῶσα τὴν διαταγὴν πρὸς ὑποχώρησιν.

2. Η ΥΠΟΧΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ (24 Νοεμβρίου 1915 - 19 Δεκεμβρίου 1915).

Κατὰ τὴν 24ην Νοεμβρίου ἐπρόκειτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ ὑποχώρησις. Ὑστατον τηλεγράφημα ἔφθασε διὰ νὰ υπογραμμισθῇ ἡ ἀνάγκη αὐτῆς: «Ἐπιβεβαιῶνω τὸ περιεχόμενον τῶν τηλεγραφημάτων μου ὑπ' ἀριθμ. 7363 καὶ 7443 τῆς 20ῆς καὶ 22ας Νοεμβρίου, τὰ ὅποια σὰς ἀφήνουν πλήρῃ ἐλευθερίαν καὶ πρωτοβουλίαν πρὸς ὑποχώρησιν πρὸς Θεσσαλονικὴν μόλις κρίνετε τοῦτο ἀναγκαῖον».

Ἀπὸ τῆς ἐπομένης, ἐνώπιον τῶν δυσχεριῶν τῆς ἀναληφθείσης προσπάθειας, ἐτηλεγράφησα ἐν συνόψει τὰς προθέσεις μου: «Ἡ κίνησις τῆς ὑποχωρήσεως πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ τῆς μεγαλειτέρας δυνατῆς ταχύτητος, ἀλλὰ καὶ μετὰ μεθόδου καὶ ἡρεμίας εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἐγκαταλειφθῇ ὑλικὸν καὶ νὰ μὴ προκληθῇ ἀταξία».

Ὁ στρατηγὸς Λεμπλουὰ ὁ ὁποῖος διώκει τὴν 57ην Μεραρχίαν καὶ τὸν ὅποιον ἐπεφόρτισα, πρῶτον, νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ὑποχώρησιν τῆς μεραρχίας του, ὡς καὶ τῆς 122ας, ἠδυνήθη νὰ τηρήσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτήν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Σέρβους, μέχρι τῆς 27ης Νοεμβρίου ἀντίσταστο πρὸς τὸν Περλεπέν. Κατὰ τὴν 4ην Δεκεμβρίου ἐγκατέλειψαν τὸ Μοναστήριον.

Ἦδη ἀπὸ τῆς 26ης Νοεμβρίου, ἐξ ἄλλου, ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Σερβίας εἰς Θεσσαλονικὴν μοῦ ἀπέστειλε τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα:

«Ἐν ὄψει τῆς δυσχεροῦς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκειται ὁ Σερβικὸς στρατὸς, ἕνεκα τῶν Αὐστρο-Γερμανικῶν καὶ Βουλγαρικῶν πιέσεων, ὡς καὶ τῆς Συμμαχικῆς ἀδρανείας καὶ τῆς ἐλλείψεως τροφίμων, ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων, αἱ δυνάμεις μᾶς ὑποχωροῦν πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν με σκοπὸν νὰ ἀνοδιοργανωθοῦν καὶ ἐν ἀναμονῇ καλλιτέρων συνθηκῶν, νὰ ἀναλάβουν καὶ πάλιν δράσιν μετὰ τῶν Συμμάχων».

29 ο ν

Ὅσα εἶχον ἐπιχειρήσει ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς παρημποδίζον τὴν δημιουργίαν τῆς ἐντυπώσεως ὅτι ἡ μνεία ἀδρανείας ἀνεφέρετο εἰς αὐτήν. Ἡ ἀπόφασις τῶν

Σέρβων περὶ ὑποχωρήσεως ἀπεδείκνυεν ὅτι εἶχον ἀναμείνει τὴν ὑστάτην στιγμὴν διὰ νὰ σκεφθῶν περὶ τῆς ὑποχωρήσεως ἐκ Σερβίας

Ἐνῶ ἐξετελοῦντο αἱ κινήσεις μας, οἱ Ἀγγλοὶ ἐπρόκειτο νὰ λάβουν ἐνισχύσεις, τὰς ἀναμενομένας 22αν, 26ην, 27ην καὶ 28ην Μεραρχίας. Κατὰ τὴν 5ην Δεκεμβρίου ὑπελείποντο ἀκόμη 11 τάγματα καὶ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ πυροβολικοῦ τῶν. Κατὰ τὴν ἐπομένην ἐπληροφορήθη ὅτι τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὸν λιμένα πλοῖα δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀποβιβάσουν τὸ ἀνθρώπινον καὶ ἄψυχον φορτίον τῶν. Κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου, ὁ στρατηγὸς Μόνρω, ἀρχιστράτηγος τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων τῶν Δαρδανελλιῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ ἐνημέρωσεν ὅτι ἡ κυβερνήσις του εἶχεν ἀποφασίσει τὴν ἐκκένωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων.

Κατὰ τὴν 13ην Δεκεμβρίου ἐπαυλομένη ἡ ἀποβίβασις καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ὑποχωρήσεώς μας, ἠδυνήθη νὰ ἀναφέρῃ ὅτι ὄλαί αἱ μονάδες περικοχίον τῶν πέντε Βρετανικῶν μεραρχιῶν εἶχον ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἐλείπειν ἀκόμη μέρος τοῦ πυροβολικοῦ. Παραμένει, ὁμως, ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναγγελθεῖσα ἀποχώρησις τῶν Βρετανικῶν στρατευμάτων πρὸς στιγμὴν προέκαλεσε μεγάλην αἰσθησὴν τὸσον εἰς τὰ πρόσω ὅσον καὶ εἰς τὰ μετόπισθεν.

Θὰ πρέπει νὰ εἶχε συζητηθῇ τὸ θέμα καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ ἀμυδρὰς μόνον εἰδήσεις εἶχον. Ὁ στρατηγὸς Ζόφρ μοῦ εἶχεν ἀπλάως τηλεγραφήσει ὅτι ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀποφασίσει τὴν παραμονὴν τῶν δυνάμεων εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἀπὸ τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1915 δὲν ἐτέλουν πλέον ὑπὸ ἄμεσον ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ ὑπουργείου. Διὰ διατάγματος εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν στρατηγὸν Ζόφρ ἡ ἀρχιστρατηγία τῶν εὐρισκομένων τὸσον εἰς τὸ Δυτικὸν μετώπον ὅσον καὶ εἰς τὸ μέτωπον τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεων. Τοῦτο προφανῶς ἀπετέλει μεθόδευσιν διὰ νὰ ἐξαναγκασθῇ οὗτος (: ὁ Ζόφρ) νὰ λησιμονήσῃ τὰς προκαταλήψεις του κατὰ τοῦ μετώπου εἰς τὰ Δαρδανελλία καὶ τὴν Θεσσαλονικὴν, ἀφοῦ ἐμμέσως καθίστατο ὑπεύθυνος δι' ὅσα ἐνδοχόμενα θὰ συνέβαινον εἰς τὴν Ἀνατολήν ἐκ λάθους του. Ἦτο, ὁμως, καὶ τρόπος νόμιμος διὰ νὰ παρεμποδισθῇ ἀκόμη περισσότερο τὸ ἔργον εἰς τὴν Ἀνατολήν. Καὶ βεβαίως οὐδεὶς ἐκ τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον παρέλειπε νὰ προσβῆσθαι τὰς ἐνοχλήσεις του κατ' ἐμοῦ καὶ τοῦ ἔργου μου.

Ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ σκέπτομαι

αποκλειστικώς τὴν ὑποχώρησιν τὴν ὅποιαν εἶχα διατάξει, εὐρισκόμεον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπαντῶ εἰς σειρὰν αἰτημάτων καὶ ἐρωτημάτων τὰ ὅποια ἀπεδείκνυον ὅτι εἰς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἠγγόνουν παντελῶς τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρισκόμην:

Διαταγὴ νὰ ἀρχίσω τὴν ὁχύρωσιν καὶ νὰ ἀφαιρέσω τμήματα τῶν πυροβόλων ἀπὸ τὸ Καραμπουρνού - Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες; Διαταγὴ νὰ ἐξωσθῶν τῆς πόλεως ὅλοι οἱ ὑποπτοὶ — ἄλλ' ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο οὐδὲτέρα πόλις ἢ μήπως Γαλλικὸν ἔδαφος; Διαταγὴ πρὸς ἐνημέρωσιν περὶ τῶν ἀρξαμένων διαπραγματεύσεων μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ ὁ Ἕλληνας συνταγματάρχης ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς, διὰ τὰ κερδιῶν χρόνον, ἐζήτηε ὁδηγίας ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἐν συνειρήνῃ δὲν ἀπήντα.

Παραλείπω τὴν πρότασιν ὅπως μεταφέρω τὸ γενικὸν στρατηγεῖον μου ἐκτὸς Θεσσαλονίκης, πρότασιν διατυπωθεῖσαν χωρὶς νὰ ὑπάρχη γνώσις περὶ τῶν δυσκολιῶν τῶν τηλεγραφικῶν ἐπικοινωνιῶν ἐν ὄσῳ ἡ Μακεδονία ἦτο Ἑλληνική. Παραλείπω ἐπίσης τὴν διαταγὴν νὰ δειχθῶ συμδιεσπαστικὸς πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐνῶ ὁ ἐπὶ τοῦτο πρέσβυς τῆς Γαλλίας μὲ ἐκάλεε νὰ δειχθῶ αὐστηρὸς, ὡς καὶ τὴν πρότασιν ὅπως ἐκκενώσω τὴν Θεσσαλονίκην κ.λπ., κ.λπ. Αἱ καθημεριναὶ ἀναφοραὶ μου, παραλειπομένην τῶν πολλαπλῶν ἐπεισοδίων καὶ συμβάντων, ἀνεφέροντο σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν εἰς τὴν ὑποχώρησιν.

3 0 ὀ ν

Ἡ ἐπιχειρήσις αὕτη διεξήχθη ὡς ἐξῆς:

Κατὰ τὴν 24ην Νοεμβρίου κατελήφθη ἡ Μπρούσνικα διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἔπι τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξιού) προγεφύρωμα, ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νὰ ὑποχωρήσων πρὸς Δεμίρ - Καπού (: Σιδηρᾶς Πύλας) ἡ 57η καὶ ἡ 122α Μεραρχία. Νυκτερινῆ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ προγεφυρώματος ἀπεκρούσθη. Κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου ὅλον τὸ εὐρισκόμενον εἰς Κρίβολακ πολεμικὸν ὕλικον ἀπεσύρθη. Ἐδραστηριοποίησα τὴν ὑποχώρησιν τῶν δυνάμεων «ἢ ὅποια εἶχε δυσχεραυνθῆ ἐκ τῆς θερμokraσίας καὶ τῶν ἀπεριγραπτῶν ὁδῶν». Τὸ θερμόμετρον εἶχε δείξει - 15 βαθμούς. Κατὰ τὴν 2αν Δεκεμβρίου κατελήφθησαν τὸ Καρασούλι καὶ τὸ Γκουμπεντζε διὰ νὰ ἀνιχνευθῆ ἡ περιοχὴ καὶ νὰ προετοιμασθῶν ταύτοχρόνως σημεῖα ὑποστηρίξεως τῆς γραμμῆς ὑποχωρήσεως. Κατὰ τὴν ἐπομένην, οἱ

Βούλγαροι μᾶς ἐπετέθησαν εἰς τὸ πλευρὸν εἰς Κοστούρινο, εἰς τὸ 113ον χιλιόμετρον, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Τσέρνα Ἐριγῶνος, ὅπου ἐπεχειρήσαν εἰς δύο σημεῖα βιασίαν διάβασιν, ἀπεκρούσθησαν πανταχόθεν. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῶν τὴν ὑποχώρησιν μας, ἢ ὁποία ἐπραγματοποιεῖτο ὡς ἐξῆς:

Ἀνατολικῶς τοῦ Βαρδάρη, (Ἀξιού), εἰς τὸ προγεφύρωμα τοῦ Κρίβολακ, ἡ 114η Ταξιαρχία τῆς 57ης Μεραρχίας εἶχε δημιουργησθεὶ ὅπισθοφυλακίαν, ἐνῶ ἡ ἑτέρα ταξιαρχία τῆς αὐτῆς μεραρχίας, ἡ 113η, εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὸ Δεμίρ - Καπού (: Σιδηρᾶς Πύλας) διὰ νὰ δημιουργησθεὶ ἑτερον, προγεφύρωμα. Δυτικῶς τοῦ Βαρδάρη (Ἀξιού) ἡ 8η Ταξιαρχία τῆς 122ας Μεραρχίας διετήρει ἐπαφὴν μετὰ τοῦ προγεφυρώματος τοῦ Κρίβολακ ἐνῶ ἡ 243η Ταξιαρχία τῆς αὐτῆς μεραρχίας, ἔφθασε μέχρι τοῦ Γκράντετς διὰ νὰ ὀργανώσῃ καὶ τρίτον προγεφύρωμα.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 3ης πρὸς 4ην Δεκεμβρίου αἱ δύο ὀπισθοφυλακαὶ ὀπισθοχώρησαν, ἄνευ δυσκολιῶν ἀπὸ τὸ προγεφύρωμα τοῦ Δεμίρ - Καπού (: Σιδηρῶν Πυλῶν). Ὅλη ἡ περιοχὴ Τσέρνα (Ἐριγῶνος) - Κρίβολακ - Μπρούσνικα ἐγκατελείφθη καὶ κατὰ τὴν αὐγὴν ἀνετινάχθη ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμὸς τοῦ Κρίβολακ. Ἡ 113η Ταξιαρχία ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ Βαρδάρη (Ἀξιού) ἐκάλυπτε τὸ προγεφύρωμα εἰς Δεμίρ - Καπού (: Σιδηρᾶς Πύλας) μὲ ἑνέα πυροβολαρχίας. Κατὰ τὴν 5ην Δεκεμβρίου τὸ σύνταγμα τὸ ὅποιον εὐρίσκειτο ἀριστερὰ αὐτῆς τῆς θέσεως ἐδέχθη ἐπίθεσιν καὶ ἀντέστω. Κατὰ τὴν ἐπομένην οἱ Βούλγαροι ἐπεχειρήσαν ἐπίθεσιν πρὸς Ντούμποτσαν ἄλλ' ἀπέτυχον. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 6ης, ἡ 57η Μεραρχία ἐγκατέλειψε τὸ προγεφύρωμα τοῦ Δεμίρ Καπού καὶ ἡ σήραγξ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ γέφυρα τοῦ 113ου χιλιομέτρου, ἀνετινάχθησαν.

Ὅτως, ἡ 243η Ταξιαρχία τῆς 122ας Μεραρχίας διετήρει ἐπαφὴν πρὸς τὸ Γκράντετς, ἡ ἑτέρα ταξιαρχία τῆς αὐτῆς μεραρχίας εἶχε μέτωπον πρὸς δυσμὰς τῆς Μιρόβκα καὶ πρὸς τὸ Πέτροβον, ὅπου ἐξεδηλώθη καὶ ὁσοδρά ἐπίθεσις. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἡ 57η Μεραρχία συνεκεντρώθη πρὸς τὴν Στρώμνιτσαν. Κατὰ τὴν 7ην Δεκεμβρίου οἱ Βούλγαροι ἐπεχειρήσαν ἐπίθεσιν πρὸς

Ὀρμανλῆ, Κοστούρινο καὶ Γκράντετς. Κατέλαβον μόνον μίαν κορυφὴν ἀπὸ τοὺς ὀρμονόμενους Βρεταννοῦς, πρὸς Ὀρμανλῆ.

Κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου ἐσημειώθησαν ἐπίθεσις εἰς ὄλον τὸ μέτωπον. Ἦτο προφανές ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπεχειροῦν νὰ μᾶς περικυκλώσων. Τὸ ζήτημα τῆς ὀριστικῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Σερβίας ἀπὸ τοῦ Γκράντετς μέχρι τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων ἐτέθη καὶ πάλιν.

3 1 ο ν

Ἐάν εἰς τὸ μέλλον ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπισθῆ ἐπίθεσις πρὸς τὴν Σερβίαν ἢ τὴν Βουλγαρίαν ἔπρεπε νὰ κριθῆ τὸ σκόπιμον τῶν καταστροφῶν. Ἐπρεπε δέ, κυρίως, νὰ ἀντιμετωπισθῆ ὁ ῥόπος ἀμύνης τῶν προσβάσεων πρὸς Θεσσαλονίκην. Εἶχον ἐκθέσει τὸ πρόβλημα εἰς ἀναφορᾶν μου χωρὶς νὰ λάβω ἀπάντησιν.

Ἀπεφάσισα, λοιπόν, τὴν ἐκκένωσιν τοῦ προγεφυρώματος τοῦ Γκράντετς καὶ τοῦ σταθμοῦ τῆς Στρώμνιτσης. Ἐγένετο ἄνευ μάχης κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐνῶ ἀνετινάσσετο ἡ γέφυρα τοῦ Ἀξιού. Κατὰ τὴν 9ην Δεκεμβρίου, ἡ 8η Ταξιαρχία τῆς 122ας Μεραρχίας ἐσχημάτιζε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγαν ἡμῶν πρὸς Πετρόσκα, ἡ 156η Μεραρχία τὸ κέντρον μας ἐπὶ τῆς νοτίας ὀχθῆς τοῦ ποταμοῦ Μπουύμα - ἐνῶ τὴν δεξιὰν πτέρυγαν ἀπέτέλουσαν οἱ Ἄγγλοι ἀπὸ τοῦ Δεδελῆ μέχρι τῆς Δοϊράνης. Ἡ 243η Ταξιαρχία τῆς 122ας Μεραρχίας καὶ ἡ 57η Μεραρχία ἐξετίνοντο εἰς δευτέραν γραμμὴν μετὰ τὴν Νεγκόρτσι καὶ Τσέρνιτσε.

Κατὰ τὴν 10ην Δεκεμβρίου οἱ Ἄγγλοι δὲν εἶχον δεχθῆ ἐπίθεσιν, ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ μας ἀνθίστατο, εἰς τὸ κέντρον ἡ 156η Μεραρχία εἶχεν ὑποχωρήσει ἔλαφρῶς πρὸς τὸ Μπάλιντσε. Ἡ 243η Ταξιαρχία ἀπὸ τὸ Νεγκόρτσι ἐκινήθη κυκλωτικῶς πρὸς Γουρινσέτ.

Δὲν δύναμαι νὰ παρασιωπήσω ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔφθασαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὰ ὄρεϊνὰ κινήτὰ ἰατρεία τὰ ὅποια εἶχον ἐπιμόνως ζητήσει. Ἦσαν συγκεκροτῆμένα διὰ πόλεμον καὶ μετακινήσεις εἰς τὰ ὄρη. Ἐφθασον διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης!

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς 11ην Δεκεμβρίου τελευταία ὑποχώρησις μὲς ἔφερον ἄνευ μάχης εἰς τὴν γραμμὴν Καρὰ - Ὀγκλουλάρ - Τσέρνιτσε - Φούρκα - Σμόκβινα. Καθ' ὄλον τὸ μήκος τοῦ μετώπου κατὰ τὴν διάοκειαν τῆς

11ης Δεκεμβρίου οι Βούλγαροι ἐνήργουν ἐπιθέσεις ἀνεπιτυχίας. Κατὰ τὴν ἐπομένῃν βαθεὶα ὀμίχλη ἐκάλυπεν ὅλην τὴν περιοχὴν ὅπου εὐρίσκόμεθα. Κατόπιν αὐτοῦ ἡ προγραμματισμένη διὰ τὴν νύκτα ὑποχώρησις ἐπραγματοποιήθη τὴν ἡμέραν. Τοιοῦτοτρόπως ἐμειώθη ἡ κόπωσις τῶν στρατευμάτων καὶ αἱ δυσκολίαι ἐκ τῆς ἐκκενώσεως. Εἰς τὴν Σερβίαν ἀπέμεινε πλέον ἐν σύνταγμα τῆς 156ης Μεραρχίας, ἡ ὁποία εἶχε διαιρεθῆ εἰς τρία, ἀφοῦ ὁ διοικητὴς τῆς στρατηγῆς Μπαγιού δὲν εἶχεν ἀσκήσει διοίκησιν, ὡς καὶ ἡ 249η Ταξιαρχία τῆς 122ας Μεραρχίας, ἡ ὁποία ἡμύνετο τελευταίου προγεφυρώματος εἰς Γευγελήν. Ὅπισθεν αὐτῆς εἰς τὸ Σμόλ (σημ. Μικρὸν Δάσος), ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκειτο ἡ ἕτερα ταξιαρχία τῆς αὐτῆς μεραρχίας.

Δεδομένων τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν, ἔδωσα διαταγὴν νὰ συγκεντρωθῆ καὶ πάλιν ἡ 156η Μεραρχία ὀπισθεν τῆς 122ας, ἐνῶ ἡ 57η παρέμεινε νοτιῶς τῆς Δοϊράνης καὶ ἐκάλυπτε τὰς τέσσαρας Βρετανικὰς μεραρχίας αἱ ὁποῖαι εἶχον φθάσει εἰς τὴν Σερβίαν καὶ κατόπιν εἶχον ὑποχωρήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δύο ἐξ αὐτῶν ἐπεβίβαζοντο τοῦ σιδηροδρόμου ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκεῖνη διὰ νὰ κινηθοῦν πρὸς Θεσσαλονίκην.

Κατὰ τὴν 13ην Δεκεμβρίου ἠδυνήθη νὰ σημειώσω εἰς τὴν ἀναφορὰν μου ὅτι ἡ 156η Μεραρχία εἶχεν ἐγκαταλείψει ἐν πυροβόλον καὶ 14 κιβώτια πυρομαχικῶν ἐπειδὴ εἶχον θυθισθῆ εἰς τὸν βούρκο, ἀλλ' ὅτι πλὴν τοῦ λυπηροῦ τούτου γεγονότος, ὅλη ἡ ὑποχώρησις εἶχε διεξαχθῆ κανονικῶς καὶ ὅτι τὴν τελευταίαν ἡμέραν αἱ Γαλλο-Βρετανικαὶ δυνάμεις εἶχον εὔρεθῆ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κλοιὸς ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤθελον νὰ μᾶς περικλείσωσιν οἱ Βούλγαροι εἶχε κλεισθῆ εἰς τὸ κενόν. Εἰχομέν ἐξέλθει τῆς Σερβίας.

3 2 ο ν

Κατὰ τὴν 14ην Δεκεμβ. 1915, ὀπισθεν τῆς Ταξιαρχίας τῆς 122ας Μεραρχίας ἡ ὁποία εἶχεν ἀπομείνει εἰς τὸ Σμόλ (σημ. Μικρὸν Δάσος), ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀνεπύχθη τὸ σύνολον τῆς 156ης καὶ τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς 122ας. Ὅπισθεν τῆς 157ης Μεραρχίας, εἶχον ἀναπτυχθῆ ἀπὸ τοῦ νοτίου μέρους τῆς Δοϊράνης μέχρι τοῦ Κιλκίς, δύο Βρετανικαὶ ταξιαρχίαι. Θὰ ἐπεθύμουν ὅπως τὸ ἵπτικόν μας ἐπι-

τύχη ἐπαφῆν ἀναπτυσσόμενον ἀνατολικῶς τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης, ἀλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα εἰς τὴν περιοχὴν ἀντετάχθησαν εἰς τὴν διέλευσιν τῶν Κινηγῶν τῆς Ἀφρικής.

Ἡ πορεία πρὸς Θεσσαλονίκην τῆς 122ας καὶ τῆς 156ης Μεραρχίας συνεχίσθη κατὰ τὴν 15ην Δεκεμβρίου. Ἐκαλύπτοντο εἰς Καρασούλι ὑπὸ συντάγματος καὶ μοῦκάδος πυροβολικοῦ τῆς 122ας. Ἡ 57η Μεραρχία ὑπεχώρησε νοτιῶς τοῦ Κιλιντί (σημ. Καλύνδρια), καλυπτομένη ὑπὸ τῆς Ταξιαρχίας ἵπτικῆς πρὸς Κιλιντίρ.

Παρὰ τὸν καιρὸν ὁ ὁποῖος ἦτο φοβερός, ἡ κίνησις συνεχίσθη κατὰ τὰς ἐπομένους ἡμέρας. Ὅλοι οἱ ἀποσταλέντες εἰς Σερβίαν Βρετανοὶ εἶχον φθάσει κατὰ τὴν 18ην τοῦ μηνὸς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὴν ἐπομένῃν ἔγραφον εἰς τὴν ἀναφορὰν μου: «Κατέχω αὐτὴν τὴν στιγμήν μὲ τὰς τρεῖς μεραρχίας μου τὴν ζώνην τὴν ὁποῖα πρέπει νὰ οὐρῶσω, ἀπὸ Καρασούλου (σημ. Καστανῶς) μέχρι Δαουτλή (σημ. Μονόλοφος). Δύο μικτὰ τμήματα εὐρίσκονται εἰς Καρασούλι καὶ Κιλκίς μὲ προεκτάσεις πρὸς Γουμένισσαν καὶ Κιλιντίρ (Καλύνδρια) καὶ καλύπτουν τὰς θέσεις μας».

Τὸ σύνολον τῶν κινήσεων εἶχεν ἀναπτυχθῆ βάσει τοῦ σχεδίου ποῦ εἶχον καταρτίσει κατὰ τὴν 23ην Νοεμβρίου καὶ τὴν 3ην Δεκεμβρίου. Μόνη ἡ 156η Μεραρχία εἶχεν ἐκτελέσει ἐν μέρει τὰς ὁδηγίας μου καὶ εἶχε διαιρεθῆ εἰς τρία τμήματα, ἀλλὰ ταχέως εἶχε ἀνασυνταχθῆ. Αἱ ἀπώλειαι μᾶς ἦσαν σχετικῶς μικραὶ. Μόνον χίλιοι ἄνδρες ἦσαν ἐκτὸς μάχης. Ὁ ἐχθρὸς δὲν εἶχε δυνηθῆ νὰ παρεμπορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν κινήσεών μας. Ὅλοι αἱ προσπάθειαι ὅπως μᾶς προφθάσῃ ἢ ὑπερφαλαγγίσῃ τὰς πτέρυγας ἢ διακόψῃ τὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς Δοϊράνην καὶ Γευγελήν εἶχον ἀποτύχει.

Ἡ ἐκστρατεία τῆς Σερβίας ἀναμφισβητήτως εἶχε τερματισθῆ. Δὲν εἶχομεν ἀντιμετωπίσει ἀποτυχίαν. Θὰ ἔλεγον μάλιστα καὶ τὸ ἐξῆς: τὸ σύνολον τοῦ ἐξοπλισμοῦ, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Σερβικοῦ, εἶχε μεταφερθῆ εἰς Θεσσαλονίκην. Καθ' ὅσον ἀφεῶρων εἰς τὰς δυνάμεις μᾶς ἦσαν ἀκέραιαι καὶ μέγιστον ἠθικόν. Ἀλλὰ τί εἶχαν ἀπογίνει τὰ ὄνειρα διὰ πορείαν πρὸς Σόφίαν καὶ Κωνσταντινούπολιν; Ποῦ ἦσαν τώρα;

3. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΟΛΟΠΛΟΚΙΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ 1915

Αἱ ἀναφοραὶ μου καθημερινῶς ἐσημείουν τὰ σημαντικώτερα στοιχεῖα περὶ τῶν σχέσεών μας μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συνοψίσωμεν αὐτά, διὰ νὰ προκύψῃ ποῖαι ἦσαν αἱ σχέσεις μᾶς καὶ νὰ δοθῆ γενικὴ εἰκὼν τοῦ θέματος, ἐὰν ἐπιθυμῶμεν νὰ καταστήτῃ προφανῆ ποῖαι ἦσαν αἱ συνεχῶς παρουσιαζόμεναι δυσκολίαι αἱ ὁποῖαι ἔθετον ἐν κινδύνῳ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἐξελίξιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεών μας.

Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς μας ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἐκδιωχθῆ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἂν καὶ εἰς τὰς ἐκλογὰς εἶχε σημειώσει ἀναμφισβήτητον πλειονοψηφίαν. ἔπρεπε νὰ κινήθῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν Γερμανικὴν τροχίαν. (Σημ. Σύντ. Πρόκειται περὶ τῆς παραίτησεως τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου κατὰ τὴν 22αν Σεπτεμβρίου) 5ην Ὀκτωβρίου 1915. Αἱ προβαλλόμεναι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σαρραΐν αἰτιολογίαι, ὡς καὶ ὅσαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ζωὴν κρίσεις χαρακτηρίζονται ἐκ μεροληψίας καὶ ἐκ τῆς ἐντόνου Ἑλληνοφобίας τοῦ.

3 3 ο ν

Καθ' ὅλην τὴν περιόδον τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἡ Γαλλία ἐθέρωει ὅτι ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἦτο ἐτοιμὸς νὰ πολεμήσῃ παρὰ τὸ πλεῖρον τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, λόγω τῆς συγγενείας πρὸς τὸν Κάιζερ καὶ λόγω τῆς Γερμανικῆς στρατιωτικῆς ἐπιμορφώσεώς του. Ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσων τὴν ἀπροθυμίαν τῆς Ἑλλάδος νὰ πολεμήσῃ, ὡς καὶ τὴν οὐδετερότητα αὐτῆς. Δὲν ἤθελον νὰ κατανοήσων ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας τῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς, κατὰ τὸ 1915, ἐξέφραζεν ἤδη τὴν μεγάλην ἀντίθεσιν τῆς διὰ τὰς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ὑποσχέσεις τῆς Ἀντάντ περὶ παραχωρήσεως εἰς αὐτοὺς τῆς περιοχῆς τῆς Καβάλας. Ἐπρεπε ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀποδεχθῆ τὸν ἀκρωτηριασμόν τῆς καὶ νὰ πολεμήσῃ παρὰ τὸ πλεῖρον τῶν ἀκρωτηριαζόντων αὐτῆ.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ, κ. Ζαΐμη, συνοψίζετο εἰς δύο λέξεις ἐπισήμως, ἦτοι: εὐνοϊκὴν οὐδετερότητα. Ἄλλ' ὑπὸ

τοιούτους λόγους η δαθείσα η εμπνευσθείσα συμπεριφορά, ίσως όχι του κ. Ζαΐμη αλλά των υφισταμένων του, συνίστατο εις πάσαν ενέργειαν δυναμένην να μās παρεμποδίση, ενώ ταυτοχρόνως ετηρείτο η μεγαλειτέρα ευγένεια...

Ο στρατηγός Μοσχόπουλος, διοικητής του Γ' Σώματος του Έλληνικού Στρατού, εις την Θεσσαλονίκην, ήτο το κατάλληλον διά την περίστασιν πρόσωπον. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι του είχαν προσδώσει κάποια στρατιωτικήν φήμην. Έπαρουσιάζετο ως προσκείμενος προς την Αντάντ, αλλά παράλληλως ήτο θαύτατα άφωτισμένος προς τον Βασιλέα, παραλλήλως δέ έρωτοτρόπει προς τους Βενιζελικούς. Οι υφιστάμενοί του, αντίθετως, ήσαν καθάρως Γερμανόφιλοι. Μεταξύ αυτών διεκρίνετο ο διευθυντής των μετόπισθεν συνταγματάρχης Μεσσαλάς. Ούτος ύπo την προκάλλημιν έξεζητημένης ευγενείας είχε ένα σκοπόν: να μās δημιουργήση παγίδας και να καθυστερήση πάσαν κίνησιν μās.

(Σημ. Συντ. Ο αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Γεωργ. Μοσχόπουλος (1854 - 1942) έγεννήθη εις Κωνσταντινούπολιν. Τώ 1877 έξήλθε τής Σχολής Ευέλπιδων με τον βαθμόν του άνθυπολοχαγού πυροβολικού. Μετέσχε του πολέμου του 1897 και έν συνεχεία διετέλεσε Διευθυντής Αστυνομίας Αθηνών, Φρούραρχος Αθηνών και Διοικητής συντάγματος πυροβολικού. Κατά τον πόλεμον του 1912 ήτο ο Διοικητής τής IV Μεραρχίας Ναυπλίου, τής έπονομασθείσης «Περρωτής», όταν διέβη ταχύτατα τα Καμβούνια και εύρεθή εις τα νώτα του υποχωρούντος εκ Σαρανταπόρου VIII έφεδρικού Τουρκικού Σώματος Στρατού. Η IV Μεραρχία ύπο τον Μοσχόπουλον διεδραμάτισε σημαίνοντα ρόλον εις την μάχην των Γιαννιτσών. Μετά ταύτα, μεταφέρθη εις Ήπειρον και ο Μεσχόπουλος υπέβαλε την πρότασιν ενεργείας κατά τής άριστεράς πλευράς των Ιωαννίνων. Κατά την έπιθεσιν τής 7ης Ιανουαρίου 1913 κατά των Ιωαννίνων ο Μοσχόπουλος διώκει την δεξιάν πτέρυγα των Έλληνικών δυνάμεων, κατά την έπιθεσιν τής 20ης Φεβρουαρίου δέ, πάλιν κατά των Ιωαννίνων, διώκει το Τμήμα τής II Στρατιάς, ήτοι την άριστεράν πτέρυγα, η οποία και κατώρθωσε να προκαλέση το ρήγμα εις την Τουρκικήν

άμυναν. Διεκρίθη εις την μάχην του Κιλκίς, ως διοικητής τής IV Μεραρχίας, εισέδυσεν εις την κοιλάδα τής Στραωνίτισης και εκυρίευσε 18 Βουλγαρικά πυροβόλα. Κατέλαθεν επίσης την κορυφήν Ρούγγεν του όρους Μάλλες, γεγονός το όποιον είχε σημαντικήν έπίπτωσιν διά τας Βουλγαρικές επιχειρήσεις. Είς Χασάν πασά διώκει Τμήμα Στρατιάς (IV και II Μεραρχία).

340 ν

Μετά τον Β' Βαλκανικόν Πόλεμον ο ύποστράτηγος Κ. Μοσχόπουλος προήχθη εις αντιστράτηγον και έτοποθετήθη διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού (Θεσσαλονίκης). Τώ 1916 έτοποθετήθη Αρχηγός τής Έπιτελικής Υπηρεσίας Στρατού. Κατά το έπόμενον έτος έτοποθετήθη Στρατ. Διοικητής Ήπειρου και Κερκύρας, δηλ. εις θέσιν σημαντικήν λόγω των εκεί συμμαχικών δάσεων. Απεστρατεύθη κατά την 25ην Απριλίου 1920, μετά διετίαν δέ διαρίσθη Γεν. Διοικητής Θεσ)νίκης.

Ο ύποστράτηγος Ευλάμιος Μεσσαλάς (Αθήναι 1864 Νίκαια (Γαλλία) 1926) μετέσχε των πολέμων του 1897, 1912, 1913. Απεμακρύνθη εκ του στρατού λόγω των φρονιμάτων του κατά τα έτη 1917 - 1920, έπανήλθεν, άποκατεστάθη και άπεστρατεύθη την 29ην Σεπτεμβρίου 1921 Κατά το έτος 1915 ήτο Διοικητής του Φρουρίου Θεσσαλονίκης έξ ου έξηρτώντο τα όχυρά Καραμπουρνού, Ρούπελ, Δοδά Τεπέ και Φαιάς Πέτρας. Διετέλεσεν ύπαπιστής του Βασιλέως Γεωργίου Β'. Ητο υίος του Διονυσίου Μεσσαλά, Κλειδούχου τής Βασιλείσης Όλγας και ο αδελφός του Ιωάννης διετέλεσεν Αύλαρχης τής Βασιλείσης Όλγας. Ο υίος του Ευλαμπίου Μεσσαλά, Διονύσιος, ύπολοχαγός του μηχανικού, έπασε μαχόμενος παρά τα Έλληνο - Βουλγαρικά σύνορα εις Μακεδονία κατά την 30ην Μαΐου 1916).

Ός είναι εύνόητον, οι Έλληνες ήσαν κύριοι τής τηλεγραφικής γραμμής. Όταν ύπήρχε σοβαρόν τηλεγράφημά μās παρήρχοντο τέσσαρες η πέντε ώραι πριν η άποσταλή. Κατά την υποχώρησιν μās εκ Σερβίας ένηλλάσσοντο εις τα γραφεία εις τρόπον ώστε από υκτός μέχρι πρώτας να είναι κατελημμένοι οι γραμμαί εκ των συζητήσεών των.

Υπό το συνεχώς προβαλλόμενον πρόσχημα τής έπιστρατεύσεως, ο Μεσσαλάς μās είχε άπαγορεύσει την έγκατάστασιν άσυρμάτου τηλεγράφου. Παρέκαμψα την δυσκολίαν όταν μετά τινας ήμέρας έγκατέστησα εις το στρατόπεδον μας άσυρματόν τηλεγράφου. Έγένετο διαμαρτυρία Την ήγνόησα επειδή δεν έπεθύμουν να καθυστερούν τα τηλεγραφήματά μου. Είχον υποχρεωθεί να ζητήσω την άδειαν έγκαταστάσεως προσθέτων στρατιωτικών συρμάτων επί των Έλληνικών τηλεγραφικών στύλων δια να έχω επικοινωνίαν μετά των μονάδων αι όποιαι έδρων εις την Σερβίαν. Κατά την διάρκειαν τής υποχωρήσεως μās έγένητο πλήθος ύποκλοπών δια να άκούουν οι Έλληνες τα εκπεμπόμενα τηλεγραφήματα και να άναφέρουν σχετικώς εις Αθήνας.

Επειδή ήτο δυνατόν να χρησιμοποιήσω συσκευάς Χιούς (Σημ. Συντ. Πρόκειται περί τηλεγράφου οι όποιοι δεν μετέδιδον σήματα Μόρς αλλά άνέγραφον τα εκπεμπόμενα σήματα επί ταινίας. Είχεν έφευρεθή ύπό του Αμερικανού μηχανικού Ντσήβδ 5 Έντουαρδ Χιούς (1831 - 1900) κατά το 1855), διέταξα να τοποθετηθή μία έξ αυτών εις Καρασούλι, διότι τοιουτοτρόπως θα διετηρείτο η μυστικότητα των επικοινωνιών. Έχρησιάσθησαν συζητήσεως τεσσάρων η πέντε ώρών με Έλληνας αξιωματικών — και η υποχώρησις διεξήγετο ήδη — δια να χορηγηθή η άδεια έγκαταστάσεως τής συσκευής. Μόλις έτέθη έν λειτουργία, οι χειρισταί μās διεπίστωσαν, ότι είχε τοποθετηθή συσκευή Έλληνική ένδιαμέσως και προσεπάθει να συγχρονισθή εις το μήκος εκπομπής μās.

Εις την Θεσσαλονίκην, ο Μεσσαλάς είχαν επιλέξει τα σημεία εις τα όποια θα έγκαθίσταντο τα στρατεύματά μās. Μας είχε περιορίσει εις το Ζεϊτενλικ, δηλαδή εις περιοχήν η οποία είχε την φήμην νοσηρότητος και εύρισκετο ύπο τα πυροβόλα του έγγύς κειμένου στρατώνος του Έλληνικού πυροβολικού.

350 ν

Στηριζόμενος επί των αναγκών τής έπιστρατεύσεως αρχικώς και τής συγκεντρώσεως δυνάμεων άκολουθως, ο αύτος Μεσσαλάς είχαν άπαγορεύσει εις τους

κατοίκους να εκμισθώσω εις ή-
μας δωμάτια, γραφεία ή αποθή-
μας. Πάς παραβάτης έτιμωρείτο.
Βραδύτερον, κατόπιν έπιμονής μου
και των συνεχών αναφορών μου
πρός τον Γάλλον πρέσβυν, ήρθη ή
άπαγόρευσις, αλλά μου έγνωστο-
ποιήθη ότι θα έπρεπε να υπάρξη
δικαία κατανομή στέγης μεταξύ
Γάλλων και Έλλήνων. Ούτως έ-
κέρδιζαν χρόνον.

Είχομεν ανάγκην όχημάτων διά
τάς μεταφοράς από του λιμένος
εις τό στρατόπεδον, ως και διά
τάς έγκαταστάσεις μας. Όσοι κά-
τοικοι είχαν συμφωνήσει μεθ' ή-
μών άμέσως άντεμετώπιζον έπίτα-
ξιν εκ τής Έλληνικής πλευράς. Η-
θέλαμεν τά όλίγα τρόφιμα τά ό-
ποια ύπήρχον έν Θεσσαλονίκη, ή-
δία τον σανόν. Έλληνες φρουροί
ετοποθετήθησαν εις όλα τά κατα-
στήματα και δεν ήδυνάμεθα να πα-
ραλάβωμεν τά έμπορεύματά μας
άνευ συγκρούσεως άκόμη και όταν
είχομεν προπληρώσει.

Τά Έλληνικά άποσπάσματα, τά
όποια έφθανόν, έστρατοπέδευον
κατά παραδοξον σύμπτωσιν εις τά
σημεία όπόθεν έπρεπε να διέλθω-
μεν διά να εκκενώσωμεν τον λι-
μένα. Πέρις τής Θεσσαλονίκης ύ-
πήρχον Έλληνικά φυλάκια τά ό-
ποια εις ακτίνα 5—6 χιλιομέτρων
παρημποδίζον πάσαν επικοινωνίαν
των Γάλλων και των Άγγλων.

Είχομ ανάγκην νοσοκομειακών
έγκαταστάσεων. Υπήρχε θαυμάσι-
ον Έλληνικόν νοσοκομείον, όπου
ένσοηλεύοντο μόλις πέντε άσθενείς.
Δέν μου παρεχώρηθη.

Ην Έλληνική χωροφυλακή, ένι-
σχυμένη, κατηνάλισκε τον περισ-
σότερον χρόνον της παρακολου-
θούσα τους Συμμάχους. Έπληρω-
ρήθην ότι 200 Γερμανοί ή νέοι
σπουδάσαντες εις την Γερμανίαν
ήσαν έντεταγμένοι εις αυτήν.

Έπεθύμουν όπως ο Τύπος των
Αθηνών ενημερούται ως προς την
δράσιν των Συμμάχων. Άλλά τά
άνακοινωθέντα μου απέπέμποντο
ή ήλέγχοντο υπό τής Έλληνικής
λογοκρισίας.

Όταν ήγγέλλετο ή άφιξις Γερ-
μανών αξιωματικών εις Θεσσαλο-
νίκην ποίος τους υπεδέχετο, ποίος
τους έβόηθει; Πάντοτε ο συντα-
γματάρχης Μεσσαλάς!

Εις τάς σιδηροδρομικές γραμ-
μάς οι Έλληνες είχαν υιοθετήσει
την αυτήν συμπεριφοράν. Ο άν-
θραξ και τά ύλικά και ανταλλα-
κτικά των σιδηροδρόμων έστέλλον-
το εκ Θεσσαλονίκης εις Δράμαν
διά να μη καλύψουν τας ανάγκας
μας. Αί σχετικαί διαταγαί έδί-

δοντο άπ' ευθείας υπό του κ. Πο-
λίτου, διευθυντού των Σιδηροδρό-
μων, χωρίς να ειδοποιηται ή Γαλ-
λική διεύθυνσις τής εταιρείας.
Κατά Δεκέμβριον (1915) έστάλη-
σαν δι' αυτόν του τρόπου 1.000
τόννοι άνθρακος και εις τον αυτόν
συρμόν ήσαν προσηρημένα 150
κενά όχήματα. Προορισμός των αι
Σέρραι και πέραν. Είχε δοθη δια-
ταγή να κρατηθη εκεί και ο άνθραξ
και ο συρμός.

Όλον τό Σερβικόν ύλικόν, ήτο
συγκεντρωμένον εις την Φλώριναν,
άπρόσιτον δι' ήμάς. Κατά την δι-
άρκειαν τής υποχωρήσεώς μας εκ
Σερβίας έχρειάζοντο κυρίως όχη-
ματα έμπορικής άμαξοστοιχίας.
Οι συρμοί άπετελούντο σχεδόν ά-
ποκλειστικώς εκ κλειστών όχημά-
των. Τά φέροντα φορτίον όχημα-
τα παρενεβάλλοντο μεταξύ κενών
διά να πενταπλασιάζεται ο χρό-
νός των κινήσεων εις τους στα-
θμούς. Άποτέλεσμα αυτού ήτο ότι
διά την μετάβασιν από Γευγελής
εις Θεσσαλονίκην, δηλαδή δι' ά-
πόστασιν περίπου 80 χιλιομέτρων,
έχρειάζόμεθα 10 ή 12 ώρας.

360

Εις την Θεσσαλονίκην άπητούν-
το διά τας ανάγκας μας τουλάχισ-
τον 80 όχήματα, μάς διετίθεντο
δέ 10 ή και ολιγώτερα. Καθ' ήν
στιγμήν υπεχωρούσαμεν από τό
Κρίθολακ, ως έναν έπρόκειτο διά
τυχαίον γεγονός, έκτροχισμός έ-
κλειε τον δρόμον μας. Δεν ύπήρ-
χον νεκροί ή τραυματιαί άλλ' ή
γραμμή είχε κλεισθή. Ο έχρός θα
ήδυνάτο να μάς προφθάση. Καθώς
εισερχόμεθα εις την Ελλάδα, εις
τό αυτό ως και κατά τον τελευ-
ταίον Βαλκανικόν πόλεμον σημεί-
ον, συνέβη έκτροχισμός. Ως και
εις τον προηγούμενον ούδεν θύμα
άλλά ή γραμμή κατέστη αδιάβα-
τος και θα είχε παραμείνει επί
μακρόν ούτως, άν δεν είχαν άπο-
στείλει τους σκαπανείς μας. Έ-
χρειάζόμενον ήμίονους ή μικρούς
ίππους διά την κινήσιν εντός τής
Σερβίας, επειδή αι μεραρχιαί μου
δεν διέθετον ήμίονους παρά τας
διαμαρτυρίας μου. Είχομ συμφω-
νήσει μετά του στρατηγού Μοσχο-
πούλου να ανταλλάξω 500 ίππους
έλξεώς, τους όποιους είχαν αγο-
ράσει από τους Άγγλους αντί
1.500 μικρών Έλληνικών ίππων
μεταφοράς. Κατά την ύστάτην στι-
γμήν καθώς ύπελόγηον επί τής
ανταλλαγής, ο στρατηγός ύπανε-
χώρησεν υπό τό πρόσχημα άναγκ-
ών τής επιστρατεύσεως.

Εις την Θεσσαλονίκην έγινετο
μέγας θόρυβος περί μίας προσα-
πικής επιστολής την όποιαν έφέ-
ρετο ότι είχε στείλει ο Βασιλεύς
(Κωνσταντίνος) προς τον Πρό-
εδρον τής Δημοκρατίας (τής Γαλ-
λίας) περί τής συμμετοχής τής
Έλλάδος εις τον πόλεμον και διά
την όποιαν έφημολογείτο ότι δεν
είχε τύχει άπαντήσεως. Άνεφέρ-
θην εις τό θέμα αυτό εις τό κα-
θημερινόν τηλεγράφημά μου τής
23ης Οκτωβρίου. Μετά τινας ήμέ-
ρας έλαβον την άπάντησιν ότι έ-
πρόκειτο περί μύθου.

Είναι άχρηστον να συνεχισθ ή
μακρός και λυπηρός αυτός κατό-
λογος. Αί καθημεριναί δυσκολαί
ήδύναντο μόνον να έπαυξηθούν ο-
ταν κατά τας άρχάς του Νοεμ-
βρίου 1915 ο Σκουλούδης αντικα-
τέστησε τον Ζαΐμην εις την προ-
εδρίαν τής κυβέρνησεως (Σ. Συντ.
Πρόκειται περί τής παραπήσεως
τής κυβερνήσεως Άλ. Ζαΐμη κατά
την 4ην Νοεμβρίου 1915 και τής
ανάληψεως τής πρωθυπουργίας ύ-
πό του γηραιού Στεφάνου Σκου-
λούδη (1838 - 1928). Είχεν, έξ
άλλου, άποκαλυφθ ή όλίγον μετά
την ανάληψιν των καθηκόντων
του. Έπειδή ήθέλησε να κινηθ ή
πολύ γρήγορα, διέπραξε τό σο-
βαρόν λάθος να άποκαλύψη τας
προθέσεις του. Ο πρέσβυς μας
εις Αθήνας κ. Γκυζεμέν, άνεφέρε-
ται εις την ένδεχομένην υποχώρη-
σιν μας εκ Σερβίας προς την Έλ-
λάδα. Ο κ. Σκουλούδης δεν έδί-
στασε να βεβαιώση ότι θα μάς
έφεροντο κατά τας διατάξεις του
διεθνούς δικαίου, δηλαδή ότι θα
μάς αφώπλιζον. Βραδέως, πράγ-
ματι, ή συγκέντρωσις του Έλλη-
νικού στρατού είχε πραγματοποι-
ηθή εις την Μακεδονίαν. Η Θε-
σσαλονίκη ήτο έδρα του Γ' Σώ-
ματος Στρατού, ενώ τό Α' και τό
Ε' Σώμα Στρατού μάς περιέβαλ-
λον ήδη δεξιά και άριστερά (Σημ.
Συντ. Τό Γ' Σώμα Στρατού (Θε-
σσαλονίκης) διακείτο υπό του άν-
τιστρατήγου Κωνστ. Μοσχοπού-
λου και συνεκροτείτο εκ τής ΧΙ,
τής Χ και τής ΧΙΙ Μεραρχίας τό
Α' Σώμα Στρατού (Αθηνών), ά-
ποτελούμενον εκ τής Ι, τής ΙΙ και
τής ΧΙΙΙ Μεραρχίας, διακείτο ύ-
πό του άντιστρατήγου Κωνσταν-
τίνου Καλλάρη (1858 - 1940) τό
Ε' Σώμα Στρατού (Ιωνανών)
συγκροτούμενον υπό τής ΙΧ, τής
VIII και τής XV Μεραρχίας, δια-
κείτο υπό του άντιστρατήγου Να-
πολέοντος Σωτήλη (1860 - 1953),
μετά δε την επιστρατεύσιν είχε

μετασταθμεύσει εις Νιγρίταν).

37 ο ν

Τὸ Ἑλληνικὸν σχέδιον ἐφαίνετο νὰ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς μεθορίου ἂν ἐμφανίζετο ὁ ἐχθρὸς καὶ ἡ ἐγκατάλειψις εἰς ἡμᾶς κλειστοῦ στρατοπέδου μεταξύ τοῦ Βαρδάρη (Ἄξιου) καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τοῦ Κιλκίς διὰ νὰ ἀφεθῶμεν νὰ ἐπιλύσωμεν τὰς διαφορὰς μας μετὰ τῶν Βουλγάρων. Οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι εἶχον βιασθῆ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὑπὸ τῶν Ἀγγλο - Γάλλων, ἀπεδέχοντο νὰ διασθῶν εἰς τὰ βόρεια σύνορα ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἔλεγον μερικὰ, καὶ ὅπωςδήποτε θὰ παρηκολούθουν τὴν μάχην χωρὶς νὰ μετᾶσχουν. Τρεῖς πλευραὶ μας, λοιπὸν, ἐφυλάσσοντο ὑπὸ τῶν ἐπιστήμας σὺδετέρων Ἑλλήνων (καὶ ἀνεπισήμως ἐχθρικών) καὶ ἡ μία πλευρὰ μας ἦτο πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Δὲν ἦτο κάπως ἐπικίνδυνος ἡ θέσις μας εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν;

Ἐτερον στοιχεῖον ἀναστατώσεως τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἡ ἀνακίνησις τοῦ προβλήματος τοῦ Μοναστηρίου. Ἡ Σερβικὴ ὑποχώρησις μὲ τελευταῖον σταθμὸν τὸ Μοναστήριον ἐξέκαε τὰς ψυχὰς ὄλων. Κατὰ τὴν 29ην Ὀκτωβρίου εἶχον ἐμμέσως σημειώσῃ τὸ γεγονός εἰς τὴν ἀναφορὰν μου: «Ὁ Σέρβος νομάρχης εἰς Καβαντάρ μου ἔθεσε τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: ἐπὶ θὰ φερθῶν τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα εἰς περίπτωσιν Ἑλληνικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας;». Δὲν ἀπήντησα. (Σημ. Συντ. Ὁ Σαρράϊν, μὲ τὰ ἰδικὰ του ἀμυντικὰ προβλήματα καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἀποστολῆς του εἰς τὸ μῆταπον τῶν Βαλκανίων, ἡ ὁποία εἰς τὴν πραγματικότητά ἀπετέλει δυσμενῆ μετᾶθεσιν, δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ Ἑλλάς τοῦ 1915 ἐσκέπτετο μόνον τὴν Ἑλληνικὴν ὀλοκλήρωσιν, δηλαδὴ τὴν ταῦτισιν τῶν ὀρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους πρὸς ἐκεῖνα τοῦ Ἔθνους. Οἱ πόθοι δι' ἐθνικὴν ἀκεραιότητα καὶ ὀλοκλήρωσιν ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὥστε νὰ συμπεριλάβῃ ὄλους τοὺς ἀλυτρώτους ἀδελφούς. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἐφαίνετο - πόσον δυσχερές, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε διπλασιάσει τὸ ἔδαφος τῆς Πατρίδος καὶ εἶχεν ἐλευθερώσει τὴν Ἠπειρον, τμήμα τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν Μακεδονίαν μέχρι Καβάλας. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἦρεσε τοῦτο εἰς τοὺς Γάλλους ἡ περιοχή τοῦ Μοναστηρίου, ὡς καὶ ἡ Βόρειος Ἠπειρος, ἦτο ἀμύγως Ἑλληνικὴ καὶ διεξεδικεῖτο. Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν εἶχε προκύψει θέμα ἐπιθέ-

σεως κατὰ τῆς Σερβίας, τῷ 1915).

Χωρὶς νὰ ἐπιμείνω, ἔκρινο σκόπιμον νὰ εἰδοποιήσω εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 1ης Νοεμβρίου: «Οἱ Ἕλληνες ἀπέστειλαν τῆς Μεραρχίας τῆς Κοζάνης, τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, εἰς Φλώριαν. Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτῆς ἰσχυρίζονται ὅτι πρόκειται νὰ ὑπάγουν εἰς Μοναστήριον. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται δυνατόν εἴτε δι' Ἕλληνο - Σερβικῆς συμφωνίας εἴτε διότι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπωφελοῦντο τῆς Σερβικῆς θέσεως διὰ νὰ προοῦν εἰς κατάκτησιν, ἄνευ κινδύνου».

Κατὰ τὴν 3ην Νοεμβρίου, κατόπιν συζητήσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Μοσχοπούλου, ὁ ὁποῖος εἶχε προσπαθῆσαι νὰ σφυγμομετρήσῃ ὅποιαν δυσκολίαν θὰ προεκάλει διὰ τὰς μελλοντικὰς ἐπιχειρήσεις μου ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν Σερβικῶν δυνάμεων ἐκ Μοναστηρίου, ἔκρινα ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἄσπονον νὰ ἐκβάλω ὑστάτην κραυγὴν: «Μερικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ καταλάβουν τὸ Μοναστήριον, ὑποκαθιστώντες οὕτω διὰ τὸ παρὸν, καὶ τὸ μέλλον τοὺς Βουλγάρους», ἀνέφερον.

Κατὰ τὴν προηγουμένην ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας εἰς Ἀθήνας εἶχε λάβει εἰδοποίησιν σχετικὴν μὲ τὸ θέμα: «Ἐπιμένουν αἱ φήμει περὶ καταλήψεως τοῦ Μοναστηρίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καίτοι τοῦτο θὰ καθίστα δυσχεροτάτην πᾶσαν πιθανότητα συνεργασίας μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων».

Δὲν ὑπῆρξε ποτέ πρόθεσις μου οὐδ' εἶχον ἀποστολὴν νὰ χειρισθῶ θέματα ἀποκλειστικῆς διπλωματικῆς. Ἀλλὰ μοῦ ἐφαίνετο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ παρασιωπήσω τί προητοιμάζετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὥστε νὰ μὴ κατηγορηθῶ εἰς Παρίσιος ὅτι δὲν ἐγνώριζον εἰς ποῖον κλίμα θὰ ἔδρων. Ἀφ' ἑτέρου ἐπεθύμουν ὅπως ὁ ἐν Ἀθήναις ἀρμόδιος Γάλλος πρέσβυς γνωρίζῃ καὶ δύναται ἐν συνεχείᾳ νὰ δράσῃ.

38 ο ν

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσω ὅτι, βραδύτερον αἱ δολοπλοκίαι τοῦ Θεοτόκη εἰς Βερολίνον (τηλεγράφημα τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1915) μὲ ἐδικαίωσαν καὶ ἀπεδείχθη ὅτι εἶχον δράσει πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἀντάντ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζω!

Πρὸ αὐτοῦ τοῦ συνόλου τῶν γεγονότων, ἡ κυβερνήσις ἐν Παρισίοις, ἐνημερωθεῖσα μέσφ Ἀθηνῶν, κατέληξε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐνδεχόμενον ἀποστολῆς μοίρας εἰς Πειραιᾶ (12 Νοεμβρίου) καὶ νὰ

σκεφθῇ τὴν ἐπίδοσιν τελεσιγράφου πρὶν ἀπὸ ναυτικὴν ἐπίδειξιν.

Ἡ ἐμπλοκὴ συνεχίζεται. Εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 14ης Δεκεμβρίου, ἐξέθεσα τὸ ἐξῆς γεγονός: «Χθὲς εἰς Γουμένισταν, πρῶτον Ἑλληνικὸν σταθμὸν, ὁ Ἕλληνας σταθμάρχης ἠρνήθη νὰ διέλθουν πρὸς Θεσσαλονικὴν 40 Βουλγαροὶ αἰχμάλωτοι. Ἐπέτρεψαν ἐν τούτοις νὰ ἐπανέλθουν πρὸς Γευγελὴν. Ὁ διοικητὴς τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, ἀφοῦ ἐνημερώθη, ἔδωκε τὴν ἀδείαν ὅπως εἶναι δυνατόν εἰς τὸ μέλλον πᾶσα τοιαύτη διέλευσις. Οἱ αἰχμάλωτοι ἔδει νὰ ἐπιβιβάζωνται τοῦ σιρμού καὶ νὰ μεταφέρωνται διὰ νυκτός. Κατόπιν κυβερνητικῆς διαταγῆς, ὑπὸ τὸ πρόσχημα διεξαγωγῆς διαπραγματεύσεων, ἡ ἀδεία ἀνεκλήθη».

Ὁ φόβος μήπως ἀφίχθῃ ναυτικὴ μοίρα, ἡ ἀναγγελία τῆς ἀφίξεως τοῦ λόρδου Κίτσεναρ κοιμίζοντος ἀγνώστους εἰδήσεις καὶ ἐντολάς, ἡ ἐπίσκεψις γνωστοῦ φιλέλληνος, τοῦ κ. Ντενί Κασέν, ἐφάνησαν πρὸς στιγμὴν νὰ ἀπαλύνουν τὴν ὀξύτητα. Ἐξ ἄλλου, ἐναντι τοῦ ἀπειλητικοῦ τελεσιγράφου τί εἶχομεν ὑποφέρει; Παραβέτω ἀκολουθῶν τὴν ἐπιστολήν τῆς 19ης Νοεμβρίου τὴν ὁποίαν εἶχον λάβει ἐκ μέρους τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ (: Κ. Μοσχοπούλου):

«Ἐχω τὴν τιμὴν νὰ σὰς διαβιβάσω ἀντίγραφον τῆς γνωστοποιήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν ὑπουργὸν κ. Ντενί Κοσσέν: «Ἡ ἐπίσημος ὑποδοχὴ ἡ ὁποία θὰ γίνῃ εἰς Θεσσαλονικὴν πρὸς τιμὴν σας, θὰ ἔχη ἀπολύτως Ἑλληνικὸν χαρακτήρα. Αἱ Γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ δὲν θὰ δυνηθῶν νὰ ὀργανώσουν ἐπίσημον ὑποδοχὴν εἰμὴ μόνον κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν σας εἰς τὸ Γαλλικὸν στρατόπεδον. Κατὰ συνέπειαν ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης θὰ γίνῃ δεκτὴ εἰς Θεσσαλονικὴν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ τάξις θὰ διασφαλισθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν. Εἶναι αὐτόνοητον ὅτι ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας θὰ μετᾶσχη τῆς ἐπιστήμου ὑποδοχῆς ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτοῦ ὡς ἐκπροσώπου τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως. Αἱ Γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ δύνανται, ἂν τὸ ἐπιθυμοῦν, νὰ παραστοῦν εἰς τὴν ὑποδοχὴν, ἀλλ' ἄνευ ἐπίσημου ἰδιότητος». Ἐχω τὴν τιμὴν, στρατηγέ μου, νὰ σὰς γνωστοποιήσω ὅτι ὁ κ. Ντενί Κοσσέν ἀπεδέχθη τὰς ἀνωτέρω προτάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Σπεύδω νὰ σὰς ἐνη-

μερώσω ότι ο κ. Υπουργός ανέχρησεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ θά φθάσει εἰς τὴν πόλιν μας αὐριον, Σάββατον, περὶ τὴν 8ην πρωινήν».

Αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων συνεχίσθησαν ὑπὸ τοῦ πρέσβεώς μας κ. Γκυζιμέν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπεδιώκαμεν νὰ φανῶμεν ἀρεστοὶ κατὰ τὰς συζητήσεις, κατέληξεν ὅπως ἡ ἐπιδοθεῖσα κατὰ τὴν 20ὴν Νοεμβρίου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν «Νότα» μὴ τύχη οὐδὲ ἀπαντήσεως μετὰ δεκαπενθήμερον».

39 ο ν

Ἐπὶ συνθήκας συγκρούσεως ἀπεφάσισεν ὁ κ. Γκυζιμέν, μὲ σκοπὸν τὴν γαλήνευσιν, ὅπως διεξαχθῶν εἰς Θεσσαλονικὴν αἱ συζητήσεις αἱ ὁποῖαι ἀνεφέροντο εἰς σειράν τοπικῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων. Οὕτως ἐστάλησαν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Σώματος τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν Πάλλης καὶ ὁ ταγματάρχης Στάϊκος, γαμβρὸς τοῦ στρατηγοῦ Δούσμανη, ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ (τοῦ Ἑλληνικοῦ), γνωστοῦ Γερμανοφίλου. Ἦτο δέβαιον ὅτι ὁ Πάλλης, ἐνεκα τοῦ βαθμοῦ του, οὐδὲν ἴδιον νὰ ἀποφασίσῃ. Ἐπρόκειτο, λοιπὸν, διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἀεργόνων συζητήσεων.

(Σημ. Συντ.: Ὁ ἀντιστράτηγος Βίκτωρ Δούσμανης (1862 — 1949), γόνος εὐγενοῦς Κερκυραϊκῆς οἰκογενείας Ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς, ἐξῆλθε τῷ 1883 τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ. Κατὰ τὸ 1896, λόγῳ τῆς πατριωτικῆς δράσεώς του εἰς τὰ Κρητικά, μετετέθη ἐκ τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων (τότε ἐν Πειραιεὶ) εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ὑπηρέτησεν εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας καὶ εἰς αὐτὸν ἀνετέθη ἡ σύνταξις τῆς ἐπισήμου ἐκθέσεως τοῦ πολέμου, ὡς καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐκθέσεων τοῦ Μηχανικοῦ καὶ τῆς Ἐπιμελητείας. Κατὰ τὰ ἔτη 1899 — 1904 διετέλεσε τμηματάρχης τοῦ Ἐπιτελικοῦ Τμήματος τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, τῷ 1904 μετετάχθη εἰς τὸ τότε ἀνιδρυθὲν Σῶμα τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν καὶ ὑπηρέτησεν ἐπὶ ἔτος εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Στρατοῦ. Τὴν θέσιν τοῦ τμηματάρχου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν ἀνέλαβε καὶ πάλιν κατὰ τὰ ἔτη 1905 — 1909.

Κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἀρχικῶς ὑπηρέτησεν, ἤδη ἀν-

τισυνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ, ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ Θεσσαλίας, μετὰ δὲ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων ἐπιτελάρχης τοῦ στρατοῦ ἑκστρατείας εἰς τὸν Β' Βαλκανικὸν πόλεμον. Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου προήχθη εἰς ὑποστράτηγον καὶ διορίσθη ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ (καὶ ἐπίτιμος ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου), εἰς τὴν θέσιν δὲ ταύτην διετηρήθη μέχρι τοῦ 1915. Κατὰ τὰ ἔτη 1917 — 1920 διετέλεσεν ἐκτὸς στρατεύματος λόγῳ τῶν φρονημάτων του. Ἀρχικῶς ἀπῆχθη μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν εἰς Κορσικὴν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπανεφέρθη εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐδικάσθη (πρόκειται περὶ τῆς διαρκείας 99 ἡμερῶν πολυκρότου «δικῆς τοῦ Ἐπιτελείου»), κατεδικάσθη εἰς ἑξάμηνα δεσμὰ καὶ ἐκλείσθη εἰς τὰς φυλακὰς Ἰτζεδδίν.

Ἀφῆθη ἐλεύθερος μετὰ τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 καὶ τὴν ἦταν τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων. Ἀποκατεστάθη, ἀνεκλήθη εἰς τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν καὶ ὑπηρέτησε κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ (συνεχῶς ἀπὸ Ἀπριλίου μέχρις Ὀκτωβρίου 1921). Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1922 συνελήθη ἀλλ' ἀφῆθη ἀκολουθῶς ἐλεύθερος. Μετέβη εἰς Κέρκυραν διὰ οἰκογενειακοὺς λόγους καὶ συνελήθη, ἐφυλακίσθη καὶ ἀφῆθη μετ' ὀλίγον ἐλεύθερος. Ἀπὸ τοῦ 1921 ἦτο ἀντιστράτηγος, ἀπεστρατεύθη δὲ τῷ 1922 καὶ τελικῶς ἀποκατεστάθη τῷ 1935.

Βαθύτατα μορφωμένος ὡς ἀξιωματικὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, συνέγραψε πλῆθος βιβλίων καὶ ἄρθρων στρατιωτικῶν, ἀπομνημονευματογραφικῶν, πολιτικῶν, ἱστορικῶν, κοινωνικῶν, ἀρχαιολογικῶν καὶ φιλολογικῶν. Σημαντικὴν ᾠθισιν ἔδωσε καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ὡς πρωτεργάτης τῶν ἐτησίων καλλιτεχνικῶν ἐκθέσεων μετὰ τῶν Θ. Βελλιανίτη, Ἀρ. Βαλέττα καὶ Π. Κανάκη.

40 ο ν

Ὁ ἀντιστράτηγος Κωνσταντῖνος Εὐγενίου Πάλλης (1871 - 1941) ἀπεφοίτησε τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων κατὰ τὸ 1893 ὡς ἀνθυπολοχαγὸς πυροβολικοῦ. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 μετέσχε γὰν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Κρήτην. Κατὰ τὸ 1905 ἀπεσπῆσθη εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Βερολίνου ἀπὸ ὅπου ἔλαβε πτυχίον ἐπιτελι-

κῆς καταρτίσεως. Κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Α' Βαλκανικοῦ Πολέμου (1912) ἐποπθετήθη εἰς τὸ Τμήμα Ἐπιχειρήσεων τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Κατὰ τὸ 1913 ἀπεστάλη εἰς τὴν συνελθούσαν εἰς Βουκουρέστιον συνδιάσκεψιν εἰρήνης ὡς μέλος τῆς Ἑλληνικῆς ἀποστολῆς καὶ ὑπέγραψε τὴν συνθήκην περὶ τῆς νέας ὁροθεσίας Ἑλλάδος - Σερβίας καὶ Ἑλλάδος - Βουλγαρίας. Ἀπὸ τοῦ 1913 ὑπηρέτησεν εἰς τὴν Ἐπιτελικὴν Ὑπηρεσίαν Στρατοῦ. Κατὰ τὰ ἔτη 1917 - 1920, ἀντισυνταγματάρχης ἦθη ἡτὸ μακρὰν τοῦ στρατεύματος λόγῳ τῶν φρονημάτων του καὶ ἐξεποτίσθη εἰς τὰς νήσους. Τῷ 1920 ἀνεκλήθη, ἀποκατεστάθη καὶ διορίσθη εἰς Σμύρνην ἐπιτελάρχης τῆς Στρατιάς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ἐπόμενον ἔτος προήχθη εἰς ὑποστράτηγον καὶ κατὰ Μάιον 1922 ἀνεκλήθη τῇ αἰτήσει του εἰς Ἀθήνας. Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1922 διορίσθη διάσος, διατάγματος ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ ἀλλὰ δὲν ἀνέλαβε τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἀπεστρατεύθη αὐτεπαγγέλτως. Κατὰ τὸ 1927 ἀνεκλήθη εἰς τὴν ἐνεργίαν καὶ προήχθη εἰς ἀντιστράτηγον, προετάθη δὲ πάλιν ὑπὸ τοῦ Μικτοῦ Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοποθέτησίν του. Ἀνεκλήθη καὶ πάλιν κατὰ τὴν ἐκρήξιν τοῦ πολέμου τοῦ 1940 ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιπέδου Γενικοῦ Ἐπιτελείου ἀλλ' ὑπηρέτησεν ἐπ' ἐλάχιστον. Ἦτο εὐρυμαθέστατος καὶ ἰκανώτατος ἀξιωματικὸς.

Ὁ συνταγματάρχης ἱππικοῦ Στάμου Δημοσθένους Στάϊκος (1880 - 1927) κατήγετο ἐκ παλαιᾶς οἰκογενείας Κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν τοῦ Βάλτου (Ἀκαρνανίας). Ἀπόφοιτος τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων, μετέσχε τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων (1912 - 1913) καὶ διεκρίθη κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀποστολῆς μεταξὺ Γκιουθέσσας καὶ Τοψίν μετ' ἐπιστροφῆς (ἦτο 120 χιλιομέτρων) ἐντὸς μίας νυκτός, τῆς 26ης πρὸς 27ην Ὀκτωβρίου 1912. Κατὰ τὰ ἔτη 1917 - 1920 διετέλεσεν ἐκτὸς στρατεύματος λόγῳ τῶν φρονημάτων του. Ἐπανεῆλθε κατὰ τὸ 1920 (Νοέμβριος), ἀποκατεστάθη καὶ μετέσχε ἐπ' ὀλίγον τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς ἀνοίξεως 1921 (ἐπιτελάρχης τῆς Ταξιαρχίας Ἴππικοῦ). Ἀπεστρατεύθη κατ' Ἰανουάριον 1923).

Ἐν συνεχείᾳ προειδοποίησα τὸν

κ. Γκυγεμέν ότι εσκόπευον να διακόψω πάσαν συζήτησιν εάν δέν ικανοποιούμην σχετικώς με τὰ Ἑλληνικά πυροβολεία τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο κατά μήκος τῆς ἀκτῆς καὶ τοῦ λιμένος καὶ τὰ ὁποῖα οἱ Βρεταννοὶ ἐπεθύμουν νὰ ἀφοπλίσουν ἢ νὰ καταλάβουν. Ἦτο σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέμενον ὅλος ἰδιαίτερος οἱ Ἄγγλοι καὶ τὸ Ναυτικόν. Προσεπάθησα νὰ κάμω τὸν στρατηγὸν Μοσχόπουλον νὰ προσέλθῃ εἰς τὰς συζητήσεις. Δεδομένης τῆς θέσεώς της, ἦτο δυνατόν νὰ πιεσθῇ ἡ Ἑλλάς ὥστε νὰ μετᾶσχη τοῦ πολέμου. Ὁ στρατηγὸς ἠρήθη νὰ προσέλθῃ δι' ἐπιστολῆς του.

Ὁ συνταγματάρχης (: τὸ ὄρθον ἀντισυνταγματάρχης). Πάλλης ἐχρησιμοποίησε κατὰ κόρον τὰς αὐτὰς μεθόδους. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο νὰ ἀναγνώσῃ κανεὶς τὰ πρακτικὰ τῶν συνομιλιῶν τῆς 9ης, 10ης καὶ 11ης Δεκεμβρίου 1915. (Σημ. Συντ. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Κων. Πάλλης μετέβη εἰς Θεσσαλονικὴν ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως μετὰ σαφεστάτας ἐντολάς.

41 ο ν

Ὁ Πάλλης ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ συζητήσῃ περὶ τοῦ τρόπου ἱκανοποιήσεως τῶν αἰτημάτων τῶν Συμμάχων ἐφ' ὅσον ταῦτα δέν θὰ ὑπερέβαινον τὰ ὅρια τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς τηρήσεως τῆς οὐδετερότητος αὐτῆς καὶ τῶν οὐσιωδῶν ἀναγκῶν τοῦ τελούντος ἐν ἐπιστρατεύσει Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὅποσοδήποτε δέν θὰ ἐγίνοντο ἀποδεκτὰ αἰτήματα ἀναφερόμενα εἰς θέματα τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶν ὡς ἐξόδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ὡς π.χ. ἡ συμμετοχὴ Ἑλληνικῶν δυνάμεων εἰς τὸν πόλεμον, ἡ παροχὴ πολεμικοῦ ὕλικου καὶ ἡ παροχὴ ἀδείας ἐκτελέσεως ὀχρωματικῶν ἔργων ἢ χρησιμοποίησεως τῶν ὑπαρχόντων. Ἐπίσης ἔδε νὰ ἀπορριφθῶν αἰτήματα περὶ πλήρους ἐκκενώσεως τῆς Θεσσαλονικῆς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ἢ περὶ παραδόσεως τοῦ ὄχρου τοῦ Καραμπορνὸ εἰς τοὺς Ἄγγλο-Γάλλους. (Ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἐπεξηγηματικὴν παρέκβασιν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράιγ).

Κατὰ βάθος ἔπρεπε νὰ φέρωμεν τοὺς Ἕλληνας πρὸς τετελεσμένον γεγονός. Ἄντ' αὐτοῦ ἐγίνοντο συζητήσεις. Ἐκδιάζων τὰ πράγματα ἐξ ἀμυντικῆς ἐπόψεως, ἡ ὁποία ἦτο σημαντικωτάτη διὰ τὴν ἀσφάλειάν μας, εἶχον δώσει δια-

ταγὴν διὰ τὴν ἐναρξίν ὀχυρώσεως τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου. Ἀμέσως ἔλαβον τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν:

Ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος, Διοικητὴς τοῦ Σώματος Στρατοῦ τῆς Θεσσαλονικῆς πρὸς τὸν στρατηγὸν Σαρράιγ, ἀρχιστρατήγητον τῆς Στρατιάς τῆς τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος πληροφορεῖται ὅτι αἱ Ἄγγλικαὶ καὶ Γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαί, προβλέπουσαι τὴν ὑποχώρησιν τῶν Συμμαχικῶν στρατευμάτων ἐκ Σερβίας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος, ἤρχισαν περὶ τοῦ Φρουρίου τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας ἀμυντικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐκτελοῦνται. Χαρὶς νὰ ἀναμείνῃ τὰς διαταγὰς τὰς ὁποίας θὰ θελήσῃ νὰ τοῦ δώσῃ ἡ Κυβέρνησις του, ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος θεωρεῖ καθήκον του νὰ διαμαρτυρηθῇ ἤδη κατὰ πράξεων αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀπρόκαλυπτον παραβάσιν τῆς ἐδαφικῆς κυριαρχίας καὶ τῆς οὐδετερότητος τῆς Χώρας. Ὁμοίαι διαμαρτυρία ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν στρατηγὸν Μόρνω.

Συμπέρασμα: Ἐκ Σερβίας εἶχον ὑποχωρήσει. Ἐξ Ἀθηνῶν ἐπεθύμουν νὰ μᾶς ἐμποδίσουν νὰ ἀμυνθῶμεν ἔστω εἰς Θεσσαλονικὴν.

ΜΕΡΟΣ Β'

Η ΑΜΥΝΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

4. ΤΟ ΠΕΡΙΧΑΡΑΚΩΜΕΝΟΝ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (20 Δεκεμβρίου 1915 - 10 Μαρτίου 1916).

Αἱ τελευταῖαι ὁδηγίαι αἱ ὁποῖαι εἶχον δοθῇ εἰς τὴν στρατιάν τῆς Ἀνατολῆς περιορίζοντο εἰς τὸ ἐξῆς:

«Συγκεντρωθῆτε καὶ ὀχυρωθῆτε εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν».

Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ προγράμματος εἶχεν ἐκπληρωθῇ. Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι περιέβαλλον τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἀπέμενε τὸ δεύτερον μέρος: νὰ ὀχυρωθῶμεν.

Ἐπὶ πολλοῦς μῆνας ἡ δραστηριότης ὄλων περιορίσθη ἐκ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου τῆς Θεσσαλονικῆς. Ἀρχικῶς, τὸ στρατόπεδον ἔφθανε πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι τῆς θαλάσσης, πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Ὀρφانوῦ.

42 ο ν

Μία Βρεταννικὴ ταξιαρχία ἦτο τοποθετημένη μετὰ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς λίμνης Μπεζικογλοῦ (Βόλθης), ἔπειτα δύο Βρεταννικαὶ ταξιαρχαὶ ἐξησφάλιζον τὴν ἀμυναν μετὰ τῆς ὡς ἀνω λίμνης καὶ ἐκείνης τοῦ Λαγκαδά, ἐφ' ὅσα ταξιαρχαὶ Βρεταννι-

καὶ, εἴτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν εἴτε εἰς τὰ μετόπισθεν ἐν ἐφεδρεῖα ἐκάλυπτον κατ' εὐθείαν τὴν Θεσσαλονικὴν.

Παρὰ πάσαν προσπάθειάν μου, αἱ Βρεταννικαὶ γραμμαὶ εὑρίσκοντο εἰς ἀπόστασιν δέκα περίπου χιλιόμετρων ἀπὸ τῆς Θεσσαλονικῆς πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονικῆς - Σερρών. Ἡ ἀπόδοσις ἦτο πολὺ μικρά. Ἐχθρικὸν βαρὺ καὶ ἰσχυρὸν πυροβολικὸν θὰ ἤδύνατο νὰ φέρῃ εἰς πολὺ δυσχερῆ θέσιν τὴν πόλιν καὶ τὸν λιμένα. Διὰ νὰ ἀντιμεταπίσω αὐτὸν τὸν ἐνδεχόμενον κίνδυνον μόλις εἶχα διαθέσιμους Γαλλικὰς δυνάμεις ἀπεφάσισα νὰ τὰς στείλω πρὸς Λαγκαδῶν διὰ νὰ ἀναπτύχῃ κατὰ τὴν ἀναγκαίαν ἔκτασιν ἡ γραμμὴ. Αἱ τρεῖς Γαλλικαὶ μεραρχαί, ἡ 57ῃ (ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ ποταμοῦ), ἡ 156ῃ καὶ ἡ 122α, ἐφύλαττον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου μέχρι τοῦ Βαρδάρη (Ἄξιου).

Τὸ ναυτικὸν δὲν ἤδύνατο λόγῳ τῆς φύσεως τῆς κοίτης τοῦ Βαρδάρη (Ἄξιου) νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν ἀμυναν τῆς Θεσσαλονικῆς διὰ τῶν πλοίων του, ἀκάμῃ καὶ τῶν ἐλαφροτέρων. Κατόπιν αὐτοῦ μερικαὶ λέμβοι μετὰ πολυβόλα, αἱ ὁποῖαι ἐβυθίζοντο εἰς τὰ ὕδατα μόλις 50 ἢ 60 ἑκατοστά, ἠγοράσθησαν καὶ ἐξωπλίσθησαν διὰ νὰ περιπολοῦν τὸν ποταμὸν. Ἐξ ἄλλου, ὁ ροῦς τοῦ Βαρδάρη (Ἄξιου) μετεστράφη τῆς κοίτης του καὶ διωχέτευθη ἄλλου.

Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ ἀδύνατον σημεῖον τῆς ἀμύνῃς ἦτο πρὸς τὸν ποταμὸν, κατὰ μήκος τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἐκ Σερβίας καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἦτο δυνατόν νὰ μεταφερθοῦν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς πολιορκίαν μας. Ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπερυψωμένη δεξιὰ ὄχθη τοῦ Βαρδάρη ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἐχθρὸν νὰ ἀναπτύξῃ πυροβολικὸν διὰ τοῦ ὁποίου νὰ πλήξῃ τὰς καθέτους πρὸς τὸν ποταμὸν θέσεις μας. Πρὸς ἀντιμετάπισιν τοῦ ἐνδεχομένου τούτου ἐδημιουργήθη εἰδος προεκχωρημένης γραμμῆς καθέτως πρὸς τὸν ποταμὸν καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης του. Οὕτω ταυτοχρόνως ἠλέγχθη ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἐκ Μοναστηρίου καὶ ἐπλευροκοποῦντο αἱ πιθαναὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης ἀφοῦ ἐξησφαλίζαμεν τὴν δυνατότητα ἐλιγμῶν ἐπὶ τῆς ὄχθης ταύτης.

Ἡ ὀργάνωσις διέφερε μετὰ τῆς Βρεταννικῆς πλευρᾶς καὶ τῆς Γαλλικῆς. Οἱ Ἄγγλοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν, θεσπάζοντες, ἀεὺθεροι νὰ ἐκλέξωσιν ποῖον τρόπον ὀχυρώσεως ἐκρίνον καλλίτερον, ὑπῆρχον μερικαὶ γραμμαὶ μετὰ σειράν σημείων στήριξεως. Εἰς τὴν Γαλλικὴν πλευ-

ράν δὲν ὑπῆρχον συνεχεῖς γραμμαὶ ἀλλ' ὀχυρώσεις τμημάτων, ὑποσπασμάτων, λόγων, τὰ ὅποια ὑπεστηρίζοντο ἀμοιβαίως καὶ ὅπισθεν αὐτῶν εὐρίσκοντο ἄλλαι ὁμοίαι, κείμεναι εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν ὀχυρῶν τῆς πρώτης γραμμῆς. Ὅπισθεν τοῦ συνόλου αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἡ δευτέρα γραμμὴ.

Ἀπὸ τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1916 τὸ περιχαρῶνόμενον στρατόπεδον παρουσίαζεν σταθερότητα. Εἶναι περιττόν, ἐξ ἄλλου, νὰ ἐπιμείνω περὶ τῆς ἀξίας του, διότι ὁ ἐχθρὸς οὐδέποτε ἐπέτεθη κατ' αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐπεχείρησε νὰ προχωρήσῃ, μερικοὶ ἰσχυρίσθησαν ὅτι ὑπῆρχε συμφωνία ἢ σειρά συμφωνιῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Πρόκειται περὶ λάθους.

Οἱ Βούλγαροι δὲν ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα διότι ὁ καιρὸς ἦτο κακός, ἴδια εἰς τὴν Σερβίαν, διότι δὲν ἤλεγχον πλέον οὐδὲνα δρόμον εἴτε εἰς τὴν Σερβίαν εἴτε εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἦτο ἀχρηστευμένη εἰς πολλὰ σημεῖα (σῆραγξ Δεμίρ - Καπού (Σιδηρῶν Πυλῶν), γέφυρα Στραμνίτσης, κ.λπ.), διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεφοδιασθῶν. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς υποχώρησός μας, μὴπὼς δὲν εἶχον ὑποστῆ σοβαρὰ μαθήματα;

43ον

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τριῶν μηνῶν ἀκαταπαύστου ἐργασίας, πολλὰ ἐπέσοδα ἐνόησε καὶ σοβαρὰ γεγονότα, περιέπλεξαν τὸ ἔργον ἐκάστου.

Κατ' ἀρχὰς ὁ στρατηγὸς Καστελνῶ ἦλθε πρὸς ἐπιθεώρησιν. Ἦτο ἡ ἐκδήλωσις τῆς κυριαρχίας τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου ἐπὶ τῆς Ἱστροτιᾶς τῆς Ἀνατολῆς. (Σημ. Συντ.: Ὁ στρατηγὸς Ἐδουάρδος ντὲ Κυριέρ ντὲ Καστελνῶ (1851 — 1944) ἦτο ἀπόφοιτος τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς τοῦ Σαιν - Σὺρ καὶ μετέσχε τοῦ Γαλλο - Γερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870 — 1871. Ἐτοποθετήθη ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ μέλος τοῦ Ἀνατολάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου (1911). Δηλύθηκε τῆ μάχην τοῦ Μοράνξ (Αὐγούστος 1914) καὶ συνέτεινεν εἰς τὴν διάσασιν τοῦ Νανσού. Ἐν συνεχείᾳ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς μάχης τῆς Καμπανίας (Σεπτέμβριος 1915) καὶ κατέστη ὁ βοηθὸς τοῦ Ζόφρ. Αἱ συμβουλαὶ τὰς ὁποίας ἔδωσε διὰ τὴν μάχην τοῦ Βερντέν (1916) ἐπέτρεψαν τὴν διατήρησιν τῆς δεξιᾶς

ὀχθῆς τοῦ Μόζα. Μετὰ τὸν πόλεμον ἐξελέγη βουλευτῆς (1919) καὶ μετέσχε τῆς στρατιωτικῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς Γαλλίας. Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Καθολικῆς ἀκρας δεξιᾶς ἴδρυσε τὴν Ἐθνικὴν Καθολικὴν Ἐνώσιν).

Ὁ στρατηγὸς κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του μοῦ ἀπέστειλε δι' ἐνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ σημειῶμα εἰς τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύετο σειρὰν θεμάτων τριτευόντων ὡς ἦσαν αἱ λεπτομέρειαι περὶ τῆς δευτέρας ὀχυρώσεως — ἂν καὶ μόλις εἶχον φθάσει — ἡ θέσις τοῦ στρατηγείου μου — ἂν καὶ δὲν ἠγνόει τὰ τῶν σχέσεών μου μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦ σημειώματος αὐτοῦ, ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἐπεθύμει νὰ με περιορίσῃ ἀσφικτικῶς διὰ κατευθύνσεων «ἀπὸ καθέδρας» περὶ τοῦ τρόπου ὀχυρώσεως καὶ ὀργανώσεως τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως καὶ τοῦ περιχαρῶνόμενου στρατοπέδου, τοποθετήσεως τῶν ἐφεδριῶν μου καὶ παρακολουθησεῶς τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐκρίνα ὅτι ὑπετίμα τὰ δικαιώματά μου. Ἀνεφέρθη εἰς τὸν στρατηγὸν Γκαλλιενί, ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν, διὰ προσωπικῆς ἐπιστολῆς τῆς 26.12.1915:

«Κύριε Ὑπουργέ,

Ἡ ἐπιστολὴ τὴν ὁποῖαν μοῦ ἀπηθύνατε, αἱ τηλεγραφικαὶ διαταγαὶ τὰς ὁποίας ἠθελήσατε νὰ μοῦ δώσετε, κατὰ τὴν υποχώρησιν ἐκ Σερβίας, μοῦ ἐπιτρέπουν — νομίζω τοῦλάχιστον — νὰ σὰς ὑποβάλω συνημμένως ἀντίγραφον τῶν διαταγῶν μου ὁποίας ἔλαβον περὶ τοῦ τρόπου διὰ τοῦ ὁποίου ὀφείλω νὰ ὑπερασπισθῶ τὴν Θεσσαλονικὴν. Δὲν τὰς συζητῶ. Πᾶσα πρωτοβουλία μοῦ ἀπαγορεύεται, ἐν τούτοις πᾶσα εὐθὺνη θὰ με βαρύνῃ. Καὶ ὁ ἐχθρὸς εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 48 ὥρων πορείας. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ληφθῆ ἀπόφασις, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὴ τὴν ὁποῖαν θὰ μοῦ ἀνακοινώσετε θὰ μοῦ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἀπολαμβάνω πλέον τὴν ἐμπιστοσύνην σας.

»Συγχωρήσατέ με, κύριε Ὑπουργέ, ποῦ σὰς ὑποβάλλω τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἀλλὰ ἐκφεύγει τελείως τοῦ προσωπικοῦ θέματος καὶ νομίζω ὅτι εἶναι ἐκ τῶν σοβαρωτέρων ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως. Παρακαλῶ δεχθῆτε τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀφοσιώσεώς μου. — Σαρραΐγ».

Οὐδεμίαν ἀπάντησιν ἔτυχον. Ἀντιθέτως, ὁ στρατηγὸς Λεμπλουά, διοικητῆς τῆς 57ης Μεραρχίας, δὲν ἀντικατεστάθη, ὡς ἤθελεν ὁ στρατηγὸς ντὲ Καστελ-

νῶ. Ὁ στρατηγὸς Λεμπλουά ἦτο ἄνθρωπος εὐρείων ἀντιλήψεων μετὰ μεγάλην τεχνικὴν καὶ ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν. Εἶχε διοικήσει ἀριστα κατὰ τὴν υποχώρησιν ἐκ Σερβίας. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατηγορηθῆ καθ' οἰονδήποτε τρόπον.

Ὁφείλω νὰ πῶ ὅτι ἡ εὐγένεια τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου ἦτο ὑποδειγματικὴ καὶ ἐπέτρεψε εἰς τὸν ἑαυτὸν μου νὰ μειδιάσω ὅταν μίαν ἡμέραν, ἐνῶ συνετρώγαμεν εἰς ἐπίσημον δείπνον με ἐκάλεσε νὰ υἱοθετήσω ἀνατολικὰς συνθηεῖας, δηλαδὴ νὰ συγκροτήσω ὁμάδας ἀτάκτων ἢ νὰ χρησιμοποιοῦμαι πᾶν μέσον διὰ νὰ δολοφονήσω τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος. Οὐδέποτε εἶχον θαυμάσει βασιλοκτόνον.

44ον

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλοὶ ἐγνώριζον ἀκριβῶς τί ὑπεκρύπτετο ὑπὸ τὸ ταξίδιον αὐτό. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἠγρύπνει, ὡς νῦν Ἐστίας διέτρηι ἄσβεστον τὴν φλόγα τοῦ μίσους του εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐπὶ τοῦ θέματος θὰ παραθέσω τὸ τηλεγράφημα τῆς 28ης Δεκεμβρίου τοῦ πρέσβεώς μας εἰς Ἀθήνας:

«Ἀπευθύνω πρὸς τὴν ἀρμοδίαν διεύθυνσιν τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα: «Πληροφοροῦμαι ὅτι ἐπ' εὐκαιρίας τοῦ ταξιδίου τοῦ στρατηγοῦ ντὲ Καστελνῶ προητοιμάζετο ἐνταῦθα καὶ ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἔκστρατεία διὰ τοῦ Τύπου κατὰ τοῦ στρατηγοῦ Σαρραΐγ.

»Ἦδη μερικά φύλλα ἀνήγγειλαν ὅτι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου κατηγορήσε τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ διοικητοῦ τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς, ὡς καὶ τὰ μέτρα τὰ ὅποια ἔχει λάβει διὰ τὴν ἀμυναν τῆς Θεσσαλονικῆς.

»Νομίζω ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἀνακοποῦν αἱ ψευδεῖς καταγγελίαι διὰ τῆς δημοσιεύσεως μεσῶ τοῦ πρακτορείου «Χαβάς» ἀνακοινωθέντος τὸ ὁποῖον θὰ μεταδοθῆ εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν Πρακτορεῖον. Εἰς τοῦτο τὸ ἀνακοινωθέν θὰ πρέπει νὰ δηλοῦται ὅτι ὁ στρατηγὸς ντὲ Καστελνῶ, ἀπολύτως ἱκανοποιημένος ἐξ ὧν διεπίστωση ἐπὶ τόπου, ἐνέκρινε τὰς γενομένας στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ἴδια τὰς συνθηκὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπραγματοποιήθη ἡ υποχώρησις τῶν δυνάμεών μας μεθ' ὅλου τοῦ ὄλικου τῶν καὶ τῶν ἐφοδίων των, ὡς καὶ τὰ ἀμυντικὰ μέτρα διὰ τὴν Θεσσαλονικὴν».

Όλιγον θραδύτερον, κατά την 30ην Δεκεμβρίου εσημειώθη γεγονός μεγίστης σημασίας. Τὰ αεροπλάνα του έχθρου έδρασαν πολεμικώς δια πρώτην φοράν καί έδομαβάρδισαν την Θεσσαλονίκην. Έκριναν ότι ήτο αδύνατον να παραμείνουν εις την Θεσσαλονίκην οι πρόξενοι της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, αφού ήλθον εις κράτη τα όποια μάς έπετίθεντο εις πόλιν όπου εγνώριζον ότι εύρισκόμεθα.

Είχον προσφάτως άρνηθή εις τον στρατηγόν Μόνρω την άδειαν συλλήψεως των προξένων αυτών. Έτίθετο δι' έμέ ζήτημα διεθνούς δικαίου. Ουδέν νέον γεγονός είχε μεσολαθήσει εις Θεσσαλονίκην ώστε να δικαιολογηθή μεταβολή της συμπεριφοράς μας, την όποιαν είχομεν υιοθετήσει από της αποβάσεώς μας. Έν τούτοις, έπειδή είναι πάντοτε σοδαρον ζήτημα ή σύλληψις προξένου, με σκοπόν να θέσω πρό τετελεσμένου γεγονότος τόσον την Έλληνικήν όσον και την Γαλλικήν κυβέρνησιν, έπετάχυνα την κατάστασιν. Αί συλλήψεις έγινόντο κατά την ήμέραν και κατά την αυτήν νύκτα οι πρόξενοι έπεδιάσθησαν πλοίων.

Η κυβέρνησις ενημερώθη δια των έξης τηλεγραφημάτων: «Αεροπλάνα έχθρικά έδομαβάρδισαν την Θεσσαλονίκην. Αί δόμβαι έφώνευσαν ένα βοσκόν εις την είσοδον της πόλεως, έπεσαν πλησίον ασκουμένου Έλληνικού λόχου και εις απόστασιν 50 μέτρων από τον στρατηγόν Ζυμβρακάκην. Πρό της τοιαύτης έπιθέσεως, έδωσα διαταγήν να συλληφθούν άμέσως οι πρόξενοι των έχθρων. Η έπιχείρησις εξετελέσθη άνευ έπεισοδίων υπό Γαλλο - Βρετανικού αποσπάσματος. Συνελήφθησαν 20 Αυστριακοί, 17 Τούρκοι, 12 Βούλγαροι, και 5 Γερμανοί κατά την 16.00' ώραν εις τα τέσσαρα προξενεία και εύθως έπεδιάσθησαν πλοίων» (30η Δεκεμβρίου 1915, 18.00' ώρα).

Τηλεγράφημα Νο 516)3:

«Μόλις εδέχθην έπίσκεψιν του έπιτελάρχου του Γ' Σώματος Στρατού και του Διοικητού Χωροφυλακής Μακεδονίας, οι όποιοι ήλθον να με έρωτήσουν τί συνέβη με τους πρόξενους και ταυτοχρόνως να προβάλλουν την Έλληνικήν κυριαρχίαν. Άπήνησα ότι πρό της άπεριγράπτου σημερινής έπιθέσεως ήβέλθη να άντιμετωπίσω ως έμπολέμους τους έχθρούς και ότι δια της συλλήψεως είχαν θέσει τους Έλληνας πρό τετελεσμένου γεγονότος το όποιον ήπλοποιεί το έργον των. Οι συνομιληταί μου κα-

τένησαν και έμειδίασαν. Ο Διοικητής της Χωροφυλακής με ήρώτησεν εάν θα προέτασαν αντίστασιν εις την άπελευθέρωσιν των προξένων ή εις την κατοχήν των κτιρίων των προξενείων υπό των Έλλήνων. Άπήνησα ότι δεν έτίθετο θέμα διότι οι πρόξενοι είχαν ήδη απομακρυνθή δια θαλάσσης. Η συζήτησις ήτο έγκαρδιωτάτη.

4 5 ο ν

Αυτήν την στιγμήν εύρίσκονται επί πλοίων 53 άνδρες και έξ γυναίκες. Πλήν του προξένου της Βουλγαρίας συνελήφθη και ό γραμματεύς του ύπουργείου Έξωτερικών της Βουλγαρίας. Η δόμβαι ή όποια έφώνευσε τον βοσκόν είχε ριφθή καθ' ήλιν. Έλληνικού ήππικού, ή όποια ήσκειτο υπό τας διαταγάς του πρίγκηπος Ανδρέου.

Τηλεγράφημα Νο 696)2 της 31ης Δεκεμβρίου 1915, 18.00' ώρα:

«Απόλυτος ήσυχία εις Θεσσαλονίκην μετά την σύλληψιν των προξένων. Έπεσκέφθην τα φυλασσόμενα υπό Γάλλων και Σκώτων προξενεία. Το Αυστριακόν ήτο υπό μετακόμισιν, ενώ εις το Βουλγαρικόν προξενείον μέρος των επίπλων εύρίσκετο εις κιβώτια. Το Τουρκικόν, ως και το Γερμανικόν, εύρίσκοντο εις συνήθη κατάστασιν. Μόλις έλαβον γραπτήν διαμαρτυρίαν του Νομάρχου Θεσσαλονίκης, στηριζομένη επί της παραδίσεως των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Έλληνικού Κράτους και άναφερομένων εις έπιφύλαξιν των δικαιωμάτων της Κυβερνήσεως ως προς τας συνέπειας. Μου έιπεν ότι δι' αυτών ήνωιστο το ένδεχόμενον αναφοράς και προσφυγής εις Παρισίους ή Χάγην. Τέλος μου έζήτησε να καταληφθούν υπό Έλλήνων τα προξενεία και άπήνησα ότι έπρόκειτο περί ζητήματος το όποιον έπρεπε να έπιλυθή διπλωματικώς.

»Προσθέτω, ότι αφού είδε τον Γενικόν Πρόξενον της Ρωσίας, πρύτανιν του προξενικού σώματος, ό πρόξενος των Ηνωμένων Πολιτειών έπεφορτίσθη την προστασίαν των Τούρκων, Βουλγάρων, Γερμανών και Αυστριακών ύπηκόων. Έξ άλλου, είναι αναγκαίον να μη ύπάρξη βία ως προς την έπίλυσιν του ζητήματος των κτιρίων, δεδομένου ότι προτίθεμαι να προδώ εις έλεγχον των συλληφθέντων αρχείων. Έγγραφα αφήκοντα εις το Αυστριακόν προξενείον και ήδη άναγνωσθέντα, άποκαλύπτουν ότι έδρα πλουσιώς άπειδόμενον δικτυον κατασκόπων και ότι μερिकाί πληροφοριαί έστέλλοντο άπ' εύθείας εις

Κωνσταντινούπολιν. Άφ' έτέρου, κατά την 28ην άνηγγέθη ότι ό διευθυντής των σιδηοδρόμων θα άνεχώρει εκ Θεσσαλονίκης δια Καραφείρια (: Βέροιαν). Κατά την 22ην, ό Νομάρχης Θεσσαλονίκης έδήλωσεν: «Η Έλληνική Κυβέρνησις μη γνωρίζουσα εάν ή πότε ή αναχώρησις των τεσσάρων προξένων θα καταστή άναπόφευκτος, δεν δύναται να άναλάβη την ύποχρέωσιν να τους ειδοποιήσ η σχετικώς εκ των προτέρων. Κατά την 26ην, ό πρόξενος (: της Αυστρίας) έσημείω εις διακοίνωσιν ότι ό Νομάρχης δεν ήγγυάτο τίποτε και ότι, έν τούτοις, ή κυβέρνησις του είχαν ύποσχεθή προστασίαν. Από της 20ης είχε γράψει εις Βιέννην ότι ή κοινή γνώμη μετεστρέφετο κατά των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και ύπερ της Άντάντ».

Τό άγχώδες ζήτημα ήτο εκείνο των δυνάμεων. Το Γενικόν Στρατηγειον ήγγονε πάσαν εκκλήσιν άποστολής άλλων δυνάμεων, επί πλέον των τριών μεραρχιών και του συντάγματος των Ζουάβων, τας όποι- ας είχαν δεχθή ήδη. Είς έν εκ των τηλεγραφημάτων μου έδηλούτο τό έξής: «Κρίνω ότι αί δυνάμεις πεζικού τας όποιας διαθέτετε, καθώς δοηθόμεναι υπό βαρέος πυροβολικού και ασφαλώς ώχυρωμέναι εις χαρακώματα, θα έπαρκέσουν δια την εξασφάλισιν της άμύνης των φυσικών όχυρών θέσεων τας όποιας κατέχετε». Δεν ήδυνάμην να συμφωνήσω έλαφρά τή καρδιά προς την διαβεβαίωσιν αυτήν ή όποια άποτελεί άπλάως έκφραζομένη γνώμη.

Χωρίς να επανέλθω εις το ελάιτ - μοτίβ' μου, δηλαδή των σχηματισμών τεσσάρων σωμάτων, έζήτησα την άποστολήν τουλάχιστον δύο νέων μεραρχιών. Ο στρατηγός Μείχον, από πλευράς του, έθεώρει άνεπαρκείς τας πέντε μεραρχίας τας όποιας διέθετεν. Έζήτησε μίαν ακόμη. Έπωφελήθη της εύκαιρίας δια να ζητήσω παραλλήλως από τον Γενικόν Στρατηγειον την άποστολήν δύο Γαλλικών μεραρχιών.

Τό τηλεγράφημά μου είχε ήδη άποστειλή όταν έλαβον εκ Παρισίων έτερον, άνεπίσημον, δια του όποιου έκαλούμην να μη ζητήσω ό,τιδήποτε. Ήτο πολύ άργά. Δεν άπήνησα καν. Έξ άλλου, ήτο δυνατόν να άγνοήσω την ασφάλειαν της Στρατιάς της Ανατολής εξ αιτίας μόνον των έσωτερικών Γαλλικών πολιτικών ζυμώσεων;

4 6 ο ν

Έζήτουν ένισχύσεις και άντ' άλλης άπάντησεως έλαβον τό τηλεγράφημα. «Έχετε συμφέρον, άν

Ζογκάλ σας έρωτηση, εάν εισηθείς θέσιν να αντιμετώπιστε επίθεσιν, όπως απαντήσετε καταφακτικώς» (εΖογκάλ: Ζόφρ, Γκαλιενί, ήτοι το Γενικόν Στρατηγείον και το Υπουργείον Στρατιωτικόν). Διά του τηλεγραφήματός μου της 17ης Ιανουαρίου επέμεινα εις τας απαιτήσεις μου. Το Γενικόν Στρατηγείον μου γνωστοποίησεν επίσης μως κατά την αὐτὴν ἡμέραν (17ην Ιανουαρίου) ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐλπίζω εἰς ἐνισχύσεις· ἐπανελάβε δὲ τὴν ἐκτίμησίν του· «τὰ ληφθέντα μέτρα ἀναβιάζουσιν εἰς 100.000 ἀνδρῶν περίπου τὰς εἰς τὴν διάθεσίν σας Γαλλικὰς δυνάμεις εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Θεωρῶ ὅτι αἱ ἐν λόγῳ δυνάμεις ἀρκούν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆν εἰς ὑμᾶς ἀνατεθειμένης ἀποστολῆς. Σὰς παρακαλῶ νὰ θεωρήσετε τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὡς ὀριστικὴν. Ἐάν μεταγενεστέρᾳ μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν σας δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπαιτοῦνται ἐνισχύσεις, θὰ πρέπει νὰ αιτιολογήσετε σαφῶς τὴν αἰτησίαν σας».

Οὕτως, ἐθάπτετο ὀριστικῶς τὸ ζήτημα ἐνισχύσεως τῶν δυνάμεών μου. Ὅχι δὲ μόνον αὐτό. Διὰ νὰ μὴ καταστήσουν σαφέστατον ὅτι ἡ θέσις μου ὡς ἀρχιστρατήγου ἦτο κενὸν γράμμα τὸ τηλεγράφημα κατέληγεν ὡς ἑξῆς: «Σὰς ὑπεθυμίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀλληλογραφήτε μετὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰμὴ ἱεραρχικῶς δι' ἐμού».

Εἰς τὸ αὐτὸ τηλεγράφημα ὑπῆρχε καὶ παράγραφος εἰς τὴν ὁποίαν κατηγοροῦμην ὅτι προεκάλεσα πανικὸν, διότι ἔφερετο ὅτι εἶχον ἀντιμετωπίσει τὸ ἐνδεχόμενον ὑποχωρήσεως εἰς τὴν Χαλκιδικὴν. Εἰς τὸ δηλητηριώδες κακεντρεχὲς κείμενον ἀπήνησα εὐθὺς διὰ τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμὸν 596)3: «Οὐδέποτε ἀντεμετώπισα ὑποχώρησιν εἰς Χαλκιδικὴν. Αἱ ἀναγνωρίσεις τῆς περιοχῆς ἀποδίδουσιν εἰς τὴν μελλοντικὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σέρβων τὴν ὁποίαν μὲ διατάξατε νὰ μελετήσω».

Προσέθεσα τὴν ἀκόλουθον φράσιν, ὡς διακριτικὴν νύξιν περὶ τῆς διαφορᾶς ἡ ὁποία ὑφίστατο μετὰ τῶν ἰδικῶν μου ἀντιλήψεων περὶ δευτέρας γραμμῆς καὶ τῶν ἀπόψεων τῶν προσώπων πού μᾶς ἠνάγκασαν νὰ ἐκκενώσωμεν μέρος τῆς Γαλλίας κατὰ τὸ 1914: «Οὐδέποτε ἀντεμετώπισα τὸ ἐνδεχόμενον ὑποχωρήσεως πρὸς τὴν δευτέραν γραμμὴν ἀμύνης τὴν ὁποίαν ὀργανώσω. Ἐπανελάμβανον συνεχῶς ἐν Γαλλίᾳ ὅτι ἔπρεπε νὰ κρατηθῇ ἡ πρώτη γραμμὴ πάσῃ θυσίᾳ. Δὲν μετέβαλον ἀντιλήψεις εἰς τὴν Ἀνατολήν».

Κατὰ τὰ τέλη Ιανουαρίου τοῦ

1916 ἠρωτήθησαν ἂν ἐπεθύμουσαν ἀμέσως τὴν μεραρχίαν Μπρυλάρ, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ σύνολον τῶν εὐρισκομένων ἀκόμη εἰς Δαρδανέλλια Γαλλικῶν δυνάμεων. Ἡ μεραρχία αὕτη περιελάμβανε καὶ σημαντικὸν ἀριθμὸν Σενεγαλέζων ὀπλιτῶν.

Ἀπήνησα ἀπλῶς ὅτι οἱ Σενεγαλέζοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντέξουν εἰς τὸ κλίμα ἀκόμη καὶ ἂν παρέμενον ὡς ἐφεδρεῖαι εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ ὅτι πλέον τοῦ ἡμίσεος τῆς δυνάμεως θὰ ἀπέθνησκον ἐκ πνευμονίας. Ὁ ναύαρχος Γκωαὲ μὲ εἰδοποίησεν ὅτι τὸ ὑπουργεῖον Ναυτικῶν εἶχε διατάξει τὴν μεταφορὰν τῆς μνημονευθείσης μεραρχίας. Τρεῖς πυροβολαρχαὶ τῆς εἶχον ἦδη φθάσει ἐκ Μούδρου εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν.

Ὁ στρατηγὸς Μπρυλάρ μοῦ ἐζήτησε νὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὰς δυνάμεις του αἱ τρεῖς πυροβολαρχαὶ, δεδομένου ὅτι, κατὰ τηλεγράφημα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου ἡ πραγματοποιηθεῖσα μεταφορὰ ἀπετέλει λάθος τοῦ Ναυτικοῦ.

47 ο ν

Δὲν ἔφθασαν ὁμῶς, ἀντίθετος διαταγῇ, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠμπόδιζε τὸν ναύαρχον νὰ μὲ εἰδοποιήσῃ κατὰ τὴν 7ην Φεβρουαρίου ὅτι, στοιχοῦμενος πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, ὁ στρατηγὸς Μπρυλάρ ἠρνεῖται νὰ ἐπιβιβάσῃ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ταυτῶν χρόνῳ μοῦ ἔφθασεν ἐπίσημος κοινοποίησις ὅτι ὁ ἐν λόγῳ στρατηγὸς ἐτίθετο ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου. Δὲν θὰ πρέπει πάντα ταῦτα νὰ φέρουν εἰς τὴν σκέψιν τὴν λέξιν «συναρτησιᾶς».

Ὀλίγας ἡμέρας, μετ' ἀνάκλησιν εἰς τὴν τάσιν τὸσον αὐτοῦ ὅσον καὶ τῶν Κρεολῶν τοὺς ὁποίους ἤθελε μὲ ἴδιαν πρωτοβουλίαν του νὰ ἀφήσῃ εἰς τὴν Μυτιλήνην, ὁ στρατηγὸς Μπρυλάρ ἀπέστειλε τὴν μεραρχίαν του (τοὺς λευκοὺς ἀνδρας) εἰς Θεσσαλονικὴν. Ὀλίγων βραδύτερον ὁ ἴδιος ἔπεσεν εἰς τὸ μέτωπον τῆς Γαλλίας. Τὴν διοίκησιν τῆς 17ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας, ἀποτελουμένης ἐκ ταξιαρχίας προερχομένης ἐκ Γαλλίας (1ον καὶ 3ον Συντάγματα ἀποικιακοῦ πεζικοῦ) καὶ τῶν λειψάνων τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀγωνισθῆ εἰς τὰ Δαρδανέλλια (54ον καὶ 56ον Συντάγματα ἀποικιακοῦ πεζικοῦ) ἀνέλαβεν ὁ στρατηγὸς Ζερόμ, ὁ ὁποῖος εἶχε διακριθῆ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐκ Σερβίας ὡς διοικητῆς τῆς 122ας Μεραρχίας. Ἐχρησιμοποίησα τὴν 17ην Ἀποικιακὴν Μεραρχίαν διὰ νὰ σχηματίσω δευτέραν γραμμὴν ὀπισθεν τῶν Βρετανικῶν θέσεων εἰς τὴν Χαλκιδικὴν.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐπὶ τῆς πρώ-

τῆς ἐπιδρομῆς πηδαλιουχομένου «Ζέππελιν» (1η Φεβρουαρίου 1916) οὔτε ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεώς μου, ἢ τῆς ἐπιθέσεως διὰ πυροβολικοῦ κατὰ τοῦ Πέτρικ. Κατόπιν αὐτοῦ ἔλαβον τὴν διαταγὴν νὰ μὴ πλῆξω εἰς τὸ μέλλον θέσεις ὄπου ἦτο δυνατόν νὰ εὐρίσκωνται Σέρβοι καὶ Ἕλληνες. Αὕτη ἦτο παράδοξος ἀντιλήψις, δεδομένων τῶν γεγονότων εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ καὶ εἰς νέαν συκοφαντίαν προερχομένην εἴτε ἐκ τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν εἴτε ἐκ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Ἐκλήθην νὰ μὴ προβῶ εἰς συνομιλίαν εἰρηνευτικὰς μετὰ τῶν Βουλγάρων. Ἀπήνησα εὐθὺς ὅτι οὐδέποτε εἶχον ἀπασχοληθῆ μὲ τὸ θέμα. Θὰ ἠδύναμην νὰ ἐπιρρίψω τὰς εὐθύναις εἰς τοὺς Ἄγγλους, τῶν ὁποίων ὁ ἐπιτελάρχης (ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἔπεσεν εἰς τὸ μέτωπον τῆς Γαλλίας) ἦτο ἐμπάθης Βουλγαρόφιλος καὶ μοῦ ἐδημιούργει προβλήματα διὰ συνομιλιῶν μετὰ τῶν ἐχθρῶν μας. Προετίμησα νὰ μὴ ὁμιλήσω.

Ὁμοίως, ὅταν οἱ Ἄγγλοι μὲ ὑπεκίνησαν νὰ ρίψωμεν μετὰ τῶν Βουλγάρων προκηρύξεις εἰς τὰς ὁποίας ὑβρίζετο σκαιῶς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, ἠρνήθησαν ἀκολουθῆσαι τοιαύτην μέθοδον. Ἠρκέσθη εἰς μέσην ὁδόν: ἀπέστειλα ἓνα ἀξιωματικὸν εἰς τὸν Ἄθωνα, εἰς τὴν Βουλγαρικὴν μονήν, διὰ νὰ κέρη σφυγμομέτρησιν. Οἱ μοναχοὶ ἀπήνησαν διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰκόνας μὲ ἐκκλησίαν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φιλίας τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσσίας, Βουλγαρίας. Ἀπεφάσισα νὰ ἀντιγραφῆ τὸ κείμενον τοῦτο διὰ νὰ σταλῆ εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ μεσαζόντων, ἰδίως τῶν Λαζαριστῶν (Μάρτιος 1916). (Σημ. Συντ.: Οἱ Λαζαρισταὶ ἦσαν Καθολικοὶ μοναχοὶ ἀνηκόντες εἰς τὸ Ἰδρυθὲν τῷ 1625 ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Βικεντίου ντὲ Πῶλ Τάγματος).

Εἰς αὐτὸ τὸ μέτωπον ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐκινεῖτο, ἂν καὶ μοῦ ἠγγέλλετο ἐνίοτε ἡ ἀφίξις Γερμανικῶν μονάδων. Μόλις αἱ θέσεις μου ἐσταθεροποιήθησαν ἤμουν ἀποφασισμένος νὰ δράσω ὡς ὁ Μωάμεθ μὲ τὸ βουνο, ἄλλοις λόγοις, ἀφοῦ οἱ Βούλγαροι δὲν ἤρχοντο μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κινηθῶ ἐγὼ πρὸς αὐτούς. Πρὶν ἢ σχεδιασθῆ ἀκόμη αὕτη ἡ ἐπιχείρησις, ἔλαβον κατὰ τὴν 28)1 τηλεγράφημα ἔντονον, διὰ τοῦ ὁποῖου διατασσόμην νὰ ἐμφανισθῶ ὡς προετοιμαζόμενος δι' ἐπίθεσιν.

48 ο ν

Διὰ νὰ προκληθῆ σύγχυσις οἱ ἐχθροί, κατὰ τὴν 31ην Ιανουαρίου

προώθησα τὸ 4ον Σύνταγμα Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικής μέχρι τῆς Καλινοβά μετὰ προγεφυρώματα μέχρι τῶν συνόρων.

Οἱ Βούλγαροι θὰ ἤδύνατο νὰ διερωτηθοῦν ἐὰν ἐσκόπευον νὰ κινηθῶ πέρα τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν 10ην Φεβρουαρίου, τὸ 1ον Σύνταγμα Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικής διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς δεξιάς ὁχθῆς τοῦ Βαρδάρη (Ἄξιου) καὶ ἐπροχώρησε μέχρι τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. «Μήπως αὐτὸ ἀπετέλει ἀπαρχὴν ἐπιθετικῆς κινήσεως πρὸς τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν τοῦ Μοναστηρίου;», θὰ ἤδύνατο ἐπίσης νὰ διερωτηθοῦν οἱ ἔχθροί μας. Εἶχον ἐκτελέσει τὴν ἀπειλήν.

Ἀνεζήτησα μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Μείχον τρόπον ἐπιτάσεως αὐτῆς. Δὲν ἐτόλμησα νὰ τοῦ προτείνω νὰ μετατρέψωμεν τὴν ἀπειλήν εἰς ἀπόπειραν. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μὲ εἶχεν εἰδοποιήσει ὅτι ὁ λόρδος Κίτσεναρ ἐμελέτα τὴν μετατροπὴν ὅλων τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων εἰς κινητὰς μονάδας (ἦτοι ἀντὶ μίας νὰ καταστήσῃ κινητὰς καὶ τὰς μεραρχίας). Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς Μείχον εἶχεν εἰδοποιηθῆ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ τρέφῃ τοιαύτας ἐλπίδας. Ποίος ἦπατάτο; Ἐκείνος ἦ ἔγω;

Τὸ πρόβλημα εἶχεν ὡς ἐξῆς: τί ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ μὲ μίαν κινουμένην Βρετανικὴν μεραρχίαν καὶ τέσσαρας καθηλωμένους εἰς τὸ περιχαρακωμένον στρατόπεδον, καὶ μὲ τρεῖς Γαλλικὰς μεραρχίας ὑποστηριζομένας ὑπὸ τετάρτης διατελοῦσης ὑπὸ ὀργάνωσιν; Οἷα καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀπάντησις παρέμενε τὸ γεγονός: τὸ περιχαρακωμένον στρατόπεδον τῆς Θεσσαλονίκης ὕφιστατο. (Σημ. Συντ.: Ἄς σημειωθῇ τὸ ἐξῆς: Ὅταν οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Βρετανοὶ ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸ 1918, τὸ περιχαρακωμένον στρατόπεδον ὕφιστατο. Κατὰ τὴν περίοδον 1922 - 1930, ὡς ἔγραψεν ὁ ἀντιστράτηγος Σέργιος Γουαίστερας κατὰ τὸ 1946: «κακῆ τῆς υἱοῦρα, συνετελέσθη μία ἐγκληματικὴ πράξις εἰς βάρος τῆς ἀσφαλείας τοῦ Κράτους, τὸ περιχαρακωμένον στρατόπεδον Θεσσαλονίκης ἐξεπιβίβη ὡς ἀχρηστον ὕλικόν... Ἔως καὶ ἡ ἐνδιαφερομένη πρὸς τοῦτο ζήτην προπαγάνδα νὰ συντελέσει. Διὰ τὴν ἐγκληματικὴν ταύτην ἐνέργειαν οὐδεμία εὐθύνη ποτὲ κατελογίσθη»).

5. Η ΕΞΟΔΟΣ ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΡΙΧΑΡΑΚΩΜΕΝΟΥ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΥ (10 Μαρτίου 1916 - 10 Ἰουνίου 1916).

Εἰς τὴν Γαλίαν οἱ Γερμανοὶ εἰμάνοντο περίξ τοῦ Βερντέν. Ἐ-

νεκα τούτου ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς ἔλαβε νέας ὁδηγίας: ἀντὶ τῆς ἀμύνης ἐπίθεσις.

Κατὰ συνέπειαν, συμφώνως πρὸς τὰς ληφθείσας κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου διαταγὰς, ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσω ἐκδήλωσιν ἐπιθετικῆς ἐνεργείας. Ἐπρόκειτο νὰ μετασχω γενικῆς ἐπιθέσεως τοῦ Ρωσικοῦ καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ μετώπου, ἡ ὁποία ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν παρεμπόδισιν τῆς ἀποστολῆς ἐχθρικών δυνάμεων εἰς τὸ Γαλλικὸν μέτωπον καὶ νὰ παρασύρῃ πρὸς τὰ ἀνατολικά θέατρα τοῦ πολέμου τὰς μεγαλειτέρας δυνατὰς ἐχθρικός δυνάμεις. Ἄλλοις λόγοις, ἔπρεπε νὰ καθυλῶθῃ ὁ ἐχθρὸς διὰ νὰ μὴ ἀποσύρῃ δυνάμεις, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀνεκούφιζεν ἐμμέσως τὸ Γαλλικὸν μέτωπον.

Μετέβην καὶ συνήντησα τὸν στρατηγὸν Μείχον διὰ νὰ πληροφορηθῶ κατὰ πόσον θὰ ἤδύνατο νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ὁ Βρετανικὸς στρατός. Ὁ στρατηγὸς Μείχον ἠγνόει ἐντελῶς τὸ σχέδιον τοῦτο. Ἄρα ἔγε προήρχετο μόνον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ μας Γενικοῦ Στρατηγεῖου; Μήπως ἐπρόκειτο διὰ παγίδα εἰς βάρος μου; Μήπως ἐπρόκειτο διὰ παραφροσύνην στρατιωτικῶν οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀπολέσει τὴν ψυχραιμίαν των καὶ ἐκάλουν εἰς βοήθειαν;

Ὁ στρατηγὸς Μείχον ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸ Λονδίνον διὰ νὰ ἐνημερωθῇ. Ἴδου ἡ ἀπάντησις τὴν ὁποίαν ἔλαβε: «Δὲν δύναμαι νὰ κατανοήσω διατὶ ἔλασε τοιαύτην διαταγὴν ὁ στρατηγὸς Σαρράιγ. Ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Ζόφο κατὰ τὴν πρωίαν τοῦ Σαββάτου, ἀφοῦ συνεζητήσαμεν περὶ τῆς καταστάσεως καὶ δὲν ἀνεφέρθη εἰς τοιαύτην ἰδέαν.

490v

Καὶ εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ στρατηγοῦ Σαρράιγ, προσετίθετο: «Ὅταν οἱ Σύμμαχοι ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ ὄρειον τμήμα τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος, αἱ δύο κυβερνήσεις συνεφώνησαν ὅπως αἱ δυνάμεις παραμείνουν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν πρὸς ἀμυναν τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν συσκέψεως τῆς 6ης Δεκεμβρίου ἀπεφασίσθη ὅτι οἱ δύο στρατηγοὶ διοικηταὶ τῶν Συμμάχων ἐπιστρατευτικῶν δυνάμεων θὰ διητηροῦντο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Αἱ ἀποφάσεις αὗται ἐπεκυρώθησαν ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῶν δύο κυβερνήσεων. Ὑπὸ αὐτὰς τὰς συνθήκας οὐδεμία ἐπιθετικὴ ἐπιχείρησις εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ δοθῇ ἔγκρισις ὑπὸ ἀμφοτέρων τῶν κυβερνήσεων. Συνεπῶς ἂν ὁ στρατηγὸς Σαρράιγ σὰς ζητήσῃ νὰ περάσετε εἰς ἐπίθεσιν, πρέπει

νὰ ἐπικοινωνήσετε μετ' ἐμοῦ καὶ νὰ ἀναμείνετε τὰς διαταγὰς μου».

Ὅρθως εἶχον μαντεύσει! Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον δὲν εἶχε μεταβάλλει, τακτικῆν. Ἐκυβέρνηα ἀντὶ τῆς Κυβερνήσεως.

Κατὰ τὴν 7ην Μαρτίου ἀπέστειλα τηλεγράφημα περὶ τῶν γενικῶν γραμμῶν ἐπιθετικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἐπέβεβαίωσα τὰς προτάσεις μου διὰ μακρὰς ἐπιστολῆς. Διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐζήτηον 21 μεραρχίας: ἕξ Σερδικὰς, πέντε Ἀγγλικὰς καὶ τέσσαρας Γαλλικὰς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν παρούσαι καὶ πληρεῖς ἐξ ἐπόψεως προσωπικοῦ ὀχι δμως καὶ ἐξοπλισμέναι δι' ὄρεινὸν πόλεμον, καὶ ἕξ μεραρχίας ὡς ἐνισχύσεις (Ἀγγλικὰς, Ἰταλικὰς ἢ Ρωσικὰς). Ἐὰν ἐχρεώζετο νὰ γίνῃ ἐπίθεσις πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Σέρβων καὶ τῆς ἀποστολῆς ὕλικου δι' ὄρεινὸν πόλεμον, προέτιμα ἐπιδεικτικῆν ἐπίθεσιν μὲ δύο Βρετανικὰς καὶ τέσσαρας Γαλλικὰς μεραρχίας. Ἡ ἐν λόγω ἐνέργεια θὰ ἀποτελεῖτο ἐξ ἀναγκῆς ἑνὸς καὶ ἐπιθέσεων, μετὰ συγκέντρωσιν δυνάμεων κατὰ μῆκος τῶν συνόρων καὶ πρὸς τὸν Στριμόνα. Ἡ τελευταία αὕτη λύσις ἐγένετο ἀποδεκτὴ. Αἱ προτάσεις μου νὰ «εμπλοφάρω» ἐναντι τοῦ ἐχθροῦ ἐνεκρίθησαν διὰ τηλεγραφήματος τῆς 20ῆς Μαρτίου. Ἐν τούτοις, διὰ νὰ καταστῶ ἀπολύτως ὑπεύθυνος δι' ὅτι ἤθελε συμβῆ ὅταν θὰ ἐξερχώμεθα τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου, ἐκλήθην νὰ ἐπιδείξω φρόνησιν, ἐνεκα τῆς δυνάμεως τῶν ἀντιπάλων.

Ἀντιθέτως, ἔλαβον ἐπιστολὴν — εἶναι ἀληθές ὅτι ἐχρονολογεῖτο 10 Μαρτίου — διὰ τῆς ὁποίας μοῦ ὑπεδεικνύετο σαφῶς ὅτι αἱ συνθήκαι ἦτο δυνατόν νὰ μὲ ἀναγκάσουν νὰ ἐπιτεθῶ μὲ δλας τὰς δυνάμεις μου καὶ ἄνευ ἐνισχύσεων. Ταυτοχρόνως εἰδοποιούμην ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐλιπίσω εἰς περαιτέρω ἀποστολὴν Βρετανικῆς μεραρχίας. Κατὰ βάθος, μὲ τὰς δυνάμεις ποῦ ὑπῆρχον εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἔπρεπε νὰ ἀναμῆναι ὅτι θὰ ἐκαλούμην νὰ δράσω, ἀκόμη καὶ θὰ ἦτο ὡς νὰ ἐπιζήτουν ἀποτυχίαν.

Αἱ νέαι ὁδηγίαι, ὡς καὶ ἡ πιθανὴ ἐξόδου τῶν Τούρκων εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βουλγάρων, ἡ ὁποία μοῦ ἀνηγγέλθη, ἡ ἀρνήσις ἀποστολῆς ἐνισχύσεων, ἡ ὁποία μοῦ ἀκοινοποιήθη, μὲ ἠνάγκασαν κατὰ τὴν 7ην Ἀπριλίου νὰ συμπληρώσω τὰς περὶ ἐπιθέσεως προτάσεις τὰς ὁποίας εἶχον ὑποβάλλει κατὰ τὴν 7ην Μαρτίου. Ὑπέδειξα ὅτι ὁ συγχρονισμὸς τῶν ἐπιθέσεων δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώκεται ὡς τὰ ποικίλα θέατρα τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ὅτι, κα-

τά συνέπειαν, είχαν ήδη αρχίσει την επιδεικτικήν επίθεσίν μου. Κατέληγα διά της μεγιστοποίησης του ζητήματος και εξέφρασα σαφώς την γνώμην ότι «ή επίθεσις εν δολη τῇ ἐνοίᾳ τῆς λέξεως δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ Βαλκανικὸν θέατρον τῶν ἐπιχειρήσεων».

50 ὁ ν

Κατὰ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μοῦ ἀπέστειλεν ἀπάντησιν εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν διηκρινεῖτο, οὐδὲν μετεβάλλεται καὶ εἰς τὴν ὁποίαν αἱ πληροφορίες περὶ τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων ἦσαν τελειῶς ἐσφαλμένοι. Πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς αἰτήσεώς μου νὰ ἐπιτεθῶ πρὶν ἢ ἀρχίσῃ τὸ θέρος ὑπῆρχεν ἡ μοιραία φράσις: «Ὁ δευτέρως Βαλκανικὸς Πόλεμος ἤρξισεν κατὰ τὴν 28ην Ἰουνίου (ν. ἡμ.). Ὅμοίως, τὰ Ἑυρωπαϊκὰ στρατεύματα καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ πρόσφατῶς ἔχουν ἀναλάβει ἀποικιακὰς ἐκστρατείας εἰς κλίματα ἔτι θερμότερα χωρὶς νὰ διαθέτουν τὰ μέσα τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται σήμερον εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς».

Ὅλαι αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ἐπρόκειτο νὰ μετασχούν εἰς τὴν σχεδιαζομένην ἐπιχείρησιν, εἶχον προωθηθῆ καὶ ἕκαστον ἕλλημα πρὸς τὰ σύνορα εἰσῆσαν καὶ κατασκευηθ ὁδὸν ἢ διαβάσεων. Εἶχε ληφθῆ ἐπαφῆ μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ αἱ ἀψιμαχίαι, ἰδίως μετὰ τῶν Γερμανῶν, ἐνηλλάσσοντο πρὸς ἀνταλλαγὴν βολῆς πυροβολικοῦ, μεῖντασιν εἰς τινὰ σημεῖα.

Χωρὶς νὰ ἐπιμενομένη ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων δὲν θὰ ἦτο ἀχρηστον νὰ δώσωμεν μίαν γενικὴν ἰδέαν αὐτῆς.

Κατὰ τὴν 13ην Μαρτίου μία ταξιαρχία τῆς 122ας Μεραρχίας ἐξεῆλθε τοῦ περιχαρκαμένου στρατοπέδου καὶ ἄδευσε πρὸς Ἀμάτοδον (σημ. Ἄσπρος) - καὶ Σμῶλ (σημ. Μικρὸν Δάσος). Κατὰ τὴν 21ην Μαρτίου μία ταξιαρχία τῆς 156ης Μεραρχίας προωθῆθη πρὸς Ἀβρέτ - Χισσάρ, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τῆς ταξιαρχίας τῆς 122ας Μεραρχίας. Κατὰ τὴν 30ην Μαρτίου ταξιαρχία τῆς 57ης Μεραρχίας ἐρρίφθη πρὸς Γραμμάταιναν, δεξιᾷ τοῦ Γαλλικοῦ καὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ ἰππικοῦ. Τὸ τελευταῖον εἶχεν διαιεθῆ εἰς κινουμένης διὰ περριπολίαν Ἰλας με κέντρον τὸ Κιλκίς. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἐσημειώθη νέον ἄλλα πρὸς τὰ ἑμπρός. Ἡ ταξιαρχία τῆς 156ης Μεραρχίας εὐρίσκεται πρὸς τὸ μέτωπον Δραγομίρ - Κιρέκ ἐνῶ ἡ ταξιαρχία τῆς 57ης Μεραρχίας κατεῖχε τὸ Γιάννες (σημ. Μεταλλικόν) Γραμμάταιναν καὶ Ἀλέξιαν (σημ. Μυλοχάριον).

Συμφώνως πρὸς τὰς ἐκτιθεμένας εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 7ης Ἀπριλίου σκέψεις, συνέχισα τὴν προώθησιν πρὸς τὰ σύνορα μέχρις οὗ εὐθυγραμμισθῶν ὄλαι αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας ἠδυνάμην νὰ διαθέσω. Ἐνῶ δύο συντάγματα ἰππικοῦ ἔδρων τὸ ἐν πρὸς Βοδενά (Ἐδέσσαν) καὶ τὸ ἕτερον πρὸς Λειβάδι, κατὰ τὴν 17ην Ἀπριλίου Ἀγγλικὴ ταξιαρχία ἀντικατέστησε τὴν μονάδα τῆς 57ης Μεραρχίας εἰς τὸ Γιάννες. Κατὰ τὴν 28ην ἢ 17ην Ἀποικιακὴ Μεραρχία ἐκινήθη ἐκ Χαλκιδικῆς. Κατὰ τὴν 1ην Μαΐου ἕτεροι δύο Βρετανικαὶ ταξιαρχίαι προωθῆθησαν πρὸς τὴν ζώνην τοῦ Κιλκίς καὶ μετὰ πενήτηρον, πλὴν τριῶν Γαλλικῶν ταγμάτων τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὸ περιχαρκαμένον στρατόπεδον, τὸ σύνολον τῆς 122ας, τῆς 156ης καὶ τῆς 57ης Μεραρχίας ἠνώθη πρὸς τὰς ἤδη μαχομένας ταξιαρχίας. Κατὰ τὴν 27ην Μαΐου τὰ ἐναπομείνονα τρία Γαλλικὰ τάγματα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ δυνάμεων ἐξ Ἰνδοκίνας καὶ Μαλάκκας καὶ μετεκινήθησαν πρὸς τὸ μέτωπον. Ὅμοίως ἐκινήθη ὅλη ἡ 22α Βρετανικὴ Μεραρχία.

51 ὁ ν

Κατὰ τὴν 28ην Μαΐου, ἢ 17ην Ἀποικιακὴ Μεραρχία εἶχε λάθει θέσεις ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρών καὶ εἶχε προγεφυρώσει πρὸς τὴν γεφυρὰν τοῦ Στρυμόνος. Ἦδη ἀπὸ τῆς 10ης Μαΐου ταξιαρχία τῆς 57ης Μεραρχίας εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Δοβὰ - Τεπέ, τοποθεσίαν τοῦ ὄρους Κρούσια. Ταυτοχρόνως, διὰ νὰ ἀναστείλω πάσαν ἀντεπίθεσιν ἢ διάλυσιν εἰς Φλώριναν, ἄφησα πάντας ἐν ἀμφιβολίᾳ, περὶ τῶν σχεδίων μου καὶ δὲν ἐδίστασα νὰ στείλω ἀπὸ τῆς 2ας Μαΐου τάγμα Ζουάδων εἰς τὸν σταθμὸν τῆς Φλώρινης. Κατὰ τὴν 9ην Μαΐου τὰ ἕτερα δύο τάγματα τοῦ 26' Συντάγματος Ζουάδων ἐπροχώρησαν πρὸς βορειοανατολὰς τῶν Βοδενῶν (Ἐδέσσης).

Ἐνῶ ἐγένετο ἡ πορεία πρὸς τὰ σύνορα, μετὰ τὰς ἀψιμαχίας καὶ τὰς ἐκθέσεις αἱ ὁποῖαι κατ' ἀνάγκην συνῴδουν αὐτήν, ὁ Σερβικὸς στρατὸς ἀνασυνεστάσεται.

Κατὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου ὁ βασιλεὺς Πέτρος Α' τῆς Σερβίας ἐφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην. Οἱ Ἕλληνας, τῶν ὁποίων ἡ προδοτικὴ διάθεσις ἐναντι τῶν Σέρβων δὲν ἀμφισβητεῖται, ἦσαν ταραγμένοι. Οἱ Σέρβοι μετ' ὀλίγον ἤρχισαν νὰ συγκεντρῶνται εἰς Κέρκυραν, ὅπου εὐρίσκειτο Γαλλικὴ οργανωτικὴ ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Πιερρὸν ντε Μοντεζίρ. (Σημ. Συντ. Ὁ Σαρράγγ, ὅπως καὶ ὄλαι οἱ Γάλλοι κατὰ τὸν Α' Παγκ. Πόλεμον, εἶχον περὶ πολλοῦ τοὺς Σέρ-

βους ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Πέτρος Α' Καραγεώργεβιτς (1844 - 1921) ἦτο Γαλλοτραφῆς καὶ Λίαν Γαλλόφιλος. Αὐτὸ ἤρκει διὰ νὰ εἶναι «καλοῖς» οἱ Σέρβοι καὶ «κακοῖς» οἱ Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ τῶν Συμμάχων νὰ ἀνεχθῶν καὶ νὰ συντηρήσουν τὸν Σερβικὸν Στρατὸν ἐν Ἐλλάδι, παρ' ὅλον ὅτι ἡ Σερβία, ὡς καὶ ἡ Βουλγαρία, ἐπεθεύονον ἤδη ἀπὸ τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων νὰ ἀποσπᾶσθαι Ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευσε σοβαρῶς νὰ ἀπολέσῃ ἔθνη ἐδαφος χάριν τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι τὸσον τότε ὅσον καὶ κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον (Ἀπρίλιος 1941) οὐδεμίαν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν προσέβαλον).

Κρίνεται περιττὸν νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐπὶ τῆς γραμμῆς αὐτῆς τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξις ἐπέτρεψε νὰ βουλευθῶν καὶ νὰ προάγῃται ἄνευ κινδύνων εἰς τὸν πόλεμον πολλοὶ ἀξιωματικοί. Ἀπὸ τοῦ πολέμου ἐφευρέθη ἡ δημιουργία σειρᾶς ἀποστολῶν, ἐντολῶν, συμβουλίων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξις ἐπιτρέπει κυρίως νὰ μὴ ἀποδίδονται εὐθύναι, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ συνεχῶς νέας ἐμπλοκάς καὶ συγχύσεις, (Σημ. Συντ.: Πρέπει εἶς τὸν ὡς ἀνω νὰ συναχθῆ ὅτι ὁ στρατηγὸς Σαρράγγ ἀντεπάθει διαθέσας τὰς οργανωτικὰς ἀποστολάς τῶν Γάλλων διότι εἶδικοτο εὐκαρία εἰς συναδέλφους τοῦ νὰ κινήθῃν εἰς ξένας πρωτευούσας καὶ νὰ προαχθῶν ταχῶς. Ἴσως ὑφῆρτε καὶ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν συναδέλφόν του).

Ἡ μετακίνησις τῶν Σέρβων ἐκ Κερκύρας εἰς Θεσσαλονίκην, ἔνεκα τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς καὶ τῶν δολοπλοκιῶν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἠρνοῦντο νὰ ἐπιτρέψουν κινήσεις ἐπὶ τοῦ ἐδαφους τῶν, καθυστέρει καὶ ἦτο δυσχερῆς. Παραλείπω τὰς ἀντιφασκώσας διαταγὰς αἱ ὁποῖαι μοῦ ἐστῆλλοντο, ὡς καὶ τὴν ἀφῆξιν μέλους τῆς ἀποστολῆς με εἰδικὸν κώδικα. Θεωρῶ, ὁμως, ἀδύνατον νὰ λησμονήσω τὴν ἀπόλυτον ἀδιαφορίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθη νὰ ἀποστείλω εἰς Γαλλίαν τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν:

«Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀνακοινώσω ὅτι ἔλαβον τὸ ὑμέτερον τηλεγράφημα τῆς 2ας Ἀπριλίου περὶ τοῦ συνδέσμου μετὰ τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ.

»Θὰ ἀποσπᾶσω εἰς ἕκαστον στρατηγεῖον ἀξιωματικὸν ὡς μοῦ ὑπεδείξατε. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς τρεῖς ἀξιωματικοὺς οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ ἀναλάβουν θέσεις συνδέσμων μετὰ τοῦ Σερβικοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, ὁ στρατηγὸς ντε Μοντεζίρ μοῦ ἐγκωσποιοῖσεν ὅτι εἶχεν ἤδη ὑποβάλει προτάσεις ἐπὶ τοῦ θέματος. Δὲν ἀναφέρομαι εἰς τὰς ἰκανότητας τῶν ἐν λόγῳ ἀ-

ξιωματικών, τους οποίους, εξ άλλου, γνωρίζω προσωπικώς, αλλά θεωρώ εκπληκτικόν ότι ο στρατηγός ντε Μοντεζιό επέτρεψεν εις εαυτὸν νὰ υποβάλῃ προτάσεις περὶ τοῦ ἰδικοῦ μου ἐπιτελείου χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὴν ἔγκρισίν μου, χωρὶς κανὲν νὰ με εἰδοποιήσῃ. Θὰ σπᾶς ἡμῖν ὑποχρεωμένοι ἐάν ἔχετε τὴν καλῶσάντων νὰ τὸν καλέσετε νὰ ἀσχοληθῆται, εἰς τὸ μέλλον, με τὴν ὀργανωτικὴν ἀποστολὴν του καὶ ὄχι με τὰ ἰδικὰ μου διοικητικὰ καθήκοντα.

5 2 ο ν

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1916 αἱ μεταφοραὶ τῶν Σέρβων ἐπεταχύνθησαν καὶ κατὰ τὴν 1ην Ἰουνίου ἐπληγρῆφασα ἐν ἀρχῇ τῆς ἀναφοράς μου: «Ἡ ἀπόβασίς τῶν Σέρβων πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς περατωθεῖσα. Ἐχουν φθάσει 118.000 ἀνδρῶν. Απομένει τὸ ὕλικόν των, ἴδια δὲ τὸ πυροβολικόν».

Ἐν τῷ μεταξύ, κατόπιν ἐνεργείας τῆς ἀποστολῆς προφανῶς, ἔλαβον τηλεγράφημα ἐκ τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν εἰς τὸ ὁποῖον κατηγοροῦμένην ὅτι εἶχον συμφωνήσει μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας περὶ ἐκστρατευτικῶν σχεδίου καὶ μετὰ τῶν Βουλγάρων περὶ προσεγγίσεως. Ἀμέσως διέμεινα τὰς ἀνοήσιας αὐτάς, αἱ ὅποια μοῦ ἀπέδειξαν ὅτι ὁ ἐκ τῶν ἔνδον ἐχθρὸς δὲν ὑπέκυπτε καὶ ὅτι τὰ πάντα ἐθεωροῦντο σκοπίμα διὰ νὰ καταστραφῇ ὁ τι ὠκοδομεῖτο μετὰ κόπου εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Μετ' ὀλίγον οἱ λόγοι ἀξιωματικοῦ τοῦ ἐπιτελείου μου, εὐρισκόμενον ἐν Κερκύρα λόγῳ ἀσθενείας, διεστράφησαν ἐπίσης. Διὰ νὰ διακόψω αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰς μεθοδεύσεις, ἀνεκάλεσα τὸν ἀξιωματικόν, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε εἶχεν ἐκτελέσει ἀποστολὴν καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ κατακρίθῃ ἂν πρὸ τοῦ πολέμου εἶχε καταστή εἰδικὸς εἰς τὰ Βαλκανικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐγνώριζεν εἰς βάθος.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Σέρβοι ὄργανοῦντο εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Ματαίως ἠγωνίζοντο οἱ Ἕλληνες νὰ προκαλέσουν δυσκολίας εἰς αὐτούς, λόγῳ χάριν διὰ τῆς ἐπιτάξεως ὄλου τοῦ σανοῦ τῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου τοὺς εἶχον στείλει. Ματαίως, μερικοὶ προσεπάθον νὰ δημιουργήσουν ἐπισιδῶσα εἰς τὴν Θεσσαλονικίην. Εἶχον προειδοποιήσει τοὺς Σέρβους ὅτι ἡ Θεσσαλονικίη δὲν ἦτο ἰδικὴ τῶν καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ τοὺς ὑπεδέχοντο με ἰσοδουνητῶς ἐάν ἐπέδιδον νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς στρατώνας. Τέλος ἐνεθάρρυνα ὄλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἐφοβοῦντο νὰ μοῦ ἀνακοινώσουν ὅτι οἱ Σέρβοι ἐνοστάλλον τὴν πατρίδα των καὶ ὅτι διὰ νὰ μὴ λιποτακτῆσαν ἔπρεπε νὰ τοὺς ἀφῶσω εἰς τὴν Χαλκι-

δικὴν ἐν ἀπραξίᾳ.

Πρὶν ἢ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὰ σπάργανα ὁ Σερβικὸς στρατός, εἶχον λάβει τηλεγράφημα σαφέστατον, τὸ ὁποῖον ἀντικαθίστα τὰ προηγουμένα ἀσαφῆ καὶ καθώριζεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῶ με τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετον: «Ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἐπιτεθῇ με ὄλας τὰς δυνάμεις τῆς μόλις τὸ κρίνω σκόπιμον. Ζόφρ». (Τηλεγράφημα 9137 τῆς 30ῆς Ἀπριλίου). Ἀπῆνθησα διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ζητουμένου σχεδίου χωρὶς νὰ ἀναφερθῶ εἰς τὴν φράσιν ἢ ὁποία ἦτο ἐν ἀρχῇ τοῦ μνημονευθέντος τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμὸν 9137 καὶ ἢ ὁποία εἶχεν ὡς ἐξῆς: «Δὲν πρέπει νὰ κοινοποιηθῇ εἰς τὴν Βρετανικὴν διοίκησιν». Ὁμολογουμένως τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον εἶχεν ἴδιαν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐνοσίας τῆς «ἐγκαρδίου» συμμαχίας.

Ὅταν ἐλήθῃ τὸ ἀνωτέρω τηλεγράφημά τοῦ ἐθεωρήθῃ ὅτι δὲν εἶχον μεταβάλλει τὰ σχέδιά μου καὶ ὅτι ἐπανελάμβανον ἐκεῖνον τοῦ Μαρτίου, παρ' ὄλον ὅτι διέθετον μόνον δέκα πέντε μεραρχίας ἀντὶ τῶν εἴκοσι μίας τὰς ὁποίας ἐζήτουν τότε διὰ νὰ δράσω. Κατὰ τὴν 7ην Μαΐου ἀπῆνθησα ὅτι εἶχον μειώσει τὴν ἑκτασίν τῶν κινήσεών μου σχετικὰς πρὸς τὸ μέτωπον, εἶχον στρέψει πρὸς ἀνατολὰς τὸ κέντρον βάρους τῶν Σέρβων, ἀλλ' ὅτι αἱ γενικαὶ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκινούνην ἐπέβαλλον βασικὸν σχέδιον ὁμοιον πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχον προτείνει κατὰ Μάρτιον. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον εἶχε θελήσει νὰ με ὑποχρέωσιν νὰ παραδεχθῶ ὅτι διέθετον ἱκανὰς δυνάμεις διὰ τὴν ἀποστολὴν ποῦ μοῦ εἶχεν ἀναθέσει. Ἄλλ' ἡ παγὶς ἦτο προφανής.

Μετ' ὀλίγον ἐξεπλάγην δυσάρεστος ὑπὸ δύο ἐνεργειῶν τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως.

Ὁ ναύαρχος ντε Ρόμπτεκ, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ ναυτικὸς διοικητὴς εἰς Μουδρον καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Θεσσαλονικίην, μετετέθη εἰς διοίκησιν εἰς τὴν Βόρειον Θάλασσαν. Εἶχον λαμπρὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Βρετανικοῦ Ναυτικοῦ εἰς τὴν Θεσσαλονικίην, ἀλλὰ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐκ τῶν ναυάρχων, ὁ ναύαρχος ντε Ρόμπτεκ μοῦ εἶχε δώσει τὴν ἐντύπωσιν ἀληθοῦς ναυτικοῦ.

5 3 ο ν

Ὁ στρατηγὸς Μείχον, μετὰ τοῦ ὁποῖου εἶχον ζήσει τὰς σκληρὰς στιγμὰς τῆς ὑποχωρήσεως ἐκ Σερβίας, εὐρίσκετο ὑπὸ δυσμένειαν καὶ μετετέθη εἰς Αἴγυπτον. ἦτο πολὺ Γαλλόφιλος καὶ ἐνθουσιώ-

δης (μετὰ τὴν καλὴν ἐνοιαν τῶν λέξεων). Δὲν εἶχε θελήσει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἐπιτελάρχου του, ὁ ὁποῖος συνεχῶς ἀντετίθετο πρὸς αὐτόν. Καὶ τελικῶς εἶχε δεχθῆ βαρὺ πλῆγμα. Τὸ Γεν. Στρατηγεῖον εἰς Σαντιγὺ εἶχεν ἀποκτήσει καλοὺς μαθητὰς ἐν Λονδίῳ. (Δὲν ἴσχυρίζομαι, ὅμως, ὅτι ἡ μετὰθεσίς αὐτῆ ἐξήτηθῃ ὑπὸ τῆς Γαλλίας, ὅπως με διεβεβαίωσαν).

Ὁ στρατηγὸς Μείχον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ στρατηγῶ Μίλν, προσωπικοῦ φίλου τοῦ στρατηγῶ Ρόμπτερσον καὶ συνεπῶς ἐχθρικῶς διακειμένου πρὸς πᾶν σχετικόν πρὸς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Θεσσαλονικῆς. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπαφῆς μᾶς, εὐρον ὅτι τέλειον τζέντλμαν ἀλλ' ἀντελήθθην διατί εἶχε τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων. Μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι οὐδεμίαν μονάδα ἠδύνατο νὰ κινήσῃ χωρὶς νὰ ἀναφερθῇ εἰς Λονδίον. Τοῦ ἐξήγησα ποῶν ἦτο τὸ σχέδιον ἐπιχειρήσεως τὸ ὁποῖον εἶχον ὑποβάλει εἰς τὴν Γαλλίαν. Προέβαλλον ἀντιρρήσεις ἐπὶ ἀντιρρήσεων. Δὲν διέθετε δυνάμεις οὔτε βαρὺ πυροβολικόν εἰμὴ μόνον ἐλαχίστας δυνάμεις ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ κ.λπ., κ.λπ... Ἡ γνώμη μου ἀντιρρήσεις καὶ συνέχισα νὰ προετοιμάζω τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐπίθεσιν.

(Σημ. Σημ. Ἐνταῦθα παρενθέτομεν βιογραφικὰ τινὰ στοιχεῖα περὶ τῶν στρατηγῶν Μίλν καὶ Ρόμπτερσον).

Ὁ Γεώργιος Φραγκίσκος Μίλν, βαρῶνος καὶ στρατάρχη (1866-1948) ἦτο Σκώττος. Ἐγενήθη καὶ ἐδίδαχθη τὰ ἐγκύκλια γράμματα εἰς τὸ Ἀμπερτηνὸν Ἐν συνεχείᾳ ἐφοίτησεν εἰς τὴν Βασιλικὴν Στρατιωτικὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Γουλουίτς καὶ ὅταν ἐξέλθῃ τὸ 1885 κατετάγη εἰς τὸ πυροβολικόν ὡς ἀνθυπολοχαγός. Τῷ 1897, ἐφοίτησεν εἰς τὴν Σχολὴν Ἐπιτελῶν διὰ βραχὺ χρονικὸν διάστημα, διότι σχεδὸν ἀμέσως διετάχθη νὰ σπεύσῃ εἰς Αἴγυπτον. Ἐκεῖ ὑπηρετήσεν ὑπὸ τῶν Λόρδων Κίτσεναρ καὶ φέρεται ὅτι ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὅταν τυχαία βολὴ τῆς πυροβολοαρχίας του ἐπληξεν εἰς τὸ πολιτορκούμενον Ἀμντούρμῶν τὸν τάφον τοῦ Μαχρτί.

Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐπιχειρήσεων ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Σχολὴν Ἐπιτελῶν ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἠδυνήθη νὰ περατώσῃ τὴν φοίτησίν του. Ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἐπιτελικὸν γραφεῖον πληροφοριῶν τοῦ Λόρδου Κίτσεναρ κατὰ τὸν πόλεμον τῶν Μπόερς εἰς τὴν Νότιον Ἀφρικὴν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν μετὰ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντισυν-

ταγματάρχου και έτοποθετήθη εις τὸ ἴδρυθὲν Τμήμα Πληροφοριῶν.

Κατὰ τὸ 1914, μετὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου, ταξιαρχὸς ἤδη, μετέσχεν τῶν μαχῶν τοῦ Μάρνη, τοῦ Λε Κατώ, τοῦ Αἴν καὶ τῆς Φλάνδρας, ταχύτατα δὲ ἐδημιούργησεν ἀρίστην ἐντύπωσιν τῶσόν εἰς τοὺς ἀνωτέρους του ὄσον καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτόν. Ἐξερίχθη ταχέως ταξιαρχὸς τῶν γενικῶν ἐπιτελῶν εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ III Βρετανικοῦ Σώματος Στρατοῦ καὶ ὑποστράτηγος τῶν γενικῶν ἐπιτελῶν εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τῆς Δευτέρας Στρατιάς. Μετ' ὀλίγον ἐτοποθετήθη διοικητὴς τῆς 27ης Μεραρχίας ἡ ὁποία ἐστάλη εἰς τὴν Θεσσαλονικίην. Κατ' Ἰανουάριον 1916 ἐτοποθετήθη διοικητὴς τοῦ XVI Σώματος Στρατοῦ μετὸν προσωρινὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατήγου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος διέδεχθη τὸν στρατηγὸν σερ Μπράιζιν Μείχον εἰς τὴν θέσιν τοῦ διοικητοῦ τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Θεσσαλονικίην ὑπὸ τὴν ἀνωτατην διοίκησιν τοῦ στρατηγοῦ Σαρράιγ. Αἱ προσωπικαὶ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν ἦσαν ψυχραὶ λόγω διαφορᾶς ἀντιλήψεων. Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Μίλν ἀνέπτυξε φιλίαν μετὸν διάδοχον τοῦ Σαρράιγ στρατηγὸν Γκιγιωμά.

54 ο ν

Ὁ Μίλν ἦτο σεβαστὸς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς καὶ τὰ Σερβικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Μετὸν διάδοχον τοῦ Γκιγιωμά στρατηγὸν Φρανσέ ντ' Ἐπρέ εἶλε δυσκόλους σχέσεις εἰς τὸν ἐπίσημον τόμῳ, προσωπικῶς, ὅμως, οἱ δύο ἄνδρες συνδέθησαν διὰ φιλίας.

Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ μετώπου εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Κράκην, ὁ Μίλν ἐφθάσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου παρέμεινεν ὡς διοικητὴς μέχρι τοῦ Νοεμβρίου 1920. Τῶσόν εἰς Θεσσαλονικίην ὄσον καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἔργον τοῦ Μίλν ἦτο δυσχερὲς καὶ πλήρες πολλῶν ἀντιξοοτήτων. Εἰς Μακεδονίαν ἀντεμετώπισε τὰς βαρεῖας ἀπώλειαις ἐξ ἀσθενειῶν, τὰς δυσχερεῖαις ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ἐδάφους, ὡς καὶ μεγάλῃν δυσκολίαν εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Σαρράιγ ἀλλὰ καὶ τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπληρώσθη κυρίως ἐκ τῆς ἐλαχίστης πρὸς τοὺς Λευκορώσσους βοήθειαις τῶν Συμμάχων, τῆς διαστάσεως ἀποψέων μετὰ τῶν Συμμάχων καὶ τῆς ἀδυναμίας συνάψεως εἰρήνης μετὰ τῶν κωλυσιεργούντων Τούρκων. Ἐπανήλθεν εἰς Ἀγγλίαν πρὶν ἢ ἐκδηλωθῆ ἡ κρίσις τοῦ Τσανκ. Καλῶς.

Τῷ 1920 προήχθη εἰς στρατηγὸν, τῷ 1922 ἐτοποθετήθη εἰς τὴν

Ἀνατολικὴν Διοίκησιν καὶ τῷ 1926 ἀρχηγὸς τοῦ Βρετανικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Δύο προβλήματα ἀντεμετώπισεν ἐκ τῆς θέσεως ταύτης: τὴν διάδοσιν τοῦ ἐιρηνισμοῦ εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὰς μακρὰς συζητήσεις περὶ ἀφοπλισμοῦ (πρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιτίθετο) καὶ μείωσιν τῶν κονδυλίων διὰ τὸν Στρατὸν χάριν τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς Ἀεροπορίας. Τῷ 1925 προήχθη εἰς στρατάρχην καὶ ὅταν ἐσυνταξιοδοτήθη, τῷ 1933, ἀνωτάτην Βασιλικὴν Μίλν τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ Ρούμπισλα.

Ὁ Μίλν ἐτιμήθη πολλαπλῶς καὶ διετέλεσε μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν τοῦ Βασιλέως κατὰ τὰ ἔτη 1923 — 1927. Ὑπῆρξεν ἀριστος διοικητὴς καὶ ἰκανώτατος εἰς τὴν ἐπιβολὴν πειθαρχίας, ἀλλὰ δὲν τοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἀποδείξῃ τὰς ἰκανότητάς του. Εὐφυῆς, λίαν δραστήριος καὶ ἀξιαγάπητος, ἀπέσπασε τὴν ἀγάπην τοῦ περιβάλλοντός του. Δὲν ἀφῆσεν ἀπομνημονεύματα καὶ κατέστρεψεν ὅλας σχεδὸν τὰς προσωπικὰς σημειώσεις του. Οὕτω δὲ, δὲν ἠδυνήθη ὁ υἱὸς του νὰ προῆγῃ εἰς ἔκδοσιν.

Ὁ σερ Οὐίλλιαμ Ρόμπερτ Ρόμπερτσον (1860 — 1933), βαρῶνος καὶ στρατάρχης ἦτο ταπεινοτάτης καταγωγῆς, υἱὸς χωρικοῦ. Κατὰ Νοέμβριον 1877 κατετάγη ὡς στρατιώτης εἰς τὸ 16ον Σύνταγμα Λογχοφόρων καὶ ταχέως ἀνεδείχθη λόγῳ τῆς εὐρωστίας του. Εἶχε διδαχθῆ τὰ ἐγκύκλια γράμματα εἰς μικρὸν ἰδιωτικὸν σχολεῖον τῆς γενετήρας του, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ μορφωθῆ περαιτέρω. Διὰ τοῦτο ἐπλήρωσε ἕνα συναδελφόν του ὁ ὁποῖος τοῦ ἀνεγίνωσκε διβλία ἐνῷ ὁ ἴδιος ἐκαθάριζε τὴν ἐξάρτυσιν του. Κατ' αὐτόν τὸν τρόπον ταχέως προήχθη. Τῷ 1885 ἐγένετο λοχίας καὶ μετὰ τριετίαν, ἀφοῦ ὑπέστη τὰς προβλεπομένας ἐξετάσεις, προήχθη εἰς ἀνθυπολοχαγὸν καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ 3ον Σύνταγμα Δραγῶν τῆς Φρουρᾶς τὸ ὁποῖον εὕρισκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰς Ἰνδίας.

Ἐπειδὴ δὲν ἤρκει ὁ μισθὸς του διὰ νὰ ζῆσῃ, ὁ Ρόμπερτσον ἤρχισε νὰ μελετᾷ καὶ νὰ ἐκμανθάνῃ τὰς τοπικὰς διαλέκτους ἐπειδὴ προσεφέροντο βραβεῖα εἰς τοὺς ἐπιτυγχάνοντας εἰς τοιαύτας ἐξετάσεις. Ταχύτατα κατώρθωσε νὰ ἐκμάθῃ ἑξ διαφόρων διαλέκτους ἢ γλώσσας ἐν αἷς καὶ τὴν Περσικὴν, ἐργάζετο δὲ κυρίως κατὰ τὴν θερμὴν ἐποχὴν καὶ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας ὅταν πάντες εἰς Ἰν-

δίας ἐκοιμῶντο. Λόγω τῆς ἐκμαθήσεως τῶν ξένων γλωσσῶν ἐξετιμήθη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Γραφεῖον Πληροφοριῶν εἰς τὸ στρατηγεῖον τῆς Σίμλα. Ἀπέκτησε πείραν τῶν ὑποθέσεων ἐπιβουλῆς τῶν Ἰνδιῶν ὑπὸ τῆς Ρωσσίας καὶ ἐδοκιμάσθη πολεμικῶς εἰς τοπικὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἰνδιῶν τῷ 1894.

55 ο ν

Ὁ Ρόμπερτσον ἦτο ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατεύματος ἀξιωματικὸς ὁ ὁποῖος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Σχολὴν Ἐπιτελῶν καὶ ὅταν ἐτερμάτισε τὰς ἐκεῖ σπουδὰς τοῦ ἐτοποθετήθη εἰς τὴν Διευθύνσιν Πληροφοριῶν τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν ὡς εἰδικὸς ἐπὶ τῶν θεμάτων τῶν Βορειοδυτικῶν συνόρων τῶν Ἰνδιῶν. Κατὰ τὸν πόλεμον τῶν Μπάερς ὁ Ρόμπερτσον ὑπῆρξεν ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ρόμπερτς ὑπὸ τὸν Χέντερσον. Τῷ 1901 προήχθη εἰς ἀντισυνταγματάρχην, ἀφοῦ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον εἰς Λονδίνον ἔν ἔτος ἐνωρίτερον. Ἐτοποθετήθη διευθυντὴς τοῦ τμήματος Ἐξωτερικῶν Ἐποθέσεων τῆς Διευθύνσεως Πληροφοριῶν, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἐγκρίσιν τῶν ἀνωτέρων του ἀναδιωγράμωσε. Τῷ 1903 προήχθη εἰς συνταγματάρχην, τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐφθάσε καὶ ὑπερεπῆδησε τοὺς περισσότερους ἐκ τῶν συνομηλικῶν του, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἐκ στρατιωτικῶν σχολῶν.

Ταξιαρχὸς τῷ 1907 ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς τοῦ Ὠλντερσωτ ὅπου ἀνεθεώρησε τὸν τρόπον ἐκπαίδευσως καὶ τὸν κατέστησε περισσότερο πρακτικὸν ἐπειδὴ ἐφοβέτο πόλεμον μετὰ τῆς Γερμανίας. Τῷ 1910 προήχθη εἰς ὑποστράτηγον καὶ ἐτοποθετήθη διοικητὴς τῆς Σχολῆς Ἐπιτελῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ἐπαναστατικὸν λόγω τῆς προελεύσεως τοῦ Ρόμπερτσον. Εἰς τὴν Σχολὴν Ἐπιτελῶν ἐφήρμισε τὸν αὐτὸν τύπον διδακτικοῦ προγράμματος. Ἐπειδὴ διὰ τῆς μελέτης τῶν συνηθῶν εἶχε συμπεράνει ὅτι εἰς περίπτωση πολέμου αἱ Γερμανικαὶ δυνάμεις θὰ εἰσέβαλλον εἰς τὸ Βέλγιον προητοίμασε τὸν Βρετανικὸν στρατὸν καὶ δι' ἐπιτυχήν αντιμετώπισιν ὑποχώρησιν, ὅπερ ἀπεδείχθη σωτήριον τὸν Αὐγουστον τοῦ 1914 εἰς τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Μόνς. Εἶχεν ἐπίσης μεριμνήσει διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ μετὰ τὸν πόλεμον τῶν δόσεων ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τῆς Μάγχης εἰς τὴν τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Κατ' Ἰανουάριον 1915 διεδέχθη τὸν σερ Ἀρτσιμπαλδ Μάρραυ ὡς ἐπιτελετάρχης τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου.

Κατά τον Α' Παγκόσμιον Πόλεμον, ανήκον εις τὴν μερίδα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν ἀναγκαίαν τὴν συγκέντρωσιν τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον καὶ ἀντιθέτον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων καὶ τῆς Μακεδονίας. Κατὰ Νοέμβριον 1915 ὁ Ρόμπερτσον ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λόρδου Κίτσερ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὀλίγον μετὰ τὴν συνάντησιν τῶν Συμμάχων διοικητῶν καὶ ἐπιτελαρχῶν, πρωτοβουλία τοῦ στρατηγοῦ Ζόφρ, πρὸς ὀργανώσιν τῶν σχεδίων διὰ τὸ 1916. Εἰς τὴν πρόσκλησιν, ὁ Ρόμπερτσον ἀπήντησε μὲ ὑπόμνημα εἰς τὸ ὅποιον ὑπεδείκνυεν ὅτι τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν ἦτο ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὰ Δαρδανέλλια, αἱ ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Μεσοποταμίαν διεξήγοντο ἀτελῶς καὶ ἄνευ δυνάμεων ἐξ Ἰνδιῶν, τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν διηύθυνε τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Δυτικὴν Αἴγυπτον καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἀποικίων τὰς τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς. Τοιαύτη κατάτμησις διοικήσεων ἦτο μοιραία. Ὁ Ρόμπερτσον προέτεινε τὴν συγκρότησιν μικροῦ πολεμικοῦ συμβουλίου πρὸς συντονισμόν τῶν ποικίλων ἐπιχειρήσεων. Κύριος στρατιωτικὸς σύμβουλος αὐτοῦ ἔδει νὰ εἶναι ὁ Ἄρχηγός τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Τὰς ἀπόψεις ταύτας ἀπεδέχθη ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν Λόρδος Κίτσερ καὶ ὁ Ρόμπερτσον ἀνέλαβεν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου κατὰ Δεκέμβριον 1915. Ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν ὑπῆρξεν ἀγαστή. Ὁ Ρόμπερτσον προήχθη εἰς στρατηγὸν κατ' Ἰούνιον 1916 ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κίτσερ. Ὁ νέος ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν ἦτο ὁ Λούδ Τζῶρτζ.

Κατὰ τὸ 1916 ἐπετεύχθη ἡ ἐπιτυχὴς ἐκκένωσις τῆς χερσονήμου τῆς Καλλιπόλεως, ὁ θερματισμὸς τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Δυτικὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Δυτικὴν Ἀφρικὴν, ἡ κατάληψις τῆς χερσονήσου τοῦ Σινᾶ καὶ μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1917 ἡ σοβαρὰ ἤττα τῶν Τούρκων εἰς Κούτ - ἐλ - Ἀμάρα καὶ ἡ κατάληψις τῆς Βαγδάτης.

56 ο ν

Δυστυχῶς, οἱ Ρῶσοι εἶχον ὑποστῆ μεγάλας ἤττας, ἡ μάχη τῆς Σόμμ εἶχε τεραστίως ἀπώλειαν, ὁ Γαλλικὸς στρατὸς εἶχεν ἐξαντληθῆ, ἡ Γερμανία εἶχε καταλάβει τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν. Τότε ἀκριβῶς (Δεκέμβριος 1916) ὁ Λ. Τζῶρτζ ἐγίνε πρωθυπουργός.

Ὁ νέος πρωθυπουργός καὶ ὁ

Ρόμπερτσον ἦτο ἀδύνατον νὰ κατανόησιν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκληθοῦν ἀλλεπάλληλοι παρεξηγήσεις. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Νιβέλ εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον κατὰ τὸ 1917 καὶ πρὸς τὸ παρήγορον γεγονός τῆς ἐξόδου τῶν Η.Π.Α. εἰς τὸν πόλεμον, νέα συνάντησις τῶν ἀρχιστρατῆγων καὶ ἐπιτελαρχῶν τῶν Συμμάχων ἀπεφάσισε διὰ τὸ 1918 ἀμυντικὴν στάσιν εἰς πάντα τὰ δευτερεύοντα μέτωπα καὶ ἐντοπισμόν δυνάμεων εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον. Ὁ Ρόμπερτσον εἰς ἐφαρμογὴν τούτου ἐζήτησε τὴν ἀνάκλησιν τῶν δυνάμεων ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ Αἰγύπτου, καὶ συνεκρούσθη μὲ τὸν Λούδ Τζῶρτζ. Ἡ σύγκρουσις ἐπέταθῃ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1918 ὅταν συνεκροτήθη τὸ Ἀνώτατον Συμμαχικὸν Συμβούλιον εἰς Βερσαλλίας.

Τότε ὁ Ρόμπερτσον παρητήθη τῆς θέσεώς του, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ σὲρ Χένρυ Οὐίλσον καὶ ὑπῆρξε πρὸς στιγμὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Διοίκησιν. Κατ' Ἰούνιον 1918 ἦτο ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ δυνάμεων καὶ κατ' Ἀπρίλιον 1919 τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων κατοχῆς εἰς Ῥήνον. Ἡ Βουλὴ τῶν ἐτίμησε δι' εὐχαριστίων καὶ χορηγίας ἐκ 10.000 λιρῶν, ὁ βασιλεὺς δὲ τὸν ἀνόμασε βαρωνέτον. Κατὰ Μάρτιον 1920 προήχθη εἰς στρατάρχη καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπεσύρθη τῆς ἐνεργουῦ ὑπηρεσίας. Ἀπέθανεν εἰς Λονδίνον τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1933.

Ἐγραψε δύο βιβλία: «Ἀπὸ στρατιώτης εἰς στρατάρχη» (1921) καὶ «Στρατιωτικοὶ καὶ Πολιτικοί, 1914 - 1918» (1926). Ἐτιμήθη πολλαπλῶς κατὰ τὴν ζωὴν του, εἰς αὐτὸν δὲ ὀφείλει ἡ Ἀγγλία τὴν νίκην τῆς κατὰ τὸν Α' Παγκ. Πάλεμον.

(Σημ. Συντ. Μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην παρέκβασιν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν Σαρράτῳ).

Οἱ Σέρβοι δὲν εὕρισκοντο ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου. Ἐν τούτοις προεκάλεσα τὴν ἀναχώρησιν των διὰ τῆς ἀποστολῆς πρὸς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Βαρθάρου («Ἀξίου») τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀτάκτων Μπαμπονικ μεθ' ἑκατὸν εἰκοσιν ἀνδρῶν. Οὗτος μὰς εἶχε προσφέρει ὑπηρεσίας εἰς τὴν Σερβίαν. Διὰ νὰ διακόψω πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐχθροῦ μὰς κατήλυθα παλαιὸν ἀρχηγὸν ἀτάκτων μὲ μεγάλην φήμην, τὸν Πόποβιτς, μὲ 1.800 ἐθελοντάς, πρὸς τὴν ἄκρην ἀριστερὰν τῶν δυνάμεών μου διὰ νὰ ἀποκόψω πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ Φλωρί-

νης καὶ τῆς λίμνης Πρέεπας.

Προσεπάθησα, ἐπίσης, νὰ ἐπιτύχω κάτι μὲ τὰς Σλαβικὰς μονάδας τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῶν Σταμιῶν τοῦ Καττάρου, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον δεχθῆ νὰ Ἰηρηθήσουν ὑπὸ τοῦ Σέρβου καὶ τὰς ὁποίας εἶχον ἀποδεχθῆ. Τὰς ἀπέστειλον πρὸς Ὀζίν, εἰς τὰ ὄρη ἕνατι τῆς Χούμα. Ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του, τὸ τάγμα αὐτὸ εἶχεν ἀποδώσει καλῶς, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς τοῦ Μαυροβουνίου, ἢ μάλλον εἰς ἕκ τῶν ὁπαδῶν του ἄνευ ἐπισήμου ἐντολῆς, ἐδολοπλόκει συνεχῶς μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν αὐτῶν, ἤθελε νὰ τοὺς πληρῶσῃ, προσεπάθησε νὰ προκαλέσῃ ἐπέμβασιν τοῦ Προξένου τῆς Ρωσσίας. Ἐξεδίωξα τὸ πρόσωπον αὐτὸ ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶχον ἀποδεχθῆ ὅπως οἱ ἄνδρες τῶν μονάδων αὐτῶν φέρουσι τὸ ἐθνόσημον τοῦ Μαυροβουνίου. Οἱ Σέρβοι εἶχον θιγῆ ἐκ τῆς ἐλευθεριότητος αὐτῆς: διεξεβίοντο τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Δαλματίαν καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἐν λόγῳ ἐθνόσημου ἀπέτελει κατὰ τὴν γνώμην τὸν σαφῆ ἀναγνώρισιν τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἔθνικοι πόθοι των δὲν ὑπεσπριζόντο ὑπὸ τῆς Ἀντάντ.

57 ο ν

Ὑπεχρέωθην μετ' ὀλίγον, ἐνεκεν ἀπειθαρχίας νὰ ἀφοπλίσω τὰ τμήματα αὐτὰ, τὰ ὁποῖα ἐπεθύμουν νὰ μεταβάλουν ὄνομασίαν, νὰ πολεμήσουν εἰς περιοχὴν τῆς ἐπιλογῆς των κ.λπ... Οὕτω Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι συνειφώνησαν κατ' ἀνάγκην.

Ἐχθρική κίνησις πρὸς τὸν Στρυμόνον, εἰς τὴν περιοχὴν Βέτρινας (σημ. Νέον Πετρίτσι), ἡ ὁποία μοῦ ἀνεφέρθη, μὲ ὑπεχρέωσε νὰ κινήσω Ταξιαρχίαν τῆς 17ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας κατὰ τὴν κόκκινον ποταμοῦ βορείως τῆς Μήκριδας (σημ. Χεϊμαρρος) διὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ πᾶν ἐνδεχόμενον.

Ἡ κίνησις αὕτη, ὡς καὶ ὅλαι αἱ προδιαγεγραμμέναι, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπάντησις πρὸς τὴν προετοιμασίαν ἐπιθέσεως ἢ ὁποῖα μοῦ ἐξήτητο. Ἐδοιοποιήθη ὅτι τὰ πάντα θὰ ἐτίθεντο καὶ πάλιν ὑπὸ κρίσιν ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τηλεγραφήματος, τὸ ὅποιον μοῦ ἐστάλη ἐξ Ἀθηνῶν: «Ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις, συμφωνοῦσα ἐπὶ τοῦ θέματος πρὸς μέρος ἀξιωματικῶν τοῦ Γαλλικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, κρίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος ἐπιθετικῆς ἐνεργείας εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ ἔδωκεν ὁδηγίαν πρὸς τὸν Ἀγγλον στρατηγὸν ἐν Θεσσαλονικῇ ὅπως ἀντιτάξῃ τὴν δύναμιν τῆς ἀδρονείας πρὸς πᾶσαν τοιαύ-

την ενέργειαν, αποφεύγων ἐν τούτοις ἀπ' εὐθείας συγκρούσιν πρὸς τὸν στρατηγὸν Σαρράϊν.

Ἀπήνησα ὅτι θὰ ἀνεφέρων τὸ γεγονός εἰς Σαντιγιὺ (·: εἰς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον), ἀλλ' ὅτι δὲν θὰ ἔκαμνα μνεῖσιν περὶ τῆς στάσεως τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὅτι ὁ πρέσβυς μας εἰς Ἀθήνας ἔδει κατὰ τὴν γνώμην μου νὰ ἐνημερωθῆ περὶ τῆς Βρετανικῆς στάσεως καὶ περὶ τῶν μεθόδων τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὥστε, ἐὰν τὸ ἔκρινε χρήσιμον, νὰ ἐνημερώσῃ τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν διὰ νὰ ὑπάρξουν χρήσιμα ἀποτελέσματα. Εἰς οὐδένα ἀνεφέρων ἕτερον γεγονός, περισσότερον προσβλητικόν.

Ὁ στρατηγὸς Μίλν ἀργάνωσε, μετὰ τινὰς ἡμέρας, ἐπιμημόσων δέσμη ὑπὲρ τοῦ Λόρδου Κίτσεμπερ. Ὁ Ἕλλην στρατηγὸς Μοσχόπουλος καὶ ὁ Σέρβος στρατηγὸς Μπόγυοβιτς παρίσταντο. Ἄρα γέ, εἶχον προσκληθῆ; Ὡς πρὸς ἐμέ, εἰς τὰς 8.50', ὁ ἀξιωματικὸς - σύνδεσμός μου εἰδοποιήθη ὅτι θὰ ἐγένετο τελετὴ εἰς τὰς 9.00'. Μετ' ὀλίγον ἔφθασεν ὁ στρατηγὸς Μίλν καὶ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παράλειψιν τῆς προσκλήσεως προεφασίσθη παράλειψιν τοῦ ἀξιωματικοῦ μου ἀλλ' «ἐλησμίονισεν» τὸ ζήτημα τῆς ὥρας.

Θὰ ἡδυνάμην νὰ τοῦ ἀπαντήσω. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἂν ἡ ἐπίσκεψίς του δὲν ἀπέτελει ἀπολογία, ἀπεδείκνυεν ὅτι εἶχεν ἀντιληφθῆ τὴν ἀπρέπειαν. Ἦτο ἀρκετὸν.

6. Η ΕΛΛΑΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (20 Δεκεμβρίου 1915 - Ἰούλιος 1916).

Ἀπὸ τῆς ὑποχωρήσεώς μας εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο, κατ' ἀνάγκην, περισσότερον ὑπεροπτικοὶ ἢ ποιητοὶ, διὰ νὰ ὑπονομίσουν τὴν ἐπιρροὴν μας καὶ νὰ φανοῦν ἀρεστοὶ εἰς τὸν Κάζερ. Αἱ ἀναφοραὶ μου περιείχον ἀπαρίθμησιν τῶν προκληθέντων καὶ ἀνευ πολλοῦ θορύβου ἐπιλυθέντων ἐπεισοδίων. Ἄρκει νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τί πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ καὶ νὰ ἀκολουθῆ τὴν αὐτὴν γραμμὴν συμπεριφορᾶς διὰ νὰ κυριαρχῆ τῶν γεγονότων.

Ἐνημέρουν τοὺς ἐν Παρισίῳ δι' ὅσα ἡδυνάμην νὰ γνωρίζω περὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως εἰς Θεσσαλονικὴν. Οὕτως, ἀνταπεκρινόμεν πρὸς τὴν δοθείσαν διὰ γενικότερον τηλεγραφήματος ὁδηγίαν τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν. Ὑπῆρχον, εἶναι ἀληθές, εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν τινές, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν ὅτι ἀνεμειγνύομεν εἰς θέματα μὴ ἀφορῶντα εἰς ἐμέ. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν νὰ κάμῃ κανεὶς ὁτιδήποτε τὸ λογικὸν ἐν καιρῷ πολέμου ὅταν ἀγνοῇ τὰ πάντα

σχετικῶς πρὸς τὴν ἀτιμόσφαιραν ἐντὸς τῆς ὁποίας κινεῖται,

58ον

Ὑπῆρχον, πράγματι, θέματα ὀξεῖων συγκρούσεων, διότι ἀνεφέροντο ταυτοχρόνως εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς στρατιᾶς καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. Καὶ εἶναι γεγονός ὅτι τὰ θέματα αὐτὰ παρέμενον ἐκκερηθῆ, παρὰ τὰς συνομιλίαις Πάλλη κατὰ Δεκέμβριον 1915 καὶ τὰς ταυτοχρόνους περιπτώσεις διαπραγματεύσεως τοῦ πρέσβεώς μας εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἡ καταστροφὴ τῆς γεφύρας τοῦ Δεμίρ - Ἰσάφ (σημ. Σιδηρόκαστρον) ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος μὲ ἀπὸσχόλει. Ἐνεκα τῆς φύσεως τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ ἐγνώριζον ὅτι θὰ ἐχρειάζοντο δύο ἢ τρεῖς μῆνες διὰ νὰ ἀνοκατασκευασθῇ ἡ γεφυρα, καὶ συνεπῶς ἐπεβάλλετο ἡ ἀχρηστεύσις αὐτῆς ὥστε νὰ ἐμποδισθῇ πᾶσα κίνησις τοῦ ἐχθρικοῦ βαρέος πυροβολικοῦ διὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Ἄφ' ἑτέρου, δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐμποδίσω καθ' ὀνομήποτε τρόπον, διὰ βιαίας κινήσεως, τὰς ὁδηγίας τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τὰς ὁποίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιβάλλῃ ὁ κ. Γκιγιεμέν. Τοῦ ἐζήτησα, λοιπόν, τὴν γνώμην του ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ αὐτὸς ἀνεφέρθη εἰς Παρισίους.

Τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν δὲν ἀπεδέχετο τὴν ἐπιχειρήσιν ἐμὴ ἐὰν ὁ στρατηγὸς Σαρράϊν δύναται νὰ ἐγγυηθῆ ὅτι ἀφ' ἐνός δὲν θὰ ὑπάρξῃ σύγκρουσις μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποσπάσματος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐὰν μοῦ παράσχῃ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι δύναται νὰ ὀργανώσῃ μετὰ βεβαιότητος τὸν ἀνεφοδιασμόν τῶν πέραν τῆς γεφύρας Ἑλληνικῶν δυνάμεων... Κατὰ δάθος ἐπρόκειτο περὶ εὐγενοῦς ἀρνήσεως τῆς ἀδείας ὅπως καταστρέψω τὴν γεφυραν.

Ἐπρεπε νὰ συμμορφωθῶ, ἀλλὰ τὸ ἔκαμα ὑπογραμμίζων τὴν συμπεριφορὰν μου, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ τηλεγραφήματός μου ὑπ' ἀριθμ. 662)2 τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1915: «Ἡ γεφυρα τοῦ Δεμίρ - Ἰσάφ (: Σιδηρόκαστρον) φυλάσσεται ὑπὸ δέκα φρουρῶν καὶ τριῶν φυλακίων ἐκ 30, 40 καὶ 50 ἀνδρῶν. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ σύγκρουσις ἐὰν ἀποστείλω δυνάμεις. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀνεφοδιασμόν, οἱ Ἕλληνες δύναται νὰ ἐξασφαλίσουν αὐτὸν μέσῳ Καβάλας, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ γράψουν ὅτι τοὺς ὑποβάλλομεν εἰς λιμὸν. Ὅθεν, μὴ δυνάμενος νὰ ἐγγυηθῶ ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξῃ σύγκρουσις, ὅτι θὰ ἀνεφοδιάζονται οἱ Ἕλληνες ἐφ' ὅσον ἀγνώω ποῖαι προϋποθέσεις ἀνεφοδιασμοῦ ὑπάρ-

χουν εἰς Σέρρας, Δράμαν καὶ Καβάλαν, τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα διαθέτουν διὰ νὰ μεταφερθοῦν εἰς Καβάλαν καὶ τὰ προϊόντα τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως εἰσάγουν ἐκ Βουλγαρίας μέσῳ Εἰρήνης, παραιτούμαι τοῦ σχεδίου ἀνατινάξεως τῆς γεφύρας τοῦ Δεμίρ - Ἰσάφ (: Σιδηρόκαστρον), παρ' ὅλον ὅτι δι' αὐτῆς τῆς ἀποφάσεως ἡ ἐπιθεσις τῆς Θεσσαλονικῆς θὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην πολὺ ἐνωρίτερον καὶ θὰ διευκολυνθῇ διὰ τῆς μεταφορᾶς βαρέος πυροβολικοῦ καὶ πολεμοφοδίων. Κατὰ συνέπειαν πάντων τούτων, κρίνεται ἀπαραίτητον ὅπως διατηρηθῇ τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ὑπὸ τὴν πλάνην ὅτι δὲν παρητήθην τοῦ σχεδίου».

Τὸ ζήτημα τῆς δυνατότητος χρησιμοποίησεως τῶν σιδηροδρόμων ἐνεφανίσθη καὶ ὑπὸ ἑτέραν μορφήν. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ὁδηγίας, τὰς προερχομένας ἐκ τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, μὲ ἐκάλεσε νὰ λάβω γενικὴν ἀπόφασιν ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν σιδηροδρομικῶν γεφυρῶν. Μοῦ ἦτο δύσκολον νὰ ἀποδεχθῶ ὅτι καὶ δι' ἀσημάντους λεπτομερείας μὲ περιώριζον, κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν συνήθειαν, καὶ ὅτι μὲ ἀφήσαν ἐλεύθερον διὰ νὰ ἀποφασίσω ἐπὶ θεμάτων τὰ ὁποῖα, ἐν τούτοις, εἴητο δυνατόν νὰ ἐπισύρουν στρατιωτικὰς συνεπειὰς καὶ διπλωματικὰς περιπλοκάς.

59ον

Οὐδόλως ἐδίστασα, ἀφοῦ μοῦ ἐδίδοτο μία εὐκαιρία διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου τῆς Θεσσαλονικῆς Ἀπήνησα σαφῶς ὅτι ἀνταμετώπιζα ἐπιθεσιν εἰς Δεμίρ - Ἰσάφ (: Σιδηρόκαστρον), καὶ ὅτι ὡς πρὸς τὴν γραμμὴν πρὸς Μοναστήριον ἐπρεπε εἴτε νὰ καταστραφούν αἱ γεφυραὶ εἴτε νὰ ἐπαναφερθῇ τὸ ὑλικόν.

Ἡ ἐπιχειρήσις εἰς Δεμίρ - Ἰσάφ (: Σιδηρόκαστρον) ἐγένετο κατὰ τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1916. Ὁ ταγματάρχης Ντελωναί, τοῦ ἐπιτελείου μου, ἦτο ὁ διοικητὴς τῶν τριῶν λόχων εἰς τοὺς ὁποίους ἀνετέθη αὐτῇ. Ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος, εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τῶν πληροφοριοδοτῶν μου, μοῦ ἀπέστειλεν ἀξιωματικὸν διὰ νὰ μοῦ ζητήσῃ νὰ ἀφήσω τὴν γεφυραν ὑπὸ Γαλλικὴν φρουρὰν ἀλλὰ νὰ μὴ τὴν καταστρέψω. Ἦτο μεσημβρία. Καὶ ἡ γεφυρα εἶχεν ἀνατιναχθῆ κατὰ τὴν 9.30.

Ὡς ἐσημείωσα εἰς τὴν καθημε-

ρίνην αναφοράν μου τῆς 14ης Ἰανουαρίου, ἢ ἐπιχειρήσις διεξήχθη ὡς ἑξῆς: «Ὁ λόχος φρουρήσεως τῆς γέφυρας ἀνεφέρθη τηλεφωνικῶς εἰς τὸν στρατηγὸν διοικητὴν τῆς Στ. Μεραρχίας, ὁ ὁποῖος ἐπέδωξε νὰ κερδίσῃ χρόνον, ἐδήλωσεν ὅτι αὐρισκόμενον ἐν συσκέψει μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Μείχων καὶ τοῦ στρατηγοῦ Μοσχοπούλου, ὅτι ὁ τελευταῖος ἐπικοινωνῶν μετὰ τῶν Ἀθηνῶν κ.λ.π. Ταυτοχρόνως Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐκινήθησαν πρὸς τὴν γέφυραν ὥστε πρὸ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τὸν νὰ δευλιάσουν οἱ τρεῖς λόχοι μου καὶ νὰ ὑποχρεωθῶν νὰ ὑποχωρήσουν. Ὁ ταγματάρχης Ντελανάι τοῦ ἐπιτελείου μου ἀντελήφθη τὴν κατάστασιν, ἐπέστειψε τὰς κινήσεις καὶ διέταξε τὴν ἀνωταξίαν». Ὁ στρατηγὸς Μπαϊράς, διοικητὴς τῆς VI Ἑλληνικῆς Μεραρχίας, μου ἀπήλυθε κατὰ τὰ εἰθισμένα, διαμαρτυρίαν. Αὕτη ἐτέθη εἰς τὸ ἀρχεῖον.

(Σημ. Σηπ. Ὁ ἀντιστρατηγὸς Ἀνδρέας Μπαϊράς (1856 - 1932) προήχθητ' ἐκ τῆς Σχολῆς Ἑπαξιωματικῶν καὶ κατετάγη εἰς τὸ πεζικὸν κατὰ τὸ 1862. Ἐστάλη εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὸ Ἀλγέριον δι' ἀνωτέρας στρατιωτικὰς σπουδὰς μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν του εἰς διαγωνισμόν (1889 - 1892). Διετέλεσεν ἐκπαιδευτὴς τοῦ Κρητικοῦ στρατοῦ. Κατὰ τὸν Πόλεμον τοῦ 1912 μετέσχεν ὡς διοικητὴς τοῦ 12ου Συντάγματος Πατρῶν καὶ ἐπραγματίσθη εἰς τὴν μάχην τῶν Γιαννιτσῶν. Κατὰ τὸ 1913 διετέλεσεν ἀρχηγὸς τῆς Χαροφυλακῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὸ 1914, ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου διώκει τὴν VI Μεραρχίαν (Ἔβρα Σέρραι). Κατὰ τὰ ἔτη 1917 - 1920 διετέλεσεν, ἐκτὸς στρατεύματος λόγῳ τῶν φρονιμάτων του καὶ παρέμεινεν ἐν ἐξορίᾳ εἰς τὴν Κορφυκὴν. Κατὰ τὸ 1920 ἀνεκλήθη εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἀποκαταστάθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατηγού καὶ ἐποποθετήθη διοικητὴς τοῦ Ε' Σώματος Στρατοῦ Ἰωαννίνων. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην μετέσχε τοῦ ἐν Σμύρῃν Συμβουλίου τῶν Ἀντιστρατηγῶν. Ἀπεστρατεύθη κατ' αἴτησίν του κατὰ τὸν Αὐγούστου 1922).

Διὰ νὰ τεθῇ ἐπὶ μακρὸν ἐκτὸς λειτουργίας ἢ σιδηροδρομικῆ γραμμῆ, διέταξε τὴν ἀνατίναξιν τεσσάρων νέων γεφυρῶν εἰς τὴν περιοχὴν Κιλιντιρ (σημ. Καλύνδρια) - Χίρσοβας (σημ. Χέρσον).

Οἱ Ἕλληνες ἤγειραν ἀμέσως τὸ ζήτημα ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ Δ' καὶ τοῦ Ε' Σωμάτων Στρατοῦ τῶν, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο πέραν τοῦ Στρυμόνος. Κατὰ τὴν 15ην Ἰ-

ανουαρίου ἀπηντήσα ὑποδεικνύων τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποῖας εὐρίσκοντο τὰ ἐν λόγω δύο Σώματα καὶ προσέθεσα ὅτι διὰ τὸν ἀνεφοδιασμόν ἐνὸς συντάγματος προκαλύψεως μεταξύ Δοϊράνης καὶ Δεμίρ Ἰσαρ (: Σιδηροκάστρου) θὰ ἀπέστελλα Γαλλικὸν λόχον μεταφορῶν. Κατὰ τὴν 31ην Ἰανουαρίου ἐσημείωσα ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον πλέον ἀνάγκην αὐτῆς τῆς βοήθειας. Τὸ ἐπεισόδιον εἶχε λήξει. Ἄλλ' εἶχε συνπεταῖς.

60 ὀν

Κατὰ τὴν 16ην Ἰανουαρίου 1916 ἐπρόκειτο νὰ παραστῶ εἰς γεῦμα δίδόμενον ὑπὸ ἑαυτοῦ τραπέζιτου, μεθ' ἐσπερίδος ἐν συνεχείᾳ, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως γνωρισθῶ καλλίτερον μετὰ τὸν στρατηγὸν Μοσχοπούλου καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Ὁ στρατηγὸς δὲν ἦλθε. Κατὰ διαταγὴν του δὲ καὶ οὐδεὶς Ἕλληνας ἀξιωματικὸς ἐνεφανίσθη.

Κατὰ τὴν ἐπομένην, ἡ ἀναφορά μου ἦτο ἀποκλειστικῶς σχεδὸν περὶ Ἑλληνο - Βρετανικοῦ ἐπεισοδίου. Ἰλη Ἑλληνικοῦ ἵππικου μετὰ γυμνὰ ξίφη εἰς χεῖρας εἶχεν ἐπελάσει κατὰ Βρετανῶν στρατιωτῶν οἱ ὁποῖοι ἐιργάζοντο ἀσπλοὶ καὶ εἶχε τραυματίσθαι τρεῖς.

Παρὰ τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν αἱ συνεννοήσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἀγγλίας συνεχίζοντο. Ὁ Βρετανὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Κάννιγκχαμ ἀπετέλει τὸν σύνδεσμον μετὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Λονδίνου. Ὁ κ. Γκιγιεμέν με ἐνημέρωσε περὶ συνδυασμοῦ τὸν ὁποῖον ἐφεύρεν ὁ ἀξιωματικὸς αὐτὸς ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Μεταξά, ὑπαρχηγού τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἀξιωματικοῦ ἄξιου ἀλλὰ πολὺ περισσότερον Γερμανοφίλου καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, τὸν στρατηγὸν Δούσμανη. Ἐπρόκειτο περὶ σχεδίου συγκεντρώσεως ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς Βόλον, Κατερίνην καὶ Κοβάλλον. Ἀπῆντησα εἰς τὸν πρέσβην μας ὅτι ἔπρεπεν ἀπλῶς νὰ ἀπορρίψῃ αὐτὰς τὰς προτάσεις.

Ἐρωτηθεὶς ἐπὶ τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, καθὼς καὶ περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς λήξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστρατεύσεως, δὲν ἀπέκρυφα τὴν γνώμην μου, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναμιχθῶμεν εἰς τὰ ζητήματα αὐτά. Δὲν ἔπρεπε νὰ καταστάμεν συνέννοοι ἢ θύματα. Εἰς τὴν ἀναφορὰν μου ἐσημείωσα:

«Ἡ Ἑλληνικὴ συγκέντρωσις εἰς Κοβάλλον, Βόλον, Κατερίνην, θὰ ἀ-

φινε τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνεφοδιασθῇ εἰς τροφὰς, ἐνῶ αὐτὴν τὴν στιγμήν εἰς τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν δὲν ἔχει τίποτε. Θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἐχθρὸν νὰ μὴ φοβῆται πλέον συγκρούσεις πρὸς Ἑλληνικὰς μονάδας, αἱ ὁποῖαι ἐπιθυμοῦν νὰ πολεμήσουν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τὰ Δ' καὶ Ε' Σώματα Στρατοῦ, ἔχοντα πολλοὺς Βενιζελικοὺς ἀξιωματικούς, ἀνῆκον εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν. Θὰ ἄφηνεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς πᾶσαν ἐλευθερίαν κινήσεως. Κατὰ συνέπειαν εἶμαι τῆς γνώμης ὅπως μὴ ἀναμιχθῶμεν εἰς τὸ σχέδιον αὐτὸ ἢ ὅπως τὸ ἀπαρρίψωμεν. Ἐξ ἄλλου, οἱ Ἕλληνες προτίθενται νὰ ἀποσυρθῶν Ἀρκεὶ νὰ τὸ κάμωμεν. Ἡ κατάστασις θὰ εἶναι ἢ αὐτῇ, δὲν θὰ δύναται ἄμωσ, νὰ μᾶς κατηγορήσουν διὰ τὴν ὑποχώρησιν ταύτην καὶ δὲν θὰ εἴμεθα συνδεδεμένοι μετ' αὐτῶν εἰς τὸ μέλλον.

»Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν λήξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, σὰς ἀνέφερα ὅτι ἢ ἐν λόγω ἐνέργεια ἀντεμετωπίζετο ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου. Καὶ πάλιν, συνεπῶς, δὲν πρέπει νὰ ἐγερθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ ὁποῖον θὰ ἔχη ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ Βασιλέως. Οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ δυνηθῶν νὰ κατανοήσουν διατὶ ἐπιστρατεύθησαν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπεστρατεύθησαν ἄνευ λόγου. Ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ εἰναι ἐπιστρατευμένοι οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ δὲν θέλουν νὰ βαδίσουν μεθ' ἡμῶν καὶ ἀφοῦ ἐν ὄνειρον ἔχουν, οἱ μὲν στρατιῶται νὰ ἔχουν συσσίτιον καὶ νὰ μὴ πολεμοῦν, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ νὰ ἔχουν μισθὸν καὶ νὰ μὴ πολεμοῦν.

»Ἐν συνόψει: δι' ἀμφοτέρα τὰ θέματα πρέπει νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀποκλειστικὴν εὐθύνην ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, νὰ μὴ διωθῇ τὰ καλυφθῇ ὑπὸ τὸ πρόσχημα πίεσεως τῶν Συμμάχων Δυνάμεων, ἀφοῦ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς διὰ «βασιλικῆς διαταγῆς» ὀφείλει νὰ μὴ δραματίσῃ ρόλον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰσβολῆς ἐχθρῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν»

61 ὀν

Κατὰ τὴν ἐπομένην, 28ην Ἰανουαρίου, εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου προσέθεσα: «Ὁ στρατηγὸς Μείχων ἐξέφρασε τὴν γνώμην τηλεγραφικῶς ὅτι ὑπάρχει δυνατότης ἀπορρίψεως τῶν αὐ-

νομιλιών Μεταξά - Κάννιγκχαμ. Το Άγγλικόν τηλεγράφημα προέβλεπε, εξ άλλου, ότι οι Σύμμαχοι ανέλαμβαναν να μη αποδιδασθούν εις τι σημείον της Ελλάδος, εάν οι Έλληνες άποσυρθούν εις Καβάλαν - Βόλον - Κατερίνην».

Κατά την 8ην Φεβρουαρίου ο κ. Κάννιγκχαμ έκαμε νέαν προπάθειαν. Κατά την αυτήν έσπεραν άνεφερα το γεγονός, μετά του στρατηγού Μείχον, ότι αυτός (ο Κάννιγκχαμ) είχε μεταβή εις το Βρετανικόν γραφείον πληροφοριών, άλλ' ότι δεν είχε παρουσιασθή εις τον στρατηγόν, ούδ' εις έμέ, και ότι είχε διέλθει όλον τον χρόνον του εις το Έλληνικόν έπιτελείον».

Ο στρατηγός Μείχον ώφειλε να ζητήση την άντικατάστασιν του παραδόξου αυτού στρατιωτικού άκολουθού. Να προσθέσω, εκ των ύστερών, ότι η πρότασις Μεταξά - Κάννιγκχαμ ήτο το σχέδιον του Φάλκενχάουζεν; Τούτο προέκυπτεν εκ τηλεγραφήματος κρατηθέντος κατά την 4ην Ιανουαρίου 1916. Είχον διαγνώσει σαφώς το σχέδιον των Έλλήνων.

(Σημ. Συντ. Το άναφερόμενον υπό του Σαρράιγ ως «σύμφωνον Μεταξά - Κάννιγκχαμ» είναι το υπό της Ελλάδος υποβληθέν προς τους Συμμάχους σχέδιον προς ρύθμισιν της στρατιωτικής καταστάσεως εις την Μακεδονίαν. Το σχέδιον αυτό άνεκινώθη προς τον Σαρράιγ υπό του Διοικητού του Γ' Σώματος Στρατού στρατηγού Μοσχόπουλου, ο Σαρράιγ δέ άπεδέχθη τούτο άρχικώς. Κατά την επομένην, όμως, έλαβε τηλεγράφημα του Γάλλου στρατιωτικού άκολουθού εν Αθήναις συνταγματάρχου Μπρακέ, διά του οποίου προετρίπετο να μη δεχθί το σχέδιον ως υποβολιμαίον. Ηκολούθησε τηλεγράφημα του πρέσβεως Γκιγιεμέν διά του οποίου έτονίζετο προς τον Σαρράιγ ότι επρόκειτο περί παγίδος, η οποία άπεσκοπέι εις το να παρασυρθή ο Συμμαχικός στρατός εις την Μακεδονίαν εις λαβίδα και να άποδυναμωθούν αι ένέργειαι του. Ο Σαρράιγ μετεστράφη και κατ' αυτόν τον τρόπον άπωλέσθη η τελευταία εύκαιρία συνεννοήσεως Ελλάδος και Συμμάχων.

Η στάσις του Σαρράιγ από της στιγμής εκείνης έμαρτύρει πανικόν. Εγνώριζεν ότι οι Έλληνες είχαν θιγή βαθύτατα εκ των πολλών προσβολών κατά της έθνικής κυριαρχίας, τελευταία των οποίων ήτο η άνατίναξις των γεφυρών εις Σιδηρόκαστρον και εις Κιλινδίρ και Χίρσοβα. Οι Άγγλοι δεν συνεφώνουν προς τας ένεργείας του, ούδ' αυτός ο στρατηγός Μείχον,

περί του οποίου άλλην της όρθής εικόνα αποδίδουν τα «άπομνημονεύματα» του Σαρράιγ).

Δεν είχαν σφάλει ούτε όταν ο στρατηγός Μοσχόπουλος με έβολιδοσκόπησε και είχε το θράσος να ισχυρισθί ότι οι Βούλγαροι θα ύπεχώρουν, ότι ήρκει να κινηθώμεν κατ' αυτών και ότι οι Έλληνες θα μάς ήκολούθουν, υπό την προϋπόθεσιν, όμως, ότι, πλην των 150.000 άνδρών μου, θα έφθανον εις Θεσσαλονίκην ακόμη 300.000 Γάλλων και 300.000 Άγγλων στρατιωτών. Είχον ύψώσει τους ώμους! Δεν έπετρέπετο να λέγωνται τοιαύτα υπό φέροντος την στολήν στρατηγού. (Σημ. Συντ.: Πρόκειται περί της μνημονευθείσης συναντήσεως Σαρράιγ - Μοσχόπουλου προς συζήτησιν των Έλληνικών προτάσεων περί της στρατιωτικής καταστάσεως εις Μακεδονίαν. Άλλ' ο Σαρράιγ ήτο ήδη προκατειλημμένος κατά του αντιπαθούς εις αυτόν Μοσχόπουλου και είναι διαφανής η πρόθεσις του όπως δια της κακής άποδόσεως του περιχομένου των προτάσεων γελοιοποίησιν τον Μοσχόπουλον και την Έλληνικήν στρατιωτικήν ήγεσίαν! Ο φόβος του Σαρράιγ ότι είχαν έγκαταλειφθί υπό της πατρίδος του, λόγω της μη άποστολής ένισχύσεων, και ότι θα παρέμενε με τας ίσχνάς δυνάμεις του εκτειθειμένος εις διμέτωπον άγωνα προς βορράν κατά τών Γερμανο - Βουλγάρων και, προς τας νάτας των δυνάμεών του, κατά των Έλλήνων, είχε σκιάσει την καθαρότητα της κρίσεως αυτού).

62 ο ν

Το Γενικόν Στρατηγειον μου έτηλεγράφησε να μη προβάλω άντιρρήσεις προς τα αίτήματα των Έλλήνων.

Άλλά, παραλλήλως προς τας οδηγίας αυτάς, ο ναύαρχος Γκασέ, ο οποίος διώκει εις την Θεσσαλονίκην, έλαβε διαταγήν του ύπουργείου Ναυτικών όπως θέση όριστικώς τέρμα εις τας δυσκολίας εκ του φρουρίου του Καρα - Μπουρνου, διά της καταλήψεως τούτου. Φαίνεται ότι η Κυβέρνησις μας ήθελε να το καταλάβωμεν χωρίς να εκδιώξωμεν τους Έλληνες. Όταν μου έζητήθη εξήγησις περί του εί είχε συμβή άπάντησα κατά την 30ην Ιανουαρίου διά της εξής λεπτομερούς άναφοράς:

«Απάντησις εις 14136.

»Όταν ο ναύαρχος έλαβε την διαταγήν να καταλάβη το άκρωτήριον, μου έζήτησε συμεργασίαν,

δεδομένου ότι δεν θα ήρκειν τα άποβατικά άνήματα. Άπέστειλα τήγμα Ζουάβων, δύο όρεινάς πυροβολαρχίας, δύο ούλαρους ήππικού, οι οποίοι κατά την 27ην έστρατοπέδευσαν εις άπόστασιν δεκα χιλιομέτρων νοτίως της Θεσσαλονίκης. Κατά την 28ην, ενώ το άπόσπασμα αυτό έκινείτο διά νυκτός προς Καρα - Μπουρνου, δύο Γαλλικά τήγματα και δύο Άγγλικά με τρεις έφιππους πυροβολαρχίας μετέβησαν και έστρατοπέδευσαν εις την νοτίαν έξοδον της Θεσσαλονίκης διά να άναστείλουν ενδεχομένην πορείαν των Έλληνικών δυνάμεων εκ της Θεσσαλονίκης προς το Καρα - Μπουρνου, ως συνέβη εις το Δεμίρ - Ισσάρ (: Σιδηρόκαστρον) όπου έιδοποιήθη έίσα Έλληνική ταξιαρχία είχε κινηθί προς την γεύρην.

Το άπόσπασμα παρουσιάσθη πρό των τεσσάρων άκρωματίων του άκρωτηρίου περί την ενάτην. Ο διοικητής αυτού άντισυγκρατάρχης εκάλυσε τον φρουροχον και έζήτησε να εισέλθη και να καταλάβη τα όχυρά τα οποία εξετείνοντο κατά μήκος του άκρωτηρίου. Μετά σειράν διαπραγματεύσεων, οι Έλληνες εύκόλως επέτρεψαν εις τους Ζουάβους να εισέλθουν, άλλ' οι Άγγλοι και η άποβατική δύαμις άντεμετώπισαν πολλὰς δυσκολίας εις το μικρόν νότιον όχυρόν.

Περί την μεσημβρίαν άφίχθη Έλλην άντισυγκρατάρχης ο οποίος ήβηλεσε να θέση τα πάντα υπό άμφισβήτησιν. Ειδοποιήθη ότι αν μέχρι της 1.30' δεν είχαν έκκενώσει τα όχυρά η φρουρά, ο στόλος θα ήρχιζε να βρούη ως είχε διαταχθί: «Εξαναγκάσατε τον διοικητήν να εκκενώθη το όχυρόν, άποφύγετε ει δυνατόν πασαν αίματοχυσίαν, άλλα καταλάβετε το άκρωτήριον». Ο συνταγματάρχης άπέδεχθη. Εξ άλλου ο Έλλην συνταγματάρχης Μεσσαλάς, διοικητής των Μετόπισθεν, είχε τηλεφωνήσει προς αυτόν εκ Θεσσαλονίκης να ύποκύψη εις την βίαν άνευ άντιστάσεως. Το Έλληνικόν άτιμήλατον «Σάμος» παρέλαβε κατά την έσπεραν το ήμισυ της φρουράς και κατά την πρωίαν της 29ης το έτερον ήμισυ. Εις Έλλην ύπεξισιαματικός και τέσσαρες στρατιώται παρέμειναν μόνον με το Γαλλικόν άπόσπασμα, τα άποβατικά άνήματα Άγγλων και Γάλλων και τα ναυτικά άποσπάσματα των πλοίων «Πιεμόντες» και «Ασκολδ 3».

Ένταύθα διακόπτομεν το κείμενον του Σαρράιγ και παραθέτομεν, διά το ιστορικόν της καταλήψεως του Καρα - Μπουρνου την έπίσημον Έλληνικήν έκδοχήν, ως έδημοσιεύθη εις τον οικείον τόμον

των δημοσιευμάτων της Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, «Η Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια».

«Τὴν 15)28 Ἰανουαρίου 1916 περὶ τὴν 19.00, μικτὸν Γαλλικὸν ἀπόσπασμα ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς συντάγματος, πεζικοῦ, τμήματος ἵππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, ὡς καὶ ἐκ πεζοναυτῶν περιεκύκλωσε τὸ φρουρίον τοῦ Καρὰ Μπουρνού. Ἑλλην ἀξιωματικὸς μετῴθεως πρὸς συνάντησιν τῶν δυνάμεων τούτων, ἵνα πληροφορηθῆ τὰς προθέσεις των, συνελήφθη καὶ ἐκρατήθη αἰχμάλωτος. Τὸ ἀπόσπασμα ἐπρωχώρησε τότε μετὰ ἐφ' ὄπλου λόγην, παρεδίασε τὴν γραμμὴν τῶν Ἑλληνικῶν περιπόλων καὶ εἰσελθὼν ἐν τῷ περιμέτρῳ τοῦ Μεγάλου Καρὰ Μπουρνού, κατέλαβε τοὺς ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντας στρατώνας.

63 α ν

Ἡ ἀφήγησις τῆς Ἑλληνικῆς ἀπόφασεως διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Καρὰ - Μπουρνού συνεχίζεται ὡς ἑξῆς:

«Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν στρατῶν τοῦ Καρὰ - Μπουρνού, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀποσπάσματος Γάλλος ἀξιωματικὸς ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἑλληνα Διοικητὴν τοῦ φρουρίου, Συνταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ (Ἰωάννην) Λελάκην, τὴν ἀκόλουθον ἐγγραφοῦν ἐπιταγὴν: «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ προειδοποιήσω ὑμᾶς, μετὰ μεγάλης μου λύπης, ὅτι ἔχω τὴν ρητὴν διαταγὴν νὰ καταλάβω τὰ φρούρια καὶ νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς νὰ μὴ παραμεινῆτε ἐντὸς αὐτῶν, θὰ εὐρεθῶ εἰς τὴν ἀνάγκην, μετὰ μίαν ἀκριβῆ ὥραν, νὰ ἀρξωμαι πυρὸς ἐναντίον ὑμῶν, ἐὰν τὰ ὑμέτερα στρατεύματα δὲν ἔχωσι συγκεντρωθῆ μέχρι τότε μετὰ τὸ ὀπλισμὸν καὶ τῶν ἀποσκευῶν των εἰς τὴν παραλίαν ἑτοιμα πρὸς ἐπιβίβασιν. Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ φρουρίου καὶ θὰ ἀποδοθῶσι παρ' ἡμῶν εἰς αὐτὴν αἱ κεκανονισμένοι τιμαὶ, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναχωρήσεώς σας».

Ἐπὶ τῆς ἀπειλῆς ταύτης καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ἐνόπλου συγκρούσεως, ὁ Συνταγματάρχης Λελάκης ἔλαβε παρὰ τοῦ Στρατηγῶς Μοσχόπουλου τὴν διαταγὴν νὰ μεταβῆ μετὰ τῆς φρουρᾶς εἰς Θεσσαλονικίην. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς νυκτός, ὁ Στρατηγὸς Μοσχόπουλος ἐλάμβανεν ἐπιστολὴν τοῦ Γάλλου Ἀρχικαυάρχου Γκωσέ, ἐν ἣ οὗτος καθίστα εἰς αὐτὸν γνωστὸν ὅτι: «ἐπειδὴ τὸ μεταγωγικὸν «Νόρμαν» ἐπορπιλλίσθη ἐντὸς τῶν χωρικῶν ὑδάτων τῆς Θεσσαλονικίης, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξασφαλίσσεως τοῦ λιμένος καὶ τῶν πέριξ αὐ-

τοῦ, πρὸς παρεμπόδισιν τοιαύτης φύσεως προσβολῶν, ὑποχρεώνει τὰς ἐν Θεσσαλονικίᾳ Συμμαχικὰς δυνάμεις νὰ ἐγκαταστήσωσι σταθμοὺς ἐπιτηρήσεως καὶ πυροβολικῶν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Καρὰ Μπουρνού».

Ἡ διαίτα αὕτη ἐνέργεια, γενομένη κατὰ τρόπον περιφρονούντα τελείως τὰς Ἑλληνικὰς Ἀρχὰς καὶ κατὰ παράβασιν ὑπαρχούσης συμφωνίας, ἐξήγειρε τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον καὶ διή τοὺς Ἑλληνας ἀξιωματικοὺς.

Ἐπηκολούθησεν ἔντονον διάδημα διαμαρτυρίας τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὰς Συμμάχους εἰς τὸ ὅποιον ἐτονίζετο ὅτι ἡ ἐνέργεια ἤτο ἀπολύτως ἀντίθετος πρὸς τὴν μεταξύ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν Πρέσβων τῶν Συμμάχων ἐν Ἀθήναις συμφωνίαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου)10ης Νοεμβρίου 1915.

Εἰς τὸ διβλίον τοῦ συγχρόνου Βρετανοῦ ἱστορικοῦ Ἄλαν Πάλμερ «Οἱ κηπουροὶ τῆς Θεσσαλονικίης» (Ἑλληνικὴ μετάφρασις «Τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Διχασμὸς», ἐκδ. Μπαργαδῆ) σημειοῦται ἐπιγραμματικῶς ἡ κρίσις περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Καρὰ Μπουρνού: «Διὰ τὴν εἰρηνεῖαν τοῦ πράγματος, ἡ ἐνέργεια αὕτη ἐναντίον ἑνὸς Ἑλληνικοῦ τμήματος 250 ἀνδρῶν, τεχνικῶς μὴ ἐμπολέμων, ὑπῆρξεν ἡ καλύτερον σχεδιασθεῖσα διασυμμαχικὴ ναυτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησις τῆς Μακεδονικῆς ἐκστρατείας».

(Σημ. Συμτ. Μετὰ τὴν γενομένην παρέκβασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ κειμένου τοῦ Σαρράϊγ).

Διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν δραστηρίαν πράξιν εἰς Καρὰ Μπουρνού ἡ ἐν Ἀθήναις πρεσβεία, τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον συνέχισον νὰ μοῦ στέλλουν τηλεγραφήματα ἐπὶ τηλεγραφήματων καὶ μετὰ ἐκάλουν νὰ δειχθῶ συμβιβαστικῶς πρὸς τοὺς Ἑλληνας.

Ὁ κ. Γκιγιεμὲν μετὰ ἐκάλεσε νὰ μεταβῶ διὰ νὰ συναντήσω τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀμβλύνσεως τῶν συγκρούσεων. Ἐλαβον τὴν σχετικὴν ἀδειαν. Ἡ ἰδέα αὐτῆς τῆς συναντήσεως δὲν ἤτο νέα. Ἀπὸ τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1915 εἶχον τηλεγραφησῆ ἐπὶ τοῦ θέματος.

64 ο ν

Εἰς τὸ τηλεγράφημά μου τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1915 ἀνέφερον περὶ τῆς συναντήσεως μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλέως τὰ ἑξῆς: «Μοῦ ἀνεκινώθη ἡ φιλμὸν ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἐνημέρωσαν τὸν Βασιλέα ὅτι οἱ Σύμμαχοι ἐπεθύμουν νὰ τὸν ὑπο-

δεχθῶν ἐπιστήμης, ἐὰν μετέβαινεν εἰς Θεσσαλονικίην. Κρίνω περιττὸν νὰ σὰς ἐνημερώσω ὅτι ἡ τοιαύτη διαβεβαίωσις εἶναι ἀβάσιμος. Ἐὰν ἔλη σκοπεῖν νὰ ἐγγραφῶ εἰς τὸ διβλίον τοῦ Αὐλαρχείου ὡς ἔπραξα καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου καὶ τοῦ Διαδόχου. Θὰ προσθέσω ἐν τούτοις, ὅτι δὲν θὰ θεώρουν ἐνοχλητικὸν τὸ νὰ γίνῃ δεκτὸς, ἀλλ' εἰς πᾶσαν περίπτωσιν θὰ ἀκολουθήσω τὰς ἐπιθυμίας τὰς ὁποίας θὰ ἐκφράσετε ἐπὶ τοῦ θέματος».

Κατὰ τὴν ἐπάνοδόν μου ἐξ Ἀθηνῶν ἀνέφερα τὰ ἑξῆς:

Τηλεγράφημα 713)3 τῆς 23)2. «Μόλις ἐπανήλθον ἐξ Ἀθηνῶν. Ἡ συνάντησις μετὰ τοῦ Βασιλέως εἰς τὸνον εὐγενέστατον. Συνεζητήσαμεν περὶ στρατιωτικῶν γεννησιότητων, ἐν συνεχείᾳ περὶ τῆς Θεσσαλονικίης, τῆς ὁποίας τὴν περιμέτρον εὐρίσκει πολὺ μεγάλην διὰ τὰς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ διὰ τὸν χρόνον ὅταν θὰ τοῦ ἐπιστρέψωμεν τὴν πόλιν αὐτὴν. Μοῦ ὠμίλησεν ἐπὶ μακρὸν περὶ τῆς οὐδετερότητος. Τοῦ εἶπον ὅτι οὐδέποτε ἠσκήθη πείσις ἵνα ἐξέλθῃ αὐτῆς. Μεταξὺ ἄλλων ἀποδείξω τὸ ὠφέλερον ὅτι οὐδέποτε εἰχε καταρτισθῆ σχέδιον κοινῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι οἱ Ἄγγλοι εἶχον κάμει διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἐπανέλαβον τότε τὴν διαβεβαίωσιν περὶ τῶν ἀπολύτων δικαιωμάτων του ἐπὶ τοῦ θέματος. Συνωμιλήσαμεν περὶ τοῦ Δεμίρ-Ἰσάβ (Σιδηροκάστρου) καὶ τοῦ Καρὰ Μπουρνού. Τοῦ ἔδωσα λεπτομερεῖς ἐξηγήσεις στριζομένης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀναγκῶν. Δὲν ἔλαβον ἀπάντησιν.

Ἡ πρώτη εἰς ποῖον σημείον εὐρίσκετο τὸ ζήτημα τῶν γεφυρῶν τῆς γραμμῆς Μοναστηρίου. Μοῦ εἶπε νὰ συνηνοηθῶ μετὰ τοῦ στρατηγῶ Μοσχόπουλου. Ἐπαφελήθη τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ τοῦ ὑπενηθυσθῶ ἢ νὰ τοῦ γνωστοποιήσω τὴν σειρὰν τῶν ἐπεισοδίων τῶν τηλεγράφων καὶ τῶν σιδηροδρόμων, τὰ ὅποια ὠφείλονται εἰς ὑπερβολικὸν ζήτημα τῶν ὑφισταμένων, ὡς εἶπον. Τὸν διεβεβαίωσα ἐξ ἄλλου ὅτι οὐδέποτε εἶχον θελήσει νὰ πληγῶσω τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν Βασιλέα του. Κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου ἐπανέλαβον τὴν διαβεβαίωσιν αὐτὴν διὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον καὶ ἐτόνισα ὅτι ἐὰν ποτὲ ἤθελεν ἐξέλθει τῆς οὐδετερότητος, θὰ ἤρξαμην μετὰ χαρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ λάβω ὀδηγίαν καρπῶς τῶν γνώσεών του περὶ τοῦ τόπου καὶ τῆς προτέρας στρατιωτικῆς πείρας του. Καὶ εἶπον τέλος ὅτι ἐὰν ἤρξατο εἰς τὴν Θεσσαλονικίην μετὰ

χαράς θα του έδεικνουν την όργα-
νωσίν μας.

»Είς τὸ πρόγευμα συνήντησα τὸν συνταγματάρχην Μεταξάν, ὁ ὁποῖος μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ κινήτηριος μοχλὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν Γερμανόφιλων τάσεων, ὡς καὶ τὸν στρατηγὸν Δούσμανην, ὁ ὁποῖος ἐπέμεινεν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς γραμμῆς πρὸς Γευγελήν καὶ περὶ τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων.

»Ἐπισκέφθη τὸν Σκουλούδη, ὁ ὁποῖος διεμαρτυρήθη διὰ τὰς συλλήψεις ὑπόπτων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἶπεν ὅτι θὰ ἤθελεν εἰς τὸ μέλλον νὰ ἀναφέρω τὰ πρόσφατα αὐτὰ εἰς τὸν Νομάρχην πρὸς ἀίτησιν των. Μοῦ ὠμίλησε περὶ ἐπιχειρημένου βομβαρδισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικὸν εὐρίσκειτο πολὺ μακρὰν. Ἀπέφυγε νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ περὶ τῆς μελλοντικῆς καταστάσεως εἰς τὴν Μακεδονίαν μετὰ τὴν ἐκκένωσιν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων.

65 ο ν

«Ὁ Σκουλούδης μοῦ ἐφάνη δόλιος ὅσον καὶ εὐχάριστος.

»Ἐπισκέφθη τὸν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος συνεχίζει νὰ ἐλπίζει ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ πολεμήσῃ καὶ μοῦ ὠμίλησε περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνορθώσῃ κανεὶς πρὶν ἢ χρησιμοποίησιν αὐτὸν. Τὰ ὑποδηματὰ ἔχουν λυκώσει. Τὰ χρησιμποιηθέντα τρόφιμα δὲν ἀντικαθίστανται. Σημαντικὸς ἀριθμὸς ἱππων, ἔχει ψοφήσει.

»Συνήντησα, ἀπίσης, τὸν Ζαΐμην. Εἶναι εὐλοκίρης καὶ εὐγενής.

»Ἐν συνόψει, ἔχω σαφῆ ἐντύπωσιν ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς καὶ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον εἶναι καὶ θὰ συνεχίσουσιν νὰ εἶναι εὐνοϊκῶς διακείμενοι πρὸς τὴν Γερμανίαν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νὰ παραμείνῃ οὐδέτερος, νὰ ἀποφύγῃ πᾶν ἐνδεχόμενον νὰ τὸν μειώσῃ ἢ νὰ ἔχῃ ἐπιπτώσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι θὰ διατηρήσῃ εὐμενῆ, δεσμενῆ ἢ ἀλήθη οὐδετερότητα.

Θὰ προσθέσω ἐδῶ αὐτὰ ποῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιλάβω εἰς ἐπίσημον τηλεγράφημα.

Ὁ Ζαΐμης μοῦ ἐνεθύμισε πολιτικὸν, δηλ. δὴ ἄνθρωπον γνωρίζοντα τί ἐπιθυμεῖ ὡς πρὸς τὸν πολιτικὸν τομέα, ἔχοντάς βεβαίως τὰς τάσεις του ἀλλὰ γνωρίζοντα νὰ τὰς ἐκθέτῃ σαφῶς. Ἐλασα τὸ θάρρος νὰ τοῦ εἶπῶ νὰ μὴ παραμένῃ ἄλλο εἰς τὰ παρασκήνια ἀλλὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ ἥνια τῆς κυβερνήσεως, πράγμα ποῦ θὰ ἦτο καλὸν τόσον διὰ τοὺς Ἑλληνας ὅσον καὶ διὰ τοὺς Συμμάχους.

Ὁ τρόπος συνομιλίας τοῦ κ.

Σκουλούδη εἶναι δόλιος καὶ με ὑπεκφυγὰς καὶ μοῦ προεκάλεσεν ἄλγεινὴν ἐντύπωσιν. Εἶναι ὁ προδότης τῶν θεατρικῶν ἔργων παλαιᾶς μόδας. Θὰ κάμῃ τοὺς ἄλλους νὰ εἶπουν ὅσα οὐδέποτε εἶχον εἶπῆ, θὰ χρησιμοποίησιν τὴν ἡλικίαν του, εἶναι ἱκανὸς δι' ὅλα, ἐκτὸς ἰσῶς τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀλήθειαν!

Ὁ κ. Βενιζέλος εἶναι προσωπικότης. Εἶναι εὐκόλον νὰ πεισθῇ τις περὶ αὐτοῦ ἀκόμη καὶ ἂν δὲν μοιράζεται τὰς ἰδέας του. Δὲν ἀγνοεῖ τὰ ἀδύναμα σημεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ μέλλοντος καὶ δὲν διατάζει νὰ ζητῆ ἐπὶ τοῦ θέματος βοήθειαν καὶ ἐνίσχυσιν. Βλέπει ὅλα εἰς μέγιστον βαθμὸν καὶ ἔχει μεγάλα σχέδια, ὑπερβολικῶς μεγάλα κατὰ τινὰς. Αἰσθάνεται ὅμως ὅτι ἡ πατρίς του πρέπει νὰ ζήσῃ, δύναται νὰ ζήσῃ καὶ ἐπιθυμεῖ τοῦτο. Εἶναι συχνάκις πολὺ ἐπιφυλακτικὸς, εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν ἐνίοτε, διότι ἀναμφιδόλως ἡ φιλευθέρθερά Ἑλλάς καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ μεγάλη Ἑλλάς προσωποεῖται εἰς αὐτόν. Θὰ ἠδύνατο, νομίζω, νὰ προκαλέσῃ ἐπαναστατικὴν κίνησιν, ἀλλὰ διατάζει πρὸς τῆς ἐλλείψεως ὀργανώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐν ὧσι τοῦ παρελθόντος κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ἀντάντ ἠκολούθησεν ἀσυνάρτητον πολιτικῆν, ἔνεκα τῆς ἀντισυνταγματικῆς στάσεως τοῦ Βασιλέως καὶ ἔνεκα τῆς πτωχείας, τῆς ἐλλείψεως πόρων καὶ τῆς ἐλλείψεως ὀρμητικότητος τοῦ λαοῦ.

Ὁ Βασιλεὺς εἶναι δίκαιος ὅταν δὲν συμφωνεῖ τις πρὸς αὐτόν. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συζητήσεώς μας ὑπῆρξεν ἥρεμος. Δις μόνον διέκρινα νευρικὰς κινήσεις τῶν ποδῶν του. ἠθέλησε δις ἢ τρίς νὰ δημιουργήσῃ ἐντυπώσεις ἀλλὰ τὸν ἠμπόδισα. ἔχει τὴν αἴγλην, τὴν πυγμὴν καὶ τὴν ἀξίαν ποῦ δύναται νὰ προσδώσῃ, παραλλήλως πρὸς στρατιωτικὸν παρελθὸν κάποτε ἐπιτυχές, ὁ βαθμὸς ἡ μάλλον ἡ σειρά εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἐπιτηρίδα καὶ εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Γκόττα.

(Σημ. Συμτ. Ὁ σοσιαλιστικὸν πεποισθῆσαν καὶ ἀνέβλην Σαρράϊγ διὰ τῶν ὀλίγων αὐτῶν ἀδρῶν γραμμῶν δὲν ἐχόραζε τὴν προσωπογραφίαν ἐκείνων ποῦ πρωτηγωνίστουσαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα, ἀλλ' ἐξέφρασε τὰς ἰδικὰς του πολιτικὰς πεποισθῆσεις. Συμπαθήσε τὸν γαλλόφιλον Ἀλέξανδρον Ζαΐμην (1855—1936), ἀντεπάθησε τὸν γέροντα Στέφανον Σκουλούδη, (1838—1928), ὁ ὁποῖος ἀπετέλει «λύσιν» τῆς ἀνάγκης τῶν στιγμῶν ἐκείνων.

66 ο ν

Συνεχίζοντες τὴν παρέκβασιν, σημειοῦμεν ὅτι ὁ στρατηγὸς Σαρράϊγ ἔκαυτηρίασεν οὐσιαστικῶς τὸν Ἑλ. Βενιζέλον καὶ ἐμφανῶς τὸν Βασιλέα. Ὁ Βενιζέλος ὁ ὁποῖος ἤδη εἶχε παραιτηθῆ ἀπὸ τῆς 22ας Σεπτεμβρίου.) 5ης Ὀκτωβρίου 1915, λόγῳ διαφανείας μετὰ τοῦ Βασιλέως ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ στρατηγοῦ Δούσμανη, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Σαρράϊγ, ὑπερβολικῶς μεγαλοιδεάτης καὶ ἐξαιρετικῶς ἐπιφυλακτικὸς, ἀφοῦ ἄνευρεῖτο (καὶ αὐτὸς) τὴν Ἑλλάδα τῶν πέντε θαλάσσων καὶ τῶν δύο ἡπείρων, χωρὶς νὰ κάμῃ ἑπαναστάσιν πρὸς διευκόλυνσιν τῆς Ἀντάντ οὔτε νὰ παραδίδῃ τὴν Καβάλαν εἰς τοὺς Βουλγάρους πρὸς δολασμόν αὐτῶν ἵνα προσχωρήσουν εἰς τὴν Ἀντάντ! Ὅσον διὰ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, πιεζόμενον, ὡς γνωστὸν, ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας ἵνα διατηρήσῃ ἡ Ἑλληνικὴ οὐδετερότης, καὶ γνωρίζοντα ὅτι ὁ Γαλλικὸς Τύπος τὸν παρουσίαζεν ὡς πέρας, ἢ το φυσικὸν νὰ εἶναι νευρικός. Ἦτο ἄδικαιος καὶ ζηλόφθονος ἡ κρίσις τοῦ Σαρράϊγ, διὰ τὰς ἐπιτυχίας τοῦ Κωνσταντίνου, κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Μαρτυρεῖ τὸν φθόνον τοῦ Γαλλοῦ στρατηγοῦ, ἀπομακρυνθέντος ἐκ τοῦ Δυτικοῦ μετώπου λόγῳ ἀποτυχίας, πρὸς τὸν νικηφόρον στρατηλάτην Βασιλέα, ὁ ὁποῖος ἠγωνίσθη καὶ εἰς τὴν πρώτην γραμμῆν καὶ ἐδιπλασίασε τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Μελούνιας μέχρι τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ τῆς Καβάλας. Βασιλεὺς καὶ Βενιζέλος ἦσαν ἀντιπαθεῖς εἰς τὴν Γαλλικὴν πολιτικὴν διότι ἀνεκρεῦοντο πραγματάσιν τῶν ἐθνικῶν πθῶν, ἐπέκτασιν τῶν συνόρων μας μέχρι τῆς πλήρους ἐντάξεως εἰς αὐτὰ τῆς Βορείου Ἠπείρου, τῆς ὑπὸ τῶν Σέρβων κατεχομένης Μακεδονίας, τῆς Θράκης, Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἰωνίας, τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Κύπρου. Οἱ Σερβικοὶ ἐθνικοὶ πόθοι περὶ καταλήψεως τῆς Βοσνίας, τῆς Ἐρζεγοβίνης τῶν Δαλματικῶν ἀκτῶν ἦσαν ἄρθοι. Οἱ Ἑλληνικοὶ πόθοι ἦσαν ὑπερβολικοὶ, καὶ ὅς ὑπῆρχεν εἰς τὰς διεκδικουμένας χώρας ὁμοιογένεια τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου!...

Μετὰ τὴν παρέκβασιν, συνεχίζομεν τὴν παράθεσιν τοῦ κειμένου τοῦ Σαρράϊγ:

Τὸ ταξίδιον εἰς Ἀθήνας μοῦ ἐπέτρεψε νὰ ρυθμίσω ἀπὸ τῆς ἐπιπαρόντος μου τὴν διατηρητέον εἰς ἀκρεμότητα ζήτημα τῶν γεφυρῶν τοῦ σιδηροδρόμου πρὸς Μοναστήριον. Εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀ-

ναφοράν τῆς 27ης Φεβρουαρίου ἀνεφέρουν ὅτι: «Θὰ καταλάβω τὰς τέσσαρας γεφύρας τῶν Βοδενῶν (: Ἐδέσεως) μὲ φρουράν 50 ἀνδρῶν εἰς ἐκάστην καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦ Σόροβις (σημ. Ἀμύνταιον) μὲ 100 ἀνδρας κατὰ τὴν 1ην Μαρτίου, δεδομένου ὅτι οἱ Ἕλληνες εὐρίσκονται ἀνατολικῶς καὶ ἐγὼ δυτικῶς ἐκάστου ἔργου, τὴν ἀνατίναξιν τῶν ὁποίων θὰ προετοιμάσω».

Τίποτε δὲν εἶχε μεταβληθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν στάσιν. Θεωρῶ ὅτι πρέπει νὰ μνημονεύσω τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 18ης Μαρτίου: Ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος, ὁ ὁποῖος πάντοτε συνέχιζε τὸ «διπλοῦν παιγνίδι» του, ἤθελε νὰ μὲ ὀδηγήσῃ εἰς δέσμευσιν. Διὰ τοῦτο υἰοθέτησεν ὡς ἴδιόν του τὸ σχέδιον Μεταξᾶ - Κάνιγκχαμ ὑπὸ ἄλλην μορφήν. Κατ' αὐτὸ τὸ Δ καὶ Ε' Σώματα Στρατοῦ τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐκινούτο πρὸς Σέρρας, Δράμαν καὶ Καβάλαν, τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ πρὸς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ πρὸς Λάρισαν καὶ τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ θὰ παρέμενε εἰς τὰς Ἀθήνας. «Τοῦ εἶπον ὅτι ἐάν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπρόκειτο νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ πάσης προελάσεως τοῦ ἐχθροῦ, τότε οἰαδήποτε τροποποιήσις τῶν θέσεων αὐτοῦ μοῦ ἦτο ἀδιάφορος».

67 ο ν

Ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος, ἀφοῦ εἶχεν ἀναβιώσει, μὲ τὴν σειράν του, τὸ περίφημον αὐτὸ σχέδιον ἐπροχώρησε πέραν τούτου. Μοῦ πρότεινε νὰ καθορίσῃ, ἐν ὄψει τῆς ὑπ' αὐτοῦ γνώσεως τοῦ τόπου τὸ πλῆον εὐπρόσβλητον ὑπὸ τῶν Βουλγάρων σημείον. Θὰ ἐνημέρωνε τοιοῦτοτρόπως τηλεγραφικῶς τὰς Ἀθήνας καὶ θὰ εἰδοποιεῖτο ἐγκαίρως τὸ Βερολίνον. Τὸν ἄφησα νὰ μοῦ κάμῃ μᾶθημα γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας καὶ δέν του ἀπεκάλυψα τὰ σχέδιά μου. Δὲν εἶχον ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑπάρξεως συνεννοήσεως μεταξύ Σόφιας καὶ Ἀθηνῶν. (Σημ. Συντ.: Ἡ κατοπιστία καὶ ὁ πανικός τοῦ Σαρράϊγ ἐξτείνοντο πέραν πάντος ὁρίου. Ἡγνοεῖ, ἀγνωστον διατί, ἱστορικὰ καὶ ἔθνικα δεδομένα εἰς τὰς σχέσεις Ἑλλάδος - Βουλγαρίας. Εἶχε τὴν βεβαιότητα ὅτι Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι ἐτέλλον ἐν ἐπαφῇ καὶ συνεννοήσει μὲ τὴν σκέψιν ὅτι ἡ φιλία ἀμφοτέρων πρὸς τὸν συγγενὴ τῶν Γερμανῶν Αὐτοκράτορα Γουλιέλμον ἦτο ἐνωτικὸν στοιχεῖον. Παρέβλεπεν, δμως, τοὺς μακροὺς ἀγῶνας μετα-

ξύ τῶν δύο λαῶν καὶ τὰς νωπὰς ἀκόμη τότε ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ Β' Βαλκανικοῦ Πολέμου. Ἡ λογικὴ ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσῃ τὸν Γάλλον στρατηγὸν εἰς ἄλλα συμπεράσματα, ἀλλὰ τὸν παρέσυρεν ὁ φόβος διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ περιχαρῶν κωμένου στρατοπέδου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἐμπάθεια κατὰ τῶν Ἑλλήνων).

Κατὰ τὴν 1ην Ἀπριλίου ἀνεφέρουν ὅτι εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν οἱ Ἕλληνες εἶχον λάβει διαταγὴν νὰ παραδώσω τὰ ὄχυρά των εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐάν οὗτοι ἐνεφανίζοντο. Κατέληγον ὡς ἐξῆς: «Ἐχουν ἤδη ἀφαιρεθῆ τὰ κλειστὰ τῶν πυροβόλων». Κατὰ τὴν 5ην Μαΐου προσέθεσα: «Οἱ Ἕλληνες ἀπέσυρον τὸ πυροβολικὸν των ἀπὸ τὰ συνοριακὰ ὄχυρά τοῦ Ρούπελ καὶ τοῦ Δοβὰ - Τεπέ. Τὰ ἀποθέματα τροφῶν διὰ τὴν VI Μεραρχίαν μετεφέρθησαν ἤδη ἀπὸ τὰς Σέρρας εἰς τὴν Δράμαν». Πρὸ τοιούτων πληροφοριῶν ἐπειδὴ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀφήσω τοὺς Βουλγάρους νὰ ὑποκαταστήσω τοὺς Ἕλληνας εἰς Δοβὰ - Τεπέ, ἠναγκάστην νὰ διατάξω κατὰληψιν τοῦ ἐν λόγῳ ὄχυρου κατὰ τὴν 10ην Μαΐου, ἀνεῦ ἀντιμετωπίσεως ἀντιστάσεως, μάλιστα.

Σημ. Συντ.: Αὕτη εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Σαρράϊγ γράφοντος τὰ ἀπομνημονεῦματά του πρὸς δικαιολόγησιν ἑαυτοῦ. Εἰς τὴν ἐπίσημον Ἑλληνικὴν ἐκδοχὴν γραφεῖσιν πολὺ βραδύτερον, ἦτοι εἰς τὸν τόμον τοῦ ἔργου τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἐπεισοδίου εἰς Δοβὰ - Τεπέ περιγράφεται ὡς ἐξῆς:

«Τὴν πρωΐαν τῆς 27 Ἀπριλίου — 10 Μαΐου 1916, δύο τάγματα μετὰ δύο πυροβολομαχίῶν τῆς 56ης Γαλλικῆς Μεραρχίας περιεκύκλωσαν τὸ Ἑλληνικὸν ὄχυρον τοῦ Δοβὰ - Τεπέ. Περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἀρνηθεῖσας τῆς φρουρᾶς νὰ παραδώσῃ τούτο, εἰσῆλθον βίᾳ ἐν αὐτῶ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀποχωρησασῶν ἀνεῦ ἀντιστάσεως, συμφωνῶν πρὸς τὰς ὑπαρχούσας διαταγὰς. Ἐν συνεχείᾳ, οἱ Γάλλοι διέκοψαν τὰς μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως τηλεφωνικὰς καὶ τηλεγραφικὰς γραμμὰς. Ὁ Στρατηγὸς Μοσχόπουλος, Διοικητὴς τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, διεμαρτυρήθη ἐντόπως πρὸς τὸν Στρατηγὸν Σαρράϊγ διὰ τὴν ἀνωτέρω ἐνέργειαν, ἀποτελοῦσαν κατὰκρονον παραβίασιν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τῆς Ἑλλάδος.

»Κατόπι τῶν ἀνωτέρω αἱ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις, ἀπεσύρθησαν ἐκ

τοῦ μεταξύ Δοβὰ - Τεπέ καὶ Ἀξίου κεντρικοῦ τμήματος τοῦ μετώπου τῶν Συμμάχων καὶ ἀπέτελεσαν, ἐξαιρέσει μικρῶν ἀποσπασμάτων καὶ τῶν φρουρῶν τῶν ὑπολοίπων ὄχυρῶν, δύο μεγάλας ομάδας ἐκατέρωθεν τῶν πλευρῶν τῆς Συμμαχικῆς παρατάξεως»).

68 ο ν

Ἀπέμενε τὸ Ρούπελ! Εὐρίσκειτο τελειῶς ἐκτὸς τῆς ζώνης δράσεώς μας καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀντιμετωπίσω, μὲ τὰς ἰσχύρας δυνάμεις ποῦ διέθετον, ἐνέργειαν κατὰ τοῦ Ρούπελ ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην κατὰ τοῦ Δοβὰ Τεπέ. Εἶτε διὰ νὰ μάθουν ποῖα ἦσαν αἱ προθέσεις μου ἐναντὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ εἶτε διὰ νὰ ἐπιρρίξουν εἰς τὴν ἀδράκειάν μου τὴν κατὰληψιν τοῦ ὄχυρου αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἤρχοντο διὰ νὰ μοῦ ἀναπτύξουν τὰ πέρα τῆς σημασίας τοῦ ὄχυρου διὰ τὴν κάλυψιν καὶ τὴν ἀμυναν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Μερικοὶ ἐγνώριζον ὅτι εἶχον διαμαρτυρηθῆ κατὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ Γαλλικοῦ ἐδάφους μετὰ τὴν μάχην ἢ ὅποια ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Σαρλερουά. Δὲν ἀντελαμβάνοντο ὅτι ἡ ἐκκένωσις τοῦ πατρίου ἐδάφους καὶ ἡ ἐκκένωσις οὐδέτερου ἐδάφους, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἐχθρικοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Εἰς πᾶν ἐδαφὸς μὴ ἔθνικόν ὁ Ναπολέων ἀνέθετε τὴν προκάλυψιν καὶ τὴν γραμμὴν ἀντιστάσεως εἰς τὰς καλλιτέρας δυνάμεις του ὅσας εἶναι τῶν ἀρίστων σχεδίων του. Ἡ αὕτη συμπεριφορὰ ἐπέδραλλετο καὶ εἰς Μακεδονίαν.

Κατὰ τὴν 26ην Μαΐου, οἱ Βούλγαροι, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν Ἑλλήνων (κρατηθέντα τηλεγραφήματα μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὸ δεδαίωσω) προωθήθησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Στριμόνος. Ἀμέσως διεμήνυσαν πρὸς τὸν στρατηγὸν Μοσχόπουλον νὰ ἐκκενώσῃ ὅλην τὴν ζώνην τῆς Πορδίας καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκεῖθεν τὰς δυνάμεις προκαλύψεως καὶ τὴν χωροφυλακίαν. Ἐπεθύμουν σαφῆ κατὰστασιν: Γάλλους ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ Βουλγάρους ἀπὸ τὴν ἄλλην.

Κατὰ τὴν 27ην Μαΐου ἐτηλεγράφησα: «Οἱ Βούλγαροι κατέλαβον τὸ ὄχυρον τοῦ Ρούπελ καὶ ἄλλας ἄχωρως τοποθεσίας βορειότερον, ὡς καὶ τὰ ὑψόμενα πέρα τῆς γεφύρας τοῦ Δεμίρ Ἰσάρ (: Σιδηροκάστρου). Οὐδεμία ἐπιθεῖς πρὸς Πορδίαν».

Σημ. Συντ.: Ὁ Σαρράϊγ ἀντιπαρήλθεν ἀνεῦ μνείας τὸ ἐπείσοδον εἰς τὸ Ρούπελ. Ἡ ἀκρίβειότερα περιγραφή αὐτοῦ εἶναι καὶ πάλιν ἡ παρεχόμενη εἰς τὸ ἐπίσημον

δημοσίευμα «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ. Παραθέτομεν αὐτὴν ἀκολουθῶς:

«Τὴν πρωτὴν τῆς 13)26 Μαΐου 1916 καὶ περὶ 09.45, ὁ ἀξιωματικὸς τῆς ἐπιφυλακῆς τοῦ ὄχρου Ρούπελ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Διοικητὴν αὐτοῦ Ταγματάρχην Πεζικοῦ Ἰωάννην Μαυρουδῆν, ἀναπληροῦντα τὸν εἰς ἀδειαν διατελοῦντα Ἀντισυνταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ Παυλάκων Κωνσταντῖνον, ὅτι φάλαγξ ἐκ διαφόρων ὀπλων κατήρχετο διὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Λιθούνοσων - γέφυρα Κούλας, βαδίζουσα πρὸς τὴν στενωπὸν τοῦ Ρούπελ.

»Ὁ Ταγματάρχης Μαυρουδῆς, διατάξας συναγεμῶν ἐν γῶ ὄχρῳ, ἀνήλθεν εἰς τὸ παρατηρητήριον, ἐξ οὗ παρηκολούθει τὴν προέλασιν τῆς ἐπερχομένης φάλαγγος. Συγχρόνως ἀπέστειλε τὸν ὑπασιπότην τοῦ ὄχρου ὅπως συναντήσῃ Γερμανὸν ἀξιωματικὸν καὶ δηλώσῃ αὐτῷ διὰ κατηγορηματικὸν τρόπον, ὅτι ἐὰν ἡ προέλασις τῆς φάλαγγος ἐξακολουθήσῃ, 500 μέτρα ἐντεύθεν τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς τὰ Ἑλληνικὰ τμήματα θὰ ἀντιταχῶσιν ἐνόπλιως. Ὁ ὑπασιπότης τοῦ ὄχρου ἔσπευσε νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Διοικητοῦ Γερμανικῆς Ἰλῆς, προπαρασκευασμένης τῆς φάλαγγος ἣτις εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τὴν γέφυραν τῆς Κούλας, εἰς ὃν ἀνεκοίωσε τὰ ἀνωτέρω. Ὁ Γερμανὸς ἀξιωματικὸς διέταξε μὲν ὅπως ἡ ἴλη ἀποσυρθῆ πέραν τῆς μεθορίου, ἐδήλωσεν ὅμως, ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς αἷς εἶχον, ἡ φάλαγξ θὰ εἰσεβάλλε τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος καὶ θὰ προέβαιεν εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ ὄχρου.

690 ν

Εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ ἐπεισοδίου τῆς καταλήψεως τοῦ Ρούπελ μνημονεύονται καὶ τὰ ἐξῆς εἰς τὴν ἐπίσημον Ἑλληνικὴν ἐκδοχὴν:

«Ὁ Ταγματάρχης Μαυρουδῆς ἀνέφερε τὴν 10.50 πρὸς τὴν VI Μεραρχίαν καὶ τὸ Φρούριον Θεσσαλονίκης.

»Ὁ στρατηγὸς Μπαϊράς ἔθεσε τὸ ἐν Δεμίρ Ἰσάφ 18ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ἐν ἐπιφυλακῇ καὶ διέταξε τὸ ὄχρῳ Ρούπελ, ὅπως ἀντιτάξῃ βίαν εἰς πᾶσαν ἐχθρικήν προέλασιν: 500 μέτρα ἐντεύθεν τῆς μεθορίου. Ὡσαύτως εἰδοποίησε σχετικῶς τὰ ὄχρῳ Κρουσοβίτικον (Φαῖα Πέτρα) καὶ Στάρτισια (Περιθῶρι) καὶ τοὺς λόχους προκαλύψεως Τσιγγέλι καὶ Τέρλιζ (Βαθύτοπον), ὅπως εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀντισταθῶσιν ἐν περιπτώσει προχωρήσεως τῶν Γερμανοβουλγαρῶν ἐντεύθεν τῶν συνόρων. Συγχρόνως ἀνέφερε σχετικῶς

εἰς τὸ Δ' Σῶμα Στρατοῦ, διοικουμένον παρὰ τοῦ Ὑπὸστρατήγου Γενόδη, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ὑπήγετο. Βραδύτερον, περὶ τὴν 11.25, διέταξε τὸ 18ον Σύνταγμα Πεζικοῦ, ὅπως ἀποστείλῃ πᾶραυτα μίαν διλοχίαν, μετὰ μίας διμοιρίας πολυβόλων καὶ ἐνὸς οὐλομοῦ πυροβολικοῦ, ἣτις ἐγκαθίσταμένη ἐπὶ τοῦ αὐχένος τοῦ ὕψους 1255, νὰ ἀντιταχθῇ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἀπόπειραν διελεύσεως τῶν Γερμανοβουλγαρῶν.

Ἐπίσης, μέσῳ τοῦ ἐν Σέρραις Βρετανοῦ Προξένου, εἰδοποίησε τὰ περὶ τὸ Λαχανῶ καὶ τὸ Ὀρλιακό (Στρυμονικόν) στρατοπεδεύοντα Γαλλικὰ στρατεύματα περὶ τῶν συμβαινόντων, ἵνα ἐφ' ὅσον θὰ ἔκρινον τοῦτο σκόπιμον, ἐπέμβωσιν ἐν καιρῷ καὶ πρὸ τῆς προέλασεως τῶν Γερμανοβουλγαρῶν.

»Τέλος, τὴν 11.30, ὁ Στρατηγὸς Μπαϊράς διέταξε τὸ 18ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ὅπως διὰ τῆς ὑπολοίτου δυνάμεως αὐτοῦ, μετὰ τῶν πολυβόλων του, καταλάβῃ τὰ νοτιῶς τῆς στενωποῦ Δερβέντι (Ἀκριτόχωρον) ὑψώματα καὶ τὸν παρακείμενον σιδηροδρομικὸν σταθμὸν, πρὸς παρεμπόδισιν ἐνδεχομένης προέλασεως τῶν Γερμανοβουλγαρῶν. Συγχρόνως, ἔθεσεν ἐν συναγεμῳ τὰ ἐν Σέρραις ἐδρεῦματα 16ον καὶ 17ον Σύνταγματα Πεζικοῦ καὶ τὴν VI Μοῖραν Ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ.

»Περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἡ VI Μεραρχία ἐπληροφόρηθη τηλεφωνικῶς ὅτι αἱ παρὰ τὸν Ὀρτὰ Μαχαλά (Μεσσαίαν) καὶ τὴν Τοπόλιτσα Ἑλληνικαὶ μεθοριακὰ δυνάμεις ἐκυκλώθησαν παρὰ Γερμανικῶν τμημάτων. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς Γερμανὸς ἀξιωματικὸς ἐδήλωσεν ὅτι ἔχει διαταγὴν νὰ καταλάβῃ τὰς ὑπερκειμένους τῆς Βέτρινας (Νέον Πετρίτσι) κορυφὰς τῆς Σουλτανίτσας. Κατόπιν δὲ τῆς δηλώσεως τῶν Ἑλλήνων ἠγητόρων, ὅτι οὗτοι συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας διαταγὰς, θέλουσιν ἀντιταχθῆ εἰς οἰανδήποτε προέλασιν καὶ ὅτι δέον νὰ ἀναμείνῃ πρὸς συνεννόησιν, οὗτος ἀπήντησεν ὅτι θὰ καταλάβῃ τὰς κορυφὰς πάση θυσίᾳ.

»Τὴν ἰδίαν ὥραν ἐλήφθη ἡ ἐπομένη διαταγὴ τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ: «Διατάξαι Ρούπελ ἀπαντήσῃ εἰς Γερμανοβουλγαροὺς ὅτι ἡ αἰτίσις αὐτῶν διεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, τῆς ὁποίας ἀναμένομεν διαταγὰς καὶ ὅτι δέον νὰ πράξωσιν ὁμοίως. Θὰ ἀντιτάξωμεν βίαν εἰς πᾶσαν προχωρήσιν των, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἔχωμεν λάβει διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεώς μας». Πᾶραυτα ὁ Στρατηγὸς Μπαϊράς ἐτηλεφώνησεν εἰς τὸ ὄχρῳ Ρούπελ: «Εἰδοποιήσατε

Γερμανοβουλγαροὺς ὅτι ἡ αἰτίσις των ὑπεβλήθη Ἑλληνικῇ Κυβερνήσιν καὶ ὅτι οὗτοι πράξωσι τὸ αὐτό. Πρὸ λήψεως διαταγῆς Κυβερνήσεως εἰς οἰανδήποτε προέλασιν των, ἐντεύθεν 500 μέτρων, ἀντιτάξωμεν βίαν».

»Ὁ Διοικητὴς τοῦ Ρούπελ, λαβὼν τὴν ἀνωτέρω διαταγὴν, ἔσπευσε νὰ κοινοποιήσῃ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἰς τὸν Γερμανὸν ἀξιωματικὸν μεθ' οὗ εὗρίσκετο ἀπὸ τῆς πρώτας εἰς διαπραγματεύσεις.

700 ν

Καὶ ἡ ἀφήγησις τῆς καταλήψεως τοῦ Ρούπελ συνεχίζεται:

«Ἀπὸ τῆς μεσημβρίας μέχρι τῆς 14.30, ἡ πρὸ τοῦ ὄχρου κατάστασις ἐλάμβανε τὴν ἐξῆς τῆσιν. Ἡ Γερμανοβουλγαρικὴ φάλαγξ κατεμήθη εἰς μικρότερας φάλαγγας, κυρίως δὲ τρεῖς. Ἐκ τούτων, ἡ μία ἔλαβε κατεβύθισιν πρὸς τὰ χωρία Τρίγκα (Δαμασκηνόν) καὶ Χότζοβον (Καρυδιά), μὲ πιθανὸν ἀπώτερον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὸ ὄρος Τσιγγέλι, ἡ ἕτερα συνεκεντρώθη περὶ τὴν γέφυραν τῆς Κούλας καὶ ἡ τρίτη εἰλίσσαστο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν Τοπόλιτσαν καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν ἀντερεισμάτων τοῦ ὄρους Μπέλες εὐρισκομένους Γουρουκλερὶ Μαχαλάδες (Μικρόλοφος).

»Ἡ Διοίκησις τοῦ ὄχρου μετὰ δυσκολίας κατάρθωσε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐν Ἐσικτζῆ Λόχου, καθ' ὅσον ἡ μετ' αὐτοῦ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία εἶχε διακοπῆ. Παρὰ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ λόχου τούτου, ὁ Ταγματάρχης Μαυρουδῆς ἐπληροφόρηθη ὅτι εἰς Ἀντισυνταγματάρχης καὶ εἰς Ταγματάρχης Βούλγαροι μεθ' ἐνὸς Γερμανοῦ Ἰλάρχου, ἐδήλωσαν αὐτῷ διὰ διερμηνέως ὅτι ἐνὸς ὀλίγου θὰ ἐπεχείρουν ὀπωσδήποτε εἰσβολὴν, πρὸς κατάληψιν τοῦ ὄχρου Ρούπελ καὶ ὅτι ἐφ' ὅσον ἐνήργουν κατόπιν διαταγῆς τοῦ Γερμανοῦ Ἀρχιστρατήγου, ὁ Διοικητὴς τοῦ ὄχρου θὰ ἔφερε μεγάλην εὐθύνην ἐὰν προσέβαλλε τούτους διὰ τῶν ὀπλων.

Πράγματι, περὶ τὴν 14.40 καὶ αἱ τρεῖς φάλαγγες ἤρχισαν κινούμεναι πρὸς τὸ ὄχρῳ. Ἡ πρώτη διὰ τοῦ χωρίου Χότζοβον (Καρυδιά) πρὸς Τσεγγέλι καὶ τὰς ἀνατολικὰς κλιτεῖς τοῦ Ρούπελ. Ἡ τρίτη, τέλος, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος καὶ πρὸς τὰ ἀντερεισματα τοῦ ὄρους Μπέλες.

»Ὁ Διοικητὴς τοῦ ὄχρου ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς ὑπαρχούσας διαταγὰς τοῦ Φρουρίου Θεσσαλονίκης, καθ' ἃς ἔδει νὰ ἀνισταθῇ πάση δυνάμει κατὰ πάσης καταλήψεως τοῦ ἔργου ὑπὸ Γερμανοβουλγαρι-

κών στρατευμάτων, ως και τὰς ἐκδοθείσας ἀπὸ πρώτας ἀνωτέρω μνημονευόμενας διαταγὰς τῆς VI Μεραρχίας, διέταξε τὴν ἐναρξιν πυρός διὰ τὴν πυροβόλων τοῦ ὄχου, ἐναντίον τῆς ἐπὶ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Κούλας πορευομένης φάλαγγος. Ἡ ἐναρξιν τοῦ πυρός ἐγένετο ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἡ κεφαλὴ τῆς φάλαγγος ταύτης, ὑπερβάσα κατὰ 1000 περίπου μέτρα τὴν μεθοριακὴν γραμμὴν, ἐβλήθη περὶ τὴν 14.30' διὰ πυρῶν πεζικοῦ, παρὰ μικροῦ ἡμετέρου τμήματος ἀνήκοντος εἰς τὸν Λόχον Ἐσκιντζή.

»Αἱ πρώται ριφθεῖσαι βολαὶ πυροβολικοῦ ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὸν διασκορπισμὸν τῶν προπορευομένων Γερμανο - βουλγαρικῶν τμημάτων, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν ἀναχαίτιον τῶν ὀπίω ἐρχομένων κυρίων δυνάμεων, αἵτινες ἤρριξαν νὰ λαμβάνουν σχηματισμοὺς ἐναντίον πυρῶν πυροβολικοῦ, συνεχίζουσαι τὴν προέλασιν των. Κατόπιν ταύτου, τὸ πυροβολικὸν τοῦ ὄχου, ἐνήργησε προοδευτικὴν θερστικὴν βολὴν κατ' αὐτῶν. Ἄπαντα τὰ τμήματα ταῦτα, ἔσπευσαν τότε νὰ ἀποσυρθῶσι πέραν τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς, ἐνῷ συγχρόνως αἱ τρεῖς φάλαγγες ἐσταμάτησαν ἀμέσως τὴν προέλασιν των. Ὁ Ταγματάρχης Μαυρουδῆς, μὴ βλέπων πλέον ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἔχοντων τμήμα, διέταξε τὴν κατάτασιν τοῦ πυρός, ἀναμένων τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων.

71 ο ν

Καὶ ἡ ἐπίσημος περιγραφή τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ρούπελ κατέληγεν ὡς ἑξῆς:

«Καθ' ὄλον τὸ ἀνωτέρω διάστημα, οἱ Γερμανοβούλγαροι δὲν ἐβάλλον κατὰ τὸν προκεχωρημένων Ἑλληνικῶν τμημάτων.

»Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Διοικητὴς τῆς VI Μεραρχίας Στρατηγὸς Μπάϊρας διέταξε προφορικῶς τὰ 16ον καὶ 17ον Συντάγματα Πεζικοῦ, τὴν VI Μοῖραν Ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ, τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 40 καὶ 41 Ὀρεινὰ Χειρουργεῖα, τὴν Μοῖραν Τραυματιοφόρων καὶ τὰς Συζυγαρχίας Πεζικοῦ καὶ Πυροβολικοῦ ὅπως ὤσιν ἐτοιμοὶ νὰ τεθῶσιν ἐν πορείᾳ, τὴν δὲ 11.40' ἐξέδιδε πρὸς τὰς μονάδας ταύτας, προκαταρκτικὴν διαταγὴν κινήσεως πρὸς Δεμίρ Ἰσσάρ (: Σιδηράκαστρον), τῆς ὄρας ἀναχωρήσεως καθορισθησομένης διὰ μεταγενεστέρως διαταγῆς.

»Τὴν 14.20' ἡ Μεραρχία ἔλαβε διαταγὴν τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ καθορίσασαν, ὅτι ἡ Μεραρχία δὲν πρέπει νὰ προβῇ εἰς μετακινήσιν τινα ἢ τὴν λήψιν οἰου-

δήποτε μέτρου γενικῆς φύσεως. Μέχρι τῆς λήψεως διαταγῶν τῆς Κυβερνήσεως τὰ ὄχουρα καὶ αἱ μονάδες προκαλούμεως θὰ προβάλλωσι πάσαν δυνατὴν ἀντίστασιν.

» Ὀλίγον θραδύτερον, ἦτοι τὴν 14.25', ἐλήφθη ὑπὸ τῆς Μεραρχίας ἡ ἀκόλουθος ἀναφορά τῆς Διοικήσεως τοῦ ὄχου τοῦ Ρούπελ: «Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς τῶν Γερμανοβουλγαρικῶν νὰ προβῶσιν εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ ὄχου, ἡ Φρουρὰ τοῦ Ρούπελ θέλει συμμορφωθῇ πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ Φρουρίου Θεσσαλονίκης. Διέταξα καὶ ἐβλήθησαν ἤδη αἱ πρώται βολαὶ πυροβολικοῦ. Ἡ φρουρὰ, ὑπέκουσα εἰς τὴν φωνὴν τῆς Πατρίδος, ἐκτελεῖ τὸ καθήκον τῆς.»

» Τέλος, τὴν 15.05', ἐλήφθη ὑπὸ τῆς Μεραρχίας ἡ ἐπομένη διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν (Ε.Υ.Σ.): «Κατόπιν 1451 ἀναφοράς VI Μεραρχίας, καθ' ἣν φάλαγγς Βουλγαρικὴ ἢ Γερμανικὴ ἐδήλωσεν εἰς Ρούπελ ὅτι θὰ εἰσέλθῃ ἡμέτερον ἔδαφος καὶ ὑπ' ἀριθμ. 3403 ἀναφοράς Γ' Σώματος Στρατοῦ, ἐντελλόμεθα ὅπως ἐφαρμόσητε εἰς τὴν περιστασίαν ταύτην τὰ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 633 ἀπὸ 9 Μαρτίου Διαταγῆς μας ἐντελλόμενα, τὴν ὁποῖαν θέτομεν ἐκ νέου ἐν ἰσχύϊ διὰ τὸ τμήμα τοῦτο τῶν συνόρων, εἰς ὃ παρουσιάζεται ἡ εἰσβολή, ἀναστέλλοντες ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ὑπ' ἀριθ. 1228)27 Ἀπριλίου διαταγὴν μας. Ἐπιδώσατε συγχρόνως ξένω Στρατῶ ἔντονον διαμαρτυρίαν.»

»Ἐκ τῆς ἀνωτέρω διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, προκύπτει, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶχεν ἀποφασίσει νὰ μὴ προβάλλῃ ἀντίστασιν εἰς τὴν Γερμανοβουλγαρικὴν εἰσβολήν.

Μετὰ τὴν παραθεθεῖσαν περιγραφὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκδοχῆς περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ρούπελ συνεχίζεται ἡ παράθεσις τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Σαρράϊγ:

Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ ἡ Ἑλληνο - Βουλγαρικὴ συμφωνία ἡ ὁποία ἐγνώσθη εἰς Θεσσαλονικὴν προέκλεσαν ταραχὰς ἐκεῖ κατὰ τὴν 28ην Μαΐου. (Σημ. Συντ. Πρόκειται διὰ τὰς ὑποκινήσεις ὑπὸ τοῦ Σαρράϊγ διαδηλώσεις εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν). Κατὰ τὴν 31ην Μαΐου, ὁ παλαιὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας προσήλθε διὰ νὰ μὴ προτείνῃ ὅπως προκαλέσῃ ὑποκίνησην τοῦ θέματος ἀλλαγῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἠρῆθη νὰ ἀναμιχθῶ εἰς τοιαύτας ἐνεργείας. Ἀπὸ τῆς 28ης Μαΐου εἶχον ἀναφέρει τὸ ζήτημα εἰς Παρίσιους. Καθίστατο ἀπολύτως ἐπείγον νὰ κρυχθῇ ὁ στρατιωτικὸς νόμος εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν.

Ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ ἐπεδίωκον νὰ ἀπαλλαγῶ τὸν ποιηριῶν τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς καὶ νὰ καταστῶ αὐθéntης εἰς τὰ τοῦ οἴκου μου. Οὐδέποτε μοῦ ἤρρεσε νὰ ζῶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν καὶ νὰ ἔχω μεταβληθῇ εἰς κάλαμον καμινώμενον εἰς ὄλους τοὺς ἀνέμους.

72 ο ν

Κατὰ τὴν 27ην Δεκεμβρίου (1915) εἶχον τηλεγραφήσει εἰς τὸν κ. Γκιγιμέν: «Κατὰ τὴν γνώμην μου τίποτε δὲν εἶχε μεταβληθῇ ἀπὸ τῆς ἐπανάδου μας ἐκ Σερβίας. Οὐδέποτε μετέβαλον τὴν γραμμὴν συμπεριφορᾶς μου ἐναντι τῶν Ἑλλήνων. Πιστεύω, μάλιστα, ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλλῃ τις στάσιν συνεχῶς, μετερχόμενος τὴν μίαν ἡμέραν τὴν πυγμὴν καὶ τὴν ἐπομένην τὴν γλυκύτητα.»

Τὸν Φεβρουάριον, λόγου χάριν, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ζέππελιν, ἠναγκάσθην νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν Νομάρχην νὰ σθῆσῃ τὸ γκάκι. Ὅταν παρεκάλεσα τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ὅπως μοῦ παράσχῃ τὴν δυνατότητα νὰ κηρύξω κατάστασιν πολιορκίας, μοῦ ἔδωσε τὴν ἀδειαν χωρὶς νὰ μοῦ τὴν δώσῃ καὶ ἐκλήθην ἀρχικῶς νὰ συμβουλευθῶ τὸν πρέσβην τῆς Γαλλίας εἰς Ἀθήνας. Οὗτος, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς διαταγὰς πρὸς συμφιλίωσιν τὰς προερχομένας ἐκ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, δὲν ἤτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ ἀσφαλῆ ἐγκρίσιν. Ὡς καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν τῆς γεφύρας τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ, ἠναγκάσθην πρὸς στιγμὴν νὰ θέσω τὸ ζήτημα εἰς τὸ περιθώριον. Αἱ πραγματικαὶ ἀνάγκαι τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς ἐθυσιάζοντο, ἀλλὰ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον εἶχεν ἀποδείξει διὰ μίαν εἰσέτι φοράν ὅτι ἐπεφύλασσε διὰ τὸ μέλλον ἀλλήν μίαν εὐκαιρίαν δι' ἐμπλοκάς.

Ὅταν μοῦ ἐζητήθῃ ἐπιθετικὴ ἐπιχείρησις κατὰ τῶν Γερμανοβουλγαρικῶν, εἶχον ζητήσῃ καὶ πάλιν τὴν ἐπιβολὴν στρατιωτικοῦ νόμου, διὰ νὰ μὴ ἐκθέσω τὰ ὦτα τῶν δυνάμεών μου εἰς τὸ ἔλεος τῶν Ἑλλήνων. (Σημ. Συντ. Ἰδοὺ καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ γκωστοῦ φόβου τοῦ Σαρράϊγ...).

Εἰς τὴν ἀναφορὰν μου ἔγραψον: «Ἀπὸ τινος χρόνου, αἱ πάσης φύσεως δυσκολαίαι μετὰ τῶν Ἑλλήνων πολλαπλασιάζονται. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν, ἂν καὶ εἶναι εὐγενεῖς, δὲν κόμουν τίποτε ἐξ ὧσων τοὺς ζητοῦνται. Θὰ ἀναφέρω πρώτον τὴν μὴ διαξιν τῶν ἐφημερίδων ὑπὸ τοῦ εἰσαγγελέως, τὰ ταχυδρομεῖα καὶ τὸν τηλεγραφον ἐπὶ τῶν ὁποῖων ἀσκούν ἀποκλει-

στικόν έλεγχον εις βάρος μας οί Έλληνας, τόν ασύρματον τηλεγραφον ό όποίος μάς έμπλέκει τās έπικοινωνίας, τήν Χωροφυλακήν ή όποία ένεργεί ώς όδηγός τών Γερμανών, κάμνει φωτεινά σηματα πρός αυτούς, έπεμβαίνει βαναύσας δια να άποκλείση από όδους τās δυκάμεις μας. Θα αναφέρω έπίσης, τούς σιδηροδρόμους, όπου οί 700 ειδικώς έπιλεγμένοι υπάλληλοι ένεργούν έμφανεστέρου ή όλιγώτερου έμφανώς κατασκοπεΐαν. Η Κρητική Χωροφυλακή, ή όποία κλίνει μάλλον πρός τήν Άνταντ, θα διαλυθή και εις τόν στρατόν, όποιος άξιοματικός μάς συναναστρέφεται άπομονούται εύθως κατά διαταγήν του Δούσμανη.

»Είς αυτήν τήν κατάσταση ύπάρχει έν μόνον φάρμακον: ό στρατιωτικός νόμος. Εις στιγμήν καθ' ήν αι πολεμικαί έπιχειρήσεις μου θα έπαναληφθούν, καθ' ήν στιγμήν φθάνουν οί Σέρβοι και θα κατασκοπεύονται και θα παρακολουθούνται κατά διαταγήν τών Έλλήνων, είναι άπαραίτητον, όπως ή Στρατιά τής Ανατολής μη είναι υπό τήν κηδεμονίαν τών Έλλήνων υπάλληλων εις Θεσσαλονίκην, καθημερινώς δια του τηλεφώνου, κατά διαταγήν του Γενικού Έπιτελείου και τών ένδιαφερομένων Έλλήνων ύπουργών. Ζητώ να κηρύξω εύθως τόν στρατιωτικόν νόμον, ό όποίος θα μάς απαλλάξη αυτής τής άπαραδέκτου, άσφαούς και παραπλανητικής θέσεως ύποταγής πρός τούς Έλληνας.

Πρός τό τηλεγράφημα αυτό ειχον λάθει τήν άπάντησιν ότι στρατιωτικός νόμος δεν ήτο δυνατόν να έπιβληθή άν δεν έδίδετο ή έγκρισις τής Άγγλίας και άν δεν προειδοποιείτο ή Έλλάς. Και εις και εύνόητον ότι ή Άγγλία ήρνήθη τήν έγκρισίν της.

Χωρίς να άπογοητευθώ άπήνησα ότι εάν ήθελον να μου δώσουν τήν δικατότητα να αναλάβω τήν εύθύνην σειρας μέτρων τα όποια ύπεδεικνουν, θα ήρχομην με άπτήν τήν ήμιν ικανοποίησιν.

73 ο υ

Η Βουλγαρική προέλασις πρός Ρουπέλ κατέληξε να διαλύση τās ψευδαισθήσεις. Τηλεγράφημα του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου (: Άριστίδου Μπριάν) τό όποιον έστάλη πρός τόν κ. Γκιγιεμέν κατά τήν 1ην Ιουνίου μου έδιδε τήν δυνατότητα να έπιβάλλω στρατιωτικόν νόμον. (Σημ. Συγτ. Το έν λόγω τηλεγράφημα, τό όποιον παρατίθεται εις τό παράρτημα του βιβλίου του Σαρράγγ ειχεν ώς εξής:

«Συνεπεία τής καταλήψεως πολ-

λών σημείων του Έλληνικού έδαφους υπό Βουλγαρικών δυνάμεων άνευ προβόλης άντιτάσεως από πλευράς τών Έλλήνων, σās έπιτρέπω να λάβετε δια τα μέτρα τα όποια θα κρίνετε κατάλληλα δια να διασφαλίσουν τήν Στρατιάν τής Ανατολής και να έξασφαλίσουν τήν έπιτυχίαν τών στρατιωτικών έπιχειρήσεών σας. Εάν κρίνετε ότι ό στρατιωτικός νόμος είναι άπαραίτητος δια να διατηρηθή εις τήν Θεσσαλονίκην ή τάξις και ή ασφάλεια, σās αφήνω έλεύθερον να τόν έπιβάλετε.

»Θα ειδοποιησθε, εκτός περιπτώσεως καταπειγουσής ανάγκης, τόν πρέσβιν τής Γαλλίας περι τών μέτρων που σκοπεύετε να λάβετε εις τρόπον ώστε να του δώσετε τόν χρόνον να σās κοινοποιήση τās άπόψεις του και ειδοποιήση τήν Έλληνικην κυβέρνησιν. (Μπριάν).

Κατ' αυτό έπρεπε να συνειληθώ μετά του πρέσβους μας εις τās Αθήνας. Ο κ. Γκιγιεμέν με ειχεν ήδη παρακαλέσει κατά τήν 31ην Μαΐου να μη έπιβάλλω στρατιωτικόν νόμον, ειχεν δέ προβάλει τόν κ. Βενιζέλον, ό όποίος, ως έπιληροφρηθόν με καθυστέρησιν 24 ώρών, έσκόπευε να προβή εις τήν ανακήρυξιν προσωρινής κυβερνήσεως εις τήν Θεσσαλονίκην, στρεφόμενης κατά τών Βουλγάρων όχι όμως και του Βασιλέως. Έν τούτοις, έχων ενώπιόν μου τό τηλεγράφημα του κ. Μπριάν, ό κ. Γκιγιεμέν μου έπληγράφησε κατά τήν 1ην Ιουνίου ότι θα ένήμερωνε τόν Σκουλούδην βτι ήμουν αναγκασμένος να έπιβάλλω μέτρα εις τα όποια με έξηγάκαζεν ή στρατιωτική κατάστασις που ειχε δημιουργηθή εκ τής Βουλγαρικής προελάσεως.

Έπωφελήθην δια να του αναγγείλω δια του ύπ' αριθμόν 2482)2 τηλεγραφήματος, ότι ό στρατιωτικός νόμος θα έπεβάλλετο κατά τήν 3ην Ιουνίου και έν τέλει προσέθεσα περι τής προσωρινής κυβερνήσεως Βενιζέλου ότι έπρόκειτο περι ακινήσεως τήν όποίαν δεν ειμαι άρμόδιος να άντιμετωπίσω, ειμη εάν έπίσημως ή άνειπιστήμως, μου έστέλλοντο οδηγία, ή άλλως εάν ρητώς ή σιωπηρώς μου έδιδετο άδεια δράσεως.

Έν τούτοις, οί Άγγλοι τούς έποίους ειδοποίησα περι τής άποφάσεώς μου ήρνήθησαν να με πιάσουν εις τήν κήρυξιν του στρατιωτικού νόμου εις Θεσσαλονίκην, επειδή δεν ειχον διαταγās από τήν κυβέρνησιν των. Άπήνησα πρός τόν στρατηγόν Μιλν, ότι θα ήδυνάμην να ένεργήσω και άνευ της βοήθειας τής Βρετανικής χωροφυλακής.

Πρό της τοιαύτης άποφάσεώς μου, ό Βρετανικός στρατηγός μου άπήνητησεν ότι οί χωροφυλακές του έτίθεντο εις τήν διάθεσιν μου. Άλλά εις τās 22.00' τής 2ας Ιουνίου ήλθε να μου ζητήση να αναβάλλω τήν ήμερομηνίαν τής έπιβολής του στρατιωτικού νόμου, επειδή εκείνην τήν ήμέραν συνέπιπεν ή όνομαστική έορτή του Βασιλέως τής Έλλάδος (21 Μαΐου - 3 Ιουνίου 1916).

74 ο υ

Ηρνήθημν να δεχθώ άναβολήν τής έπιβολής του στρατιωτικού νόμου, άνευ περιστροφών, δεδομένου ότι άπρησχολόμην με τήν ασφάλειαν τής Στρατίας τής Ανατολής και όχι με τόν Βασιλέα. Έδήλωσα ότι ήτο περιττόν τό διάθημα και ότι μου ήρχοικν οί χωροφυλακές του.

Ο στρατηγός Μιλν, εξ ευγενείας λέγεται, ειχε ζητήσει από τόν στρατηγόν Μοσχόπουλον να παραστή εις τήν δοξολογίαν ή όποια θα έγίνετο τήν πρωίαν τής 3ης Ιουνίου. Ο στρατηγός Μοσχόπουλος πρός τόν όποιον ειχον ανακινώσει τήν έπιβολήν στρατιωτικού νόμου έδωσε διαταγήν εις τα παρατεταγμένα δια τήν τελετήν τμήματα να έπιστρέψουν εις τούς στρατώνας δεδομένου ότι, ως ισχυρίσθη εις τηλεγράφημα έσφαλμένον, ήτο ταπεινωτικόν να έορτασθή ή έορτή τής Α.Μ. του Βασιλέως υπό τήν βίαν τών πυροβόλων και τών πολυβόλων.

Παρ' όλα ταύτα, κατά τήν έστέραν τής 3ης Ιουνίου ό περιωρισμένος στρατιωτικός νόμος, τόν όποιον έπεθύμουν, έπεβλήθη μετ' άπαύτου έπιτυχίας, ως εξέθεσα εις τό τηλεγράφημά μου ύπ' αριθμ. 2506)2.

Ός έστημείωσα, ό στρατηγός Μοσχόπουλος ματαιώς προσεπάθησε να με άναστείλῃ προτάσων τόν στρατηγόν Μιλν. Ματαιώς μου έγέγοντο αιτήσεις ένημερώσεως υπό του στρατηγού Μιλν. Ματαιώς, κατά τήν 4ην Ιουνίου προσεπάθησεν ό στρατηγός Μοσχόπουλος να εξαίρεση τής ύποταγής εις έμε τήν Έλληνικην Χωροφυλακήν. Έξ άλλου, ένήμερώθη έν' αυτής ότι δεν θα έδέχετο να εξαίρεθῃ. Κατά τήν 6ην Ιουνίου, άφού έπεβλήθη ό οικονομικός άποκλεισμός τών Έλληνικών άκτών, έπωφελήθην δια να ύποκαταστήσω τόν Έλληνα Λιμενάρχην δια Γάλλου άξιωματικού.

Κατά τήν 7ην Ιουνίου έξήτησα από τόν στρατηγόν Μιλν να θέση υπό έλεγχον τό Έλληνικόν τελωείον. Μου άπήνητησεν ότι προετίμα να πράξουν τότο οί Γάλλοι. Άπεδέχθημν τήν έπιθυμίαν του και

άνευ έπεισοδίων, παρά την παρουσία Έλληνικού λόχου, ανέλαβον την διεύθυνσιν και τόν έλεγχο του Τελωνείου.

Είς την Θεσσαλονίκην δέν ήσαν πλέον αθέητοι οι Έλληνες.

Σημ. Συμτ.: Ένταύθα θα πρέπει να διακοπή ή άφήγησις του Σαρράιγ διά να σημειωθούν μερικαί διευκρινήσεις περί των γεγονότων τής 21ης Μαΐου) 3ης Ιουνίου 1916. Καί κατ' άρχάς σχολιάζοντες, παρατηρούμεν ότι τό έπεισόδιον είχε ως αποτέλεσμα να καταληφθή ούσιαστικώς ή Θεσσαλονίκη υπό των Γάλλων και να καταλυθή ή Έλληνική κυριαρχία και άνεξαρτησία. Ένας στρατηγός έπέβαλε την δικτατορικήν κυριαρχίαν του επί τής πόλεως, ενώ άκόμη ή έν Αθήναις κυβέρνησις τής χώρας ήλπιε ότι με την διαλλακτικήν στάσιν της θα ήτο δυνατόν να παρείλη ή κρίσις.

Είς την «Πολιτικήν Ιστορίαν τής Νεωτέρας Ελλάδος» (Έν Αθήναις 1968, τόμ. Δ') του Σπυρ. Β. Μαρκεζίνη περιγράφεται ως έξης τό έπεισόδιον τής κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου εις Θεσσαλονίκην:

«Ως προς την κήρυξιν του στρατιωτικού νόμου εις την Θεσσαλονίκην, πολύ ολιγώτερα εξέθεσεν ο Στέφανος Σκουλούδης εις την Βουλήν από οσα κυριώτατα έγγραφα σχετικώς ο άνταποκριτής τής «Ίλλουστρασιόν» εις την Θεσσαλονίκην κατά την εποχήν εκείνην. Έτελείτο δοξολογία εις τόν μητροπολιτικόν ναόν τής Αγίας Σοφίας τής Θεσσαλονίκης επί τή έπετείω τής ονομαστικής έορτής του Βασιλέως Κωνσταντίνου (21 Μαΐου | 3 Ιουνίου), εις την οποίαν παρίστατο ο στρατηγός Σαρράιγ. Είς την πραγματικότητα και δοξολογίαν και λαμπαδηφορίαν πρημώδισεν ή κήρυξις κατά την ήμέραν εκείνην του στρατιωτικού νόμου. Διότι πώς ήδύνατο να γίνη άλλως;»

75 ο ν

Συνεχίζομεν την περιγραφήν τής κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου εκ τής «Πολιτικής Ιστορίας τής Νεωτέρας Ελλάδος» του Σπ. Β. Μαρκεζίνη: «Ο Άριστειδης Μπριάν έξήγησεν εις τόν Έλληνα έπιτετραμμένον εις Παρισίους εις άπάντησιν τής Έλληνικής διαμαρτυρίας, ήσαν άπλώς δικαιολογίαί: ότι δηλαδή ο στρατηγός Σαρράιγ ειδοποίησε τόν στρατηγόν Μοσχόπουλον, ότι ο έπίσημος έορτασμός ήδύνατο να διεξαχθή ως συνήθως, άλλ' εκείνος τόν έματαιώσε. Θα ήτο άληθώς άσέπαιον, καθ' ήν ώραν πανηγυρικώς κάτελυτο ή Έλληνική κυριαρχία εις την Μακεδονίαν, οι Θεσσαλονικείς να άσχαλούνται εις έορτασμούς!

Με την κήρυξιν του στρατιωτικού νόμου τα Γαλλικά στρατεύματα κατέλαβον τό ταχυδρομείον, τό τηλεγραφείον τόν ασύρμαστον, τό έργοστάσιον ηλεκτρισμού και άεριοφότος και έκοπτον τα τηλεγραφικά σύρματα πάσης επικοινωνίας. Οι Άγγλοι συμμετείχον, άλλά μετά δυσφορίας, διά να τηρήσουν τα προσήματα ότι δηθεν δέν ένήργει ο Σαρράιγ μονομερώς, ο οποίος είχε μέν την φοράν αυτήν κυβερνητικήν έξουσιοδοτήσιν, άλλ' έξετέλει ταύτην, ως συνήθως, κατά τρόπον αθαίρετον. Οι άρχηγοί τής Χωροφυλακής και τής Αστυνομίας, συμφώνως προς οσα έγγραφα ο άνταποκριτής τής «Ίλλουστρασιόν», υπέχρεοντο να άναχωρήσουν εις τās Αθήνας, ενώ ο Νομάρχης Αθηνών ένς, άνειός κατά σύμπτωσιν του Στεφάνου Σκουλούδη, υπέχρεοτο πλέον να συνεργάζεται επί θεμάτων τής άρμοδιότητός του με ένα Γάλλον έξ Άλγερίας. Με άρκητήν ειρωνείαν δε προσθέτει, ότι, ενώ συνεχώς ο νομάρχης έκείνος διεμαρτύρετο και εύρίσκειτο υπό διαρκήν παραίτησιν, ύφίστατο ήδη την μεταβολήν με άπόλυτον άνετικότητα. Ήτο προφανές ότι ο Σαρράιγ έξώθει — και φυσικά όχι μόνος — τα πράγματα εις οξύτητα ούτως ή άλλως. Αν ή αντίστασις εις τό Ρούπελ συνεχίζετο, ήτο σχεδόν βέβαιον ότι θα παρενέβαινον ύπέρ των Έλλήνων αι εκεί εύρισκόμεναι δυνάμεις τής Αντάντ ή Ελλάς έξήρχετο εις τόν πόλεμον. Τοϋτο άλλωστε και έχει ύποστήριχθί. Αν όμως κατέπαυεν ή αντίστασις, τότε θα έτίθετο εις έφαρμογήν άλλο σχέδιον.»

Είς τό ήδη μνημονευθέν διβλίον του Βρετανού Άλαν Πάλμερ «Οι κηπουροί τής Θεσσαλονίκης» (Έλλ. μετάφρασις: «Το Μακεδονικόν Μέτωπον και ο Έλληνικός Διχασμός», εκδ. Μπεργαδή) σημειούνται τα έξης λίαν διαφωτιστικά δια τα αυτά γεγονότα τής κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου:

«Η 3η Ιουνίου (: 21 Μαΐου) συνέπεσε να είναι ή ονομαστική έορτή του βασιλέως Κωνσταντίνου και ο λαός τής Θεσσαλονίκης είχαν άποφασίσει να την έορτάσιν με λαμπαδηφορίαν προς τιμήν του βασιλέως, ο οποίος, ως διάδοχος, ήτο ο άρχηγός του στρατού που είχαν άπελευθερώσει την πόλιν από τούς Τούρκους. Ο Σαρράιγ, ο οποίος είχε λάβει την άδειαν να κηρύξη την κατάστασιν πολιορκίας πρό δύο ήμερών, έπωφελήθη τής εύκαιρίας διά να απαγορεύση μίαν εκδήλωσιν ή οποία ήτο φυσικά αντίπαθής «εις τόν καλύτερον δημοκρατικόν του γαλλικού στρατού». Συγχρόνως ή γαλλική χωροφυλακή κατέλαβε τās σιδηροδρομικάς έγκα-

ταστάσεις, δλας τās ταχυδρομικάς και τηλεγραφικάς ύπηρεσίας και έγκατέστησε λογοκρίσιαν έφ' όλων των εις την Θεσσαλονίκην εκδιδομένων έφημερίδων. Ο Μίλν, μη θέλων να γνωσθή εύρύτερον ή διαφωνία του πρός τās ένεργείας του Σαρράιγ, έθεσε μονάδας τής Βρετανικής στρατιωτικής άστυνομίας υπό τās διαταγās τής γαλλικής χωροφυλακής.»

76 ο ν

Είς την αφήγησιν του Βρετανού Άλαν Πάλμερ προσετίθεντο και τα έξης:

«Η Θεσσαλονίκη κατέστη ούτω κατεχομένη πόλις, τελοϋσα ούσιαστικώς υπό ξενικήν στρατιωτικήν διοίκησιν όπως αι Βρυξέλαι ή ή Βαρσοβία ή τό Βελιγράδιον, και πολύ φυσικά, έγίνοντο διαδηλώσεις εις τās Αθήνας εναντίον των δυνάμεων τής Αντάντ. ΑΛΛ' οι Γάλλοι δέν είχαν ακόμη συμπληρώσει την τιμωρίαν των Έλλήνων διά τό έπεισόδιον του Ρούπελ. Έπέβαλον άπόκλεισμόν εις όλους τούς Έλληνικούς λιμένας, μία δε μόρα συμμοχικού στόλου, με Γάλλον ναύαρχον επί κεφαλής (: τόν Νταρτίζ ντύ Φουρνέ), τής οποίας επέβαινε και μία ταξιαρχία του Σαρράιγ, απέπλευσεν από την Θεσσαλονίκην προς τās Κυκλάδας διά πεισιν επί τής Κυβερνήσεως των Αθηνών.»

Σημειώοντες ότι μόλις έγνώσθη εις Αθήνας ή κήρυξις του στρατιωτικού νόμου εις την Θεσσαλονίκην έξαλλοι Αθηναίοι περιεκύκλωσαν τās άμάξας του Άγγλου και του Γάλλου πρεσβευτού με κραυγās άποδοκιμασίας «Ζήτω ή Γερμανία!... Κάτω οι Άγγλογάλλοι!... Ζήτω ο Βασιλιάς!...»

Είς την έπίσημον έκδοχήν την παρατιθεμένην εις τό μνημονευθέν ήδη έργον τής Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού «Η Έλλάς και ο Πόλεμος εις τās Βαλκανίας» τα γεγονότα περιγράφονται κατά τās διαδραστηθέντα σήματα προς Αθήνας και παρουσιάζουν οξύτεραν την κατάστασιν. Διαφεύδεται δε και ο ίσχυρισμός του Σαρράιγ ότι ή Έλληνική στρατιωτική ήγεσία είχαν ενημερωθή περί τής κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου:

«Την έπαύριον, 21 Μαΐου) 3 Ιουνίου 1916, μόλις είχαν άποπερατωθή ή παράταξις των Έλληνικών τμημάτων και ενώ ήρχίζον να προσέρχωνται εις την Μητρόπολιν οι έπίσημοι, ή Γαλλική Αστυνομία προέβη εις την τοιχοκόλλησιν τής προκηρύξεως του στρατιωτικού νόμου:

«Την έπαύριον, 21 Μαΐου) 3 Ιουνίου 1916, μόλις είχαν άποπερατωθή ή παράταξις των Έλληνικών τμημάτων και ενώ ήρχίζον να προσέρχωνται εις την Μητρόπο-

λιν οι επίσημοι, η Γαλλική Αστυνομία προέβη εις την τοιχοκόλλησιν της προκηρύξεως του Στρατιωτικού Νόμου, ενώ συγχρόνως ισχυρά Γαλλικά αποσπάσματα, μετά πολυβόλων και τεθωρακισμένων αυτοκινήτων, κατέλαβον τὰς παρόδους της λεωφόρου ἐφ' ἧς ὑπῆρχεν ἡ Ἑλληνική παράταξις. Ὁ Διοικητὴς τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ Ἀντιστρατήγος Μοσχόπουλος, μεταβαίνων μετὰ τοῦ Ἐπιτελάρχου του Συνταγματάρχου Τρικούπη, εἰς τὴν τελετὴν καὶ εὐρεθεὶς πρὸ τοῦ ἀνωτέρω θεάματος, κατεπλάγη καὶ ἐταράχθη, διέταξε δὲ πάραυτα ὅπως τὰ Ἑλληνικά τμήματα ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς στρατώνιας των, ματαιουμένης τῆς παρελάσεως, καθ' ὅσον βεβαίως δὲν ἠδύνατο αὐτὴ νὰ γίνῃ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν Συμμαχικῶν πολυβόλων. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ἡ ἐσοτὴ περιωρίσθη εἰς ἀπλὴν δοξολογίαν, εἰς ἣν παρέστη καὶ ὁ Στρατηγὸς Μίλν, μετὰ τοῦ Βρετανικοῦ Προξένου, ἐνῶ τὰ πλήθη διελύοντο ἐν ἀγανακτήσει.

Ἐν τῷ μεταξύ κατελήφθησαν ὑπὸ Γαλλικῶν στρατιωτικῶν τμημάτων τὸ Ταχυδρομεῖον, τὸ Τηλεγράφεον, τὸ Τελωνεῖον καὶ οἱ Ἑλληνικοὶ σιδηρόδρομοι. Συγχρόνως δὲ ὁ Στρατηγὸς Σαρράϊ, προέβη αὐθημερὸν εἰς τὴν ἀπέλασιν τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Χωροφυλακῆς Συνταγματάρχου Τρουπάκη, τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Αστυνομίας Ἀντισυνταγματάρχου Νιδριώτη καὶ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Φρουρίου Θεσσαλονίκης Συνταγματάρχου Μεσσαλά, μετὰ τοῦ Ἐπιτελάρχου τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου Γουβέλη καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ Πυροβολικῆς αὐτοῦ Συνταγματάρχου Μπουκλάκου. Ἐπιπλέον, ὁ Μακεδονικὸς Τύπος ἐτέθη ὑπὸ Συμμαχικὴν λογοκρισίαν καὶ δύο τῶν ἡμερησίων ἐπεύθησαν ὡς μὴ ἐμφορούμενα ὑπὸ φιλικῶν αἰσθημάτων ἐναντι τῆς **Συνεικωτήσεως**.

77 ο ν

Μετὰ τὴν παρέλασιν τῶν αποσπασμάτων ἐκ τῶν ποικίλων ἔργων καθίσταται ἐμφανὴς ὅποια ἦτο ἡ κατάφωρος καὶ ἀπροκάλυπτος Γαλλικὴ αὐταρχικότης καὶ ὅπως οὐ συνταράχθη τὸ Γιαννελήιον μάλιστα. Δ' ἐπειδὴ διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεως περὶ στρατιωτικοῦ νόμου ἐπελέγη μὲ πλήρη ἀδιαφορίαν ἡ ἡμέρα τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Ἀκόμη καὶ οἱ φίλοι τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀντέδρασαν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀντάντ. Ὁ Σαρράϊ, δημοκρατικὸς καὶ σοσιαλιστὴς μόνον θεωρητικῶς καὶ πρὸς προώθησιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφερόντων, ἀγχώμενος πάντοτε

διὰ τὰ ὄψα του καὶ κατατρυχόμενος ἐκ τῆς ἀποτυχίας του εἰς τὸ Δυτικὸν μέτωπον, ἐρέρετο ὡς δικτάτωρ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους χάρας τηρούσης εὐμενὴ οὐδετερότητα. Ἄν ὁ διοικητὴς τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς ἦτο ἄλλο πρόσωπον, ἴσως τὰ ἐπακολούθησαντα γεγονότα τοῦ 1915 καὶ ἐξῆς καὶ ὁ τραγικὸς διχασμὸς, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἀκόμη παῦσει νὰ ταλανίζῃ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος, νὰ μὴ εἶχον μεσολαθῆσει ἢ νὰ εἶχον λάβει τοσην μικρότερως δέξιπτος. Ὁ Σαρράϊ ὑπεξέκακε τὰ μεταξύ Ἑλλήνων πάθη καὶ παρωτρυνε τὸν μὴ ἐπιθυμοῦντα νὰ διχάσῃ τὴν χώραν Ἐλευθέριον Βενιζέλον νὰ κηρύξῃ ἐπανάστασιν.

Ὅσον καὶ ἂν οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ τῆς παρατάξεως τῶν Φιλελευθέρων ἔκρινον ὅτι ἦτο ἐσφαλμένη ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος, μέχρι τῶν ἐπισημοῦν αὐτῶν δὲν εἶχον σκεφθῆν νὰ ἐκδηλώθουν ἐπαναστατικῶς. Θὰ ἠγωνίζοντο, ἐνδοχομένως, νὰ ἐπιτύχουν ἀλλαγὴν τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν διὰ πείσεων ἀνεῦ τῆς χρησιμοποίησεως ξένων δυνάμεων.

Μετὰ τὴν παρέλασιν ταύτην ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν παρέλασιν τοῦ κειμένου τοῦ Σαρράϊ, χαίρομένου ὡς προσημειωθῆ διότι ἔπι τέλος, εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν δὲν ἐκυριάρχουν πλέον οἱ Ἕλληνες!

Προσεπάθησα ἐξ ἄλλου νὰ ἐξασφαλίσω δι' αὐτοὺς ὅτι τοὺς εἴλεπε καὶ νὰ ἐνισχύσω τὸ ἐμπόριόν των. Ἡ ἐπιτροπὴ τροφοδοσίας πού εἶχα ἰδρύσει ἐπὶ τὸν θέματος αὐτοῦ, μὴ προσέφερε τὰς πλεόν σημαντικὰς ὑπηρεσίας. Εἰς ἄλλον τομῆα, διὰ νὰ ἀποδείξω ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον μου διὰ τὰ Ἑλληνικά πράγματα διέταξε τὴν ἐναρξιν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν.

Διὰ νὰ τερματισθῇ ἡ μακρὰ αὐτὴ ἐκθεσις τῶν Ἑλληνικῶν γεγονότων κατὰ τὸ ἀ' ἐξάμηνον τοῦ 1916, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ προστεθῇ ὅτι ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος συνέχιζε τὸ παιγνίδιον τῆς συνεχοῦς μεταστροφῆς. Ὅταν τοῦ ἐζήτησα νὰ ἀποχωρισθῇ συνεργατῶν τινῶν ἰδιαίτερως Γερμανοφίλων, ἀπήτησεν ἀπλῶς διὰ τὸ ἀκολουθῆσαι τηλεγραφήματος, σταλέντος πρὸς Ἀθήνας καὶ τὸ ὅποιον βραδύτερον περιήλθεν εἰς χεῖρας μου: «Μοῦ ἐξητήθη νὰ ἀπομακρύνω ἐντεῦθεν, εἴτε ὑπὸ τὸ πρόσχημα παροχῆς ἀδείας εἴτε ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀναγκῶν τῆς ὑπηρεσίας, τὸν συνταγματάρχην Μεσσαλᾶν καὶ τοὺς ἀντισυνταγματάρχους Γουβέλην καὶ Μπουκλάκον. Διὰ νὰ ἀποφυγῶ τὴν ἐκδίωξίν των, ἀπήτησα ὅτι δὲν ἐτέλουν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου». Μήπως ἐν Ἑλλάδι ὁ λόγος

ἑνὸς στρατηγοῦ δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν ὡς ἐν Γαλλίᾳ;

Σημ. Συντ.: Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ Φρούριον Θεσσαλονίκης, τοῦ ὁποίου Διοικητὴς ἦτο ὁ συνταγματάρχης Εὐλάμπιος Μεσσαλά, Ἐπιτελάρχης ὁ συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Γουβέλης καὶ Ἀρχηγὸς Πυροβολικοῦ ὁ συνταγματάρχης Παναγιώτης Μπουκλάκος, ἦτο ἀνεξάρτητος ἀρχή, μὴ ὑπαγομένη εἰς τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ. Διοικητὴς τοῦ ὁποίου ἦτο ὁ στρατηγὸς Μοσχόπουλος. Συνεπῶς, ὁ Ἕλλην στρατηγὸς βεβαίως δὲν ἐμειώθη ὡς ὑπῆνίχθη ὁ Σαρράϊ. Οὐτε οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ ἦσαν δυνατόν νὰ διατάξουν ἀναρροδίας.

78 ο ν

Οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ δεδαίως ἐσέβοντο τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανονισμοὺς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σαρράϊ, ὁ ὁποῖος, ὡς ὠμολόγει, ἡμεροδότηει τὰς διαταγὰς τοῦ Γαλλικοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, ἐπειδὴ ἀντιπάθει τὸν στρατηγὸν Ζοφφ, καὶ παρέκαμπτε τὴν ἱεραρχικὴν ὁδόν, ἀναφερόμενος ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν. Μετὰ τὴν παρέμβασιν αὐτῆν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράϊ.

Προσεπάθησα ἐξ ἄλλου νὰ διευκρινίσω ὅποια ἦτο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολὴν, τὴν ὁποῖαν ἀπέστειλα κατὰ τὴν 27ην Ἀπριλίου (:1916), ἐπιστολὴν ἐχουσαν ὡς θέμα τὴν προπαγάνδαν ἢ ὅποια ἐπρεπε νὰ γίνῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν οὐδετερότητα. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ σύνοψιν τῆς καταστάσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἐχῶ τὴν τιμὴν νὰ σὰς παραθέσω ἀκολουθῶς τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας μὴ ἐξητήσατε διὰ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 8791 Μ περὶ τῆς προπαγάνδης ἢ ὅποια πρέπει νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὴν ζώνην τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς.

Ἰον. Δὲν ὀφίσταται εἰς Θεσσαλονικὴν, ὡς καὶ εἰς Ἀθήνας, προκατάληψις κατὰ τῆς Γαλλίας. Ὁ λαὸς εἶναι ὑπὲρ ἡμῶν, ὡς καὶ μέγιστον μέρος τῆς αστικῆς τάξεως. Ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχει ὁ Βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος παρασῶρει ὅλο τὸ ἐπιτελεῖον καὶ τὸν μέγιστον ἀριθμὸν τῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ Βασιλεὺς πιστεύει εἰς τὴν Γερμανικὴν δύναμιν, φέρεται δὲ ὅτι συνδέεται διὰ συμφωνίας πρὸς τὸν Κάιζερ. Εἶναι Γερμανὸς, ἀλλὰ ἡ δικτατορία τοῦ γυναικαδέλφου του τοῦ ἀρδεῖ καὶ τὴν ἀντιγράφει. Τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον, οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπάλληλοι ἀκολουθοῦν. Συνεπῶς, οὐδὲν δύναται νὰ γίνῃ.

Ὅθεν, διότι ὁ Βασιλεὺς δὲν συζητεῖ ἀλλὰ διατάσσει οὐδὲν, διότι ὁ στρατὸς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ πολεμήσῃ καὶ εὐρεν εἰς τὸ πρόσω-

πον του Βασιλέως τον πρωταγωνιστήν της πάσης θυσίας ουδετερότητος· ούδεν, διότι οι ύπλληλοι και τὸ κυβερνητικὸν κόμμα πιστεύουν εἰς τὴν ἀήτητον ἰδιοφυίαν του νικητοῦ τῶν προσφάτων Βαλκανικῶν πολέμων καὶ ἔχουν τὴν ὑποσυνειδητὸν ἀνάγκην νὰ ἔχουν αὐθέντην ὃ ὁποῖος νὰ σκέπτεται, νὰ ὀμιλῇ καὶ νὰ δρᾷ ἐν ὀνόματι αὐτῶν.

»Δὲν ὑπάρχει ἀντιπάθεια διὰ τὸν Γαλλικὸν στρατὸν, οὐδέποτε ὑπῆρξεν περὶ αὐτοῦ δυσάρεστοι λόγοι. Ἀλλὰ τὸ ἀντι-Ἀτλαντικὸν κόμμα, ἐνῶ τὸν τιμᾷ, δὲν ἀποφεύγει νὰ ἐκθειάσῃ τὸν Γερμανικὸν στρατὸν, τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζει ἀλλ' εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδει ὅλας τὰς ἀρετὰς τοῦ περιφήμου ἀγνώστου. Σπυριώματα καὶ ἄρθρα περὶ τῶν ἀσθενῶν σημείων τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ μήπως θὰ μετέβαλλον τὴν κιοτροπίαν αὐτῆν; Δὲν τὸ νομίζω. Διὰ πάντα ἀληθῶς βασιλόφρονα Ἕλληνα ἢ δύναμις τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ εἶναι δόγμα.

»Ἡ στρατιωτικὴ δράσις μας δὲν ἐκρίθη μετὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐκ Σερβίας. Μάλιστα, ἡ ὀργανώσις τῆς Θεσσαλονίκης ἐδημιούργησεν ἐντύπωσιν. Ἐλάχιστοι εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν εἰς Γερμανο-Βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν, δὲν χρειάζεται συνεπῶς νὰ ὑπερμυθῶμεν ὅσων ἐγένοντο ἤδη ἡ καὶ ὅσων μελετῶνται.

»2ον. Ὁ Τύπος. Ὁ Τύπος τῶν Ἀθηνῶν παρακολουθεῖται ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ πρέσβους τῆς Γαλλίας, συνεπῶς δὲν ἀνῆκε εἰς ἐμὲ ἡ παροχὴ ἐνημερωμένων πληροφοριῶν.

79 ο ν

Εἰς τὴν ἀναφορὰν - ἐπιστολὴν τοῦ Σαρραΐγ περὶ τῆς καταστάσεως εἰς Θεσσαλονικὴν ἐγράφητο: «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Τύπον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀρχίζει νὰ μετριάξῃ τὰς συκοφαντίας καὶ τὰ ψεύδη του διὰ ποικίλους λόγους. Δύο Γαλλόφωνοι ἐφημερίδες ἢ «Ὁ-πιτιὸν» (Γνώμη) καὶ ὁ «Ἐντεπαντὰν» (Ἀνεξάρτητος) ἐπιδοτοῦνται ἀπὸ τὴν περιόδον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἑθροπρασιῶν. Δύο νέα Γαλλόφωνοι ἐφημερίδες, ἡ «Τριμύτιν» (Βῆμα) καὶ ἡ «Ντεπέτς ντέ Σαλονίκ» (Τηλεγράφημα τῆς Θεσσαλονίκης) ἐλπίζουν εἰς ἐπιδοτήσιν καὶ καθημερινῶς ἀποστέλλουν συντάκτην εἰς τὸν στρατὸν (τὸν Γαλλικὸν) διὰ νὰ παραλάβῃ τὰ ἀνακοινωθέντα. Ὁ «Κουριέ ντέ Σαλονίκ» (Ταχυδρόμος τῆς Θεσσαλονίκης), ἐφημερίς ἐκδιδομένη ἐπίσης εἰς τὴν Γαλλικὴν, εἶναι σα-

φῶς Γερμανόφιλος. Προσφάτως μού ἀπέστειλεν ἀπόδειξιν διὰ 1.000 φράγκα. Διετήρησα τὴν ἀπόδειξιν καὶ δὲν ἔστειλα τὰ 1.000 φράγκα. Ἐὰν ἡ πολεμικὴ τῆς ἐναντίον μας δὲν παύσῃ, τότε θὰ χρησιμοποισῶ δυνάτως τὴν ἀπόδειξιν.

»Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ὑπάρχει ἡ «Μακεδονία». Ὁ κ. Βενιζέλος τὴν ἐπιδοτεῖ καὶ πάντοτε ἦτο ὑπὲρ ἡμῶν. Τὴν μεγαλειεράν κυκλοφορίαν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἔχει τὸ «Φῶς», εὐρέως ἀναγνωσκόμενον ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ. Καθημερινῶς ἔχει ἄρθρα ἐναντίον μας. Ὁ κ. Βενιζέλος λέγεται ὅτι κατέβαλε μνησίαν συνδρομὴν καὶ αἱ ἐπιθέσεις ἤρχισαν νὰ ἔχουν μειωμένην ἐντάσιν.

»Ἐπίσης ὑπάρχει ἡ «Νέα Ἀλήθεια», τῆς αὐτῆς ἀποκλισεως. Ἐν συνεχείᾳ σειρᾷ ψευδῶν εἰδήσεων, διέταξα κατὰληψιν καὶ κατοχὴν τῶν τυπογραφειῶν τῆς ἐπὶ ὁκτῶ ἡμέρας. Ἐλπίζω ὅτι ἡ διακοπὴ ἐκδόσεως διὰ στρατιωτικῆς ἐπεμβάσεως θὰ ἐπιβάλῃ ὠρισμὸν σκέψιν.

»Ἡπέλιστα μὲ τὴν αὐτὴν ποιήν τὴν Τουρκικὴν ἐφημερίδα («Γενὴ Ἀσάφ»). Τέλος, ὑπάρχουν δύο φύλλα εἰς τὴν Ἰσταν - Ἑβραϊκὴν, τὰ ὁποῖα κινούνται εἰς οὐδέτερον κλίμα καὶ τρίτον τὸ ὁποῖον εἶναι Γερμανο-Βουλγαρικῆς ἀποχρώσεως. Ἡ Θεσσαλονικὴ εἶναι ἐν τοῖς πράγμασιν Ἑβραϊκὴ πόλις (70.000 - 80.000 Ἰσραηλιταὶ κάτοικοι) καὶ οἱ Ἰσραηλιταὶ προτιμοῦν πᾶσαν ἄλλην κυριαρχίαν πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς. Ἡ Σερβικὴ κυβέρνησις ἴδρυσεν ἤδη ἐφημερίδα τῆς, ἐνῶ ὁ Σερβικὸς Σύνδεσμος εἶχε παλαιῶθεν ἰδικὴν του ἐφημερίδα.

»Κατόπιν τῶν ὄντων μέτρων, ὁ τοπικὸς Τύπος κατέστη μάλλον εὐνοϊκός, ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι ἔχουν πολλοὺς ἀνταποκριτὰς εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ὁ τηλεγράφος εὐρίσκειται εἰς χεῖρας τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Πᾶν ὅτι εἶναι δυσμενές διὰ τὴν Ἀντάντ τηλεγραφεῖται αὐτοστιγμὴ εἰς Ἀθῆνας, ὡς καὶ πᾶν τὸ κακόβουλον τὸ ὁποῖον ἐφευρίσκειται. Κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀπαραίτητον ὅπως περιέλθῃ εἰς ἡμᾶς ὁ ἔλεγχος τοῦ τηλεγράφου.

»3ον. Ἐκ τοῦ περιληπτικοῦ τούτου σημειώματος, πρακτικῶς εἶναι κοινὴ γνώμη εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν εἶναι Γαλλόφλος, ὅτι μόνη ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ οἱ μπράβοι (seides) τῆς (: Σημ. Στυπ. Ἡγενοῖτο ὁ Ἑλληνικὸς στρατός!) εἶναι ἐχθροὶ μας, διότι τοῦτο ἐπιθυμεῖ ὁ Βασιλεὺς. Δὲν ὑπάρχει, συνεπῶς, περίπτωσις νὰ πείσθωμεν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶναι ἤδη πεπεισμένοι. Καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ συζητήσεις με' ἐκεῖνους οἱ ὁποῖοι, καλῶς ἢ κακῶς, ὑποτάσσονται μόνον εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἢ

ἀληθῆ δύναμιν. Πρέπει νὰ πληξώμεν τὴν κεφαλήν, νὰ ἐπιτεθῶμεν ἀπροκαλύπτως καὶ εὐθέως κατὰ τοῦ μοναδικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Βασιλέως.

80 ο ν

Σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι κρίνεται ὡς περιττὸν νὰ σχολιασθῇ περαιτέρω ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τὸν Σαρραΐγ περιληπτικὴ ἀναφορὰ περὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Δὲν χρειάζεται κανὲν νὰ σημειώθῃ ὅτι ὁ «σοσιαλιστῆς» στρατηγὸς πολὺ παραδόξως ἠντελαμβάνετο τὴν ἐλευθεροτυπίαν καὶ ἐθεώρει ἀντικειμενικὰς μόνον τὰς ὑπὸ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ ἐπιδοτούμενας ἐφημερίδας αἱ ὁποῖαι τὸν ἐξεθιάζον. Περιουσιζόμεθα νὰ ὑπενθυμισθῶμεν ὅτι τὸ ἀντι-βασιλικὸν μένος του, ἐκφραζόμενον διὰ τῆς ὑστάτης φράσεως τῆς ἀναφορᾶς του «εὐθέως καὶ ἀπροκαλύπτως», δὲν προήρχετο ἐκ τινος προσωπικῆς συγκρούσεως ἢ διαστάσεως με' τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον. Προήρχετο ἐκ τῆς ὑπεροφίας τοῦ Σαρραΐγ, θεωροῦντος ἑαυτὸν ὡς μέλλοντα Σωτῆρα τῆς Γαλλίας καὶ, ἴσως, καὶ ὡς ἄλλον Ναπολέοντα, ἐκ φθόνου διὰ τὰς νίκας τοῦ στρατηλάτου Βασιλέως καὶ ἐκ τοῦ γενικωτέρου Γαλλικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Σημειοῦμεν ἐπίσης ὅτι ἡ παρατήρησις ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο κατὰ τὴν πλειονοψηφίαν του Ἰσραηλιτικὸς δὲν ἦτο πλέον ἀκριβὴς διὰ τὸ 1916, ὅπότε εἶχεν ἄλλοιωθῆ ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ.

7 ΜΙΑ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ὸν ΑΙΩΝΑ (15 ἕως 22 Ἰουνίου 1916).

Ἐνεκα τῆς προπῆς καὶ τῆς σημασίας τῶν γεγονότων, τὸ σημείωμα αὐτὸ εἶχε συνταχθῆ ἰδιαίτερως ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 1916.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου, εἶδος ἀποκλεισμοῦ οἱ Ἕλληνες ἀπεκάλουν αὐτὴν κατοχὴν, ἐπεβλήθη εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀκτὰς κατὰ διαταγὴν τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου, διὰ νὰ ἀσκηθῇ πίεσις κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ τῆς καταστῇ ἀντιληπτὸν ὅτι εὐρίσκετο εἰς τὸ ἔλεός μας.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπεδόθη διακοινῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Στόχος ἦτο κυρίως ὁ Ἑλληνικὸς ἀφοπλισμὸς.

Ἐλπίσεις συμφωνίας μεταξὺ Παρισίων καὶ Λονδίνου δὲν ἐτίθετο τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔδει νὰ τεθῆ, δηλαδὴ δὲν ἐζητειτο μεταβολὴ κυβερνήσεως δι' ἐκλογῶν ἢ ἐπαναφορὰ τῆς μόνης νομίμως ἐκλεγμένης Βουλῆς.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ ΤΩ 1916. (Ἀπόσπασμα διπλωματικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἱστορίας).

Ἐπὶ μῆνας ἐπανήρχετο εἰς τὰς

δηγίας του υπουργείου Έξω-
 ρικών, ως και εις έκείνας του Γενι-
 κού Στρατηγείου, τὸ «λάιτ μολ-
 τίβ»: «Ἡ συμμαχία μετὰ τῆς Ἑλ-
 λάδος εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπιθυμητή.

Τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάς κατεπάτει τὰς
 παλαιὰς συμφωνίας τῆς μετὰ τῆς
 Σερβίας, τὸ ὅτι εὐρίσκειτο εἰς τὰ
 πρόθυρα τοῦ νὰ διασθῆ ὑπὸ τῆς
 Βουλγαρίας, τὸ ὅτι ἐν μέρει τού-
 λαχιστον παρεδίδοτο εἰς τοὺς Γερ-
 μανοβουλγάρους, τὸ ὅτι ὁ πρέ-
 σβυς τῆς εἰς Παρισίους κ. Ρωμά-
 νος ἐξέθετεν ἢ ὄχι τὰς αἰτίας
 τῆς ἀναιτιολογήτου συμπεριφορᾶς,
 πάντοτε ὅλα περιωρίζοντο εἰς τὰς
 μοναδικὰς καὶ μὴ συζητούμενας
 ἀλλ' ἐπαναλαμβανόμενας ὁδηγίας
 τῆς «Ἠραίας Ἐλένης», ἦτοι: «Μὰς
 χρειάζεται ἡ Ἑλλάς, θέλομεν τὴν
 Ἑλλάδα».

Ἐν τούτοις κατ' Ἰουῖον ἐνέ-
 σκημν καταίγις. Κρίνεται ἀναγ-
 καῖον νὰ μελετηθῆ. Ἡ ἀπλὴ πα-
 ραθεσις τῶν γεγονότων θὰ κατα-
 δεῖξη πῶς δυνατὰ νὰ ἀχθῆ ἰσχυ-
 ρὸν ἔθνος ταν οἱ κυβερνήται του
 θέλουσιν καὶ δὲν θέλουσιν, ὅταν οἱ
 στρατιωτικοὶ ἠγέται διατάσσουσιν
 ἄνευ γενικῆς ἐποπτείας, ἄνευ συν-
 τοιμοῦ, ὅταν ἡ στρατιωτικὴ ἐξου-
 σία ἀγνοῇ τὴν πολιτικὴν ἐξουσί-
 ας, ὅταν οὐδεὶς εὐρίσκειται εἰς
 τὴν θέσιν του καὶ ὅταν ὅλες ρυθμι-
 ζονται τελικῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν
 Ἑλληνικὴν θεότητα Τύχην.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουῖου, εἰδο-
 ποιήθη ὑπὸ τοῦ πρέσβεως τῆς
 Γαλλίας εἰς Ἀθήνας ὅτι εἶχον δη-
 μιουργηθῆ ταραχαί, προκληθεῖσαι
 ὑπὸ τῆς βασιλόφρονος κυβερνήσε-
 ως. Ἀστυνομικοὶ καὶ στρατιῶται
 εἶχον συλλάβει πάντας τοὺς κινου-
 μένους ἀπὸ Φαλήρου πρὸς Ἀθή-
 νας. Ὁ Γαλλικὸς στρατὸς ἐχλευ-
 αζέτο εἰς τὸ θέατρον εἰς ἔργον με-
 γάλῃ λαϊκῆς ἐπιτυχίας. Ἡ Ἀγ-
 γλικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ πρεσβεῖα εἶ-
 χον τὴν τιμὴν νὰ περικυκλωθοῦν
 ὑπὸ φωνασκούτων πληρωμένων ὑ-
 πὸ τῶν Γερμανῶν κ.λπ.

81ον

Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ εἶχον ἀπο-
 τελεῖσι ἀντικείμενον ἀναφορῶν,
 ἀλλ' ὅταν τὰ ὅλα δὲν θέλουσιν νὰ
 ἀκούσουσιν καὶ πεισμένως κωφεύουσιν,
 τὸ καραδάνι προσπεριᾶ.

Ἀποθρασυνθεῖσα ἡ Ἑλληνικὴ
 κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ ἐμπλέξῃ
 ὑπάλληλον τῆς Βρετανικῆς πρε-
 σβεῖας εἰς ἀκαθόριστον ὑπόθεσιν
 ἐκρήξεως βόμβας εἰς τὴν Βουλγα-
 ρικὴν πρεσβεῖαν. Ἐθίγη ἡ Ἀγγλι-
 κὴ ὑπερηφάνεια καὶ ὁ σὲρ Φράν-
 σις Ἐλλιοτ, πρέσβυς τῆς Ἀγγλί-
 ας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐγνωστοποίη-
 σεν ὅτι ἐὰν ἡ ὑπόθεσις δὲν ἐτί-
 θετο εἰς τὸ ἀρχεῖον θὰ ἐκάλει τὸν
 Ἀγγλικὸν ἀτόλον. Αὐτὸ καὶ ἐγένετο.

Ὁ κ. Γκιγιεμέν, πρέσβυς μας
 εἰς Ἀθήνας, ἐπληγράφησεν ἀπὸ
 πλευρὰς του εἰς Παρισίους καὶ
 εἰς τὸν διοικητὴν τῶν ναυτικῶν
 δυνάμεων μας. Ἐπεκαλέσθη τὸ
 προηγούμενον τοῦ σὲρ Φράνσις καὶ
 ὑπέδειξε σαφῶς ὅτι ἐπρέπε νὰ ὑ-
 πάρξῃ μεταβολὴ πολιτικῆς. Ἀπὸ
 πολλοῦ χρόνου ἐπανελάμβανον ἀ-
 πὸ ἰδικῆς μου πλευρᾶς ὅτι εἰς τὴν
 Ἑλλάδα εἰς καὶ μόνος τρόπος ἐ-
 πεβάλλετο: ἡ ἰσχύς. Εἶχον γρά-
 ψει ὅτι οὐδὲν θὰ ἐγένετο ἐὰν δὲν
 ἐξεμηδενίζετο ὁ Βασιλεὺς

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΑΣΑΦΕΙΩΝ

Παρασκευὴ 16 Ἰουῖου. — Ὁ
 ἐπιτελάρχης μου ἐκλήθη εἰς τὸ
 Βρετανικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον
 καὶ ἐπληροφορήθη περὶ τῆς λήψε-
 ως τηλεγραφήματος τὸ ὅποιον διέ-
 τασσεν νὰ ἀντιμετωπισθῆ ἢ πιθα-
 νῆς διακοπῆς σχέσεων μετὰ
 Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας.

Ἐκ πείρας ἐγνώριζον ὅτι θὰ
 ἐπληροφοροῦμην ὄχι ἐκ Γαλλίας
 ἀλλ' ἐξ Ἀγγλίας τὶ θὰ συνέβαινεν
 ἐνταῦθα. Συμπεῶς δὲν ἐδίστασα
 οὐδ' ἐπὶ λεπτόν.

Διετήρουν εἰς τὴν διάθεσίν μου
 Ταξιαρχίαν ἀποικιακῶν δυνάμεων
 ἢ ὅποια ἐκινεῖτο ἀπὸ τοῦ Στρυ-
 μόνος πρὸς τὸν Γαλλικὸν ποτα-
 μόν. Οἱ Ἀγγλοὶ μὰς ἀντικαθίστων
 πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ Στρυμόνος
 ἐπειδὴ δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐμπλα-
 κοῦν εἰς ἐπιθετικὰ ἐπιχειρήσεις,
 δοθέντος ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερ-
 νήσεως τῶν δὲν ἐταυτίζετο ὡς πρὸς
 τὸ ζήτημα τοῦ Βαλκανικοῦ μετώ-
 που πρὸς τὴν τῆς Γαλλικῆς κυ-
 βερνήσεως, ὡς μοῦ εἶχεν ἀναφέρει
 ὁ στρατηγὸς Μίλν, Διοικητῆς τῶν
 Βρετανικῶν στρατιωτικῶν δυνάμε-
 ων εἰς Θεσσαλονίκην.

Ἡ πληροφορία περὶ πιθανῆς
 ρήξεως ἦτο θεδαίως σημαντικὴ.
 Ἐκρίνα ὀρθὸν νὰ ἀπευθύνω σχετι-
 κῶς πρὸς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ τὸ τη-
 λεγράφημά μου ὑπ' ἀριθμ. 1060)3.

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ

Σάββατον 17 Ἰουῖου. — Τὰ
 γεγονότα ἐπεταχύνοντο εἰς Ἀθή-
 νας, κατὰ τὴν 2αν ὥραν τὸ τηλε-
 γράφημα ὑπ' ἀριθμ. 193 τοῦ κ.
 Γκιγιεμέν ὡς ἀνεκοίνωσε σχέδιον
 ναυτικῆς ἐπιδείξεως ἰσχύος, ἀκό-
 μη καὶ ἀποδόσεως συμμαχικῶν δυ-
 νάμεων (δέκα ἕως δώδεκα χιλιά-
 δων ἀνδρῶν). Μὲ ἠρώτα περὶ τῶν
 δυνάμεων τὰς ὁποίας θὰ ἠδυνάμην
 νὰ θέσω εἰς τὴν διάθεσίν του καὶ
 ἐξήτει νὰ πληροφορηθῆ πότε θὰ
 ἦσαν ἐτοιμαί. Ἡ ὑπόθεσις εἶχεν
 ἀρχίσει. Ὁ πρέσβυς μας ὁ ὁποῖ-
 ος τὴν κατήφυνε μοῦ ἐξήτησε νὰ
 συνεργασθῶ καὶ διὰ νὰ καταστρώ-
 σῃ τὸ σχέδιόν του μὲ ἐκάλει νὰ
 τοῦ παράσχῃ τὰς ἀπαραιτήτους

πληροφορίας.

Ἐπειδὴ ἐχρειάζοντο 48 ὥραι
 διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν αἱ δυνάμεις
 εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἀνελάθειν
 τὴν εὐθύνην νὰ τὰς φέρῃ εἰς τὴν
 πόλιν ταύτην διὰ νὰ προλάβῃ πᾶν
 ἐνδεχόμενον, ἀφέθη δὲ εἰς πέντε
 Γαλλικὰ τάγματα ἢ φρούρησις τῆς
 ζώνης τῶν ἑνδεκα Βρετανικῶν τα-
 γμάτων τὰ ὅποια εἶχον ἀντικατα-
 σταθῆ καὶ προωθηθῆ πρὸς τὸν
 Στρυμόνα.

82ον

Ἐνῶ συγκεντρώνοντο αἱ μονάδες
 τῆς μικτῆς Ταξιαρχίας, ἀπήτησα
 διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ τηλεγραφήμα-
 τος πρὸς τὰς Ἀθήνας (ὑπ' ἀριθμ.
 2749)2 τῆς 2.30 μ. μ.)

Ἐπρὸς τὸν Συναγματούρχην
 Μπρακὲ εἰς Ἀθήνας.

Ἀπὸ τῆς χθές, 16ης, ἔχω ἰδο-
 ρεῖας τοῦ Κιλκίς διαθέσιμον μι-
 κτὴν ταξιαρχίαν. Τὴν ἔσπεραν θὰ
 εὐρίσκειται εἰς Σαριγκιὸλ (: σημ.
 Κρηστών), αὐριον, 18ην, θὰ ἐπι-
 διδασθῆ διὰ Θεσσαλονικὴν κατὰ
 τὴν 06.00 πρῶινῃ. Ἐχει δυνά-
 μεις 6 ταγμάτων ἀποικιακοῦ πε-
 ζικοῦ, 6 λόχων πολυβόλων εἰς τέσ-
 σαρα μέρη, ἐνὸς λόχου μηχανικοῦ,
 δύο ἐφιππων πυροβολαρχίαν, 30
 πεζῶν χωροφυλάκων καὶ 20 ἐφιπ-
 πων. Ἄγνωστος εἰς Βρεταννοὶ θὰ
 παραχωρήσουσιν τμήμα. Νομίζω ὅτι
 δυνατὰ νὰ προσφέρουσιν μίαν τα-
 ξιαρχίαν ὡς ἐφεδρικήν, ἀλλὰ δὲν
 νομίζω ὅτι διαθέτουν μέσα θαλασ-
 σίας μεταφορᾶς. Διοικητῆς τῆς ἐ-
 πιχειρήσεως ὁ στρατηγὸς Ζερόμ.

Ἀφού συναντηθῶν μετὰ τοῦ
 ναυάρχου Σαλαῦν, εἶναι δυνατόν
 νὰ ἐπιδιδασθοῦν πᾶσαι αἱ δυνά-
 μεις αὐταὶ κατὰ τὴν ἔσπεραν καὶ
 τὴν νύκτα τῆς Δευτέρας. Τὰ δια-
 θέσιμα πλοῖα θὰ μεταφέρουσιν τὸ
 σύνολον τῶν δυνάμεων τῆς Ταξι-
 αρχίας εἰς τρόπον ὡστε νὰ φθά-
 σουν τὴν πρῶταν τῆς Τετάρτης
 πρὸ τῶν Ἀθηνῶν. Δεδομένων τῶν
 δυσχερειῶν ἀποβιβάσεως διὰ τῶν
 διατιθεμένων εἰς τὴν δάσιν τῆς
 Θεσσαλονικῆς μέσων, νομίζω ὅτι
 θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀποβιβάσθοῦν
 πᾶσαι αἱ ἐν λόγῳ δυνάμεις εἰς
 Πειραιᾶ. Ἡ ἀποβίβασις εἶναι δυ-
 νατὸν νὰ περατωθῆ πλήρως ἐντὸς
 τετραώρου.

Ἐἶδον τὸν ναύαρχον Μορώ, ὁ
 ὅποιος ἀναμένει τὰς διαταγὰς τοῦ
 ναυάρχου Νταρτζιζ (ντὺ Φουρνέ), ὁ
 ὅποιος φθάσει ἐνταῦθα ἐκ Μούδρου
 αὐριον τὴν πρῶταν καὶ κρίνει ὅτι
 δυνατὰ νὰ μεταβῆ εἰς Ἀθήνας με-
 5 θωρηκτὰ, 2 μεγάλα καταδρο-
 μικά καὶ τὸ «Μπρῦξ». Ἐὰν ἐπι-
 θυμητὲ περισσότερας δυνάμεις, θὰ
 δυνηθῶ νὰ διαθέσω ἐπὶ πλέον ἐν
 σύνταγμα πεζικοῦ, ἐν ἱππικοῦ,
 τρεῖς ὀρεινὰς πυροβολαρχίας καὶ
 μίαν ἐφιππων πυροβολαρχίαν,

άλλ' αὶ δυνάμεις αὐταὶ δύναται νὰ φθάσῃ διὰ δευτέρου ταξιδίου τὴν Κυριακὴν ἢ τὸ Σάββατον.

Κατὰ τὴν 8.30' ἔσπερινον τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἐκ Σαντιγιῦ διέκοψε τὴν σιωπὴν του καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸ μνημονευθὲν τηλεγράφημά μου ὑπ' ἀριθμ. 1060)3 τῆς 16ης Ἰουνίου. Μοῦ ἐπανελάμβανεν αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶχεν εἰπῆ ὁ κ. Γκιγιεμέν, ἀλλ' ὡς εἶναι προφανές, μὲ καθυστέρησιν 24 ὥρῶν, πράγμα τὸ ὅποιον ἀπεδείκνυε τὸ παράλογον τῆς ὑπαγωγῆς στρατοῦ δρώτος εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰς στρατιωτικὸν ὄργανον ἐν Γαλλίᾳ, τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην ἐλάμβανε τὰς πληροφορίες καὶ τὰς ὁδηγίας του ἐκ τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, τὸ ὅποιον καὶ αὐτὸ μὲ τὴν σειράν του ἐλάμβανεν ἐντολὰς ἐκ πολιτικοῦ ὑπουργείου (ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν ἢ Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως). Εἰς τὸν πόλεμον, ὁ παράγων «Χρόνος» εἶναι σημαντικώτατος. Ὅσον πολλαπλασιάζονται τὰ γρανάζια τόσο μακρύτερα εἶναι αἱ μεταδόσεις καὶ τόσο περισσότερα πιθανότητες ὑπάρχουν νὰ παίζωμεν τοὺς καραμπινιέρους ἔργου τοῦ Ὁφεινιμαχ.

Ἐξ ἄλλου, τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον εἰς Σαντιγιῦ, ἡ κυβέρνησις εἰς Παρισίους καὶ ἡ κυβέρνησις εἰς Λονδίον δὲν συνεφώνουν περὶ τοῦ τί ἦτο δυνατόν νὰ προκίηθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὡς δεικνύει σαφῶς ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ προημιονευθέντος τηλεγραφήματος: «Ἄν καὶ τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ ὅποιον ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου σὰς ἐνημέρωσεν ὁ στρατηγὸς Μιλν, δὲν μοῦ φαίνεται νὰ ἐπιτεταί, δύνασθε νὰ ἀντιμετωπίσετε τὰ μέτρα πού πρέπει νὰ ληφθῶν εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἤθελε συμμαχῆσαι μετὰ τῶν ἔχθρῶν μας».

8 3 ο ν

ΠΡΩΤΗ ΠΡΑΞΙΣ — ΟΛΑ ΑΡΧΙΖΟΥΝ

Κυριακὴ 18 Ἰουνίου. Ὁ κ. Γκιγιεμέν μὲ εὐχαρίστησε (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 265, ληθὲν τὴν 8.30') διὰ τὴν ταξιαρχίαν μου καὶ μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ἀνέμενε τὰς τελευταίας ὁδηγίας τῆς κυβερνήσεως. Προέθεσεν ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἠδύναντο νὰ φθάσῃν ταυτοχρόνως μὲ τοὺς Γάλλους. Τοῦ ἀπήντησα ὡς ἑξῆς:

«Εἶδον τὸν ναύαρχον Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ. Εἶμεθα τῆς αὐτῆς γνώμης ὅπως ἐπιταχυνθῆ ἡ κίνησις. Ἡ μικτὴ ταξιαρχία μου ἔχει δύναμιν 6.500 ἀνδρῶν. Οἱ ἄνδρες φέρον μεθ' ἑαυτῶν τροφίμα δύο ἡμερῶν καὶ ὑπάρχουν ἀκόμα δύο ἡμερῶν τροφίμα εἰς ἀμάξας. Ἐν ἡ δύο Βρετανικὰ τάγματα εἶναι ἀρ-

κετά, κατὰ τὴν γνώμην μου. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ μὴ τὰ ἀναμείνωμεν ἐπὶ πολὺ. Τὸ ναυτικὸν ἔχει χρεῖαν τριῶν ἡμερῶν διὰ νὰ προετοιμασθῆ ὁ ἀπόπλους, ὡς μοῦ εἶπεν ὁ ναύαρχος. Ἴσως θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἀρχίσῃ ἡ προετοιμασία διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ δράσις τὸ ταχύτερον δυνατὸν».

Δὲν εἶχον ἄδικον. Τὸ Ναυτικὸν ἐστρεφοδίκει. Τὸ Ναυτικὸν ἐπεθύμει νὰ μιμηθῆ τὸν στρατὸν τῆς γῆρας, ὅπου ὅταν πρόκειται περὶ ἐπιχειρήσεως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τομέως ὑπερκαλύπτεται ὁ μέραρχος ὑπὸ τοῦ σωματάρχου καὶ οὗτος ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου (ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔνοιαν τοῦ διοικητοῦ τοῦ συγκεκριμένου μετώπου, ἐν προκειμένῳ τοῦ Σαρραῖν ὡς ἀρχιστρατήγου τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς). Ὁ ναύαρχος Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, ἀρχηγὸς τῶν Γαλλικῶν Ναυτικῶν Δυνάμεων πού μόλις εἶχον φθάσει εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνελάμβανε τὴν διοίκησιν τῆς ναυτικῆς ἐπιχειρήσεως ἡ ὅποια εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν ναύαρχον Μορώ, διοικητὴν τῆς 3ης Μοίρας.

(Σημ. Σύντ. Ὁ Κάρολος Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ (1856 - 1940), Γάλλος ναύαρχος καὶ ἀρχηγὸς τοῦ Γαλλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου, διεδραμάτισε σημαντικὸν ρόλον κατὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1916. Ὁ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ ὑπῆρξε ἀρχικῶς εἰς τὴν Ἄνω Ἀνατολὴν (Κίναν - Σιάμ) ὡς ἀρχιεπιστολεὺς (ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου) τοῦ ναύαρχου Μπέιλ. Τῷ 1911 προήχθη εἰς ὑποναύαρχον (σήμερον θὰ ἐλέγομεν ἀρχιπλοίαρχον) καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς ἐλαφρᾶς Γαλλικῆς μοίρας τῆς Μεσογείου. Κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 1913 ἀνέλαβε μετὰ τῆς μοίρας του τὴν προστασίαν τῶν ξένων παρκοικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν προέλασιν τῶν Βουλγάρων πρὸς Τσατάλτζαν.

Κατὰ τὴν ἐκρηξιν τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἦτο ναυτικὸς διοικητὴς τῆς Μπιζέρτης ὡς ἀντιναύαρχος (σήμερον θὰ ἐλέγομεν ὑποναύαρχος), κατὰ Φεβρουάριον 1915 ἐποποθετῆθῃ διοικητὴς τῆς 3ης Γαλλικῆς Μοίρας εἰς τὴν Συρίαν καὶ κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐποποθετῆθῃ διοικητὴς τῆς Γαλλικῆς μοίρας εἰς τὰ Δαρδανέλλια, ὅπου ἡ ὁμώνυμος ἐκστρατεία τῶν Συμμάχων ἦτο ἐν ἐξελίξει. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀνέλαβεν ἀρχηγὸς τοῦ Γαλλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου, θέσιν ὅπου παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ 1916.

ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτὴν κατέλαβε τὴν Κέρκυραν (Ὀκτώβριος 1915) διὰ νὰ διευκολύη τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν τῆς ἐν ἀποδημῆ-

Σερβικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἐκεῖ συγκέντρωσιν καὶ ἀνασύνταξιν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ πρὸς χρησιμοποίησιν των εἰς τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον. Εἰς τὸν Κάρολον Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ ἀνετέθη κατὰ τὸ 1916 ἡ περίφημος ναυτικὴ ἐπίδειξις κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατέλαβε τὸν ἐλαφρὸν Ἑλληνικὸν στόλον καὶ ἀντικατέστησε τὰ πληρώματα αὐτοῦ διὰ Γαλλικῶν, καὶ ταυτοχρόνως παρῶπιλλε τὰ βαρεὰ Ἑλληνικὰ σκάφη. ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν πλοίων του ἀπῆλθῆσαν ἐξ Ἑλλάδος οἱ πρεσβευταὶ τῶν Κέντρ. Αὐτοκρατοριῶν

8 4 ο ν

Ὁ Κάρολος Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ μετέχε τῆς ἀποβάσεως ἀγῆματος ἐκ 2.500 ἀνδρῶν εἰς Πειραιᾶ, τὸ ὅποιον ἐβάδιε κατὰ τὴν Ἀθηνῶν τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1916 (Πρόκειται περὶ τῶν ἐπισημοῦν τῶν «Νοεμβριανῶν», τὰ ὅποια προεκλήθησαν ἐκ τῆς ἀπαιτήσεως τῶν Συμμάχων ὅπως παραδοθῆ εἰς αὐτοὺς τὸ πυροβολικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ). Γενικῶς ἡ δόρασις του κατὰ τὸ 1915 - 1916 καὶ ἡ διοικήσις του ἐθεωρήθησαν ἐν Γαλλίᾳ λίαν χλιαραὶ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀντικατεστάθη. Συνέγραψε τὰ διβλία «Μακριναὶ ὥραι», «Ἀναμνήσεις ἐνὸς ναυτικοῦ» καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ γεγονότα τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου «Ἀναμνήσεις πολέμου ἐνὸς ναύαρχου».

Μετὰ τὴν παρεμβολὴν αὐτῆν συνεχίζομεν τὴν παραθεσιν τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Σαρραῖν.

Ἡ νέα αὐτὴ ἐμπλοκή, ἡ νέα βούλησις, ὁ φόβος ἀπωλείας πλοίων, ὁ τρόμος διὰ τὸ ὑπερῶχιον (τὸ ὅποιον, ἐν ταῖσιν, εἶχεν ἐπισημανθῆ εἰς τὰς Βαλεαρίδας καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ ἐμφάνισις καθίστατο συνεχῶς ὀλιγώτερον πιθανή) προεκάλει μετὰ τῆς ἀνωτέρας διοικήσεως τοῦ Ναυτικοῦ μας ἄχωρῶμενον ὅπισθεν τῶν τεχνικῶν γνώσεών του, καὶ τοῦ κ. Γκιγιεμέν ἄχωρῶμενον ὅπισθεν τῶν δικαιωμάτων του — ἀφοῦ εἶχεν ἐπιφορτισθῆ μὲ τὴν προετοιμασίαν ὄλων πρὸς ἐπιτυχίαν — προσεκάλει, λέγω, ἀνταλλαγὴν τηλεγραφημάτων, ἐνῶ ὁ χρόνος παρήρχετο καὶ οὐδεμία ἐπιχειρήσις ἤρχιζεν. Ἀντελήφθη τοῦτο μετὰ σειράν συζητήσεων μετὰ τοῦ Ναυτικοῦ καὶ ἐν τῇ προσπάθειᾳ νὰ ὀδηγήσω εἰς λύσιν κατὰ τὴν 21.00' ὥραν, ἀπήνθυνα τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2779)2 τηλεγράφημα διὰ νὰ καθορίσω τὸν χρόνον ἐνάρξεως τῆς ἐπιχειρήσεως:

«Μετὰ νέαν συζήτησιν μετὰ τοῦ ναύαρχου Νταρτιζ, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν δυνατότητα ἐνάρξεως τῆς ἐπιχειρήσεως.

» Ὁ ναύαρχος θεωρεῖ πιθανὴν τὴν

αφίξειν του στόλου και των δυνάμεών μου την πρωίαν της Πέμπτης. Τα στρατεύματα θα αποβιβασθούν εις τον Πειραιά. Ο στόλος αφού παραπλεύση του Φαλήρου θα προσεγγίση εις Σαλαμίνα όπου θα άγκυροβολήση εν επιφυλακή. Τα ύδροπλάνα (πρό του βομβαρδισμού δια των πυροβόλων των πλοίων τον όποιον θα ήθελε να άποφύγη ο ναύαρχος), θα ήδύναντο εν άνάγκη να ρίψουν μερικάς βόμβας εις τα Βασιλικά. **Ανάκτορα.** Ο στρατηγός Ζερόμ έλαβε την διαταγήν να άναμένη οδηγίας σας και θα δράση συμφώνως προς αυτάς. Τολμά να επιμεινω όπως γίνη άποδεκτή η Πέμπτη.

Η άβεβαιοτης περί της ήμερομηνίας ήτο πλήρης, ως δεικνύει το άκόλουθον τηλεγράφημα του πρέσβους της Γαλλίας προς έμέ, ληφθέν κατά την 21.50 :

«Θά σας ήμουν εύγνώμων εάν συμφωνήσετε μετά του Ναυτικού ώστε αι δυνάμεις τας όποιας στέλλετε να διμηθούν να φθάσουν μετά της Μοίρας κατά την Τετάρτην 21ην τρέχοντος, κατά την 11ην πρωίην, έκτός εάν ύπάρχη άπόλυτος άδυναμία όποτε ως άκολουθήσουν την Μοίραν όσον το δυνατόν ταχύτερον.

Ημουν έτοιμος δια την Τετάρτην. Άλλ' η ναυτική Μοίρα δεν ήτο. Έξ άλλου ο κ. Γκιγιεμέν άνέφερε προς το Ναυτικόν μόνον περί 8.000 άνδρων προς άπόβασιν. Διέθετον 7.500 άνδρων. Η Άλδιών εφάνητο να άποσύρεται...

Η Κυριακή 18η Ιουνίου ήναλλήθ εις συζητήσεις μετά του Ναυτικού και της πρεσβείας των Άθηνών ένεκα των ήδη μνημονευθεισών αιτίων. Άλλ' ως εάν μη ήρκει η έν λόγω έμπλοκή, ήθέλησε και το Γενικόν Στρατηγειον να προσθήσθ το μέρος του. Εις τας 22.50' ειδοποιήθη τηλεγραφικώς ότι έπρεπε να έξασφαλίσω την μετάβασιν ταξιαρχίας εις Άθήνας. Το τηλεγράφημα τουτο κατέληγε δια της έπιτακτικής φράσεως:

«Λάβετε εν άπολύτω μυστικότητι όλα τα άναγκαία μέτρα ώστε η μεταφορά της έν λόγω ταξιαρχίας να γίνη το ταχύτερον δυνατόν εύθως ως δοθή η σχετική διαταγή».

8 5 ο ν

Ητο Κυριακή έσπερα, ώρα ενδεκάτη. Αι διαταγαί δεν ήτο δυνατόν να φθάσουν εις τους εκτελούντας αυτάς, εις τον στρατόν, πρό της πρωίας της Δευτέρας. Το Γενικόν Στρατηγειον ήγνώει άκόμη το άκριβες σημείον όπου εστάθημεν αι διαθεσίμοι δυνάμεις. Έχρηάζοντο 48 ώραι, ίσω, τρεις

ήμέραι, προς συγκέντρωσιν αυτών εις Θεσσαλονίκην, άλλη δε μία και πλέον ήμέρα δια την μεταφοράν αυτών εις Άθήνας. Ταυτα μάς εξηνάγκαζον εις άναβολήν της έπιχειρήσεως δια το έπόμενον Σάββατον, αν και είχε προγραμματισθή δια την Τετάρτην υπό εκείνου ο όποιός την είχε θελήσει, σχεδιάσει και κατευθύνει. Ητο δυνατόν να πραγματοποιηθή την Τετάρτην ένεκα των ήδη γενομένων προτοιμασιών. Καθίστατο άδύνατον κατόπιν των διαταγών εκ Σαντιγύ. Είναι άραστον να διοική κανεις εκ Γαλλίας και είναι κορών να διατάσση θαλασσίαν μεταφοράν χωρίς να γνωρίζη τι έπιθυμεί και δύναται το έπί τόπου ναυτικόν. Κατά την Κυριακήν αυτήν, και μάάλιστα κατά την έσπεράν, ήρχισεν η άσυμκαρτησία.

Δευτέρα 19' Ιουνίου. Η άνάμιξις του Γενικού Στρατηγείου έπηξάνετο. Κατά την πέμπτην πρωίην έλαβον διαταγήν να οργανώσω την άποστελλομένη ταξιαρχίαν επί της εξής βάσεως: «Έν έπιτελείον ταξιαρχίας, δύο συντάγματα πεζικού, δύο μοίρας πεδινού πυροβολικού άνευ συζυγαριών πυρομαχικών, άπόσπασμα μηχανικού και ήλην ήππικόν» (τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 2722)M).

Ητο η κλασική σύνδεσις θέματος της Σχολής Πολέμου. Έάν ύπάρχον τραυματίαι πώς θα ένοσπλευοντο; Έάν εγίνοντο ταραχαί, συλλήψεις; Δεν μετεβαίναμεν εις Άθήνας δια να εκτελεσώμεν τακτικήν άσκησιν. Οι χωροφύλακες έχρηαίζοντο η όχι; Έκ ποιάς ζώνης θα έπείτρεπον αι άνάγκαι της στιγμής, και η πολεμική κατάσταση εις άπομακρόνωμεν τας δυνάμεις αυτάς; Ο ύπεύθυνος συντάκτης του έν λόγω τηλεγραφήματος δεν ένδιεφερετο δια πάντα ταυτα. Έπρεπεν, όμως, να υποβληθή προς αυτών άναφορά και να του γνωστοποιηθή η ήμερομηνία καθ' ήν θα ήσαν έτοιμοι αι δυνάμεις να επιβιβασθούν εις την Θεσσαλονίκην, δια να δώση εν συνεχεία διαταγάς εις το Γαλλικόν ναυτικόν πράγμα που ήρσανώς θα... έπετάχυνε τας κινήσεις!

Το Ναυτικόν παρεσύρετο συνεχώς περισσότερον εις τεχνικάς συζητήσεις. Χρήσιμον άποτέλεσμα το όποιον προέκυψεν εκ των Βυζαντινών συζητήσεων ήτο το εξής: η ήμερομηνία της Τετάρτης 21' Ιουνίου άπερρίφθη σαφώς υπό του ναυάρχου Νταρτίζ, ο όποιός υποκατέστησε τον ναύαρχον Μορά. Τουτό συνέβη διότι το τηλεγράφημα του κ. Γκιγιεμέν που άριζεν αυτήν την ήμερομηνίαν, είχε φθάσει πολύ άργά, ως έλεγον, ώστε να είναι άδύνατος η δράσις κατά την ήμέραν εκείνην. Προετίμητο η

ήμερομηνία της 22ας.

Έχον άπευθύνει σχετικόν τηλεγράφημα από της προηγουμένης ήδη, με την σκέψιν ότι έχρηαίζετο να γίνουν παραχωρήσεις δια να έπιτευχθή κάτι. Έν τούτοις δια να καταστήσω αισθητόν εις Άθήνας ότι αι δυνάμεις μου δεν εύθύνοντο δια την καθυστέρησιν, έκρινα σκόπιμον να τηλεγραφήσω προς τας Άθήνας τα εξής:

«Ο έπιτελάρχης μου μου άναφέρει ότι συμφώνως προς τηλεγράφημα η αφίξις των δυνάμεων εις Άθήνας αναβάλλεται δια την Πέμπτην. Αι δυνάμεις επιβιβάζονται τώρα και θα είναι έτοιμοι αύρουν την ενάτην πρωίην δια να άποπλεύσουν. Συνεπώς, θα δύνανται να εύρίσκωνται την πρωίαν της Τετάρτης εις τον Πειραιά, ως εξήτησεν ο πρέσβυς της Γαλλίας».

Έξ άλλου, πρό αυτής της σειράς των τηλεγραφημάτων και παρά τους διαταγμούς τους όποιους άφηναν να διαφανού, ο πρέσβυς της Γαλλίας έλαβε σταθεράν άπόφασιν και μου έτηλεγράφησε κατά την 15.30' άπογευματινήν ότι: «Συμφωνώ δια Πέμπτην 22αν». (άρ. 267).

8 6 ο ν

Ο πρέσβυς της Γαλλίας ειδοποιήσεν όμοίως και το ναυτικόν. Έίχεν έπιλεγή και άλλη λύσις, έπίσης πώς; υπό τινος; διατί; το ήγνούσιν. Άλλά ήτο βέβαιον: ουδεμία Βρετανική δύναμις θα μετείχε της ένδεχομένης κατά των Άθηνών έπιχειρήσεως.

Εις το προμνημονευθέν τηλεγράφημα (υπ' αριθμ. 267), ο κ. Γκιγιεμέν μου άγγέγειλε σην τοις άλλοις ότι η διακοίνωσις των Δυνάμεων θα έπεδίθετο εις τας έννεα και ότι ο Βασιλεύς θα διέθετε τέσσαρας ώρας ίνα άπαντήση.

Ηγνούσιν και συνεχίζω να άγνώω τας διπλωματικάς αμηθείας σχετικώς προς τα τηλεγράφα. Γνωρίζω μόνον ότι δεν πρέπει να δίδεται εις τον έχθρον χρόνος οίσιςδήποτε δράσεως. Άπήντησα δια του εξής τηλεγραφήματος:

«Τολμά να εΐπω ότι εάν ο Βασιλεύς θελήση να οργανώση αντίστασιν θα έχη τον χρόνον να το κάμη και να καλέση και να λάβη ένισχύσεις εάν του δοθή χρόνος έπιτά ώρων. Προς άποφυγήν πολεμικής δράσεως και αιματοχυσίας, άρκούν δύο ώραι η και μία ώρα εάν χρησιμοποιηθούν αυτοκίνητα, τηλεγραφοσ, τηλεφώνω».

Το θέμα εφάνητο λελυμένον. Άλλ' ύπελογίζαμεν χωρίς το Γενικόν Στρατηγειον. Εις τας 21.15' έφθασε νέον τηλεγράφημα (υπ' αριθμ. 2754), εις το όποιόν περιείχοντο δεδομένα όπωσδήποτε ά-

γνωστα εἰς Ἀθήνας. Καθώριζε νέαν ἡμερομηνίαν διὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς διακοινώσεως, δηλ. τὴν Παρασκευὴν 23ην (Ἰουίου) ἀντὶ τῆς Πέμπτης (22ας Ἰουίου), τῆς συμπρωμαμένης ἡμέρας, ὡς ἤδη ἐξηγήθη, ἐν συνεχείᾳ μακρῶν διαβουλεύσεων μετὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν. Ὑπῆρχεν ἐπίσης σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων: καταστροφή τῶν γεφυρῶν καὶ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ὑπὸ τοῦ στόλου εἰς Κόρινθον καὶ Χαλκίδα. Εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας τῆς ἐπιδείξεως προεβλέπετο σειρά ἐνεργειῶν. Ἐνεκα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τὰ πάντα ἐτίθεντο ἐν ἀμφιβολίᾳ.

Τρίτη 20 Ἰουίου. — Αἱ πρώται ὥραι τῆς ἡμέρας ἔφεραν νέας ἐμπλοκάς. Ὁ ναύαρχος Νταρτίτζ ντὺ Φουρνέ μου ἐγνωστοποίησεν ὅτι καὶ ἐὰν ἀπεδέχτο (ὡς ἡμέραν δράσεως) τὴν Πέμπτην, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῆ τὴν καθωρισμένην ὑπὸ τοῦ πρέσβως τῆς Γαλλίας ὥραν, καὶ ὅτι ἡ διακοινώσις ἔπρεπε νὰ ἐπιδοθῆ ὑπὸ τοῦ πρέσβως κατὰ τὴν ἐνδεκάτην πρωϊνὴν καὶ ὄχι κατὰ τὴν ἐνάτην.

Ναύαρχος, διοικητὴς ναυτικῶν δυνάμεων ἀναμφιβολῶς, ἀλλὰ μὴ γνωρίζων πάντα τὰ γεγνησέναι καὶ μὲ οὐδεμίαν εὐθύνην ἐπιφορτισμένος, ἀπλοῦς θεατῆς ἰδίᾳ βουλήσει, ἔρριπτεν οὕτω τὸ ξίφος του εἰς τὴν πλάστιγγα.

Δὲν ἴτο ἀρκετόν. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς διατάγας τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, ὁ κ. Μποιάν μου ἐτήλεγραφήσεν μέσῳ τῆς ἐν Ἀθήναις πρεσβείας (ὑπ' ἀριθμ. 269), ληφθὲν τὴν 8.30'): «Τηρήσατε ἐνήμερον τὸν στρατηγὸν Σαρράιγ ὥστε νὰ σκεφθῆ ἕκ τῶν προτέρων ποῖα μέτρα νὰ λάβῃ εἰς περίπτωσιν ἐχθρικής δράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς Θεσσαλονικίην ἐν συνδυασμῷ πρὸς Βουλγαρικὴν ἐπιθεσίαν».

Ταυτοχρόνως ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας μου διεβίβασεν ἀντίγραφον τηλεγραφήματος τὸ ὁποῖον ἔστειλλε πρὸς τὸν ναύαρχον Νταρτίτζ ντὺ Φουρνέ καὶ τὸ ὁποῖον συναυξήζετο οὕτως: «Τώρα πλέον, δὲν καταλαβαίνω ἀπολύτως τίποτε». Ὁ κ. Γκιγιεμὲν εἶχε δίκαιον.

Πρὸ τῶν τοιούτων ἀναβολῶν εἶχον ἀναλάβει τὴν εὐθύνην καὶ εἶχον διατάξει τὴν ἐπιβίβασιν τῶν δυνάμεων καίτοι ἄνευ σχετικῆς ἐντολῆς, καὶ πρὸς πλήρη ἐνημέρωσιν τοῦ πρέσβως τῆς Γαλλίας ἐτήλεγραφήσα:

87ον

Ὅλοι αἱ δυνάμεις ἐπεβιβάσθησαν. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναχωρήσουν καὶ ἡ ἐπιχειρήσις νὰ πραγματοποιηθῆ κατὰ τὴν Τετάρτην, ὡς τὸ

ἐπεθύμουν. Ἐν τούτοις, φαίνεται ὅτι ὠρίσθη ἡ Πέμπτη.

» Ἐλοδον, ὅμως, τηλεγράφημα ἐκ Σαντιγιού τὸ ὁποῖον μὲ ἐνημερώνει ὅτι μετατίθεται διὰ τὴν Παρασκευὴν. Σὰς παρακαλῶ νὰ ἐνημερώσετε τὸν κ. Γκιγιεμὲν ὅτι εἶναι σκόπιμον νὰ μὴ παραμείνουν τὰ στρατεύματα ἐπὶ τῶν πλοίων ἀλλὰ ὅτι χρειάζεται δρόσις κατὰ τὴν Πέμπτην. Τομῶ ἐπίσης νὰ ζητήσω ὅπως ἡ ἀπόβασις γίνη εὐθὺς ἀμέσως, ὡς ἐτήλεγραφήσα χθές. Ἐπιμένω ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς ὅπως ὁ Βασιλεὺς διαθέτῃ μίαν ὥραν μόνον διὰ νὰ ὑποταγῇ ἢ νὰ παραιτηθῇ».

Εἰς τὰς 16.35', ὡς εἶν ἐσκόπευε νὰ τορπιλλίσῃ τὴν σχεδιαζομένην ἐπιχείρησιν, τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μὲ διέταξε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς δύο ἐρίπτους πυροβολαρχίας διὰ δύο ἐρίπτων τημάτων καὶ νὰ ἀποστείλῃ ἴλην. Δὲν ἀπήντησα. Οὐδεὶς δύναται νὰ πράξῃ τὰ ἀπραγματοποίητα. Ὅλοι εἶχον ἐπιβιβάσθῃ. Ἐξ ἄλλου μου εἶχε τηλεγραφῆσει κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ κ. Μποιάν νὰ προσέχῃ τὴν Ἑλλάδα; Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀλλάξουν ὅλα τὴν τελευταίαν στιγμὴν.

Ἐλεῖπεν, ὅμως, κάτι ἀπὸ τὴν σαρρείαν τῶν ἀντιφάσεων. Ὁ ὑπουργὸς Ναυτικῶν ἐκάλυψε τὸ κενόν, διὰ τοῦ ἐξῆς τηλεγραφήματος πρὸς τὸν ναύαρχον:

«Κατόπιν συμφωνίας μετὰ τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως, ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι ἡ διακοινώσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα θὰ ἐπιδοθῆ κατὰ τὴν αὐρίον, 21ην (:Ἰουίου). Ἡ διακοινώσις αὕτη δὲν ἔχει χαρακτῆρα τελεσιγράφου καὶ θὰ δοθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν χρόνος διὰ νὰ ἰκανοποιηθῇ τὰ αἰτήματα τῶν Συμμάχων.

» Ἐὰν δὲν ἰκανοποιηθῶμεν ἐντὸς διημέρου, ἡ διακοινώσις μας θὰ συνοδευθῇ ὑπὸ τελεσιγράφου μὲ βραχυτάτην διορίαν καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξιν δυνάμεων. Ὅθεν, λάβετε μέτρα ὥστε νὰ εἰσθε ἔτοιμος νὰ ἐκτελέσητε, μάλισ ἐκπνεύση ἡ διορία, τὰ ποικίλα μέτρα ἐπιβολῆς τὰ ὁποῖα προβλέπονται, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἀποβάσεως εἰς πειρασιτῆ ἀνάγκη.

» Νὰ εἰσθε ἔτοιμος ἐπίσης εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἤθελον ἐμφανισθῆ περιπλοκαὶ ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τῆς διακοινώσεως, ὥστε νὰ ἀνταποκριθῆτε πρὸς πάσαν πρόσκλησιν τοῦ πρέσβως τῆς Γαλλίας. Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἀρχίσουν αἱ ἐπιχειρήσεις, ἔχετε πᾶσαν ἐλευθερίαν πρὸς ἐνεργείαν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν, τῶν ὁποίων σὰς ἀνήκει καὶ

ἡ ναυτικὴ διεύθυνσις. Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν, ἐν τούτοις, ἐπιτρέπεται νὰ ἀντιμετωπισθῇ περίπτωσις βομβαρδισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν».

Ὅλοι εἶχον δώσει διατάγας. Οὐδεὶς συντονισμὸς ὑπῆρχεν. Ὅλα εἶχον μεταβληθῆ. Θὰ ἐχρειάζετο, λοιπόν, νὰ ἐξετασθῇ τὸ θέμα καὶ πάλιν ἐξ ἀρχῆς;

Τετάρτη 21 Ἰουίου. Κατὰ τὴν 01.00' πρωϊνὴν ἐλήφθη τηλεγράφημα ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ τῆς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν: «Τὰ πάντα εἶναι ἔτοιμα... ἀλλὰ καὶ τὰ πάντα θὰ ἀποδειχθῶν πιθανώτατα ἀχρηστα, διότι ἡ Κυβέρνησις παραιτεῖται». Τὸ τηλεγράφημα ἴτο ἐκνευριστικόν. Ἠρκέσθη νὰ καταγράψω τὴν εἶδησιν. Ἀλλὰ τὸ Ναυτικόν ἠγρύπνει. Προσεφέρετο καταπληκτικὴ εὐκαιρία νὰ κερδηθῇ καὶ πάλιν χρόνος νὰ ὑπάρξῃ προοπτικὴ. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν καθυστέρησε. Τὰ πλοῖα μὲ τὸν στρατὸν, ποῦ ἔπλεον πρὸς Ἀθήνας, ἀνεκλήθησαν.

88ον

Ἐχρειάζετο νὰ ἀντιμετωπισθῇ πλῆγμα πάντοτε ἐνδεχόμενον, λόγῳ τῆς δολιότητος τοῦ «Ρούπελ τοῦ Δωδεκάπου» (Σημ. Συντ. Ἡ ἐπισημνία αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τῶν Γάλλων εἰς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ρούπελ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, εἰρωνικῶς). Εἰς τὰς 12.10' ἀπέστειλα τηλεγράφημα πρὸς Ἀθήνας, κρούων κώδωνα κινδύνου:

«Ὁ ναύαρχος (: Νταρτίτζ ντὺ Φουρνέ) μάλισ ἀνεκάλεσεν εἰς Θεσσαλονικίην τὰ μεταφέροντα τὴν ταξιαρχίαν πλοῖα, κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ Ναυτικῶν, ὁ ὁποῖος τὸν ἐνημέρωσεν ὅτι κατὰ τὴν 21ην θὰ ἐπεδίδοτο διακοινώσις εἰς Ἀθήνας; διὰ τῆς ὁποίας θὰ παρεῖχτο εἰς τὸν Βασιλέα χρόνος τεσσαράκοντα ὀκτὼ ὥρων πρὸς σκέψιν, καὶ ἡ ὁποία δὲν θὰ ἴτο τελεσίγραφον».

Ὁ κ. Γκιγιεμὲν μου ἀπήντησεν ἀμέσως: «Ἡ ἀπόφασις αὕτη εἶναι καταστρεπτικὴ. Τηλεγραφῶ πρὸς τὸν ναύαρχον διὰ τὸ ἀσυρμένον καὶ ἀπευθύνω πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα: «Θὰ λάβετε περισσώτερον λεπτομερεῖς πληροφορίας διὰ δευτέρου τηλεγραφήματος».

» Ὅ! σὺ ἀδελφοί μου καταπλάγησαν, καὶ ἐγὼ, εὐθύς ὡς ἐπληροφορήθησαν διὰ τηλεγραφήματος τοῦ στρατηγῶ Σαρράιγ ὅτι, κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ Ναυτικῶν, ὁ ναύαρχος Νταρτίτζ ντὺ Φουρνέ ἀνεκάλεσεν εἰς Θεσσαλονικίην τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα μεταφέρον τὰς δυνάμεις μας.

» Ἀπευθύνω ἀπὸ κοινῆ μετὰ τῶν συναδέλφων μου, τὸ ἀκόλου-

θον τηλεγράφημα πρὸς τὸν καυαρχὸν ἀρχηγὸν τῶν δυνάμεων: «Οἱ πρέσβεις τῶν Συμμάχων θεωροῦν τὴν παρουσίαν δυνάμεων ὡς ἀπαραίτητον ἐνὸς τοῦ βραχυτέρου δυνατοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις ἔχουν εἰδοποιηθῆ ὅτι αἱ ναυτικά καὶ στρατιωτικά δυνάμεις μας ἔρχονται μόνον νὰ ὑποστηρίξουν τὰ αἰτήματά μας ἀνευ ἐξθρικής διαθέσεως καὶ ἡ εἰρηνικὴ ἀπόβασις τῶν δυνάμεων ἐξηγγέλη διὰ τὴν πρῶτην τῆς αὔριον χωρὶς νὰ προκαλέσῃ ἀντιρρήσεις τοῦ Βασιλέως».

Ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῶν συναδελφῶν μου ἀναλαυθῶν ὅλας τὰς εὐθύναις καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ ἀνακαλέσῃτε τὴν διαταγὴν τὴν ὁποίαν φέρεται ὅτι ἐδώσατε πρὸς ἐπὶ ἄνδρον τῶν δυνάμεων εἰς Θεσσαλονίκην. Πρέπει νὰ εὐρίσκωνται ἐδῶ αὔριον διὰ νὰ ἀποφευχθῶν σοβαρὰ ἐνδεχόμενα». Κοινοποιῶ τὸ παρὸν τηλεγράφημα πρὸς τὸν Πρέσβηρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ πρὸς τὸν Σαρράϊγ.

Οἱ συνάδελφοί μου καὶ ἐγὼ δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἀπορρίκωμεν τὴν εὐθύνην τῶν λίαν σοβαρῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθῶν, ἐὰν δὲν ἔχωμεν εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὴν δέουσαν στιγμὴν τὰς ἀναγκασίας δυνάμεις πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικῶς καθωρισμένου τῆ ἐγκρίσει τῆς Κυβερνήσεως σχεδίου ἐνεργείας».

Με διαφορὰν εἰκοσι τεσσάρων ὥρῶν ἡ Κυβέρνησις κατόπιν προτάσεως ἐκ Λοιδίνου εἶχε μεταβάλει τὰ πάντα. Τὸ Ναυτικὸν εἶχε ἀποστείλει τὰς δυνάμεις ὅπως εἶχε Θεσσαλονίκην. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι τῶν τελευταίων ἡμερῶν εἶχον καταστῆ ἀχρηστοί.

Πέμπτη 22 Ἰουνίου. — Εἰς τὰς 00.05, μετὰ τὸ μεσονύκτιον, τηλεγράφημα τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκόλουθου συνάφισε τὴν νέαν κατάσταση, τὴν θεατρικὴν λύσιν ποῦ ἔδωσεν ὁ Βασιλεὺς μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ ἀγαπητοῦ του πρωθυπουργοῦ Σκουλούδη. «Ὁ Ζαΐμης ἐδήλωσεν ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως ὅτι ἡ διακοίνωσις ἐγένετο ἀποδεκτή. Τότε οἱ πρέσβεις τῆς Ἀντάντ ἀπεφάσισαν ὅτι ἡ ἀφίξις τῆς μοίρας καὶ τῶν δυνάμεων εἰς Πειραιᾶ δὲν εἶχε πλέον νόημα. Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ Βασιλεὺς ἐξηπάτησε τὴν Ἀντάντ διὰ μίαν ἀκόμη φοράν. (Σημ. Συντ.: Τὴν παραίτησιν κατὰ τὴν 8)21 Μαΐου 1916 κυβερνήσιν διεδέχθη ἕτερα ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἐξεδηλώθη τὸ Κίνημα τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν 18ην) 30ην, Αὐγούστου 1916).

89 ο ν

Διατί εἶχε καμφοῆ, ὁ Βασιλεὺς;

Ἦγνοει τὰς ἀντιθέτους διαταγὰς αἱ ὁποῖαι εἶχον δοθῆ ὑπὸ τοῦ Ναυτικοῦ. Ἦγνοει ὅτι οἱ Παρίσιοι καὶ τὸ Λονδίνον δὲν εἶχον συμφωνήσει εἰσέτι. Εἶχεν ἀπλῶς μεταστραφῆ διὰ νὰ ἀναμείνῃ καλλιτέρας ἡμέρας. Ἀφ' ἑτέρου, καθ' ἣν στιγμὴν ἐφαίνετο ὅτι ὅλα εἶχον ἀπολεσθῆ δι' ἡμᾶς, ὅλα εἶχον ρυθμισθῆ.

Ναί, ὅλα εἶχον λήξει. Ναί, ἡ κωμῶδια εἶχε περατωθῆ. Ἐνδεχομένως, ὁμως, προετοιμάζεται δρᾶμα ὡς δευτερον μέρος μίας τραγωδίας. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι νικητῆς. Ἐν τούτοις θὰ ἀντιληφθῆ ὅτι ὀφείλει τὴν νίκην του εἰς τὴν τύχην. Οἱ Σύμμαχοι εἶναι νικηταί, καὶ αὐτοί, ἀφοῦ τὰ αἰτήματα τῆς διακοίνωσέων τῶν ἐγένοντο ἀποδεκτὰ κατ' ἀρχὴν. Ἀλλὰ θὰ διαπιστώσων ταχέως ὅτι ὁ Κάιζερ εἶναι ἀκόμη κυρίαρχος εἰς Ἀθήνας.

Ἡ Βρετανία φιλοδοξεῖ εἰς ἀφ' ὑψηλοῦ ἀπομόνωσιν εἰς τὴν Βαλκανικὴν σύγκρουσιν. Ἡ Γαλλία ἐνθυμεῖται πάντοτε τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν γῆν καὶ ἀπαναλαμβάνει ἤδη σιγὰ - σιγὰ τὴν παλαιὰν μελωδίαν τῆς «Τζοκόντας» ἡ ὁποία ἀρχίζει: «Καὶ ἐπιστρέφει κανεὶς εἰς τὴν πρώτην ἀγάπην του...».

Καὶ ἡ τρικυμία θὰ ἐκσπάσῃ καὶ πάλιν μετὰ τὴν γαλήνην. Καὶ τὰ αὐτὰ λάθη, αἱ αὐταὶ κρίσεις, τὰ αὐτὰ σφάλματα ὀργανώσεως θὰ ἐπαναληφθῶν. Ἐὰν ἡ τύχη θελήσῃ νὰ μᾶς εὐνοήσῃ διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ἀναμφιβόλως ἡ πιθανὴ τραγωδία εἶναι δυνατόν νὰ μεταβληθῆ εἰς κοινὸν «βωντεβίλ». Ἀλλὰ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ προκαλῆ τὴν Μοῖραν!

Σημ.: Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ εἶχε συνταχθῆ κατὰ τὴν 10ην Ἰουλίου 1916. Αἱ σφαγαὶ τῶν ναυτῶν μας εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου ἐπεβεβαίωσαν, δυστυχῶς, τὴν ἀκρίθειαν τῶν προβλέψεών μου. (Σημ. Συντ. Ἀναφέρεται εἰς τὰ περίφημα «Νοεμβριανά». Τὰ γεγονότα ὡς περιγράφονται εἰς τὸ σύγγραμμα πρὸς αὐτὰ κείμενον τοῦ Σαρράϊγ, τὸ ὁποῖον παρενεβλήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς κεφάλαιον εἰς τὸ μετὰ τὸν πόλεμον γραφὸν βιβλίον του, κινεὶ τὴν ἀπορίαν τοῦ ἀγνώστου σχετικῶς μετὰ τοὺς σκοποὺς τῶν Συμμάχων ἐν Ἑλλάδι. Λαμβανόμενον ὑπ' ὄψιν μόνον τῶν γραφομένων ὑπὸ τοῦ Σαρράϊγ, προκύπτει ὅτι ἡ Ἀντάντ δὲν εἶχεν ἠγεσίαν συμφωνῶν πρὸς τὰ κοινὰ σχέδια. Ὅχι μόνον διεφώνει ἡ Βρετανικὴ πρὸς τὴν Γαλλικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπουργοὶ τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως διεφώνουν μετὰ τῶν καὶ πρὸς τὸ ὑπὸ τὸν Ζοφρ Γενικὸν Στρατηγεῖον. Ἀς προστεθῆ ὅτι ἡ ἐπὶ τόπου ἠγεσία τοῦ Βαλκανικοῦ μετώπου ἦτο ἐξ ἴσου διχασμένη

καὶ μάλιστα ὁ ἀρχηγὸς τῶν χερσαίων δυνάμεων Σαρράϊγ διεφώνει τόσον πρὸς τοὺς ἀνωτέρους του τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου ὅσον καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων Νταρτζῖ ντὺ Φουρνέ, συνειργάζετο δὲ καλῶς μόνον μετὰ τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβην τῆς Γαλλίας Γκιγιεμέν. Ἐὰν ἡ Ἑλληνικὴ ἠγεσία ἦτο ἠνωμένη θὰ εἶχε δυναθῆ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἄλλως καὶ ὁπωσδήποτε κάλλιον τὴν πιεστικὴν παρουσίαν τῶν Συμμαχικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων».

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ἄγγλοι, οἱ μόνοι σύμμαχοι μας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἦσαν ἀνεξάρτητοι.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἦτο ἀνώμαλος. Εἶναι ὁμως, ἀληθές ὅτι ὁ στρατηγὸς Μείχων συνεννοεῖτο πάντοτε μετ' ἐμοῦ καὶ ὅτι ἐκινούμεθα ἀπὸ κοινού. Ἐπρόκειτο περὶ ἀσθρομήτου ὑπαγωγῆς εἰς τὴν περὶ βαρξίαν. Ἐν τούτοις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῶν ἐπὶ μακρὸν διευθυνόμενοι οὕτως αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις, ἀφοῦ ὁ λόρδος Κίτσεπερ διώκει ἐκ Λοιδίνου τὰς Βρετανικὰς δυνάμεις.

90 ο ν

Κατ' αἴτησιν τοῦ κ. Μπριάν, οἱ Βρεταννοὶ κατέληξαν νὰ με ἀναγνωρίσουν ἐπισημῶς ὡς διοικητὴν τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων. Κατὰ τὴν 16ην Ἰανουαρίου 1916 μοῦ ἀπενεμήθη αὐτὸς ὁ τίτλος. Συνέχισα ὁμως τὴν αὐτὴν συμπεριφορὰν ἐναντι τοῦ στρατηγοῦ Μείχων ἐπειδὴ δὲν ἤθελα κατ' οὐδὲνα τρόπον νὰ θίξω τὸν λαμπρὸν αὐτὸν συνάδελφον καὶ συνεργάτην ἀπὸ τῶν πρώτων στιγμῶν. Ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ ὁ Λόρδος Κίτσεπερ δὲν ἔπαυε νὰ ἐπιζητῆ ὅπως κυριαρχῆ πάντων.

Ἡ ἀφίξις τῶν Σέρβων ἐπεδείνωσε τὴν κατάστασιν. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ ἦτο ὁ πρίγκιψ ἀντιβασιλεὺς τῆς Σερβίας (Σημ. Συντ. Πρόκειται περὶ τοῦ τότε διαδόχου καὶ ἀντιβασιλέως τῆς Σερβίας Ἀλεξάνδρου (Καραγεώργεβιτς) (1888 - 1934) δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ βασιλέως Πέτρου Α', τὸν ὁποῖον καὶ διεδέχθη ὡς Ἀλέξανδρος Α' τῆς Σερβίας. Οὗτος ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιβασιλέως καὶ ἀρχιστρατηγῶν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἐκρήξιν τοῦ Α Παγκοσμίου Πολέμου. Ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων κατὰ τὸ 1921 καὶ μετὰ ὀκταετίαν (1929) ἐπέβαλεν εἰς τὴν πατρίδα του δικτατορίαν. Ἐπειδὴ ἠγνόει ἰδιαιτέρως τοὺς Σέρβους δυσπρόσπῃσε τὰς λοιπὰς ἐθνικὰς δυνάμεις τῆς Νοτιοσλαβίας, ὡς με-

τωνομάσθη τὸ Βασίλειον ἀπὸ τοῦ 1929. Συνέπηξε μετὰ τῆς Τσοχοσλοβακίας καὶ τῆς Ρουμανίας τὴν «Μικρὰν Ἀντάντ». Ἐνυμευθὴ τὴν πρίγκηπισσαν Μαρίαν τῆς Ρουμανίας ἐξ ἧς ἀπέκτησε υἱόν, τὸν Πέτρον Β'. Ἐδολοφονήθη εἰς Μασσαλίαν τῷ 1934 ὑπὸ Κροατῶν τρομοκρατῶν. Ἦτο ἐξόχως Γαλλόφιλος, ὡς καὶ ὁ πατήρ του, διὰ καὶ ἐνισχύθη ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ κατὰ καὶ μετὰ τὸν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον).

Ἡ ἀπόβασις τῶν Σέρβων ἐπραγματοποιεῖτο καὶ ἀκόμη δὲν εἶχον ρυθμισθῆ αἱ σχέσεις μου μετ' αὐτῶν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ τοῦ στρατηγοῦ ντὲ Μοντεζίρ καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον διηύθυνον ἀπολύτως τοὺς νέους συμμάχους μας. Οὕτῃ αὐτῇ τὰ κατὰστασις ἦτο δυνατόν νὰ δικαιωισθῆ.

Κατὰ τὴν 23ην Ἰουλίου πρῶτον τηλεγράφημα (ὑπ' ἀριθμ. 5655), τὸ ὅποιον με ἐνημέρωσεν ὅτι θὰ ἤρχιζον αἱ ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τῆς 1ης Αὐγούστου, ἐρρυθμίσεν ὡς ἐξῆς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως μετὰ τῶν Ἀγγλων εἰς θέματα διοικήσεως:

«Αἱ ὁδηγίαι σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἐπίθεσιν, ὡς καὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιχειρήσεων θὰ καθορισθῶν διὰ κοινῆς συμφωνίας μεταξὺ τῶν ἀνωτάτων διοικητῶν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βρετανίας.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἄνω ὁδηγίων ὁ διοικητὴς τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων θὰ παράσχη πρὸς τὸν διοικητὴν τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων τὴν ὑποστήριξιν καὶ τὴν συνεργασίαν του κατ' ἀναλογίαν τῶν δυνάμεων καὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς του στρατοῦ. Ἐξ ἄλλου, θὰ εἶναι ὑπεύθυνος ἐναντι τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν δυνάμεων του.

«Ὁ διοικητὴς τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων θὰ ζητῆ τὴν γνώμην τοῦ Βρετανικοῦ διοικητοῦ διὰ τὴν σχεδιαζομένην χρησιμοποίησιν τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων. Ὑπ' αὐτὴν τὴν προϋπόθεσιν θὰ ἔχη ὡς ἀρχιστρατήγος τὴν ἐλευθερίαν νὰ καθορίζη τὰς ἀποστολάς, τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, τὰς ζῶνας δράσεως καὶ τὴν ἡμερομηνίαν ἐνάρξεως ἐκάστης ἐπιχειρήσεως».

Οὐδὲν εἶχεν ἀποφασισθῆ ἀκόμη περὶ τῶν Σέρβων καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐπιχειρήσεις ἤρχιζον. Μόνον τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἤσκει ἐπισημῶς τὴν διοίκησιν.

9 1 ο ν

Τηλεγράφημα (ὑπ' ἀριθμὸν 6319) Μ τῆς 2ας Αὐγούστου) ἐρρυθμίσεν τελικῶς τὸ θέμα ὡς ἐξῆς:

«Τὸ ζήτημα τῆς διοικήσεως τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ ἐλύθη διὰ τῆς ἐξῆς μεθοδεύσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεδέχη ἡ Σερβικὴ κυβέρνησις: ὁ στρατηγὸς Σαρράϊν, ἀνώτατος διοικητὴς τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, θὰ ἀσκή τὴν διοίκησιν ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως Πέτρου καὶ τῶν Συμμάχων. Κατὰ συνέπειαν, ἔχετε πᾶσαν ἀνεσιν ὅπως καθορίσετε διὰ τὸν διοικητὴν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ τὰς ἀποστολάς, τοὺς στόχους, τὰς ζῶνας δράσεως, τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἡμερομηνίαν ἐνάρξεως ἐκάστης ἐπιχειρήσεως, ὡς καὶ τὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν θὰ πρέπει νὰ παράσχη πρὸς τὰς γειτονικὰς μονάδας ἢ νὰ δεχθῆ ἐξ αὐτῶν. Ὁ διοικητὴς τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ διατηρεῖ τὴν δυνατὴν ἐπιλογὴν τῶν μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς προσδιορισθησομένης εἰς αὐτὸν ἀποστολῆς. Ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως συμφωνήθη ἡ ὡς ἄνω λύσις ὑπὸ τῶν δύο κυβερνήσεων».

Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς Πέτρος εἶχε παραιτηθῆ ὑπὲρ τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου καὶ οἱ Σέρβοι τὸν ἐθεώρουν ὡς μὴ ἀσκούντα ἐξουσίαν. Κατὰ συνέχειαν ἔλαβον νέον τηλεγράφημα (7379) Μ κατὰ τὴν 14ην Αὐγούστου, διὰ τοῦ ὁποίου μοῦ ἀνετίθετο ἡ ἀρχιστρατηγία «ἐν ὀνόματι τοῦ πρίγκηπος ἀντιβασιλέως καὶ τῶν Συμμάχων».

Τί εἶχε συμβῆ; Τὸ ἀγνοῶ. Σέρβος ἀξιωματικὸς με ἐπληροφόρησεν ὅτι ἡ πρώτη διατύπωσις εἶχε δοθῆ κατόπιν τῆς γνωμοδοτήσεως τοῦ Σέρβου πρωθυπουργοῦ Πάσιτς, ἀλλ' ὅτι δὲν εἶχε συνεδριάσει τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐπὶ τοῦ θέματος.

Σημ. Συν.: Ἐνταῦθα γίνεται παρέμβασις διὰ νὰ βιογραφηθῆ ἀδράως ὁ σημερινὸς Σέρβος πολιτικός Ὁ Νικόλαος Πάσιτς (1846 - 1926) ἦτο μηχανικός. Κατὰ τὴν μετεκπαίδευσίν του, εἰς τὴν Ζυρίχην, ἐγνώρισεν τὸν Μπακούνιν καὶ ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν του. Ἐξελέγη βουλευτὴς διὰ πρῶτην φοράν κατὰ τὸ 1878 καὶ κατὰ τὸ 1881 με ἄλλους ὁμοιδεάτας του ἐσημμάτισε τὸ Ριζοσπαστικὸν Κόμμα τῆς Σερβίας. Ἀνεμίχθη εἰς τὴν λαϊκὴν ἐξέγερσιν τοῦ Ζάγιετσαρ (1883) καὶ παρεμεινεν ἐξοριστὰς μέχρι τῆς παραίτησεως τοῦ Βασιλέως Μιλάν Δ' (1889). Κατὰ τὸ 1891 διωρίσθη πρωθυπουργὸς διὰ πρῶτην φοράν καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτὴν συνῴδεσε τὸν νεαρὸν Βασιλέα Ἀλεξάνδρον Ὁμπρένοβιτς εἰς τὴν Πετρούπολιν. Μετὰ ταῦτα διωρίσθη πρέσβυς εἰς Ρωσσίαν, ὅπου ἐξετιμᾶτο λίαν λόγῳ τῆς Ρωσοφιλίας του.

Ὄταν ὁ Βασιλεὺς Μιλάν ἐπανήθη εἰς τὸν θρόνον, ὁ Πάσιτς

παρατήθη ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ πρέσβεως εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας. Τὸ Ριζοσπαστικὸν Κόμμα περιήλθεν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν καὶ κατὰ τὸ 1899, ὅταν ἐγένετο δολοφονικὴ ἀποπειρα κατὰ τοῦ Βασιλέως, ὁ Πάσιτς κατεδικάσθη μόνον εἰς πενταετὴ φυλάκισιν, λόγῳ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ Ρωσικῆς ἐπεμβάσεως, ἐνῶ οἱ συνεργάται του κατεδικάσθησαν εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα ὡς ἥθικοι αὐτουργοὶ τῆς ἀποπείρας. Ἐδόθη ἐν συνεχείᾳ ἀμνηστία ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι ὁ Πάσιτς θὰ ἀνεχώρει ἐκ Σερβίας.

Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δυναστείας τῶν Ὁμπρένοβιτς καὶ τὴν παλιννόρθωσιν τῆς δυναστείας τῶν Καραγεωργεβιτς, εἰς τὴν ὁποίαν συνετέλεσε σπουδαίως τὸ Ριζοσπαστικὸν Κόμμα τοῦ Πάσιτς, οὗτος ἀνέλαβε τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν (1904), ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐγένετο δις πρωθυπουργὸς (1906 καὶ 1908 - 1910). Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν προαγαγιστῶν τῆς ὑπογραφῆς τῆς Βαλκανικῆς Συμμαχίας (1912) καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Α' Βαλκανικοῦ Πολέμου διωρίσθη διὰ τετάρτην φοράν πρωθυπουργός. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ὑπέγραψεν ἐξ ὀνόματος τῆς Σερβίας τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρουμανίας συμμαχίαν κατὰ τῆς Βουλγαρίας (1913). Διεδραμάτισε σημαντικὸν ρόλον κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου καθεστώτος εἰς τὴν Βαλκανικὴν, δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπιζητήσῃ πολιτικὴν συνεργασίαν μετὰ τῆς Αὐστρίας, παρὰ τὴν Ρωσοφιλίαν του, ἀλλ' οὐδὲν προέκυψεν ἐξ αὐτῆς τῆς προσπάθειας.

9 2 ο ν

Ἡ δολοφονία τοῦ διαδόχου τῆς Αὐστρίας εἰς Σαράγεβου καὶ ἡ ἐκρήξις τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἐξήλθει τὰ πολιτικὰ πάθη τῶν Σέρβων καὶ τοὺς συνεσπείρωσε περὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Πάσιτς, ὁ ὁποῖος σχεδὸν μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου του ἐκυβέρνησε τὴν πατρίδα του καὶ ἐχάραξε τὴν πολιτικὴν τῆς. Ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1914 μέχρι τοῦ 1917 ἐσημμάτισεν αἰκουμηνικὴν κυβέρνησιν, ἀπὸ τοῦ 1917 ὅμως, ἐπανῆλθεν εἰς καθαρὰς Ριζοσπαστικὸν σχῆμα. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ρωσικοῦ καθεστώτος καὶ τὴν Μπολσεβικικὴν Ἐπανάστασιν, ὁ Πάσιτς ἀπώλεσε τὴν μεγάλην δυνάμιν του καὶ τοὺς ὑποστηρικτάς του εἰς τὴν ἀλλοδαπήν καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ προσεγγίσῃ πρὸς τὸ Νοτιοσλαβικὸν Κόμμα μὲσω τοῦ Τρούμιβιτς. Ἀποτέλεσμα τῆς συνεννόησεως ὑπῆρξεν ἡ Διήλωσις τῆς Κερκύρας (Ἰούλιος 1917) διὰ τῆς ὁποίας καθωρίσθησαν αἱ βάσεις τοῦ Νοτιοσλαβικοῦ κράτους.

Μετὰ τὸν πόλεμον ὁ Πάσιτς ἐξεπροσώπησε τὴν Νοτιοσλαβίαν

εις την Διάσκεψιν της Ειρήνης. Ανέλαβεν εκ νέου την πρωθυπουργίαν κατ' Ιανουάριον 1921 και επέτυχε την ψήφισιν του νέου συγκυβερνητικού Συντάγματος της χώρας του (28 Ιουνίου 1921), με άποχην μόνον του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος. Κατά τὰ ἔτη 1922 - 1926 ἔσχημάτισε διαδοχικὰς κυβερνήσεις, προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχῃ συνένωσιν τῶν κομμάτων, καὶ ἐξήραγκαισε τὸν δημοκρατικὸν Ραντίτς νὰ μετὰσχη τῆς τελευταίας κυβερνήσεώς του χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ ἐπίλυσιν τῆς ἐξοχῶς περιπλοκῆς πολιτικῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Σερβίας. Κατ' Ἀπρίλιον 1926 παρητήθη διὰ λόγους υγείας ὑπὲρ τοῦ Οὐζόνοβιτς καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσεν.

Ὁ Πάσιτς ὑπήρξεν ἡ μεγαλύτερα πολιτικὴ φυσιογνωμία τῆς Σερβίας μέχρι τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αὐτὸς ἐδημιούργησε τὸ Νοτιοσλαβικὸν βασίλειον διὰ τῆς συνενώσεως τῶν διαφόρων πολιτικῶν τάσεων καὶ φυλετικῶν μειονοτήτων. Ἠγωνίσθη διὰ τὴν Βαλκανικὴν συνεργασίαν τὴν ὁποίαν ἀπελαμβάνεται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς πατρίδος του. Ὑπήρξεν ὁ ἐνσάρκωτὴς τῆς θεωρίας τοῦ Πανσερβισμού καὶ συνεπορεύθη κατὰ κορὸς πρὸς τὴν Ρωσικὴν (Τσαρικήν) πολιτικὴν.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν ταύτην ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρράϊγ.

Προφανῶς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον εἶχε ἐπιδιώξει νὰ λύσῃ ἀπὸ καθέδρας τὸ ζήτημα τῆς διοικήσεως τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ καὶ εἶχεν ἀποτύχει διὰ μίαν εἰσέτι φοράν.

Κατὰ τὴν 3ην Αὐγούστου ἔλαβον ἐπίσης τηλεγράφημα διὰ τοῦ ὁποίου ἐρρυθμίζοντο αἱ σχέσεις μου μετὰ τῆς Ἰταλικῆς μεραρχίας ἡ ὁποία ἀνεμνετο. Ἡ ἐπιλεγείσα λύσις ἐλάχιστα διέφερον ἐκείνης περὶ τῶν Σέρβων.

Ἡ Γαλλικὴ καὶ ἡ Ἰταλικὴ ἀνωτάτη διοικήσις συμφώνησαν ἐπὶ τῆς ἐξῆς μεθοδεύσεως πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ θέματος τῆς διοικήσεως τῆς Ἰταλικῆς μεραρχίας εἰς Θεσσαλονίκην. Ὁ Γάλλος διοικητὴς θὰ καθορίσῃ τὰς ἀποστολάς, τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, τὰς ζῶνας δράσεως καὶ τὴν ἡμερομηνίαν ἐνάρξεως ἐκάστης ἐπιχειρήσεως. Ὁ διοικητὴς τῆς Ἰταλικῆς μεραρχίας παραμένει ἐλεύθερος ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴν τῶν μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀνωτέρω.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ρώσους, οὐδὲν μοῦ ἀνεκοινώθη περὶ αὐτῶν καὶ ἐκεῖνοι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς Γαλλικὰς δυνάμεις. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ προκειμένου περὶ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας μοῦ διέθεσεν ἐν συνεχείᾳ ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης.

Εὐκόλως γίνεται ἀντιληπτὸν ὁποῖαι ἦσαν αἱ δυσχερεῖαι αἱ ὁποῖαι ἐγενώοντο ἐκ τῶν ποικίλων μορφῶν διοικήσεως. Ἄς προστεθῇ εἰς αὐτάς ὅτι οἱ Ρώσοι δὲν διέθετον πυροβολικὸν ἢ ὑπηρεσίαν τῶν μετόπισθεν, ὅτι οἱ Ἴταλοι δὲν εἶχον ὄρεινόν πυροβολικὸν καὶ ὅτι αἱ ἐπιμελητεῖαι τῶν ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἰδικῶν μας διὰ τινὰ εἶδη τροφίμων, ὅτι ἐλλείπει δυνατητῆταν ἤτο ἀνέφικτος ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν Σέρβων διὰ στοιχειώδους ἔστω ὑπηρεσίας τῶν μετόπισθεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐστεροῦντο τῶν πάντων, ὅτι ἡ σιδηροδρομικὴ ὑπηρεσία ἦτο μίᾳ καὶ ὠφειλε νὰ καλύπτῃ ὅλας τὰς ἀνάγκας τῶν Συμμάχων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἀγγλων.

Ὅταν ἐγένετο προσπάθεια κατὰ διαταγὴν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, ἐκ Σαντιγιῦ, ὅπως ὀργανωθῶν αἱ δυνάμεις εἰς Ἀνατολὴν κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Δυτικοῦ Μετώπου προεκήλησαν μόνον συγκρούσεις καὶ δυσχερεῖαι. Ὅλα ἐκινήθησαν, ἐξ ἄλλου, παρὰ τὰς ἐμπλοκάς ταύτας καὶ μετ' ἐπιωρισμένον προσωπικόν.

9.3 ο ν

Εἶναι ἐπιτόνον ἀλλὰ καὶ ἀχρηστον νὰ ἐπιδιώκαται μεγάλη ἔκτασις ἐξ ἀγάθης πρὸς τὴν ὁμοιομορφίαν, μάλιστα ὅταν ὑπάρχῃ ἔλλειψις προσωπικοῦ καὶ ὅταν ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ἰσραφικής προκαλῆ μόνον ἐξοδα καὶ ἀπώλειαν δυνάμεων.

Θὰ προχωρήσω περισσότερον — καὶ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ ἐδικαίωσε τὰς ἀντιλήψεις μου: ἡ διοικήσις τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων ἀπετέλει ἄπλουτον μῆθον ἐὰν ὁ ἐπιφορτισμένος αὐτὴν δὲν διαθέτῃ ἰδίας ἐφεδρείας. Εἶναι πράγματι δύσκολον, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἀδύνατον — καὶ μοῦ τὸ ἀπέδειξεν ἡ πείρα — ὅπως ἀφαιρουμένων δυνάμεων ἀπὸ ἑκάστου τῶν Συμμαχικῶν στρατῶν πρὸς σχηματισμὸν ἐφεδρειῶν. Παρὰ πάντα τὰ λεγόμενα, αἱ ἐν λόγῳ ἐφεδρεῖαι πρέπει νὰ λαμβάνωνται ἀπὸ τὴν σύνθεσιν τοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ὁ ἀρχιστράτηγος. Ἄλλ' ὁ ὑπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον διοικητὴς τῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος ἀμφοτέρων ὑπολογίζει πάντοτε ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν δυνάμεων του.

Ὁ ἀρχιστράτηγος, λοιπόν, δὲν δύναται λογικῶς νὰ ὑπάρχῃ ἐὰν δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ αἰσθητὴν τὴν ἐπιρροὴν του δι' ἰδίων ἐφεδρειῶν καὶ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν καταλλήλως ἀναλόγων τῶν διαφόρων ἀναγκῶν. Ἐὰν διὰ τινὰ λόγον δὲν ὑφίσταται αἱ ἐφεδρεῖαι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μίᾳ λύσις: ὁ ἀρχιστράτηγος πρέπει νὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ διοικητὴς τῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος του,

ἀνεῦ διασυμμαχικοῦ ἐπιτελείου, μετὰ τὴν δυνατότητα ὅπως, ἐὰν παρίσταται ἀνάγκη, τὸ ἀντικαθιστᾶσάκις χρειάζεται, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κυρίου μέρους τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Εἰς πάσαν ἄλλην περιπτώσιν προκαλεῖται σύγχυσις ἐξουσίας καὶ λάθη δυνάμενα νὰ ἀποδοῦν μοίραϊα.

Δὲν ἐπεκτείνωμαι, διότι ἐπὶ τοῦ θέματος λαμβάνεται μέτρον ἐπιβαλλόμενον ἐκ τῆς ἀνάγκης ὅπως καταστήσῃ σεβαστὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ὁποία ἀποκαλεῖται τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ὁ μόνος ἀρχιστράτηγος, λογικῶς, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος διοικεῖ ἀπ' εὐθείας ὅλους τοὺς Συμμάχους καὶ τοὺς ἐνοποιεῖ ἀναλόγως τῶν στρατιωτικῶν, τακτικῶν καὶ στρατηγικῶν ἀναγκῶν.

(11 Ἰουνίου-16 Αὐγούστου 1916)

Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μοῦ εἶχε ζητήσει δράσιν. Ἄλλ' ὅταν ὅλα ἐφαινοῦντο νὰ δύνανται νὰ ὀργανωθοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἦλθε νὰ με ἰδῇ ὁ στρατηγὸς Μίλν.

Μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι αἱ Βρετανικαὶ δυνάμεις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβουν διότι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεώς του δὲν συνέπιπτε πρὸς τὴν ἰδικὴν μας. Μοῦ ἐζήτησεν ἐπίσης ὅπως συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις του ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος. (Σημ. Συντ.: Τὴν ἐν λόγῳ Βρετανικὴν στάσιν ἀνέφερον ὁ Σαρράϊγ πρὸς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ ἀνωτέρους του δὰ τοῦ παρατιθεμένου εἰς τὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου του τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθ. 1026)3 τῆς 6ης Ἰουνίου 1916, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἀκολουθῆς:

«Ὁ Στρατηγὸς Μίλν μόλις μοῦ ἐγνωστοποίησε τηλεγράφημα ληφθὲν ἐκ Λονδίνου: Ἡ πολιτικὴ τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως εἶναι νὰ μὴ ἐμπλοκῇ εἰς ἐπιθετικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὰ Βαλκάνια. Αἱ Βρετανικαὶ δυνάμεις πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς ἀνεξάρτητος στρατὸς δρῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊγ μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀμύνην τοῦ περιχωρημένου στρατοπέδου τῆς Θεσσαλονίκης.

»Ὁ στρατηγὸς Μίλν μοῦ ἐζήτησεν ἐν συνεχείᾳ ὅπως σχηματίσῃ ἀμυντικὴν διάταξιν πρὸς τὸν Στρυμόνα εἰς τὴν ζώνην ὅπου εὑρίσκειται τώρα ἡ 17η Ἀποικιακὴ Μεραρχία καὶ μετὰ διεβεβαίωσε περὶ τῆς ἀπολύτου συνεργασίας του ὑπὸ τοὺς προβλεπομένους ὑπὸ τῆς κυβερνήσεώς του ὁρους.

»Τὸ ἐμπόδιον αὐτὸ, παρὰ τὰς σοβαρὰς συνεπείας του, δὲν θὰ με ἐμποδίσῃ νὰ ἐπιτεθῶ μετὰ τὰς Σερβικὰς καὶ Γαλλικὰς δυνάμεις ἀπὸ τῆς Πορείας μέχρι τῆς Φλωρίνης».

9 4 ο ν

Είχον αναμίξει τὰς Βρετανικὰς δυνάμεις πρὸς τὰς ἰδικὰς μας ὅχι μόνον διὰ λόγους ἀρχῆς ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῶν συνθηκῶν. Αἱ Βρετανικαὶ μεραρχίαι δὲν ἠδύνατο λογικῶς νὰ εὐρίσκωνται πρὸς μίαν πτέρυγα, ὡς ἦτο ἡ περιοχή τοῦ Στρυμόνος, δεδομένου ὅτι ἡ πλευρὰ αὐτὴ ἐστερεῖτο σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ ὅτι αἱ μεταφορὰ ἦσαν καὶ θὰ εἶναι πάντοτε ὁ ἐφιαλτικὸς τῶν Βρετανικῶν ἐπιτελείων. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ εἶδει νὰ πλαισιωθοῦν. Δὲν θὰ ἐπαναλάβω ἐν προκειμένῳ τὰς ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ θέματος (τὰς ὁποίας οὐδέποτε συνεμερίσθην) καθ' ἃς τὸ Γαλλικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ἀντεμετώπιζε κατὰ τὸ 1915 τοὺς Ἄγγλους. Δοθέντος μάλιστα ὅτι μερικοὶ ἐσπεροῦντο πείρας, ἦτο καλλίτερον διὰ νὰ εἶναι κανεὶς προφυλαγμένος ἀπὸ ἐπεισοδίων νὰ μὴ ἀφήσῃ αὐτοὺς εἰς πτέρυγα, δηλαδὴ εἰς σημεῖον ἐκτεθειμένων.

Αὐτὸ, ὁμῶς, μοῦ ἐξήτει ὁ στρατηγὸς Μίλν. Δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἀρχίσω πολεμικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ ἀναλάβῃ ἐντὸς τεσσαράκοντα ὀκτῶ ὡρῶν τὸ μέτωπον τοῦ Στρυμόνος. Ὅταν ριπτεταὶ κανεὶς εἰς τὸ ἀγνωστον καλλίτερον εἶναι νὰ σκέπτεται πολὺ.

Εἰς τὴν ἀναφορὰν μου κατέληγον ὡς ἐξῆς: «Τὸ ἐμπόδιον αὐτὸ, παρὰ τὰς σοβαρὰς συνεπειὰς του, δὲν θὰ μὲ ἐμποδίσῃ νὰ ἐπιτεθῶ μὲ μόνας τὰς Σερβικὰς καὶ Γαλλικὰς δυνάμεις ἀπὸ τῆς Πορείας μέχρι τῆς Φλωρίνης» (Σημ. Συντ.: Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ μνημονευομένου τηλεγραφήματος ἀναφορὰς τοῦ Σαρράϊγ παρετέθη ἤδη).

Ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθῆ διὰ νὰ προκληθῇ ἡ συμπαράταξις τῆς Ρουμανίας πρὸς τοὺς Συμμάχους.

Κατὰ τὴν 12ην Ἰουλίου 1916 ὁ ρόλος τῆς Στρατιᾶς ἠδύνατο νὰ συνοψισθῇ ὡς ἐξῆς: «Οὐδεμία ἐπιθετικὴ ἐνέργεια. Συγκέντρωσις πλῆσιον τῶν συνόρων πρὸς παρεμπόδιον τῆς ἐλευθερίας κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ». (Τηλεγραφήματα 2265)Μ καὶ 261 τοῦ κ. Μπριάν). Μὲ ἄλλους λόγους: «Νὰ μὴ γίνετον τίποτε καὶ παραλλήλως νὰ γίνεταί κατι. Ἡ Ἄγγλια δὲν θέλει νὰ πολεμήσῃ».

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 25ης Ἰουλίου ἐκλήθην νὰ καταστρώσω σχέδιον ἐπιθέσεως μὲ μόνας τὰς Σερβικὰς καὶ Γαλλικὰς δυνάμεις διὰ νὰ παρασυρθῇ ἡ Ρουμανία (Σημ. Συντ. Ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπιθυμήθησαν πρὸς τὸν στρατηγὸν Σαρράϊγ καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του τὰ ἀπόρρητα τηλεγραφήματα ὑπ' ἀριθμ. 3215

καὶ 3216)Μ τῆς 25ης Ἰουλίου - παρατιθέμενα εἰς τὸ παράρτημα) μὲ τὰς ἐξῆς ὁδηγίας:

«Διὰ τὸν στρατηγὸν Σαρράϊγ καὶ τὸν ἐπιτελάρχην αὐτοῦ ἀποκλειστικῶς.

» Ἴον Μετὰ τὸ τηλεγράφημά μου ὑπ' ἀριθμ. 2835)Μ τῆς 20ης Ἰουλίου τὸ ὁποῖον σὰς ἀνεκοῖνου τὰς ληφθείσας κατὰ τὴν Διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου ἀποφάσεις, ἡ Βρετανικὴ κυβέρνησις ἐγνωστοποίησεν ὅτι:

» Α. Ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν Βρετανικῶν μεραρχιών δὲν θὰ τερματισθῇ πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ αἱ πρόσθετοι δυνάμεις βαρέος πυροβολικοῦ πιθανῶς δὲν θὰ εἶναι ἐτοιμαὶ πρὸ τοῦ Νοεμβρίου.

» Β. Αἱ ἐν λόγῳ μεραρχίαι τελούν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μας μόνον διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τὰς ὁποίας μελετοῦν αὐτὴν τὴν στιγμήν οἱ Ἄγγλοι, δηλαδὴ διὰ τὴν ἀμυναν τῆς Θεσσαλονικῆς.

» 2ον. Ἐπειδὴ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν συντόμως ἐξελίξεις εἰς τὰ Βαλκάνια, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Συμμαχίας νὰ καθηλώσωμεν τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν δυνάμεων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα διὰ νὰ ἐπιτρεψόμεν εἰς τὸν Ρουμανικὸν στρατὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Αὐστρίας χωρὶς νὰ φοβῆται τι ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

9 5 ο ν

Τὸ ἀπόρρητον τηλεγράφημα πρὸς τὸν στρατηγὸν Σαρράϊγ συνεχίζετο ὡς ἐξῆς:

«3ον. Εἰς περιπτώσιν καθ' ἣν, παρὰ τοιαύτην ἐξέλιξιν, ἡ Βρετανικὴ κυβέρνησις δὲν κρίνῃ σκόπιμον ὅπως μετάσχη τῶν ἀναγκαίων ἐπιχειρήσεων, σὰς παρακαλῶ νὰ μὲ ἐνημερώσετε ἐὰν κρίνετε δυνατόν νὰ ἐπιτεθῆτε μὲ μόνας τὰς Γαλλικὰς καὶ Σερβικὰς δυνάμεις κατὰ τῶν Βουλγαρικῶν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα μὲ ἐλάχιστον σκοπὸν νὰ τὰς ἐμποδίσετε νὰ δράσουν εἰς ἄλλα μέτωπα καὶ ὑπὸ τοιαύτας συνθηκὰς ποῖον θὰ ἦτο τὸ σχέδιον ἐπιχειρήσεών σας».

Ἀπήνησα ὅτι κατὰ τὴν γνώμην μου ἔπρεπε ἀπλῶς νὰ σταθῶμεν εἰς τὰ σύνορα ἀλλὰ μὲ ἐπιθετικὸν μέτωπον ὅσον ἦτο δυνατόν περισσότερο ἐκτεταμένον. Ἡ κυρία ἐπίθεσις θὰ γίνετο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὀχθῆς τοῦ Βαρδάρη (Ἰ. Ἀξίου), δευτερεύουσαι ἐπιθέσεις εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Μπέλες. Οἱ Σέρβοι —τῶν ὁποίων τὸ ὄλικόν δὲν εἶχε πλήρως κοιμισθῆ— θὰ ἐμάχοντο πρὸς δυσμάς, πρὸς τὴν διεύθυνσιν Βοδεκῶν (Ἰ. Ἐδέσσης). Μοναστηρίου (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ.

1098)3 τῆς 27ης Ἰουλίου). Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον προέβαλεν εὐθύς ἀντιρρήσεις τοῦ τύπου τῆς Σχολῆς Πολέμου. Ἐτηλεγράφησα εἰς ἀπάντησιν κατὰ τὴν 6ην)7 ὅτι εἶχον στείλει ἀνιχνευτὰς καὶ ὅτι θὰ ἐσπεύδα νὰ ἀπαντήσω περαιτέρω κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν.

Χωρὶς νὰ ἀναμείνω ὁδηγίας, γκαρίζων ἐκ πείρας καὶ θεωρῶν ὅτι ἀσχετῶς τοῦ τί θὰ ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἢ νὰ προταθῇ ἢ νὰ διαταχθῇ, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ προετοιμαζώμαι, διέταξα τὴν κατασκευὴν ὁδῶν, πυροβολείων εἰς τὸ μέτωπον ἐναντι τῆς Λιούμνιτσα καὶ τῆς Χούμα, καὶ ἤρχισα, παρ' ὅλον ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν ὑπῆγαντο εἰς τὸ Σαντιγιῦ, νὰ τοὺς δραστηριοποιῶ καὶ νὰ τοὺς προαθῶ. Τέλος, ἐπέτρεψα εἰς πάντας τὴν ἀνάπαυσιν. Τὸ μέτρον αὐτὸ, ἡ μείσισις τοῦ καύσωνος, ἡ ἀφίξις λαχανικῶν ἀνεστειλῶν τὴν νοσηρότητα, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει νὰ καθίσταται ἀνησυχητικὴ.

Κατὰ τὴν 15ην Ἰουλίου μοῦ ἐζητήθη σχέδιον δράσεως ἐπὶ τῆς βάσει τῆς γενικῆς κατευθύνσεως: «Καθελώσατε τὰς Βουλγαρικὰς δυνάμεις διὰ νὰ μὴ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Ρουμανίας» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 4977)Μ).

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμ. 5204 μοῦ ἐζητήθη ἐπίσης περισσότερον ἀνεπτυγμένον σχέδιον, μὲ προβλεπομένην τὴν Βρετανικὴν συνεργασίαν, καὶ μὲ σκοπὸν ὅχι πλέον τὴν καθήλωσιν ἀλλὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρικών δυνάμεων. Κατὰ τὴν 19ην ἀπέστειλα τὰς προτάσεις μου, αἱ ὁποῖαι ἐνεκρίθησαν κατὰ τὴν 23ην: «Ὁ Σερβικὸς στρατὸς θὰ ἐπιτεθῇ πρὸς τὴν πλευρὰν δυτικῶς τοῦ Βαρδάρη (Ἰ. Ἀξίου). Ὁ Γαλλικὸς στρατὸς θὰ ἐπιτεθῇ πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν ὁποίων κρίνετε προτιμότερον εἴτε εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Βαρδάρη εἴτε εἰς τὴν ζώνην τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης. Ὁ Βρετανικὸς στρατὸς θὰ ἐπιτεθῇ εἰς τὴν πλευρὰν τῶν ὁποίων καθωρίσατε καὶ δὲν θὰ περιορισθῇ εἰς ἀμυντικὴν ἐπιχειρήσιν ἢ ἐπίδειξιν ἢ ὁποῖα δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιφέρῃ τὰ προβλεπόμενα ὑπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιχειρήσεως ἀποτελέσματος». (Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 5655 τῆς 23ης Ἰουλίου 1916).

Ἡ τελευταία αὕτη πληροφορία ἦτο σαφής. Ἄλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν ὁ στρατηγὸς Ρόμπερτσον ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν στρατηγὸν Μίλν:

«Σημειώσατε: Ἴον ὅτι αἱ δοθεῖσαι εἰς τὸν στρατηγὸν Σαρράϊγ ὁδηγίαί σας παρέχουν πάσαν ἐλευθερίαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς συνεργασίας σας, ἂν καὶ αὐ-

τη πρέπει να είναι κατά το δυνατόν μεγαλύτερα.

»2ον. Ότι πρώτος στόχος των Συμμάχων είναι απλώς να συγκρατηθούν οι Βούλγαροι. Δεν τίθεται θέμα απόπειρας καταλήψεως των εχθρικών θέσεων μέχρις ότου εξοπλισθήτε επαρκώς εις πυροβολικόν και άλλα συνθήκαι επιτρέψουν ελπίδα επίτυχίας.

»Υπό τους περιορισμούς αυτούς, δύνασθε να κάμετε άμεσα, δι,τι σάς ζητεί ο στρατηγός Σαρράγι εντός των όριών του δυνατού, χωρίς να λησιμονήτε ότι η κυβέρνησις τής Αυτού Βρετανικής Μεγαλειότητος δεν έγκρινει την υιοθέτησιν επιθετικής στάσεως μέχρι τής οριστικής συμμετοχής της Ρουμανίας εις τον πόλεμον. Άμφιβάλλω άκόμη εάν θα μετάσχη εις τον πόλεμον, αλλά και εις την περίπτωσην αυτήν δεν φαίνεται άναγκαία η δυνατή επίθεσίς σας δια τας τρεις ή τέσσαρας προσεχείς εβδομάδας.»

9 6 ο ν

»Άλλ' υπήρχε και κάτι άκόμη. Διά του προαναφερθέντος τηλεγραφήματος 5204 τής 17ης Ιουλίου, μου επέβάλλοντο αι ήμερομηνία των επίθεσών μου, χωρίς να εξετάζεται η δυνατότης τηρήσεως αυτών. Η Στρατιά τής Ανατολής θα έπετίθετο κατά την 1ην Αύγουστου, η Ρουμανία κατά την 8ην Αύγουστου.

»Αλλά κατά την 29ην Ιουλίου, το νέον τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 6121 εστάλη δια να ειδοποιηθώ ότι θα έπρεπε να έπιτεθώ μόλις κατά την 4ην Αύγουστου, ενώ η Ρουμανία θα έπετίθετο κατά την 14ην Αύγουστου.

Κατά την 3ην Αύγουστου, κατά την 16.00 ώραν, έλαθον νέον τηλεγράφημα (υπ' αριθμ. 6459)Μ) δια του όποιου επληροφορούμην ότι «η ήμερομηνία ενάρξεως των επιχειρήσεων δεν είναι δυνατόν να καθορισθί». Από τής 31ης Ιουλίου, ο στρατηγός Μιλν με είχε δεβαιώσει ότι η Ρουμανία προέβαλλεν αντιρρήσεις και ότι από στρατιωτικής όπώψεως ούδέν είχε προπαράσκευασθί.

Κατά την 6ην Αύγουστου, ενημερώθην δια του αυτού τρόπου ότι η Ρουμανία έκέρυττε πόλεμον μόνον κατά τής Αυστρίας. Το γεγονός μου έβεβαιώθη δια του τηλεγραφήματος υπ' αριθμ. 6681)Μ τής 6ης Αύγουστου. Η Ρουμανία έπεθύμει να τηρήση άμυντικήν στάσιν έναντι τής Βουλγαρίας.

Κατά συνέπειαν εούδεμία συνδεδασμένη επιχείρησις των δυναμένων σας μετά των Ρωσο - Ρουμανικών δυνάμεων. Μοναδική ά-

ποστολή: «Νά παρενοχλήτε τας Βουλγαρικές δυνάμεις εις τά Έλληνικά σύνορα, ούτως ώστε να περιορίζετε την έλευθερίαν κινήσεων και δράσεως τούτων.»

Είχον υποχρεώσαι πάντας να καταβάλλουν ηύξημένας προσπάθειάς δια να είμεθα έτοιμοι έγκαιρως ήδη δεν έτίθετο θέμα ήμερομηνίας, καίτοι πρό αυτού μου είχαν μνημονευθί πολλά. Έκρινα ότι κατά συνέπειαν έπρεπε να εμπλακώ εις τινε επιχείρησιν ώστε οι στρατιώται να μη αντίληφθούν ότι είχαν προσπαθήσει ματαιώς, αλλά και δια να κατανοήσω κάπως τά σχέδια του αντιπάλου.

Ο στρατηγός Μιλν είχαν ενημερωθί έπίσημας ότι η Ρουμανία δεν θα έκέρυττε πόλεμον κατά τής Βουλγαρίας. Κατά συνέπειαν, αι Βρετανικαί δυνάμεις δεν υπερεούνο να πολεμήσουν. Με διεβεβαίωσεν έν τούτοις ότι εάν έπρόκειτο να προχωρήσουν, δεν θα με άφηνε με άκαλύπτου την μίαν πλευράν και έν έκκρεμότητι.

»Υπ' αυτάς τας συνθήκας και χωρίς να αναμείνω νεωτέρας οδηγίας, διετάξα ειπίθεσιν, αρχής γενομένης από τής ζώνης όπου επεθύμουν να ενεργήσω αντιπερισπασμούς. Η 17η Αποικιακή Μεραρχία έπετίθετο προς Δοϊράνην (άναφορά υπ' αριθμ. 1246)3 τής 10ης Αύγουστου).

Τά δύο εχθρικά όχυρά «Χελώνη» και «Μικρός Έστεμμένος» καθίσταντο ό αντίκειμενικός σκοπός μας μετά την κατάληψιν του σταθμού τής Δοϊράνης. Οι Άγγλοι, προς τά άριστερά μας ήρχισαν κινούμενοι προς τά εμπρός, ενώ η 57η Μεραρχία καταλάμβανε τά χωρία εις τούς πρόποδας του όρους Μπέλες.

Κατά την 16ην ήμεθα κύριοι του όχυρου «Χελώνη».

»Αλλά νέαι σαφείς οδηγίαι έφθασαν: «Επιτεθήτε τρεις ήμέρας μετά την υπογραφήν τής συμφωνίας μετά τής Ρουμανίας» Η έν λόγω συμφωνία υπογράφη κατά την 17ην Αύγουστου. Έν συνεχεία ήναγκάσθην να άναμείνω την 20ην δια να ήρχισω την κυρίαν επίθεσιν, ή όποια είχε προπαράσκευασθί προς τή Χούμα, ως και να ήρχισω τας επιχειρήσεις αι όποιαί είχαν ανατεθί προς τους διασμάς εις τούς Σέρβους. Είχον αναλάβει να δημιουργήσω αντιπερισπασμόν προς την Δοϊράνην. Είχον κρίνει ότι δεν θα έπρεπε να διάσω την γενικήν επίθεσιν ή όποια άφού έπι τόνσον καιρόν ανεβάλλετο τελικώς είχε ματαιωθί.

Ο εχθρός, ό όποίος είχε προσωρινώς έλευθερωθί, έπωφελείτο εκ τής διδομένης εις αυτόν υπό

του Γενικού Στρατηγείου μας άναπαύλας και ήτοιμάετο να όργανώση την επίθεσιν του.

9 7 ο ν

Ένώ ήρχιζαν αι έν Μακεδονία επιχειρήσεις να αναπτύσσονται, έτροποποιήθη αυτή ή όργάνωσις του στρατού μας.

Αι Γαλλικαί δυνάμεις έτέθησαν υπό τας διαταγάς ειδικού διοικητού. Έν άδυναμία του στρατηγού Λεμπλουά, ό όποίος εύρίσκετο επί τόπου, ήβελον τον στρατηγόν Άλλουέν, του όποίου εγνώριζον την αντίληψιν περί των στρατηγικών άναγκών και τον όποιον είχαν εκτιμήσει ως τακτικόν όταν ήτο επί κεφαλής του Ε' Σώματος Στρατού. Το Γενικόν Στρατηγείον μου προέτεινε τους στρατηγούς Μπερτελό, Κορντονιέ και Γκιγιωμά, Δέν ήδυνάμην να επιλέξω τον στρατηγόν Μπερτελό, ό όποίος, παρά τά άναμφισβήτητα προσόντα του, δεν είχε ίση την έπιτυχίαν να στέψη τά στρατηγικά ή τακτικά σχέδιά του άπ' αρχής τής εκστρατείας.

Εγνώριζον καλώς τον στρατηγόν Γκιγιωμά ώστε να φοβούμαι ότι εις τό κλίμα τής Ανατολής ήτο δυνατόν να όξυνθί ή φυσική ραθυμία του χαρακτήρος του και να άποκοιμηθί πάσα ενδιαθέτος τάσις προς έντονον εργασίαν. Προέτιμνα να έγκρίνω τον στρατηγόν Κορντονιέ, τον όποιον εγνώριζον από πολλού χρόνου, τον όποιον είχαν ώθήσει προς δυσχερείς καταστάσεις και είχαν έπιδείξει άναμφισβήτητον άνδρείαν εις τό Γαλλικόν μέτωπον.

Κατά την 11ην Αύγουστου, ανέλαβεν ούτος τά καθήκοντά του. Αρχικώς έπρόκειτο να έχη άπλώς την θέσιν διοικητού Σώματος Στρατού. Του έξησφάλισα θέσιν διοικητού Στρατίας δια να μη εύρίσκειται εις ύποδεεστέραν θέσιν προς τον Βρετανών διοικητήν. Θα πρέπει να προστεθί ότι κατά την 31ην Ιουλίου είχαν λάβει τηλεγράφημα άνεπίσημον δια του όποιου επληροφορούμην, ότι ήδυνάμην να επιλέξω οίονδηποτε στρατηγόν προετίμων. Το Γενικόν Στρατηγείον, όμως, είχε την τελευταίαν λέξιν. Έναντι τής κυβερνήσεως τί έπρεπε να είναι το Γενικόν Στρατηγείον; Τίποτε. Καί τι ήτο; Παντοδύναμον...

10. Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΙΣ (17η - 20η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1916).

Την ήμέραν τής υπογραφής τής συμφωνίας μεταξύ τής Άνταντ και τής Ρουμανίας, 17ην Αύγουστου, τρεις ήμέρας πριν ή μου παρασχεθί παρά του Γενικού Στρατηγείου ή έλευθερία να έπιτεθώ, όί

Βουλγαροί επέτιθεντο.

Τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιθέσεως ταύτης εὐρίσκουμεν εἰς τηλεγράφημα τῷ Θεοτόκῃ τῆς 5ης Αὐγούστου: «Ἡ ἀνωτέρω διοίκησις ἀπεφάσισε ταύτην τὴν ἐπιθετικὴν ἐνέργειαν ἐνεκα τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἐπὶ τῆς Ρουμανικῆς κυβερνήσεως σοβαρὰ ἐπιχειρήσεις τῆς Ἀντάντ κατὰ τῆς Βουλγαρίας» (Συνομιλία μετὰ τοῦ Γιάγκου).

Προσετάθησαν ἤδη ἀπὸ τῆς 17ης νὰ παρεμποδίσουν τὴν προέλασιν τῆς 17ης Ἀποικιοκτικῆς Μεραρχίας εἰς τὴν ζώνην τῆς Δοϊράνης (τὸ Ντεντζελή κατελήφθη ἐπανειλημμένως), ἀλλ' ὑπεχρεώθησαν νὰ ὑποχωρήσουν ὀλίγον, πρὸ τῶν Ἀγγλων (18η Αὐγούστου). Ἀπὸ τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξίου) μέχρι τῆς Δοϊράνης ὁ ἀγὼν τοῦ πυροβολικοῦ ἐνετεινέτο καὶ ἐγενικεύετο, καθίστατο ταυτοχρόνως βιαϊότερος μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἡ ἀνάγκη νὰ συνάψωμεν μάχην πρὸς τὸν Στρυμόνα μετ' ἠγάπησεν νὰ λάβω εἰς τὸ θέμα αὐτὸ ἀμυντικὴν θέσιν.

Ἡ Βουλγαρικὴ προέλασις ἐνετεινέτο εἰς τὰς δύο πτέρυγας.

Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν διέθετον ὀφθαλμοὺς οἱ ὅποιοι ἤδυναντο νὰ μετ' πληροφορηθοῦν (Σημ. Συμπ.: Δηλαδή ὀλίγα άτομα πληροφοριοδοτὰς καὶ οὐκ ὑπηρεσίαν) καὶ μικτὸν ἀπόσπασμα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Φροττέ (δέκα ἴλας, οὐλαμὸν ἐπιπταίου πυροβολικοῦ καὶ τὸ 2ον Σύνταγμα Ζουάβων).

Ἐνημεροῦμεν ἐπακριβῶς περὶ τῶν ἐχθρικών κινήσεων διὰ δύο ἰλῶν αἱ ὅποια εὐρίσκοντο εἰς τὰ σύνορα σχεδὸν μέχρι τοῦ Μπρόντου. Ἐπληροφορήθη χωρὶς νὰ ἐκπλαγῶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρουν παντοῦ, κατὰ διαταγὴν ἐς Ἀθήνας, πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν ὀχυρῶν ποῦ ἐκάλυπτον τὰς Σέρρας.

98 ο ν

Αἱ Ἕλληνικαὶ δυνάμεις ὑπεχώρουν καὶ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς Ζάνθης. Ἀπὸ τῆς 18ης Αὐγούστου τὸ Μπαρρακλή (Μπαρρακλή Τζουμαγιάς, σημ. Ἡράκλεια) καὶ τὸ Δεμίρ-Ἰσάρ (: Σιδηρόκαστρον) εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.

Ὁ στρατηγὸς Φροττέ, παρὰ τὸν πυρετὸν, ὁ ὁποῖος τὸν ἔφθειρε, δὲν εἶχε θελήσει νὰ παραμείνῃ ἀδραγῆς. Εἶχεν ἐπιβάλῃ εἰς τὸ ἀπόσπασμά του πᾶσαν δυνατὴν προσφορὰν, δηλαδή πληροφορίας, ἀπειλὰς καὶ τὸ ἐπονέφερε πρὸς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Στρυμόνος μετ' ἀπὸ πλείων μόνον πενήτηκοντα νεκρῶν καὶ τραυματιῶν.

Ἡ ἔκτασις τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ὅπου οἱ Βούλγαροι ἐπέτιμον νὰ ἐγκοινοποιήσθουν, ὁ πόθος

τῶν ὅπως καταλάβουν τὴν Καβάλαν, ὅπου ὁ Διοικητὴς τοῦ Δ' Ἑλληνικοῦ Σώματος Στρατοῦ ἦτο φίλος τῆς προσπάθειάς των, καὶ ἡ δράσις τοῦ ἀποσπασματος Φροττέ ἐπέτρεψαν εἰς ἡμᾶς χρονικὴν ἀνάπαυλάν καὶ τὴν δυνατότητα λήψεως ἀμυντικῶν θέσεων εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν πρὸς τὸν Στρυμόνα, ἡ ὁποία ἐκάλυπτεν εἰς ἀπόστασιν 80 χιλιομέτρων περίπου τὴν Θεσσαλονικὴν.

Σημ. Συμπ.: Ἡ πληροφορία τοῦ Σαρράγι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὑποχωρήσεως πρὸ τῆς Γερμανο-βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως ὡς διατυπύται δίδει ἀνακριβῆ εἰκόνα τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα. Ὁ Γάλλος στρατηγὸς αὐθαίμα τοῦ ἔργου του ἀναφέρει ὅτι κατ' ἰδικὴν του ἀπαίτησιν ἡ ὀρκισθεῖσα κατὰ τὴν 9) 22 Ἰουνίου 1916 κυβερνήσις Ἀλ. Ζαΐμη εἶχεν ἀναλάβει ὅπως ἰκανοποιῆσθαι συμμαχικῶν τελεσίγραφων διὰ τοῦ ὁποῖου ἀπηιτητο ἡ ἀποστράτευσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Οἱ Σύμμαχοι ἐπεθύμουν τοῦτο πρὸς καθυσχάσιν τοῦ Σαρράγι. Εἰς τὴν ἐπανειλημμένως μνημονευθεῖσαν ἐκδοσὶν τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ: «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» σημειοῦνται σχετικῶς τὰ ἑξῆς:

«Τὴν 9) 22 Ἰουνίου ἐγένετο ἡ ὀρκωμοσία τῆς Κυβερνήσεως Ζαΐμη, ἥτις ἐπέληφθαι τῆς ἰκανοποιήσεως τῶν Συμμαχικῶν αἰτημάτων, προκηρύσσασα νέας ἐκλογὰς διὰ τὴν 25ην Σεπτεμβρίου) 8) Ὀκτωβρίου 1916. Συγχρόνως, ἡ Κυβέρνησις προέβαιεν εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῶν μὴ ἐμπνεόντων ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν Συνεννόσιν ἀξιωματικῶν τῆς Ἀστυνομίας.

» Τὸς κατὰ τὴν 14) 27 Ἰουνίου 1916 ὑπεγράφη Β. Δ., δι' οὗ ἀπὸ τῆς 18 Ἰουνίου) 1) Ἰουλίου 1916 ἐκηρύσσεται ἡ ἑναρξίς τῆς γενικῆς ἀποστρατεύσεως. Αὕτη θὰ ἐπερατοῦται τὴν 18) 31 Αὐγούστου 1916, ὅποτε θὰ ἀπελύετο καὶ ἡ κλάσις τοῦ 1913 α. Ἡ κλάσις 1913 β θὰ παρέμενεν ὑπὸ τὰ ὄπλα, πρὸς συμπληρώσιν τῆς ἐν εἰρήνῃ δυνάμεως τοῦ Στρατοῦ, μέχρι τῆς ἐκγυμνασῆς τῶν νεοσυλλεκτῶν τῆς προσεχῆς κληρονομῆσις κλάσεως τοῦ 1915. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ Πρόεδροι τῶν Συμμάχων παρενόησαν ὅτι ἡ ταχθεῖσα διήμνος προθεσμία διὰ τῆς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστρατεύσεως ἦτο ὑπερβολικὴ, δι' ὑπογραφέντος νεωτέρου Β. Δ., τὴν 17) 30 Ἰουνίου, ὡς ἡμέρα λήξεως τῆς ἀποστρατεύσεως ὠρίσθη ἡ 18) 31 Ἰουλίου 1916. Διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀποστρατεύσεως παρεῖχτο εἰς τοὺς Συμμάχους, κυρίως δὲ εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον Σαρράγι, πλήρης ἰκανοποίησις ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀνησυχίας του περὶ

ἐπικρεμαζομένου ἐναντίον τῶν νῶτων τῆς ὑπ' αὐτὸν Στρατιᾶς Ἀνατολῆς κινδύνου».

99 ο ν

Ὡς πληροφοροῦμεθα ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν ἱστορικῶν πηγῶν διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, κυρίως ὁμως ἐκ τοῦ ἐπίσημου δημοσιεύματος τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ («Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια») παρὰ τὴν ἀποστρατεύσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, ὁ Σαρράγι δὲν ἔπαυσε νὰ δημιουργῆ αἰτίας διὰ νέαν ἐντάσιν. Ὡς σημειοῦται, ἐπιγρομμικῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευόμενον δημοσίημα: «Ἄλλωστε, ὁ Στρατηγὸς Σαρράγι ἔχων ἴδιαν πολιτικὴν προποίμας τὴν ἐκφῆξιν ἐπαναστατικῶν κινήσεων ἐν Μακεδονίᾳ ἵνα ἐπιτύχῃ τοὺς σκοποὺς τῆς προσωπικῆς του ταύτης πολιτικῆς».

Ὅταν ἐξεδηλώθη ἡ Γερμανο-βουλγαρικὴ ἐπίθεσις κατὰ τὴν 4) 17 Αὐγούστου 1916, ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε δυνάμεις διὰ νὰ τὴν ἀντιμεταπίσῃ. Διὰ τῆς διακοινώσεως τῶν πρέσβων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐδηλώθη ρητὰς ὅτι: «τὰ παρελθόντα στρατεύματα δὲν θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰς πόλεις τῶν Σερρών, τῆς Δράμας καὶ τῆς Καβάλας». Ἐτέθη ζήτημα εἰς τὸ προεδράλλετο ἀντίστασις. Αἱ συνθήκαι ἐκτίθενται εἰς τὸ ἐπανειλημμένως μνημονευόμενον ἤδη δημοσίημα τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, ὡς ἑξῆς:

«Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶχε δηλώσει οὐδετερότητα, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχεν ἀποστρατεῖθαι ἀπὸ τῆς 15) 28 Ἰουλίου κατόπιν τοῦ Συμμαχικοῦ Τελεσίγραφου μὴ δυνάμενος οὕτω νὰ προβάλλῃ ἀποτελεσματικὴν ἀμύναν, ὅτι ἡ κατάστασις ἐν τῷ στρατεύματι λόγῳ τοῦ εἰσχωρήσαντος καὶ ἐν αὐτῷ διχασμοῦ δὲν ἦτο καλὴ, ὅτι αἱ ἐν Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ ὑπάρχουσαι Συμμαχικαὶ δυνάμεις δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς καὶ δὲν εἶχον ὡς ἐκ τούτου τὴν πρῶσιν αὐτῶν ἀντιτάξασιν σοβαρὰν ἀντίστασιν εἰς τὸν τομέα τούτον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐνόησαν ἀντιδράσεως τὰ Ἑλληνικὰ ἐδάφη θὰ καταλαμβάνοντο δικαιοῦματι πολέμου μετὰ τὰ ἐκ τούτου προκύπτοντα δικαιώματα ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων καὶ στηριζομένη εἰς τὰς παρασχεθείσας διὰ τῶν διακοινώσεων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας διαβεβαιώσεις, ἀπεφάσισε κατόπιν συσκέψεως ὁπως, διαμαρτυρομένη διὰ τὴν εἰσβολὴν, τήρησιν παθητικὴν στάσιν, μὴ προβάλλουσα ἐνοπλον ἀντίστασιν. Συνεπῶς, ὁ Πρωθυπουργὸς Ζαΐμης ἐπεφόρτισε τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Ἀντιστράτηγον

Καλλάρην να ενεργήση τὰ δέοντα πρὸς βασιμίαν ἀποχώρησιν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Παλαιάν Ἑλλάδα καὶ διάσωσιν κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου. Συγχρόνως, ὁ Πρωθυπουργὸς ἤρχισε νὰ διεξάγῃ διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Κυβερνήσεων Γερμανίας καὶ Βουλγαρίας ἵνα ἐπιτύχῃ ὅπως ἡ σχεδιαζομένη προέλασις μὴ ὑπερβῇ τὴν γραμμὴν Σκόλα - Ἐλευθεροχωρίου - Καστοριά - Δεβόλης ποταμοῦ».

Αὕτη ἦτο ἡ μόνη δυνατὴ κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν πολιτικὴ πρὸς διάσωσιν τῶν Μακεδονικῶν ἐθνικῶν ἑσόδων. Οἱ Σύμμαχοι καὶ κυρίως ὁ Σαρράϊν, εἶχον στερηθῆ τῆς Ἑλληνικῆς παρουσίας παρὰ τὸ πλεῖρον τῶν κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς Βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως διὰ τῆς τηλεσιγραφικῆς ἐπιβλήσεως ἀποστρατεύσεως. Ἄδίκως, λοιπὸν, κατηγορεῖ ὁ Γάλλος στρατηγὸς τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως ὡς ὑποχωρούσας.

Πρὶν ἢ τερατισθῇ ἡ παρούσα παρέκβασις θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ τὸ ἔξης, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ δημοσιεύματος τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον».

«Ἐπακόλουθον τῆς Ἑλληνικῆς ἀποστρατεύσεως ὑπῆρξε καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν «Συλλόγων Ἐπιστράτων» τῆ ἐμπνεύσει καὶ ὑπὸ τὴν μυστικὴν ἐπιβλεψιν τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ.

100δ

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ δημοσιεύματος «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» περὶ τῶν ἐπιστρατῶν συνεχίζεται:

«Ἡ Ἐπιτελικὴ Ὑπηρεσία Στρατοῦ ἵνα ἀντικαταστήσῃ ἐν μέρει τὴν μειωθείσαν στρατιωτικὴν δυνάμιν ἐκ τῆς ἀποστρατεύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, συνέλαβε σχέδιον νὰ ὀργανώσῃ διὰ τῶν ἀπολυομένων ἐφέδρων ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν συλλόγους ὑπὸ τὴν ἐπιτελικὴν «Σύλλογος Ἐπιστράτων». Ἀποστολὴ τῶν συλλόγων θὰ ἦτο νὰ ἀποτελέσωσι μυστικὸν στρατὸν, ὅστις ἐν περιπτώσει ἀπειλῆς στρεφομένης κατὰ τοῦ Βασιλέως ἢ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, θὰ ἐπενεδαίνε ταχύτατα πρὸς προστασίαν αὐτῶν. Βάσει τοῦ σχεδίου τούτου οἱ ἀπολυόμενοι ἐφέδρου ἀξιωματικοὶ καὶ ὀπλιτῆαι ὀργανώθησαν συμφώνως πρὸς μυστικὰς ὀδηγίας τῆς Ε.Υ.Σ., εἰς Συλλόγους Ἐπιστράτων, κατὰ περιφέρειας.

Ἐκαστος τῶν Συλλόγων τούτων, ἔχων Καταστατικὸν καὶ σφραγίδα, προηδρεύετο συνήθως ὑπὸ ἐφέδρου ἀξιωματικοῦ. Ἀπάντες οἱ Σύλλογοι ὑπήγοντο ὑπὸ Κεντρικῆν Ἐπιτροπὴν, ἐδρεύουσαν ἐν Ἀθήναις, καὶ προηδρεύεν ὁ ἐφέδρος ἀξιωμα-

τικὸς Σαγίας.

»Ἡ ἐν γένει δράσις τῶν Συλλόγων Ἐπιστράτων καὶ ἰδίως ἡ ἀφοσίωσις αὐτῶν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θεωρηθῶσιν ὑπὸ τῶν Συμμάχων ὡς μὴ προσκείμενοι φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς καὶ παρεμποδίζοντες τὴν εἰς τὸ πλεῖρον τῶν ἐντάξιν τῆς Ἑλλάδος. Δι' ὃ καὶ ἐπανεπιλημμένως ἤξισαν παρὰ τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων τὴν διάλυσιν τῶν Συλλόγων Ἐπιστράτων καὶ τὴν παρακολούθησιν ὑπὸ τῆς Συμμαχικῆς Ἀστυνομίας τῶν ἀνηκόντων εἰς τούτους προσώπων.

»Ἡ δράσις τῶν Συλλόγων διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1916 μέχρι τοῦ 1920. Καὶ κατὰ μὲν τὴν περίοδον 1916 μέχρι 1917, ἡ δράσις ὑπῆρξε φανερά, ἀπὸ δὲ τῆς ἀπαμακρύνσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ 1920 ἔδρων ἐν πάσῃ μυστικότητι, μὲ σκοπὸν κυρίως τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως εἰς τὸν θρόνον του.»

Μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην παρέκβασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράϊν.

Δὲν δύναμαι νὰ παρασιωπήσω τὴν ὑποχώρησιν μιᾶς δρακός Ἑλληνικῆς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συνταγματάρχου Χριστοδούλου ὁ ὁποῖος ἐκ Σερρῶν προσεπάθουν νὰ φθάσουν εἰς Καβάλα διὰ νὰ διαφύγουν ἐκ τοῦ Βουλγαρικοῦ κλοιοῦ καὶ νὰ συμπαραταχθῶν πρὸς ἡμᾶς. Εἰς αὐτὴν τὴν πορείαν ὁ συνταγματάρχης Χριστοδούλου ἀνεδείχθη εἰς ἡγέτην συνδυάζοντα θάρρος στρατιωτικὸν καὶ πολιτικὴν ἀνδρείαν. (Σημ. Συντ. Ὁ συνταγματάρχης πεζικοῦ Νικόλαος Χριστοδούλου (1863 - 1928) προήρχετο ἐκ τῆς Σχολῆς Ὑπαξιωματικῶν, μετέσχε τῶν πολέμων τοῦ 1897 καὶ τοῦ 1912 - 13 λίαν ἐπιτυχῶς. Κατὰ Δεκέμβριον 1916 ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Μεραρχίας Σερρῶν καὶ διετήρησε ταύτην ἕως τοῦ 1918 ὅτε ἀντικατεστάθη ἔνεκεν ἀσθενείας. Προήχθη εἰς ἀντιστράτηγον κατ' Ἰανουάριον 1917. Ἀπεστρατεύθη κατ' Ἀπρίλιον 1924, λόγῳ ὀρίου ἡλικίας καὶ ἀπετίωσε τῷ 1928).

Ἡ ἀληθὴς σοβαρὰ κατάστασις ἦτο εἰς τὰ ἀριστερὰ μας, εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν Σέρβων. Ὅλος ὁ Σερβικὸς στρατὸς εἶχε διευθυνθῆ βαθυδὸν πρὸς τὴν ζώνην ὅπου ἐπεθύμουν νὰ ἀγωνισθῇ. Εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἄνευ διαταγῆς ἐκ Σαντιγιῦ ἢ μᾶλλον παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, χάρις εἰς τὴν Σερβικὴν Ἀνωτάτην Διοίκησιν.

Εἶχον ἰδῆ ὄχι ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τὴν ἀφίξιν εἰς Θεσσαλονικὴν τοῦ Σέρβου πρίγκιπος - ἀντιβασιλέως (: Ἀλεξάνδρου Α')

101ον

Ἐφοβούμεν δολοφονίαν τοῦ πρίγκιπος Ἀλεξάνδρου ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ Βουλγάρων. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἀντελήφθη ὅποιαν χρησιμότητα εἶχε διὰ τοὺς Συμμάχους ἡ παρουσία αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος ἠδύνατο νὰ χρησιμοποίησιν τὴν ἐπιβολὴν του πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἴδικου τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Συμμάχων. Χάρις εἰς αὐτὸν πολλαὶ συγκρούσεις δὲν ἐγένοντο κἂν αἰσθηταί. Ἐνθυμούμαι ἀκόμη νὰ σεβασμὸν καὶ συγκίνησιν τὰς δυσκόλους δοκιμασίας τὰς ὁποίας διηλθομεν μαζὴ καὶ συχνάκις ὑπερενίκησαμεν.

Ὁ πρίγκιψ ἀντιβασιλεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ διοικῇ ρυθμιστικῶς τὸν στρατὸν του, ἀφοῦ οὗτος ἐτέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς κυρ Πάντοτε, ὅμως, τὸν εθεώρουν, χωρὶς νὰ τὸ λέγω, ὡς τὸν πραγματικὸν διοικῆσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ δὲν δύναιτο, κυρίως, νὰ λησμονήσῃ ὅτι αὐτὸς ἐπέτρεπεν εἰς τὸν στρατὸν του νὰ πολεμήσῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου, διὰν τοῦ τὸ ἐζήτησα ἐνῶ εὐρίσκετο εἰς τὴν Κέρκυραν.

Ὁ στρατηγὸς Μπογιόνοβιτς, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ κατ' ὄνομα ἀρχηγὸς τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ, εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων του εἰς τὴν Σερβικὴν Αὐλὴν τὰς ἀπαραίτητους ἱκανότητες καὶ συνεδίεζε πρὸς κάλλην στρατιωτικὴν συναδελφικότητα βαθεῖαν εὐνείαν, ἡ ὁποία διηλεκόμεν ὄλας τὰς ἐπάφας, παρὰ τὴν παράδοξον σχέσιν του ἢ ὁποῖα τὸν ἔθετε μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος, μετὰ τοῦ ἡγεμόνος του καὶ τοῦ διοικητοῦ τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων.

Ὁ Σερβικὸς στρατὸς ἦτο διηρημένος εἰς τρεῖς στρατιάς ἀποτελουμένας ἐκ δύο μεραρχιῶν ἐκάστη. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς 3ης Στρατιάς ἦτο ὁ στρατηγὸς Στούρμ, παλαιὸς Γερμανὸς ἀξιωματικὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε μετᾶσχει τοῦ Γαλλο-Γερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870, ἔριστα διατηρούμενος παρὰ τὴν ἡλικίαν του, ὁ ὁποῖος ἀπαλέσθη κατὰ τὴν πρώτην Βουλγαρικὴν ἐπιθέσιν. Ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Βάσιτς, ὁ ὁποῖος δὲν ἔσπερειτο ἱκανοτήτων καὶ εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν τοῦ Βασιλέως Μιλάνου. Ἡ τοποθέτησις του ἀπετέλει παραχώρησιν πρὸς τὸ παλαιὸν καθεστῶς. (Σημ. Συντ. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ σχόλιον καταδεικνύει τὴν προσπάθειαν τῆς δυναστείας τῶν Καραγιωργεβίτς, ἡ ὁποία ἐβασίλευσεν εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν ἀκολούθως ὀνομασθεῖσαν Νοτιοσλαβίαν κατὰ τὰ ἔτη 1903 - 1941, ὅπως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Α'

Παγκοσμίου Πολέμου συμφιλίωθη προς τους όπαδούς της εκδιώχθεισης τῷ 1903 δυναστείας τῶν Όβρένοβιτς καὶ τοὺς πιστοὺς τοῦ δολοφονηθέντος βασιλέως Άλεξάνδρου Α΄ Όβρένοβιτς).

Ό βοϊβόδας Στεφάνοβιτς διώκει τὴν 2αν Στρατιά. Έμφανίσως μάλλον άγρίας, έθρωφεῖτο ὡς ἱκανὸς εἰς τὴν τακτικὴν. Ἡ τελευταία στρατιά (1η) έτέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ βοϊβόδα Μισιτς. Οὗτος εἶχε καλὴν φήμην. Τὰ στρατιωτικὰ γεγονότα, αἱ σχέσεις μετ' αὐτοῦ μοῦ ἀπέδειξαν ὅτι τὰ έγκώμια περὶ αὐτοῦ ἦσαν πολὺ κατώτερα τῆς ἀληθείας.

Ἡ μεραρχία τοῦ Δουνάβεως (3η Στρατιά) εἶχε προγεφύρωμα (έν τάγμα) μέχρι τῆς Φλωρίνης καὶ έκαλύπτετο πρὸς τὴν Σερβίαν. Κατὰ τὴν 17ην Αὐγούστου οἱ Βούλγαροι κατέλαβον τὸ Πέτορακ, κατόπιν δὲ τὴν Φλώριαν. Κατὰ βάθος έπρόκειτο περὶ συγκρούσεως προφυλακῶν.

Κατὰ τὴν 18ην Αὐγούστου, οἱ Σέρβοι έπρόχώρησαν σαφῶς εἰς ἀντεπίθεσιν πρὸς Μπάνιτσα, ἀλλ' έπειδὴ ἦσαν ἀνεπαρκῶς πληροφορημένοι περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν έχθρῶν τῶν, ἐνήργησαν μὲ έν σύνταγμα καὶ συνήντησαν τέσσαρα Βουλγαρικὰ συντάγματα. Κατόπιν τοῦτου, ὑπέχωρσαν.

102 ο ν

Κατὰ τὴν 18ην Αὐγούστου, ἡ μεραρχία τοῦ Δουνάβεως, παρὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀδυναμίαν τῆς, έπέτεθη μὲ τὴν σειρὰν τῆς κατὰ τῆς θῆς καὶ τῆς 8ης Βουλγαρικῶν μεραρχιῶν αἱ ὁποῖαι ἐκινούτο πρὸς Μπάνιτσαν. Περὶ τὴν 20.00 ὥραν ἡ Σερβικὴ μεραρχία ἀπέλασε τὴν Μπάνιτσαν καὶ ὑπέχωρσεν ἐλαφρῶς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Όστρόβου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν τῶν γεγονότων ἡ 2α Στρατιά ένεργούσα πρὸς Ποζάρ καὶ Στρουπίνο ἀπώθει, ἤδη ἀπὸ τῆς 17ης Αὐγούστου, τὰς έχθρικές ἐπιθέσεις καὶ έβάδιζε πρὸς τὸ Καϊμακτσάλαν (μεραρχία Δρίνα). Ἡ μεραρχία τοῦ Μοράβα τῆς 1ης Στρατίας, έν έπαφή πρὸς τὴν 122αν Γαλλικὴν μεραρχίαν ἀνθίστατο πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς Λιοῦμιτσα.

Πρὸ τῆς γενικῆς ταύτης ἐπιθέσεως κατέστη ἀναγκαῖον νὰ παραιτηθῶ τῆς ἐπιθετικῆς ένεργείας, ἡ ὁποία εἶχε προγραμματισθῆ διὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου, καὶ ἀπεφάσισα νὰ ἀκολουθῶ νένος σχέδιον. Έγκατέλειπα πᾶσαν προσπάθειαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βαρδάρη (: Άξιού) καὶ έστρεψα τὰ πάντα πρὸς τὴν καταληφθεῖσαν Άνατο-

λικὴν Μακεδονίαν καὶ τὸ Μόναστηρίον. Τὰ πρακτικὰ τῆς συσκέψεως τῆς 20ης Αὐγούστου εκθέτουν ποία γραμμὴ έπρεπε νὰ ἀκολουθηθῆ καὶ ἠκολουθηθῆ, ὡς δύναμαι νὰ προσέσω μετὰ τινοὺς ὑπερρρανεῖας, μέχρι πραγματοποιέσεως.

Έπειδὴ ἤθελα νὰ κάμω προσπάθειαν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ νὰ παραμείνω έν ἀμυντικῇ καταστάσει πρὸς τὰ δεξιὰ, έχρειάζετο νὰ «μπλοφάρωμεν» πρὸς αὐτὴν τὴν πλευρὰν. Ἀπὸ τῆς 19ης Αὐγούστου, εἶχε δοθῆ διαταγὴ εἰς τὸ μικτὸν ἀπόσπασμα τοῦ Στρυμόνος νὰ διέλθῃ πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ καὶ νὰ διατηρῆ έπαφήν μετὰ τοῦ έχθροῦ.

Εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ στρατηγοῦ Φροτιέ, ἐξηντημένου ένεκα τῆς έλνοσοσίας, έποιοτήθη ὁ συνταγματάρχης Ντεκουέν καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιχειρήσεως. Διηύθυνεν αὐτὴν μετ' ένεργητικότητος καὶ δέν διήλθε πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην εἰμὴ κατόπιν ἀντεπιθέσεως γενομένης ὑπὸ τοῦ έχθροῦ έχοντος τετραπλασίαν ἢ πενταπλασίαν δύναμιν. Εἶχομεν ἀπώλειαν 500 ἀνδρῶν.

Πρὸς δυσμάς, οἱ Σέρβοι συνέχιζον νὰ ἀνθίστανται εἰς τὴν έχθρικὴν πίεσιν. Ἡ μεραρχία τοῦ Δουνάβεως έφερον ὅλον τὸ βάρος τῆς ἐπιθέσεως καὶ κατὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου ὑπέχρεώθη νὰ ὑποχωρῆσῃ πρὸς τὴν λίμνην τοῦ Όστρόβου. Ἄλλὰ κατὰ τὴν έπομένην, ἡ μεραρχία τοῦ Βαρδάρη (: Άξιού), έν σύνταγμα τῆς μεραρχίας τοῦ Δρίνα καὶ μία ταξιαρχία τῆς μεραρχίας τοῦ Τιμόκ, ὡς καὶ Γαλλικὴ ταξιαρχία, έσπευσαν νὰ τὴν ὑποστηρίξουν.

Ἡ ἀναφορά μου τῆς 22ας έδεικνυε τὰς Σερβικὰς θέσεις: «Ἡ Σερβικὴ ἀριστερὰ πτέρυξ ἀποτελουμένη ὑπὸ τῆς μεραρχίας τοῦ Βαρδάρη (: Άξιού) πρὸς νότον τῆς ὁδοῦ πρὸς Όστρόβον, ἡ μεραρχία τοῦ Δουνάβεως πρὸς βορρὰν. Ἄπόσπασμα Τιμόκ πρὸς τὴν λίμνην τοῦ Όστρόβου ὡς πλαγιοφυλακῆ».

Τὰ ἀνεξάρτητα Σερβικὰ ἀποσπάσματα μεταξὺ Φλωρίνης καὶ Κορυτσᾶς ὑπέχωρουν μεταξὺ τῆς λίμνης τοῦ Όστρόβου καὶ τῆς Κοζάνης, σχηματίζοντα εἰδος πλαγιοφυλακῆς. Κατὰ τὴν 23ην ἡδυνήθην νὰ σημειώσω εἰς τὴν ἀναφορὰν μου: «Ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ τῶν Σέρβων έδέχθη δύο έχθρικές ἐπιθέσεις εἰς τὴν κλιτὺν 1500 εἰς ἀπόστασιν 5 χιλιομέτρων βορειοδυτικῶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς λίμνης τοῦ Όστρόβου καὶ τὰς ἀπώθησε χθὲς τὴν έσπέραν. Ἡ ἀπολεσθεῖσα σῆμερον τὴν πρωίαν έν λόγῳ κλιτύς ἀνακατελήφθη δι' ἰσχυρὰς ἀντεπιθέσεως. Συνεχῆς ἡ μάχη πρὸς ὄλην τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι φαίνονται

νὰ ἔχουν ἀνακτήσει τὴν ψυχραιμίαν τῶν καὶ νὰ ἀνθίστανται.

103 ο ν

Δέν εἶχον παύσει, ἐξ ἄλλου, αἱ συγκρούσεις ἀπὸ τοῦ Στρυμόνος μέχρι τοῦ Βαρδάρη (: Άξιού) καὶ εἶχον έπιταθῆ πρὸς Λοῦμιτσαν καὶ πρὸς ὄλην τὴν ζώνην ὅπου έδρων οἱ Σέρβοι ἀπὸ τῆς Λιοῦμιτσης μέχρι Καϊμακτσάλαν.

Οἱ Ἴταλοὶ δέν εἶχον εἰσέτι πλήρως ἀποβιβάσθῃ. Παρεκάλεσα, έν ταύτοις, τὸν στρατηγὸν Πετίτι ντὶ Ρορέττο, ὁ ὁποῖος τοὺς διώκει, νὰ κινηθῆ πάραυτα πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς 57ης Μεραρχίας διὰ νὰ δινηθῆ νὰ δράσῃ μετ' αὐτῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ μου, ὡς εἶχον προβλέψει κατὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου.

Έβεσα ἐπίσης εἰς έφεδρείαν μέρος τῆς 17ης Γαλλικῆς Ἄποικιακῆς Μεραρχίας διὰ νὰ ἀποκτήσω δυνάμεις διαθεσίμους δι' ἐναλλακτικὴν λύσιν, πρὸς ὑποστήριξιν εἰς τε τῶν Ἴταλῶν εἴτε τῶν Ἄγγλων ἀνατολικῶς τοῦ Βαρδάρη (: Άξιού).

Ό στρατηγὸς Πετίτι ἀπεδέχθη νὰ ικανοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν μου καὶ έπέδειξεν ὑπὸ τὰς δυσχερεῖς ταύτας συνθήκας ἀποφασιστικότητὰ καὶ διοικητικὰ προσόντα. Βραδύτερον τὸν ἐξετίμησα ἀκόμη περισσότερο. Ἄληθῶς εὐχάριστος, ἐγνώριζε νὰ προσαρμόζῃ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς στιγμῆς τὰς διαταγὰς τὰς ὁποῖας έδιδε, νὰ συνδιάζῃ πρὸς τὰ καθήκοντά του πραγματικὴν στρατιωτικὴν συναδελφικότητα, ἀλλὰ καὶ τὰ Γαλλόφιλα αἰσθηματὰ του πρὸς τὰς ἀνάγκας, ποῦ τοῦ επέβαλον αἱ ὑπὲρ τῆς αὐτόνομου διοικήσεως κατεθυντήριοι διαταγαὶ τῆς Ἀνωτάτης Ἴταλικῆς Διοικήσεως, καὶ πρὸς τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα έπεφυλάσσοντο εἰς τὸν εκπρόσωπον τοῦ Ἴταλικοῦ έθνους καὶ στρατοῦ.

Εάν ἀναγνώσῃ κανεὶς τὰς καθημερινὰς ἀναφορὰς, τὰς ὁποῖας οὐδέποτε έδωσεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον, εἶναι εύκολον νὰ ἀντιληθῆ τὴν ἀνοησίαν τῶν Βουλγαρικῶν ἐπιθέσεων πρὸς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἡμῶν τὴν ὁποῖαν εἶχον οἱ Σέρβοι. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, συγκρατοῦντες τὰς έχθρικές πιέσεις, ἐζήτουν μὲ λογικὴν καὶ έπιμονὴν, βοήθειαν καὶ ἐνισχύσεις. Προητοίμασα τὰ πάντα διὰ νὰ τοὺς ὑποστηρίξω, ἀλλ' ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ έπεμβαίνω διὰ νὰ μὴ σπαταλοῦν τὰ πολεμικά φάρμακα ἐκ τῶν ὁποίων δέν διέθετον ἀνεξάντλητον ἀπόθεμα. Εἶχον ἰδίαν τακτικὴν: έβαλον διὰ τὸν πυροβολικὸν εἰς μίαν ζώνην διὰ νὰ προλαμβάνουν πᾶσαν έπίθεσιν. Ἐκινούτο βάσει παλαιᾶς τακτικῆς ἢ ὅπως κινούνται ἀκόμη οἱ

Γερμανοί, δηλαδή εις πυκνοὺς σχηματισμούς. Δὲν κατέφευγον ἀκόμη μετὰ τὴν βέλτην των εἰς ὀχυρωματικὰ ἔργα ἐκστρατείας. Αὐτὰ, ὅμως, ἦσαν ἐλάχιστα μειονεκτήματα. Εἰς τὰς σοβαρὰς καὶ κρίσιμους στιγμὰς αἱ ὁποῖαι ἐπικολοῦθησαν ἤτο παρήγορον νὰ βλέπη κανεὶς δυνάμεις, ἀφίχθεισας πρὸς ὀλίγου ἐκ Κερκύρας, μετὰ τὴν φυγὴν διὰ τῆς Ἀλβανίας, νὰ δεικνύουν τὸ θάρρος καὶ τὸ πείσμα τὰ ὁποῖα ἀνεκόπτον πλήρως πᾶσαν ἐχθρικήν πρόδον πρὸς δυσμῶς τοῦ Ὀστρόβου.

Πρὸ τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἀπὸ τῆς 7ης Αὐγούστου, τὸ Γαλλικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον, συνήθως περιεσσότερον καὶ ἀπὸ φλύαρον, παρέσθε σιωπηλὸν. Διέκοψε τὴν σιωπὴν του κατὰ τὴν 24ην Αὐγούστου καί, ὡς συνήθως ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἀναλάβῃ προφανῆ εὐθύνην, μετὰ ἄριστον μόνον κριτὴν τῆς καταστάσεως καὶ τῶν πρὸς ὑλοποιήσιν σχεδίων:

«1ον Ἡ ἀρχικῶς ἀναπεθεῖσα εἰς τὴν Στρατιάν τῆς Ἀνατολῆς ἀποστολὴ πρὸς κάλυψιν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ συγκεντρώσεως τοῦ Ρουμανικοῦ στρατοῦ διὰ τῆς παρεμποδίσεως τῆς ἐλευθέρως ὁρατέως τῶν Βουλγάρων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα, πραγματοποιεῖται ἄφ' ἐαυτῆς δεδομένου ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀνελάβον τὴν ἐπιθεσὶν ἐναντίον ὑμῶν καὶ ὑμεῖς ἐλίσσεσθε διὰ νὰ νικήσετε.

«2ον Ἀφ' ἑτέρου τὸ Ρουμανικὸν Ἐπιτελεῖον ἐγκωστοποίησεν ὅτι ἡ Στρατιὰ τοῦ Νότου ἔχει συγκεντρωθῆ εἰς τὰς θέσεις τῆς καὶ εἶναι ἐτοιμὴ ἀπὸ τοῦδε νὰ ἀπακροσῇ δεδρασμένην ἐπιθεσὶν τῶν Βουλγάρων».

104ον

Εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου προσετίθεντο καὶ τὰ ἐξῆς περὶ τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Βουλγάρων:

«3ον. Τὸ σύνολον τῶν νέων συνθηκῶν σὰς δίδει τὴν ἀνεσὶν διὰ νὰ προσαρμόσετε τὴν χρησιμοποίησιν τῶν δυνάμεων σας πρὸς τὰς δημιουργουμένας ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως συνθήκας καὶ ἴδια διὰ νὰ ἐντενέρετε μετὰ σημαντικὰς δυνάμεις ἀντιπῆσιν, λόγου χάριν πρὸς τὴν δεξιὴν Βουλγαρικὴν πτέρυγαν, ἐὰν ἡ κατάστασις, τῆς ὁποίας σὲς εἴσθε ὁ μόνος κριτὴς, σὰς ἀποδείξῃ τὴν ἀναγκασιότητα.

«4ον. Θὰ μετ' ἐνημερώσετε περὶ τῶν προθέσεων σας μόλις καταστῇ τοῦτο δυνατόν».

Τὸ τηλεγράφημά μου τῆς 28ης Αὐγούστου ὑπ' ἀριθμ. 10273 ἐξέθεσε τὰς θέσεις τῶν δυνάμεων καὶ τὰ κυρία γραμμὰς τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἦτο ἡ τελικὴ διαμόρφωσις τῶν ὁδηγίων τὰ ὁποῖα εἶχον δώσει εἰς τὴν ἀναφορὰν τῆς 20ης Αὐγούστου. Ἀλλ' ἐχρειάζετο χρό-

νος πρὸς ἀπομάκρυνσιν δυνάμεων, μετὰφορὰν αὐτῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγάν μας καὶ συγκεντρώσιν αὐτῶν εἰς τὴν ζώνην ἐπιχειρήσεων. Κατὰ συνέπειαν δὲν ἠδυνάμην νὰ προσδιορίσω ἀκριβῶς τὴν ἡμερησίαν γενικὴν ἐπιθέσιν.

Πρὸ τῆς Βουλγαρικῆς πιέσεως ἀπαιτεῖτο ἀληθῆς ἀναδιοργάνωσις. Καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν οἱ ἀνιθεοὶ ἀγνοοῦντες ὅλα ὅσα προητοιμάζοντο, ἤτο δυνατόν νὰ ἐμφανίζονται κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἤττον ἀγχώδεις, ἀφοῦ δὲν ἦσαν ἐνημερωμένοι.

Δὲν ἤτο παράλογον νὰ ἀφῆκαμεν νὰ πιστευταί ὅτι ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἠδύνατο νὰ μεσολαβήσῃ, ἀφοῦ οὐδέποτε εἶχε λεχθῆ ὅτι ἀπὸ τῆς 1ης Αὐγούστου εἶχον δοθῆ αὐστηρὰ διατάγματα νὰ ἀναμεικνωμεν μετὰ τὸ ὅπλον παρὰ πόδα: ἀφοῦ εἶχε διακηρυχθῆ «ὄρμητι ἐτ' ὄρμητι» ὅτι διέθετον αὕτη 500.000 μαχητὰς καὶ ὅτι οἱ Ἴταλοι δὲν εἶχον ἀκόμη ἀποθιβάσθῃ ἐν τῷ συνόλῳ των, ὅτι οἱ Ρῶσοι δὲν διέθετον ἀκόμη τὸ σύνολον τοῦ ὕλικού των, ὅτι οἱ Ἀγγλοὶ διέθετον μίαν μεραρχίαν διωκόμενην νὰ κινηθῇ, ὅτι μόνον οἱ Σέρβοι καὶ μία δρὰξ Γάλλων ἠδύνατο νὰ κινηθῶν. Ἀντιθέτως, ἤτο τοῦλάχιστον παράδοξον, δι' ὅσους ἐνῆλθον τὴν κατάστασιν, τὸ γεγονός ὅτι αἱ προτάσεις μου τῆς 28ης Αὐγούστου εἶχον ἐγκριθῆ καὶ ὅτι μετὰ εἰκοσιπεντάκων ελαβον νέον τηλεγράφημα ἐπιτάσσον τὴν ἐπιτάχυνσιν ἐνεργείας.

Ὅλαι αἱ ἐπιχειρήσεις εἶχον ἐν τούτοις προπαρασκευασθῆ ἀνευ διαταγῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἀποκλειστικῆς ἀνωτάτης Γαλλικῆς καὶ Βρετανικῆς διοικήσεως.

Ἐνδεχομένως ἤτο χρησιμὸν νὰ «μπλοφαρώμεν» διὰ νὰ προκαλέσωμεν τὴν ἐκδιήλυσιν τῆς Ρουμανικῆς ἐπιθέσεως, δὲν ἤτο ὅμως καλὸν νὰ ἀφῆκαμεν νὰ ἐξαπατάται ἡ κοινὴ γνώμη, νὰ ἐπισημοποιούνται ἀνοησίαι. Καὶ αὐτὸ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἠγνόει ποῖα θὰ ἤτο ἡ πορεία μας. Ἐπίστευεν ὅτι μετὰ τὴν πρώτην Συμμαχικὴν ἐπιτυχίαν ἡ Σόφια θὰ παρεδίδοτο.

Χωρὶς νὰ σκεπταίμαι τὰς ἐν λόγω ταπεινότητας, ἐπετάχον τὰς κινήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξετελούντο. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις καθ' ἑαυτὰς, δὲν ἤτο ἀνομιφθολῶς βαρετὸν νὰ τὰς ἀπαριθμήσω, ἀλλὰ κατὰ τὴν 1ην Σεπτεμβρίου ἠδυνάμην νὰ εἶπω ὅτι ἐθεώρουν τὴν Βουλγαρικὴν ὁρμὴν ἀνασκοπεῖσαν καὶ κατὰ τὴν 10ην Σεπτεμβρίου ἠδυνάμην νὰ ἐπαναλάβω τὴν φρεσὶν διὰ τῆς ὁποίας κατέληγον εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 28ης Αὐγούστου: «Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐπιχειρήσεων αἱ Βουλγαρικαὶ ἐπιτυχίαι περιωρίζοντο εἰς τὴν κατάληψιν Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν, ἀνευ ἀμύνης Συμμάχων ἢ τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἰς τὴν αἰματηρὰν ἀποτυχίαν των πρὸ τῶν θέσεων τῆς ἀριστερῆς πτέρυγος τῶν Σέρβων, πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς λίμνης τοῦ Ὀστρόβου».

Μόλις εἶχε συνέλθει ἡ Ἑλλάς ἐκ τοῦ κλονισμοῦ τοῦ Ἰουλίου

καὶ ἡ γενικὴ εἰσβολὴ τῶν Βουλγαρικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν προεκάλεσε νέαν καταγίγδα.

105ον

Οἱ Ἕλληνες ἀντέδρων καίτοι ἡ Συνεννόσις εἶχε μειώσει αἰσθητῶς τὸν τόνον. Θὰ παράσχω ὡς ἀπόδειξιν μίαν μικρὰν ἱστορίαν.

Ἑλληνες ἀξιωματικοὶ ἐπιτεθέντες κατὰ δημοσιογράφου τινός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἤττον ἡμεῖβeto ὑφ' ἡμῶν, κατέληξε νὰ ἐπιβάλω ὅπως μὴ παραδοθῶν μετὰ σειρὰν δυσκόλων καὶ θὰ ἔλεγον σχεδὸν ἀπειλητικῶν διαδημάτων. Τοῦς παρέπαμθα εἰς στρατοδικεῖον διὰ τὰ ἀδικήματα τῆς παραδίσεως τοῦ ἀσύλου τῆς κατοικίας καὶ διὰ τὴν πρόκλησιν σωματικῶν βλαβῶν, πράγματα τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀναμφισβήτητα. Καθ' ἣν στιγμὴν συσκαλεῖτο τὸ στρατοδικεῖον τὸ Γαλλικὸν Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν μετὰ διέταξεν νὰ παραδώσω αὐτοὺς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀπεφάσιζον. Αὐτὸ ἀπετέλει δι' ἐμὲ μείωσιν διὰ τὸ παρὸν, ἀποφλισμὸν διὰ τὸ μέλλον καὶ προσβολὴν διὰ τὸ παρελθόν.

Σημ. Συντ.: Ἡ ἀνωτέρω εἶναι ἡ Γαλλικὴ ἐκδοχὴ. Ὁ Σαρράιγ ὁμολογεῖ ὅτι ὁ βαρεὶς δημοσιογράφος εἶχεν ἐξαγορασθῆ ὑπὸ τῶν Γαλλικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἐπισημοῦ καταλήγει εἰς τὴν ἐκφρασίαν τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ πρὸς τὰς ἀρχάς τῆς πατρίδος του.

Υπάρχει ὅμως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ. Παραθέτομεν καὶ πάλιν τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἐπίσημου δημοσιεύματος τῆς Διεθνήσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια»:

«Βραδύτερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ἰουλίου, νέον σοβαρότερον τὴν φορὰν ταύτην ἐπεισόδιον, ἐθεσεν ἀντιμετώπους τοὺς δύο Στρατηγοὺς (: Σαρράιγ καὶ Μοσχόπουλον). Ἡ ἐκδιδομένη ἐν Θεσσαλονικῇ ἐφημερὶς «Ριζοσπάστης», εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Συμμαχικῆς προπαγάνδας, ἐπετίθετο συνεχῶς δι' ὑβριστικῶν ἄρθρων κατὰ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Σάματος τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν. Ἐνεκεν τούτου, ὁμᾶς ἐκ 14 ἀξιωματικῶν μεταβάσα εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδος ἐκακοποίησε τὸν διευθυντὴν αὐτῆς, θραύσασα καὶ τινὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀντικειμένων. Πληροφορηθεὶς τούτο ὁ Στρατηγὸς Μοσχόπουλος, διέταξεν ἀμέσως τὴν σύλληψιν καὶ προφυλάκισιν τῶν ἐν λόγω ἀξιωματικῶν εἰς τὰ κρατητήρια τοῦ

Φρουραρχείου Θεσσαλονίκης. Συγχρόνως όμως, ὁ Στρατηγὸς Σαρράγι ἀπήτησε, δι' ἀποσταλέντων Γάλλου ἀξιωματικῶν, τὴν παράδοσιν τῶν παρεκτραπέτων ἀξιωματικῶν εἰς τὰς Γαλλικὰς Στρατιωτικὰς Ἀρχάς. Ὁ Στρατηγὸς Μοσχόπουλος ἤρνηθη τοῦτο, δηλώσας ὅτι οἱ παρεκτραπέτες ἀξιωματικοὶ θέλουσι τιμωρηθῆ συμφώνως τῇ Ἑλληνικῇ Νομοθεσίᾳ, οἱ δὲ παθόντες θὰ ἀποζημιωθῶσι. Τότε ὁ Στρατηγὸς Σαρράγι προέβη εἰς τὴν ἀποστολὴν Γαλλικῆς ἐνόπλου στρατιωτικῆς δυνάμεως ἥτις παραβιάσασα τὰς φυλακὰς τοῦ Φρουραρχείου, παρέλαβε βίᾳ ἐκείθην τοὺς κρατούμενους Ἑλληνας ἀξιωματικούς. Ἀνεκοίνωσεν δὲ εἰς τὸν Στρατηγὸν Μοσχόπουλον ὅτι ὁ καιροποιθεὶς διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος ἦτο φίλος τῆς Συνεννοήσεως καὶ ἐπομένως ἢ κατ' αὐτοῦ ἐπιθεῖσις ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐξέδρισιν τῆς Γαλλικῆς σημαίας. Συνεπῶς οἱ παρεκτραπέτες Ἑλληνες ἀξιωματικοὶ θὰ δικασθῶσι παρὰ Γαλλικοῦ Στρατοδικείου. Ἐν τῷ μεταξύ εἰδοποιήθησα παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Μοσχόπουλου ἐπενέβη ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἥτις διὰ καταλλήλων ἐνεργειῶν ἐπέτυχε τὴν ἐπιστροφήν τῶν ἀξιωματικῶν, οἵτινες τιμωρηθέντες διὰ διμήνου φυλακίσεως ἐν Φρουρίῳ, ἀπεστάλησαν πρὸς ἔκτισιν τῆς ποιμῆς τῶν εἰς τὰς ἐν Ναυπλίῳ φυλακὰς τῆς Ἀκροναυπλίας.

Τὸ ἐπεισόδιον καθιστᾷ σαφές διὰ μίαν εἰσέτι φοράν ὅτι οἱ Γάλλοι ἐθέρουσιν τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὴν Μακεδονίαν ὡς κατακτηθὲν ἐχθρικὸν ἔδαφος τελούσιν ὑπὸ Γαλλικὸν στρατιωτικὸν νόμον μὲχρι πέρατος τοῦ πολέμου. Ἦγνοοῦντο ἀπολύτως αἱ Ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ καὶ οἱ Ἑλληνικοὶ νόμοι.

106ον

Μετὰ τὴν γενομένην παρέμβασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφηγησιν τοῦ Σαρράγι.

Ἐγνώσθη ὅτι οἱ Ἕλληνας ἀφώπλιζον τὰ ὄχυρά τῶν (1η Αὐγούστου) καὶ ὅτι εἶχον διαταγὴν νὰ τὰ ἐγκαταλείψωσι εἰς τὸν πρῶτον ὁ ὁποῖος ἤθελε παρουσιασθῆ (6 Αὐγούστου). Ἐπληροφορήθη ὅτι εἰς τὴν Καβάλαν τὰ πάντα εἶχον προπαρασκευασθῆ διὰ νὰ παραδοθῶν δέσμιαι εἰς τοὺς Βουλγάρους.

Ἀντιθέτως, ὁ κ. Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, εἶχε τὸ θράσος νὰ μὲ ἐρωτήσῃ, ἐάν πρὸ τῶν Βουλγαρικῶν ἀπειλῶν ἔδει νὰ ἀφώπλισθῶν τὰ ὄχυρά. Ἐπέδωκε νὰ μὲ περιβάλλῃ μὲ τὸ ὄνειδος καὶ τὴν γελοιοποίησιν τοῦ ἐν λόγῳ μέτρου. Δὲν

ἀπήντησα. Ὡς καὶ κατὰ τὸν Ἰουλίον, ἐν ὄψει τῶν λαμβανόμενων ἐξ Ἑλλάδος πληροφοριῶν, ἠναγκάσθη νὰ ἀντιπετωπῶσιν τὸ θέμα ἐπεμβάσεως εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἄνευ διαταγῶν, συγκεντρώσασα μίαν ταξιαρχίαν καὶ τὴν ἐπεβίβασαν. Ρῶσοι καὶ Ἀγγλοὶ ἐπενέβησαν τότε εἰς Ἀθήνας, Λονδίνον, Παρισίους. Ἡ ταξιαρχία παρέμενεν εἰς τὸν λιμένα. Διέταξα ἀποβίβασίν τῆς κατὰ τὴν 4ην Σεπτεμβρίου. Ὅλα πρέπει νὰ τελειῶνουν κάποτε. Καὶ ἀπὸ τῆς 17ης Αὐγούστου ὁ ἐχθρὸς ἐπέτιθετο καὶ ἀπὸ τῆς 20ῆς εὐρίσκειτο πρὸς Ὀστροβόν.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν 30ὴν Αὐγούστου, ὡς εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὴν Βουλγαρικὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ἀληθῆς πραξικόπημα εἶχεν ἐκδηλωθῆ εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν.

Κατὰ Μάϊον, μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ρούπελ, εἶχον εἰδοποιηθῆ ὅτι —ὡς τὸ ἐσημείωσα εἰς προηγούμενον κεφάλαιον— ὁ Βενιζέλος ἐπεθύμει νὰ ἐπιχειρήσῃ χωριστικὸν κίνημα. Ὁ ναύαρχος ἰτὲ Ρομπέκ δὲν ἀντιτίθετο εἰς τὴν μεταφοράν τῶν ὁπλῶν τοῦ Βενιζέλου εἰς Θεσσαλονικίαν. Ἐὰν αἱ πληροφορίες μου ἦσαν ἀκριβεῖς ἀκόμη καὶ εἰς Παρισίους δὲν ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἀντίθεσις καὶ ὁ Βενιζέλος, φίλος τῆς Ἀντάντ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Συμμάχων εἰς ἀντιπαράθεσιν πρὸς Βασιλέα παραβιάζοντα τὸ Σύνταγμα: ἐπράκτετο περὶ νομίμου καὶ παραδεκτῆς ἐπαναστάσεως, εὐνοουμένης ὑπὸ τῶν Προστατίδων τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων. Ἡ Ἀγγλίς εἶχε προβάλλει τὸ «βέτο» τῆς Μήπας: ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο ὁ γαμβρὸς τοῦ Κάιζερ καὶ ὁ ἐξάδελφος τοῦ Βασιλέως τῆς Ἀγγλίας;

Αὐτὸ τὸ ὅποιον δὲν ἐτόλμησε μόνος ὁ πρῶν ὑπουργὸς καὶ πρῶν ἐπαναστάτης καὶ ἦδη μεταβεβλημένος εἰς πολιτικόν, τὸ ἐτόλμησαν οἱ ὁπαδοὶ του. Ἀνέφερον τὸ γεγονός διὰ τῶν ἐξῆς λόγων: «Ἐπιτροπὴ κοινῆς σωτηρίας ἐσηματίσθη εἰς Θεσσαλονικίαν καὶ ἐξέδωκε προκήρυξιν διὰ τὴν Μακεδονίαν ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ. Οἱ Συναγματοῦχοι Ζυμβρακάκης καὶ Μαζαράκης κατέλαβον τὰς Ἑλληνικὰς ὑπηρεσίας ὑποστηριζόμενοι ὑφ' ὅλης τῆς δυνάμεως Χωροφυλακῆς καὶ τοῦ Πυροβολικοῦ εἰς Θεσσαλονικίαν. Ὁ νομάρχης ἐδήλωσεν ὅτι δὲν θὰ ἀντιταχθῆ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν. Ἀπόλυτος ἦσυχία μέχρι στιγμῆς». Ὁ νομάρχης ὁ ὁποῖος προσεχάρει χωρὶς νὰ

προσχωρῆ ἦτο, ὡς φαίνεται, ὁ ἀνεψιὸς καὶ κληρονόμος τοῦ πρῶν προέδρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου Σκουλοῦδη.

Κατὰ τὴν 31ην Αὐγούστου, ἐν τούτοις, ἐξεδηλώθη βασιλόφρων ἀντίδρασις.

107ον

Δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀνεχθῶ ἀναταραχὴν εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν. Ἐπωφελήθη ἐξ ἄλλου τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἐπιλύσω ζήτημα τὸ ὁποῖον παρέμενεν ἐκκρεμές: τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου, μολὶς προεκλήθη ὁ στρατιωτικὸς νόμος, θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀπαιτήσω αὐτὸ, ὡς εἶχον ὑπαινικθῆ ἡδὴ εἰς τηλεγράφημα τῆς 14ης Φεβρουαρίου. Εἶχον, ὁμῶς, προτιμήσει νὰ ἀνεχθῶ ἀκόμη τὸ ὑφιστάμενον καθεστὼς διὰ νὰ ἀμβλύνω τὰς συγκρούσεις.

Ἡ παρουσία εἰς τὴν πόλιν στρατευμάτων ἀμφιβόλου ἢ καὶ ἀνυπότακτου νομιμοροσύνης ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ διὰ τοὺς Συμμάχους ἀληθῆ κίνδυνον.

Ἀφ' ἑτέρου, ἡ παρουσία καὶ ἡ διατήρησις αὐτῶν εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν ἀπετέλει ὑλικὴν ἀπόδειξιν τῆς κυριότητος τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐν ὄψει οἰασθήποτε ἐξελίξεως. Δὲν εἶναι ἔργον μου νὰ τονίσω πόση διπλωματικὴν δυσκολίαν ὑπῆρχεν εἰς τὴν τοιαύτην τοποθέτησιν —πολὺ πρὸ τῆς λήξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν— ἐπὶ τοῦ προβλήματος «εἰς ποῖον πρέπει νὰ ἀνήκῃ ἡ Θεσσαλονικία».

(Σημ. Συμτ. Ὁ Σαρράγι καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀτόμων ἀποδεικνύεται πόσον ἀκατάλληλος ἦτο διὰ τὸν ρόλον μὲ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐπιφορτισθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ πολιτικαὶ πεποιθήσεις αὐτοῦ τὸν εἶχον καταστήσει ἐχθρὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐνταῦθα πολιτικοῦ καὶ πολιτικακοῦ καθεστώτος πρὶν ἢ ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν. Ἐξ ἄλλου, ἡ τοποθέτησις του ὡς διοικητοῦ τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς ἦτο δι' αὐτὸν δυσμενῆς, προελθοῦσα ἐκ τῶν ἀτυχιῶν του εἰς τὸ Γαλλικὸν Μέτωπον. Ἐχθρὸς διακείμενος πρὸς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὸ καθεστὼς καὶ τὴν οὐδετερότητα αὐτῆς, ἐνηγκαλιόσθη πλήρως τοὺς Σέρβους, οἱ ὁποῖοι ἐν τούτοις ἦσαν καὶ ὑπαίτιοι τοῦ ἐκραγέντος πολέμου καὶ εἶχον ἀποτύχει οἰκτρῶς κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος. Ἐκ τῆς τοιαύτης ψυχικῆς διαθέσεως ἐμφορούμενος, ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἐτόλμησε νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ γράψῃ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνα-

θεωρηθή ή μεθόριος τής Ελλάδος πρὸς βορρᾶν καὶ νὰ τεθῆ μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου ζήτημα τής Θεσσαλονίκης. Ἡ μαρτυρική πρωτεύουσα τής Βορείου Ελλάδος εἶχεν ἐλευθερωθῆ μετὰ αἱματηρὰς μάχας κατὰ τὸν Α' Βαλκανικὸν Πόλεμον καὶ εἶχον εἰσελθεῖ εἰς αὐτὴν τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα μεθ' ἠρωϊκῆν προσπάθειαν ὅπως προλάβουν ἐνεργείας ἀποβλεπούσας εἰς διαμορφώσιν τελεσμένου γεγονότος ὑπὸ τῶν τότε συμμάχων μας. Καὶ τώρα, κατὰ τὸν Σαρραΐγ, ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ εἰς τοὺς Σέρβους ἢ Νύμφῃ τοῦ Θεομισθικοῦ καὶ ἡ Δυτικὴ Μακεδονία. Δηλαδή ὁ πλεόν ἀναρμόδιος ὄλων, ὁ Γάλλος στρατηγός, ἐπέδωκε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ διὰ διεθνῶν συνθηκῶν διαμορφωθῆν καὶ ὑφιστάμενον καθεστῶς!)

Ἡ ἀναφορά μου τής 31ης Αὐγούστου περιέγραφεν ὡς ἐξῆς τὰ διαδραματισθέντα γεγονότα: «Ὁ συνταγματάρχης Τρικουπῆς, ἐπιτελάρχης τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, ἐπεχείρησε κατὰ τὴν νύκτα νὰ ἀντιτεθῆ εἰς τὴν σημειωθεῖσαν χθὲς ἐπαναστατικὴν κίνησιν. Ὑπάρχουν 3 νεκροὶ καὶ 5 τραυματίαι. Περικυλωθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ ἔμου δτι εἶπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ τὰς εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, προετιμήσῃ νὰ συνθηκολογήσῃ μεθ' ἡμῶν καὶ ὄχι μετὰ τής ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς. Ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ μετὰ τῶν ὄπλων τῶν καὶ οἱ ἀφοπλισθέντες στρατιῶται εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐξουσίαν μας. Ὅσοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὄπλιται ἐπιθυμοῦν νὰ ἀγωνισθοῦν μὲ τὴν Ἀντάντ δύναται νὰ αὐθῆσουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων μας. Οἱ λοιποὶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν εὐρίσκονται, οἱ στρατιῶται μὲν εἰς πρόχειρα στρατόπεδα, οἱ ἀξιωματικοὶ δὲ ἐπὶ πλοίου ἠγκυροβολημένου εἰς τὸν λιμένα, ὁπότεν θὰ μεταδοῦν εἰς Πειραιᾶ, ἐὰν δὲν ληφθῆ ἀντίθετος διαταγή. Ἡ Ἑλληνικὴ Μεραρχία Θεσσαλονίκης δὲν ὑπάρχει πλέον».

108 ο ν

Πιστὸς εἰς τὴν συμπεριφορὰν τὴν ὁποίαν εἶχον καθορίσει ἐξ ἀρχῆς, συνέχισα νὰ ἐπιτρέπω εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ χειρισθοῦν κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἐσωτερικὰ θέματα τής πατρίδος τῶν.

Ὁ στρατηγὸς Ζυμβρακάκης ἀφίχθεις ὀλίγον μετὰ τὰ γεγονότα τής 30ῆς καὶ 31ῆς Αὐγούστου, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τής κινήσεως.

Ἐχάρην διότι συνήντησα καὶ πάλιν τὸν παλαιὸν διοικητὴν τής 11ῆς Ἑλληνικῆς Μεραρχίας, τοῦ

ὁποίου εἶχον ἐκτίμησει τὰ Γαλλοφιλά αἰσθήματα καὶ τὰς στρατιωτικὰς γνώσεις. Τέλος, μοῦ ἀνεκοινώθη ὅτι ὁ Βενιζέλος θὰ ἔφθανε κατὰ τὴν 9ῃν Σεπτεμβρίου.

Ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἐπρόκειτο περὶ ἐξόχου κινήσεως. Ἐρχόμενος εἰς Θεσσαλονικὴν νὰ τεθῆ παρὰ τὸ πλεῖρον μας τί ἐπραττεν ὁ Βενιζέλος, Ἡ Θεσσαλονικὴ ἢ «ἐπιμαχος πόλις», θὰ παρέμενεν Ἑλληνικὴ οἰοσθήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ νικητῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπεστήριξε τὴν Γερμανίαν, ὁ Βενιζέλος τὴν Ἀντάντ...

Σημ. Σιωπ. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ διακοπῆ ἡ ἀφήγησις τοῦ Σαρραΐγ, ἐν τέλει τοῦ θραχέος κεφαλαίου τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται εἰς τὸ Κίνημα τής Θεσσαλονίκης, διὰ νὰ σκιαγραφηθοῦν καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν τὰ γεγονότα τῶν ἱστορικῶν ἡμερῶν ἐκείνων.

Ἐχουν γραφῆ πολλά διὰ τὸ Κίνημα τής Ἐθνικῆς Ἀμύνης τής Θεσσαλονίκης καὶ διὰ τὰ ὁδηγησάντα εἰς αὐτὸ συμβάντα. Πάντα ἐγράψαν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ γεννηθέντος τότε Διχασμοῦ καὶ εἶναι δυσχερέστατον διὰ τοὺς μελετητὰς νὰ κρίνουν τὰ γραφέντα, ἰδίᾳ τὰ ὑπὸ τῶν πρωταγωνιστῶν τῶν γεγονότων. Εἰς τὸ δημοσίημα τής Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» ἀναφέρεται σχετικῶς πρὸς τὰ αἰτία τοῦ Κινήματος ὅτι:

«Οἱ συμμετάσχοντες τοῦ κινήματος ὑποστήριζουσι, ὅτι ἐπέσπευσαν τὴν ἐκρῆξιν αὐτοῦ, λόγω τής ἐπαπειλουμένης παραδόσεως τής πόλεως τής Θεσσαλονίκης εἰς τοὺς Σέρβους. Διατείνονται δηλονότι ὅτι ὀλίγον πρὸ τοῦ κινήματος ὁ Λοχαγὸς Ματιέ, ὑπασπιστῆς τοῦ Σαρραΐγ καὶ ἐμπιστος αὐτοῦ, προεἰδοποίησε τὸν ἐκ τῶν μελῶν τής Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀλεξάνδρον Ζάναν ὅτι ὁ Στρατηγὸς Σαρραΐγ, ἔχων πρὸς τοῦτο καὶ τὴν ἔγκρισιν τής Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ παραδώσῃ τὴν Θεσσαλονικὴν εἰς τὴν ἐκεῖ ἔδρευουσαν προσωρινῶς Σερβικὴν Κυβέρνησιν, καθ' ὅσον οἱ Ἕλληνες δὲν ἐνέπνεον πλέον εἰς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην. Κατόπιν τούτου, ὁ Ἀλέξανδρος Ζάνας καὶ ὁ Συνταγματάρχης τοῦ Ἰππικοῦ Παμίκου Ζυμβρακάκης μετέβησαν, παρὰ τῷ Στρατηγῷ Σαρραΐγ, ὅστις ἐπέβουαι εἰς αὐτοὺς τὰ ἀνωτέρω. Πρὸς ἀποσπῆσιν, ὅθεν, τής παραδόσεως τής Θεσσαλονίκης εἰς Σερβικὰς χεῖρας, προήλθον εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ κηρυξῶσι τὴν ἐ-

πανάστασιν τὸ ταχύτερον, διασώζοντες οὕτω διὰ τής ἐνεργείας τῶν τὴν ἀκεραιότητα τής χώρας. Ταῦτα πάντα οὐδόλως ἐπιβεβαιούνται παρ' οὐδεμίας Γαλλικῆς πηγῆς, μῆδὲ καὶ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Στρατηγοῦ Σαρραΐγ ἐξαιρουμένων».

Ἡ τοιαύτη ἀποφῆς δὲν εἶναι ὀρθὴ ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Σαρραΐγ. Ἐκ τοῦ ἤδη παρατεθέντος χωρίου τοῦ κειμένου αὐτοῦ προκύπτει τὸ ἀντίθετον. Διότι τί ἄλλο εἶναι δυνατόν νὰ σημαίῃ ἡ φράσις τοῦ Σαρραΐγ: «Ἡ Θεσσαλονικὴ ἢ «ἐπιμαχος πόλις», θὰ παρέμενεν Ἑλληνικὴ, οἰοσθήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ νικητῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπεστήριξε τὴν Γερμανίαν, ὁ Βενιζέλος τὴν Ἀντάντ; Καὶ ἂν ἀκόμη οὐδὲν θέμα εἶχε τεθῆ εἰς τὰς σκέψεις τῶν Ἑλλήνων, ὑφίστατο εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Σαρραΐγ. Συνεπῶς, κατὰ τὴν ἐποψίν τῶν μελῶν τής Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ἐκδηλωσις τοῦ κινήματος ἀπέτελει ἀναγκαιότητα διὰ νὰ προληφθοῦν χειρότεροι ἐξελίξεις.

109 ο ν

Τὴν ἐποψίν ὅτι τὸ κίνημα τής Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἐπεβάλλετο δι' ἔθνικους λόγους ὑπεστήριξε σοβαρῶς ὁ Γεώργιος Βενιζῆρος εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910—1920» (τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1931, σελ. 163—164). Τὰς θέσεις τής παρατάξεως τοῦ Κινήματος Ἐθνικῆς Ἀμύνης εὐρίσκει τις εἰς τὰ ἔργα τοῦ Νεοκόμου Γρηγοριάδῃ, «Ἡ Ἐθνικὴ Ἀμυνα τής Θεσσαλονίκης τοῦ 1916 (Πραγματικὴ ἐξιστόρησις)» (Ἀθῆναι 1960), Π. Δαγκλῆ, «Ἀναμνήσεις, Ἐγγραφα, Ἀλληλογραφία - Ὁ Ἀρχεῖον τους», Α. Μαζαράκη - Αἰνιάνος, «Ἀπομνημονεύματα», Θ. Παγκάλου, «Τὰ Ἀπομνημονεύματα μου 1897—1947», Λεων. Παρασκευαστοῦλου, «Ἀναμνήσεις», Ἀν. Χαράλαμπη, «Ἀναμνήσεις» κ.λ.π. Τὴν θέσιν τής ἀντιθέτου παρατάξεως προέβαλον εἰς τὰ ἔργα τῶν ὀ Βικτ. Δουσμάνης «Ἀπομνημονεύματα τὰς ὁποίας ἐξῆσα», Ι. Ἰωαννίδης, «Κωνσταντῖνος ΙΒ'», Ν. Τρικουπῆς, «Ἀναμνήσεις» κ.λ.π.

Σημειοῦται ὅτι ἡ πολιτευθεῖσα μετὰ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου πλευρὰ κατηγοροῦσε διὰ τὴν τρηθείσαν οὐδετερότητα καὶ τὴν πρὸ τῆς Βουλγαρικῆς ἐισβολῆς «ἀδιαφορίαν» τής Κυβερνήσεως τῶν Ἰωάννην Μεταξᾶν. Τὸ «Προσωπικὸν τοῦ Ἡμερολόγιου» παρουσιάζει χάσμα διὰ τὸ ἔτος 1916 καὶ τὰ κρίσιμα

γεγονότα τῶν στιγμῶν τῆς ἐκρήξεως ἀρχικῶς τοῦ κινήματος Ζυμβρακάκη καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Βενιζέλου, δὲν μνημονεύονται ὑπὸ τῷ Μεταξᾷ. Πάντως, πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι κατὰ τὰς κρίσιμους στιγμὰς δὲν μετείχε πλέον τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, διότι εἶχε παραιτηθῆ. Παραθέτομεν τὸ ἐξῆς σχόλιον τοῦ ἐκδότου τοῦ «Ἡμερολογίου» τοῦ Μεταξᾷ (τόμ. Β' σελ. 448)

«Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ὁ ρόλος του στὰ γεγονότα ἦταν πολὺ σημαντικός, ἀνάλογος μὲ τὰ πνευματικά χαρίσματα καὶ τὴν ἱκανότητα ποῦ ὁ Μεταξᾷ διέθετε, καὶ μὲ τὴν ἀδίστακτη θέληση ποῦ ἐδάσσε ἀκολουθώντας τὶς ἰδέες του ὡς τὴν ἀκρῆ. Φαίνεται πῶς στὸ διάστημα αὐτὸ εἶχε καταλήξει ὅτι εἶναι ἀπὸ τοὺς πῶ ἀδιάλλακτους ἀντιπάλους τῆς φιλανθρωπικῆς πολιτικῆς. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πεποίθησή του στὴ νίκη τῆς Γερμανίας, τὸν ἐσπρωχνε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἡ θανατοσύνη τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὅτιοι οἱ Δυναμῆς τῆς Ἀνταντ, καὶ κυρίως ἡ Γαλλία, συμπεριφέρονταν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ σέβονται διόλου τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.»

Οἱ πρωταγωνιστὰί τοῦ δράματος παρέμειναν σιωπηλοί. Δὲν γνωρίζομεν τὴν ἐπὶ τῶν γεγονότων γνώμην τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἄλλὰ σημειοῦμεν τὸ ἐξῆς. Οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ εἶχον συγκλονισθῆ ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ εἰς τοὺς Γερμανοβουλγάρους καὶ ἐκ τῆς θανατοσύνης τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν Ἀνατ. Μακεδονίαν. Ἐπεκρέματο ὁ φοβερὸς κίνδυνος ὅπως ἡ Θεσσαλονικὴ περιέλθῃ εἰς τοὺς Σέρβους ὡς πρωτεύουσα τοῦ πρὸς νότον ἐπεκτεινομένου βασιλείου τῶν. Τὰ χυθὲν διὰ τὴν Μακεδονίαν αἷμα θὰ εἶχε χαθῆ μαζὴ μὲ τὴν γῆν τῆς. Οἱ «Βενζελικοί» προέβλεπον ὅτι νικητρία θὰ ἐξήρχεται τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου ἢ Ἀνταντ καὶ ἐπεθύμουν νὰ εὐρίσκεται ἡ Ἑλλάς μὲ τὸ μέρος τῶν νικητῶν. Οἱ «Βασιλικοί», ὁμὰς ἡ ὅποια κακῶς ἐφέρετο ὡς ἔχουσα ἀρχηγὸν τὸν ρυθμιστὴν τοῦ Πολιτεύματος, «θεωρεῖτο», ὅτι ἐπίστευεν εἰς τὴν νίκην τῆς Γερμανίας καὶ ἐπεθύμει νὰ εἶναι ἡ Ἑλλάς μεταξὺ τῶν νικητῶν. Ἡ ἔκβασις ἐδικαίωσε τοὺς πρώτους. Ἄλλ' ὁ ἱστορικὸς δὲν δύναται εἰμὴ νὰ τολμήσῃ ὅτι ὁ αὐτὸς πατριωτισμὸς ἐνέπνευε καὶ τὰς δύο παρατάξεις.

Ἡ ἐπιθεσις ἤρχιζε κατὰ τὴν 10ην Σεπτεμβρίου. Εἶχον τοποθετηθῆ Γάλλοι (τῆς 17ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας) ἐναντὶ τῆς Δοϊ-

ράνης. Δι' αὐτῶν ἤρχισα τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς δευτερευούσας ἐπιθεσεις.

110ον

Οἱ Ἄγγλοι ἐπέρασαν εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Στρυμόνος, ἀλλὰ πρὸ τῶν ἀπαλειῶν τῶν (200 ἄνδρες) καὶ ἑνεκα τῶν ἰδιαίτερων μεθόδων μάχης τῶν, ἀπὸ τῆς 11ης Σεπτεμβρίου ἤδη, ἐξεκένωσαν τὰ χωρία τὰ ὅποια εἶχον καταλάβει.

Ἡ 122α Μεραρχία ἐκέρδιζεν ἔδαφος πρὸς βορρᾶν τοῦ Μογιαντάγκ (σημ. Φανός) καὶ οἱ Ἴταλοι εἶχον ἀρκετὰ σημαντικὴν σύγκρουσιν κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπιθετικῆς ἀναγνωρίσεως, τὴν ὅποιαν ἐνῆργησαν κατὰ τὴν 11ην καὶ 12ην Σεπτεμβρίου.

Ἐνῶ διεξήγοντο αἱ δευτερεύουσαι ἐπιχειρήσεις, μὲ κύριον σκοπὸν νὰ παρεμποδισθῆ ἡ οἰαδήποτε ἀπομάκρυνσις τῶν ἐχθρικών δυνάμεων καὶ παραλληλῶς νὰ βελτιωθῆ εἰ δυνατόν ἡ θέσις μας, τὸ κύριον μέρος τῶν ἐπιχειρήσεων ἀνελήφθη πρὸς τὸ Ὀστροβον.

Οἱ σπουδαῖοι τακτικοὶ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου μὲ ἐκατηγόρησαν —τὸ γνωρίζω— ὅτι δὲν ἐχειρίστην ὄγκον δυνάμεων, ὁ ὅποιος θὰ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ γεγονός, δὲν ἐγνώριζον ὁμῶς ποῖον.

Ἐπεθύμουν νὰ διατηρήσω πλησίον μου δυνάμεις διὰ νὰ ἀποκαταστήσω ἡ καὶ νὰ δημιουργήσω αὐτὸ τὸ ὅποιον οἱ ὑφιστάμενοί μου δὲν ἠδύνατο ἢ δὲν ἠθελον νὰ κάμουν. Ἀλλὰ μολὶς ἐφθανε κάποιο τάγμα, ἐζήτητο ἐπιμόως. Ἀρκεὶ νὰ ἀνατρέξῃ τις εἰς τὰ τηλεγραφήματα τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ, ὁ ὅποιος ἠθελε νὰ μοῦ ἀποσπάσῃ τὰ 35ον, 44ον, 54ον καὶ 56ον Ἀποικιακά Συντάγματα. Ἀλλὰ πλὴν αὐτῶν τῶν συνταγμάτων δὲν διέθετον ἄλλας ἐφεδρείας. Διὰ νὰ ἐμπυκνώσω τοὺς μαχητὰς δὲν ἐδίστασα νὰ ἐπαναλάβω αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶχα κάμει κατὰ Σεπτέμβριον 1914, ὁπότε κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς μάχης τοῦ Μάρνη διέθετον ὡς ὑστάτην ἐφεδρείαν μόνον τὸ ἀπόσπασμα τῆς ἀκολουθίας μου. Κατὰ τὸ 1916 καὶ πάλιν ἀνευ δισταγμοῦ ἔρριψα καὶ τὴν ἀκολουθίαν μου εἰς τὴν μάχην.

Ἐφρόντισα μάλιστα ὥστε νὰ μὴ διατηρήσουν ἐφεδρείας οἱ ὑφιστάμενοί μου. Ἐὰν ἐπετεύχθη κάποιο ἀποτέλεσμα —καὶ πράγματι ἐπετεύχθη— ὀφείλεται εἰς αὐτὴν τὴν ριψοκίνδυνον μὲν, τὸ παραδέχομαι, ἀλλ' ἀναγκαῖαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἀπόφασιν, ἀναγκαῖαν μάλιστα ὅταν διαθέτῃ κανεὶς ὀλίγας δυνάμεις καὶ ἡ στιγμή εἶναι κρίσιμος.

Ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ, ὁ ὅποιος διώκει τὰς Γαλλικὰς δυνά-

μεις ἀπὸ τῆς 11ης Αὐγούστου, διέθετε τὴν 156ην καὶ τὴν 57ην Μεραρχίαν, αἱ ὅποια μετὰ δυσκολίας εἶχον ἀποσπασθῆ ἐκ τῆς τομέων τῶν καὶ ἐν πολλοῖς ἐπάσχον ἐκ δριμείας ἐλονοσίας. Ἡ 156η Μεραρχία εἶχε μετᾶσχει τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελίων καὶ τῆς ὑποχωρήσεως ἐκ τῆς Σερβίας. Ἡ 57η Μεραρχία ἀπετέλει τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν κατὰ τὴν προέλασιν εἰς Σερβίαν καὶ τὴν ὀπισθοφυλακὴν κατὰ τὴν ἐκείθεν ὑποχώρησιν. Παρὰ τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ ἠθελε νὰ ἐκτελέσῃ μεγάλαν σχέδιον.

Καθηγητῆς τῆς Τακτικῆς εἰς τὴν Σχολὴν Πολέμου, ἠθελε νὰ ἐπιτύχῃ μετὰ τῶν δυνάμεων του μεγάλαν κυκλωτικὴν κίνησιν διὰ τῆς Κοζάνης, τῆς Ρούλας καὶ τῆς Φλωρίνης. Ἐπειδὴ ἐγνώριζον κάλλιον αὐτοῦ τὴν κατάστασιν τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων καὶ ποίας φύσεως ἦσαν οἱ δρόμοι οἱ ὅποιοι ἦσαν χαραγμένοι εἰς τὸν χάρτην, ἐπειδὴ διέκρινον ποῖα ἦσαν αἱ δυσκολία ἀνεφοδιασμοῦ καὶ μεταφορᾶς, ἔνεκα τῶν ἐλαχίστων φορητῶν καὶ μέσων τῶν μεταγωγικῶν, κατέληξα νὰ τοῦ ἐξηγήσω ὅτι ἡ ἐκκεντρικὴ κίνησις του ἔδει νὰ εἶναι περιωρισμένη. Ἡδυνάμην νὰ τοῦ παρέχω βαθυμῶδον μόνον τὰς ἀναγκαίας δυνάμεις, ἔνεκα τῆς δυσκολίας ἀντικαταστάσεως καὶ, ἄς προσέσω, τῶν γεγονότων τῶν Ἀθηνῶν.

Οὗτος ἐπωφελεῖτο διὰ νὰ μὴ ἐπιταχύνῃ τὰς κινήσεις του καὶ δυστυχῶς δὲν ἠδύναμην νὰ τὸν ἐνημερώσω περὶ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ κ. Μπρατιάνο, τὸ ὅποιον μοῦ μετεβίβασεν ὁ στρατηγὸς Ζόφφρ καὶ εἰς τὸ ὅποιον καθηγοροῦμην δι' ἀνυπακοῆν καὶ ἀδράνειαν.

Ἐδημιούργησε δυσκολίας μετὰ τῶν Σέρβων, οἱ ὅποιοι ἐνίστε, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσω, παρεκάλουν τὰς δούδας τῆς πορείας του. Ἐν μὴ λέξει ἐπεθύμει νὰ ἐνεργήσῃ μὲ μέθοδον, νὰ ἀφήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερα θέματα εἰς τὴν τύχην, ἐνῶ ἔπρεπεν ἀντιθέτως νὰ δράσῃ μετὰ πολλῆς ταχύτητος.

111ον

Κατὰ τὴν 11ην Σεπτεμβρίου κατέληξε νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιθεσιν προφυλακῆς. Ἡ 156η Μεραρχία κατέλαβε καὶ ἐγκατεστάθη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καϊλιαρίων - Μπάνιτας (σημ. Πτολεμαῖδος - Βεύης) εἰς τὸ ὕψωμα 633, καθὼς καὶ εἰς τὴν Ρακίτσαν (σημ. Κατὰχωρον). Οἱ Ρῶσοι, οἱ ὅποιοι ἐτέλουν ἐπίσης, ὑπὸ τὰς διαταγὰς του, κατέλαβον τὴν Βλαχοκλεισοῦραν. Κατὰ τὴν 12ην τοῦ μηνός, ἡ 156η Μεραρχία κατέλαβε τὸ Ρούδικ (σημ. Ἀνάργυροι) καὶ οἱ Ρῶσοι ἀνήλθον τὰς κλιτύς τῶν ὕψωμάτων 1414 - 1348.

Ἀπὸ πλευρᾶς τῶν οἱ Σέρβοι ἐνεπλάκησαν εἰς μάχην, προήλασαν πρὸς Βετέρνικον μὲ τὴν Μεραρχίαν Σουμάδια ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῆς Μεραρχίας Τιμόκ, ὡς καὶ εἰς τὸ Καϊμακτσαλάν διὰ τῆς Μεραρχίας Δρίνα. Τὴν κυρίαν προσπάθειαν κατέλαβον διὰ τῆς ἀποπέρας δημιουργίας ρήγματος εἰς τὸ μέτωπον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μοναστηρίου εἰς Γκορνίτσοβον (σημ.: Κέλλη), διὰ τῶν Μεραρχιῶν Δουνάβεως καὶ Βαρδάρη, ὑποστηριζομένων ὅπισθεν ὑπὸ τῆς Μεραρχίας Μοράβα. Μικτὸν Σερβικὸν ἀπόσπασμα τελοῦν ἐν συνδέσμῳ πρὸς τοὺς Γάλλους κατέλαβε ταύτοχρόνως τὸ ἐκκενωθὲν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων χωρίον Σωτήρ.

Ἐκείνη ἡμερᾶς. Κατὰ τὴν 14ην Σεπτεμβρίου κατέληξεν εἰς γεγονός. Οἱ Σέρβοι, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ μέρους τοῦ πυροβολικοῦ μας, τεθέντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν καὶ ἀριστα δικαιουμένου ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου Ντοκέν, διέσπασαν τὸ κέντρον τῆς ἐχθρικής παρατάξεως εἰς Γκορνίτσοβον (σημ.: Κέλλη). Περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν 32 πυροβόλα καὶ τὸ ἀπόσπασμα τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος αὐτῶν ἐφθάσεν εἰς Ἐξί - Σοῦ (σημ.: Συνὸ Νερό).

Ἐπρόκειτο περὶ ἀληθοῦς νίκης. Οἱ Βούλγαροι ἠδύναντο, ἀπὸ τῶν ὤψωμάτων ὅπου εὐρίσκοντο, νὰ διακρίνουν μακρόθεν τὴν κυκλωτικὴν κίνησιν τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ, ἀλλ' ἡ πρόοδος μας ἦτο λίαν βραδεία. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἶχον καταλάβει —δυστυχῶς δι' ὀλίγας ὥρας μόνον— τὸ Μακοκόβον, ἀνατολικῶς τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξίου). Ἦτο λυπηρὸν διὰ τὸν ἀρχιστράτηγον τὸ γεγονός ὅτι ἐπληγρᾶφισε πρὸς τὸν στρατηγὸν Κορντονιέ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 324)2 τὰ ἑξῆς: «Ὁ ἀρχιστράτηγος δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ θὰ εἶναι εἰς τὸ ὕψος ἐκείνων τοῦ Σερβικοῦ καὶ Ἀγγλικοῦ στρατοῦ. Πρέπει νὰ πορευθῇ ὁ στρατὸς νυχθημέρον μὲ τὸ ἱππικὸν προηγούμενον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ φθάσῃτε καὶ νὰ καταστρέψετε τὰς ἐχθρικές φάλαγγας κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν. Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ὁ Γάλλο - Ρωσικὸς στρατὸς ὀφείλει νὰ ἐπιχειρήσῃ πεισματώδη καταδίωξιν, ἢ ὅποια καὶ μόνη θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ διαφυλαχθῶν οἱ καρποὶ τῆς νίκης».

Ἀπὸ τῆς 11ης Σεπτεμβρίου διετέλουν ἐν συνεχείᾳ τηλεγραφικῆ ἐπικοινωνίᾳ ὥστε οἱ Γάλλοι νὰ δράσων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς Σέρβους καὶ νὰ προελάσων. «Οἱ Σέρβοι ἐπιτίθενται ἐκ νέου κατὰ τὴν 12ην. Θὰ μεταβῶ προσωπικῶς διὰ νὰ τοὺς δραστηριοποιήσω. Ἀπὸ ἰδικῆς σας πλευρᾶς ἐπιτεθῆτε: ὑπολογίζω ἐπ' αὐτοῦ. Εἶναι ἀ-

ναγκαῖον. Σὰς ὑπεθυμίζω ὅτι ἔχετε ὀλίγην δύναμιν, ὅτι αἱ ὁδοὶ εἶναι δύσκολοι, ὅτι ὁ στρατὸς δὲν γνωρίζει νὰ κάμῃ πορείαν καὶ πάσχει ἐξ ἐλονοσίας. Εἶναι, λοιπόν, ἀναγκαῖον νὰ μὴ κινηθῆτε αὐτὴν τὴν στιγμὴν πρὸς Καστοριάν, πρὸ τῆς πρώτης ἐπιτυχίας» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 223)3 τῆς 11ης Σεπτεμβρίου). «Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἀσκηθῇ πίεσις εἰς τὴν ταξιαρχίαν καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην δύναμιν ὥστε νὰ καταληξωμεν εἰς μεταπικὴν ἐπίθεσιν εἴτε εἰς κίνησιν εὐρέως ὑπερκερασμοῦ πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 223)3 τῆς 12ης Σεπτεμβρίου).

Ἐστρατηγὸς Κορντονιέ δὲν ἐδίετασε νὰ μοῦ γράψῃ κατὰ τὴν 12ην Σεπτεμβρίου: «Δι' αὐτὴν τὴν ἐπίθεσιν, ὡς καὶ δι' ἐκείνην τῶν ὑψωμάτων δὲν χρειάζεται νὰ ριφθῇ εἰς τὴν μάχην πολὺ πεζικὸν ταυτοχρόνως. Ἀντιθέτως, ὡς καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν εἶναι σκόπιμον νὰ ἀντικαθίστανται αἱ κατώκοποι μονάδες ἔχω διαθεσίμους τὸ 24ον Σύνταγμα, τὸ 260ὸν Σύνταγμα, τὸ 2ον Σύνταγμα καὶ τὸ 2ον β' Σύνταγμα Ζουάβων. Αὐτὰ μοῦ ἀρκοῦν διὰ μίαν ἑβδομάδα. Κατὰ συνέπειαν μὴ διασθῆτε νὰ ἀποστείτε τὴν Ταξιαρχίαν, κ.λπ., κ.λπ.». Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ κατανόησις τῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς.

1120v

Κατὰ τὴν 13ην Σεπτεμβρίου, ἠθέλησα νὰ παροτρύνω τὸν στρατηγὸν Κορντονιέ ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τηλεγραφήματος: «Πιέσατε πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις σας αἱ ὅποια τελοῦν ἐν συνδέσμῳ μετὰ τῶν Σέρβων. Παρὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τεσσάρων ἢ ἑξ ταγμάτων τὰ ὅποια θὰ πρέπει νὰ ἐφθασαν σήμερον ἐκ Περλεπέ εἰς Μοναστήριον, μὴ ἀφήσετε τὸν ἐχθρὸν νὰ σταθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς Φλωρίνης καὶ ἀποκρούσατέ τον αὐτοστιγμῆ πρὸς τὸ Μοναστήριον καὶ κάμετε συνεχῶς ἐλιγμούς πρὸς τὰ δεξιὰ του. Καταστήσατε κατανοητὸν εἰς τὰς δυνάμεις σας ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συνεχῆς καὶ ἰσχυρὰ προσπάθεια. Ὑπολογίζω ὅτι ἡ ἐπιτυχία θὰ καταδειχθῇ ὄχι μόνον διὰ τῆς ὑποχωρήσεως ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συλλήψεως αἰχμαλώτων καὶ πυροβόλων, πράγμα τὸ ὅποιον θὰ ἐπιτευχθῇ κυρίως διὰ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ταχύτητος τῆς ὑπερφαιλάγουσας πτέρυγος σας» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 236)3 τῆς 13)9).

Ἐτὰ πράγματα ἐξελίσσονται καλῶς, ἀλλὰ βραδέως, μοῦ ἐγράφε κατὰ τὴν 14ην Σεπτεμβρίου ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ. Ἀπαιτεῖται δράσις. Διαδοχικῶς καὶ ἀκαταπαύτως τὸν ἐκάλεσα νὰ δρά-

σῃ. «Οἱ Σέρβοι ἀνακοινοῦν ὅτι μόλις κατέλαβον τὸ Γκορνίτσοβον (σημ.: Κέλλη) καὶ ὅτι ὁ ἐχθρὸς κατέρχεται ἐν ἀτάκτῳ ὑποχωρήσει τὰς δυτικές κλιτύς τοῦ Μάλκα Νιτζέ. Κατὰ συνέπειαν πίεσατε αὐτὸν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς σας διὰ νὰ μετατρέψῃτε τὴν ὑποχώρησιν εἰς φυγὴν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐκκαθαρίσατε ταχέως τὴν Μαλαρέκαν διὰ νὰ χρησιμοποιήσετε τὸν σταθμὸν τοῦ Ἐξί - Σοῦ (σημ.: Συνὸ Νερό) καὶ τοῦ Σόροβιτς (σημ.: Ἀμύνταιον)» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 239)5 τῆς 14)9).

«Ἐλαβον τὴν ὑπερέταρον διαταγὴν ἐπιχειρήσεων ὑπ' ἀριθμ. 4. Ἡ δεξιὰ σας πρέπει νὰ προελάσῃ ταχύτατα καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Σέρβους νὰ προηγηθῶν. Τὸ κέντρον καὶ ἡ ἀριστερά σας πρέπει νὰ ἐπιπέσουν κατὰ τοῦ ὄγκου τῶν ὑποχωρουσῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Φλωρίνης. Ἐκ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ταχύτητος τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ δύναται νὰ ἐξαρτηθῇ μεγάλη νίκη» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 244)3 τῆς 14ης Σεπτεμβρίου). «Τὸ Σερβικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον μοῦ ἀνακοινεῖ ὅτι αἱ δυνάμεις σας εἰς Ἄετὸν καὶ Νέβεσκαν δὲν ἐκινουνο σήμερον τὸ ἀπόγευμα. Ὑποθέτω ὅτι πρόκειται περὶ σφάλματος, διότι ἔχετε ρητὰς διαταγὰς πρὸς ταχείαν κίνησιν. Σὰς τὸ ἐπαναλαμβάνω διὰ μίαν εἰσέτι φοράν» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 246)3 τῆς 14ης Σεπτεμβρίου).

Κατὰ τὴν 14ην Σεπτεμβρίου ἐσημειώθη σημαντικὴ πολεμικὴ ἐπιτυχία. Οἱ Γάλλοι εἶχον συντείνει μόνον ἐμμέσως. Οἱ ἀληθεῖς νικηταὶ ἦσαν οἱ Σέρβοι.

14. Η ΦΛΩΡΙΝΑ ΚΑΙ Η ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΜΠΡΟΔ (15 Σεπτεμβρίου - 3 Ὀκτωβρίου 1916).

Ὁ ἐχθρὸς ἀπαρνούμενος τὴν δεξιάν του ἐγκατεστάθη ἀπὸ τοῦ Καϊμακτσαλάν μέχρι τῆς Φλωρίνης καὶ κατὰ μῆκος τῆς βορείας ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Μπρόδ. Κατὰ τὴν ὑποχώρησιν του εἶχεν ἀναντινάζει τὴν γέφυραν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς εἰς Ἐξί - Σοῦ (σημ.: Συνὸ Νερό), γεγονός τὸ ὅποιον θὰ προεκάλεε σοβαρὰς δυσχερείας διὰ τοὺς αἰφνιδισμοῦς.

Οἱ Ρῶσοι, οἱ ὅποιοι εἶχον καθυστερήσει λόγῳ τῆς ὀρεινῆς φύσεως τῆς περιοχῆς ὅπου διεξήγον ἐπιχειρήσεις, διηυθύνοντο πρὸς τὸ Ἀριμένσκο (σημ.: Ἀλωνα). Μικτὸν ἀπόσπασμα ἐξ ὀκτῶ ἰλιῶν, δύο ταγμάτων καὶ μίαιρας ὀρεινοῦ πυροβολικοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συντογματάρχου Μπομπιλέ ἐκινεῖτο ἐκ τῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Ρούλας - Φλωρίνης. Ἐμπροθε κατ' ἀρχὰς νὰ καταληφθῇ ἡ Φλώρινα διὰ τῶν δύο αὐτῶν ἀποσπασμάτων καὶ τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων αἱ ὅποιαί

εκυριάρχουν εις Μαλαρέκα από τής 13ης Σεπτεμβρίου, εν συνεχεία δι' έλιγμου προς την Βουλγαρικήν δεξιάν πτέρυγα να καταρριφθῆ ἢ να ἄκκενωθῆ τὸ ἐχθρικὸν μέτωπον εἰς τὸν Μπρόδ. Κατὰ τὴν 15ην Σεπτεμβρίου ἐν τέλει τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμ. 253)3 ἀνέγραφα ἐπιφωνήματα ὡς καρωγάως: Κιηθῆτε, κιηθῆτε!».

113ον

Ἐπέτυχα ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὴν 16ην τοῦ μηνός, περὶ τὴν ἑσπέραν, ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ μὲ τὴν μουσικὴν καὶ ἕνα λόγον εὐρίσκειτο εἰς τὴν Μπορέσνικαν, τὴν ὁποίαν ἐξέλαβεν ὡς τὴν Φλώριναν, καὶ ὅπου ἐπεθύμει νὰ κάμῃ θριαμβευτικὴν εἴσοδον. Ἄλλ' ἡ Φλώρινα κατεῖχτο. Ἐχρειάζετο μάχη ἵνα καταληφθῆ. Μόλις κατὰ τὴν ἐπομένην κατελήφθη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Λεμπλουά καὶ τμημάτων τῆς 57ης καὶ 156ης Μερραρχίας.

Κατὰ τὴν 18ην Σεπτεμβρίου ἐτηλεγράφησα: «Διατάσσεται ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ νὰ συνεχίσῃ τὴν προέλασιν πρὸς ὑπερφαλαγγισιν τῆς γραμμῆς εἰς τὸν Μπρόδ, ἢ ὁποία κατέχεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἔναντι τῆς τῶν Σέρβων» (Ἄναφορὰ ὑπ' ἀριθμ. 283)3).

Πιστὸς εἰς τὴν ἀποψίν τοῦ ὁπῶς μὴ διασθῆ, ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ ἐπεθύμει νὰ θέσῃ ἑαυτὸς μάχης κατ' ἀρχὰς τὰ ἐχθρικά ἀποσπάσματα τὰ ὁποία ἀνθίσταντο, πλησίον τοῦ Πισοδερίου πρὸ τῶν Ρώσων καὶ τοῦ ἀποσπάσματος Μπαμπλέ εἰς Ρουάν.

Ἄφ' ἑτέρου τόγματος τοῦ 175ου συντάγματος, κακῶς διοικούμενον, δὲν ἠδυνῆθη νὰ ἀντισταθῆ κατὰ τὴν 19ην Σεπτεμβρίου εἰς Μπορέσνικαν ἐναντίον ἰσχυρὰς Βουλγαρικῆς ἀντεπιθέσεως. Σερβικῆ νέα ἐπιθεσις ἐπέτρεπε τὴν ἀνακατάληψιν τοῦ χωρίου κατὰ τὴν νύκτα μεταξύ 19ης καὶ 20ῆς Σεπτεμβρίου. Ἡδυνάμην, συνεπῶς κατόπιν αἰτήσεως περὶ ἐνισχύσεων διὰ προέλασιν, νὰ ἀπαντήσω ὅτι οἱ Βούλγαροι περὶ τὴν Φλώριναν ἐπρεπε νὰ διαθέτουν «20 τάγματα ἐναντι τῶν ἡμετέρων 31 καὶ συνεπῶς ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ, ἢ το ἀναμφίβολος καὶ ὡς ἐνδεχομένως προσωρινῆ ἐπρεπε νὰ ἀποτελέσῃ ἀνεὺ ἀναβολῆς ἀντικείμενον ἐκμεταλλεώσεως» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 405)2).

Οἱ Σέρβοι ἀπὸ πλευρᾶς τῶν μου ἐζήτουν νὰ ἀρχίσουν αἱ ἐχθροπραξίαι ὑπὸ τῶν Γάλλων, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο εἰς τὴν κιουμένην πτέρυγα καὶ συνεπῶς ἐπρεπε νὰ ἀρχίσουν τοὺς ἐλιγμούς. Κατηνάω να συνεπῶς ὄλον τὸν χρόνον μου εἰς τὴν προσπάθειαν συγχρονι-

σμοῦ τῶν ἐπιθέσεων. Κατὰ τὴν 24ην Σεπτεμβρίου Σέρβοι καὶ Γάλλοι ἔδει νὰ ἐπιτεθοῦν. Ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ μοῦ ἀνήγγειλε κατὰ τὴν 23ην: «Εἰμὲθα ἑτοιμοί. Θὰ δράσωμεν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Σέρβων».

Κατὰ τὴν 24ην Σεπτεμβρίου ἤρχισεν ἡ προετοιμασία τοῦ πυροβολικοῦ, ἀλλ' οἱ Σέρβοι ἀνέμενον τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Γαλλικοῦ ἐλιγμοῦ καὶ οἱ Γάλλοι ὑπελόγιζον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν 14ην Σεπτεμβρίου, εἰς τὴν δράσιν τῶν Σέρβων. Οἱ Βούλγαροι ἐπωφελήθησαν διὰ νὰ ἀντεπιτεθοῦν καθ' ἡμῶν, ματαιαῖως δεδαιώς, πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Ἀρμενοχωρίου καὶ τοῦ Καϊμακτσαλᾶν καὶ προσεπᾶθησαν νὰ μᾶς ἀνακόψουν εἰς τὴν πορείαν μας ἀπὸ Ρούλας πρὸς Ἀρμένσκον (σημ. Ἄλωνας), πράγμα τὸ ὁποῖον ἔκαμε τὸν στρατηγὸν Κορντονιέ νὰ μὴ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς δοθεῖσας ὁδηγίας, νὰ συγκροτήσῃ πρὸς τὴν πλευρᾶν αὐτὴν ἐνισχυτικὸν ἀπόσπασμα Γαλλικῶν δυνάμεων (57η Μερραρχία) καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὴν 156ην Μερραρχίαν τὴν ρητὴν διαταγὴν: «Οὐδεμία ἐπιθεσις περὶκου».

Ταυτοχρόνως μοῦ ἐζήτηθῆ βαρὺ πυροβολικὸν εἰς ἀπάντησιν ἐνὸς ἐκ τῶν τηλεγραφημάτων μου ὑπ' ἀριθμ. 325: «Παρακαλεῖται τὸ βαρὺ πυροβολικὸν νὰ δεიχθῆ δραστηριώτερον καὶ νὰ ἀγρυπνῆ πρὸς τοῦτο. Τὰ βραχέα 155 ἠγνοήθησαν. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐπιμένω νὰ προέλθουν οἱ Γάλλοι καὶ νὰ μὴ ἀναμείνουν τοὺς Βουλγάρους εἰς ἀμυντικὸν σχηματισμόν. Αὐτὰ τὸ ὁποῖον πράττει ὁ Σερβικὸς στρατὸς ὑποστηρίζομενος ὑπὸ τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ, δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ Γαλλικὸς στρατὸς».

Μοῦ ἐτηλεγραφήθη ὅτι θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν ὅπως καὶ Σέρβοι μὲ ἀντικαταστήσουν (: τὸν στρατηγὸν Κορντονιέ) μέχρι καὶ πρὸ τοῦ Πέτορακ συμπεριλαμβανομένου» (26η Σεπτεμβρίου). Κατὰ τὴν 27ην καὶ 28ην Σεπτεμβρίου ἡ παράταξις τοῦ Γαλλικοῦ μου ἐξετέθη δι' ἀναφορᾶς, ἢ ὁποία κατέληγεν ὡς ἑξῆς: «Διότι οὐδεμία ἐπιχειρήσις μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐν ὄσῳ ὁ στρατὸς θὰ ἔχῃ ἐκτεθειμένην τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν του».

Οἱ Ἄγγλοι, ἀπὸ πλευρᾶς τῶν, διὰ τῆς θίας εἶχον ἀποφασίσει νὰ βοηθήσουν διὰ τριῶν λόγων (ἀναφορὰ τῆς 22ας Σεπτεμβρίου) καὶ τικῶν ἐπιδρομῶν πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Στρυμόνος (ἀναφορὰ τῆς 23ης καὶ 24ης Σεπτεμβρίου).

114ον

Οἱ Βούλγαροι ἐπωφελήθησαν

τῆς Βρετανικῆς ἀπραξίας διὰ νὰ μεταφερθῶν πρὸς τὸν Μπρόδ περισσότερο: τῶν 20 τάγματα τὰ ὁποῖα ἀπέσυραν ἐκ τοῦ Βρετανικοῦ μετώπου (ἀναφορὰ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου). Τὸ «δὲν ἠδυνάμεθα» τοῦ στρατηγοῦ Ρόμπερτσον εἶχεν ἐρμηνευθῆ εὐρύτατα.

Ἐπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀπολύτως ἀληθῶν νικῶν τῆς 14ης καὶ τῆς 17ης Σεπτεμβρίου, παρὰ τοὺς Βρεταννοὺς οἱ ὅποιοι δὲν ἐπεθύμουν νὰ συνεργασθοῦν διὰ νὰ συγκρατήσουν τὸν ἐχθρόν· παρὰ τὸν στρατηγὸν Κορντονιέ ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε προσαρμωθῆ πρὸς τὸν πόλεμον αὐτόν, τὸν τόσον διαφορετικὸν ἀπὸ τὸν τοῦ Γαλλικοῦ μετώπου, ὅπου μακρὰ καὶ μεθοδικῆ ἐπίθεσις μὲ ἰσχυρὰ μέσα εἰς ὑλικὸν καὶ ἀνδρας σχεδὸν ἐπιβάλλεται.

Ἡδὲ ἀπὸ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου προσεπᾶθησα καὶ πάλιν νὰ καταστήσω τοῦτο κατανοητόν: «Οἱ Σέρβοι διαμαρτυροῦνται ὅτι οἱ Γάλλοι ἀναμένουν ἀνεύχως τὰς Σερβικὰς ἐπιθέσεις πρὶν ἢ ἐκδηλοῦν αἱ ἰδικαί των. Ἐχουν ἀπολύτως δίκαιον. Εἶναι ἀνώφελον νὰ γίνεταί προετοιμασία πυροβολικοῦ διὰ νὰ ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐπίθεσις τὴν ὁποίαν ὑπέδειξα θὰ γίνῃ καὶ (τελικῶς) νὰ μὴ γίνεταί ἀπολύτως τίποτε. Ἄφ' ἑτέρου παρητήρησα, ὡς πάντες, ὅτι σὰς ἐχρείασθησαν ἰκαναί ἡμέραι διὰ νὰ ἀνασχηματίσετε τὰς γραμμὰς σας. Εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως μὴ ἐπιβληθῆ σειρά κινήσεων ἀπολύτως ἀχρήστων πρὸς σχηματισμόν ἢ διάλυσιν ἀποσπασμάτων ἢ ἐφεδρείων. Ὁ σεβασμὸς τῶν τακτικῶν δεσμῶν εἶναι ἀπαραίτητος».

Ἄφ' ἡλθον εἰς ἐπαθὴν μετὰ τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Σέρβων, ἔδωκα τελικῶς τὴν διαταγὴν πρὸς ἐπιθεσιν κατὰ τὴν 30ην Σεπτεμβρίου. Οἱ Ἄγγλοι ὑποεχέθησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος, οἱ Σέρβοι νὰ ἀγωνισθοῦν εἰς τὸ Καϊμακτσαλᾶν διὰ νὰ προσπαθήσουν νὰ κυκλώσουν τὴν γραμμὴν τῆς ἐχθρικής ἀμύνης ἐπὶ τοῦ Μπρόδ, κατὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπετίθετο καὶ ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ παρὰ τὸ Πέτορακ. Ἄλλ' οὗτος μοῦ ἐζήτη διὰ νὰ ἐπιτεθῆ τρία ἀποικιακά συντάγματα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποσπάσει ἐκ τοῦ μετώπου τῆς Δοῖράνης ἢ προήρχοντο ἐκ Γαλλίας (ἐπιστολὴ ὑπ' ἀριθμ. 1610)3 τῆς 28ης Σεπτεμβρίου, παραρτήματα, ἀπόσπασμα).

Ἐπρεπε νὰ δοθῆ τέλος. Τοῦ ἀπηύθυνα λοιπόν, κατὰ τὴν 28ην Σεπτεμβρίου διὰ τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμ. 378)3 ρητὴν διαταγὴν ὅπως ἐπιτεθῆ κατὰ τὴν 3ην Ὀκτωβρίου, μετὰ παρακλήσε-

ως όπως μου αναφέρη εάν θα υπακούσῃ, ούτως ώστε εἰς ἀνητηκὴν τινα ἀπάντησιν, νὰ δυναθῇ νὰ ἀναφερῶ πρὸς τὸν Ὑπουργόν. Ἐλάβον ὡς ἀπάντησιν: «Θὰ μείνωμεν νὰ φονευθῶμεν κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν τὸ ἐπιθυμεῖτε».

Μετέβην ἐν συνεχείᾳ εἰς Μπανίτσαν (σημ. Βεύη), ὅπου συνεκάλεσα τοὺς Γάλλους στρατηγούς καὶ τὸν Ρώσων στρατηγὸν Νητήριχ διὰ νὰ ἐκθέσω πρὸς αὐτοὺς τὴν γνώμην μου καὶ νὰ κάμω ἀκόμη καὶ ὑπαινιγμούς εἰς τὰς ἐπιτακτικὰς διαταγὰς πρὸς ἐπιθεσὶν τὰς ὁποίας εἶχον λάβει ἐκ Γαλλίας. Ὅλοι κατενόησαν, νομίζω, ὅτι ἀπαιτεῖτο δράσις καὶ ὅτι ἡ ἀναβλητικὴ φράσις τὴν ὅποιον εἶχε γράψῃ ὁ διοικητὴς τῆς Γαλλικῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς (: Κορντονιέ) δὲν ἐφημιόζετο πλέον: «Τὰ πάντα θὰ ἀχθοῦν αἰσίως ἐάν δρασάμεν σωφρόνως καὶ μεθοδικῶς».

Οἱ Σέρβοι, ἐν τῷ μεταξύ, πῖστοι εἰς τὸν δοθέντα λόγον των, κατέλαβον κατὰ τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου τὴν θέσιν κατὰ τῆς ὁποίας ἐπετίθειντο, πρὸς τὸ Καϊμακτσαλάν, συνέχισαν νὰ προχωροῦν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τοῦ ὀρεινοῦ αὐτοῦ ὄγκου καὶ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 2ας πρὸς 3ην Ὀκτωβρίου ἐπετέθησαν κατὰ τῆς μεθοριακῆς κορυφογραμμῆς Σταρκόβγκρόμπ (ἀναφορὰ τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου, 2ας καὶ 3ης Ὀκτωβρίου). Ἡ ἐπιθεσις αὕτη ἤπειλεν ὀλὴν τὴν ἀμυντικὴν γραμμὴν τῶν Βουλγάρων ἐπὶ τοῦ Μπρόδ.

115 ο υ - 116 ο υ

Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας, πρὶν ἢ ἀκόμη ἐμφανισθῶν τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα, οἱ Βούλγαροι ἐπραγματοποίησαν γενικὴν ὑποχώρησιν καὶ ἔκαμον στροφὴν περὶ τὸ Καϊμακτσαλάν με ὀλὴν τὴν δεξιὰν πτέρυγα αὐτῶν. Ἐφθάσα εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης διὰ νὰ ἐλέγξω ἐάν αἱ διαταγαί μου περὶ ἐπιθέσεως κατὰ τὴν 3ην Ὀκτωβρίου εἶχεν ἐκτελεσθῇ. Ἐκεῖ ἐπληροφωρήθη τὴν γενικὴν Βουλγαρικὴν ὑποχώρησιν καὶ τὴν κατάρρευσιν τῆς γραμμῆς τὴν ὅποιαν ἐτήρουν οἱ ἐχθροὶ μας ἀπὸ τῆς 17)9.

Τί θὰ εἶχε γίνῃ ἐάν τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα εἶχον δειχθῇ μαχητικὰ, ὡς τὸ ἐζήτησαν ἐπιμόνως, ἐάν εἶχε ριθῇ μικρὰ δύναμις πρὸς τὸ Πισοδὴρ καὶ ἐάν εἶχε κυκλωθῇ καὶ ἀπομονωθῇ διὰ τοῦ συνόλου τῶν ἐφεδρείων μας ἡ δεξιὰ πτέρυξ τῶν Βουλγάρων. Δυναμίαι

νὰ προσθέσω. Τί θὰ εἶχε γίνῃ, ἴσως καὶ ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν, ἐάν τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μου εἶχε διαθέσει ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ τὸν διοικητὴν τὸν ὁποῖον εἶχον ζητήσῃ; ἢ ἐάν, ὡς πρότερον, δῶκον ἐγὼ ἀπ' εὐθείας τὰς Γαλλικὰς δυνάμεις ταύτοχρόνως πρὸς τὸ ἀξίωμα μου τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἀνατολήν;

(Σημ. Σημ. Αἱ ὀξείαι παρατηρήσεις τοῦ Σαρράιγ κατὰ τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ δὲν διευπλώθησαν μόνον εἰς τὸ βιβλίον τῶν ἀναμνήσεων τοῦ πρώτου. Διὸ καὶ ὁ Κορντονιέ ἀπήτησε δι' ἰδικοῦ του βιβλίου: «Ἐπρόδωσα τὸν Σαρράιγ», Παρίσιος 1930).

15. ΠΡΟ ΤΟΥ ΚΕΝΑΛΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΣΕΡΝΑ (4 - 19 Ὀκτωβρίου 1916).

Κατὰ τὴν 3ην Ὀκτωβρίου ὅπως καὶ κατὰ τὴν 14ην Σεπτεμβρίου, οἱ Σέρβοι εἶχον κατακτήσει μὲ σκληρὸν ἀγῶνα τὴν νίκην.

Τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα εἶχον ἐπὶ τέλος κινήθῃ ἀπὸ τὰς θέσεις τῶν ἀλλ' ἀκόμη δὲν ἔκαμον ἐλιγμούς: «Αἱ Γαλλικὰ δυνάμεις πρὸς τὰ ἀριστερὰ εὐρίσκονται εἰς σαφῆ καθυστέρησιν ἐν σχέσει πρὸς τὰς Σερβικάς. Ἐπιθυμῶ δὲ μὴς ἡ κατάστασις αὕτη, ἡ ὁποία ὑφίσταται ἀπ' ἀρχῆς τῶν ἐπιχειρήσεων, μὴ συνεχισθῇ. Πρέπει νὰ προελάσῃτε. Ὑπολογίζω ἐφ' ὑμῶν. Ἀναφέρατε, κ.λπ.: κ.λπ.» (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 403)3 τῆς 3ης Ὀκτωβρίου).

Ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ ἐπέθυμε νὰ συγκροτήσῃ προσωρινὴν μεραρχίαν, διὰ νὰ σταταλήσῃ καὶ ἄλλων χρόνον: «Ἐπιθυμῶ ὅπως γίνων σεβαστοὶ οἱ τακτικοὶ δεσμοί. Ὁ στρατηγὸς Φουρκὰδ θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν διάθεσίν μου. Θὰ ἀνασυγκροτηθῇ ἡ 57η Μεραρχία. Ἐνὼς νὰ μὴ χάνεται χρόνος εἰς μεταβολὰς (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 404)3 τῆς 5ης Ὀκτωβρίου).

Ὁ ἐχθρὸς ἀρνούμενος νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὰ δεξιὰ αὐτοῦ ἔκαμε στροφὴν περὶ τὸ Δοβροπόλιε κατὰ μῆκος τῆς Τσερνα (σημ. Ἐριγῶν) καὶ ἐν συνεχείᾳ στηριζόμενος περιήτοι εἰς τὴν γραμμὴν Κέναλη - Βελουζίνα, εἶχεν εἰς τὴν ἄκρον δεξιὰν του τὴν λίμνην τῆς Πρέσπας πρὸς τὸ Γερμανικόν. Ἡ το προφανὲς ὅτι πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς Βελουζίνης αἱ Γαλλικὰ δυνάμεις ὄφειλαν νὰ καταβάλουν προσπάθειαν. Ἐπὶ δέκα πέντε ἡμέρας ἠγωνίσθησαν ματαιῶς, διὰ παντὸς μέσου, νὰ καταστήσω τούτο κατανοητόν.

Εἰς τὰς διαταγὰς μου πρὸς ἐ-

πίθεσιν, ἀναγκαῖον ἐξ ἐπιπέδως πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς, ἀπαραιτήτων ἐξ ἐπιπέδως συνεργασίας μετὰ τῶν Σέρβων, ἐδίδοτο σχεδὸν ὁμοίμορφος λύσις: προπαρασκευὴ πυροβολικοῦ, ἀκολουθουμένη ἐνίοτε ὑπὸ ἐπιθέσεως κατὰ περιορισμένου καὶ συγκεκριμένου ἐχθρικοῦ τομέως (ἀναφορὰ τῆς 4ης, 5ης καὶ ὅης Ὀκτωβρίου). Αἱ ἀνόητοι διαταγαὶ ὀδηγοῦν εἰς ἡλιθίαν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἔλεγον ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπέθυμον νὰ κατανοήσωσιν τὴν κατάστασιν, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν βαρῆα πυροβόλα χωρὶς νὰ σκέπτονται ὅτι δὲν τὰ δίεθον.

117 ο υ

Αἱ κατηγορίαι ἐξετοξεύοντο ὑπὸ διαφορῶν χωρὶς νὰ ἐνθυμούνται ὅτι αἱ ὀλίγα πυροβολαρχίαι, τὰς ὁποίας ἐστειλον, παρέμενον ἐπὶ ἡμέρας ἀδρανεῖς χωρὶς νὰ ἐγκαθίστανται εἰς πυροβολεῖα, χωρὶς νὰ ἐνθυμούνται ὅτι ὁ χρόνος ἐπίεζε διὰ νὰ δοθῇ λύσις.

Εἰς οὐδὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταλήξωμεν δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου τοῦ μάχεσθαι καὶ διὰ τῶν ἀποσπασμάτων πρὸς τὴν λίμνην τῆς Πρέσπας καὶ πρὸς τὴν Βίγλιταν, δεδομένου ὅτι ἡ τοιαύτη παράταξις μόνον εἰς μείωσιν τῶν προσπαθειῶν ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ.

Ὅταν μετέβην κατὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου διὰ νὰ διαπιστώσω ἐάν αἱ διαταγαί μου τῆς 12ης Ὀκτωβρίου εἶχον ἐκτελεσθῇ, ἐάν ἐπὶ τέλος θὰ ὑπεστηρίξαμεν τοὺς Σέρβους, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς 7ης τοῦ μηνὸς εὐρίσκοντο ἤδη εἰς τὸ Σκοτσεβίρ, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν 8ην Ὀκτωβρίου εἶχον συλλάβει 800 αἰχμαλώτους μετὰ Μπρόδ καὶ Ντομπρόβανι, διεπίστωσα ὅτι ἡ προπαρασκευὴ τοῦ πυροβολικοῦ μας ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποδώσῃ. Τὰ πυροβόλα εὐρίσκοντο εἰς ἀπόστασιν 5,000 - 6,000 μέτρων ἀπὸ τὰ συρματοπλέγματα τὰ ὁποῖα ἐπρεπε νὰ πληγῶν. Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ κρίνῃ κανεὶς ὅτι ἐάν ἐγένετο ἡ ἐπιθεσις θὰ ἀπεκροῦετο.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Σέρβοι προήλαμον. Κατὰ τὴν 18ην Ὀκτωβρίου κατέλαβον τὸν Μπρόδ, κατὰ τὴν ἐπομένην ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ ὀροπέδιον πρὸς βορρᾶν εἰς Βελιοσέλο, ὅπου συνέλαβον αἰχμαλώτους ἐνῶ περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν ἐπὶ τὰ πυροβόλα. Διὰ νὰ τοὺς ὑποστηρίξῃ ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ, συμμορφούμενος ταύτοχρόνως καὶ πρὸς τὰς διαταγὰς μου πρὸς ἐπίθεσιν, τὰς ὁποίας συνεχῶς ἀνεβάλλον, ἐγραψε κατὰ τὴν 16ην Ὀκτωβρίου εἰς τὴν διαταγὴν ἐπιχειρήσεως διὰ τὴν 20ήν: «Πρόκειται περὶ πολεμικοῦ παιγνίου καὶ ὄχι περὶ ἐπι-

θέσεως».

Ἐζήτησα τὴν ἀντικατάστασίν του. Σημ. Συντ.: Ὁ Σαρραΐγ παρέθεσεν εἰς τὸ παράρτημα τοῦ ἔργου του τὸ ἔγγραφο του, ὑπ' ἀριθμ. 495)3 τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1916 περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ:

«Ἀπάντησις εἰς τὸ 4511.

»Ἰὸν. Ἡ ἀρχικὴ διαταγὴ τῆς 8ης Σεπτεμβρίου προέβλεπε βιαιῶν ἐπιθέσεων. Ἐχρειάσθη νὰ ἐπεμβαινώ καθημερινῶς καὶ ἐνίοτε ἐπανελημμένως κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν διὰ νὰ ἐπιτεύχῃ ἀποτέλεσμα. Ἦδη ἀπὸ τὴν 13ην, ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ ἐζήτη νὰ μὴ πιεσθῇ μία ταξιαρχία καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ ἐπιθεσις πρὸς τὸ Καντζιλάρ μόνον μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ πυροβολικοῦ. Ἀπὸ τῆς 12ης, κατὰ τὰς ὁδηγίας μου, οἱ Σέρβοι ἐπέτρεψαν εὐθέως καὶ ἤμουν ἀναγκασμένοι νὰ πιεζώ συνεχῶς τὰς Γαλλικὰς μονάδας. Ἀφ' ἑτέρου εἶχε σημειωθῆ ἀνάμειξις μονάδων ἢ ὅποια ἀπήτησεν ἀπώλειαν χρόνου πολυτίμου πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς προτέρας τάξεως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Φλωρίνης.

»Ἀπὸ τῆς 19ης ἐσημειώθη νέα ἀδράνεια διὰ νὰ μὴ ἐμπλακοῦν εἰς μάχην. Κατὰ τὴν ἀναφορὰν φέρεται ὅτι ἡ ἔλλειψις βαρέος πυροβολικοῦ ἀπέκλειε πᾶσαν πρόοδον. Ἄλλὰ ἐπὶ τριήμερον εὐρίσκειτο εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν εἰς Ἐξι-Σοῦ (σημ. Ζυὸ Νερό) πυροβολαρχία τῶν 155 ἀχρησιμοποίητος. Ἐξ ἄλλου μόνιμος φροντίς ἦτο νὰ εἶναι ἐλευθερά ἢ ἄκρα ἀριστερὰ πτέρυξ διὰ νὰ ἀπαντᾷ δι' ἐλιγμῶν εἰς τὴν ἀντεπιθέσιν. Ἀνακλήθει εἰς τὴν τάξιν κατὰ τὴν 20ὴν ἐπέδειξε δραστηριότητα, προκλήθει εἰς ἀληθῆ ἐπιθέσιν, ἀπήτησε δι' ἀπλήρη βολῆς πυροβολικοῦ ἑνὸς σημείου. Τέλος, ἡ ἀναφορὰ τῆς 28ης ἐμνημόνευε περὶ τῶν ἔθρικων ὀχυρώσεων αἰ ὅποια θὰ ἀπήτησαν βολὴν πυροβολικοῦ τριῶν ἡμερῶν ἀρχόμενον μόλις ἀπὸ τῆς 3ης. Σὰς ἀνέφερον ἦδη ὅτι ἐπενέθη καὶ ὅτι ἡ Γαλλο - Σερδικὴ ἐπιθεσις εἶχε καθορισθῆ διὰ τὴν 3ην. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 2ας οἱ Βουλγαροὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Σέρβων ἐγκατέλειψαν ὄλας τὰς θέσεις των. Νέα ἀδράνεια. Δύο πυροβολαρχίαι τῶν 155 παρέμεναν ἐπὶ τεσσαράκοντα ὁκτὰ ὥρας ἐν ἀδράνεια. Ἄλυσται ἐπιθέσεις ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Πρέστις. Δίδω διαταγὴν ὅπως ἐπιλεγῇ σημείον ἐπιθέσεως καὶ καθορισθῇ ἡ ἡμέρα ταύτης».

118ον

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σαρραΐγ πρὸς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον εἰς βάρος τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ συνεχίζετο ὡς ἑξῆς:

«Σὰς ἀνέφερον ὅτι ἐχρειάσθη

καὶ πάλιν κατ' αἴτησιν ἄλλων, ὅπως ἀναβάλω τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐπιθέσεως. Ἄλλοις λόγους οὐδέποτε, αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις συνεκρούθησαν διὰ νὰ ἐπιτύχουν ἀποτέλεσμα. Εἰς ὄλας τὰς περιπτώσεις ἐσημειώθη ἀναβλητικότητα.

»Εἶναι ἀδύνατον νὰ συνεχισθῇ ἡ κατάστασις.

»Ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ ἔχει τὴν γενναίωτα ἀνθυπολοχαγού, βαθεῖαν πνευματικὴν καὶ στρατιωτικὴν καλλιέργειαν, ἀλλὰ δὲν δύναται ἄνευ ποδηγητικῆς καὶ διοικήσεως στρατῶν ὁ ὅποιοι δὲν κἀμνεὶ πόλεμον χαρακωμάτων. Κρίνω ὅτι πρέπει νὰ τεθῇ καὶ πάλιν ἐπὶ κεφαλῆς σώματος στρατοῦ.

»Δεδομένου ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις εἶναι ἐν ἐξελίξει καὶ ὅτι εἶναι χειμῶν καὶ βροχαὶ ἐπιβάλλεται νὰ μὴ ἀπολεσθῇ χρόνος. Σὰς παρακαλῶ κατὰ συνέπειαν ὅπως μὲ εἰδοποιήσετε τηλεγραφικῶς περὶ ἀντικαταστάσεως ἐκ τῆς διοικήσεως τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ. Ἡ διοίκησις τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἀνατεθῇ προσωρινῶς εἰς τὸν στρατηγὸν Λεμπλουά. Θὰ σὰς παρακαλέσω νὰ τὸν τοποθετήσετε ὀριστικῶς εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐὰν τὸν κρίνω ἰκανόν».

Μετὰ τὴν παρέκδοσιν ταύτην ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ ἔργου τοῦ Σαρραΐγ.

Ἡ ἀντικατάστασις ἐνεκρίθη. Ἐπληροφορήθη βραδύτερον ὅτι ὑπέστη ἐγχειρήσιν καρκίνου. Θέλω νὰ πιστεύω ὅτι ἐτέλει ὑπὸ τὴν νοσηρὰν ταύτην ἐπίδρασιν ὅταν ἐχρησιμοποίησε ὡς περιεγραφῆ τὰς ὑπὸ τὰς διαταγὰς του δυνάμεις καὶ ὑπενόμεινε τὰς διαταγὰς τὰς ὁποίας ἐλάμβανε καὶ δὲν ἤθελε νὰ κατανοήσῃ.

Ἄλλὰ τὰ γεγονότα ταῦτα προκαλοῦν μίαν παρατήρησιν. Τὰ γεγονότα ταῦτα τὰ τόσον λυπηρὰ δι' ἐμὲ εἶναι ἀποτέλεσμα κακῆς ὀργανώσεως τῆς διοικήσεως ὡς ἦδη ἐσημειώθη εἰς τὸ κεφάλαιον 8. Εἰς στρατὸν ἀποτελούμενον ἐκ Συμμαχικῶν τμημάτων εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως ὁ διοικητὴς ἔχει καὶ τὴν ἀπ' εὐθείας διοίκησιν τοῦ τμήματος τῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νὰ συγκροτήσῃ τὰς ἐφεδρείας τὰς ὁποίας συχνάκις οἱ Σύμμαχοι δὲν δύνανται ἢ δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ παρέχουν ἐνεκα εἴτε τῆς διαθεσεως αὐτῶν εἴτε τῶν δοθεισῶν παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἐκάστου διαταγῶν. Πρέπει κύριως νὰ στηρίζεται εἰς τὰς ἐθνικὰς του δυνάμεις. Καὶ δύναται νὰ χειρισθῇ ταύτας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν του μόνον ἐὰν εἶναι ὁ ἀμεσὸς διοικητὴς αὐτῶν. Τὸ νὰ ἔχη ὑφιστάμενον δύναται νὰ τὸν καλύψῃ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν. Ἴσως διὰ τίνιας τοιαύτης ρύθμισις νὰ φαίνεται καλῆ. Δι' ἐμὲ οὔτε ἀναγα-

καίᾳ οὔτε ἐπιθυμητῆ εἶναι.

Οὐδέποτε μετέβαλον γνώμην ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ὅταν ὁ στρατηγὸς Ζόφρ, ἀπὸ τῆς ἐπιβολῆς του, ἐπὶ τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς, χάρις εἰς τὸ διάταγμα τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1915, μοῦ ἐζήτησε νὰ συγκροτήσω Γαλλικὴν στρατιάν, ἐπειδὴ ἐπεθύμει νὰ τοποθετήσῃ διοικητὴν αὐτῆς τὸν στρατηγὸν Μπαγιού, «τὸν ὀλιγώτερον καλὸν ἐκ τῶν μεράρχων μου», καὶ μοῦ ἀφῆσε μόνον τὴν ἀρχιστρατηγίαν, ἐπληγράφησα ὅτι δὲν συμφώνουν: «Τὸ οὐσιαστικόν διὰ τὴν Στρατιάν τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶναι ἡ δημιουργία ἐπιτελείου ἢ νέου γραναζιοῦ, ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ δύο μεραρχιῶν ὡς ἐνισχύσεων» (τηλεγράφημα - ἀναφορά ὑπ' ἀριθμ. 841)2 τῆς 10ης Ἰαν. 1916).

Ὁ στρατηγὸς Λεμπλουά ἀνέλαβε προσωρινῶς τὴν διοίκησιν τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς. Συνεδεῖται μετ' αὐτοῦ πρὸς πολλοὺ διὰ σταθερὰς φιλίας, εἶχον δὲ ἐκτιμῆσαι αὐτὸν βαθῶς ἀπὸ στρατιωτικῆς ἐπόψεως κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐκ Σερβίας. Τὸν ἐκάλεσα εὐθύς νὰ διαθέσῃ τὰ πάντα ὥστε νὰ ἀγωνισθῇ διὰ τὰ ὑψώματα τὰ ὁποία ἐδέσποζον τῆς πεδιάδος Κένωλη, Μοναστηρίου.

119ον

Οἱ Σέρβοι μοῦ εἶχον ἀποδείξει ὅτι ἐγνώριζον καὶ νὰ ἐπιδικῶνται καὶ νὰ ἐπιτίθενται. Διὰ νὰ προσπαθῶ νὰ δώσω λύσιν, τοῦλάχιστον μερικὴν, ἐνῶ δὲ ἡ πεδιάς τοῦ Κένωλη ἦτο πλημμυρισμένη, ἔθεσα ἀμέσως ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ βοεδοῦ Μίσιτι ὄλας τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας ἠδυνάμην νὰ ἀποσπᾶσθ ἀπὸ τὰς Γαλλικὰς. Ἀφ' ἑτέρου ἐκάλεσα τὸν στρατηγὸν Λεμπλουά νὰ ἀνασυνδέσῃ μετὰ τῶν Σέρβων τοὺς δεσμοὺς φιλίας οἱ ὁποιοὶ εἶχον διακοπῆ ἐπὶ στρατηγῶ Κορντονιέ. Ὁ στρατηγὸς Μπόγγοβιτς εἶχε δώσει διαταγὴν, εἰς τινὰ στιγμὴν, νὰ παύσῃ πᾶσα ἐπιθεσις ἐπειδὴ, ὡς ἔλεγε, δὲν ἦδύνατο πλέον νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ Γαλλικῆς βοήθειας.

Κατὰ τὴν 22αν Ὀκτωβρίου, εἰς τὴν ἀναφορὰν μου ἠδυνάμην νὰ σημειώσω ὅτι τὸ βαρὺ πυροβολικόν μας εἶχε συνεργασθῆ εἰς ἀντεπιθέσιν γενομένην ὑπὸ τῆς Μεραρχίας Μοράβα. Κατὰ τὴν 23ην, ἀνεφερά ὅτι εἶχον ἀποσύρει καὶ εἶχε χρησιμοποιήσει πρὸς τὴν Τσέρνα (... Ἐριγῶν) τρία Γαλλικὰ συντάγματα καὶ πολυαριθμὸν πυροβολικόν καὶ κατὰ τὴν 27ην Ὀκτωβρίου ἀνεφερά ὅτι ἡ ἐπιθεσις εἰς τὴν καμπὴν τῆς Τσέρνα (... Ἐριγῶν) ἤρχιζε.

Κατὰ τὴν ἐπομένην τὸ Γκαρντίλοβον ἐπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀποικιακῶν συνταγματῶν μας ἄλ-

λά ταύτα δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρηθοῦν εἰς Κέναλη, τὸ ὅποιον εἶχε δεχθῆ ἐπιθέσειν ἀποκλειστικῶς πρὸς διεκὸκλισην τῆς Σερβικῆς προελάσεως εἰς τὴν κοιπὴν τῆς Τσέρνα. Ὁ ἀγὼν συνεχίζετο σκληρὸς ἀλλ' ἀνευ ἀπτοῦ ἀποτελέσματος. Ἐχρειάζετο νὰ ἐπιπαθῆ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ὑπάρχουν δυνάμεις πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν πιπτόντων κατὰ τὰς μάχας.

Μετὰ μακρὰς συζητήσεις ἀπεμάρκυνα καὶ τὴν τελευταίαν Γαλλικὴν ταξιαρχίαν ἢ ὅποια εὐρίσκετο ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξίου). Οἱ Βρεταννοὶ ἀνέλαβον τὸν τομέα ἀπὸ τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξίου) μέχρι τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης, οἱ Ἴταλοὶ ἐπλασιάζοντο ὑπὸ τῶν Βρεταννικῶν δυνάμεων τοῦ τομέως αὐτοῦ καὶ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἦσαν παρὰ τὸν Στρυμόνα. Ἄφησα προσωρινῶν ἐν σύνταγμα ὡς ἐφεδρείαν τῶν Ἴταλο - Ἀγγλων καὶ τὸ ἔτερον τῆς ταξιαρχίας μετέβη πρὸς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξίου) διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς Σέρβους οἱ ὅποιοι διεξήγον ἐπιχειρήσεις πρὸς τὸ Νόντ καὶ θὰ ἠδύνατο οὕτω νὰ μεταθοῦν πρὸς τὴν κοιπὴν τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος). Ἐπέτυχον παραλλήλως ὅπως οἱ Ἀγγλοὶ ἀναστείλουν τὴν Βουλγαρικὴν ἐξοδὸν πρὸς τὴν Τσέρνα (: Ἐριγῶνα) δι' ἐπιθέσεως πρὸς Μπαράκλι - Νεζούμα, σημεῖα τὰ ὅποια κατέλαβον κατὰ τὴν 31ην Ὀκτωβρίου.

Ὁ ἐπιδεινούμενος καιρὸς ἐπηύξανε τὰς ἐγγενεῖς δι' οἰανδήποτε ἐπιχειρήσιν δυσκολίας. Οἱ Σέρβοι ἐδείκνυν σημεῖα ἀπολύτως κατανοητῆς κοπώσεως. Διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ παρ' ὅλα ταῦτα κατὶ συνήγερτα καὶ μίαν Ἴταλικὴν Ταξιαρχίαν τὴν ὅποιαν ἀντικατέστησα εἰς τὸν τομέα τῶν Κρουσιῶν ὁρέων δι' ἑτέρας μόλις ἀποβιβασθεῖσας τὴν ὅποιαν καὶ ἀπέστειλα, ἔνεκα τοῦ ὅτι ἦτο ὁρεινὴ, ἀριστερᾶ τῶν Γαλλικῶν θέσεων.

Κατὰ τὴν 10ην Νοεμβρίου ἐσημειώθη νέα Σερβικὴ ἐπιτυχία. Κατελήφθη τὸ Πολόκ. Δέκα πυροβόλα περιήλθον εἰς χεῖρας τῆς Μεραρχίας Δουμάδεως. Κατὰ τὴν ἐπομένην ἢ Μεραρχία Μοράβα, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ 2β' Συντάγματος τῶν Ζουάδων συνέλαβε πλεόντων 1.000 αἰχμαλώτους. Κατὰ τὴν 12ην Νοεμβρίου περιήλθον εἰς χεῖρας μας 16 Βουλγαρικὰ πυροβόλα κατὰ τὴν ἐνέργειαν νέας προελάσεως, κατὰ τὴν ὅποιαν κατελήφθη καὶ τὸ Ἰβάν. Κατὰ τὴν 13ην, ἀπέστειλα πρὸς τοὺς Σέρβους νέον Γαλλικὸν σύνταγμα πρὸς ἐπαύξησιν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῆς προελάσεως αὐτῶν. Τὸ πυροβολικὸν μας δὲν ἔπαυε νὰ ἐπεμ-

βαίνῃ καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς γραμμῆς ἀπὸ τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) μέχρι τῶν ὑψωμάτων τῶν περικυκλωτῶν ἐκ δυσμῶν τὴν πεδιάδα Κέναλη.

120 ὀν

Κατὰ τὴν 14ην Νοεμβρίου, αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις αἱ ὅποια ἐσχημάτιζον τὴν ἀριστερὰν τῶν Σέρβων εἰς τὴν κοιπὴν τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) ἐπετίθεντο ἀδιακόπως καὶ τὸ 26' Σύνταγμα τῶν Ζουάδων, μετὰ τῶν Σέρβων, συνέλαβε τετρακοσίους Γερμανοὺς αἰχμαλώτους.

Πρὸ τῆς γενικῆς ταύτης πίεσεως ὁ ἐχθρὸς ἀντελήφθη ὅτι θὰ περιεκυκλούτο ἐὰν ἐπέμενε νὰ παραμείνῃ ἐπὶ τῆς ὠχυρωμένης γραμμῆς τοῦ Κέναλη. Ἐπαφελούμενος τῆς πιπτοῦσης βροχῆς καὶ τῆς χιόνος προέβη εἰς νέαν ὑποχώρησιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς μετὰ τὴν 14ην καὶ 15ην Νοεμβρίου. Διὰ τρίτην φοράν οἱ Σέρβοι, μετὰ τῶν Γάλλων εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, εἶχον δημιουργήσει «γεγονός».

Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐκστρατεῖαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ κ. Μπριάν ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνοδὸν του εἰς τὴν ἔξουσίαν, ἔκρινε προφανῶς ὅτι ἐὰν ἔθετε τὴν Στρατιὰν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὰς ὑπ' εὐθείας διαταγὰς τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, θὰ καθίστα αὐτὸ ἐμμέσως ὑπεύθυνον διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς Θεσσαλονικίην καὶ δι, κατὰ συνέπειαν, θὰ ὑπῆρχε κέρδος διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἐκαμὲ λάθος ἢ ἐξητατήθη. Τὰ πάντα ἀπετέλουν πρόφασιν διὰ νὰ μὴ στέλλεται τὸ παραμικρὸν εἰς Θεσσαλονικίην, διὰ νὰ ζητοῦνται τὰ ἀδύνατα, διὰ νὰ ἐκταξεύωνται βαρεῖαι κατηγορίαι, ὅταν ἀπλή γνώσις τῆς πραγματικότητος θὰ ἔθετε πάντα εἰς τὴν θέσιν τῶν. Μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονεύσῃ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν αὐτοκινήτων ἢ ὅποια εἶχεν ἀδρανήσει διότι οὐδεμία «ρεζέρβα» ἐλαστικῶν ἀπεστέλλετο ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐπιχειρήσεων πρὸ τοῦ Βερντέν; Καὶ ὁμῶς ἔπρεπε νὰ συντελήται ἀνεφοδιασμός...

Μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπενθυμισθῶ τὰς ἐπιτακτικὰς διαταγὰς πρὸς ὀχύρωσιν τῶν περιχώρων τῆς Θεσσαλονικῆς; Οἱ Ἕλληνας δὲν ἐπέτρεπον νὰ μεταδῶμεν μέχρι τῶν περιβαλλόντων τὴν πόλιν ὑψωμάτων καὶ ἐκαλούμεν νὰ μὴ τοὺς θίξω. Μήπως θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρω τὰς κατηγορίας περὶ ἀμελείας, τὰς ὁποίας ἐξετόξευσαν τινεὶ διότι εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν δὲν ὑπῆρχον ὁδοί, διότι ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ πρὸς Μοναστήριον δὲν ἦτο διπλῆ, διότι δὲν ὑπῆρχον ὀ-

χυρώσεις ἐκστρατείας εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ Ὀστροβίου καὶ Θεσσαλονικῆς;

Ποῖος εἶχε ποτὲ φαντασθῆ ὅτι ἡ κυρία προσπάθεια τῶν Συμμάχων θὰ ἐγένετο πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτῆν; Καὶ μήπως ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ δὲν διέρχεται ἀπὸ εἴκοσιν σπέργγας;

Μήπως ὑπῆρχε κανεὶς πρὸς δυσμὰς τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου διὰ νὰ ὀρύξη χαρακώματα, πρὶν ἢ, παρὰ τὰς δοθείσας διαταγὰς, δώσω ὑπ' εὐθύνη μου διαταγὴν εἰς τοὺς Σέρβους νὰ ἀναχωρήσουν ἐκ Χαλκιδικῆς καὶ νὰ κινηθοῦν πρὸς Ὀστροβόν; Θὰ ἀναφέρω καὶ περισσότερα.

Ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1914 εἶχον εἰπῆ, εἰς στενώτατον κύκλον βεβαίως, ἀλλ' εἶχον εἰπῆ ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζωμεν, ἐὰν δὲν συνέβαινε κατὶ τὸ ἔκτακτον, εἰς τὸ ἀπαρβίαστον τῶν ὠχυρωμένων μετώπων. Κατὰ τὸ 1915 ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς ἢ μάλλον τὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖτο αὐτὴ εἶχον ἀποδείξει ὅτι ἠδύνατο ἢ ὑπάρχει καὶ πόλεμος μὴ στατικός εἰς αὐτὸ τὸ θέατρον καὶ ἦτο εὐκόλως κατανοητὸν ὅτι διὰ τῆς ἀποστολῆς ἐνισχύσεων, οὐδέποτε θὰ ἠκολούθει ἡ Σερβικὴ ὑποχώρησις διὰ τῆς Ἀλβανίας. Βραδύτερον δὲν ἐδίστασα νὰ δηλώσω ὅτι με ἐνισχύσεις ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ κατὶ με σκοπὸν τὴν ἐπαναφορὰν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν εἰς τὴν Σερβίαν.

Ἄλλὰ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον δὲν ἠθέλεν ἐπιτυχίας ἐκτὸς τοῦ Γαλλικοῦ μετώπου. Οἱ Ἀγγλοὶ εἶχον φάσει εἰς τὴν Θεσσαλονικίην μετὰ τεραστίαν ἀντίδρασιν. Οἱ Ἴταλοὶ ἦλθον ἐκεῖ διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐδραιωθοῦν καλλίτερον εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Οἱ Ρῶσοι, ὡς μοῦ εἶχε δηλωθῆ, εἶχον ἀποσταλῆ διὰ νὰ προληφθῆ ἡ ἀποστολὴ Γαλλικῶν ἐνισχύσεων. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ἕλληνας οἱ ἠγέται τῶν ἦσαν Γερμανοὶ καὶ τὸ κίνημα τῆς 30ῆς Αὐγούστου 1916 ἦτο πλήγμα κατὰ τῆς Γερμανοφιλοῦς πολιτικῆς. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον τὸ πάθος τοῦ Σαρράγγ καθ' ὅλον ἐκείνον μετὰ τῶν ὁποίων ἔδει νὰ συνεργασθῆ.

121 ὀν

Σημειοῦμεν ὅτι ὁ Σαρράγγ δὲν ἠδύνατο νὰ παραλείψῃ, τόσα ἔτη μετὰ τὰ γεγονότα, τὴν ἐκδήλωσιν τῆς πικρίας του, ἐπειδὴ ἐθεώρει ὅτι ὅλοι ἐφθόνουν αὐτὸν καὶ ἠγωνίζοντο διὰ νὰ τὸν παρεμποδίσουν ἀπὸ τοῦ νὰ καλυφθῆ ὑπὸ δαφνῶν

διά τὰς νίκας του. Ἦτο ἄνθρωπος ἐξυθύμος καὶ ἐμπαθῆς καὶ τὰ γραπτὰ του ἐκδηλοῦν αὐτὸ ὁσάκις διατυποῦνται κρίσεις, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς σημεία καθαρῶς στρατιωτικῶν περιγραφῶν διακρίνεται διὰ τὴν σαφήνειαν τοῦ λόγου του. Ὑπογραμμίζεται ὅτι δὲν παρέλειψεν εὐκαιρίαν κακολογίας κατὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου).

Οἱ Ρουμάνοι, ἴσως παρασυρθέντες εἰς τὸν πόλεμον ἐξ ἐσφαλμένων δεδομένων, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐβλεπον εὐνοϊκῶς τὰς κατ' ἀνάγκην Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὴν ὅποιαν μόνοι οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Σέρβοι ἤθελον καὶ μέλειθον κατ' ἀρχάς εἰς τὴν μάχην. Τὰ πάντα, συνεπῶς, προσεφέροντο λογικῶς πρὸς ἐπιβολὴν νέας κατευθύνσεως εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ πρὸς μεταβολὴν ἐκ βάθρων πρώτης τῆς διοικήσεως. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ὡθεὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν ἐμφανῶς ἠ κρυφίως. Ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου 1916 ἐπληροφορήθη ὅτι οἱ Ἄγγλοι, κατὰ πρόκλησιν τῆς ἀνωτάτης Γαλλικῆς ἡγεσίας, εἶχον ζητήσει ἀντικατάστασιν μου. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου, ἐπληροφορήθη ὅτι ὑπεδεικνύοντο ὡς ἀντικαταστάται μου εἴτε ὁ ντὲ Μιαντουί εἴτε ὁ Γκουρῶ. Ἐλαβον μάλιστα εἰς Θεσσαλονικὴν ἐπιστολὰς ἀπευθυνομένας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γκουρῶ ὑπὸ ἐπείγομένον φίλων του. Ταυτοχρόνως ἐπληροφορήθη περὶ ἐκστρατείας τοῦ Τύπου σχετικὰ πρὸς τὴν ἀδρναίαν τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη ταυτοχρόνως — πρᾶγμα ὄχι πολὺ εὐφές, ἴσως — ὑπὸ τριῶν μεγάλων Παρισίων ἐφημερίδων. Εἰς αὐτὴν διεκρίνεται ὁ δάκτυλος τῶν ἀξιοματικῶν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου. Ὁ κ. Παινλεβέ, ὑπουργὸς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ τηλεγραφήσῃ νὰ μὴ ἐνοχληθῶ ἐκ τῆς πολεμικῆς κινητοποιήσεως ταύτης καὶ ὁ πρίγκιψ Ἀλέξανδρος με ἐνημέρωσεν, ἀπὸ πλευρᾶς του, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀντικατασταθῶ.

Τελικῶς, ὁμῶς, ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ στρατηγὸς Ζόφρ εἶχε ζητήσει τὴν ἀποστολὴν τοῦ στρατηγοῦ διὰ Καστελῶν εἰς Θεσσαλονικὴν διὰ δευτέραν φοράν με ἀρίστην ἀποστολὴν ἐπιθεωρήσεως. Ἐπληροφορήθη ἔτις ὅτι κατὰ τὴν 7)9, ὅταν οἱ κ.κ. Ἀλμπέρ Τομά, Βιθιανί, Παινλεβέ, Κόμπ ἐπρόκειτο νὰ ἀπουσιάσουν, θὰ ἀνεκινουῦτο εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἡ τοποθέτησις τοῦ στρατηγοῦ Γκουρῶ ἀντ' ἐμοῦ. Ἐπειδὴ ἐγνώσθη τὸ πρᾶγμα, ὁ κ. Παινλεβέ προέκλεσεν ἀπόφασιν καθ' ἣν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἔπρεπε νὰ εὑρίσκειται ἐν πλήρει συνθέσει ὅταν θὰ ἀπεφασίζετο σοβαρὸν θέ-

μα περὶ τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ θέμα ἐτάφη.

Ἦδη, ὁμῶς, ἀπὸ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν μετέθεσε τὸ θέμα ἐπὶ ἄλλης βάσεως. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προβληθοῦν ὡς δικαιολογία διὰ νὰ μοῦ ἀφαιρεθῇ ἡ διοικήσις μου, οὔτε αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις, αἱ ὅποια ἐφαίνοντο νὰ βαίνουν καλῶς, οὔτε ἡ Ρουμανία τὴν ὅποιαν, παρὰ τὰς ἀντιθέτους διαβεβαιώσεις τῶν τηλεγραφημάτων Μπρατιάνο, εἶχον ὑποστηρίξει εἰς τὰ καθορισθέντα ὑπὸ τῆς Γαλλίας πλαίσια, θὰ ἔλεγον μάλιστα καὶ πέραν αὐτῶν.

Μοῦ ἐζητοῦντο ἐξηγήσεις διατί εἶχον ἀνεχθῆ εἰς Ἑλλάδα ἐπαναστατικὴν καὶ ἀντιδραστικὴν κίνησιν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον εἶχεν ἐμποδίσει τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἰκανοποιήσουν τὴν Γαλλίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς Θεσσαλονικῆς. Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἀπαντήσω ἐπ' αὐτοῦ.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας (29)9) διὰ τηλεγραφήματος τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου μοῦ ἐζητοῦντο ἐξηγήσεις, αὐτὴν τὴν φοράν περὶ τῶν Ἰταλῶν. Διεμαρτύρουντο διότι ὅπισθεν τῆς μεραρχίας των δὲν ὑπῆρχον πλέον Γαλλικαὶ ἐφεδρεῖαι. Ἀπήντησα διὰ νὰ ἀποδείξω τὴν ἀνοησίαν τοῦ τοιαυτοῦ ἰσχυρισμοῦ (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 390)3 τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 1916). Μετὰ τοὺς Ἰταλοὺς ἠκολούθησαν οἱ Ἕλληνες. Ὁ ναυτικὸς ἀκόλουθος με ἐνημέρωσεν ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐτάσσετο ὑπὲρ τῶν Συμμάχων ὑπὸ τοὺς ἐξῆς τέσσαρας ὅρους.

1 2 2 ο ν

Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ναυτικοῦ ἀκόλουθου, ἡ Ἑλλάς θὰ ἐτάσσετο ὑπὲρ τῶν Συμμάχων ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὅρους:

1ον Ὁ Βασιλεὺς (: Κωνσταντῖνος) θὰ διώκει τὰς Συμμαχικὰς δυνάμεις, 2ον Θὰ ἀντικαθιστάμην, 3ον Δὲν θὰ ἀνετίθετο τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν εἰς τὸν Βενιζέλον, 4ον Θὰ ἐξησφαλίετο ἡ Ἑλληνικὴ ἑδαφικὴ ἀκεραιότης.

Μετ' ὀλίγον ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχε φθάσει εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον συνέταραξε τὸ Γαλλικὸν ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπλοκή, ἡ προσεῖδη φλουμένη ἀφίξις τοῦ Γκουρῶ ἢ τοῦ Καστελῶν ὡς μὲν τὰ πνεύματα, ἐπηρεάζον καὶ καθίστων ἴσως εὐεξήγητον τὴν συμπεριφορὰν τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ εἰς τὰς ἀποκλειστικὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Αὐγούστου, τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ τοῦ Ὀκτωβρίου. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φθάσῃ κανεὶς ἐκ Γαλλίας εἰς τὸ Βαλκανικὸν ἠφαιστειοῦ ἐμφορούμενος, ἐκ τοῦ

πνεύματος τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου καὶ νὰ μὴν ἀλώδητος.

Ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως, τὸ θέμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δυνάμεων ἐν ὄψει τῶν σημειωθεισῶν ἀπωλειῶν, τῆς ἐνταθίσεως ἐκ τῆς κοπώσεως ἐλνοσσίας, καθίστατο συνεχῶς περισσότερο ἀγχώδες. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον με ἔκαμνε νὰ χάνω τὸν χρόνον μου — διὰ νὰ μὴ εἴπω τὴν ὑπομονὴν μου — εἰς τὴν ἀντίκρουσιν τῶν πλέον φανταστικῶν κατηγοριῶν. Δὲν ἠδυνάμην, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ ἐξασφαλίσω ἐνὶ ὄψει τῆς ἐξασφαλίσεως ἀπώλειας. Ποτὲ δὲν ἐγίνε κατὶ ἀπὸ τὸ τίποτε.

Ἡ διαδοχὴ τοῦ Κορντονιέ καθίστατο ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀληθῆς πρόβλημα. Δὲν ἠδυνάμην νὰ δεχθῶ κάποιον ὁ ὁποῖος νὰ μοῦ ἐνθυμίζῃ τὰς παρελθούσας λυπηρὰς στιγμὰς καὶ ὁ ὁποῖος νὰ διέρχεται τὸν περισσότερο χρόνον τοῦ ἐν ἀναβολῆς καὶ ἐλιγμούς, μεταφορικῶς καὶ ὄχι οὐσιαστικῶς.

Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἐπεδίωκε καὶ πάλιν νὰ μοῦ ἀποστείλῃ τὸν στρατηγὸν Γκιγιωμά. Οἱ λόγοι οἱ ὅποιοι με εἶχον ἐμποδίσει νὰ τὸ ζητήσω κατ' Αὐγουστον ὑφίστατο ἀκόμη: τὸ ἠρήθη. Τότε μοῦ διευμνύθη τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ Ἄντουάν. Ἐγνώριζον τὰς στρατιωτικὰς ἀρετὰς του ἀλλὰ οὐδέποτε συνεπάθησα τοὺς ἀγροίκους ἀκόμη καὶ τοὺς πλέον δισαήτους οἱ ὅποιοι ἀναλόγως τῶν περιστάσεων υἱοθετοῦν συμπεριφορὰν ἀνάλογον ἐκείνης τοῦ Κολλινιὺ ἢ τοῦ ντὲ Γκούξ. Οὐδέποτε εἶχον γράψαι καί, συνεπῶς, οὐδὲν στοιχεῖον ὁμοιότητος εἶχον πρὸς συγγραφέα, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐχρειάζομην συγγραφέα στέλλοντα ἐξάλλα κείμενα πρὸς τὴν «Ἐφημερίδα». Συνεπῶς ἠρνήθη τὸν Ἄντουάν. Ἐθεσα παραλληλῶν τὸ ζήτημα τῆς διατηρήσεως τῆς παροῦσης καταστάσεως καὶ προσέθεσα: «Ἐὰν κρίνεται ἀναγκαῖον νὰ ὀρίσετε ἀμέσως τὸν διάδοχόν τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ, σὰς ζητῶ εἴτε τὸν στρατηγὸν Μισελὲ εἴτε τὸν στρατηγὸν Ἀλλουέν».

Ὅταν εἶχε διορισθῇ ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ εἶχον ἤδη ζητήσει τὸν στρατηγὸν Ἀλλουέν. Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸν στρατηγὸν Μισελὲ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου ἦτο ἐπιτελάρχης μου εἰς τὸ δὸν Σῶμα Στρατοῦ. Ἐγνώριζον τὴν μεγάλην ἀξίαν του, ἀπελευθερούμενος δὲ τῶν δολοπλοκιῶν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου θὰ ἔκαμνε ἀρίστην ἐργασίαν. Δὲν ἐνεκρίθη ἡ πρότασις μου. Ἐξ ἄλλου ἐζήτουν ἐν πρᾶγμα: νὰ διατηρηθῇ ἡ προσωπικότης, ἡλαθὲ ὁ στρατηγὸς Λεμπλουά. Ἄλλ' αὐτὸ ἦτο θέμα τὸ ὁποῖον τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἠδύνατο νὰ θέσῃ καὶ πάλιν ὑπὸ ἐξέτασιν εἰς κατάλληλον στιγμὴν.

1.23 ο.ν.

Τὸ ταξίδιον ἑνὸς βουλευτοῦ, τοῦ κ. Μπεναζέ, ἐπιφορτισμένου ἢ μὴ ἐπίσημου ἀποστολῆς, ἐπεδεινώσε τὴν ὑπόθεσιν ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς. Κατόπιν σειράς συνομιλιῶν, ὁ κ. Μπεναζέ, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζον ὡς ἀπασχοληθέντα μὲ τὰ Βαλκανικὰ προβλήματα, ἀλλὰ μού ἐνεφανίσθη μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ παλαιοῦ συμμαθητοῦ τῆς Σχολῆς Σαῖν

- Σύρ, χαριτωμένου καὶ γοητευτικοῦ, ἠθέλησε νὰ μὲ ἐνημερώσῃ ὅτι εἶχε συγκρούσεις μετὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Ὁ τελευταῖος ἐπρόκειτο νὰ διατάξῃ ἐκκένωσιν τῆς Θεσσαλίας, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ μὲ ἀπήλλαξε τῆς Δαμοκλείου σπάθης ἢ ὁποῖα ἐπεκρέματο ἐπὶ τῶν ἐπικινωγιῶν μου. Ἐπεδείκνυε καλὰς προθέσεις ἐναντι τῆς Ἀντάντ καὶ πρὸς τοῦτο ἐδέχετο νὰ μὰς πωλήσῃ ὅλα τὰ πυροβόλα του, ὅλον τὸν στόλον του, ὅλον τὸ πολεμικὸν ὕλικόν του. Μού ἐφάνη μάλιστα ὅτι ὁ κ. Μπεναζέ δὲν ἀπέιχε πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ συμφιλίωσιν μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Βενιζέλου.

Ἐπειδὴ ἐγνώριζον καλῶς τὰς ἀναβλητικὰς συνηθείας τοῦ Αὐλικοῦ κόμματος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου παρέμεινα μὲ ἀμφιβολίας. Ὁ κ. Μπεναζέ μὲ ἐβεβαίωσε ὅτι εἶχεν ἐπὶ τοῦ θέματος ἔγγραφον ἰδιόχειρον τοῦ Βασιλέως διὰ τοῦ ὁποῖου οὗτος ἔδιδε δι' ὅλα αὐτὰ τὸν λόγον τιμῆς του ὡς βασιλέως καὶ στρατιωτικοῦ. Οὐδὲν ἀπήντησα ἀλλὰ παρέμεινα ἀμφιβάλων.

Σημ. Συντ. Καὶ πάλιν θὰ διακόψωμεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ ἐμπαισθοῦς Γάλλου στρατηγοῦ διὰ νὰ σημειώσωμεν τὴν Ἑλληνικὴν πλευρὰν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Καὶ πάλιν θὰ παραθέσωμεν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἐπίσημου ἔργου τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια»:

«Ὁ Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως Μπριάν, εὐρισκόμενος πρὸ συνεχοῦς ἐπιδεινώσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καὶ ἀντιλαμβάνομενος ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας ἀκαλουθουμένη πολιτικὴ δὲν ἦτο ἡ ἐνδεδιγμένη, ἀπεφάσισε νὰ χρησιμοποίησιν ἔμπιστον αὐτοῦ πολιτικὸν πρόσωπον, ὅπερ, ἐρχόμενον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Βενιζέλου, νὰ ἐξετάσῃ ἀντικειμενικῶς τὴν κατάστασιν καὶ νὰ εὑρῇ τρόπον φιλικῆς διαρρυθμίσεως τῶν σχέσεων Συνενοήσεως καὶ Ἑλλάδος. Ὡς τοιοῦτον ἐξελέξε τὸν Παῦλον Μπεναζέ, βουλευτὴν καὶ εἰσηγητὴν τῆς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ἐπιτροπῆς τῆς Γαλλικῆς Βουλῆς. Νεώτατος, εὐφύεστατος,

ἐνθιμος καὶ δραστήριος ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρῶθυπουργοῦ ὡς ὁ ἐνδεκνυόμενος. Ἡ ἀνατεθεῖσα εἰς αὐτὸν ἐπίσημος ἀποστολὴ ἦτο νὰ μεταβῇ εἰς Θεσσαλονικὴν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἐκεῖ εὐρισκόμενων Γαλλικῶν στρατευμάτων καὶ ἐξετάσῃ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐξελίξεως τῶν ἐπιχειρήσεων. Πράγματι ὁμοῦ εἶχε μυστικὴν ἐντολὴν νὰ διέλθῃ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν μετὰ τοῦ Βασιλέως συνάντησιν καὶ συνεννόησιν.

Ἡ συνάντησις αὕτη ἐπραγματοποιήθη τὴν 8)21 Ὀκτωβρίου καὶ ἐπανελήφθη τὴν 10)23 ἰδίου μηνός. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην συνάντησιν ἐπετεύχθη πλήρης συμφωνία δι' ἧς ὁ Βασιλεὺς ἐδέχετο τὴν ἀποστράτευσιν καὶ ἀποχώρησιν τοῦ Στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπὶ πλέον δὲ τὴν παράδοσιν ὀλοκλήρου τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου εἰς τοὺς Συμμάχους. Εἰς ἀντιστάθμισμα, ὁμοῦ, ἐξήτει παρά τούτων, ὅπως ἐγγυηθῶσι ρητῶς τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος, παύσωσι νὰ ἐπιδεικνύου ἐναντι αὐτοῦ δυσπιστίαν, χαλαρώσωσι τὰ πειστικά κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέτρα καὶ καταβάλωσι τὴν ἀξίαν τοῦ παραδοθησομένου ὕλικου. Ὁ Βασιλεὺς ἐτόνισεν ὅτι δέον νὰ φεισθῶσι τῆς εὐθιξίας του καὶ ἀπήτησεν ὅπως ἡ διακοινώσις διὰ τῆς ὁποίας θὰ τοῦ ἐζητοῦντο τὰ ἀνωτέρω εἰναι συντεταγμένη εἰς φιλικὴν καὶ φίλοφρονα γλώσσαν.

1.24 ο.ν.

«Μεταξὺ ἄλλων ὄρων, ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε ὅπως ἡ συμφωνία αὕτη τηρηθῇ μυστικῇ, ἴνα, ἀφ' ἑνὸς μὲν μὴ δοθῇ ἀφορμὴ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὰς Συμμάχους αὐτῆς δυνάμεις νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δοθῇ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος προετοιμασίας τῆς κοινῆς γνώμης διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀνωτέρω. Ἐπὶ τούτοις ὁ Βασιλεὺς ἀνελάμβανε τὴν τήρησιν τῆς τάξεως.

Ἡ συμφωνία αὕτη ἐτηλεγραφήθη εἰς τὸν Γάλλον Πρῶθυπουργὸν Μπριάν ὅστις ἀπήνησε, συγχαίρων τὸν Μπεναζέ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του. Οὗτος ἀνεχώρησε τότε διὰ Θεσσαλονικίην.

» Ἄν καὶ ἡ συμφωνία ἱκανοποίησε τὸν Γάλλον Πρῶθυπουργόν, ἐν τούτοις ἀπεγοῦτευσεν καὶ ἐστενωχώρησε πλείστα ἄλλα πρόσωπα:

» Τὸν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος ἐβλεπε νὰ χάνωνται αἱ ἐλπίδες του περὶ ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος παρά τὸν πλευρῶν τῶν Συμμάχων καὶ ὅστις ἦτο ἀποφασισμένος νὰ χρησιμοποίησιν πᾶν μέσον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ ταύτης, ἢν ἐθεώρει ὡς

τὴν μόνην ἐπιβαλλομένην εἰς τὴν Ἑλλάδα.

» Τὸν Στρατηγὸν Σαρράγγ, τοῦ ὁποῖου ἡ καχυποψία καὶ οἱ φόβοι διὰ τὰ νῦα τῆς Στρατιάς Ἀνατολῆς ἐξηκολούθουν νὰ ὑφίστανται.

» Τὸν Πρέσβυν Γκυγεμέν, ὁστις ἔφερε βαρέως ὅτι ἀνεύθυνον πρόσωπον ἐπέτευχεν ἐκεῖ ὅπου αὐτὸς οὐδὲν εἶχε κατορθώσει καὶ ὅστις διέκειτο ἐχθρικῶς πρὸς μίαν συμβιβαστικὴν διευθέτησιν. Πολὺ ὀλίγον ἱκανοποιημένος διότι κατεπατήθησαν αἱ ἀρμοδιότητες αὐτοῦ, ἦτο δυσαρεστημένος διότι δὲν ἐλαβε γνώσιν τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ κ. Μπεναζέ καὶ ἤγειρε κατ' ἀρχὴν ἀντιρροήσεις κατὰ τῶν ζητουμένων παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως παραχωρήσεως.

» Τὸν Ἀντιπλοίαρχον ντὲ Ρακεφέϊν, ὅστις ἐβλεπε ὅτι δὲν θὰ ἤδύνατο πλέον νὰ σκευωρῇ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ βίαια κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέτρα.

» Τέλος δὲ, τὸν Ναύαρχον Λακάς, Γάλλον Ὑπουργόν τῶν Ναυτικῶν, ὅστις εἶχε πεισθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω Ἀντιπλοίαρχου, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιτευχθῇ ὀπισθόρητος ἡ ἐξόδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος διὰ τῆς στρατιωτικῆς καταλήψεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐκθρονιώσεως τοῦ Βασιλέως.

» Οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι ἐκινήθησαν πρὸς τορπιλλισμόν τῆς συμφωνίας.

» Εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἀνωτέρω συμφωνηθέντων μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ Μπεναζέ καὶ μὲ πρόφασιν τοῦ τορπιλλισμοῦ δύο Ἑλληνικῶν ἀτμοπλοίων τὴν 18)31 Ὀκτωβρίου ἐξώθη τοῦ Πειραιῶς, ὁ Ναύαρχος Νταρτίξ ντὺ Φουρνὲ ἐζήτησε, διὰ διακοινώσεως του τῆς 20 Ὀκτωβρίου) 2 Νοεμβρίου, τὴν παραχώρησιν τοῦ ἑλαφροῦ Ἑλληνικοῦ Στόλου, ἴνα ἐπανδρώων αὐτὸν διὰ Γαλλικῶν πληρωμάτων, δράσῃ ὑπὸ Γαλλικὴν σημαίαν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ Ναυστάθμου μετὰ τῶν παραρτημάτων του. Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Στόλου προέτεινε τὴν καταβολὴν ἀκαλόγου ἀποζημιώσεως. Τῆς αἰτήσεως του ταύτης εἶχε προηγηθῇ ἐπίσκεψις αὐτοῦ παρὰ τῷ Βασιλεῖ ὅστις εἶχε δεχθῆ νὰ συγκατανέωσιν εἰς τὰ ἀνωτέρω, ἀλλ' ὑπὸ τούτοις συμφωνηθέντας μετὰ τοῦ Μπεναζέ ὄρουσιν.

Δυστυχῶς ἐνῶ ἐφαίνετο ὅτι θὰ ἐπιτυχάνετο λύσις τοῦ Διχασμοῦ ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἐκδηλωθῆ ἐμεσολάβησαν ἑλευθερὸν ἐπιστάσιον. Τὰ στρατεύματα τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Κατερίνης, ἡ ὁποία ἐφρουρεῖτο ὑπὸ δυνάμεις ὑπαγομένης εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν 22αν

Ἰουλίου) 4ην Νοεμβρίου 1916. Ἡ σύγκρουσις ἦτο ἰσχυρά, ὑπῆρξαν 15 νεκροὶ καὶ ἡ Κατερίνη κατελήφθη ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ὁ Μπεναζέ, πληροφορηθεὶς τὰ συμβαίνοντα ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Βενιζέλου νὰ ἀποσυρθοῦν αἱ δυνάμεις τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ ἐκάλεσε τὸν Σαρράτι νὰ χωρίσῃ τοὺς μαχομένους. «Τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην, ἐπιβαίνων ἀντιτορπιλικού, ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στρατηγὸς Ρόκ, δι' ἐνέργειαν ἐπιθεωρήσεως».

125 ο ν

«Ὁ στρατηγὸς Ρόκ, ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, καλέσας τὸν βουλευτὴν Μπεναζέ, τοῦ ἐζήτησε νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἐξουδετερώσῃ τὴν σχηματισθεῖσαν τυχὸν δυσμενῆ ἐντύπωσιν ἐκ τῆς συγκρούσεως τῆς Κατερίνης», μνημονεύεται εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» καὶ προστίθεται:

«Ἡ ἀναγγελία τῶν ἀνωτέρω γεγονότων εἶχεν ἐπιφέρει πράγματι σφοδρὰν ἐξέγερσιν τῆς Ἑλληνικῆς δημοσίας γνώμης. Ἐξ ἄλλου, τὸσον ὁ Βασιλεὺς ὅσον καὶ ἡ Κυβέρνησις ἠσθάνοντο κλονιζομένην τὴν πρὸς τὴν συμφωνίαν Μπεναζέ ἐμπιστοσύνην τῶν φοβούμενων δὲ ὅτι τοῦ ἀποφλισμοῦ θὰ ἐπαφελούντο οἱ Βενιζελικοὶ πρὸς διαίαν κατάληψιν τῆς ἀρχῆς, τῆ σιωπηρὰ συγκρατήσει τῶν Συμμάχων, δὲν ἐπεθύμουν πλέον νὰ συγκατανεύσωσιν εἰς τοῦτον. Ἐφ' ᾧ καὶ διετάχθη ἡ ἀναστολή πάσης μεταφοράς στρατευμάτων εἰς Πελοπόννησον. Ἐπὶ πλέον ὁ Βασιλεὺς ἔβλεπεν ὅτι ἦτο πλέον ἀδύνατον νὰ πείσῃ τὸν κατηγορηθέντα ἄνθρωπον λαὸν καὶ ἰδίως τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς ἐπιστράτους νὰ παραδεχθῶσι τὴν συμφωνίαν του, διότι θὰ ἐθεώρουσαν αὐτὴν ὡς παράδοσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Βενιζέλου».

Ἐπὶ τῆς 25ης Ὀκτωβρίου 1916, ὁ Μπεναζέ εὗρεν ἐπομένως κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἀφίξιν του τελείως διάφορον ἀτμόσφαιραν ἐκείνης τῆν ὅποιαν μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε κατορθώσει νὰ δημιουργήσῃ. Οἱ ἰθὺς οὗτοι εἶχον σχηματίσει τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἶχον ἐπιταχθῆ καὶ ὅτι τὰ γεγονότα τῆς Κατερίνης ἀπεδείκνυον τὴν πλήρη συμπαγίναν Συνενοήσεως καὶ Βενιζέλου. «Ὅτι δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνεργασία τούτων ὑπῆρξε σημαντικὴ ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι τὴν 18)31 Ὀκτωβρίου, ἦτοι τέσσαρας ὁλοκλήρους ἡμέρας πρὸ τῆς συγκρούσεως τῆς Κατερίνης, ὁ Γάλλος Πρέσβυς Γκυγιμέν ἐτηλεγράφη εἰς τὸν Πρωθυπουργόν

τὸν Μπριάν:

«Ἐάν ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῇ, ὡς τοῦτο ἀναγγέλλεται, Βενιζελικὴ προέλασις κατὰ τῆς Κατερίνης, νὰ ἀφήσωμεν τοὺς Ἕλληνας νὰ κανονίσουν μόνοι τὰς μεταξὺ τῶν διαφορᾶς, χωρὶς νὰ ἀναλάβωμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι οὐδεμίαν εὐθύνην».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

126 ο ν

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

Ἐάν δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βενιζελικούς νὰ ἐπεκταθῶσι μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ἐάν δεδαίως ἐπιθυμοῦσι τοῦτο καὶ ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ τὸ πράξουν, καίτοι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν νὰ μεταφερθῶσι προηγουμένως τὰ 3ον καὶ 4ον Σώματα εἰς Πελοπόννησον. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς νὰ πληροφορηθῶ ὅτι ἐγκρίνεται τοῦτο. Οἱ Βενιζελικοὶ δυσπρεστέθησαν σφόδρα ἐκ τῆς συμφωνίας Μπεναζέ».

σιν επιδοθείσαν την ίδιαν ημέραν, αφού προέβαινον εις την ανασκόπησην όλων των υπέρ των Δυνάμεων της Συνενοήσεως παραβάσεων της ουδετερότητος υπό της Ελλάδος, επέσυρον την προσοχήν της Ελληνικής Κυβερνήσεως, επί της διαδόσεως ότι πρόκειται να παραδοθή εις τας δυνάμεις ταύτας όλόκληρον τὸ πολεμικὸν ὕλικόν, καθ' ὅσον αὐτοῦ θα εἶχε σοβαρὰ ἐπακόλουθα, τῆς ἀνοχῆς τῶν Κυβερνήσεων των μὴ δυναμένης νὰ ὑπερβῇ ὀρισμένα ὅρια.

«Οὕτως ἡ Ἑλλάς, ἐπιμένουσα εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς ουδετερότητος, ἔβλεπεν αὐτὴν κατηγορουμένην καὶ ἀπειλουμένην ὑπ' ἀμφότερων τῶν παρατάξεων, ἐνῶ τὸ ἔδαφος αὐτῆς κατεπατεῖτο ὑπὸ ξένων στρατευμάτων καὶ καθίστατο πεδῖον μάχης αὐτῶν, τὰ δὲ κυριαρχικὰ αὐτῆς δικαιώματα ἐξηφανίζοντο ἐν πρὸς ἐν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν διαφόρων Συμμαχικῶν ἐλέγχων».

Παραίνοντες τὴν μακρὰν αὐτὴν παρέκβασιν ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Σαρράιγ προσθέτομεν τὰ ἐξῆς: Ὁ Γάλλος στρατηγὸς δὲν ἐμίσει μόνον τοὺς Ἕλληνας οἱ ὅποιοι ὑπεστήριζον τὴν πολιτικὴν τῆς ουδετερότητος. Ἀντεπάθει βαθύτατα καὶ αὐτοὺς τοὺς συνεργάτας του, ἐκ τῆς παρατάξεως τῶν Βενιζελικῶν, καθὼς καὶ πολλοὺς ἐκ τῶν Γάλλων συμπατριῶτων του.

127 ο ν

Ὁ Σαρράιγ ἠσθάνετο περιφρόνησιν ἀλλὰ καὶ ἀντιπάθειαν πρὸς τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ διὰ τοὺς Σέρβους μόνον συναντᾷ ὁ ἀναγκώστης τοῦ ἔργου του ἀνεπιφύλακτον θαυμασμόν. Πρὸς χάριν αὐτῶν τῶν Σέρβων, λοιπόν, ἐπεθύμει ὁ Σαρράιγ τὴν πλήρη κατάρτησιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὥστε μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου νὰ δωρηθῶν αἱ περιοχαὶ αὐταὶ ὡς ἔπαθλον εἰς τοὺς Σέρβους! Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ Βασιλεὺς Πέτρος Α' τῆς Σερβίας εἶχεν ὑπηρετήσῃ εἰς τὸν Γαλλικὸν στρατὸν ὡς ἔκπτωτος.

Ἐκ τῆς μεροληπτικῆς τάσεως καὶ τῆς μισαλλοδοξίας του ἐμπνεόμενος ὁ Σαρράιγ ἀντεμετώπιζε μετὰ δυσπιστίας πᾶσαν συμφιλιοτικὴν τάσιν. Διὰ τὴν καταστῆ δὲ τοῦτο πλήρως κατανοητὸν, παρεθέσαμεν καὶ τὴν μακρὰν περικοπήν ἐκ τοῦ ἔργου τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» περὶ τῆς ἀποστολῆς Μπενναξέ. Ὡς καθίσταται ἀμέσως ἀντιληπτὸν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπισήμου κειμένου, δὲν ἦσαν ὅλοι οἱ Γάλλοι ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος οὔτε καὶ κακῶς

σταθευμένοι ἐναντί τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Ὁ Μπενναξέ εὐλοκρῶς προσεπάθησε νὰ ἐπιλύσῃ τὸ θέμα τῆς διαφωνίας Βασιλέως - Βενιζέλου καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑπὲρ τῆς Ἀντὶτῆς ουδετερότητος τῆς Ἑλλάδος διότι κατενόει τὴν δυσχερῆ θέσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ τὸν ἔθνικόν προβληματισμόν ὡς πρὸς τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐδάφη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας.

Ἄλλ' ἂν ὁ Μπενναξέ ἦτο καλῶς διατεθειμένος καὶ διαλλακτικὸς, ὁ Σαρράιγ καὶ ὁ Νταρτζιζ ντὺ Φουρνέ ὄψωντο κατὰ τὸ δυνατόν τὴν κατάστασιν καὶ ἔθεσαν εἰς κίνδυνον τὸ ἔργον τοῦ συμπατριώτου των βουλευτοῦ, τελικῶς δὲ τὰ γεγονότα ἤγαγον τὴν συμφωνίαν Μπενναξέ - Βασιλέως Κωνσταντίνου εἰς πλήρη ἀτονίαν.

Ἡ πικρία τοῦ Σαρράιγ, ἐμφανῆς εἰς τὸν ἀναγκώστην ἀπὸ τοῦ προλόγου τοῦ ἔργου του, καθίσταται λιαν ἐναργῆς ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὰ αἰτήματα τῶν συνεργατῶν του πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ καὶ ἐξῆς. Ἄλλ' ὡς ἐπανελάωμεν εἰς τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Σαρράιγ.

Εἰς αὐτὴν τὴν εἰδικὴν καὶ τεταμένην ἀτμόσφαιραν ἐφθασεν ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν, στρατηγὸς Ρόκ. Ὁ στρατηγὸς Ζόφρ εἶχε θελήσει νὰ στείλῃ τὸν στρατηγὸν ντὲ Καστελνώ. Ὁ κ. Παινεβέ εἶχεν ὑποδείξει καὶ συνταίει εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν. Ἐγνώριζα ὅτι ὁ στρατηγὸς Ρόκ ἤρχετο πρὸς διεξαγωγὴν ἐρεύνης περὶ ἐμοῦ. Εἶδον τὴν ἀφίξιν του ἄνευ δυσαρρεσκείας. Τὸν εἶχον γνωρίσει ὅταν ἤμεθα ἀμφότεροι διευθυνταὶ εἰς τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν, ἐκεῖνος τοῦ Μηχανικοῦ καὶ ἐγὼ τοῦ Πεζικοῦ. Ἐγνώριζον τὰς ἰκανότητάς του δι' ἐργασίαν, τὴν εὐκρινειάν του, τὴν εὐθύτητά του καὶ ἤμουν βέβαιος ὅτι ἤθελε νὰ ἰδῇ, θὰ ἐβλεπε καὶ θὰ ἐξέτιμα αὐτὰ τὰ ὅποια εἶχον γίνῃ, αὐτὰ τὰ ὅποια ἦσαν ἀναγκαῖα.

Ὁ στρατηγὸς Ρόκ ἐπεσκέφθη τὸ μέτωπον καὶ τὴν Θεσσαλονικὴν. Μοῦ ἀπηύθυνε σειρὰν ἐρωτήσεων μετὰ διαπαγὴν νὰ ἀπαντήσω γραπτῶς. Αἱ ἐρωτήσεις καὶ αἱ ἀπαντήσεις παρατίθενται εἰς τὸ παράρτημα. Καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωσθῶν. Ἐπιτρέπουν τὴν διασαφήσιν, κατὰ τρόπον ἐναργῆ, τῆς δραστηριότητος τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Ἡμῖν συνηθισμένοι εἰς αὐτὰ καὶ ἀπλῶς ἀνεσθίλωσα τοὺς ὤμους μετὰ ἀδιαφορίαν.

Σ. Σ.: Παρ' ὅλον ὅτι ἀποτελεῖ μακρὰν παρέκβασιν ἐκ τοῦ κειμένου τῆς κυρίας ἀφηγήσεως, παρα-

θέτομεν τὰς ἐρωταποκρίσεις αὐτὰς διὰ νὰ ἐλεγχθῇ καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Σαρράιγ, ὁ ὅποιος ἀπέδωσεν εἰς τὸ Γαλλικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον δολίαις προθέσεις:

«Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν πρὸς τὸν στρατηγὸν κύριον Σαρράιγ, Ἀρχιστράτηγον τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων εἰς Θεσσαλονικὴν.

»Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν παρακαλεῖ τὸν στρατηγὸν κ. Σαρράιγ νὰ εὐαρεστηθῇ ὅπως ἀποστείλῃ τὰς ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἐξῆς ἐρωτήσεις.

128 ο ν

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Σαρράιγ, ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν στρατηγὸς Ρόκ ἐζήτη ἀπαντήσεις εἰς σειρὰν ἐρωτημάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ Μετώπου τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Στρατίας τῆς Ἀνατολῆς:

1ον. Πῶς ὀργανώσατε τὸ ἐπιτελεῖον σας καὶ ἐχρησιμοποίησατε τοὺς πτυχιούχους τῆς Σχολῆς Πολέμου ἀξιωματικούς, οἱ ὅποιοι σὰς διετέθησαν;

2ον. Εἶναι ἀκριβές ὅτι κατὰ μίαν δεδομένην ἡμέραν οὐδεὶς ἀξιωματικὸς τοῦ 3ου Γραφείου ἦτο παρὼν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν;

3ον. Εἶναι ἀκριβές ὅτι κατὰ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου διετάξατε, κατ' αἴτησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Σερβικοῦ Ἐπιτελείου, Γαλλο-Ρωσικὴν ἐπιθεσίαν διὰ τὴν 24ην, χωρὶς νὰ ἀναμείψετε τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἐπιτελαρχοῦ σας, τὸν ὅποιον εἶχατε ἀστέλει ἰνα ἐνημερωθῇ περὶ τῆς καταστάσεως;

4ον. Μήπως ἡ διενέργεια τῆς ἐν λόγῳ ἐπιθέσεως, ἄνευ ἐπαρκούς προετοιμασίας, προεκάλεσε τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ρωσικῆς Ταξιαρχίας στρατηγοῦ Νητήριχ;

5ον. Οἱ διοικηταὶ ἐκάστης Συμμαχικῆς δυνάμεως ἐτηροῦντο πάντοτε ἐνημεροὶ τῆς γενικῆς καταστάσεως; Τοὺς ἐκοινοποιοῦντο αἱ διδόμεναι πρὸς γενικοῦς τομεις διαταγαὶ καὶ ἐνημεροῦντο περὶ τῶν ἐνεργουμένων ἐπιχειρήσεων;

6ον. Εἶναι ἀκριβές ὅτι κατὰ τὴν 4ην Σεπτεμβρίου ὁ στρατηγὸς Μίβλν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐνημερωθῇ περὶ τοῦ σχεδίου ἀντεπιθέσεως τῆς ἀριστερῆς πτέρυγος;

7ον. Ποία ἦσαν τὰ αἴτια τὰ ὅποια σὰς ἤγαγον εἰς τὴν κατανομήν τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων ὡς ἦσαν αὐταὶ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου;

8ον. Ὅταν συνεκροτήσατε τὴν Γαλλικὴν Στρατίαν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Κορντονιέ, ποία ἦσαν τὰ αἴτια ἕνεκα τῶν ὁποίων δὲν ἐξῆςτε πλῆστα ὀργανικῶς αὐτὴν διὰ βαρέος πυροβολικοῦ τοῦ ὁποίου ὁ

άρχηγός, ὁ συνταγματάρχης Μερσίε, εἶχαν ὑποδειχθῆ;

»9ον. Διὰ ποῖον λόγον, ὅταν ἐδίδατε εἰς τὸν πρίγκιπα - ἀντιβασιλέα (Ἀλέξανδρον τῆς Σερβίας) ἀπορρήτους πληροφορίας περὶ τῶν διατιθεμένων δυνάμεων, περιωρίσθητε νὰ τοῦ ἀνακοινώσετε τὸν ἀριθμὸν τῶν τυφεκίων, ἐκ τοῦ ὁποῦ σχηματίζεται ὅπως ἀνεπαρκῆς ἀντίληψις περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοχητῶν;

»10ον. Ἀφοῦ ἐλάβετε διαταγὴν ὅπως μετᾶσχετε τῶν γενικῶν ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς συμμοχίας, ποῖα μέτρα ὑπεδείξατε:

α) Πρὸς προετοιμασίαν τῆς ἐπιθέσεως;

»β) διὰ τὴν συντήρησιν ἢ τὴν δημιουργίαν ὁδῶν ἐπικοινωνίας;

»γ) διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἀνεφοδισμῶν;

»δ) ὑπὸ ποίαν μορφήν ἐκοινοποίησατε τὰς προθέσεις σας πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων διὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέψετε νὰ ἐπιτελέσουν τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον εἶχαν ἀνατεθῆ εἰς αὐτοὺς;

»11ον. Διὰ ποῖον λόγον εἶχατε προετοιμασθῆ ἐπιθετικῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Χούμα;

»12ον. Ὅταν ἀπεφασίσατε τὴν ἀντεπιθεσιν κατὰ τῆς δεξιᾶς Βουλγαρικῆς πτέρυγος πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Μοναστηρίου, ποίας θέσεις διετάξατε:

α) πρὸς προετοιμασίαν τῆς ἐπιθέσεως;

»β) πρὸς διόρθωσιν ἢ διανοίξιν ὁδῶν προσπελάσεως;

»γ) πρὸς διοργάνωσιν τοῦ ἀνεφοδισμού;

»13ον. Πῶς ἐξεδηλώθη ἡ προσωπικὴ σας παρέμβασις εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων;

»14ον. Ποῖα ἦσαν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα πρόεβλεψατε διὰ τὴν περιπτώσιν καθ' ἣν μεταβολὴ τῆς γενικῆς καταστάσεως θὰ καθίστα διστακτὴν ἔχθρικὴν ἐπιθεσιν;

»(Ὁργάνωσις τοῦ μετώπου, πρώτη γραμμὴ, γραμμὴ διαδοχικῆς ὑποχωρήσεως).

129ον

Τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν κατέληγεν ὡς ἑξῆς:

»15ον. Ποῖοι ἦσαν οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι σας ἤγαγον εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἀντικαταστήσατε τὸν στρατηγὸν Φροτιέ ἐνῶ διεξήγοντο ἐπιχειρήσεις, ἐν συνεχείᾳ ὅπως προῆλθε εἰς εὐφημον μείαν αὐτοῦ καὶ ὕστερον ὅπως τὸν ἀποκαταστήσατε εἰς τὴν διοίκησίν του;

»Υπογραφή: Ρόκ.

»Σημείωσις: Ὁ ὑπουργὸς ἐπιθυμῆ ὅπως λάβῃ τὰς ἀπαντήσεις μέχρι τῆς Παρασκευῆς 10ης Νοεμβρίου τὸ βραδύτερον.

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ διὰ τοῦ ὁποῦ οὐσιαστικῶς ἐκαλεῖτο εἰς ἀπολογία ὁ Σαρράιγ διὰ τὴν δράσιν του, δημοσιεῖται εἰς τὸ παράρτημα καὶ ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ παραθέτομεν ἀκολουθῶς:

«Ὁ στρατηγὸς Σαρράιγ, ἀρχιστρατήγος τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων, πρὸς τὸν, κ. Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν.

»Λαμβάνω τὴν τιμὴν ὅπως ὑποβάλλω ἀκολουθῶς τὰς ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα τὰ διαλαμβανόμενα εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἅς τῆς 7ης Νοεμβρίου 1916.

»1ον. Τὸ ἐπιτελεῖον μου ὠργανώθη σφαιρικῶς πρὸς τὰς τεθείσας διὰ τοῦ τηλεγραφήματός μου ὑπ' ἀριθμ. 9265) 1 Η τῆς 8ης Αὐγούστου 1916, ἀπευθυνομένου πρὸς Ζογάλ (: Σημ. Συντ. Συντομογράφου τοῦ ὀνόματος τοῦ στρατηγοῦ Ζόφρ καὶ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου), τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἀντίρρῃσιν προεκάλεσε.

»Μοῦ ἐστάλησαν ἔκτοτε τρεῖς ἐπιπελικοὶ ἀξιοματικοί: Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ζώρς, ὡς βοηθὸς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου μου, ὁ ταγματάρχης Μακ Κάρθου, διατεθειμένος εἰς τὸ 3ον Γραφεῖον καὶ ὁ ταγματάρχης Μπρσσώ, διατεθειμένος εἰς τὸ 1ον Γραφεῖον. Ἐπισυνάπτεται καὶ ὁ πίναξ τῶν ἀξιοματικῶν οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν νῦν τὸ ἐπιτελεῖον μου.

»2ον. Δὲν ἐνθυμούμαι τοιοῦτον γεγονός καὶ τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τοὺς ἀξιοματικοὺς ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου. Δύναμαι, ἐν τούτοις, νὰ βεβαιώσω ὅτι καθημερινῶς μεταβαίνω εἰς τὸ 3ον Γραφεῖον καὶ πάντοτε εὐρίσκω ἐκεῖ ἀξιοματικόν.

»3ον. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου μου δὲν ἐστάλῃ διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ λάβω ἀπόφασιν. Δὲν ἐπετέθη ἐπιθετὴ οἱ Σέρβοι τὸ ἐξήτουν. Ἐπραξά τοῦτο διότι τὸ ἐθεώρησα ἀπαραίτητον. Τὰ σημειωματάρια τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἐπὶ τῶν Βουλγάρων μὲ ἐδικαίωσαν. Ὑπῆρχε κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην πλήρης ἀποδιοργάνωσις τοῦ ἔθρου.

»Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν 22αν Σεπτεμβρίου ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ εἰς συζήτησιν μετ' ἐμοῦ, μοῦ εἶπεν: «Ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἐπιθέσεως διὰ θαρῆος πυροβολικοῦ πρὸς Πέτορακ ἔχει ἀρχίσει».

»Κατὰ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου ὅταν ἐλήφθη ἡ διαταγὴ μου πρὸς ἐνέργειαν ἐπιθέσεως διὰ τὴν 24ην, (: ὁ στρατηγὸς Κορντονιέ) μοῦ ἐτηλεγράφησε διὰ τοῦ λοχαγοῦ Κεγκινά, ἀξιοματικοῦ - συνδέσμου: «Ἐἴμεθα ἔτοιμοι. Θὰ ἐνεργήσωμεν ἐν συνδυασμῶ πρὸς τοὺς Σέρβους».

»4ον. Ὁ στρατηγὸς Νήτεριχς οὐδέποτε ἀπήντησε διαμαρτυρίαν.

Ἐξέθεσεν ἅπασι εἰς ἐπιστολὴν τοῦ τὰς ἀληθεῖς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἀντεμετώπιζε καὶ οὐδὲν ἕτερον.

»Ἐξ ἄλλου, ἐὰν ἡ προπαρασκευὴ ἦτο ἀνεπαρκῆς, πρόκειται περὶ θέματος ἐντελῶς ἀσχετοῦ πρὸς τὴν γενικὴν διαταγὴν ἐπιθέσεως. Ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ἀπολύτως δικαιολογημένη, ἐφ' ὅσον ὁ διοικητὴς τῆς στρατιάς εἶχε δηλώσει κατὰ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου ὅτι ἦτο ἔτοιμος καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ἀπῆται ἡ γενικὴ κατάστασις, ὡς ἐσημείωσα ἀνωτέρω.

»Ἡ τακτικὴ ἐμπλοκὴ τῆς Ρωσικῆς ταξιαρχίας ἴσως ὑπελειθῆ τῶν ἀναμενομένων: αὐτὸ εἶναι γεγονός τὸ ὁποῖον ἐκφεύγει τελείως πάσης προβλέψεως καὶ πάσης ἐκ μέρους μου ἐνεργείας.

»5ον. Οἱ διοικητὰι τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων ἐτέλουν ἐν συνεχείᾳ ἐνημερώσει περὶ τῆς γενικῆς καταστάσεως. Οὐδεμίαν ἐπιχειρήσιν ἐγένετο χωρὶς νὰ ζητηθῆ ἐκ τῶν προτέρων ἡ γνώμη τοῦ μέλλοντος νὰ διενεργήσῃ αὕτην.

130ον

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Σαρράιγ πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν, στρατηγὸν Ρόκ, συνεχίζετο ὡς ἑξῆς:

«Μεταβαίνω καὶ συναντῶ αὐτοὺς προσωπικῶς εἴτε εἰς Θεσσαλονικίαν εἴτε εἰς τὰ στρατηγεῖα τῶν διὰ νὰ ἀνταλλάξω ἀπόψεις περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐχω ὑπηρεσίαν συνδέσμων - ἀξιοματικῶν, τοὺς ὁποῖους χρησιμοποιοῦ διὰ θέματα δευτερευούσης σημασίας, ὡς εἶναι ἡ ἰδικὴ μου καὶ ἡ ἰδικὴ τῶν ἀμοιβαία ἐνημέρωσις:

»Βρεταννικὸς στρατὸς: ὁ Βρεταννὸς ἀντισυνταγματάρχης Σπράττ, ὁ Γάλλος ὑπολοχαγὸς ντὲ Μουσύ.

»Σερβικὸς στρατὸς: ὁ Σέρβος συνταγματάρχης Μιλῶϊεβιτς, ὁ Γάλλος συνταγματάρχης Ντουσῦ.

»Ἰταλικὸς στρατὸς: ὁ Ἰταλὸς ἀντισυνταγματάρχης Ζίμππερ νισ Βίνκελς, ὁ Γάλλος λοχαγὸς Καννυτῶ.

»Ρωσικὸς στρατὸς: ὁ Ρώσος συνταγματάρχης Γκουντίν, ὁ Γάλλος ταγματάρχης Πουαρό, ὁ Γάλλος λοχαγὸς Λαντζερὸν (Σημ. Συντ. Ἐπισημαίνεται ἡ διαφορά τοῦ βαθμοῦ τοῦ Γάλλου συνδέσμου εἰς τὸν Σερβικὸν στρατὸν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς συναδέλφους του εἰς τοὺς ἄλλους στρατοὺς).

»Ἐτελῶ ἐν συνεχείᾳ ἐπαφὴ διὰ τοῦ τηλεφώνου καὶ τοῦ τηλεγράφου Χιούς μετὰ τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς καὶ δὲν παύρεται ἡμέρα καθ' ἣν νὰ μὴ συνομιλήσῃ μετ' ἐμοῦ διὰ τοῦ Χιούς συνδέσμου - ἀξιοματι-

κός του 3ου Γραφείου μου.

»Οι διοικηταί των Συμμαχικών δυνάμεων ἐτέλεον συνεχῶς ἐν γνώσει τῶν διεξαγομένων εἰς τοὺς γειτονικούς τομεῖς ἐπιχειρήσεων περὶ τοῦ τί ἐξήτουν καὶ τί ἐπεθύμουν. Οἱ σύνδεσμοι ἔχουν εἰς χεῖρας τῶν τὰς δοθείσας διαταγὰς. Ἐξ ἄλλου πολλάκις αἱ ἐπιχειρήσεις ἐνὸς τομέως ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ τοῦ γειτονικοῦ τομέως (Ἄγγλοι εἰς τὴν γραμμὴν Στρυμόνος καὶ Ἴταλοι, Ἄγγλοι πρὸ τοῦ Μασσούκαδου καὶ 122α Γαλλικὴ Μεραρχία).

»Ὁν. Ἡ ἀντεπίθεσις τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἐξασπλήθη κατὰ τὴν 12ην Σεπτεμβρίου. Εἰδοποιήσα προσωπικῶς τὸν στρατηγὸν Μιλν κατὰ τὰς πρώτας ἡδὴ ἡμέρας τοῦ μηνός, παρ' ὅλον ὅτι αἱ Βρετανικαὶ δυνάμεις δὲν θὰ δραματίζον ρόλον. Ἐνθυμούμαι ἀριστὰ τὸ γεγονός. Αἱ λοιπαὶ δυνάμεις ἔλαβον ἔγγραφων διαταγὴν.

»7ον. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐνεργήθῃ ἐπιχείρησις εἰς τὸ μέτωπον Χούμα - Γευεγλή εἶχε συγκροτηθῆ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξιού) σῶμα Γαλλικῶν δυνάμεων (122α Μεραρχία καὶ 156η Μεραρχία Πεζικῶν).

»Ἡ 17η Ἀποικιακὴ Μεραρχία καὶ ἡ 57η Μεραρχία εἶχον παραμείνει εἰς τοὺς καινικούς τομεῖς τῶν (1ον) Διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντικατασταθοῦν καὶ 2ον) Διότι ἡ 17η Ἀποικιακὴ Μεραρχία θὰ ἐνήργει ἐπιθεσὶν διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς προθέσεις τοῦ Γαλλικοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Ἀπόσπασμα (ἵππιπὸν, τὸ 26'. Σύνταγμα Ζουάδων καὶ ἐφιππος μοῖρα πυροβολικοῦ) ἐνήργει ἀντιπερισπασμὸν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος.

»Ἡ ἐν λόγῳ κατανομὴ δυνάμεων ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰ σχέδια τὰ ὅποια εἶχον ὑποβάλει εἰς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἵνα ἀπαντήσω, εἰς δοθείσας ὁδηγίας καὶ δὲν εἶχον εἰδοποιηθῇ περὶ ἐγέρσεως ἀντιρρήσεων.

»8ον. Οἱ Ἴταλοι δὲν διαθέτουν βαρῦ πυροβολικόν, οἱ Ἄγγλοι δὲν διέθετον ἰκανὰς δυνάμεις βαρέως πυροβολικοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Αὐγούστου, οἱ Ρῶσοι στεροῦνται τοῦτου παντελῶς, οἱ Σέρβοι συνεχίζουσι νὰ ζητοῦν. Ἐχρεώσθη συνεπῶς διάσπασις τοῦ βαρέως πυροβολικοῦ.

131ον

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σαρράιγ πρὸς τὸν ὑπουργὸν, Στρατιωτικῶν συνεχίζετο διὰ τῶν ἐξῆς:

«Ἡ Γαλλικὴ Στρατιά, τῆς Ἀνατολῆς διέθετε κατόπιν τούτου

δύο μοῖρας τῶν 105 (5 πυροβολαρχίας) καὶ μίαν ἐφιππον μοῖραν τῶν 155, αἱ ὅποια εἶχον ἀποσυρθῆ ἐκ τοῦ μετώπου τῆς 17ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας, ὅπου, ἐν τούτοις, ἡ πολεμικὴ δραστηριότης ἦτο συνεχῶς λίαν ἐντονος καὶ τὸ ὅποιον δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπογυμνωθῇ αἰφνιδίως. Ἀφ' ἑτέρου, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Σέρβων, εἶχον δοθῆ πρὸς αὐτοὺς δύο πυροβολαρχίαι μακρῶν τῶν 155, τέσσαρες πυροβολαρχίαι μακρῶν τῶν 120 καὶ δύο πυροβολαρχίαι βραχέων τῶν 155.

»Ὁ συνταγματάρχης Μερσιέ εἶχε διατηρηθῆ διὰ νὰ ἀποσταλῆ ἐκεῖ ὅπου αἱ περιστάσεις θὰ ἀπῆλθον τούτο καὶ πρὸς κεντρικὸν ἐλεγχὸν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ποικίλα αὐτὰ ἀποσπάσματα θεμάτων.

»9ον. Ἠρνήθη νὰ δώσω πληροφορίας περὶ τῶν δυνάμεων εἰς τὸν στρατηγὸν Μπόγιόβιτς, τοὺς Ρῶσους, τοὺς Ἄγγλους, τοὺς Ἴταλους. Ὁ πρίγκιψ - ἀντιβασιλεὺς τῆς Σερβίας (: Ἀλέξανδρος) μὲ ἠρώτησε ἐὰν αἱ πληροφορίες τὰς ὅποιας εἶχε ἦσαν ἀκριβεῖς. Μοῦ ὠμίλησε μόνον περὶ δυνάμειος τυφρικών καὶ τοῦ ἐδήλωσα ὅτι δὲν ἐσφάλετο.

»10ον. Αἱ αἰτίαι διὰ τὰς ὅποιας ἐπελέγη ἡ ζώνη τῆς Χούμα ὡς τομεὺς τῆς κυρίας ἐπιθέσεως ἐξετέθησαν εἰς προγενεστέραν ἀναφορᾶν. Ἡ ἐνέργεια ἐπρόκειτο νὰ ἀναληφθῆ ὑπὸ τῆς 122ας Μεραρχίας ἡδὴ εὐρισκομένης ἐπὶ τόπου, τῆς 166ης Μεραρχίας, ἡ ὅποια εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τοῦ μετώπου καὶ εἶχεν ἀνασυνταχθῆ νοτιῶς τῆς Γουμένιτσας, μίᾳς Ρωσικῆς ταξιαρχίας συγκροτούμενης εἰς Θεσσαλονίκην, τῆς 3ης Σερβικῆς Στρατιάς ἡ ὅποια εἶχεν ἡδὴ μίαν μεραρχίαν (Μοράβα) ἐπὶ τόπου μεταξὺ τῆς γραμμῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) - Ρέκα - Λιούμπνιτσας καὶ τῆς κορυφῆς Γκόλεμο - Ὄσιν. Ἡ ἑτέρα μεραρχία (Βαρδάρη) τῆς ἐν λόγῳ στρατιάς ἦτο συγκεντρωμένη ὅπισθεν πρὸς ὑποστήριξιν.

»Ἀριστερᾶ, ἡ 2α Σερβικὴ Στρατιά ἐπρόκειτο νὰ κάμῃ στρατιωτικὴν ἐπίδειξιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Καϊμακτσαλάν. Μία ἐκ τῶν μεραρχιῶν τῆς ἦτο ἀρχικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βέρτεκοπ ὡς ἐφεδρεία. Δεξιᾶ, θὰ ἐνήργει ἀντιπερισπασμὸν ἡ 17η Ἀποικιακὴ Μεραρχία. Εἰς τὸ ἄκρον δεξιᾶ μικτὸν ἀπόσπασμα, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν συνταγμάτων ἵππικοῦ, μίᾳς ἐφιππου μοῖρας καὶ τοῦ 26' Συντάγματος Ζουάδων, εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος καὶ ἐπρόκειτο νὰ δράσῃ πρὸς Δεμίρ - Ἰσάρ (σημ. Σιδηρόκαστρον) καὶ Κρούσοβον

(σημ. Ἀχλαδοχώρι).

»Αἱ Ἀγγλικαὶ δυνάμεις παρέμεινον ἐν αἰμῶνι μετὰ μίαν μεραρχίαν τελοῦσαν ἐν ἐφεδρείᾳ εἰς τὴν περιοχὴν Κιλίκης.

»Τὸ σχέδιον αὐτό, ἵνα παραμείνῃ μυστικόν, δὲν εἶχε κοινοποιηθῆ εἰμὴ εἰς τὸν στρατηγὸν Μπόγιόβιτς καὶ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν πρὸς Χούμα, εἰς τὸν μεραρχὸν τῆς 122ας Μεραρχίας, ὡς καὶ εἰς τὸν στρατηγὸν Διοικητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ.

»6) Αἱ ἐργασίαι διανοίξεως ὁδῶν ἐξετελέσθησαν ὑπὸ 1ον) Τῆς 112ας Μεραρχίας ἐνισχυμένης ὑπὸ δύο λόχους μηχανικοῦ τῶν Σέρβων καὶ ἐνὸς Σερβικοῦ τάγματος. Ἡ Μεραρχία διήνοιξεν ὁδοὺς εἰς Μπόέμιτσαν - Ντρέβενο - Μαγιαντάγκ (σημ. Ἀξιούπολις - Δερβέντι - Φανός) Μπόέμιτσαν - Ἰσάρ - Ὀρ Μωρέλ - Κορυφᾶς - Βιολέτες - Λιούμπνιτσαν (σημ. γραμμὴ ἀπὸ Ἀξιούπόλεως - Πηγῆς μέχρι Σικρά) Μπόέμιτσαν - Ἰσάρ - Ὀρ Μωρέλ - Ὀρ Λαυφράνκι - Κούπα - Ἰσάρ - Ποιμενοστάσιον (σημ. γραμμὴ Ἀξιούπόλεως - Πηγῆς καὶ περὶ τὰς γύρω κορυφᾶς Μπόέμιτσαν - Ντρέβενο - Καρὰ Σινάντσι (σημ. Ἀξιούπολις - Δερβέντι - Πλαγιά)).

132ον

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σαρράιγ πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν Ρῶκ περὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον συνεχίζετο ὡς ἐξῆς:

»2ον. Ἡ Σερβικὴ Μεραρχία Μοράβα ἀνέθεσεν εἰς ἐν σύνταγμα τὴν διάνοισιν τῆς ὁδοῦ Γουμένιτσας - Μπαρόβιτσας - Λειβαδίου μέχρι τῶν πυροβολείων.

»Παρὰ τὰς δυσκολίας ἐκ τοῦ ἐδάφους, ἐπεχειρήθη συγκέντρωσις πυροβολικοῦ. Ὑπελόγιζον ἐπὶ τοῦ βαρέως πυροβολικοῦ, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς δὲν διέθετε ἀναλόγους δυνάμεις εἰς τὴν περιοχὴν, ἐὰν ἦσαν ὀρθαί αἱ πληροφορίες μου.

»Κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου εὐρίσκοντο εἰς πυροβολεία: 2 μοῖραι μακρῶν πυροβόλων τῶν 155-2 πυροβόλα ἀνήκοντα εἰς μοῖραν εὐρισκομένην εἰς Γουμένιτσαν, μία μοῖρα τῶν 120 μακρῶν ἐπὶ κιλίβαντων, τέσσαρα πυροβόλα Ναυτικοῦ τῶν 100, ἐν πυροβόλον Ναυτικοῦ τῶν 160mm. Ἐπρόκειτο δὲ νὰ μεταφερθοῦν καὶ ἡ 156η Μεραρχία Πυροβολικοῦ μετὰ τῆς μοῖρας τῶν μακρῶν πυροβόλων τῶν 120, δύο μοῖραι τῶν 105 καὶ δύο μοῖραι βραχέων τῶν 155.

»γ) Ἐπισυνάπτονται δύο περιλήψεις περὶ τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ εἰς τροφᾶς καὶ ἐφόδια.

»δ) Μετέβην ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Ρενιά, διοικητοῦ τῆς 122ας Μεραρχίας, ἐν συνεχείᾳ δὲ

μετά του Σέρβου στρατηγού Μπόγιοβιτς. Συνεζητήσαμεν ἐπὶ τόπου. Συνεφωνήσαμεν.

» Η Βουλγαρική ἐπιθεσις κατέστησεν ἀδύνατον τὴν ἐπιχειρήσιν καὶ τὰς διαταγὰς αἱ ὁποῖαι θὰ ἐδίδοτο περὶ αὐτῆς.

» 11ον. Διὰ τὴν τηλεγραφήματων ὑπ' ἀριθμ. 6555 καὶ 6559 τῆς 23ης Ἰουλίου 1916 τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μου ἀνέθεσεν ὡς ἀρχικὴν ἀποστολὴν «τὴν καθήλων τῶν κατὰ τὸ δυνατόν περισσοτέρων Βουλγαρικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἐτοιμότητα πρὸς ἐναρξιν ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς ἡμερομηνίαν καθορισθησομένην ἀκολούθως» (Πιθακῶς κατὰ τὴν 1ην Αὐγούστου).

» Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμ. 6121 τῆς 29ης Ἰουλίου τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μὲ διέταξε νὰ προετοιμασθῶ πρὸς ἔναρξιν τῶν ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπὸ τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἐναγκάσθην νὰ ἐξαπολύσω ἐπιθεσίαν πρὸς Δοϊράνην διὰ νὰ συγκρατήσω τὸν ἀντίπαλον. Ἀνεφέρθη σχετικῶς πρὸς τοὺς ἀρμόδιους. Ἐν τούτοις, διέταξα τὴν συνέχισιν τῶν προετοιμασιῶν πρὸς ἐπιθεσίαν εἰς Χούμα.

» Ἐναγκάσθην τελικῶς νὰ παραιτηθῶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης κατὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου, διότι ἡ ὑποχώρησις τῆς 3ης Σερβικῆς Στρατιάς καθίστατο ἐπικίνδυνος καὶ διότι, πρὸς ἀνακοπήν τῆς, ἠναγκάσθην νὰ ὑποστηρίξω αὐτὴν τὴν Στρατιάν διὰ μέρος τοῦ θαρῆος πυροβολικοῦ, τὸ ὅποιον προωρίζετο διὰ τὴν ἐπιχειρήσιν πρὸς Χούμα, ὡς καὶ διὰ τμήματος τῆς 156ης Μεραρχίας. Ἡ 1η Σερβικὴ Στρατιὰ ἠναγκάσθη νὰ ἀκολουθήσῃ μετ' ὀλίγον. Τὸ κέντρον βάρους τῆς παρατάξεώς μου εἶχε μεταβληθῆ. Συνεπῶς, δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἐπιθεσις εἰς τὴν Χούμα.

» 12ον. α) Αἱ δυνάμεις τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κορντοινιέ ἀπετελοῦντο ἀρχικῶς ἐκ τῶν ἐξῆς μονάδων: ἐκ τῆς 156ης Μεραρχίας, ἡ ὁποία προηγουμένως ἐτέλει ἐν ἐφεδρεία εἰς τὴν δεξιάν ὄχθην τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξίου) ἐκ τῆς 57ης Μεραρχίας, τῆς ὁποίας ἡ ἀντικατάστασις ὑπὸ τῆς 35ης Ἰταλικῆς Μεραρχίας εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὴν 28ην Αὐγούστου· ἐκ τοῦ 3ου Ρωσικοῦ Συντάγματος, τὸ ὅποιον ἦτο εἰς τὴν διάθεσίν μου εἰς Θεσσαλονίκην, ἐκ τοῦ 26' Συντάγματος τῶν Ζουάβων, τοῦ 1ου Συντάγματος Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Στρυμόνος, ὡς καὶ ὑπὸ πέντε πυροβολαρχιῶν τῶν 105 καὶ δύο τῶν μακρῶν 155.

133 ο ν

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ στρατηγού Σαρραΐγ πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρα-

τιωτικῶν στρατηγὸν Ροκ περὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὸ μέτωπον τῆς Μακεδονίας συνεχίζεται ὡς ἑξῆς:

« Ἡ προετοιμασία παρημποδίσθη ὑπὸ τῶν ἐξῆς:

» 1) τῆς συγκροτήσεως μικτῆς ταξιαρχίας, ἡ ὁποία παρέμεινεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὰ πλοῖα. Εἶχε συγκροτηθῆ αὕτη κατὰ διαταγὴν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου τῆς 26ης Αὐγούστου. 2) Τῆς αἰτήσεως τοῦ στρατηγοῦ Μιλν ὅπως παραμείνῃ προσωρινῶς ταξιαρχία καὶ μοῖρα ὄρειου πυροβολικοῦ τῆς 57ης Μεραρχίας ὡς ἐφεδρεία ὀπισθεν τῆς ἀριστερᾶς τοῦ 16ου Ἀγγλικοῦ Σώματος Στρατοῦ. 3) τῆς αἰτήσεως τοῦ Μεράρχου τῆς 35ης Ἰταλικῆς Μεραρχίας, ὅπως διατηρήσῃ μοῖραν τῶν 75 καὶ πυροβολαρχίαν τῶν 105.

» 2) Κατὰ τὴν 28ην Αὐγούστου ἐζήτησα ἀπὸ τὸ Σερβικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ὅπως διατάξῃ τὴν ἔναρξιν ἀνακατασκευῆς τῆς ὁδοῦ Βερροίας - Κοζάνης ὑπὸ τῆς Σερβικῆς Μεραρχίας Ἰππικοῦ καὶ ὅπως διαμορφώσῃ ἐπείγοντως τὸ πεδῖον Ὀστρόβου - Κατράντσας - Οὐτζάρα (: Ἀρνίσσης - Πύργων), ὥστε νὰ καταστή δυνατὴ ἡ διέλευσις τοῦ πεδίου πυροβολικοῦ.

» Κατὰ τὴν 31ην Αὐγούστου τὸ 13ον ἔμπροσθεν Τάγμα Ζουάβων μετεφέρθη εἰς Βέρροια σιδηροδρομικῶς μὲ ἀποστολὴν ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὴν ὁδὸν Βερροίας - Κοζάνης. Ὁ ἐχθρὸς εὐρίσκειτο πλησίον τοῦ Ὀστρόβου (σ. Ἀρνίσσης). Αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις προήλασαν διὰ τῆς ὁδοῦ Βερροίας - Κοζάνης πρὸς Ἐξι - Σοῦ (σημ. Ξυνὸ Νερό). Δὲν ὑπῆρχε δρόμος. Ἐν τούτοις, ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῇ ἐπιθεσις. Ἀρχικῶς εἶχε διαμορφωθῆ μόνον ὁ ἄξων τῆς πορείας. Οὐδεμία ἐργασία εἶχε πραγματοποιηθῆ πρὸς αὐτὴν τὴν πλευράν, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθεσις μας δὲν ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ κατευθύνσιν τόσο πολὺ ἐκτός κέντρον πρὸ τῆς Βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως, ἔνεκα τῶν δυσκολιῶν ἐπικοινωνίας καὶ τῶν μικρῶν δυνάμεων ποῦ διεθέταμεν.

» 3) Ἐπισυνάπτονται σημειώσεις περὶ τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ.

» 13ον. Ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Σέρβους, διετέλου εἰς συνεχῆ ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ πρίγκιπος - ἀντιβασιλέως ἀρχικῶς καὶ μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Μπόγιοβιτς ἐν συνεχείᾳ. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιθέσεως μετέβην εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης.

» Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Γαλλικὰς δυνάμεις, τὰ ἀποσταλέντα διὰ τοῦ τηλεγράφου Μόρς καὶ Χιούς ἀντίγραφα τῶν τηλεγραφημάτων, διὰ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται ἡ ἀδράνεια τοῦ στρατηγοῦ

Κορντοινιέ, καθορίζουν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναμιχθῶ περισσότερο καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ πιέσω, νὰ διορθώσω καὶ νὰ ἐνεργοποιήσω τὰς δυνάμεις. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπαυελήθησαν μέχρις οὗτο ὁ στρατηγὸς αὐτὸς ἀντικατεστάθη. Θὰ ὑπομνήσω ἰδίᾳ τὰς παρατηρήσεις τὰς ὁποίας ὑπεχρεώθη νὰ κάμω εἰς τὴν κλιτὸν 619 ἔναντι τοῦ Κένωλη, ἡ ὁποία εἶχε δεχθῆ μὴ εὐθεῖαν ἐπιθεσίαν.

» 14ον. Ἡ διαταγὴ μου ὑπ' ἀριθμ. 196)3 τῆς 8ης Σεπτεμβρίου πρὸς τὴν 122αν καὶ τὴν 17ην Μεραρχίαν καὶ ἡ ἐπιστολὴ μου ὑπ' ἀριθμ. 197)3 τῆς 8ης Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν στρατηγὸν διοικητὴν τῆς 35ης Ἰταλικῆς Μεραρχίας (ἴδε φάκελον σχετικὸν πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τῆς Γαλλο - Ρωσικῆς ἐπιθέσεως) διηκρίωνται ὅτι αἱ ἐν λόγῳ μονάδες ὄφειλον νὰ ἀναλάβουν ἐπιθετικὴν δράσιν ἀπὸ τῆς 10ης Σεπτεμβρίου ὑπὸ τὴν αἵρεσιν ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις τὰν δὲν θὰ ἔβητον εἰς κίνδυνον τὴν σταθερότητα τοῦ μετώπου.

» Ἐζήτησα διὰ ζώσης ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Μιλν συνεργασίαν ἀνάλογον παρὰ τοῦ Βρετανικοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τὴν αὐτὴν αἵρεσιν.

134 ο ν

Κατὰ τὴν συνεχιζομένη ἀναφορὰν τοῦ Σαρραΐγ πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν ἡ κατάστασις εἰς Μακεδονίαν ἦτο ἑξῆς:

« Ἐπέμενα ἐπανειλημμένως ἐπὶ τῆς ἀνάγκης διοργανώσεως σταθερῶν ἀμυντικῶν ἐρεισμάτων εἰς τὸ μέτωπον μετὰ πθητικὴν δράσιν. Βλέπετε σχετικῶς τὸν φάκελον τῆς Γαλλικῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς ὑπ' ἀριθμ. 216)3 τῆς 10ης Σεπτεμβρίου πρὸς τὰς 17ην καὶ 122αν Μεραρχίας καὶ τὴν ἐπιστολὴν ὑπ' ἀριθμ. 220)3 τῆς 11ης Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν διοικητὴν τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων.

» Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέτωπον μετὰ ἐνεργητικὴν δράσιν, ἀποτελεῖ κανόνα ἡ ἄμεσος ὀργάνωσις πάσης καταλαμβάνομένης θέσεως. Δὲν ὑπευθίμια τοῦτο, ὅπως δὲν ὑπευθίμια ὅτι ἔπρεπε νὰ φυλάττανται αἱ δυνάμεις μας διὰ προκεχωρημένον φυλακίον. Ἡ πράξις μὲ τὰς διαδοχικὰς χαραχθεῖσας γραμμὰς ὀργανώσεως ἐδημιούργει κατὰ φυσικὸν τρόπον σειρὰν γραμμῶν πρὸς διαδοχικὴν κατάληψιν εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν νὰ ὑποχωρήσῃς θὰ ἦτο ἀναγκαία.

» Ἀντιτέθην ἀπροκαλύπτως πρὸς διαταγὴν καταδιώξεως ἡ ὁποία προέβλεπεν ὀχύρωσιν εἰς ἕκαστον χωρίον διαδοχικῶς, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἐχθρὸν νὰ διαφυγῇ. Ὅταν παρέδωκα τὴν διαταγὴν ἐπιθέσεως καὶ εἶδον ὅτι αὕτη ἠρμυνεύετο ἀποκλειστικῶς

διά τῆς ἐνάρξεως ἀμυντικῆς ὀργανώσεως, διεμήνυσα ὅτι ἔπρεπε νὰ πιεσθῇ ὁ ἐχθρὸς καὶ ὄχι νὰ ἐπιτράπη εἰς αὐτὸν νὰ ἀνασυνταχθῇ. Τὰ γεγονότα μὲ ἐδικαίωσαν.

»15ον. Ὁ στρατηγὸς Φροτιέ μου εἶχεν ἀναφέρει πρὸ πολλοῦ ὅτι ἦτο ἀσθενής. Τὸν ἐκάλεσα νὰ παρουσιασθῇ διὰ νὰ κρίνω προσωπικῶς περὶ τῆς καταστάσεώς του καὶ νὰ ἰδῶ ἐὰν ἤδυνάτο νὰ συνεχίσῃ τὴν διοίκησιν δυνάμεων ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος. Ἡ το πράγματι σοβαρῶς ἀσθενής. Τοῦ ἔδωσα ἀναρωτικήν ἀδείαν. Αὐτὰ εἶναι τὰ γεγονότα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εὐφημον μνείαν, αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας εἶχε προσφέρει ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἡ ἀσθένεια ἢ ὅποια τὸν εἶχε πλήξῃ καὶ ἐναντίον τῆς ὁποίας εἶχεν ἀγωνισθῇ διὰ νὰ παραμείνῃ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δυνάμεών του, μοῦ ἐφάνισαν ἐπαρκεῖς ὡς αἰτίαι, καὶ μάλιστα ἀναμφισβήτητοι, διὰ τὴν τιμητικὴν ταύτην διάκρισιν».

Ὅτω κατέληγεν ἡ ἀναφορά τοῦ Σαρραΐγ πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν ἀσφαγιῶν Ρόκ, μετὰ δὲ τὴν παράθεσιν αὐτῆς ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρραΐγ.

Ὁ στρατηγὸς Ρόκ ἐξήτει τελικῶς, διὰ μελλοντικὴν ἐπιθεσίαν, περισσότερο ἀπὸ ὅσα θὰ ἐτόλμων ποτὲ νὰ ἐκθέσω εἰς εἰδικὸν σημείωμα. Κατ' αὐτὸν ἐχρειάζοντο τριᾶκοντα μεραρχίαι πλὴν τῶν Ρώσων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ λύσις αὐτῆ τοῦ θέματος τῶν δυνάμεων ἦτο ἡ μόνῃ ἢ ὅποια μὲ ἐνδιέφερε σοβαρῶς. Τὰ ψεύδη, τὰ ἐνοχλήματα, αἱ προσβολαί, ἡ περιφρόνησις τοῦ ἔργου τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς, ἄλλοις λόγοις ἢ καθημερινῇ τροφῇ τὴν ὁποίαν μοῦ παρείχε τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον, δὲν εἶχον σημασίαν δι' ἐμέ. Εἶχον γινῶσιν τῆς πραγματικότητος καὶ ἡ ἀλλοίωσις τῶν γεγονότων εἰς τὴν Ἀνατολὴν (ὅπως καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, διὰ τὴν 3ην Στρατιάν, ὅταν ἤμουν διοικητὴς αὐτῆς) δὲν ἦτο ἀρκετὰ σοβαρὰ διὰ νὰ τὴν περιφρονήσω.

Ἡ ἀναφορά τῆς 15ης Νοεμβρίου εὐδεικνύει ὅτι διὰ πρώτην φοράν οἱ Γάλλοι εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν ἐχθρικήν ὑποχώρησιν. Τὸ Μπούκρι, τὸ Κένναλκ εἶχον περιέλθει εἰς χεῖρας μας. Ὁ ἐχθρὸς εὐρίσκειτο παρὰ τὸν Βίρον. Ἐν τούτοις, ἡ προσέλασις μας καθίστατο βραδεία. Ὁ καιρὸς ἦτο φοβερὸς καὶ ὑπῆρχον σχεδὸν ἀνυπερβλητοὶ δυσκολίαι διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ πυροβολικοῦ. Εἰς τὴν πεδιάδα τὰ ὕδατα ἔφθανον μέχρι τῶν μηρῶν τῶν ἀνδρῶν. Εἰς τὰ ὄρη ἡ ταλαίπωρία ἐκ τῆς χιόνος συνεχίζετο.

135ον

Κατὰ τὴν 17ην τοῦ μηνὸς ἡ κλιτύς 1212 εἰς τὴν καμπὴν τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται εἰς θέατρον λυσαιδῶν μαχῶν. Κατὰ τὴν ἐπομένην ἡ Μεραρχία Δρίνα, κατέλαβε τὴν Γκρουντζαν, ἐνῶ ἡ Μεραρχία Δουναβέως τὴν κλιτύν 1378. Εἰς τὸν Γαλλικὸν τομέα ἡ Κάνινα κατέστη τὸ σημεῖον ὅπου διεξήγγοντο λυσαιδεῖς ἐπιθέσεις καὶ ἀντεπιθέσεις. Οἱ Ρῶσοι ἀπέσπασαν ἐν πυρὸ βόλον. Οἱ Ἴταλοί, δεχόμενοι ἀντεπιθεσὶν ἀντέστησαν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὑπεστήριξαν τὰς ἐπιθέσεις μας διὰ τῆς ἐνάρξεως κυκλωτικῆς ἐλιγμοῦ. Ὁ στρατηγὸς Λεμπλουᾶ ἔδωκεν ἐπίσης διαταγὴν πρὸς γενίκευσιν τῆς πίεσεως δι' ἐπιθέσεων πρὸς τὰς δύο ὄχθας τῆς λίμνης τῆς Πρέσπας.

Αἱ Σερβικαὶ ἐπιτυχίαι, αἱ ἐπανειλημμένοι Ρωσικαὶ καὶ Γαλλικαὶ ἐπιτυχίαι, ἡ ἀπειλητικὴ προέλασις τῶν Ἴταλῶν εἰς τὰ ὄρεινα κατέληξαν εἰς τὸ ἐπιθυμητὸν ἀποτέλεσμα: ὁ ἐχθρὸς ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ πρὸς τὰ δεξιά.

Καταδιωκόμενος ἐγκατέλειπε τὸ Μοναστήριον, τὴν ἐπίμαχον πόλιν (19 Νοεμβρίου). Ὁ ἀγὼν συνεχίζετο καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ μετώπου, ἀλλὰ πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐπιτυχίας ἐχρειάζοντο ἐφεδρεῖαι. Καὶ δὲν διέθετον δυνάμεις: Σέρβοι, Ρῶσοι καὶ Γάλλοι ἦσαν ἐζηνητῆμένοι.

Πάντοτε ἠσανόμην ἀντιπάθειαν πρὸς τὰς ἡμερησίας διαταγὰς καὶ συχνάκις κατηγορήθημι ἐπὶ τοῦ θέματος — ἡ πείρα, ὅμως, μοῦ ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχον ἄδικον. Ἐν τούτοις, πὰς κανὼν ἔχει καὶ δύναται ὑπὸ ἐκτάκτους συνθήκας νὰ ἔχῃ ἐξαιρέσεις. Ἡ κατάληψις τοῦ Μοναστηρίου ἀπέτελε ὀυσιαστικὴν νίκην καὶ μετὰ ἐκείνην ἢ ὅποια ἀπέκλήθη βραδύτερον μάχη τοῦ Μάρνη, αἱ δυνάμεις μας οὐδεμίαν ἀληθῆ ἐπιτυχίαν εἶχον σημειώσει. Διὰ τοῦτο ἀπηύθυνον τὰς ἀκολουθούσους δύο ἡμερησίας διαταγὰς. Θὰ προσθέσω ἄνευ περαιτέρω σχολίων, ὅτι ἡ Λογοκρισία ἀπαγορεύει τὴν δημοσίευσιν τοιούτων κειμένων τουλάχιστον ἐπὶ τινος ἡμέρας.

Ἡμερησία Διαταγὴ πρὸς τὸν Γαλλικὸν Στρατόν.

«Ἀγαπητοὶ μου συνάδελφοι,

»Σὰς διαβιβάσω τὴν διαταγὴν τὴν ὅποιαν ἔλαβον παρὰ τοῦ στρατηγοῦ Ζόφρ.

»Ἀπὸ τῆς ἀποβάσεώς σας εἰς Θεσσαλονίκην ἀνταπεκρίθητε συνεχῶς εἰς ὅτι σὰς ἐξήτησα. Ἦσθε μία δράξ, σὰς εἶπον νὰ ὑπάγετε μέχρι τοῦ Κρίβολακ καὶ σεις μετέβητε μέχρις ἐκεῖ.

»Σὰς διέταξα, ἐν ὅψει συνεχῶς πολυαριθμότερου ὑμῶν ἐχθροῦ, νὰ ἐπιστρέψετε εἰς Θεσσαλονικὴν ἄνευ ἀπωλειῶν. Ἦλθατε καὶ ὠργανώσατε περιχαρακωμένον στρατόπεδον κατὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιτεθῇ. Σὰς διέταξα νὰ ἀνακαταλάβετε τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, νὰ ὑψώσετε καὶ πάλιν τὴν σημαίαν μας εἰς τὴν Σερβίαν καὶ παρὰ τὴν μικροτέραν ἀριθμητικὴν δυνάμιν σας, ἐφθάσατε εἰς Μοναστήριον. Εὐχαριστῶ.

» Τὸ ἔργον σας δὲν ἐτεματίσθη ἀκόμη.

» Ὅταν καὶ ὅπως θὰ πρέπει, θὰ τὸ συμπληρώσατε ἐπιτυχῶς».

«Γενικὴ Ἡμερησία Διαταγὴ πρὸς τὰς Συμμαχικὰς Δυνάμεις.

»Τὸ Μοναστήριον εὐρίσκειται εἰς χεῖρας τῶν Συμμάχων.

»Εἶμαι εὐτυχὴς διότι δύναμαι νὰ ἐπωφεληθῶ τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀπευθύνω πρὸς πάντας, διοικητὰς τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων, ἀξιοματικῶς, ὑπαξιοματικῶς καὶ στρατιώτας, τὰς ζωηροτάτας εὐχαριστίας μου καὶ τὰ θερμότερα συγχαρητήρια μου διὰ τὰς γενόμενας προσπάθειάς καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα ἤδη ἀποτελέσματα».

»Σέρβοι!, σεις ἠνοίξατε πρῶτον τὸν δρόμον. Σεις, πρῶτοι, ἐτρέψατε τὸν ἐχθρὸν εἰς φυγὴν καὶ αἱ ἐπιμονοὶ προσπάθειαι σας ἐπέτρεψαν τὴν ἀνακατάληψιν τοῦ Μοναστηρίου.

136ον

Ἡ ἡμερησία Διαταγὴ τοῦ Σαρραΐγ πρὸς τὰς Συμμαχικὰς δυνάμεις συνεχίζετο:

«Ρῶσοι!, εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὄρη ὅπως καὶ εἰς τὴν Σερβικὴν πεδιάδα, ἡ παρομιμῶδης γενναϊότης σας οὐδέποτε διεμείσθη.

»Βρετανικὴ Στρατιᾶ! Μέχρι σήμερον τὸ καθῆκον σας ἦτο λίαν ἀχαρὶ ἠναγκάσθητε νὰ ἐργασθῆτε εἰς μέτωπον ἀμυντικῶν μέχρι στιγμῆς. Ἀλλὰ δὲν ἐφείσθητε κόπων καὶ ἐργασίας. Ἐξετελέσατε ἐντίμως τὸν ρόλον ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς ὑμᾶς, εἴσθε δὲ ἐτοιμοὶ νὰ προελάσετε ὅταν θὰ σὰς δοθῇ ἡ διαταγὴ.

»Ἴταλοι! Εἰς ὅλας τὰς ζώνας ὅπου ἀνερρηπίσθη ἡ σημαία σας, ἐνεθυμήθητε τὰς γενναίας πράξεις εἰς τὰς ὁποίας εἶχατε μετὰσχει κατὰ τὰς Ἄλπεις.

»Γάλλοι! Εἶμαι ὑπερήφανος διότι διέτελεσα Διοικητὴς σας εἰς τὴν Ἀνατολὴν. Εἶθε ἡ παρούσα ἐπιτυχία νὰ ἀποτελῇ προανακρουσμά πολυ ἀραιότερων μελλοντικῶν!

(Σεπτέμβριος - Δεκεμβρίου 1916)

Κατὰ τὴν 9ην Σεπτεμβρίου

1916, έφθασεν εις Θεσσαλονίκην ὁ Βενιζέλος. Μετέβη διὰ τὸν χαιρετήσω ἀφοῦ ἀπεβιβάσθη. Δὲν ἠδυνάμην νὰ μεταβῶ διὰ τὸν ἀναμεινῶ. Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, τῆς ὁποίας ἦτο ἀρχηγός, δὲν ἦτο ἀνεγνωρισμένη. Ἐν τούτοις, χάρις εἰς διπλωματικὸν κατὰ σκοπεύσασμα, τὸ ὅποιον δὲν ἐπανελήθη εἰς τὴν Ῥωσσίαν, ἔδει νὰ ἀντιμετωπίσω ταύτην «ὡς κυβέρνησιν ἐν τῷ φάκτῳ».

Πλησίον τοῦ Βενιζέλου εὐρίσκοντο, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς κυβερνήσεως, ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς, ἄνθρωπος λεπτὸς καὶ γνωστὸς τεχνικὸς, καὶ ὁ ναύαρχος Κουντουριώτης, ὁ ὁποῖος συνεκέντρωνε τὴν ὑποστήριξιν ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγνώριζον καὶ ἠδύνατο νὰ συζητήσω μετ' αὐτοῦ. Διότι, δυστυχῶς, ἠμίλει μόνον τὴν Ἑλληνικὴν.

ὑπὸ τὴν Τριανδρίαν αὐτὴν συνεκροτήθη κυβέρνησις καὶ κατὰ τὴν 22αν Σεπτεμβρίου, τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν τάγμα ἐστάλη πρὸς τὸν Στρυμόνα εἰς Γαλλικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὅποιον ἐνήργει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Ἄγγλων. (Σημ. Συμπ. Διοικητῆς αὐτοῦ ἦτο ὁ λοχαγὸς Νεόκοσμος Γρηγοριάδης).

Κατὰ τὴν 14ην Νοεμβρίου δύο νέα τάγματα ἐνήθησαν πρὸς τὸ πρῶτον καὶ ἐσχημάτισαν σύνταγμα. (Σημ. Συμπ. Πρόκειται περὶ τοῦ σχηματισθέντος ἐκ δυνάμεων τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης 2ου Συντάγματος Σερρών, ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Πεζικοῦ Χαρ. Τσερούλην). ὡν, ἀξιωματικοὶ οἱ ὁποῖοι εἶχον προσφέρει πρὸς τὸν Βενιζέλον, δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ νὰ ἰκανοποιηθῶσιν ἀπολύτως. Δυστυχῶς ἦσαν εὐάριθμοι. Ἡ Βενιζελικὴ κυβερνήσις ἐπεθύμει μεγάλους ἀριθμούς καὶ ἡ ἐπιστράτευσις ἐφέδρων, ἡ ἐπιστράτευσις ἡ ὁποία εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τὴν συμπαραταχθεῖσαν πρὸς τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν, δηλαδὴ ἡ Μακεδονία, ὅπου ἡ ἀντίληψις περὶ πατριδος ὕψιστον μόνον διὰ τὴν τοπικὴν γῆν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ τὰ ἀναμεινόμενα ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ ὁπαδοὶ του δὲν ἀπεγοητεύοντο καὶ ἔλαβον (παρ' αὐτῶν) μάλιστα ὑπομνήματα, οὐχὶ ἄνευ ἀξίας, περὶ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας διὰ τῆς προελάσεως τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων. Ἐπρόκειτο περὶ ὀνείρου μόνον!

Ἡ Προσωρινὴ Κυβερνήσις θαυμάθων ἠδραϊότο. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἐμέ, ἠρνούμην νὰ ἀναμειχθῶ εἰς τὰς συζητήσεις τῆς μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Δὲν ἤθελον διεθνούς

φύσεως δυσκολίας. Μοῦ ἤρκουσαν αἱ ἀπλαῖ στρατιωτικαὶ δυσχέρειαι.

Τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα ἐνεπλέκοντο συνεχῶς περισσότερο. Παραλείπω νὰ ἀναφέρω τὰς ἐπανειλημμένας παρεμβάσεις ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον ἀκόμη προσέγγισιν μετὰ τὸν Βενιζέλου καὶ Βασιλέως.

137

Δὲν σκοπεύω νὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ θέματος τὸ ὅποιον ἐμνημόνευσα δι' ὀλίγων, δηλαδὴ τὸν μῦθον περὶ ἀπομακρύνσεως τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐκ Θεσσαλίας καὶ περὶ πωλήσεως πρὸς ἡμᾶς, ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ συνόλου τῶν πυροβόλων, τοῦ στόλου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ὕλικου.

Ἄλλ' ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος ὑπεκίνει τὸ θέμα ἀγροτικῶν ταραχῶν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Εἰς τὴν Κατερίνην ἐφέρετο ὅτι ἐξεδηλοῦτο μικρὰ ἐπαναστατικὴ κίνησις (Σημ. Συμπ. Πρόκειται περὶ τῶν κινήσεων καταλήψεως τῆς Κατερίνης ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἐξετέθησαν διὰ μακρῶν). Ὁ Βασιλεὺς ἐπαφελήθη τούτου διὰ νὰ ἐπαυξήσῃ τὰς εἰς Θεσσαλίαν δυνάμεις του καὶ συνεχίζαμεν τὰς συζητήσεις μετ' αὐτοῦ χωρὶς νὰ διακοπώμεν τὰς μετὰ τοῦ Βενιζέλου.

Δὲν θέλω νὰ ἐνθυμηθῶ τὰ μύρια ἐπιεισόδια τὰ ὁποῖα ἐπισυνέβαινον διὰ νὰ περιορίσουν ἢ νὰ ἀποκλείουσιν τὰς συγκρούσεις μετὰ Βασιλοφρόνων καὶ Βενιζελικῶν, νὰ μειώσω τὰς περιπτώσεις ἀπερμόνων συζητήσεων μετὰ τῶν διπλωματῶν καὶ τοῦ Βασιλέως καὶ διὰ νὰ δημιουργηθῇ ζώνη εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ φροῦν κομμιτατζήδες. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὠργάνωσα, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, οὐδετέραν ζώνην εἰς τὸν νότον τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τῶν δυνάμεων φρουρᾶς καὶ ἀξιωματικῶν πρὸς διοίκεισιν τῆς περιοχῆς, ἐσχημάτισα τοιοῦτοτρόπος ἀπὸ τῆς θαλάσσης μέχρι τῶν ὕψωμάτων περίξ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Κορυτσᾶς, ἑκτασιν πλάτους 6-8 χιλιομέτρων, ἐν εἰδει διαχωριστικῆς ζώνης μετὰ τῶν Ἑλλήνων Βορρᾶ καὶ Νότου.

Ἡδυνάμην οὕτω νὰ ἐπιτίω, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίω, ἀπ' εὐθείας, ὅπως διατηρῶ ἰσορροπίαν μετὰ τῶν δύο κρατῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης.

(Σημ. Συμπ. Διακόπτομεν καὶ πάλιν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρραΐγ διὰ νὰ προβώμεν εἰς τίνας παρατηρήσεις. Εἰς τὸ ἐπίσημον δημοσίευμα τῆς Διεθνέως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» σημειοῦται

ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ στρατηγοῦ Ρόκ, περὶ δημιουργίας οὐδετέρας ζώνης ἀνεκοινώθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὴν 2115 Νοεμβρίου 1916 καὶ προστίθεται ὅτι:

«Ἐκ τῆς ζώνης ταύτης ἔδει νὰ ἀποσυρθῶσιν ἅπαντες οἱ δημόσιοι καὶ ἀστυνομικοὶ ὑπάλληλοι τῆς Κυβερνήσεως, ὡς καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῆς, ἐδίδοτο δὲ ἡ ὑπόσχεσις ὅτι οὔτε εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἐπετρέπετο νὰ διατηρῇ ἐν αὐτῇ ὑπαλλήλους ἢ στρατεύματα. Ἄπασα ἡ διοικητικὴ ἐξουσία τῆς ζώνης περιήρχετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἀρχιστρατηγοῦ τῆς Στρατιάς Ἀνατολικῆς, ὅστις θὰ ἐγκαθίστα ἐν αὐτῇ καταλλήλους ἀξιωματικούς, πρὸς ἐνάσκησιν τῶν διοικητικῶν τούτων καθηκόντων.

Τὰ γεγονότα τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου - Κουντουριώτου - Δαγκλῆ εἰς Θεσσαλονίκην εἶναι γνωστά, ἔχομεν δὲ ἤδη σημειώσει τὴν σημαντικώτερον σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Ἐς παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ εἶχον ἐπιτύχει εἰς τὸν σκοπὸν τῶν καὶ εἶχον ἐπιφέρει τὴν ἰσορροπίαν διὰ τοῦ δικασμοῦ. Ἡ εὐγενὴς φιλοδοξία τοῦ Βενιζέλου ἀλλὰ καὶ ἡ πεποιθήσις του ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νὰ μετασχη τοῦ πολέμου εἶχον προκαλέσει τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ κινήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ἡ διαίρεσις τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Γάλλους νὰ κυριαρχοῦν. Καὶ δὲν ἦτο μόνον ὁ Σαρραΐγ ἰταμὸς εἰς τὴν συμπεριφορὰν του. Τὴν αὐτὴν στάσιν εἶχεν υἱοθετήσῃ καὶ ὁ ναύαρχος Νταρτίζ ντὺ Φουρνὲ ἀλλὰ καὶ οἱ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν κρατῶν τῆς Ἀντάντ εἰς Ἀθήνας, δηλαδὴ ὁ Γάλλος πρέσβυς Γκυγιεμέν, ὁ Ἄγγλος πρέσβυς σερ Φράνσις Ἐλλιουτ καὶ ὁ Ῥώσος πρίγκηψ Νπεμίντωφ. Ἐπαμφοτερίζων ἄλλ' ὑποβάλλων τὰν Ἑλληνικὸν διχασμὸν, ἦτο καὶ ὁ Ἰταλὸς πρέσβυς Μπιοσάρι).

137ον

Ἐνῶ διεξήγοντο αἱ ἐπιχειρήσεις περὶ τὸ Μοναστήριον, τὸ Γαλλικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ἠκολούθει σκέψιν ἡ ὁποία τοῦ ἦτο προσφιλέως: Ἦθελε νὰ δοθῇ μία ζώνη εἰς ἐκάστην ἐθνότητα κατὰ τὸ μέτρον τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπ' ἀρχῆς εἶχον ἀγωνισθῇ διὰ νὰ ἀφομοιωσῶν δυνάμεις διαφόρου ἀξίας, ἀναμφιβάτως, αἱ ὁποῖαι, ἐκτὸς τούτου, ἀπέβλεπον εἰς αὐτονομίαν εἴτε διὰ νὰ ἀκολουθήσων Κύριος οἶδε ποῖαν μεταπολεμικὴν πολιτικὴν εἴτε διὰ νὰ μὴ ἐμπλακοῦν πλήρως.

Είς νέαν απαίτησιν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπληρώσῃ ἀρνητικῶς (πληγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 596)3 τῆς 3ης Νοεμβρίου).

Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἔθεσε καὶ ἕτερον ὀργανωτικὸν θέμα διὰ τοῦ αὐτοῦ τηλεγραφήματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπανήρχετο σχεδὸν καθημερινῶς. Ἐπεθύμει τὴν δημιουργίαν ναυτικῆς βάσεως καὶ ἐκτὸς ἐκείνης τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ πάλι ὑπῆρχον τὰ ἀναγκαῖα μέσα, θαλάσσια ἢ χερσαῖα;

Ἀπὸ μακροῦ χρόνου, τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἐπεθύμει νὰ ὑποχολῶν οἱ Ῥώσοι εἰς τοὺς Σέρβους. Ἀρὰ γε ἐγνώριζον οἱ ἀρμόδιοι ὡς ἐγὼ τὰ συναισθημάτων τῶν πρώτων; Εἶχον μὴπως δεχθῆ τὰς ἐκμυστηρεύσεις μερικῶν οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν εὐκαταφρόνητοι; (Ἐπὶ τοῦ θέματος βλέπε εἰς τὸ Παράρτημα τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 598)3. Σημ. Συμτ.: Τὸ ἐν λόγῳ τηλεγράφημα παραθέτομεν ἐδῶ:

Τηλεγράφημα 598)3 τῆς 16ης Νοεμβρίου 1916.

«Ἀπάντησις εἰς 7831.

»Ἐὰν ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσσίας ἐπιθυμῇ ὅπως αἱ δυνάμεις τοῦ θεοῦν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Σέρβων δὲν θὰ ὑπάρξῃ διὰ τὸ μέτρον αὐτὸ σιωπηρὰ ἢ ἐκφραζομένη ἀντίθεσις; τῶν εἰς Θεσσαλονικίαν εὐρισκομένων Ῥώσων. Ἄλλ' ἐκ στρατιωτικῆς ἐπιπέσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀνάμειξις μονάδων. Αἱ Ῥωσικαὶ δυνάμεις πρέπει νὰ ἐνεργήσουν κεχωρισμένως. Οἱ Σέρβοι ἔχουν τὴν ἔντονον τάσιν νὰ ἀναμιγνύουν ὅλας τὰς μονάδας τῶν ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης τῆς στιγμῆς. Ἄφ' ἑτέρου, οἱ Ῥώσοι δὲν διαθέτουν πυροβολικῶν καὶ ὑπηρεσίας ὑποστηρίξεως. Πρέπει συνεπῶς νὰ τοὺς ἐφοδιάζωμεν ἡμεῖς. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ Ῥώσοι θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθοῦν παρὰ τὸ πλεῖον τῶν Σέρβων, τῶν ὁποίων θὰ μειώσω τὸ πλάτος τοῦ μετώπου ὅταν ἡ προέλασις θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀντιπαράθεσιν αὐτῆν καὶ ἡ Σερβικὴ διοίκησις θὰ δύναται οὕτω νὰ τοὺς κινητοποιήσῃ).

Ἡ ἐργασία ἐπὶ ἐσφαλισμένων δεδομένων εἰς γραφεῖον, καὶ ἐπὶ δεδομένων ἀντιλήψεων, ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ μόνον λάθη ἐπὶ λαθῶν. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον περιέπεσον εἰς αὐτά.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις καθ' ἑαυτὰς ἐπεθύμουν νὰ τὰς προωθήσω καὶ εἰς τὸ προηγουμένον τηλεγράφημα τῆς 3ης)11 εἶχον ἐθέσει τὰς ἀντιλήψεις μου: «Ἐὰν αὐτὸς ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς (:Μοναστήριον) ἐπιτευχθῆ θὰ ἀνασυντάξω τὰς δυνάμεις... τοὺς Σέρβους εἰς Μοναστήριον, τοὺς Γάλλους, τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Ῥώσους διὰ τῆς Τσέρνα (:Ἐρι-

γῶνος) πρὸς τὴν κατεύθυνσιν διὰ Δεμίρ - Κοπού (:Σιδερῶν Πυλῶν) καὶ ἄλλων ὁδῶν πρὸς Βαρδάρην (:Ἀξιόν) διὰ τὴν ἄλωσιν κατόπι ἐλιγμῶν τῶν Βουλγαρικῶν γραμμῶν ἀπὸ τῆς Χοῦμα εἰς Γευγελήν».

Ὅταν τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον μοῦ ἐζήτησε νὰ ἐξηγηθῶ ἐπὶ τοῦ θέματος (τὸ Γεν. Στρατηγεῖον πάντοτε ἐμεγαλοπταίνεται), ἐξέθεσά σαφῶς τὰς αἰτίας τῆς ἀποφάσεώς μου: «Οἱ Σέρβοι ἔχουν ἐξασθενήσει ἐκ τῶν ἀπωλειῶν τῶν, οἱ Ἄγγλοι δυσχεραίνονται ἐκ τῶν ἀνορθοῶσάν σχεδίων τῶν».

138 α ν

Ἦδη ἀπὸ τῆς 22ας Νοεμβρίου 1916 εἶχον ἀναγορᾷ νὰ σημειώσω εἰς τὴν ἀναφορὰν μου ὅτι αἱ ἐπιθέσεις μας εἶχον μειωμένη ἔντασιν ἐνεκα τῆς γενικῆς κοπῶσεως, ἢ ὁποῖα ἀφείλετο εἰς σειρὰν μαχῶν, εἰς καταδιώξιν ἀρχικῶς ταχείαν, ἢ ὁποῖα εἶχον ἀποδώσει καρπούς, καὶ —πρέπει νὰ ἀμολογηθῆ— εἰς τὰς ἀπώλειάς μας. Κατὰ τὴν ἐπομένην ἐσημείωσα (πληγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 888)3 ὅτι ἡ ἐχθρική γραμμὴ ἐφαίνετο ἀδιάκοπος ἀπὸ τῆς λίμνης Μαλικ μέχρι τοῦ ἠκάματος 1050 εἰς τὴν καμπὴν τῆς Τσέρνα (:Ἐριγῶνος). Πρὶν ἢ ἐκτελεσθῇ τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθέν σχέδιον, ἔπρεπε νὰ διαπιστωθῆ τί ἤξιζεν αὐτῆ ἡ γραμμὴ καὶ νὰ μεταφερθοῦν διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν πρὸς Μοναστήριον αἱ μονάδες αἱ ὁποῖαι ἠδύνατο νὰ διατεθῶν ἀπὸ τὰ λοιπὰ μέτωπα.

Καίτοι τὰ Ῥουμανικὰ γεγονότα δὲν ἠδύνατο εἰρῆ νὰ συγκινήσουν ζωρῶς τὸν πρίγκιπα τῆς Σερβίας, οὗτος ἐπεθύμει νὰ συνεχίσῃ τὰς πιέσεις κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, τὰς ὁποίας ἦσκει κυρίως εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς παρατάξεως. Πρόετρεψα καὶ τὸν στρατηγὸν Λεμπλουὰ νὰ ἐπιτρέψῃ κάποια ἀνεσις εἰς τὸ ἰσχυρῶς δομφοδοιζόμενον Μοναστήριον, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον εἶχον δώσει εἰς αὐτὰ διαταγὴν νὰ παραμεινῇ διὰ νὰ μὴ δειχθῆ ὅτι ἀντεμετωπίζαμεν ἀτασινότητα εἰς τὴν προέλασιν μας. Ἐκάλεσα, τέλος, τοὺς Ἰταλοὺς, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκοντο ἐπὶ τοῦ Κρούσα - Μπαλκάν (:Κρουσιῶν ὀρέων), καὶ τὸν στρατηγὸν Μίλν, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀδράνεια εἶχον ἐπιτρέψει εἰς τοὺς Βουλγάρους νὰ στείλουν εἰκοσι πέντε τάγματα ἐκ τοῦ Βρετανικοῦ Μετώπου εἰς ἐκεῖνο τὸ Μοναστήριον, νὰ ἐκταθῇ τὸ μέτωπον τὸ ὁποῖον κατεῖχεν.

Ἡ διάταξις τῶν δυνάμεων δὲν ἐπετεύχθη ἀνευ δυσκολιών. Ὁ στρατηγὸς Λεμπλουὰ ἠσθάνετο ἀνευ ὑποστηρίξεως καὶ μὲ ἠρώτα τί θὰ ἔπρεπον ἐὰν ὁ ἐχθρὸς ἐστειλῆν ἐνίσχυσις ἐκ Ῥουμανίας

ὅπου εἶχε σημειώσει νίκημ. Διὰ τὰς εὐκολίας τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ἐνεκα τῆς πολιτικῆς καταστάσεως εἰς Ἀθήνας καὶ τῶν ἀμειψιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ προβλέπωνται, θὰ ἤθελε νὰ συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ περισσότερον καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Ρούλα ὡς ἀκράσιον σημεῖον τῆς κατοχῆς μας. Ἦρήθη. Ἄφ' ἑτέρου, ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ διήρχετο καὶ πάλιν ἀπὸ τὸ Ἐξι - Σοῦ (27 Νοεμβρίου) μετὰ τὴν διακοπὴν τῆν ὁποῖαν εἶχε προκαλέσει ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέτρεπεν εὐκολώτερον κάπως τὸν ἀνεφοδιασμόν.

Βεβαίως, δὲν εἶχομεν διυθῆ νὰ καταλάβωμεν τὸ ἠκρωμα 1248 ἐναντι τοῦ Μοναστηρίου ἀλλὰ παρεμείναμεν εἰς ὅλας τὰς θέσεις μας. Οἱ Ἄγγλοι ἀντικατέστησαν τοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀπεκάλυξαν τὴν πάντοτε ἀρηθρικὴν τακτικὴν τῶν, ἐπωφεληθήσαν δὲ διὰ νὰ ἐρωτήσουν ποῖα ἦσαν αἱ προθέσεις μου διὰ τὸ 1917. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ στρατηγοῦ Μίλν (30 Νοεμβρίου) καὶ ἡ ἀπάντησις μου (2 Δεκεμβρίου) εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικαὶ ἐπὶ τοῦ θέματος. (Σημ. Συμτ. Τὰ δύο αὐτὰ ἔγγραφα παρατίθενται εἰς τὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου τοῦ Σαρράϊ καὶ κείμενον ἀπομνημονεῖον νὰ παρεβάλωμεν ἐνταῦθα τὴν ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Μίλν πρὸς διευκρίνησιν τῆς Ἀγγλικῆς ἀτάσεως.

«Ἐχω τὴν τιμὴν νὰ σὰς πληροφώσω ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς πιεστικὰς παραστάσεις ὑμῶν, αἱ ὑπὸ τὴν διοικήσιν μου δυνάμεις κατέλαβον τὸ μέτωπον τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἡ 35ῃ Ἰταλικὴ Μεραρχία. Ἐν συνεχείᾳ αὐτῆς τῆς κινήσεως, ὁ Βρετανικὸς στρατὸς ἐκτείνεται εἰς μέτωπον 140 χιλιομέτρων, καλύπτον τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων ὁδῶν πρὸς Θεσσαλονικίαν. Καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ μετώπου αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς κατέχει ὠχυρωμένας θέσεις, ἢ ἐπιθέσει κατὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀπαιτήσῃ συγκεντρώσιν ἀνδρῶν καὶ πυροβόλων, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ χρόνον...

139 ο ν

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἄγγλου στρατηγοῦ Μίλν πρὸς τὸν Σαρράϊ συνηχίετο ὡς ἑξῆς:

«Ἐικάζω ὅτι ἡ αἰτήσις σας πρὸς ἀνάληψιν τοῦ Ἰταλικῶν μετώπου τροποποιεῖ τὰς διατυπωθείσας διὰ τῆς ἐπιστολῆς σας ὑπ' ἀριθμ. 751)3 τῆς 20ῆς Νοεμβρίου 1916 ὁδηγίας. Ἡ μεραρχία ἢ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς ἐνίσχυσις τοῦ 12ου Σώματος ταύτου δὲν θὰ διατίθεται πλέον. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας καὶ συμφώνως πρὸς τὴν γενομένην μετὰ τῆς ἀνατάξης διοικήσεως συμ-

φώνιας, κατ' Ἰούλιον, θά σάς παρακαλέσω ὅπως εὐαρεστηθῆτε καί με ἐνημερώσετε ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ περί τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον, ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, ἐπιθυμοῦμε ἐὼς ἐπιτύχη ὁ Βρετανικὸς στρατός. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως προπαρασκευασθῶ ἵνα πραγματοποιήσω ἐπιθεσίαν, ἔστω καὶ τοπικὴν, εἰς τινὰ ζώνην, θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσω τὴν ὑποχώρησιν στρατευμάτων ἀπὸ ἄλλια μέρη τοῦ μετώπου.

Ἐπίσης πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ προετοιμάσω τὸ μέλλον, θὰ σάς παρακαλέσω, ὅταν θὰ λάβετε ἀπόφασιν, ὅπως εὐαρεστηθῆτε καί μοῦ δώσετε σαφεῖς ὁδηγίας περὶ τῶν σχεδίων τὰ ὁποῖα ἔχετε ἐν ὄψει διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς ἀνοιξέως, διότι ἐάν ὅλος ὁ Βρετανικὸς στρατός πρέπει νὰ συγκεντρωθῆ ἢ εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Βαρδάρη (Στρυμόνος) εἴτε εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Στραμόνος, θὰ χρειασθῆ νὰ δημιουργηθοῦν γραμμαὶ ἐπικοινωνιῶν. Ἡ Βρετανικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ ἦτο διατεθειμένη νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν κατασκευὴν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ὅπισθεν τοῦ μετώπου εἰμὴ ἐάν λάβῃ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ ἐν λόγω ζώνη θὰ ἐπιλεγῆ ὡς θεατρὸν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Βρετανικοῦ στρατοῦ.

Ἐάν σάς παρακαλέσω, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης πιθανότητος παρεξηγήσεων, ὅπως εὐαρεστηθῆτε καί μοῦ παράσχετε γραπτῶς τὴν ἀπάντησίν σας ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω.

Ἐμετὰ τιμῆς
Τζ. Φ. Μίλν.

Εἰς τὴν ἀπάντησίν μου πρὸς τὸν στρατηγὸν Μίλν ὁ στρατηγὸς Σαρράιγ εἶδεν σαφεῖς πληροφορίες περὶ τῆς διατάξεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἔχθρου καὶ ἠρνεῖτο νὰ προσδιορίσῃ τὰ σχέδιά του διὰ τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1917 πέραν τοῦ ὅτι οἱ Ἄγγλοι θὰ ἔδρων πρὸς τὰς Σέρρας καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ Ρουπέλ κατὰ τὴν προσπάθειαν ἀνακαταλήψεως καὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.)

Ἀπὸ πλευρᾶς τῶν οἱ Σέρβοι ἔφθασαν κατὰ τὴν 4ην Δεκεμβρίου εἰς τὴν Στραβίνα. Μετὰ διαφόρους ἐναλλαγὰς τῆς μάχης, ὁ καιρὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε γίνῃ φοβερός, διέκοψε τὰς ἐπιχειρήσεις πρὸς τὴν πλευρᾶν αὐτὴν (8 Δεκεμβρίου). Ἡ κυκλωτικὴ κίνησις εἶχε συμπληρωθῆ. Ἐν τούτοις πρὸς τὴν καμπὴν τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος), μετὰ 9ης καὶ 12ης Δεκεμβρίου, αἱ Γαλλο - Σερβικαὶ ἐπιθέσεις δὲν ἔπαυον. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαναγκάσουν εἰς ὑποχώρησιν ἔχθρον ὁ ὁποῖος εἶχε συνῆλθαι καὶ εἶχε λά-

βει ἐνισχύσεις. Ἡ Ἰταλικὴ Μεραρχία, ἡ ὁποία μετεφέρθη πρὸς Μοναστήριον, δὲν ἐπέφερε τὸ ἐπισητούμενον ἀποτελέσμα.

Ἀπὸ προσέαυθσε νὰ με πείσῃ περὶ τῆς σκοπιμότητος ἐπιθέσεως πρὸς τὴν Ἀλβανίαν, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τοῦ Οὐμπινε, ὁ στρατηγὸς Πετίττι ἠναγκάσθη νὰ μοῦ ἀποστείλῃ ἐπιστολὴν τὴν ὁποῖαν προτιμῶ νὰ μὴ παραθέσω καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀνεκασθεν ἠσθανάμην θαδεῖαν ἐκτίμησιν δι' αὐτὸν τὸν στρατηγόν, ὁ ὁποῖος ἦτο δραστήριος, Γαλλόφιλος, ἀξιαγάπητος καὶ καλὸς ἐπαγγελματίας, ἀλλ' ὁ ὁποῖος ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἰταλικῆς ἀνωτάτης διοικήσεως.

140 δ ν

Ἐπεθύμουν νὰ μετακινήσω τοὺς Ἰταλοὺς πρὸ τοῦ Μοναστηρίου, εἴτε πρὸς διατήρησιν τῆς ἀμυντικῆς ποσοθεσίας εἴτε πρὸς διενέργειαν ἐπιθέσεως. Οὗτοι θὰ ἀντικαθίσταν τὴν 57ην Γαλλικὴν Μεραρχίαν σοβαρῶς δοκιμασθεῖσαν κατὰ τὰς τελευταίας ἐπιθέσεις πρὸ τοῦ ὑψώματος 1248. Ὁ στρατηγὸς Πετίττι μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἐπεθύμει νὰ εἶναι ὑπεύθυνος τῆς ἀπωλείας τοῦ Μοναστηρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Συμμάχων.

Διὰ νὰ συγκαλύψῃ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἠθικοῦ, προέβαλε μερικὰ κρυπαγήματα καὶ τὰς δυσκολίας ἀνεφοδιασμοῦ. Κατὰ βάθος, μόνη αἰτία τῆς στάσεως αὐτῆς ἦσαν αἱ διαταγαὶ ἐκ Ρώμης, αἱ ὁποῖαι ὠφείλοντο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἀδράνειαν καὶ ἀπλήν παρουσίαν τῶν δυνάμεων τῆς εἰς Μακεδονίαν, ἀλλὰ —πρέπει, νὰ ὁμολογηθῆ— καὶ εἰς τὰς Γερμανοφίλους τάσεις. Δὲν θέλω νὰ ἀποδώσω τὴν στάσιν αὐτὴν, ὡς ἔλεγον μερικοὶ, εἰς τὴν συνήθη καὶ κλασσικὴν πλαδαρότητα τμήματος τοῦ Ἰταλικοῦ Στρατοῦ. Μήπως δὲν εἶχεν ἔλθει νὰ με συναντήσῃ ἀξικωματικὸς τις διὰ νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὡς θέβαιον ὅτι ἐάν οἱ Ἰταλοὶ ἐδέχοντο ἐπιθεσίαν ἐσκόπευον νὰ ὑποχωρήσουν ἀμέσως; Δὲν τὸν ἐπίστευσα. Εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν στρατηγὸν Πετίττι. Καὶ ἐδικαιώθην.

Ἐπληροφορήθην ἀφ' ἑτέρου ὅτι οἱ δύο Ρῶσοι στρατηγοὶ, ἀνεξαρτήτως ὁ εἰς τοῦ ἐτέρου, εἶχον πάσεις καὶ διοικήσιν ἀπολύτως διαφόρους. Ὁ στρατηγὸς Νηήτριχ, στρατιωτικῶς ὑπὸ τὴν καλὴν ἐνωσίαν τοῦ δρου, ἐγνώριζε νὰ προσαρμόζῃ τὰς κινήσεις του πρὸς τὰ γεγονότα καὶ ἡ ταξιαρχία του

εἶχεν ἀρίστην ἐρφάνισιν. Ὁ στρατηγὸς Λεοντίεφ, ὁ τέλειος ἐτζέντλεμαν» καὶ βαθύτατα προσηλωμένος εἰς τὸν Τσαρισμὸν, ἦτο συνεχῶς ἀμφίρροπος καὶ ἐφοδούμην ὅτι ἡ ἀγάπη του διὰ τὸ παρελθὸν θὰ ἀπετέλει στοιχείον ἀνησυχίας τῶν δυνάμεων του, αἱ ὁποῖαι ἀντεμετωπιζόντο κατὰ τελειῶς διάφορον τρόπον ἀπὸ τὸν θεοπισθαιντα εἰς τὴν Ταξιαρχίαν Νηήτριχ.

Ἄλλοις λόγοις, κακὸς καιρὸς, ἐπιθέσεις ἀνευ σημαντικῶν ἀποτελεσμάτων, νοοτροπία Συμμάχων οἱ ὁποῖοι ἐπέδιων ὅπως τὴν ἐργασίαν τῶν ἐκτελέσουν οἱ γείτονες (ἐπὶ παραδειγματὶ ἡ σχεδὸν καθημερινὰς ἐπαναλαμβανόμεν ἀναφορὰ τῆς 29ης Δεκεμβρίου ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μπόγιουδης, ὁ ὁποῖος ἐζήτη ὅπως οἱ Σέρβοι περᾶσουν εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν), ὅλα αὐτὰ ὠδήγησαν εἰς στασιμότητα εἰς αὐτὸν τὸν τομέα τοῦ μετώπου, ὁ ὁποῖος, ἐν τούτοις, ἦτο ὁ μόνος ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξουν ἀκόμη ἐλιγμοί, νὰ ἐπιχειρηθοῦν καὶ νὰ ἀποδώσουν ἀποτελέσματα. Ἡδῆ, ἀπὸ τῆς 8ης Δεκεμβρίου, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 926)3 ἀναφορᾶς μου, εἶχον σημειώσει περὶ τῆς ἀντιλήψεώς μου διὰ τὴν κατάστασιν. Κατὰ τὴν 11ην Δεκεμβρίου, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 576 ἐπιστολῆς ἔλαβον ἔγκρισιν τῶν σχεδίων μου. Ὑπὸ ἄλλην διατύπωσιν εἶχον λάβει τὰς ἐξῆς ὁδηγίας:

- 1) Νὰ ἐδραιωθῶ σταθερῶς κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα τὴν ἀντίστασιν κατὰ πάσης ἐπιθέσεως τοῦ ἔχθρου ἐναντίον τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς σημεῖον δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάση διὰ μετὰ ταῦτα ἐπανάληψιν τῆς ἐπιθετικῆς δράσεως.
- 2) Νὰ μὴ ἐγκαταλειφθοῦν, εἰ μὴ λόγῳ στρατιωτικῆς ἀναγκαιότητος, τὰ ἐδάφη τὰ ὁποῖα κατεῖχοντο. (Σημ. Ἐνωεῖται τὰ ἐδάφη τῆς Σερβίας κατὰ κύριον λόγον).
- 3) Νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε ἡ δυνατοῦς ταχείας δράσεως, ἐν ἀνώγκῃ, κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

141 ο ν

Σημ. Συντ.: Ὅταν ὁ ἀναγνώστης βλέπῃ τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Σαρράιγ καὶ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τῶν Γάλλων εὐλόγως δύναται νὰ διερωτηθῆ ἐάν εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸ ἐχθρὸν μέτωπον ἦτο πρὸς βορρᾶν ἢ πρὸς νότον, ἐάν οἱ ἔχθροὶ ἦσαν οἱ Γερμανο - Βουλγάροι ἢ οἱ Ἕλληνες. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ ἐξῆς παράγραφος τῆς διαταγῆς ὑπ' ἀριθμ. 576)11:12.1916 πρὸς Σαρράιγ:

«Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑποστηρίζω παρὰ τῆ Κυβερνήσει

πάσαν λύσιν τείνουσαν ὅπως λύσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Ζήτημα, τὸ ταχύτερον δυνατὸν, διὰ τῆς ναυτικῆς (δυναμειῶς) πίεσεως τῶν ὁποίων διαθέτομεν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποσπάσωμεν ἀληθεῖς ἐγγυήσεις οὐδτερότητος καὶ ὥστε νὰ σᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἀνακτήσετε ὅλας ἢ μέρος τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἡ παρούσα κατάσταση σᾶς υποχρεώνει νὰ ἔχετε καθηλωμένας ἐναντι τοῦ νότου».

Ἦσαν τὰ περιθώρια ἐνώτα τοῦ Σαρραΐου διὰ τὰ ὅποια εἶχε δημιουργηθῆ θέμα ἀποκλειστικῶς μόνον λόγῳ κακῆς ἀντιλήψεως τῆς καταστάσεως ὑπὸ τῶν Γάλλων.

Ἄλλ' ὡς ἐπανελθόμεν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρραΐου:

Διὰ νὰ διευκρινηθῇ ἡ κατάσταση δὲν δύναμαι εἰμὴ νὰ παραθέσω τὸ τηλεγράφημα τὸ ὁποῖον ἀπηύθυνα πρὸς τὸν στρατηγὸν Λυωταί, κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθήκοντων του εἰς τὸ ὑπουργεῖον (: Στρατιωτικῶν):

«Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἐκδήλωσιν ἐμπιστοσύνης τὴν ὁποίαν εἶχατε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἐκδηλώσετε καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ πιστεύσετε ὅτι ἀφιερῶμαι καὶ θὰ εἶμαι συνεχῶς ἀφιερῶμενος ἀπολύτως εἰς τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον μοῦ ἔχει ἀνατεθῆ».

«Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐνισχυθῇ τὸ μέγαλον τοῦ Μοναστηρίου ὅπου αἱ Γαλλικαὶ μονάδες ὑποφέρουν ἐξ ὑπερκοπύσεως, ὅπου οἱ Σέρβοι ἀρνοῦνται νὰ πολεμήσουν, ὅπου ἡ Ἱταλικὴ Ταξιαρχία εἰς τὰ ὄρεϊνά φθάνει πάντοτε μετὰ καθυστερήσεως, ὅπου αἱ συνεχεῖς μάχαι ἔχουν προκαλέσει ἀνάμιξις τῶν μονάδων. Ταῦτα, ὡς καὶ τὰ ἐν Ρουμανίᾳ γεγονότα μετ' ἡγαγον εἰς τὴν ἀνάγκην ὅπως ἀναστειλῶ πάντας ἐπιθετικὴν δραστηριότητα, ὅπως ὀχυρωθῶ καὶ ἐπαναφέρω τὴν τάξιν εἰς τὰς ποικίλας μονάδας».

»Ἀπὸ τῆς Λίμνης Πρέσπας μέχρι τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) πρόκειται νὰ τοποθετήσω τοὺς Γάλλους. Αἱ πρεῖς Ἱταλικαὶ Ταξιαρχίαι μετὰ Γαλλικὸν πυροβολικὸν θὰ ἐκταθοῦν ἀπὸ τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) μέχρι τοῦ Μακόδου. Προβάινω εἰς ἀντικαταστάσεις. Μία Ρωσικὴ Ταξιαρχία κινουμένη ὑπὸ Σέρβων, ἀλλὰ μετὰ Γαλλικὸν πυροβολικὸν θὰ συνδεθῇ πρὸς δύο Σερβικὰς μεραρχίας τοῦ Βαρδάρη καὶ τοῦ Μοράβα αἱ ὁποῖαι θὰ ταχθοῦν κλιμακῶν κατὰ βάθος καὶ θὰ ἀναπαυθοῦν ἐν μέρει διὰ νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ λιποταξίαι.

»Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) θὰ προσπαθῶ νὰ καλύψω τρεῖς Σερβικὰς ταξιαρχίας διὰ μίας Ρωσικῆς. Ἐτερεὰς τρεῖς Σερβικαὶ ταξιαρχίαι θὰ συ-

νεχίσουν νὰ φυλάσσουν τὰ Ἑλληνο - Σερβικὰ σύνορα. Ἡ Μεραρχία Δουναβέως, τὴν ὁποία ἀντικαθιστῶ, θὰ διευθιθῇ πρὸς τὴν Κοζάνην. Ἦδη ἔχω ἀκροβολήσει πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὴν 16ην Ἀποικιακὴν Μεραρχίαν, τῆς ὁποίας δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποβιβάσθῃ ὅλαι αἱ μονάδες. Ἡ 60ῆ Ἀγγλικὴ Μεραρχία κρατεῖ τὴν Κατερίνην. Εἰς τὴν Κορυτσάν ἔχω συγκεντρώσει τρία τάγματα, ἐλλείπει καλλιτέρας λύσεως καὶ ἐν ἀναμονῇ νεωτέρων ἐξελίξεων.

»Ὅλαι αἱ ἀποβιβαζόμεναι μονάδες θὰ στραφῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐὰν ἡ Γερμανικὴ πίεσις τὸ ἐπιτρέψῃ. Δὲν θὰ διστάσω νὰ ἀναλάβω ἐπιθετικὴν δράσιν (: κατὰ τῶν Ἑλλήνων) μετὰ τὴν Ἀγγλικὴν Μεραρχίαν τῆς Κατερίνης, τὴν 16ην Ἀποικιακὴν Μεραρχίαν τῆς Κοζάνης πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἐλασσόνας καὶ τῆς Λαρίσης, καὶ μετὰ τὴν Σερβικὴν Μεραρχίαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν Γρεβενῶν. Ὅσον ταχύτερον τόσον τὸ καλλίτερον θὰ εἶναι».

142 ο υ

Σημ. Συнт.: Δὲν θὰ ἐπανελθόμεν εἰς σχολιασμὸν τῶν ἐπιθετικῶν σχεδίων τοῦ Σαρραΐου κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἔργον εἶναι ἄχαρι καὶ θλιβερόν. Ἡ Ἑλλὰς ἐνδιέφερε μόνον χάριν ἄλλων σκοπῶν. Δὲν ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ «ἀποικιακοῦ» πνεύματος. Ἐπρόκειτο περὶ πάθους τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπώτερον καὶ γενικωτέραν πολιτικὴν αἰτιολογίαν. Εἶχε καταστήσει ὅμως εἰς μονομανίαν. Θὰ ἐπιχειρήσωμεν ὁμως δι' ἀδράν γραμμῶν βιογράφησιν τοῦ στρατηγοῦ Λυωταί.

Ὁ Λουδοβίκος Οὐμβέρτος Γκονσάλβε Λυωταί ἐγεννήθη εἰς Νανσύ τῷ 1854. Ἐφοίτησεν εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν τοῦ Σαιν - Συρ ὁπότεν ἐξήλθε κατὰ τὸ 1873 καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Σχολὴν Ἐφαρμογῆς τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν. Κατετάγη ἐπὶ τῇ ἀποφοιτήσει του εἰς τὸ ἵππικόν. Τὸ μέγιστον μέρος τῆς σταδιοδρομίας του διήλθεν εἰς τὰς ἀποικίας. Ὑπηρετήσεν εἰς Νότ. Ἀλγερίαν (1879 - 1882) καὶ εἰς τὴν Ἰνδοκίαν (1894) ὡς ἐπιτελάρχης τοῦ στρατηγοῦ Γκαλλιενί, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησε μετὰ ταῦτα εἰς Μαδαγασκάρην. Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ζονάρ, τότε κυβερνήτου τῆς Ἀλγερίας, διώκησε τὴν περιοχὴν τῆς Ἄιν - Σέφρα (1903). Προήχθη εἰς στρατηγόν, διώκησε τὴν Μεραρχίαν τοῦ Ὁρᾶν (1906) καὶ κατέλαβε τὴν Οὐντζιτὰ (1907). Μετὰ τὰ γεγονότα φεβ. διωρίσθη διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρα-

τίας εἰς τὸ Μορόκον (1912). Προσπάθησε νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν περιοχὴν — ἡ ὁποία ἐτέλει ὑπὸ Γαλλικὴν κατοχὴν — μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν Γκουρῶ, Μπρυλάρ, Μανζέν, παρὰ τὰς ἐκρήξεις τοῦ Ἀ' Παγκοσμίου Πολέμου. Διετέλεσεν ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν τῆς Κυβερνήσεως Μπριάν (Δεκ. 1916 - Ἀπρ. 1917). Ἐγένετο Στρατάρχης τῆς Γαλλίας τῷ 1921. Εἶχε ποικίλον συγγραφικὸν ἔργον. Μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τοῦ 1912. Ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1934. Θεωρεῖται ὡς θεμελιωτῆς τοῦ συγχρόνου Μορόκου.

21. Μία Νεοελληνικὴ τραγωδία. (Δεκέμβριος 1916. Συγγραφή τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1916).

Κατ' Ἰούλιον 1916 εἶχε διαδραματισθῆ Ἀθηναϊκὴ κωμῶδια.

Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου - ἀρχὰς Σεπτεμβρίου νέα ἔκδοσις (ἀναθεωρημένη καὶ ἐπιηυξημένη) τοῦ αὐτοῦ ἔργου δὲν ἐπέτρεπε νὰ διακρίνουν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἰδοῦν. Μετ' ὀλίγον ἔφθασε Γάλλος κοινοβουλευτικὸς, ὁ ὁποῖος ἄνευ σαφῶς καθωρισμένης ἀποστολῆς, ὑπέγραψε συμφωνίαν βάσει τῆς ὁποίας ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος θὰ ἀπεμίσκρυνε τὸν στρατὸν του ἐκ τῆς Θεσσαλίας καὶ θὰ παρέδιδε τὸν στόλον καὶ τὸ πολεμικὸν ὕλικόν του (: ἀπρωτολή Μπενναξέ). Πρὸς τὰ πρόσωπον αὐτοῦ ὁ Κωνσταντῖνος ἔδωσε τὸν λόγον του ὡς βασιλεὺς καὶ ὡς στρατιωτικὸς. Ἄλλ' ὅταν ἐφθασεν ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ἀποφασισθῇ ἡ μετουσιωθὸν εἰς ἔργα, ἐδημιουργήθη παραχρῆ ὑπὸ τοῦ ἀνταξίου τοῦ Κάιζερ Βασιλέως.

Πρὸς... διευκόλυνσιν τῆς καταστάσεως, οἱ πρέσβεις τῆς Ἀντὰντ εἶχον ἕκαστος διαφόρους ὁδηγίας καὶ ὁ ναύαρχος Ντάρτζ ντὺ Φουρνὲ ἠκολούθει ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Ἰδίου πρόγραμματος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐν Θεσσαλονικῇ Συμμαχικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐνδιεφέροντο κατὰ κύριον λόγον διὰ τὰ γινόμενα, ἀφοῦ ὁ πόλεμος συνεχίζετο, ἀφοῦ ὅλα ἔπρεπε νὰ συντείνουσαν ὥστε νὰ ἀχθῇ εἰς αἴσιον τέλος αὐτὸς ὁ πόλεμος, αὐτὰ ἐτέλουσαν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τοῦ τί ἐμελλε νὰ συμβῇ. Ἡμέρα καθ' ἡμέραν, ἰδοῦ τί συνέβη. Καὶ ἕκαστος ἄς συναγάγῃ τὰ συμπεράσματά του.

1η Δεκεμβρίου 1916. Μετὰ μακρὰς συζητήσεις καὶ συνομιλίας, ὁ ναύαρχος Ντάρτζ ντὺ Φουρνὲ εἶχεν ἀπαιτήσει ἐγγυήσεις κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου, 10 Ἑλληνικὰς πυροβολαρχίας ὀρεινῶν πυροβολικῶν,

143ον

Διὰ τὴν πιέσιν τὸν Βασιλέα, ὁ ναύαρχος ἐσκέφθη νὰ καταλάβῃ κατ' αὐτὴν τὴν 1ην Δεκεμβρίου σειρὰν καιρῶν σημεῖων εἰς τὰς Ἀθήνας. Διὰ τὴν ἀποδείχθη ἡ ἐλπιφεις ἐπιθετικῆς ἢ ἐχθρικής διαθέσεως, τὰ τμήματα διετάχθησαν νὰ μὴ πυροβολήσουν καὶ —ὡς ὑστάτη εἰρωνεία— τὸ σχέδιον τῆς ἐξαναγκαστικῆς ἐνεργείας μας ἐκοινοποιήθη ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὸν, λεγόμενον φίλον, Βασιλέα.

2 Δεκεμβρίου. Κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἔλαβον σειρὰν τηλεγραφημάτων διὰ τῶν ὁποίων ἐξεδίθητο τὸ γεγονός. Τὸ πρῶτον τηλεγράφημα τὸ ὅποιον ἔφθασε προήρχετο ἐκ τοῦ Ἄγγλου ὑποναύαρχου, ὁ ὁποῖος παρέμενε εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον ἐνῶς ὁ ναύαρχος Νταρτιζ ἠθέλησε νὰ μεταβῇ διὰ τὴν ἰδίῃ προσωπικῶς τί συνέβαινε εἰς τὰς Ἀθήνας. «Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ζάππειου καὶ τὸ κῆριον ἀπόσπασμα μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ἐδέχθησαν ἐπίθεσιν ἀφοῦ ἐκυκλώθησαν... Κατὰ διαταγὴν τοῦ διοικητοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως δοθεῖσαν ἀπὸ τοῦ Ζάππειου ἐρρίφθησαν πολὺ καὶ βολαὶ πυροβόλων τῶν 305 ἐκ Σαλαμίνας. Ἡ Βρετανικὴ πρεσβεία περιβάλλεται ὑπὸ Ἑλληνικῶν δυνάμεων... Ἡ μάχη φαίνεται νὰ ἔχη αὐξανομένην ἔντασιν... Μέχρι τῆς 18ης ὥρας ἡ διοίκησις ἐτέλει εἰς ἐπικοινωνίαν δι' ἀσυρμάτου μετα τοῦ στόλου».

Ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ ὁ ναυτικός μας ἀκόλουθος ἐτηλεγράφησε κατὰ τὴν 2αν Δεκεμβρίου καὶ ὥραν 0.40' : «Τὴν ἑσπέραν ἐγένετο ἐκχειρία καὶ οἱ ναῦται, τελικῶς, ὑπεχώρησαν πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ἐν τῇ ἀληθείᾳ αἱ Συμμαχικαὶ πρεσβεῖαι εἶναι αἰχμάλωτοι τῶν Ἑλλήνων». Κατὰ τὴν 3ην ὥραν ἔφθασε μακρὸν τηλεγράφημα ἀποσταλέν κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου καὶ ὥραν 17.00' ὑπὸ τοῦ πρέσβεως μας κ. Γκιγιεμέν. Ἐγένετο λόγος περὶ ἐξ πυροβολαρχίαν, περὶ ἀρξαμένων συζητήσεων ἐπὶ τοῦ θέματος, περὶ ἀρνήσεως τοῦ Βασιλέως. Ἐπιληροφορήθη, ἐν συνεχείᾳ, ὅτι ὁ ναύαρχος εἶχε προτείνει συμβιβασμὸν: παραδοσὶν ἐξ Ἑλληνικῶν πυροβολαρχιῶν ἀντὶ τῶν ἀρχικῶς ζητηθειῶν δέκα πυροβολαρχιῶν καὶ ἀκυρώσιν πάσης ἄλλης αἰτήσεως περὶ ὕλικου.

Ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς συνθηκολογήσεως. Κατὰ τὴν 8.10' ἔφθασε νέον τηλεγράφημα τοῦ κ. Γκιγιεμέν τὸ ὅποιον εἶδε μίαν περιγραφὴν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπισποδίων. Κατὰ τὴν 13.00' ὥραν τελευταῖον τηλεγράφημα:

«Ἀφοῦ ὁ ναύαρχος μας ἐνημέρωσε περὶ τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία κατέλιπε τὰς δυνάμεις μας

τελειῶς εἰς τὸ ἔλεος τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, καὶ ἀφοῦ μὰς ἐξέφρασε τὴν ἀπόφασίν του νὰ δεχθῇ ἐξ πυροβολαρχίας ἀντὶ δέκα, ἐγένετο εἰς τὴν Γαλλικὴν πρεσβείαν διάσκεψις μεταξὺ τῶν πρέσβων τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἕτερα διάσκεψις εἰς τὴν Βρετανικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν συζητηθῆ μετὰ τῶν Ἑλλήνων τὸ θέμα τῶν ἐξ πυροβολαρχιῶν». Ἡ διακοίνωσις τῶν τεσσάρων πρέσβων κατέληγεν ὡς ἑξῆς: «Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δηλοῦ ἀπὸ πλευρᾶς τῆς ὅτι δέχεται ὅπως τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Συμμάχων ἐξ πυροβολαρχίας».

Μετὰ τὸν ναύαρχον ἐδέχοντο νὰ συνθηκολογήσουν καὶ οἱ πρέσβεις. Ἐξ ἄλλου, ὁ κ. Γκιγιεμέν προέβαλε λόγον πρὸς μείωσιν τῆς ἐντυπώσεως, δηλαδὴ τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὰ ἀποσπάσματά μας εὐρίσκοντο «εἰς Πειραιᾶ ὑπὸ συνοδείαν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν». Προσέθετεν ἐπίσης ὅτι «ἐξήκοντα ἄνδρες περίπου συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι». Εἶχον πυροβολήσῃ; Ὅχι, εἶχον τηρήσῃ τὰς διαταγὰς. Δὲν θὰ ἀναφέρω θλιβρωτέρας προτάσεις νὰ σωθοῦν αἱ δυνάμεις μας, αἱ ὁποῖαι εἶχον παραμείνει εἰς τὸ Ζάππειον διὰ διπλωματικῶν ἐλιγμῶν, νὰ μὴ διακινδυνεύσουν τὰ μέλη τῆς Γαλλικῆς παροικίας. Εἰς τὰς Ἀθήνας συνθηκολόγησις. Εἰς Παρισίους αἰτήσις πρὸς συνθηκολογήσιν!

Πρὸ τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν ἔπρεπε νὰ λάβω ἀπόφασιν. Ἐπεζητοῦν εὐθέως νὰ ρίψω τὸ ξίφος μου εἰς τὴν πλάστιγγα.

144ον

Κατὰ τὴν 20.00' ὥραν ἀπέστειλα τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα πρὸς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον: «Δὲν εἶναι δικαίωμά μου νὰ ἐκφράσω γνώμην περὶ τῆς δημιουργηθείσης εἰς Ἀθήνας καταστάσεως ἕνεκα τῶν τελευταίων γεγονότων καὶ περὶ τῶν λύσεων αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν. Ἀλλὰ ὁ στρατηγὸς Μπερτελό (: ὁ Γάλλος ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν Ρουμανίαν) μου ζητεῖ νὰ ἐντείνωμεν τὰς προσπάθειάς μας. Ἐδῶσα ἤδη διαταγὴν διὰ τὴν ἐπιχειρηθῆ συνέχισις τῆς ἐπιθέσεώς μας. Δὲν δύναμαι, συνεπῶς, νὰ ἐπιτρέψω νὰ σχηματισθοῦν εἰς τὸ πλευρὸν καὶ τὰ νῦτα μου δυνάμεις σαφῶς ἐχθρικά. Τοῦτο ἀποτελεῖ κυριώτατον στρατιωτικὸν ζήτημα. Κρίνω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποχρεωθῶμεν κάποτε νὰ ἀντιδράσωμεν, ἀλλ' ὅτι πρέπει τῶρα νὰ ἐπιτεθῶμεν διὰ τὴν θέσωμεν τοὺς Ἑλληνας ἐκτὸς μάχης. Ἡ 35ῃ Ἰταλικὴ Μεραρχία συγκεντρύεται πρὸς τὸ Κιλίκι. Νέα Ἀγγλικὴ με-

ραρχία φθάσει κατὰ σταδία εἰς Θεσσαλονικίην. Διαθέτω ἐδῶ τάγμα τοῦ 34ου Ἀποικιακοῦ Συντάγματος. Αναμένονται νὰ φθάσουν ἡ 16ῃ Ἀποικιακὴ Μεραρχία καὶ τὸ προοριζόμενον διὰ τὴν 11ην Ἀποικιακὴν Μεραρχίαν ἀπόσπασμα. Σὰς ζητᾷ τὴν ἀδειαν νὰ ἀναλάβω εὐθύς ἐπιθετικὴν δρᾶσιν μετὰ τὰ τμήματα αὐτά: διευθύνσις πρὸς Λάρισαν - Ἀθήνας».

3η Δεκεμβρίου. Μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἔφθασε τηλεγράφημα τοῦ ναύαρχου Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ διὰ τοῦ ὁποῖου μου περιεγράφησαν τὰ γεγονότα. Ἰδοῦ τὰ κύρια σημεῖα:

«Παρὰ τὰς ρητὰς διαταγὰς, τὰς δοθεῖσας ἐξ ἀμφοτέρων, τῶν πλευρῶν, ὅπως μὴ ριφθοῦν πυροβολισμοί...». «Ὁ Βασιλεὺς μου ἐζητήσεν ὅπως τὸ Ζάππειον, ὅπου εὐρίσκόμενον, παύσῃ νὰ βάλλῃ καὶ μοῦ προσέφερεν ἐξ πυροβολαρχίας ἐδῶν παύσῃ τὸ πῦρ... Ἀναμένω τὴν ἀπόφασιν τῆς κυβερνήσεως διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπικυροῦται ἡ ἄμεσος παράδοσις τῶν ἐξ πυροβολαρχιῶν, χωρὶς νὰ ἔχη σχέσιν μετὰ τὸ λοιπὸν ὕλικόν τὸ ὅποιον ἀπαιτεῖται νὰ παραδοθῇ κατὰ τὴν 15ην Δεκεμβρίου».

Μετ' ὀλίγας ὥρας, ἐπηρεασμένος ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου οἱ βασιλόφρονες, νικηταὶ ἀνελλιπῶς, ἐξεμεταλλεύοντο τὴν ἐπιτυχίαν των καὶ κατεδιώκοντο τοὺς Βενιζελικούς, ὁ ναύαρχος μου ἐζήτη, εἰ δυνατὸν, ἀποστολὴν ἐπισχύσεων καὶ κατέληγεν ἐξ ἑξῆς: «Πιθανώτατα θὰ εἶναι χρήσιμον πυροβολικὸν καὶ ἰππικόν». Δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀπαντήσω διὰ τοῦ ἀκολούθου τηλεγραφήματος, τὸ ὅποιον ἔστειλα τὴν 11.30' :

«Δὲν διαθέτω ἰππικὸν ἢ πεδινὸν πυροβολικόν. Ἐχῶ ἐδῶ μόνον ἓν τάγμα πεζικόν. Θὰ κρίνετε καὶ σεις, ὡς ἐγώ, ὅτι πρὸ τῆς καταστάσεως εἰς Ἀθήνας, ὅπου τὸ Ἑλληνικὸν βασιλικὸν στρατιωτικὸν κόμμα ὀργανώνει ἐμφύλιον πόλεμον πρὶν ἢ κινήθῃ καθ' ἡμῶν, ἐνισχύσεως ἐξ 600 ἀνδρῶν δὲν θὰ σὰς ἐπιτρέψωμεν νὰ ἐπιτεθῆτε καὶ νὰ κερδίσετε τὸ ἀπολοσθὲν ἔδαφος. Κρίνω ὅτι μόνον σοβαρὰ ἐπιχειρήσις ἐπιβάλλεται, μετὰ σημαντικὰς δυνάμεις καὶ ὅτι ἡ ἐπιχειρήσις αὕτη πρέπει νὰ διεξαχθῇ τὸ ταχύτερον δυνατόν, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ συνέπεια».

Πανικός ἐπεκράτει καὶ μεταξὺ τῶν πρέσβων, οἱ ὁποῖοι ἀντὶ νὰ ἀποσυρθοῦν, ἐπεθύμουν νὰ διαδραματίσθαι ῥόλον καὶ ὄλοι μαζῇ ἔστειλαν πρὸς τὰς κυβερνήσεις των τηλεγράφημα, τὸ ὅποιον ἔφθασε καὶ εἰς χεῖρας μου πρὸς ἐνημέρωσιν μου. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ δύναται νὰ συνομίσθῃ ὡς ἐ-

ζής: «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ λοιπὸν πολεμικὸν ὕλικον τὸ ὅποιον ζητεῖ ὁ ναύαρχος Νταρτίτζ διὰ τὴν 15ην Δεκεμβρίου, οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας, τῆς Μ. Βρετανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ρωσσίας ἔχουν τὴν πεποίθησιν ὅτι, πρὸ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς κοινῆς γνώμης λαοῦ καὶ στρατοῦ, οὔτε ὁ Βασιλεὺς οὔτε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπιτρέψουν τὴν παραχώρησιν». Ἦτο τὸ τελειωτικὸν πλῆγμα ἐναντίον μας.

145 ο ν

4η Δεκεμβρίου. Ἐν καὶ μόνον τηλεγράφημα ἐφάσσε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ὁ ναύαρχος ἀπὸ τῆς 2ας τοῦ μηνὸς εἶχεν ἐπολέξει εἰς τὸ πλοῖον του, ἀφοῦ ἀφῆσεν εἰς Ἀθήνας τοὺς τραυματίας του καὶ ἠνέχθη νὰ ταφοῦν μυστικῶς οἱ νεκροὶ μας. Ὁ Βασιλεὺς ἐπαφελήθη τῆς νίκης του καὶ συνέχισε τὴν μυστικὴν στρατολογίαν.

Ἐίχεν ἀναγγελεθῆ πορεία τοῦ στρατοῦ του εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐχρησιμοποιοῦτο διὰ νὰ ἀποκαρδιωθῶν οἱ Σύμμαχοι ναυτικοὶ καὶ διπλωμάται. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας ὁ ναύαρχος, ὁ ὁποῖος εἶχε στρέψει πρὸς Πειραιᾶ τὰς ἐνισχύσεις αἱ ὅποιαί μου ἐστέλλοντο, ἐφοβεῖτο ἀναμφισβητήτως ὅτι θὰ καθίστατο ὑπεύθυνος δι' ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰ νῆα τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς. Ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐπέθυμε νὰ ἀναμείωσῃ κατὰ ζῆρὰν τὰς πολεμικὰς προσπάθειάς του τῆς 1ης Δεκεμβρίου. Διὰ τοῦτο μου ἀνεκοίνωσε:

«Δὲν πρόθεμαι νὰ σὰς ζητήσω ἐνισχύσεις καὶ προτεῖνω εἰς τὸν πρέσβην νὰ προωθηθῶν πρὸς Θεσσαλονίκην ὅλαί αἱ δυνάμεις αἱ ὅποιαί μου ἀνηγγέλην ὅτι θὰ ἤρχοντο καὶ μάλιστα νὰ σὰς στείλω αὐτὰς τὰς ὅποιας διαθετώ».

Ἀπὸ πλευρᾶς μου διὰ νὰ σπῆρῶ τὴν αἰτίησιν μου δι' ἐπίθεσιν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, προειδοποίησα τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον περὶ τῆς μυστικῆς στρατιωτικῆς κινήσεως τῶν βασιλικῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων.

5η Δεκεμβρίου. Κατὰ τὴν πρωῖαν ἔλαβον ἐκ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου τὸ ἀκόλουθον σημείωμα, χρονολογούμενον ἀπὸ τῆς προηγουμένης: «Ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ σὰς ἐμπιστευθῆ τὴν διεύθυνσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων αἱ ὅποιαί πιθανὸν νὰ πραγματοποιηθῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν ἢ πᾶν ἄλλο σημεῖον τῆς Ἑλλάδος.... Δύνασθε ἦδη νὰ πραγματοποιησθε πᾶσαν μεταφορὰν δυνάμεων τὴν ὅποιαν θὰ κρίνετε ἀναγκαίαν... Θὰ καθορίσετε τὰ τῆς ἀποβάσεως τῆς 16ης Ἀ-

ποικιακῆς Μεραρχίας κατόπιν συνειδητοῦ μετὰ τοῦ ναύαρχου Νταρτίτζ. Γνωστοποιήσατέ μου τὸ ταχύτερον δυνατὸν τὰς προθέσεις καὶ τὸ πλήρες σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεών σας».

Αὐτὸ ἀπετέλει κυβερνητικὴν καὶ κοινοβουλευτικὴν κάλυψιν; Ὁχι. Τὸ ἔγγραφον προήρχετο ἐκ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, τὸ ὅποιον ἐπεθύμει νὰ διατάξῃ πάντας.

Κατὰ τὴν 2αν τοῦ μηνὸς εἶχον ζητήσῃ νὰ προωθῶν εἰς Θεσσαλίαν, ἴδια μετὰ τῆς 16ης Μεραρχίας. Κατὰ τὴν 4ην τοῦ μηνὸς ἔλαβον ὡς ἀπάντησιν: «Σὰς ἀφαιρῶ τὴν 16ην Μεραρχίαν καὶ τὴν ἀποστέλλω πρὸς τὰς Ἀθήνας. Τί θὰ κάμετε;».

Ἄλλ' ἡ διπλωματία ἠγρύπνει καὶ μετ' ὀλίγας ὥρας ἔλαβον ἐκ τοῦ κ. Γκιγιεμέν τηλεγράφημα ἀποσταλὲν κατὰ τὴν νύκτα. Ὅλοι οἱ πρέσβεις, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τοῦ ναύαρχου, ἐδήλουν ὅτι ἀποστελλόμενον ἐκστρατευτικὸν σῶμα θὰ ἐρρίπτετο εἰς τὴν θάλασσαν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐσκόπευε νὰ ἀπειλήσῃ τὰ πλευρὰ καὶ τὰ νῆα μου διὰ τῆς συγκέντρωσεως τῶν δυνάμεων του εἰς Θεσσαλίαν. Προτιμῶ νὰ μὴ ἐπιμείνω ἐπὶ τῆς προτελευταίας παραγράφου: «Ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ἀνεχθῆ πλέον εἰρηνικῶς οἰονδήποτε καταπάτησιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἡγεμόνος τῆς. Πᾶς ἔλεγχος ἐπιβλήθεις ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καταργηθῆ καὶ οἱ περισσώτεροι ἐκ τῶν ἐκδιωχθέντων κατ' αἰτήσιν μας ὑπαλλήλων ἀνεκλήθῃσαν καὶ ἀποκατεστάθῃσαν».

146 ο ν

Εἰς τὴν τελευταίαν παράγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πρέσβεως Γκιγιεμέν πρὸς τὸν Σαρραΐγ ἀποδεικνύεται σαφῶς ὅτι ἡ διπλωματία, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά τῆς, ἐκάλωπτον ὅλας τὰς ἀποπειράς: «Ἡ ἀσφάλεια τῶν πρεσβειῶν καὶ τῶν παροικιῶν θὰ διεκινδύνευεν ἐὰν ἐγίνετο ἐχθρική ἐνέργεια κατὰ τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ προηγηθῆ ἐπισήμως διακοπὴ τῶν σχέσεων ἐπιτρέπουσα τὴν ἐπίκλησιν τῶν διεθνῶν κανόνων διὰ τὴν ἐλευθέραν ἀναχώρησιν τῶν πρεσβειῶν καὶ τῶν ὑπηκόων».

Βασίσσατε κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἔλεγε τὸ Σαντίγιού (: τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον), τὸ ὅποιον ἴσως δὲν ἐγκρίζε τὴν κατάστασιν. Μὴ πράξετε τίποτε, ἔλεγον αἱ Ἀθηναί, αἱ ὅποιαί ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν τί ἐγίνετο εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐξ ἄλλου, τὸ Καί ντ' Ὀρσάι (: τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν) εἶχε τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν. Ἐν τούτοις 200 ἄνδρες μας εἶχον πέσει εἰς ἐνέδραν καὶ εἶχον τεθῆ ἐκτός μάχης. Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν

μου ἐπληγράφησε κατὰ τὴν νύκτα καὶ κατὰ τὴν 10.00 ἔλαβον τὴν ἐξῆς διαταγήν: «Ἡ ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τὴν ὅποιαν ἀντιμεταπιζέτε παρουσιάζει αὐτὴν τὴν στιγμὴν σοβαρώτατα μειονεκτήματα... Μὴ ἐξαπολώσετε τὴν ἐπιχειρησὶν χωρὶς νὰ λάβετε τὴν ἀδειαν τῆς κυβερνήσεως. Διὰ νὰ μοῦ ἀφαιρεθῆ πᾶσα πρόσκαιρος ἐπιθετικὴ ἐπιθυμία μου ἐπεβεβαιώθη ὅτι ἡ 16η Μεραρχία θὰ μετέβαιεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἄλλοις λόγοις ἀνεστέλλοντο αἱ ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐγένετο συγκέντρωσις δυνάμεων πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὅπου αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἐδήλουν, κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περιθώρια περαιτέρω δράσεως».

Τηλεγράφημα ἐκ Παρισίων ἐδίεδε τὸν αὐτὸν τόνον. Τὸ ὑπουργεῖον Ναυτικῶν ἐστέλλε τὸν διοικητὴν τῆς 16ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας μεσῶ Βρινδησίου εἰς Ἀθήνας, πρὸ τῶν δυνάμεων του, διὰ νὰ κρίνῃ τὴν κατάστασιν καὶ νὰ μετ' ἐνημερώσῃ. Ἐν συνεχείᾳ διὰ τολμηρᾶς εἰσβολῆς εἰς τὸν χώρον τοῦ στρατοῦ ζῆρὰς προέβλεπε, χωρὶς νὰ ἐκτιμᾷ ὀρθῶς τὴν κατάστασιν, περὶ τῶν ὑπαρχουσῶν δυνάμεων, καὶ περὶ τοῦ τί ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσω—ἀφοῦ αἱ κατὰ ζῆρὰν ἐπιχειρήσεις ἦσαν ἰδικῆ μου ἀρμοδιότης—περὶ τῆς καταλήψεως τοῦ λιμένος τοῦ Βόλου καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως κινήσεων μεταξὺ Ἀττικῆς, Εὐβοίας καὶ Πελοποννήσου ἐχωρὶς ἐν τούτοις νὰ κοπῶν αἱ γέφυραι, εἰμὴ δι' αἰτίσεως τοῦ στρατηγοῦ Σαρραΐγ».

Ὡς πρὸς τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ἐστάθη ἐπὶ τοῦ τελευταίου σημείου. Τὸ Ναυτικὸν μοῦ ἐδίεδε τὴν ἀδειαν ὅπως κόμω τὰς γέφυρας ὑπ' εὐθύην μου. Ἐκάλεσα εὐθὺς τὸν ναύαρχον ὅπως λάβῃ τὰ ἀκόλουθα μέτρα:

1ον. Θὰ σὰς εἶμαι ὑποχρεωμένος ἐὰν δυνηθῆτε νὰ ἐξασφαλίσετε παρὰ τοῦ κ. Γκιγιεμέν ὅπως ὁ πλοῖαρχος Ροκεφέγ ἐπιστρέψῃ αὐτοστιγμὴ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

2ον. Σὰς παρακαλῶ ὅπως λάβετε μέτρα ὥστε κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου ὅλοι οἱ Γάλλοι ὑπηκοοὶ, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἀναχωρήσων ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκκενώσων τὴν πόλιν. Εἶναι σημαντικὸν ὅπως μὴ ἀφεθῆ εἰς τὸν Βασιλεῖα ἐλευθερία δράσεως.

3ον. Σὰς παρακαλῶ ὅπως μοῦ γνωστοποιήσετε ἐὰν σὰς εἶναι ἀναγκαῖα εἰς Πειραιᾶ αἱ δυνάμεις τῆς 16ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας, εἴτε διὰ τὴν ἀσφάλειάν σας εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν.

4ον. Ἐὰν δύνασθε, στείλατε πρὸς Θεσσαλονίκην, χωρὶς ἀποδοσὶν εἰς Πειραιᾶ, τὰς μονάδας τῆς 16ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας.

147ον

Το τηλεγράφημα του Γενικού Στρατηγείου προς τον Σαρράιγ συνεχίζεται:

«5ον. Μόλις κρίνετε δυνατόν και άνευ προτερίας διαταγής, βομβαρδίσατε, αφού επαληθεύσετε την ακρίβειαν της βολής δι' υδροπλάνου, τον σταθμόν ασυρμάτου, ο οποίος επικοινωνεί από τεσσαρακονταοκτώωρον μετά της Σόφιας και του Βερολίνου. Καταστρέψατε αυτόν δια τών πυροβόλων ή του υδροπλάνου. Εάν κρίνετε ότι δέν πρέπει να ενεργήσετε τούτοτρόπως, θα σάς ήμουν ευγνώμων εάν με προειδοποιούσατε.

«6ον. Τί αποφασίσατε περί Βόλου; Έχω σκοπόν όπως δραδύτερον στείλω δυάμεις εκεί, επί παραδείγματι την 16ην Απτοικιακήν Μεραρχίαν.

«7ον. Επιβάλλεται όπως ανακοπή πάσα κίνηση συγκεντρώσεως Έλληνικών δυνάμεων εις Θεσσαλίαν. Κατά συνέπειαν φροντίσατε όπως αποκοπούν τελείως αι γέφυραι της Διάρυγος της Κορίνθου και της Λαμίας. Διατάξατε επίσης την καταστροφήν των τηλεγραφικών γραμμών τας οποίας κρίνετε απαραίτητως προς απομόνωσιν των Έλλήνων των Αθηνών.

«8ον. Η επιτροπή ανεφοδιασμού της Ελλάδος, λόγω του αποκλεισμού και της καταστάσεως εις τας Αθήνας δέν πρέπει πλέον να δράση. Σας παρακαλώ κατά συνέπειαν όπως κατευθύνετε προς την Θεσσαλονίκην όλας τας προωριζόμενας δια την Μακεδονίαν και τας διευθυνομένας προς την προσωρινήν κυβερνήσιν τροφάς.

9ον. Δύνασθε ενδεχομένως να δάλετε κατά τών Αθηνών ή του τετραγώνου πλησίον των Ανακτόρων, αποτελεσματικώς και δια βλημάτων αρκετών κατά τόν αριθμόν και κατά τó αποτέλεσμα ώστε να επιτευχθή όχι ρήγμα αλλά καταστροφή.

10ον. Τα μέτρα αυτά δυνατόν να φανούν ασυνήθη, αλλά εν όψει της παρούσης Έλληνικής στάσεως δέν υπάρχουν περιθώρια ίνα πιστευσώμεν ότι θα σεβασθούν τα παραδεδεγμένα ήθη και τὰ δικαιώματα, εάν κρίνουν σκόπιμον τó αντίθετον. Συνεπώς επιβάλλεται άμεσος και δυναμική δράσις. Πρόκειται περί άπολύτου στρατιωτικής ανάγκης. Πρέπει να πάσση ή επικοινωνία του Βασιλέως μετά του Βερολίνου, της Πελοποννήσου ή της Θεσσαλίας.

»Ανακοινώσατε λήμιν».

Σημ. Συντ. Δέν χρειάζονται σχέδια δια τó παρατεθέν τηλεγράφημα του Σαρράιγ προς τόν Νταρτίζ ντυ Φουρνέ. Εις άλλο σημείον και

μετά τó πέρας της άφηγήσεως των γυσιτών ως «Νοεμβριανών» υπό του Σαρράιγ θα παραθέσωμεν και την Έλληνικήν έποψιν. Είναι όμως έντυπωσιακός ο τρόπος αντιμεταπτώσεως της Έλληνικής κυβερνήσεως και τó συμπέρασμα ότι αύτη ούδέποτε θα ήτο δυνατόν να έκληφθή ως αξιόπιστος. Τó μένος αυτό ήτο σχεδόν παθολογικόν και ανέπτυχθη κατά τó 1916 αλλά και συνεχίσθη έναντίον της φερόμενης ως βασιλόφρονος παράταξεως εν Έλλάδι (Λαϊκού Κόμματος). Έλέγετο ότι ή ξηνή επέμβασις ήτο κατάφορος κατά τὰ έτη του Άγώνος της Άνεξαρτησίας και καθ' όλην την διάρκειαν του 19ου αιώνος.

Τó αλήθες είναι ότι και μετά τούτα εξέδηλώθη οίονει αποικιοκρατική συμπεριφορά, ή οποία έβλαψεν όχι μόνον τὰ Έλληνικά συμφέροντα. Διότι κατά την περίοδον του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ή Έλλάς προσέκειτο φιλικώς προς την Συνένοσην μάλλον ή προς την Γερμανίαν. Άλλά έμεγαλοποιήθη ύπερβολικώς ή επίδρασις την όποιαν φέρεται ότι ήσκει ή βασιλίσα Σοφία, λόγω της Γερμανικής καταγωγής της, επί του Κωνσταντίνου.

148ον

Έν τούτοις προς ιστορικήν έπιβεβαίωσιν αχαιοποιήσεως ή έστω πολιτικής αντίληψεως θα έπρεπε να αναζητηθούν νεώτερα άρχειακά στοιχεία τά όποια παρήμενον άκόμη άγνωστα εις τούς έρευνητάς, στοιχεία προερχόμενα έξ ιδιαίτερας άλληλογραφίας κ.λπ. φωτίζοντα γνώμας, θέσεις και συμπεριφοράν, άκόμη και ψυχολογικάς αντιδράσεις εκ των πολυσχιδών παιασιότερων μειώσεων.

Τó πρόγραμμα καταστροφής της Διάρυγος της Κορίνθου και των τηλεπικοινωνιών της Ελλάδος, ως και τών εν Αθήναις Άνακτόρων ήσαν πρωτοβουλία του Σαρράιγ, ως φαίνεται εκ του παρατεθέντος τηλεγραφήματος. Ούδεμίαν έντολην είχεν εκ της κυβερνήσεως του ή άλλοθεν. Του είχε δοθή έλευθερία κινήσεων, ή οποία, όμως, είχε και όρια τά όποια δέν έχρειάζετο να χαραχθούν έπανειλημμένως. Και ή προγραμματισθείσα ενεργεια επίθέσεως κατά τών Αθηνών, ειτέ έπιτευχάνεν είτε όχι, θα κατέληγεν εις έχθρικήν τοποθέτησιν της Έλλάδος κατ' ανάγκην, δι' αναζητήσεως προστασίας από τó έπιτιθέμενον έχθρου. Ας προστεθή και ότι τά προγραμματιζόμενα δέν άνεκονώθησαν προς την άναγνωριζομένην υπό του Σαρράιγ Κυβέρνησιν της

Θεσσαλονίκης, ή οποία άσφαλώς θα άντετίθετο. Άλλά ως επαněλθωμεν εις τó κείμενον της άφηγήσεως του Σαρράιγ.

Η Δεκεμβρίου. Τό Γενικόν Στρατηγείον δέν είχε τας αυτάς άπόψεις ως τó Ναυτικόν περί της γεφύρας της Κορίνθου. Μου άπηύθυνε τηλεγράφημα εις τó όποιον άπηριθμει τὰ πλεονεκτήματα και τὰ μειονεκτήματα του μέτρου αυτού και κατέληγεν ότι έπρεπε να γωστοποιηώ προς τόν ύπουργόν Στρατιωτικών, εάν έκριναν την καταστροφήν ταύτην ως άναγκαίαν. Απήνησα ότι ήδη είχον επίλυσις τó ζήτημα: «Παρεκάλεσα χθές τόν ναύαρχον Νταρτίζ να άποκοπούν αυτοστιγμει αι γέφυραι της Διάρυγος της Κορίνθου και της Λαμίας. Πραγματοποιείται συγκέντρωσις έφέδρων. Πρέπει να ληφθούν όλα τὰ δυνατά μέτρα ώστε ή κατάστασις του στραπού μας να μη έπιδεινωθή περισσότερον».

Έν τούτοις ο πρόσβυς της Γαλλίας συνέχισε να έπιμένη περί της ασφαλείας των ύπηκόων μας: «Πληροφορούμαι ότι αριθμός τις εκ των συμπατριωτών μας λόγω των ύποθέσεων των ζητεί χρόνον δύο ή τριών ήμερών δια να αναχωρήση εξ Αθηνών». Όταν όλοι άσχολούνται με τó αυτό θέμα, όταν προσαιτικά συμφέροντα και σκέψεις άνήκουσαι εις περίοδον ειρήνης δύνανται να έκφράζωνται, αν μη να εισακούωνται, δέν υπάρχει πλέον έλιτις.

Τηλεγράφημα του ναύαρχου Νταρτίζ άπεικόνιζε, πράγματι, την αύτην άνησυχίαν. «Σας παρακαλώ να καθυστερήσετε... θα παρεμποδίσω την κίνησιν των στρατευμάτων χωρις να κόψω τας γεφύρας». Έν τούτοις διέφυγε θαυμαστή πληροφορία: «Ο σταθμός ασυρμάτου των Αθηνών επικοινωνεί με Σόφιαν. Έπειδι έχει καταργηθή πάς έλέγχος δέν έχομεν προς στιγμήν τρόπον δια να παρεμποδίσωμεν την λειτουργίαν του ειμή εάν ζητήσωμεν από τόν Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου όπως τηρήση τας παλαιάς δεσμεύσεις του επί του θέματος». Άλλά μήπως ο πρωθυπουργός αυτός τας είχε τηρήσει κατά την 1ην Δεκεμβρίου;

Έξ άλλου, έλληροφορήθη τηλεγραφικώς, ότι οι Έλληνες είχον παραδώσει δύο πυροβολαρχίας άνευ κλειστρών. Η νέα αύτη προσβολή κατά της Γαλλίας έφαινετο φυσική. Τó επί του θέματος τηλεγράφημα κατέληγεν ως έξης: «Σας παρακαλώ να με πληροφορήσετε εάν τὰ πυροβόλα αυτά είναι δυνατόν να σάς φανούν

χρήσιμα καὶ πρὸς ποῖον σημεῖον
νὰ τὰ κατευθύνω».

1490v

7 Δεκεμβρίου. Κατὰ τὴν πρωΐ-
αν διὰ τηλεγραφήματος ὁ κ. Γκι-
γιεμὲν μοῦ ἐξήτει νὰ μὴ κάμω
τίποτε καὶ μὲ ἠπειλεῖ μὲ τὴν
συμμαχικὴν ὀργήν. Νομίζω ὅτι
πρέπει νὰ ἐκθέσω ἐν ἐκτάσει ὡς
μνημεῖον δημιουργούμενον ὄχι ἐκ
τοῦ φόβου (ὁ πρέσβυς τῆς Γαλ-
λίας ἐπέδειξε κατὰ τὰ θλιβερά
γεγονότα αὐτὰ ἀναμφισβήτητον
προσωπικὸν θάρρος διὰ τὸ ὁποί-
ον θὰ τοῦ εἶχον ἀπονείμει τὸν Πο-
λεμικὸν Σταυρὸν ἐὰν δὲν προέβαλ-
ε «βέτο» τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτε-
ρικῶν) ἀλλ' ἡ ὑπερβυζηνὴ ἐπαγ-
γελματικὴ εὐσυνειδήσια:

«Ὁ ναύαρχος Νταρτίξ εἶχεν ἀ-
ναλαβεῖ ἐναντι τῶν πρέσβευων τῶν
Συμμαχικῶν δυνάμεων τὴν ρητὴν
δέσμευσιν ὅπως μὴ πραγματοποι-
ῆσῃ ἐχθρικήν ἐνέργειαν κατὰ τῶν
Ἑλλήνων ἀνευ τῆς συμφώνου γνώ-
μης τῶν πρέσβευων. Τοιαῦτα ἐνέρ-
γεια ὑπὸ τὰς παρούσας συνθή-
κας εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέ-
σων ἀνυπολογίστους συνεπείας
διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ξένων ὑ-
πηκόων καὶ τῶν Βενιζελικῶν. Ὁ
ναύαρχος μὰς ἐγκωστοποίησεν ὅτι
ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς εἶχε
εἶσθε ἐπιφορτισμένους μὲ τὰς ἐπιχει-
ρήσεις ἐν Ἑλλάδι καὶ ὅτι, κατὰ
συνέπειαν, δύνασθε νὰ τὸν καλέ-
σετε ἀνὰ πάσαν στιγμὴν νὰ ἀρ-
χίσῃ ἐχθρικήν στρατιωτικὴν ἐνέρ-
γειαν. Πάντες, ὁμῶς, θεωροῦμεν ὅτι
ἐνέργεια αὐτοῦ τοῦ εἶδους χαρὶς
διὰ προηγηθῆ διπλωματικὴ ρῆξις
τῶν σχέσεων θὰ ἦτο ἀνεξήγητος
καὶ ὑπὸ τὴν ὕφισταμένην διδασ-
σιν τῶν πνευμάτων καὶ τῆς κοι-
νῆς γνώμης, θὰ ἐπέσειεν ἀντεκ-
δικήσεις δυναμένους νὰ θεωρηθῶν
ὡς δικαιολογημένοι. Ἐκτὸς αὐ-
τοῦ, αἱ Συμμαχικαὶ κυβερνήσεις
συνεχίζου τὴν ἀνταλλαγὴν ἀπό-
ψεων καὶ οἱ συνάδελφοί μου μὲ
ἐπιφορτίζου νὰ σὰς γνωστοποι-
ήσω ὅτι, θὰ ὑποχρεωθῶν νὰ δια-
μαρτυρηθῶν κατὰ πάσης πράξε-
ως μὴ ἐγκειμένης ὑπὸ τῶν κυ-
βερνήσεων τῶν. Ἐπικαλούμαι
προσωπικῶς τὴν ἐξειδικασμένην
προσοχὴν σας ἐπὶ τῶν ἐκτεθεισῶν
ἐκτιμήσεων καὶ σὰς παρακαλῶ ὅ-
πως μοῦ ἀπαντήσετε ἐν τάξει».

Δὲν ἀφῆθην νὰ τρομοκρατηθῶ
καὶ ἀπήνησα:

«Δὲν παραγνώριζω τοὺς λόγους
οἱ ὅποιοι ὑπήγρευσαν τὸ τηλε-
γράφημά σας ἀλλὰ πιστεύω ὅτι
παρήλαθον ἡ περίοδος τῆς χορη-
γήσεως περιόδου χάριτος πρὸς
τοὺς ὀφειλέτας μας καὶ ὅτι σκο-
πεύω νὰ ἐπαναλάβω τὴν πρὸς τὸν
ναύαρχον παρακλήσιν ὅπως κατα-
στρέψῃ εὐθὺς ἱκανὰς γεφύρας καὶ

τῶν ἀσύρματων τηλεγράφων, ἀνευ
δικαικώσεως ἢ προηγουμένης εἰ-
δοποιήσεως».

Κατὰ τὴν νύκτα, ἐξ ἄλλου, τὸ
Γενικὸν Στρατηγεῖον ἔδωσε τὴν
ἄδειαν πρὸς προέλασιν, ἀντιθέ-
τως πρὸς ὅλα ὅσα εἶχον προη-
γηθῆ: «Ἡ Κυβέρνησις σὰς γνω-
στοποιεῖ τὰ ἐξῆς: Παρακαλεῖσθε
ὅπως ἐνημερώσετε τὸν στρατηγὸν
Σαρράιγ ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ Κυβέρνη-
σις τοῦ ἀνέβησε τὴν διεύθυνσιν
τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων
εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἰδικὴ του
ἀρμοδιότης ὅπως ἀναλάβῃ οἰαν-
δήποτε δραστηριότητα τὴν ὁποί-
αν θὰ κρίνῃ χρήσιμον. Ἐπιούρα-
τε ταυτοχρόνως τὴν προσοχὴν του
ἐπὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον
θὰ παρουσίαζεν ἡ συμμετοχὴ
στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς ἐθνι-
κῆς κυβερνήσεως (: τῆς κυβερνή-
σεως Ἐθνικῆς Ἀμύνης τῆς Θεσ-
σαλονίκης τῶν Βενιζελῶν - Κοιν-
τούριώτου - Δαγκλῆ) εἰς τὰς ἐν
Ἑλλάδι ἐπιχειρήσεις».

Ἄλλὰ ὠμίλει τὸ Λονδίον καὶ
τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν μοῦ
ἀπήνθουν ἀπ' εὐθείας, λόγω τοῦ
ἐπείγοντος χαρακτήρος τῶν στι-
γμῶν, ἕτερον διακοίνωσιν. Οἱ
Ἄγγλοι ἐπέβαλλον ὡς «ἀπαραί-
τητον ὄρον» τὴν ἀνάληψιν ἐπιχει-
ρήσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος μόνον
ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον δυνάμεις ἐπαρ-
κεῖς διὰ τὴν βεβαίαν ἐπιτυχίαν
τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης. Ὁ πρω-
θυπουργὸς ἐπωφελήθη διὰ νὰ ζη-
τήσῃ παρ' αὐτῶν μέσῳ τοῦ πρέ-
σβεως μὰς «σαφῆ ἀπάντησιν». Τελικῶς, ἐπειδὴ ἐγνώριζον ὅτι ὑ-
πῆρχον διαπραγματεύσεις ἐν ἐξε-
λίξει, ἠναγκάσθην νὰ ἀναστειλῶ.

1500v

Ὁ ναύαρχος κατέληξε νὰ ἀ-
παντήσῃ εἰς τὸ τηλεγράφημά μου
τῆς 5ης τοῦ μηνός. Ἐπεθύμει νὰ
διατηρήσῃ τὴν 16ην Μεραρχίαν
— ποῖος εἶχε τὴν διεύθυνσιν τῶν
ἐπιχειρήσεων; — Ἐξήτει ἐκ τῆς
Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅπως
διακόψῃ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἀ-
σύρματος ὑπὸ τὴν ἀπειλήν κα-
ταστροφῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ ἀσύρ-
ματος συνέχισε νὰ δέχεται διαπα-
γὰς ἐκ Βερολίνου. Ἐδῆλωσεν ὅτι
δὲν ἐπέθυμει νὰ καταστρέψῃ τὰς
γεφύρας. Ἄλλοις λόγοις, ὑπε-
χώρει εἰς ὅλα.

Ἐν τούτοις, μετ' ὀλίγον ἔλα-
βον νέον τηλεγράφημα: «Ἀντιμε-
τωπίζω μεγάλας δυσκολίας πρὸς
διατροφὴν καὶ διατήρησιν τῶν ζώ-
ων... οὐδεμίαν ἀντίρρησιν προβά-
λω πλέον ὡς πρὸς τὴν ἐπάνοδον

τῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Θεσσα-
λονίκην». Ἡ δρῶμη, ἢ μάλλον ἡ
ἐλλειψὶς τῆς, εἶχεν ἐπιτύχει αὐτὸ
τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον κατορθώσει
τὰ ἀρίστα τῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ
τοῦ προσώπου ἐκείνου τὸ ὁποῖον
δὲν ἄλλου ἀσύρματος μοῦ ἐγνω-
στοποιεῖ: «Ἀναμένω τὴν γνώμην
τοῦ Μεραρχοῦ ὁ ὁποῖος ἀναμένε-
ται ἐκ Γαλλίας διὰ νὰ μορφώσω
καὶ ἐγὼ γνώμην».

Ἐπὶ τηλεγράφησα κατὰ τὴν 20.00'
νὰ μοῦ ἀποσταλοῦν ὅλαι αἱ δυ-
νάμεις. Ἐπρεπε νὰ ἐπωφεληθῶ
ἀμέσως ἐκ τῆς εὐκαιρίας: «Ἀπο-
στατεῖλατε ἀμέσως εἰς Θεσσαλο-
νίκην ὅλας τὰς δυνάμεις, τὰς ὁ-
ποίας διαθέτετε» καὶ κατὰ τὴν
23.00' ἀπήνησα δι' ἐξετάσεως
τῶν πλέον ἐπιδικῶν σημείων τῆς
ἐπιχειρήσεως ἡ ὁποία ἐπρεπε νὰ
εἶναι ἐν ἐξελίξει: «Ἐπιβεβαιῶ τὸ
προηούμενον τηλεγράφημά μου
καὶ σὰς παρακαλῶ ὅπως ἀποστεί-
λετε εἰς Θεσσαλονίκην ὅλας τὰς
δυνάμεις τὰς ὁποίας διαθέτετε.
Θὰ πρέπει νὰ σταλῇ εἰς Θεσσαλο-
νίκην καὶ ἡ 16η Μεραρχία. Κρίνω
ὅτι ὅταν κανεὶς δὲν διαθέτῃ ἐφε-
δρείας, ὡς συμβαίνει εἰς ἐμὲ, δὲν
δημιουργεῖ νέα μέτωπα, εἴτε εἰς
Βόλον εἴτε εἰς Ἀθήνας». Ὁ ναύ-
αρχος Θέρσμπυ, ἐξ ἄλλου, δὲν
δύναται νὰ καταλάβῃ τὸν Βόλον.
Τὸν ἐκάλεσα κατὰ τὴν 9ην Δε-
κεμβρίου ὅπως καταστρέψῃ τὴν
γεφύραν τῆς Λαμίας. Ἐχετε τὴν
καλωσύνην ὅπως τοῦ ἐπιβεβαιώ-
σετε τὰς ὁδηγίας αὐτὰς καὶ ὅπως
καταστρέψετε κατὰ τὴν αὐτὴν ἡ-
μέραν τὴν γεφύραν τῆς Διόρυγος
τῆς Κορίνθου καὶ τὸν ἀσύρματον
εἰς Ἀθήνας, πάντα δὲ ταῦτα ἀ-
νευ διακοινώσεως ἢ προηουμέ-
νης προειδοποιήσεως. Ὁ κανονιο-
βολισμὸς τοῦ βασιλικοῦ Ἀνακτό-
ρου ἢ τῶν Ἀθηνῶν εἶναι δυνατὸν
νὰ ἀναβληθῇ».

8 Δεκεμβρίου. Ἐλαβον κατὰ
τὴν ἡμέραν αὐτὴν τὴν γνωστο-
ποίησιν περὶ τῶν σχέσεων μου
μετὰ τοῦ Ναυτικοῦ: «Τὸ ὑπουρ-
γεῖον Ναυτικῶν καθορίζει ὡς ἐ-
ξῆς τὰς ἀρμοδιότητας τοῦ ἀρχι-
στρατηγοῦ τῆς Στρατιάς τῆς Ἀ-
νατολῆς καὶ τοῦ διοικητοῦ τῆς
Ναυτικῆς Δυνάμεως. Ἐπειδὴ ὁ
στρατηγὸς Σαρράιγ ἔχει τὴν διέ-
υθυνσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχει-
ρήσεων κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ναυ-
τικὴ διοίκησις τοῦ παρεχέει πᾶ-
σαν συνδρομὴν δι' ὅλας τὰς ἐπι-
χειρήσεις αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν
συμμετοχὴν τοῦ στόλου. Ὁ ἀρχι-
στράτηγος τὰς γνωστοποιεῖ εἰς
τὸν ναύαρχον, ὁ ὁποῖος ἀποφασί-
ζει περὶ τῶν μέσων πού θὰ χρη-
σιμοποιήσῃ ἡ ναυτικὴ πλευρὰ διὰ
τὴν ἐκτέλεσιν, διὰ τὴν ὁποῖαν εἶ-
ναι προσωπικῶς ὑπεύθυνος. Πλήν

περιπτώσεις απόλυτου ανάγκης δεν αναλαμβάνει επιχείρησιν κατά στόχου ξηράς άνευ διαταγής του αρχιστρατήγου. Εάν κρίνει ότι διαταχθεὶς επιχείρησιν δεν εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ, ἐνημερώνει τὸν ἀρχιστράτηγον καὶ ἀναφέρει τοὺς σχετικούς λόγους. «Ἐνημερώνει ἀπ' εὐθείας τὸ ὑπουργεῖον. Ναυτικών περὶ πάσης ἐνεργείας του.

»Τὸ κείμενον αὐτὸ σὰς δίδει πᾶσαν ἐλευθερίαν πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων εἰς ἐνεργεῖαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὅποιαν θὰ κρίνετε κατάλληλον. Ὑπογραφή: Ὁ ἀρχιστράτηγος».

1510v

Ὁ καιρὸς παρήρηχτο. Συνέχισαν νὰ ἐπιθυμοῦν τὰς συζητήσεις. Ἀλλὰ πρὸς τήρησιν τῶν προσχημάτων προεκηρύχθη ἀποκλεισμός κατὰ τὴν 8.00 τῆς 9ης Δεκεμβρίου. Ἐκρίνα ἀπαραίτητον νὰ συνομιλῶ εἰς τηλεγράφημα τὴν κατάστασιν: «Τὰ τηλεγραφήματα τοῦ ναυάρχου Νταρτίζ εἶναι ἀντιφατικά, ἢ κατάστασις εἰς τὰς Ἀθήνας ἀσάφης, ἀδυνατῶ νὰ ἀποκριθῶ πρὸς 18 τηλεγραφήματα σὰς διότι ἐλησημονήσατε τὴν ἀποστολὴν τῆς κλειδός. Πάντα ταῦτα μὲ ἠμπόδισαν ὅπως σὰς ἀναφέρω περὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῶν σχεδίων μου.

»Οἱ Ἕλληνας ἐπέερασαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ αἱ κινήσεις πρὸς τὴν Θεσσαλίαν ἐπανεληφθῆσαν. Ὁ στρατηγὸς Μπουσκιὲ ὑπολογίζει ὅτι δύνανται νὰ παρατάξουν εἰς ὑστάτων προστάξιαν 80.000 τυφεκίων, 100 πολυβόλα καὶ 45 πυροβολαρχίας.

»Πρὸς διακοπὴν τῆς συγκεντρώσεως δυνάμεων εἰς τὰ νῆα μου ἐκάλεσα τὸν ναύαρχον ὅπως καταστρέψῃ κατὰ τὴν 9ην Δεκεμβρίου, ἀφοῦ δὲν τὸ εἶχεν ἦδη κάμει, τὰς γεφυράς τῆς Διῶρυγος τῆς Κορίνθου, τῆς Λαμίας, τῆς Χαλκίδος καὶ, πρὸς διακοπὴν τῶν ἀκαταπαύστων συζητήσεων μετὰ τοῦ Βερολίνου, τὴν καταστροφὴν, ὁμοίως κατὰ τὴν 9ην, τοῦ ἀσφαμάτου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ δράσις κατὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θὰ συνεχισθῆ ἐάν αἱ περιστάσεις ἢ αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Πειραιῶς ἀπαιτήσουν τοῦτο.

»Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ Βόλου ἢ εἰς τὴν ζώνην τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ μεγάλην δύναμιν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δημιουργηθοῦν δύο νέα μέτωπα ἐάν δὲν ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦτῳ ἐιδικαὶ δυνάμεις. Νέαι ἐχθρικαὶ δυνάμεις φθάσουν συνεχῶς εἰς τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον. Ἀ-

νεγνωρίσθησαν Τούρκοι εἰς τὸν Στρυμόνα, Κυνηγιὸν προερχόμενοι ἐκ τοῦ μετώπου τῶν Βοσγίων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος), ἐνῶ ἡ Ῥουμανικὴ ἦται θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀποστολὴν πολλῶν μεραρχιῶν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου. Ἀφ' ἐτέρου, ὁ ἐχθρὸς ἀντιδρᾷ πρὸς τὴν Σαραβίνα, ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει τὴν σχεδιαζομένην γενικὴν ἐπιχείρησιν πρὸς τὴν καμπὴν τῆς Τσέρνα (: Ἐριγῶνος). Ὑπερεῶθη νὰ δανείσω τριάκοντα πυροβολαρχίας καὶ ὀκτώ συντάγματα πεζικοῦ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Σερβικῆς ἐπιθέσεως εἰς τὴν ἐν λόγῳ καμπὴν. Ὁ λυσσώδης ἀγὼν προεκάλεσε σημαντικὰς ἀπωλείας, ἐνῶ αἱ ἐνδιήμεσοι ἀποθήκαι εἶναι κεναί.

»Σὰς σημειῶ ὅτι σήμερον ἔχομεν ἔλλειψιν 30.000 ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἀριθμοῦ τῶν δυνάμεων μας. Τὸ Μοναστήριον βομβαρδίζεται καθημερινῶς, ἡ Μεραρχία ἢ ὅποια καλύπτει τὴν πόλιν δὲν διαθέτει ἐφεδρείας. Πρασσωπικῶς, ἔριχαι εἰς τὴν μάχην τὴν τελευταίαν Ῥωσικὴν ταξιαρχίαν, τὴν τελευταίαν γενικὴν ἐφεδρείαν μου. Θὰ ἐπιχειρήσω τελευταίαν ἐπιθεσιν εἰς τὴν καμπὴν τῆς Τσέρνα, μετὰ ὅμως, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ παύσω, ὅτι καὶ ἂν συμῆθῃ:

»Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν δύναμαι κἂν νὰ σκεφθῶ τὴν ἀπομάκρυνσιν οἰσθήποτε μονάδος πρὸς τὰς Ἀθήνας. Θὰ καλυφθῶ πρὸς Θεσσαλίαν, ἀκόμη καὶ δι' ἐπιθέσεως εἰ δυνατόν, καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ διαθέτω γενικάς ἐφεδρείας κατὰ τὸ δυνατόν ἰσχυροτέρας. Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ ἐμπλακοῦν εἰς ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἀπεμακρύνω τὸ Ἑλληνικὸν ἀπόσπασμα τοῦ Στρυμόνος καὶ θὰ τὸ ἀποστείλω, μαζὶ μὲ τὸ νέον Σύνταγμα καὶ μίαν πυροβολαρχίαν πού μου ἐδόθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τὸ Μαγιαντάγκ (σημ. Φανός), εἰς τὴν πρώτῃν γραμμὴν. Κατὰ συνέπειαν, ἡ 122α Μεραρχία θὰ δυνηθῆ νὰ δημιουργηθῆ ἐφεδρεία ἐξ ἰδικῶν τῆς δυνάμεων. Συνεκέντρωσα τὴν Ἰταλικὴν Μεραρχίαν πρὸς τὸ Βέρτεκοτ (σημ. Σκύδρα) καὶ θὰ τὴν διευθύνω πρὸς Κοζάνην, ὅπου θὰ στείλω ἐπίσης καὶ σύνταγμα Κυνηγιῶν τῆς Ἀφρικῆς.

1520v

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σαρράιγ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν περὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα συνεχίζετο ὡς ἑξῆς:

«Ὁ στρατηγὸς Μιλν τελικῶς ἠδόκησε νὰ διατάξῃ τὴν διὰ θαλάσσης ἀποστολὴν μίας ταξιαρχίας, μόλις ἀποδιδοσθεῖς, εἰς Κατερίνην. Αἱ λοιπαὶ μονάδες τῆς

αὐτῆς μεραρχίας θὰ ἀκολουθήσουν, ὅταν ἀποδιδοσθῶν. Δὲν ὑπολογίζω ὅτι θὰ διαθέτῃ τὰς δύο μονάδας αὐτὰς πρὸ τῆς 15ης Δεκεμβρίου. Θὰ προσπαθῶ νὰ ἐκκαθαρίσω ἀμέσως τὰ πρὸς νότον τῆς οὐδετέρας ζώνης.

»Ἐκάλεσα τὸν ναύαρχον Νταρτίζ νὰ μοῦ στείλῃ ὅλας τὰς εἰς τὴν διαθέσιν τοῦ δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης τῆς 16ης Ἀποικιακῆς Μεραρχίας. Θὰ τὴν χρησιμοποιήσω πρὸς ὑποστήριξιν τῶν δύο μετώπων, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας, προβαίνον εἰς ἀρχικὴν συγκέντρωσιν τῶν δυνάμεων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸς τὸ Σόροπιτ (: Ἀμύνταιον).

»Πρὸ πολλοῦ, κατὰ τὰς διαταγὰς σας, δὲν ἤγειρα θέμα δυνάμεων ἢ ἐνισχύσεων. Νομίζω, ἐν τούτοις, ὅτι πρέπει νὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναφέρω ὅτι ἐάν συνεχίσω νὰ βλέπω τὰς δυνάμεις μου μειουμένας, τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις δὲ αὐξανόμενας, ἐάν ἀναγκασθῶ νὰ ἀντιμετωπίσω μόνον μὲ τὰς διατιθέμενας δυνάμεις τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, μὴ δυνάμενος νὰ στηριχθῶ εἰς τὰ Βρετανικὰ στρατεύματα, τὰ ὅποια εἶναι προσηλωμένα εἰς τὸ Λονδίον, τότε πᾶσα ὑπόθεσις περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς εἶναι θεμιτῆ. Δὲν προβοίμαι εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων διὰ νὰ καλυφθῶ. Νομίζω ὅτι ἀπέδειξις ὅτι δὲν φοβοῦμαι τὰς εὐθύνας. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῆ εὐλικρινῶς ἢ κατάστασις. Εἶναι καθήκον μου».

9η Δεκεμβρίου. Ὁκτῶ ἡμέραι εἶχον παρέλθει ἀφ' ὅτου εἶχομεν ριφθῆ ἐπαισχύντως ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ κ. Γκιγιεμέν μοῦ ἐτηλεγράφησεν ὅτι ἡ κυβέρνησις μας προηποίμαζε σειρὰν αἰτημάτων πρὸς τὴν Βασιλέα καὶ ὅτι, ἐάν ὁ Βασιλεὺς ἤρηκτο, θὰ μοῦ ἐδίδοτο ἐλευθερίαν δράσεως. Ἐξ ἄλλου, ὁ ναύαρχος μὲ εἰδοποίησεν: «Ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἔλαβε τηλεγράφημα διὰ τοῦ ὁποῖου τοῦ ἀνακοινούται ὅτι ἡ Βρετανικὴ κυβέρνησις ἐγκρίνει τὴν μετριοπαθῆ στάσιν του καὶ θὰ ἀντιτεθῆ πρὸς πᾶσαν πολεμικὴν ἐνεργεῖαν».

Ἐνῶς ἡ λάβω τὸ ὡς ἄνω τηλεγράφημα, εἶχον ἐπαναλάβει τὴν ἐπιθυμίαν μου ὅπως προῶ εἰς ἐνεργεῖαν ἐξαναγκασμοῦ: «Ὁ ἀσύρματος ἐλειτούργησε καὶ πάλιν σήμερον τὴν πρωΐαν. Σὰς ἐπαναλαμβάνω τὰς ὁδηγίας περὶ ἀμέσου καταστρώσεως αὐτοῦ καὶ σὰς παρακαλῶ ὅπως μὲ ἐνημερώσετε τηλεγραφικῶς ἐάν κατεστράφη ἢ γέφυρα τῆς Διῶρυγος τῆς Κορίνθου ὡς σὰς τὸ εἶχα ζητήσει. Σύνταγματα ἐκ Πελοποννήσου ἐφθασαν εἰς Ἀθήνας καὶ οὐδὲν ἐγένε-

το διά να τὰ σταματήση. Είναι απαραίτητον ὅπως δράσετε».

Ἀφού ἔλαβον αὐτό, ἐπεχείρησα ὑστάτην προσπάθειαν: «Σὰς παρακαλῶ διά μίαν ἀκόμη φοράν ὅπως καταστρέψετε τὴν γέφυραν τῆς Διώρυγος τῆς Κορίνθου, ὡς καὶ ἐκείνας τῆς Λαμίας καὶ τῆς Χαλκίδος καὶ τὸν ἀσύρματον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀμέσως καὶ ἄνευ προτέρας διακοινώσεως».

10η Δεκεμβρίου. Κατὰ τὴν πρωΐαν μου παρεδόθη τηλεγράφημα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου:

«1ον. Κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου ἡ κυβέρνησις μου ἀνέθεσε νὰ σὰς ἐπισημάνω ὅτι τινὲς ἐκ τῶν συμμάχων μας ἀντιτίθενται εἰς ἀμέσων ἐπιθέσιν καὶ ὅτι, πρὸς τὸ συμφέρον τῆς συνεργασίας αὐτῶν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις μας εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρέπει προηγουμένως νὰ καταλήξωμεν εἰς συμφωνίαν μετ' αὐτῶν.

153ον

Τὸ πρὸς τὸν Σαρραΐγ τηλεγράφημα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου συνεχίζεται, μετὰ τὴν διευκρίνησιν ὅτι ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θὰ ἐνήργει πρὸς ἐπίτευξιν συμφωνίας μετὰ τῶν Συμμάχων τῆς:

«2ον. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ὁ στρατηγὸς Ρομπέρτσον μου ἐγνωστοποίησεν ὅτι διέταξε τὸν στρατηγὸν Μιλν ὅπως συνεργασθῆ μεθ' ὑμῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἐφ' ὅσον ὁ στρατηγὸς αὐτὸς κρίνει ὅτι τήρουνται τρεῖς ὅροι, ἧτοι: α) ὅτι αἱ πρόσφατως ἀποδιδασθεῖσαι Βρετανικαὶ δυνάμεις εἶναι ὀργανωμέναι πρὸς δράσιν β) ὅτι θὰ ὑπάρξῃ συνεργασία μεῖς ἰκανὰς δυνάμεις ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ οὐσιαστικὸν ἀποτέλεσμα γ) ὅτι θὰ ἐξασφαλισθῇ ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἀσφάλεια τῶν Συμμαχικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Μακεδονίαν.

«3ον. Ἡ ἀνωτάτη Ἰταλικὴ διοίκησις δὲν προέβη εἰς οἰανδήποτε ἐπικοινωνίαν περὶ τοῦ θέματος τῆς συνεργασίας τῶν Ἰταλικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τὴν ὁποίαν προετοιμάζετε. Κατὰ συνέπειαν, κρίνω ὅτι δύνασθε νὰ ρυθμίσετε σεις προσωπικῶς τὸ ζήτημα τῆς συνεργασίας αὐτῆς δι' ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς τοπικῆς Ἰταλικῆς διοικήσεως».

Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ συνκρίθη σαφῶς τὴν κατάστασιν. Ἐξ ἐπιπέως τῶν συμμάχων μας, Ἀπεσάλη, ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου τὴν 10.0' πρωΐνην καὶ ἔφθασε τὴν 10ην (τοῦ μηνός) κατὰ τὴν 8.00' πρωΐνην. Ἀπετελεῖ συνέχειαν τῶν διαπαγῶν (τῆς 4ης Δεκεμβρίου) ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου καὶ οἰκειοποικεῖτο τὰς ἀντιθέτους ὁδηγίας τῆς κυβερνήσεως τῆς 6ης Δεκεμβρίου, αἱ ὁ-

ποῖαι μου ἔφθασαν κατὰ τὴν 7ην Δεκεμβρίου. Είναι ἀναγκαῖον ὅπως σημειωθῶν ὅλαι αἱ ἐν λόγῳ ἡμερομηνίαι διά νὰ κατανοηθῇ ἡ ἀντίληψις τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, ἡ πλήρης περιφρόνησις τῆς καταστάσεως τῶν δυνάμεων μας, αἱ ἀναδλητικαὶ μέθοδοι αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο διά νὰ ἀχθῶ εἰς τὴν δημιουργίαν καταστάσεως ἀντιθέτου πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν Συμμάχων, ὥστε ὅλα νὰ ἐπιρριφθοῦν εἰς τὴν κακὴν διάθεσιν μου, εἰς τὴν ἄλλειψιν κατανοήσεως τῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς καὶ εἰς τὴν ἀντικυβερνητικὴν πρωτοβουλίαν μου. Ἐξ ἄλλου, διά νὰ ἀντιληφθῶ πλήρως τὸ παράλογον ὅλων τῶν προσπαθειῶν μας, τὴν ἀνάγκην ὅπως οὐδὲν ἐπιχειρηθῇ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν σαφῶς διατυπωμένην ὑπὸ τῆς διπλωματικῆς πλευρᾶς καὶ τῶν Συμμαχικῶν κυβερνήσεων ἐπιθυμίαν ὅπως ἀφεθῶν ἀτιμώρητα τὰ διαπραχθέντα κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινίου καὶ τῶν συνεργατῶν του ἐγκλήματα, ἔλαβον διαδοχικῶς τὰ τηλεγραφήματα:

α) Τοῦ ναυάρχου Θέρσμπτ: Οὐδὲν δύναμαι νὰ πράξω, ἧτοι: «Ἐχω τὴν τιμὴν ὅπως σὰς ἐνημερώσω ὅτι ἔλαβον ἐκ τοῦ Ναυαρχείου μου τὴν παρελθούσαν νύκτα τὴν διαταγὴν ὅπως μὴ ἀναλάβω ἐπιθετικὴν ἐνέργειαν πολεμικοῦ χαρακτήρος κατὰ τῆς Ἑλλάδος, πλην τῆς διατηρήσεως τοῦ αὐστηροτέρου δυνατοῦ ἀποκλεισμοῦ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς».

β) Τοῦ ναυάρχου Ναρτζίς: Οὐδὲν δύναμαι νὰ πράξω, ἧτοι: «Ἐρωτῶ τὸν ναύαρχον Θέρσμπτ τί δύναται νὰ κάμῃ κατὰ τῆς γεφύρας τῆς Λαμίας μετὰ τῶν ἀεροπλάνων του. Ἄλλ' εἶμαι δέβαιος ὅτι ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας θὰ προβάλλῃ ἀπόλυτον ἀντίθεσιν εἰς ἄμεσον ἐνέργειαν. Θὰ ἦτο σκόπιμον ὅπως ἀναχωρήσουν οἱ πρέσβεις τῶν Συμμαχικῶν κρατῶν καὶ μᾶς ἀφήσουν μόνους μετὰ τῶν Ἑλλήνων».

154ον

Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ναρτζίς ντὺ Φουρνὲ κατέληγεν:

«Ὁ γνωστὸς ἀσύρματος τῶν Ἀθηνῶν σικπά. Ἐάν ἐχρησιμοποιοῖτο θὰ τὸν ἐβομβαρδίκα. Διὰ τὴν Διώρυγα τῆς Κορίνθου ὑπάρχει σκοπιμότης σοδαρὰ ὅπως διατηρηθῇ ἐν λειτουργίᾳ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς. Ἐχω ἀξιωματικὸν εἰς τὸν σταθμὸν τῆς Κορίνθου, ὁ ὁποῖος ἐλέγχει πᾶν ὅτι συντελεῖται καὶ ἔχω σκάφος ἕτοιμον νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐλευσίνα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πλήξῃ διὰ τῶν πυροβόλων τοῦ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν καὶ πολλὰ ἄλλα σημεῖα καὶ νὰ διακόψῃ πᾶσαν

κίνησιν. Τὰ μέσα αὐτὰ εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικώτερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς γεφύρας τῆς Διώρυγος τῆς Κορίνθου, ἡ ὁποία εἶναι ἀρκετὰ προβληματικὴ καὶ δὲν θὰ παρημποδίσει τὴν διέλευσιν διότι αὕτη θὰ ἐπανελαμβάνετο διά τῆς ταχείας τοποθετήσεως εἰς τὴν Διώρυγα φορητῶν πλοίων».

γ) Ἐκ μέρους τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου: Μὴ κάμετε τίποτε! «Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν μου τηλεγραφεῖ τὰ ἑξῆς: «Ἐπειδὴ ἡ συμφωνία μετὰ τῶν Συμμάχων μας ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς τηρητέας ἐναντι τῆς Βασιλικῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος στάσεως δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιτευχθῇ, ὁ στρατηγὸς Σαρραΐγ ὀφείλει νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ἐχθρικὴν ἐνέργειαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὥστε νὰ μὴ διακινδυνεύσῃ ἡ ἀσφάλεια τῶν δυνάμεων του».

Προσέθεσεν ἐπίσης ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀντιπαραταχθῶν οἱ Βενιζελικοί κατὰ τῶν Βασιλικῶν δυνάμεων. Ὀλίγας ἡμέρας ἐνωρίτερον εἶχε διατάξει τὸ ἀντίθετον. Ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Βενιζέλου εἶχον ἀποφασίσαι μεῖς ἴδιαν μου πρωτοβουλίαν τὴν μὴ ἀποστολὴν Ἑλληνικῶν δυνάμεων κατὰ τοῦ Βασιλέως.

Διὰ νὰ τερματίσω τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων ἐκείνης τῆς ἡμέρας, δὲν εἶναι περιττὸν νὰ σημειώσω ὅτι ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐτηλεγράφησεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐκινεῖτο ὑπὸ τῶν ἀγνωστῶν προθέσεων.

11η Δεκεμβρίου. Τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἐφοβεῖτο συνεχῶς ἐνέργειαν ἐκ μέρους μου. Ἐχρειάζετο κατὰ τὴν γνώμην του ὅπως διασωθῇ πάση θυσίᾳ ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅπως ἀφεθῶν ἀτιμώρητα ὅλα ὅσα εἶχε κάμει. Διὰ τοῦτο ἔλαβον νέαν αἴτησιν πρὸς διατήρησιν τοῦ ὑφισταμένου καθεστώτος: «Ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν μου τηλεγραφεῖ τὰ ἀκόλουθα:

«Συμφωνία μετὰ τῶν Συμμάχων μας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν στάσιν ποῦ θὰ τηρήσωμεν ἐναντι τῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐπικεῖται ἀλλὰ δυνατόν νὰ διακινδυνεύσῃ ἐκ πάσης ἐκδηλώσεως ἐπιθέσεως ἀπὸ πλευρᾶς μας ὡς εἶναι ἡ καταστροφὴ ἔργων τέχνης, ὁ βομβαρδισμὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ αὐτόβουλος ἐπιθέσις κατὰ τῶν βασιλικῶν δυνάμεων. Σὰς παρακαλῶ ὅπως ἐνημερώσετε περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς τὸν στρατηγὸν Σαρραΐγ καὶ ὅπως τὸν καλέσετε νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν πρᾶξιν τοιαύτης φύσεως».

Ἀκόμη καὶ τὰ καλλίτερα ἀστεία πρέπει νὰ τερματίζονται.

Είς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 11ης, ἐγνωστοποίησα ὅτι συμφωροῦμην αὐστηρῶς πρὸς τὰς δοθεῖσας διαταγὰς: «Συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς σας δὲν θὰ διατάξω, ὅπως διεξαχθῆ βομβαρδισμός, καταστροφή ἢ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησις εἰς τὴν Ἑλλάδα νοτίως τῆς οὐδετέρας ζώνης καὶ θὰ ἀναμείνω ὅπως δεχθῶ ἐπιθέσιν εἰς τὴν ἀποκαλομένην οὐδετέραν ζώνην ταύτην».

155ον

12η Δεκεμβρίου. Οἱ Σύμμαχοι ἐπεδίδωκαν νὰ συμφωνήσουν ἐπὶ τῆς διατυπώσεως κειμένου ἔχοντος χαρακτηριστὰ τηλεγράφου. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀκόλουθοι — νέον «γρανάζι», ἀγνωστον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης — εἰργάζοντο ἀπὸ πλευρὰς των διὰ νὰ διατυπώσουν τροποποίησιν τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου ρυθμίζουσαν ὠρισμένα στρατιωτικὰ ζητήματα. Ὁ κ. Γκιγιεμέν μὲ ἐτήρησι ἐνήμερον περὶ τῶν ἀπεριγράπτων μικροτήτων καί, ἐν τούτοις, καπνεῖοι ἄριστα τί εἶχε συμβῆ. «Πρέπει νὰ τὸ γνωρίζουν αἱ Συμμαχικαὶ κυβερνήσεις, εἴμεθα οἱ ἠττημένοι καὶ οὐδὲν μέτρον λαμβάνεται διὰ νὰ μὴ τὸ συναισθανθῶμεν βαθέως». Ὡς δεικνύει τὸ τελευταῖον τηλεγράφημά του ἐξ ἄλλου, τί ἦδύνατο νὰ πράξῃ; Ἡ Γαλλικὴ κυβερνήσις εἶχε παραιτηθῆ πρὸ τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως: «Αἱ ἰδικαὶ μου ὁδηγίαι ἐπιτρέπουν νὰ ἀκολουθῶ τὴν στάσιν τοῦ Βρεταννοῦ συναδέλφου μου. Ἀκολουθῶ τὸ παράδειγμά του... κ.λπ... Γνωστοποιῶ πρὸς τὸν σερ Φράνσις Ἐλλιοτ ὅτι ἔχω τὴν ἀδειαν ὅπως ἀποδεχθῶ τὸ Βρετανικὸν σχέδιον καὶ ὅπως ἀκολουθῶσω αὐτὸν διὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ τηλεγράφου τὸ ταχύτερον δυνατὸν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὅπως μιμηθῶ ἀκριβῶς τὴν συμπεριφορὰν του».

Τί εἶχεν ἀνακαλύψει ὁ σερ Φράνσις Ἐλλιοτ; Τὸ τηλεῖγραφον τὸ ὁποῖον ἐπέδωθεν κατὰ τὴν 14 καὶ ἐγένετο δεκτὸν ἄνευ διαταγῶν συνωφίζετο εἰς τὰ ἑξῆς: «Νὰ ἀποσπρῶθον αἱ συγκεντρωμέναι εἰς Θεσσαλίαν Ἑλληνικαὶ δυνάμεις. Οὐδὲν ἀπαιτεῖτο ἀπὸ πλευρὰς ὑλικοῦ. Οὐδὲν ἐζητεῖτο ὡς πρὸς τὸν τηλεῖγραφον. Οὐδὲν μέτρον ἀνεμετωπίζετο ὡς ποιητὴ διὰ τὴν ἐνέδραν τῆς 1ης Δεκεμβρίου. Αἱ Συμμαχικαὶ κυβερνήσεις δὲν εἶχον συμφωνήσει καὶ συνεζήτουν ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἡ 1η Δεκεμβρίου ἦτο ἡ αἵματηρὰ ἀρχὴ τραγωδίας, ποῦ ἐτερματίζετο εἰς κενόν».

(Σημ. Συντ.: Αὕτη εἶναι ἡ Γαλλικὴ πλευρὰ τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα παραμένουν εἰς τὴν Ἑλλη-

νικὴν ἱστορίαν γνωστὰ ὡς Νοεμβριανά. Τὰ Νοεμβριανά προεκλήθησαν κατὰ κύριον λόγον ἐξ ἀστόχου ἐνεργείας τοῦ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, ὁ ὁποῖος ἀπήτησε παράδοσιν τοῦ στρατιωτικοῦ ὕλικου κατὰ παράβασιν πάσης ἐνωίας οὐδετερότητος. Κατὰ τὴν 9)22 Νοεμβρίου 1916 δὲν ἐδίστασεν ὁ Γάλλος ναύαρχος νὰ προβῆ καὶ εἰς ἑτέραν παραδίασιν τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας, ἥτοι εἰς τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀπέλασιν τῶν πρέσβων τῆς Γερμανίας, τῆς Αὐστροουγγαρίας, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Βουλγαρίας μὲ δλον τὸ προσωπικὸν των κατὰ παράβασιν παντὸς διεθνoῦς νομίμου. Οἱ πρέσβεις καὶ τὸ προσωπικὸν τῶν ὡς ἄνω πρεσβειῶν εἰδοποιήθησαν ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν νὰ ἀποχωρήσουν ἐντὸς ἑικοσι τεσσάρων ἡμερῶν, μετεφέρθησαν ἐκ Πειραιῶς εἰς Καβάλλαν διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου «Μυκάλη» καὶ ἐκέθην εἰς τὰς χώρας των. Ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἢ ὁποῖα, ὁμῶς, ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς προστασίαν των.

Τὸ δεύτερον τηλεῖγραφον τοῦ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ ἐπέδωθε τὴν 11)24 Νοεμβρίου 1916 καὶ εἶχε τὴν μορφήν ἀπαιτήσεως παραλαβῆς τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου, ἵνα χρησιμοποιοῦνται τοῦτο ὑπὲρ τῆς ἀμύνης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους τῆς Μακεδονίας.

Εἰς τὸ ἐπίσημον δημοσίευμα τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ — τὸ ὁποῖον ἤδη ἐπανειλημμένως ἐμνημονεύσαμεν — ἀπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» ἐπὶ τοῦ θέματος σημειοῦνται τὰ ἑξῆς:

«Ἡ ἀπειλὴ ἦτο φανερά. Ἡ Ἑλλάς εὐρίσκετο πλέον πρὸ τῆς ἀνάγκης νὰ ὑποταγῆ πλήρως εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως ἵνα μὴ περιέλθῃ εἰς βίασαν πρὸς αὐτάς σύγκρουσιν»).

156ον

Εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», συνεχίζεται ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων:

«Καὶ ὁμῶς τὸ τηλεῖγραφον τοῦτο ἐπεδίδετο ὄχι μόνον ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν Κυβερνήσεων τῶν Συμμάχων τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν Προέδρου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας καὶ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας. Ἦτο ἀποτέλεσμα τῶν αὐτοπροαιρέτων διαταγῶν τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ἐνεργούντος τῆ προτροπῆ τοῦ ἀντιπλοίαρχου Ροκεφέιγ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ

ἐκ τοῦ ὅτι ὄχι μόνον αἱ πρέσβεις Μεγάλης Βρετανίας καὶ Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας Γκιγιεμέν, ἐπισκεφθέντες τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὸν διεβεβαίωσαν ὅτι: «Οὐδεμίαν ἐκ μέρους τῶν Κυβερνήσεων τῶν ὁδηγίων ἐλαθον σχετικὴν πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου ἐπιδοθῆν τηλεῖγραφον» καὶ ὅτι: «Ὁ Ναύαρχος ἔδρα αὐτοβούλως».

Ὁ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, ὡς καὶ ὁ Σαρραΐγ, διείποντο ὑπὸ πνεύματος παλαιότερων ἐποχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ στρατηγοὶ ἢ οἱ πρέσβεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δροῦν αὐτοβούλως ἀναλόγως τῆς διαμορφουμένης καταστάσεως, διότι δὲν ὑπῆρχε τρόπος ταχείας ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν κυβερνήσεων των. Ἄλλ' ὁ τηλεῖγραφος εἶχεν ἐκτοπίσει τὴν μέθοδον αὐτὴν κατὰ τὰ ἔτη τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ὅπως καὶ ὀλίγον προηγουμένως. Ἄλλ' οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταὶ τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἀνατ. Μεσόγειον δὲν εἶχον ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιθυμίας ὅπως ἐνεργούν ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην. Ἐν προκειμένῳ, μάλιστα, ὁ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ δὲν ἦτο ὑπεύθυνος διότι διατάσσεται ὅπως ὀξύνῃ τὴν κατῆστασιν ὑπὸ τὸ ἀνωτέρου του, ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὴν 14) 27 Νοεμβρίου ἐζήτησε καὶ ἐγένετο δεκτὸς εἰς ἀκρόασιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Κατὰ τὴν συνομιλίαν ὁ Κωνσταντῖνος ἐδείχθη λίαν διαλλακτικὸς, ἐτόνισεν ὅτι μὲ ἰδίαν πρωτοβουλίαν εἶχε διατάξει μέτρα ἀφοπλισμοῦ καὶ ὅτι προσέκρουεν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, μὴ δεχομένον τὴν παράδοσιν πολεμικοῦ ὕλικου πρὸς τοὺς Συμμάχους. Τοῦτο ἦτο ἀληθές. Ὁ λαὸς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ἀντέδρων εἰς τὴν ζητούμενην παράδοσιν ὀπλισμοῦ, οἱ τελευταῖοι διότι ἠσθάνοντο ὅτι ἐθίγετο ἡ στρατιωτικὴ τὸν τιμὴ καὶ ἐξεδήλουν διάθεσιν ἀντιστάσεως. Μεγάλῃ μερὶς ἀξιωματικῶν, ἐνθουσιωμένη τὰ γεγονότα τῆς καταλήψεως τῆς Κατερίνης ὑπὸ τῶν «Βενιζελικῶν» δυνάμεων τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης, ἐφοδοῦντο ὅτι μόλις παρεδίδετο ὁ ζητούμενος ὀπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς Συμμάχους θὰ ἔφθανεν ἐκ Θεσσαλονίκης ὁ χαίρων τῆς ἐννοίας τῶν τελευταίων Βενιζέλος καὶ θὰ προσεπαθεῖ νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν Βασιλέα. Ὁ Κωνσταντῖνος κατὰ

την συνομιλία με τον Νταρτίζ ντ' Φουρνέ προσέθεσαν ότι θα έκαμνε τελευταία προσπάθειαν συνδιαλλαγής ἀλλ' ότι δὲν ἔτρεφεν ἐλπίδας.

Ὁ Γάλλος ναύαρχος ἐξήγησεν ὅτι κατὰ τὰς οἰσας εἶχε λάβει διαταγὰς ὡφειλε κατὰ τὴν 18ην Νοεμβρίου) 1ην Δεκεμβρίου νὰ ἀποβιάσῃ ἀγῆματα διὰ νὰ προβῆ εἰς ἐπίδειξιν ναυτικῆς ἰσχύος. Προσέθεσεν, ὅμως, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ἀγῆματα θὰ διετάσσοντο νὰ μὴ ρίψουν οὐδὲ πυροβολισμόν, οὐδὲ νὰ ἐπιχειρήσουν βίαιαν κατάληψιν τοῦ ἐπιμάχου πολεμικοῦ ὑλικοῦ, θὰ περιωρίζοντο δὲ εἰς τὴν κατάληψιν σημείων ὡς τὸ Ζάππειον, ὅπου δὲν ὑπῆρχον στρατώνες ἢ ἀποθήκαι, καὶ εἰς τὴν ἐκεῖ παραμονὴν μέχρις ἰκανοποιήσεως τῶν Γαλλικῶν αἰτημάτων.

157ον

Εἰς τὸ πολλὰκις μνημονευθὲν δημοσίευμα τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» προστίθενται περὶ τῶν προηγηθέντων τῶν «Νοεμβριανῶν» καὶ τὰ ἐξῆς: «Οὐχ ἦττον, ὅμως, ὁ Ναύαρχος, ἀποχωρῶν ἐκ τῆς συνδιαλέξεως ταύτης εἶχε σχηματίσει γνῶμην ὅτι ὁ Βασιλεὺς μὴ λαβὼν τὰς ἐγγυήσεις τὰς ὁποίας ἀνέμενε, ἐθεώρει ἐαυτὸν ἀπληλαγμένον τῶν ὑποσχέσεών του».

Καὶ προστίθεται περαιτέρω:

«Τὴν 17.) 30. Νοεμβρίου, ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης, Διοικητὴς τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ, ἀνεκέντρωσεν ἀπαντὰς τοὺς Διοικητὰς τῶν Συμμάχων τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν λόγῳ ὑπαρχουσῶν διαδόσεων, ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ ἠπειλοῦν νὰ προδῶσιν εἰς τὰ ἔσχατα. Εἰς τοὺτους ὡμίλησεν ὁ Βασιλεὺς τοῖς οἰσας ὅτι: «Μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἀντιτάξῃ ἀρῆσιν εἰς τὴν αἰτήσιν παραδόσεως τῶν ὀπλῶν καὶ νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν εἰσοδὸν ξένων στρατευμάτων εἰς Ἀθήνας, ἐπιθυμῶ νὰ μὴ υπερβῆτε ποσὴς τὰς δοθησάμενας ὑμῖν ὁδηγίας, αἵτινες σκοπὸν ἔχουν νὰ δεῖξωμ τὴν σταθερὰν ἡμῶν βέλτην νὰ μὴ παραδώσωμ τὰ ὄπλα, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἔλθωμ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ στρατεύματα ταῦτα. Ἐπομένως, ἀπαγορεύω, ἐν περιπτώσει ἀντιμεταπίσεως ξένων στρατευμάτων, τὴν χρῆσιν πυρός, ἐφ' ὅσον δὲν χρῶνται πυρὸς πρῶτον οἱ ξένοι». Ἐν συνεχείᾳ εἶπεν ὅτι καθήκον παντὸς στρατιωτικοῦ εἶναι νὰ ἐκτελῇ τὰς λαμβανόμενας διαταγὰς καὶ νὰ μὴ ἐνεργῇ αὐτοβούλως, προσθέσας ὅτι τοὺς αὐτὰ πῶς ἐνεργοῦντας θεωρεῖ ὡς ἐπαναστατοῦντας ἐναντίον του.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βασιλεὺς ἀφίκετο ὁ Γάλλος Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος Στρατηγὸς Μπουσκέ, ὁστις καὶ ὡμίλησε μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Καλλάρη καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ε.Υ.Σ. (: Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ), διαβεβαιώσας αὐτὸν ὅτι οὔτε ὁ Ναύαρχος Νταρτίζ ντ' Φουρνέ οὔτε ὁ Στρατηγὸς Σαρραίγ οὔτε οὐδεὶς Γάλλος ἐχθρεύονται τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὅτι αἱ ἀξιώσεις των εἶναι ἀνεπίκαιρα ἀναποδράστων στρατιωτικῶν ἀποθηκῶν, ἐζήτησε δὲ ὅπως τῷ ἐκφράσῃ τὴν ἐπί τῆς καταστάσεως γνῶμην των. Ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης ἀπάντησεν ὅτι ὁ Στρατὸς, ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου βαθμοῦ, ἀποκρούει πάσαν παράδοσιν πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ὅτι ἡ γνῶμη τοῦ αὐτῆ συνταγίζεται ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἐπίσημωσ διατυπωθεῖσαν γνῶμην τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅτι τὰ πράγματα εἰς ἐξασκολοῦθῶσι βαίνοντα ὡς βαίνουσιν ἤδη, δὲν ἀποκλείεται νὰ φέρωμ εἰς σύγκρουσιν ἄγασαν μέχρις ἐνόπλου ρήξεως. Ὁ Στρατηγὸς Μπουσκέ ἐδήλωσε τότε εἰς τοὺς συνομιλητὰς του ὅτι τοῦτο πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ προληφθῇ καὶ διεβεβαίωσεν αὐτοὺς ὅτι ἡ Γαλλία δὲν ἀναιμῶνται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος. Εἰς ἀπάντησιν ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης τῷ εἶπεν ὅτι, σκοπῆμος ἡ μὴ, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι διὰ τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς παρέχεται ἐνεργὸς συνδρομὴ εἰς τὸν Βενιζέλον πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχῆς. Ὁ Γάλλος Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος ἀπῆλθε μὴ ἀσκοῦμας τὴν ζωηρὰν του ἀνησυχίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως.

Τὴν ἴδιαν ἡμέραν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ναύαρχον τὴν εἰς τὸ τελεσίγραφον αὐτοῦ ἀπάντησιν τῆς. Ἐν αὐτῇ ἐγκρίσεν ὅτι μετὰ ἐδθεῖαν ἐξέτασιν τῶν ἀπόψεων ἄς ἐξέθετε πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀπαιτήσεως αὐτοῦ καὶ λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τῆς «τὴν γενικῶς μισθουμένην ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς βελήσεως ἀποψιν» θεωρεῖ ὅτι «ἡ ἀίτησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραδέκτος καὶ ἀντιτάσσει εἰς αὐτὴν νέαν ἀρῆσιν». Κατέληγε δὲ διαβεβαιούσα ὅτι δὲν φαρμογῆν τῶν ἐπιτῶ τῆς περιστάσεως ἐπιβαλλομένων μέτρων» ἀτινα θὰ ἀτετεθέντο πρὸς τὴν πατροπαράδοτον Γαλλο - Ἑλληνικὴν φιλίαν. Ἡ κατάσταση εἶδη ἐξελίσσεται πρὸς τὴν μοιραίαν σύγκρουσιν τῆς 18. Νοεμβρίου.) 1 Δεκεμβρίου 1916.

158ον

Εἰς τὸ κείμενον τοῦ ἐργοῦ τῆς

Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», προστίθεται:

«Μετὰ τὴν λήψιν τῆς Ἑλληνικῆς ἀπαντήσεως ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στόλου ἤρχισε προπαρασκευαζόμενος διὰ τὴν ἐνεργείαν στρατιωτικῆς ἐπίδειξεως τὴν 18 Νοεμβρίου.) 1 Δεκεμβρίου πρὸς ἔξαναγκασμὸν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς παράδοσιν τοῦ ὀπλισμοῦ. Τὸ μέλλον νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀποβατικὸν σῶμα ἀνερχόμενον εἰς 3.000 περίπου ἄνδρας, ἀποτελεῖτο ἐκ τῶν ἀγνημάτων τῶν Γαλλικῶν πολεμικῶν, τῶν Ἀγγλικῶν «Ἐξμοῦθ» καὶ «Ντάυκαν» καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ «Λίβια».

Τὸ ἀγῆμα τοῦτο εἶχε τεθῆ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Γάλλου Πλοίαρχου Πουλιέζι Κόντι. Ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου ὑπ' ἀριθ. 13 ἀπόρρητος διαταγὴ ἐπιχειρήσεως «περὶ ἐπίδειξεως πρὸ τῶν Ἀθηνῶν» περιελάμβανε:

«Γενικὸς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς: Τὸ ἀποβατικὸν Σῶμα νὰ ἐγκατασταθῇ χρησιμοποιοῦν ἐν ἀνάγκῃ τὴν βίαν, εἰς τοιαύτας θέσεις ὡστε τὰ στρατεύματά μας νὰ ἀποτελέσουν ἀπειλήν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ καταλάβουν τὰ τυχόν εὐρισκόμενα εἰς τὴν ζώνην τῶν ἐπιχειρήσεων στρατιωτικὰ ἢ διὰ στρατιωτικῶν σκοποῦς χρησιμοποιούμενα ἰδρύματα.

Τὰ καταληφθῶσάμενα σημεία εἶναι τὰ ἐξῆς:

1) Τὸ ἐπὶ τῆς πρὸς Δαφνὶ ἀγοῦσης ὁδοῦ κείμενον Πυριτιδοποιεῖον.

2) Τὰ περίε τῶν στρατιωτικῶν ἀποθηκῶν Ρούφ.

3) Τὸ σύνολον τῶν λόφων Νυμφῶν, Πυλῶς καὶ Φιλοπάππου, δεσποζόντων τῶν Ἀθηνῶν.

4) Ἡ Πυριτιδοποιεῖον καὶ τὸ Καλλικροποιεῖον ἀτινα κείνται νοτιοανατολικῶς τοῦ λόφου Σταδίου».

Ἐπὶ πλέον, δύο ἀντιτορπιλλικὰ καὶ δύο κανονιοφόροι διετάσσοντο νὰ μεθορμισθῶσιν εἰς Φάληρον, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ καλύψωσι διὰ τῶν πυρῶν των τὴν μεταῦ Πειραιῶς καὶ Ἀθηνῶν πεδιάδα. Ἐν τέλει εἰς τὸν Ἀντιναύαρχον ἀρχηγὸν τῆς θωρηκτῆς Μοίρας ἀνετίθετο ἡ μέριμνα τῆς ἐνδεχομένης ἐπεμβάσεως τῶν ἐν Σαλαμῖνι ναυλοχούτων θωρηκτῶν. Ἐξ ἄλλου, ἀφίκετο εἰς Πειραιὰ ἡμῖσις Τάγμα τοῦ 34ου Ἀποικιακοῦ Συντάγματος, ὅπερ ὁ Ναύαρχος προώριζε διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Καστέλλας κειμένου πυροβολείου τοῦ Προφῆτου

Ἡλία, ἐνῶ συγχρόνως θὰ ἐθεωρεῖτο καὶ ὡς γενικὴ ἐφεδρεία τῶν ἀποδοτικῶν δυνάμεων.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ λαϊκὴ ἐξέγερσις, ὑποκινηθεὶς καὶ ὑπὸ τοῦ Τύπου, εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον. Ἰδιαίτερος οἱ Σύλλογοι Ἐπιστράτων ἐκινουνοὺν δραστηρίως ὑπὲρ τῆς ἀντιστάσεως ἐναντίον τῆς βιαίας ξενικῆς ἐπεμβάσεως. Πιεζομένη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις συνεκάλεσε τὴν 16)29 Νοεμβρίου, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, πρὸς λήψιν ἀποφάσεων εἰς ὃ παρέστησαν, ὡς στρατιωτικαὶ σύμβουλοι, ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ε.Υ.Σ. Συνταγματάρχης Μηχανικοῦ Ξενοφῶν Στρατηγὸς καὶ ὁ Προσωπάρχης τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν Συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Ἰωάννης Μακρυκότσας.

Ἐνδίδουσα εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν στρατιωτικῶν τούτων συμβούλων ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ προβῆ εἰς τὴν λήψιν στρατιωτικῶν μέτρων πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῆς ξένης βιαίας ἐπεμβάσεως. Μετεκάλεσεν, ὅθεν, εἰς Ἀθήνας στρατιωτικὰ τμήματα ἐκ Κορινθίου, Χαλκίδος καὶ Θηβῶν, θέσασα ταῦτα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ, Στρατηγὸυ Καλλάρη.

Ἡ ἡμέρα τῆς 17)30 Νοεμβρίου παρουσίασε πληθώραν ἀλληλοδιαδόχων γεγονότων. Ἀπὸ τῆς πρωίας ἡ συρροὴ τῶν ζητούντων νὰ καταταγῶσιν ἐθελοντικῶς ὑπῆρξεν εἰς ὅλους τοὺς στρατώνας μεγάλην.

159 ον

Εἰς τὸ κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» συνεχίζεται ἡ ἀφήγησις περὶ τῶν Νοεμβριανῶν καὶ τῶν προηγηθέντων γεγονότων:

«Μέχρι τῆς νυκτὸς τῆς 17)11 τὸ σύνολον τῶν ἐν Ἀθήναις στρατιωτικῶν δυνάμεων, συνυπολογιζομένων καὶ τῶν εἰς Ἀθήνας μετακληθέντων στρατιωτικῶν τμημάτων, ὡς καὶ τῆς Φρουρᾶς αὐτῶν, ὑπερέβη τὰς 20 χιλιάδας.

Ἐπὶ τῇ πρωίᾳ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, ἐζήτησεν ὅπως τῷ δοθῶσι σαφεῖς καὶ συγκεκριμέναι διαταγαί. Ὁ Βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς τὸν Στρατηγὸν προφορικὰς διαταγὰς ἐν τῷ πνεύματι τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς διοικητὰς τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν. Ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης ὅμως ἐζήτησεν ὅπως δοθῶσιν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἔγγραφοὶ διαταγαί. Αἱ διαταγαὶ αὗται ἐβράδυναν νὰ ἐκδοθῶσι, λόγω μὴ ὑπάρξεως Ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, τοῦ μέχρι τούδε τοιοῦ-

του Ὑποστρατηγὸυ Δράκου ἔχοντος παραιτηθῆ. Ἐδέησεν ὅθεν ὁπως ὀρκισθῆ ἐσπευσμένως ὡς Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ὁ Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης Α. Τσέλλος, ἐκδόσας τέλος περὶ τὸ ἐσπέρας τὴν ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ ζητούμενην διαταγήν. Διὰ ταύτης, διατάσσεται ἡ κατάληψις τῶν δημοσίων κτιρίων, τῶν κυριαρχούντων τῆς πόλεως σημεῖων καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν διαβάσεων καὶ ἡ ἀπόκρουσις τῶν μελλόντων νὰ προελάσῃ ξένων στρατευμάτων, ἐν ἡ περιπτώσει ἤθελον ἐπιχειρήσῃ ταῦτα νὰ χρησιμποιηθῶσι βίαι, πρὸς κατάληψιν τούτων ἢ πρὸς κυρίευσιν πολεμικοῦ ὕλικου τοῦ Κράτους. Ἐτονίζετο δὲ ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἔδει νὰ μετέλθωσι πάντα τὰ μέσα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ξένων στρατευμάτων, ἀποφεύγοντα ὅμως τὴν χρῆσιν πυρός, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὅπλων πρώτα.

Ἐἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀνωτέρω διαταγῆς, ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης ἐξέδωκε τὰς ἀπαιτούμενὰς διαταγὰς διὰ τὴν διατάξιν τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατευμάτων, εἰδικῆν δὲ διαταγὴν ἔχουσαν οὕτω: «Διατάξατε τὰ ὑφ' ὑμᾶς στρατεύματα ὅπως ἐν περιπτώσει ἀντιμετωπίσῃτε ξένων στρατευμάτων, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πυροβολήσωσι πρώτα».

Ἐπερὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ Γάλλος Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος Στρατηγὸς Μπουσκέ, ὅστις καθ' ὅλας τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας δὲν εἶχε παύσει νὰ καταβάλλῃ προσπάθειαι πλησίον τῶν Ἑλλήνων συναδέλφων του διὰ τὴν ἐξέυρεσιν τρόπου συνεννοήσεως ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως εἰς ἀκρόασιν. Κατ' αὐτὴν ὁ Βασιλεὺς παρεπονέθη διὰ τὰ συνεχῆ καὶ ἐξευτελιστικὰ πιεστικὰ μέτρα τῶν Συμμάχων καὶ διότι οὐδὲν ἀντιστάθμισμα ἐδόθη ποτὲ ἐναντι αὐτῶν καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ τελευταία ἀπαίτησις ὑπερβάσα πᾶν ὄριον ἀνεκτόν, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ Στρατοῦ. Ὁ συνομιλητὴς του προσεπάθησε νὰ τὸν κατευνάσῃ καὶ τῷ ὑπεθυμίσεν ὅτι διὰ τῆς πρώτης συμφωνίας Μπενάξαι οὐδεμία ὑπόσχεσις ἐγγυήσασεν τῷ εἶχε δοθῆ.

Ὁ Βασιλεὺς τὸ ἀνεγνώρισε ἀλλ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ Λαὸς δὲν θὰ τῷ ἐπέτρεπον νὰ δεχθῆ τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων. Ὁ Στρατηγὸς Μπουσκέ ἐσπευσε τότε παρὰ τῷ Ναυάρχῳ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, εἰς ὃ ἐξέθεσεν ὅτι ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ περιορισθῆ ἡ ἀπαίτησις εἰς δέκα πυροβολαρχίας ὅπως ἐξασφαλισθῆ ἡ εὐμένεια τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, πράγμα ἐπιβεβλημένον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Στρα-

τίας Ἀνατολῆς. Ὁ Ναύαρχος ἐδέχθη, ἐφ' ὅσον αἱ δέκα πυροβολαρχίαι θὰ ἐδίδοντο προθύμως, νὰ παραιτηθῆ τοῦ ὑπολοίπου ὕλικου εἰσηγούμενος σχετικῶς εἰς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐγκρίνῃ τὴν ἐπάνοδον τῶν Ἑλληνικῶν πληρωμάτων ἐπὶ τῶν Μεγάλων Μονάδων τοῦ στόλου καὶ τέλος νὰ ἀνακαλέσῃ ἑκατὸν πενήντα ναῦτας ἐκ τοῦ Ζαπτείου».

160 ον

Τὸ σκηνικόν, λοιπόν, εἶχε στηθῆ διὰ τὴν τραγωδίαν ἢ ὅποια θὰ ἐπικολοθεῖ. Ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῆς 18ης Νοεμβρίου (1ης Δεκεμβρίου 1916 ὑπὸ τοῦ Σαρραγγί ἦτο βραχυτάτη, ὡς ἦδη παρετέθη, ἐνῶ γενικῶς ἔχει ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν Ἱστορίαν διεθνῶς ἡ γνώμη ὅτι τὰ ξένα στρατεύματα ἐδέχθησαν «προδοτικῶς» ἐπιθέσιν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ. Τὰ «Νοεμβριανὰ» ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τῶν Γάλλων «ἡ ἐνέδρα τῶν Ἀθηνῶν», ἔχαρακτηρίσθη δὲ ἡ κατὰ τῶν Γάλλων ναυτῶν ἐπίθεσις ὡς «δολοφονία».

Πρόκειται περὶ βαρύτερης κατηγορίας, τὴν ὁποίαν ἐξετόξευσαν χωλωμένοι ἀντίπαλοι κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε διέπραξε προδοτικὰς ἐνεργείας. Ἐσημειώθη ἤδη ἡ διαταγὴ τοῦ στρατηγὸυ Καλλάρη πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν: οἱ Ἕλληνες ἀπηγορεύετο νὰ πυροβολήσωσιν πρὶν ἢ δεχθῶν ἐπιθέσιν διὰ τῶν ὅπλων ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Παρετέθη καὶ τὸ κείμενον τῆς διαταγῆς τοῦ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ διὰ τῆς ὁποίας αἱ ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις διατάσσοντο νὰ καταλάβουσιν στρατιωτικὸς στόχους διὰ τῆς χρησιμοποίησεως κέν ἀνάγκη τῆς διαίαι. Ἄλλαι ὑποσχέσεις εἶχον δοθῆ πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἄλλαι ἦσαν αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ Γαλλικοῦ Στόλου. Ἐπὶ πλέον, ὡς μαρτυροῦν σχετικὰ κείμενα συλλεγμένα εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνεγράφη ὑπὸ τοῦ Βρετανοῦ σέρ Μπαζιλ Τόμσον εἰς τὸ βιβλίον του «Αἱ Συμμαχικαὶ Μυστικαὶ Ὑπηρεσίαι εἰς τὴν Ἑλλάδα», τόσον τὰ ἀγῆματα ὅσον καὶ ἡ ἀεροπορία Ναυτικοῦ τῶν Γάλλων εἶχον ἐφοδιασθῆ με εἰδικούς χάρτας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον σημειωθῆ με ἐρυθρὸν χρώμα τὰ σημεῖα τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσων στόχον τῶν πυροβολῶντων, ἐνῶ με κίτρινον τὰ σημεῖα τὰ ὅποια ἐξηροῦντο.

Μὲ τὴν λήψιν τούτων μέτρων προπαρασκευῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων εἶναι παράδοξος ὁ ἰσχυρισμὸς περὶ αἰφνιδισμοῦ καὶ ἐνέδρας. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι μᾶλλον εἰθίγη ἡ ὑ-

περηφάνεια των Γάλλων στρατιωτικών ηγητών, διότι δεν έφαιναν ότι οι Έλληνες θα προέτασαν αντίστασι, πολλῶ μάλλον ότι θα ήτο τοιαύτη ή αντίστασις των, ὡστε θα έστέφετο τελικῶς ὑπό τῆς νίκης.

Ἐμμεσὸς παραδοχή τῆς ἀκρίτου ἐνεργείας τοῦ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ ἦτο ἡ ἀμέσως μετὰ τὰ γεγονότα ἀνάκλησις καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀποστρατεία του. Εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» σημειοῦται ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ «αἰφνιδιασμοῦ» τῶν Γαλλικῶν ναυτικῶν δυνάμεων:

«Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ ἀποβιβασθέντα ἀγῆματα αἰφνιδιάσθησαν, τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἀνεξήγητον αἰσιοδοξίαν τῶν ὑπευθύνων Γάλλων, οἵτινες κατ' αὐδέναν λόγον ἤθελον νὰ πιστεύωσιν εἰς πιθανὴν Ἑλληνικὴν ἀντίστασιν. Ὁ Ναύαρχος Νταρτιζ γράφει τὰ ἐξῆς ἐπὶ τὸ διδόνον του: «Δεδωμένου ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον πάντοτε κατὰ τὸ παρελθόν ὑποχωρήσει, ἦτο πιθανοφανές ὅτι διὰ μίαν ἀκόμη φοράν θὰ ὑπεχώρουν». Ἐξ ἄλλου, ὁ Ναυτικός Ἀκόθουθος Ἀντιπλοίαρχος ντὲ Ροκεφέιγ εἰς γενομένην τὴν 16)29 Νοεμβρίου ἐπὶ τοῦ «Ρονενς» παρὰ τῷ Ναυάρχῳ συγκέντρωσιν εἶπεν ἐπὶ λέξει εἰς τοῦτον: «Οἱ Ἕλληνες μπλοφάρουν. Ἐπιμείνατε, Ναύαρχε, καὶ θὰ σὰς παραδώσωσιν τὰ πυροβόλα ἐπὶ δίσκου». Ὁ ἴδιος δὲ ἐτηλεγράφη εἰς Παρισίους ὅτι: «αἱ προετοιμασίαι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν πολὺ ἐπιδεικτικαὶ διὰ νὰ εἶναι ἐπικίνδυναι». Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Γάλλος Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος Στρατηγὸς Μπουσκέ, ὁ τὸσον διορατικὸς συνήθως, ἐτηλεγράφη τὴν ἑσπέραν τῆς 17)30 Νοεμβρίου: «Προσωπικῶς, δὲν νομίζω ὅτι ἡ σημειοῦμένη ἀπόπειρα ἐνόπλιον παρεμποδίσεως θὰ διασκέσθῃ πολὺ, οὔτε ὅτι θὰ εἶναι πολὺ ὀσβάρᾳ».

161ον

Κακὴ ἐκτίμησις τῶν ἀντιδράσεων τῶν Ἑλλήνων ὠδήγησε, λοιπὸν, τοὺς Γάλλους εἰς τὴν τραγωδίαν τῶν Νοεμβριανῶν, καθὼς καὶ ἡ στάσις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἡ ὁποία ἐδείχθη περισσότερο ἀνυποχώρητος ἀπὸ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον.

Ἡ 18η Νοεμβρίου 1 Δεκεμβρίου ἐξημέρωσεν ἠλιόλουστος, σκηνικὸν ἦκιστα κατάλληλον δι' αἰματηρᾶν τραγωδίαν. Αἱ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἶχον καταλάβει ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἑσπέρας τὰς ἐξῆς θέσεις: τὸ Πυριτιδοπολεῖον, τὸν ἄκρον ἀπὸ τοῦ Ἁγ. Σάββα διὰ τοῦ Βοτανικοῦ Κήπου καὶ τῶν στρατώνων Ρούφ μέχρι τῆς γραμμῆς τοῦ Ἠλεκτρικοῦ Σι-

δηροδρομοῦ Ἀθηνῶν - Πειραιῶς, τὸν ἄκρον ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου (Νυμφῶν) μέχρι τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου καὶ τὸν ἀπὸ Κοπανῶ μέχρι Ἀρδηττοῦ. Εἰς τὸν Ἀρδηττὸν εἶχε τοποθετηθῆ ἐν ὀρειβατικῶν πυροβόλων μετὰ μικρᾶς δυνάμεως πεζικοῦ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Πεζικοῦ Δημητρόπουλον πρὸς προστασίαν τῶν Ἀνακτόρων τῆς Ἡρώδου Ἀττικοῦ.

Ὁ πυρετὸς τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἀνέλθει καὶ πάντες εἶχον ψυχολογικῶς προπαρασκευασθῆ διὰ νὰ προτάξουν τὸ στήθη των κατὰ τῶν ξένων. Ἰδιαίτερος ἠλεκτρισμένος ἦσαν οἱ ἐθελοντικῶς συρρεύσαντες ἐπίστρατοι, δηλαδὴ οἱ ἑφεδροὶ οἱ ὁποῖοι εἶχον ὀργανωθῆ εἰς Συλλόγους Ἐπιστράτων μετὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀποστρατείαν των κατ' αἴτημα τῆς Ἀντάν. Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχολογία εἶναι γνωστὴ ὡς ἰδιότυπος. Ὁ Ἕλλημ δὲν εἶχε διάθεσιν νὰ προκαλῆ, διὸ καὶ οὐδέποτε ἔκαμε κατακτητικὸς πολέμους. Ἀλλ' εἶχε μακρὰν μνήμην καὶ δὲν συγχωρεῖ τοὺς ἀδικούντας αὐτῶν. Ἐὰν μάλιστα, οἱ ἀδικούντες τὸν θεωρήσωσιν περιφρονητέον ἢ «ἀμελητέαν ποσότητα» τότε θίγεται τὸ φιλοτιμὸν του καὶ προκαλεῖ ψυχικὴν ἐξέγερσιν. Ἐξ ἄλλου, ὡς ὅλοι οἱ ἀνδρεῖοι λαοὶ, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνέχονται ξένους μετὰ κατακτητικὰς διαθέσεις εἰς τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος των.

Κατὰ τὰς ὑπὸ ἐξέτασιν ἡμέρας, τὸ Ἑλληνικὸν φιλοτιμὸν εἶχε θιγῆ βαθύτατα. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατανοήσωσιν οἱ ἐπίστρατοι διὰ τὴν Γαλλία ἐπέμενεν εἰς τὴν ἀτιμητικὴν δι' οἰονδήποτε λαὸν παράδοσιν τῶν πυροβολημάτων. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ ἔχη δημιουργηθῆ ἠλεκτρισμένη ἀτμόσφαιρα. Εἰς αὐτὴν εἶχον συντείηαι καὶ τὰ γεγονότα τῆς Κατερίνης καὶ ἡ ἐκδήλωσις τοῦ κινήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ἡ σύγκρουσις τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου καὶ τοῦ Βασιλέως εἶχεν ἐπιφέρει τὸν θλιβερόν διχασμόν. Ἐπόμενον αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐν Ἀθῆναις «κυβερνητικὴ» παράταξις νὰ φοβῆται μήπως διὰ τῆς Γαλλικῆς ἀποδόσεως ἐξηναγκάσεται ὁ Βασιλεὺς νὰ παύσῃ τὴν κυβέρνησιν καὶ νὰ ἀποδεχθῆ τὴν κυβερνήσιν Βενιζέλου. Ἄν ὁ λαὸς ἐθεώρει τὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ φιλοτιμίου, ἡ κυβερνήσις τὰ ἔβλεπε καὶ ἐξ ἐποπέως πολιτικῆς ἐπιδιώσεως, ἐνῶ ὁ στρατὸς μόνον ἐκ τῆς ἐποπέως τῆς στρατιωτικῆς εὐθιξίας τῶν τεταγμένων νὰ φρουροῦν τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος.

Τὰ Γαλλικὰ ἀγῆματα, ὡς εἶχεν ἀνακοινῶσαι ὁ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, ἀπεβιδιάσθησαν μετὰ 03.00' καὶ 05.00' πρωϊνῆς. Ἀπετελοῦντο ἐκ τριῶν ταγματῶν ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Πουλιέζι Κόντι, δηλαδὴ

συνεκροτῶν δυνάμιν 3.000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ 500 Βρεταννοί. Ἐπορεύθησαν εἰρηνικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Καθ' ὁδὸν συνήτησαν Ἑλληνικὰς περιπόλους αἱ ὁποῖαι ὑπεχώρουν μετὰ βραχείας διαπραγματεύσεις. Ὅταν ὁμως ἐφθάσαν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου προκαθορισμένας θέσεις τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ καταλάβουν, ὡς ἦτο φυσικὸν εὖρον αὐτὰς ἤδη κατειλημμένας ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων. Οἱ Γάλλοι διοικητὰι τῶν ἀποβατικῶν φαλαγγῶν ἐκάλεσαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀποσυρθοῦν ἀλλ' οἱ τελευταῖοι ἠρνήθησαν διὰ τὸν ὅτι δὲν εἶχον τοιαύτην διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως.

162ον

Ὁ πλοίαρχος Πουλιέζι Κόντι εἰδοποίησεν ὅτι αἱ ἀποφατικαὶ δυνάμεις ἔπρεπε νὰ συγκλίνουν πρὸς τὸν λόφον τῶν Νυμφῶν, κατὰ τὴν ἐναλλακτικὴν λύσιν τοῦ σχεδίου. Παραλλήλως, ὁ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, μετὰ τὴν πεποιθῆσιν ὅτι δὲ ἀπεθαύμαζε τὸν στρατιωτικὸν περίπατον τῶν δυνάμεων του, ἀπεφάσισε νὰ παρακολουθῆται ἐκ τοῦ σύννεγγος τὰς ἐξελιξείαι καὶ ἐκινήσῃ δι' αὐτοκινήτου πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸν Πειραιᾶ εἶδεν ὅτι ὁ μέχρι τότε φιλικῶς διακειμένος πλθυσμὸς ἦτο ἐξηγριωμένος. Ἐπρεπε νὰ ἐκτιμηθῆ τὸ αὐτὸ ὄρθως.

Ἡ περιήγησις τοῦ Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ ἀνὰ τὸ μέγαρον τῶν Ἀθηνῶν ἔπεισεν αὐτὸν ὅτι ἡ κατάστασις εἶχε φθάσει εἰς τὰ ἄκρα. Αἱ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἶχον διαταγῆν νὰ προτάξουν ἄμυναν κατὰ τῆς βιαίας προσβολῆς τῶν θεσῶν τῶν Ἀντιστοίχων, αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις εἶχον διαταγῆν νὰ καταλάβουν τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις. Εἰς τὴν ἐπίσημον ἐξιστορήσιν τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», περιγράφεται ἡ μάχη διὰ τῶν ἀκολοθῶν:

«Περὶ τὴν 11.30' ἀντήχησαν οἱ πρώτοι πυροβολισμοί. Δὲν εἶναι μέχρι σήμερον γνωστὸν πότεν ἐρρίφθησαν οἱ πυροβολισμοὶ οὗτοι. Οἱ Γάλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι πρώτοι πυροβολήσαντες ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἀντιθέτως οἱ τελευταῖοι ἐπιμένουν ὅτι οἱ Γάλλοι ἤρχισαν πρώτοι βάλλοντες καὶ ὅτι μάλιστα ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν χρήσις πυρῶν ὀμαδῶν. Τὸ μόνον βέβαιον, ὅπερ ἀμφοτέρωθεν ἀναγνωρίζεται, εἶναι ὅτι ἡ ἐναρξίς τῆς συρράξεως ἐγένετο εἰς Ρούφ. Οἱ πυροβολισμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς συγκρούσεως, τοῦ πρὸς ἐπεκταθέντος τῆς ἀρχίστα καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸ Ἀστεροσκοπεῖον λό-

φους, ως και εις την επί της προς τὸ Νεκροταφεῖον (:Α' Νεκροταφεῖον) ὁδοῦ Πυριτιδαποθήκης.

»Οἱ ἐπὶ τοῦ λόφου Φιλοπάππου εὑρισκόμενοι Ἑλληνες στρατιῶται ἐδέχθησαν τότε συγκεντρωτικὰ πυρά, σχεδὸν ἐξ ἐπαφῆς, ἀπὸ τοῦς ἐναντι αὐτῶν ἱσταμένουσιν Γάλλους, μεθ' ὧν διεπραγματεύοντο, χωρὶς νὰ προφθάσῃ νὰ ἀμυνθῶσιν. Ἐκ τούτων ἐφρονεῖσθαι καὶ 5 ἐτραυματίσθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κυκλωθέντες ἠχμαλωτίσθησαν. Συγχρόνως οἱ περὶ τὸν λόφον τῶν Νυμφῶν εὑρισκόμενοι λόχοι Γάλλων πεζοναυτῶν ἤρχισαν νὰ βάλλωνται πανταχόθεν. Εἰς ἀποβατικὸς λόχος, βαδίζων ἐκ Θησειοῦ πρὸς Πνύκα ἐβλήθη ἐν μέσῃ ὁδῷ ὑποστάς βαρείας ἀπωλείας, φονευθέντος καὶ τοῦ Διοικητοῦ αὐτοῦ. Ὁ λόχος οὗτος ὑπεχώρησε πρὸς Δαφνί. Οἱ ὑπόλοιποι λόφοι κατέλαβον θέσεις καὶ ἤρχισαν καὶ αὐτοὶ βάλλοντες.

»Τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἶχον συγκεντρωθῆ ἐπὶ ὕψους παρὰ τὸ Θησεῖον ὁ Ὑποστράτηγος Παπούλας Ἀναστάσιος ἑπιππος, ὁ Ἀντισυνταγματάρχης Νταλιάνης (:Κωνσταντίνος) Ὑποδιοικητῆς τοῦ 1ου Συντάγματος Πεζικοῦ καὶ ὁ Ταγματάρχης Λιάτης (:Ἀριστείδης) διοικητῆς τοῦ 1ου Τάγματος τοῦ Συντάγματος τούτου. Πολλὰι βολίδες ἔπεσαν περὶ τὴν ομάδα ταύτην, μία τῶν ὁποίων ἐφρονεσε τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Νταλιάνην. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω περιστατικοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ἐδόθη διαταγὴ ἐνάρξεως τοῦ πυρὸς ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων, διότι ἐὰν τοῦτο εἶχε συμβῆ θὰ ἐφρόντιζον οἱ ἀνωτέρω νὰ καλυφθῶσιν. Ἡ σύρραξις μᾶλλον ὑπῆρξε μοιραία, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τετραώρου περίπου, ἴσταντο ἐναντι ἀλλήλων ἔνοπλα τμήματα, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἐπεθύμουν νὰ καταλάβωσιν ἀρισμένους θέσεις, ἐνῶ τὰ δὲ εἶχον διαταγῆν νὰ ἐμποδίσωσι τοῦτο ὅπωςδῆποτε.

163ον

Εἰς τὸ ἐπίσημον κείμενον τοῦ δημοσιεύματος τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», συνεχίζεται ὡς ἐξῆς ἡ περιγραφή τῆς μάχης τῶν Νοεμβριανῶν:

«Περὶ τὴν 14.00' τμήμα Γάλλων πεζοναυτῶν μετὰ πολυβόλου, μαχόμενον ἐντὸς ἠμιαποπερατωθέντος χαρακώματος, ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου, φονευθέντος τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικοῦ, παρεδόθη εἰς τοὺς κυκλώσαντας τοῦτο Ἑλληνας στρατιώτας. Οἱ εἰς Ρούφ εὑρισκόμενοι Γαλλικοὶ λόχοι κατέλαβον τὰ κτίρια τῶν ἀποθηκῶν καὶ εὑρόντες

ἐντὸς αὐτῶν τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν θέσεων τῶν ὑλικῶν, ἀχυρώθησαν, ἀνθιστάμενοι κατὰ τῶν ἐξῴθεν ἐπιτιθεμένων κατ' αὐτῶν ἰσχυρῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων. Ὁ μετὰ τῶν ἀνωτέρω εὑρισκόμενος Ἱταλικὸς λόχος δὲν μετέσχε τῆς συρράξεως, ἀποσυρθεὶς ἅμα τῇ ἐνάρξει αὐτῆς, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Ἱταλοῦ Πρέσβευος Μπασαντάρη, μὴ ἐγκρίνοντος τὴν ἐφαρμογὴν βίας.

»Τὴν μεσημβρίαν ἀφίκοντο εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Θησειοῦ, σταλέντες πρὸς ἐνίσχυσιν, δύο λόχοι τοῦ 1ου Συντάγματος Πεζικοῦ ὑπὸ τὸν Λοχαγὸν Λέφαν (:Νικόλαον) μετὰ διμοιρίας πολυβόλων. Οὗτος ἔλαβε διαταγῆν παρὰ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκόμενου Διοικητοῦ τῆς II Μεραρχίας Ὑποστράτηγου Γιαννακίτσα Ἰωάννου, νὰ διευθύνῃ τὰ τμήματά του πρὸς τὰ ὕψωματα τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου καὶ τοῦ Μνημείου τοῦ Φιλοπάππου, ἐξ ὧν ἐβαλλον οἱ κατέχοντες ταῦτα ἀποβατικοὶ λόχοι τῶν Συμμαχῶν. Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ταύτης, εἰς λόχος διετάχθη νὰ καταλάβῃ τὸ Ἀστεροσκοπεῖον, ὁ δὲ ἕτερος νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ ὕψους τῶν Νυμφῶν καὶ νὰ βάλλῃ κατὰ τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου. Ἡ διμοιρία πολυβόλων, ἐνεργήσασα ἀρχικῶς κατὰ τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου, κατέλαβεν εἴτα θέσιν ἐπὶ τοῦ ὕψους τοῦ 03.00' εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἡ κατάληψις τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου ὑπὸ τοῦ ἐνὸς λόχου, ἐνῶ ὁ ἕτερος εἶχε καταλάβει θέσεις ἐπὶ τῶν βαρείων κλιτύων τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου συλλαβὼν πλεον τῶν 150 αἰχμαλώτων καὶ κυριεύσας 4 πολυβόλα καὶ πολλὰ τυφέκια.

»Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, Ἄγγλο - Γαλλικὸν ἀγῆμα δυνάμει 500 περίπου ἀνδρῶν μετὰ πολυβόλων, ἐξεληθὸν τοῦ Ζαππεῖου διημύθη πρὸς τὴν Πυριτιδαποθήκην τῆς πρὸς τὸ Νεκροταφεῖον ὁδοῦ, ἐνθα ἡ ὀλιγάριθμος Ἑλληνικὴ Φρουρὰ εἶχεν ἤδη κυκλωθῆ ὑπὸ τμημάτων τοῦ 3ου Γαλλικοῦ ἀποβατικοῦ Τάγματος. Ὁ Διοικητῆς τοῦ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ λόφου Ἀρδηττοῦ Τάγματος τοῦ 7ου Συντάγματος Πεζικοῦ, ταγματάρχης Κουρουσόπουλος Βασίλειος, ἔσπευσε τότε νὰ ἀναπτύξῃ κατὰ τοῦ ἀγῆματος τούτου δύο ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν λόχων. Μεταδὰς δὲ αὐτοπροσώπως παρὰ τῷ διοικητῇ τοῦ Συμμαχικοῦ ἀγῆματος Ἀγγλῶ Ταγματάρχῃ ἐδήλωσεν εἰς αὐτὸν ὅτι δέον ἦ ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν, καθ' ὅσον ἡ θέσις κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τμημάτων πρὸ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεως τῶν Ἀγγλογάλων. Οὗτος, ἀνα-

γνωρίσας τὰ ἀνωτέρω, ἀνεκοίνωσεν ὅτι θὰ ἀπέλθῃ, παρεκάλεσε μόνον νὰ τῷ ἐπιτραπῆ ἡ ἐπὶ ἡμίωρον παραμονὴ τοῦ, ἵνα οἱ ἄνδρες του δυνηθῶσι νὰ λάβωσι τὸ συσσίτιόν των, ὅπερ ὁ Ταγματάρχης Κουρουσόπουλος ἀπέδεχθη.

»Μετὰ πέρασον, ὅμως, ὀλίγου χρόνου, ἐπελθούσης τῆς εἰς Φιλοπάππου καὶ Ἀστεροσκοπεῖον συμπλοκῆς, τὸ Συμμαχικὸν ἀγῆμα προσέβαλεν αἰφνιδιαστικῶς διὰ σφοδρῶν πυρῶν τοὺς ἐναντι αὐτοῦ Ἑλληνικοὺς λόχους.

164ον

Ἡ περιγραφή τῶν μαχῶν τῶν Νοεμβριανῶν συνεχίζεται εἰς τὸ δημοσίημα τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» διὰ τῶν ἐξῆς, προκειμένου περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν θέσεων τοῦ Ἀρδηττοῦ:

»Οἱ Ἑλληνικοὶ λόχοι ἀντέδρασαν διὰ θυελλώδους ἐπιθέσεως διὰ τῆς λόγχης ἥτις διεσκόπησε πλήρως τὰ ἀντίπαλα στρατεύματα. Ἐκ τούτων τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Γαλλικοῦ ἀγῆματος ἐτράπη εἰς φυγὴν μὲχρι Φαλήρου, ἐνθα περισυελέγη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ναυλοχοῦντων Γαλλικῶν πολεμικῶν. Μόνον ὀλίγοι τιπὲς ἄνδρες τοῦ ἀγῆματος τούτου, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ἐνὸς κελευστοῦ, ἤδυνθησαν νὰ φθάσωσι περὶ τὴν 16.00' εἰς τὸν λόφον τοῦ Φιλοπάππου, ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκόμενων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ πλοιαρχοῦ Παυλιέζι Κόντι Γαλλικῶν ἀποβατικῶν λόχων. Ὁ Βρετανικὸς ἀποβατικὸς λόχος, δυνάμει 180 περίπου ἀνδρῶν, διανοίξας τάχιστα εἰς τὴν νοτιαν πευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς πυριτιδαποθήκης ὁπῆν, εἰσεχώρησεν εἰς αὐτὴν καὶ ἤρχισεν ἀμυνόμενος, πυροβολῶν, ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν τυφεκηθρῶν. Καθ' ὃν χρόνον συνέβαινον τὰ ἀνωτέρω, τὰ ἐν τῷ Ζαππεῖῳ εὑρισκόμενα Συμμαχικὰ τμήματα, ἀπειραθήσαν μετὰ τὴν ἐνναρξιν τοῦ ἀγῶνος νὰ ἐξέλθωσιν αὐτοῦ. Τὰ περὶ τὸ Στάδιον ὅμως καὶ τὸν Ἀρδηττὸν τεταγμένα Ἑλληνικὰ τμήματα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν Ἀνακτόρων, ἀντιληφθέντα τὴν κίνησιν ταύτην καὶ θεωρήσαντες ὅτι τὰ Συμμαχικὰ στρατεύματα προτίθενται νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Ἀνακτόρων, προσέβαλον ταῦτα διὰ σφοδρῶν πυρῶν πολυβόλων καὶ τυφεκίων, ὡς καὶ διά τιτων βολῶν τεταγμένου ἐπὶ τοῦ λόφου Ἀρδηττοῦ ἀρειβατικοῦ πυροβόλου. Ἡ ἐνέργεια αὕτη καθήλωσε τὰ Συμμαχικὰ τμήματα παραιτηθέντα πάσης περαιτέρω ἀποπείρας ἐξόδου:

»Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντίνος, ἀ-

μέσως μετά τους πρώτους πυροβολισμούς, είχε τηλεφωνήσει μέσω της Γαλλικής Πρεσβείας εις το θωρηκτόν «Προβάνς» («Προθηγκία») ζητών την κατάπαυσιν του πυρός. Ἐδόθη ἀπάντησις ὅτι ὁ Ναύαρχος εὑρίσκεται εἰς τὸ Ζάππειον. Συγχρόνως ὁ ἐν τῷ Ζαππειῷ εὑρισκόμενος Ναύαρχος Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ, διέταξε τὴν 11.45', διὰ τοῦ ἀσυρμάτου, τὴν ἐκ μέρους τοῦ στόλου ἐκπέσειν βολῆς ἐπὶ τοῦ λόφου Ἀρδηττοῦ, ἵνα ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξουδετερώσῃ τὴν κατὰ τοῦ Ζαππειοῦ ἐπιθεσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπενθυμίση ὅτι αἱ Ἀθηναὶ εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ στόλου καὶ ὅτι οὗτος ἠδύνατο εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ τὰς βομβαρδίση. Ὁ ἐπὶ τοῦ πυροβολικοῦ ἀξιωματικὸς τοῦ «Προβάνς» ὅμως, λαθὼν τὴν διαταγὴν καὶ γνωρίζων ἀφ' ἐνὸς ὅτι ἀπὸ τῆς 7)20 Ἰουνοῦ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις εἶχε ρητῶς διατάξῃ ὅτι «εἰς οὐδεμίαν περιπτώσιν δύναται νὰ γίνῃ σκέψις περὶ βομβαρδισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν», ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι μολὶς πρὸ ὀλίγου ὁ Βασιλεὺς ἐξήτησε τὴν κατάπαυσιν τοῦ πυρός δὲν ἐπίστευσε ὅτι ἡ διαταγὴ προήρχετο πράγματι ἀπὸ τὸν Ναύαρχον, καὶ δὲν ἐξετέλεσε ταύτην. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ ἐπὶ κεφαλῆν τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος Πλοίαρχος Πουλιέζι Κόντι, κρίνων ὅτι τὰ ὑπ' αὐτὸν τμήματα εἶχον περιέλθει εἰς δυσχερῆ κατάστασιν, ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἐν τῷ Ζαππειῷ Ναύαρχον τὸ ἐπόμενον σημεῖωμα: «Κατάστασις δυσχερῆς, ἀνεφοδισμὸς ἀδύνατος, ἀπώλειαι αἰσθηταί».

»Περὶ τὴν 12.00', εὐθὺς ὡς ὁ Ναύαρχος ἔλαβε τὸ ἀνωτέρω σημεῖωμα, ἐπελθούσης ὑφέσεως εἰς τὴν συγκρούσιν διὰ τῆς διακοπῆς τοῦ πυρός, τὸν ἐπεσκέφθη ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας Ντεμίντωφ.

165 ο ν

Ὁ Ρώσος πρέσβυς εἰς Ἀθῆνας Ντεμίντωφ τῷ διεβίβασε (: εἰς τὸν Ναύαρχο Νταρτιζ ντὺ Φουρνέ) περὶ κατάπαυσεως τῆς αἰματοχυσίας αἰτήσιν τοῦ Βασιλέως μετὰ συγχρόνου ὑποσχέσεως παραδόσεως ἐξ πυροβολαρχίων, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ρητὸν ὄρον τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος.

«Ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης ἐφ' ἑτέρου, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ἡ δὴ εὑρίσκετο παρὰ τὴν βέλγησίν του, εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὰ Συμμαχικὰ στρατεύματα καὶ ἐπιθυμῶν ὅπως ἡ κατάστασις αὕτη τερματισθῇ τὸ ταχύτερον δυνατὸν, ἐσκέφθη ὅτι κύριον αἰτίον τῆς ἐπελθούσης συρράξεως ἢ το ἡ ἀντιμέτωπος παράταξις τῶν

Ἑλληνικῶν καὶ Συμμαχικῶν στρατευμάτων. Ἐπρεπεν ὅθεν νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἄριστος αἰτία τοῦτου διὰ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἀποβατικῶν δυνάμεων. Ἀπέστειλε τότε εἰς τὸ Ζάππειον τὸν ἐπιτελὴ τοῦ Ταγματάρχου Ἀντωνιάδην, ὅστις συναντηθεὶς μετὰ τοῦ Ναυάρχου ἐδήλωσεν εἰς αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ Στρατηγοῦ ὅτι δέον ἐν τὸς βραχείας χρονικοῦ διαστήματος νὰ ἀποσυρθῇ ἐξ ὄλων τῶν θέσεων τοῦ πρὸς Φάληρον καὶ Πειραιᾶ, ἄλλως ἐκτελῶν διαταγὰς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, θὰ ἠναγκάσεται νὰ ἐπιτεθῇ δι' ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ κατὰ τὴν Συμμαχικῶν θέσεων. Ὁ Ναύαρχος εἰς ἀπάντησιν ἐδήλωσεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἐκκενώσῃ ἀπάσας τὰς ὑπὸ τῶν δυνάμεων του κατεχομένης θέσεις, πλην τοῦ Ζαππειοῦ, εἰς ὃ θὰ παρέμενε Συμμαχικὸν ἄγημα. Ἀρνηθέντος, ὅμως, τοῦ Ταγματάρχου Ἀντωνιάδην ἀποδεχθῆναι τούτο ὁ Ναύαρχος κατέστησεν εἰς τούτον γνωστὸν ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Βασιλέως, δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν, πρὶν ἡ περατώσῃ τὰς μετ' αὐτοῦ συννηήσεις, παρεκάλεσε δὲ ὅπως ὁ Ταγματάρχης ἐπανέλθῃ παρὰ τῷ στρατηγῷ Καλλάρη, διατασσομένης ἐν τῷ μεταξύ τῆς καταπαύσεως τοῦ πυρός. Πράγματι ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης λαθὼν γνώσιν τῶν ἀνωτέρω διαμειφθέντων, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ταγματάρχου Ἀντωνιάδην, διέταξε διὰ διαγγελῶν ἀξιωματικῶν τὴν κατάπαυσιν τοῦ πυρός.

»Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Ναύαρχος, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ὑπ' αὐτὸν ἀποβατικὰ τμήματα εὑρίσκοντο εἰς μειοκτικὴν θέσιν, περιστοιχίζαμενα εἰς ἅπαντα τὰ σημεῖα ὑπὸ ὑπερτέρων Ἑλληνικῶν δυνάμεων, ὑποστάντα ἤδη βαρείας ἀπωλείας, μὴ διασθέντα οὔτε ἐπαρκῆ τροφίμα, οὔτε πυρομαχικά, οὔτε ἐισχύσεις πρὸς συνέχισιν τοῦ ἀγώνος καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἐὰν διέτασσε βομβαρδισμόν τῶν Ἀθηνῶν ὄχι μόνον ἐκινδύνευε νὰ πλήξῃ τὰς παροικίας τῶν Συμμάχων καὶ τῶν οὐδετέρων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ αἱ ἠνωμένα Πολιτεῖαι, ἀλλὰ καὶ θὰ ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Πρέσβεις τῆς Συνενοήσεως, οἵτινες ἀπέκλειον τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ τὰς ὑπὸ τοῦ Πρέσβους τῆς Ρωσσίας Ντεμίντωφ διαβιδοθεσίας, προτάσεις τοῦ Βασιλέως, ἀπαιτήσας μόνον ὅπως ἡ συμφωνία ἐπικυρωθῇ διὰ πράξεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, διαβιδοζομένης πρὸς τοὺς Πρέσβεις τῆς Συνενοήσεως. Προέβη τότε εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ

ἐπόμενου σημειώματος πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος, Πλοίαρχον Πουλιέζι - Κόντι: «Εὑρίσκομαι εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Βασιλέως, ὅστις μοὶ ἐξήτησε νὰ σταματήσω τὴν αἰματοχυσίαν. Παραμένετε παντοῦ ἐν ἀμύνη». Συγχρόνως ἠκύρωσε τὴν διαταγὴν πρὸς τὸν στόλον νὰ βομβαρδίση τὸν Ἀρδηττόν, ἥτις ἄλλωστε δὲν εἶχεν ἐκτελεσθῇ.

»Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπελθούσης ὑφέσεως προσήλθεν εἰς τὸ Ζάππειον ὁ Γάλλος Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος Στρατηγὸς Μπουσκέ. Περὶ τὴν 16.30' ὀλίγοι πυροβολισμοὶ ριφθέντες ὑπὸ ἐνόπλων ἰδιωτῶν, ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ζαππειοῦ κατὰ τῶν παρὰ τὸ Στάδιον εὑρισκόμενων Ἑλληνικῶν τμημάτων, ἐγένοντο ἀφορμὴ τῆς μετὰ νέας ἐντάσεως ἐπαναλήψεως τοῦ πυρός ἐναντίον τοῦ Ζαππειοῦ.

166 ο ν

Εἰς τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», προστίθενται καὶ τὰ ἐξῆς περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς συρράξεως τῶν Νοεμβριανῶν.

«Ὁ διοικὼν τὸ ἐπὶ τοῦ Ἀρδηττοῦ ὀρειβατικῶν πυροβολῶν ἔβαλε τότε αὐτοβούλως δέκα ἐκρηκτικὰ βλήματα κατὰ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ Ζαππειοῦ, ὑμπερὶ τούτου ὁ Στρατηγὸς Μπουσκέ συμβούλευσε τὸν Ναύαρχον ὅπως διατάξῃ τὸν στόλον νὰ βάλῃ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Τούτο διετάχθη ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου τὴν 16.45'.

»Μετ' ὀλίγον ἐφθασεν εἰς τὸ Ζάππειον ὁ Ταγματάρχης Ἀντωνιάδης, ὅστις ἀπέφερεν εἰς τὸν Ναύαρχον ὅτι ἡ ἐπαναλήψις τοῦ πυρός ὠφέλιμο εἰς ἐπιθεσιν ἐνόπλων πολιτῶν κατὰ τοῦ στρατοῦ καὶ ὅτι αἱ συγκρούσεις αὗται ἐπέφερον καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀγνημάτων ἐπαναλήψιν τοῦ ἀγώνος, ὑπεσχέθη δὲ νὰ καταπαύσῃ τὸ πῦρ καὶ ἐξήτησεν ἀπὸ τοῦ Ναυάρχου νὰ διατάξῃ καὶ αὐτὸς σχετικῶς. Τὴν ὥραν ἐκείνην ἤρχισεν ἡ βολὴ τοῦ στόλου. Τὰ βάλοντα πολεμικὰ ἦσαν τὰ ἐν Φαλήρῳ ἀντιτορπιλλικά «Lestin», «Dohortet» καὶ «Raillouse» καὶ τὸ ἐν Σαλαμίνι ναυλοχὸν θωρηκτόν «Μιραμπώ», ἅπαντα Γαλλικά.

»Τὴν 18.45' ὁ Ναύαρχος ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Πρέσβων τῆς Συνενοήσεως, πλην τοῦ τῆς Ἰταλίας, συνοδευομένων ὑπὸ τοῦ Συναγματοῦ Κ. Πάλλη Ὑπαρχοῦ τῆς Ε.Υ.Σ. (: Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ). Οὗτοι διεβεβαίωσαν καὶ αὐθις τὸν Ναύαρχον περὶ τῆς δοθείσης ὑποσχέσεως παραδόσεως ἐξ πυροβολαρχι-

ὠν καὶ ἐζήτησαν (: παρὰ τῶν Γάλλων) τὴν κατάπαυσιν τοῦ πυρός.

»Τὴν 19.00' διετάχθη διὰ σαλπισματος ἡ κατάπαυσις τοῦ πυρός εἰς ὁλόκληρον τὴν πόλιν, ὁπότε ὁ Ναύαρχος διέταξε τὸν στόλον νὰ παύσῃ βάλλων. Ἐβλήθησαν ἐν ὅλῳ 60 βλήματα, ὑπὸ τῶν ἐν Φαλήρῳ ἐλαφρῶν σκαφῶν καὶ 4 ὑπὸ τοῦ θαρηκτοῦ «Μιραμπῶ», ἅπανα ἐξερράγησαν περὶ τὸ Στάδιον, προσενήσαντα ζημίας εἰς διαφόρους οἰκίας, ὡς καὶ τινα θύματα μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ. Δύο βλήματα τοῦ «Μιραμπῶ» ἐξερράγησαν ἐγγύτατα τῶν Ἀνακτόρων, ὁπότε ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, πλὴν τοῦ Βασιλέως, κατέφυγεν εἰς τὰ ὑπόγεια.

»Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ναύαρχος ἔσχε κατ' ἴδιαν συζήτησιν μετὰ τῶν Πρέσβων, πρὸς οὓς ἀνεκοίναςεν ὅτι προτιθέμενος νὰ προβῇ εἰς βομβαρδισμόν τῶν Ἀθηνῶν, λόγῳ ἀντιποίνων, θὰ διατάξῃ τὴν κατὰ τὴν νύκτα ἀποχώρησιν ὅλων τῶν ἀγχημάτων. Ἄπαντες οἱ Πρέσβεις, ἀπὸ συμφώνου, ἐξηγήθησαν κατὰ τῆς ἀνωτέρω ἀποφάσεως, προβάλλοντες τὸν κίνδυνον σφαγῆς τοῦ προσωπικοῦ τῶν Πρεσβειῶν καὶ τῶν ὑπηκόων τῶν χωρῶν τῶν, ὑπὸ τοῦ ἐξερευρησομένου ὄχλου. Μετὰ μικρὰν συζήτησιν, ὁ Ναύαρχος ἐδέχθη ὅπως ἀναβάλῃ ἐπὶ τριήμερον τὴν ἐκτέλεσιν βομβαρδισμοῦ, ἵνα ἐν τῷ μεταξύ τεθῶσιν ἐν ἀσφαλείᾳ οἱ ὑπήκοοι τῶν κρατῶν τῆς Συνεισησέως.

»Μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁ Ναύαρχος περὶ τὴν 21.00' ἀπέστειλεν ἀξιωματικόν τοῦ ἐπιτελείου του μετὰ τοῦ ταγματάρχου Ἀντωνιάδη, εἰς ἅπαντα τὰ τμήματα αὐτοῦ, ἵνα ἀποσφραδίσουν εἰς Πειραιᾶ. Ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη ἀπὸ τῆς 02.30' μέχρι τῆς 05.30' τῆς 19 Νοεμβρίου.) 2 Δεκεμβρίου, τῶν ἀγχημάτων συνοδευομένων ὑπὸ ἀποσπασμάτων Ἑλληνικοῦ Ἴππικ. καὶ μετὰ τὸσαύτης σπουδῆς, ὥστε νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν ὑπ' αὐτῶν οἱ τραυματίαι των, οἵτινες περιουλλεγέστες ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν μετεφέρθησαν εἰς τὰ Νοσοκομεία.

1670ν

Καὶ ἡ ἐπίσημος Ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἔργου τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», καταλήγει:

«Αἱ ἀπώλειαι ἦσαν ἐκατέρωθεν σημαντικαί, ἦτοι: ἐκ μέρους: μὲν τῶν Συμμαχικῶν ἀγχημάτων 60 φονευθέντες, ἐξ ὧν 6 ἀξιωματικοὶ καὶ 134 τραυματίαι, ἐξ ὧν 2 ἀξιωματικοί, ἐκ μέρους δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, φονευθέντες 4 ἀξίω-

ματικοὶ καὶ 26 ὄπλιται καὶ τραυματίαι 3 ἀξιωματικοὶ καὶ 49 ὄπλιται. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω δὲν περιλαμβάνονται αἱ ἀπώλειαι ἐκ τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ. Οἱ κατὰ τὴν σύγκρουσιν αἰχμαλωτισθέντες ἐκατέρωθεν, ἀντηλλάγησαν κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Συμμαχικῶν ἀγχημάτων.

»Διαρκούσης τῆς συρράξεως καὶ κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας, ἐγένοντο συγκρούσεις ἀστυνομίας καὶ στρατοῦ πρὸς ἐνόπλους πολιτας. Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀφορμὴ τῶν συγκρούσεων ὑπῆρξεν ἡ αἰφνιδιαστικὴ ἐκ τῶν νῶτων ἐπίθεσις τῶν ἀνωτέρω ἐναντίον τοῦ στρατοῦ. Ἀντιθέτως, οἱ Βενιζελικοὶ ὑπεστήριζον ὅτι ὑπῆρχε προσχεδιασμένη ἀπόφασις τῶν Ἐπιστράτων διὰ τὴν ἐξόντωσιν αὐτῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, γενομένης ἐρεύνης εἰς τὰς οἰκίας ἐξεχόμενων Βενιζελικῶν παραγόντων, ἀνευρέθη εἰς αὐτὰς μεγάλη ποσότης πολεμικοῦ ὕλικου, τυφέκια, περισσότερο, χειροβομβίδες καὶ φυσίγγια.

Ἐξ ἀνεκδότων σημειώσεων τοῦ ὑποστρατήγου καὶ ὑπασπιστοῦ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Ἀνδρέου Ροῖδη - Καλλίνσκη (1868 - 1931), ἀποκειμένων εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἐγγόνου του πρέσβως κ. Λεων. Ἀλεξ. Παπάγου, πληροφοροῦμεθα τὴν δραματικὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκοντο οἱ Γάλλοι εἰς τὸ Ζάππειον κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 18ης Νοεμβρίου.) 1ης Δεκεμβρίου 1916. Ὁ Ἀνδρέας Καλλίνσκης διετάχθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ὅπως συνοδεύσῃ τοὺς πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας εἰς τὸ Ζάππειον «ὡς δυνηθῶσιν αὐτοὶ νὰ ἐπικοινωνήσωσι μετὰ τοῦ Στολάρχου τοῦ ἀνταντικτοῦ στόλου», ὡς ἤδη ἐμνημονεύσαμεν.

Κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ στρατηγῶν Καλλίνσκη, ὅταν τὸ αὐτοκίνητον τοῦ Γάλλου πρέσβως ἐφερε τὴν τετράδα εἰς τὸ ὕψος τοῦ καφενείου τοῦ Σταδίου, αὐτὸς καὶ ὁ Ἑλληὴν ὁδηγὸς τοῦ Γάλλου πρέσβως ὑπεχρεώθησαν νὰ προπορευθῶσιν μετὰ τὸν φανὸν τοῦ αὐτοκινήτου διὰ νὰ συναντήσωσιν πρῶτοι τὰ Γαλλικὰ φυλάκια καὶ νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ὁμάς. Οὐδένα στρατιώτην συνήτησαν μέχρι τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ Ζαπτείου. Καὶ ἐκεῖ ἐχρηιάσθησαν ἐπίμονοι φωναὶ διὰ νὰ ἐμφανισθῇ κάποιος καὶ ἀφοῦ διαπιστώσει τὴν ταυτότητα τῶν προσελθόντων, νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ πλὴσιον τοῦ Ναυάρχου Νταρτιζ ντυ Φουρνέ.

Ἀπὸ τὰς στιγμὰς ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ δράμα εὕρισκετο ἤδη ἐν ἐξελίξει, προκύπτει ὅτι τὸ θέμα ποῦ ἀπησχάλει τὸν Νταρτιζ ντυ Φουρνέ ἦτο ποῖος εἶχε κά-

μει ἀρχὴν τοῦ πυρός. Ὁ ἀρχιεπιστολεὺς τοῦ Νταρτιζ ντυ Φουρνέ ἐπροσέθηκε (δὲ) ὅτι περὶ τὴν 4ην (μ.μ.) περίπτου, περιπολίαι ὀκτώ ναυτῶν ὑπὸ βαθμοφόρον, ἐστάλη πρὸς ἐκτόπισιν ὀπλοφόρων κατεχόντων τοὺς θάμνους τοῦ Ζαπτείου καὶ ὅτι τότε ἤρχισεν παντοχόθεν τὸ πῦρ κατ' αὐτῶν. Ἡ περιπολία ἐπέστρεψε μετὰ τέσσαρας πληγωμένους.

Καὶ ὁ ὑπασπιστὴς Καλλίνσκης διηκρίνησεν ὅτι «εἰς τοῦτο ἀπῆνθησα ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας ἅς εἶχον λάβει ἐν τοῖς Ἀνακτόροις τὸ πῦρ ἤρχισαν Βενιζελικοὶ κατέχοντες οἰκίας τινας παρὰ τὴν Ἀγγλικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες καὶ ἔβαλον κατὰ τῶν ἐπὶ τῶν λῦφων τοῦ Ζαπτείου ἀποσπασμάτων καὶ κατὰ τοῦ Ζαπτείου ὅπως προκαλέσωσι τὴν ῥέξιμν».

Τὸ κυρίαρχον θέμα τῆς συναντήσεως ὑπῆρξε τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπίναδον τῶν Γαλλικῶν ἀγχημάτων εἰς τὰ ναυλοχοῦντα εἰς Πειραιᾶ πλοία των. Ὅταν ὁ Νταρτιζ ντυ Φουρνέ ἠθέλησεν νὰ ἀπομακρυνθῶν τὰ ἀγχηματα, μετὰ τὴν συγκέντρωσιν αὐτῶν εἰς τὸ Ζάππειον, ὁ Καλλίνσκης ἐτόνισεν ὅτι μόνην ἀποστολήν εἶχε νὰ συνοδεύσῃ τοὺς πρέσβεις τῶν Συμμάχων.

1680ν

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Α. Καλλίνσκη «προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ μὴ λάβῃ χώραν μετακινήσις στρατευμάτων ἐν καιρῷ νικτὸς καὶ διὰ ἀποσπασμάτων εὕρισκομένων ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατὸν, πρὸ πάντων δὲ ἡ συγκέντρωσις πρὸς τὸ Ζάππειον, ὅπερ εὕρισκετο εἰς ἀμεσον πρὸς τὰ Βασιλικά Ἀνάκτορα γεινιῶσιν, καθὼς ἴσως θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος αἱ κινήσεις αὐταὶ νὰ παρεξηγηθῶσιν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἦτο οὐκ ὀλίγον ἐξερευρισμένος».

Κατὰ τὰς δραματικὰς ἐκείνας στιγμὰς ὁ Νταρτιζ ντυ Φουρνέ προσεπάθησεν νὰ διασώσῃ τὸ γόνηρον του, δι' ὃ καὶ ἀπήνησεν καὶ πάλιν τὴν παράδοσιν τῶν ἐξ πυροβολαρχιῶν, ἐνῶ ὡς εἶπε: «Τὰ λοιπὰ ἀφοροῦν τὰς κυβερνήσεις».

Μετὰ τὴν συνάντησιν, ὁ Καλλίνσκης καὶ οἱ πρέσβεις, συνοδευόμενοι ὑπὸ τινος Γάλλου ὑποπλοιοῦ ἀρχου, ἐπιφορτισμένου ὅπως μεταφέρῃ εἰς τὰ Γαλλικὰ ἀγχηματα τὴν διαταγὴν περὶ ὑποχωρήσεως, μετέβησαν εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ἐκεῖ, ὡς γράφει ὁ Καλλίνσκης: «Εἰς τὴν παράκλησίν μου ὅπως λάβωσι τὸν κόπον ν' ἀνέλθωσι εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν τῆς ἀναμονῆς, τὴν πρωτοβουλίαν ἔχοντες (: τοῦ Καλλίνσκη) πάλιν, ὁ Πρέ-

σβυς τῆς Ἀγγλίας εἶπεν ὅτι θ' ἀνεμένον τὸν κ. Αὐλάρην εἰς τὴν κάτω εἰσοδὸν, ὅπως τῷ ἀνακοινώσωσι, ὡς νομίζω, τὴν ἐπιθυμίαν νὰ συναντήσωσι τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, τὸ αὐτὸ ἐσπέρων πρὸς διακανονισμόν τῆς υποθέσεως τῆς αἰτήσεως τοῦ Ναυάρχου περὶ τῶν πυροβολαρχιῶν».

Ἀφοῦ ἡ Ἀντιὰμ. εἶχε συγκρουσθῆ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν, ἐπεκράτει αὐτοῦς κατάστασις συρράξεως καὶ οἱ πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας δὲν ἤθελον νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἐνῷ ἀπιθῆται, ἡ Ἑλληνικὴ πλευρὰ, διὰ τῆς εὐγενούς προσκλήσεως τοῦ Καλλίνσκη προσεπάθει νὰ ἐμφανισθῆ ἄμοχος καὶ συνεπῶς νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἔπιωψιν ὅτι πρῶτοι οἱ Γάλλοι εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν θέσεων.

Περὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ συναντήσεως τοῦ Γάλλου ὑποπλοιάρχου μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Καλλάρη καὶ τοῦ Καλλίνσκη εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Σωματος Στρατοῦ, ὁ τελευταῖος σημειώνει τὰ ἑξῆς:

«Ἀνέφερον ἐν συντομίᾳ εἰς τὸν κ. Ἀντιστράτηγον Καλλάρην τὰ διαπρέξαντα. Ἐπειδὴ ἡ ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ ἀποχώρησις τῶν ἀνταντικῶν ἀγνημάτων ἀπέτελε δι' ἡμᾶς ζήτημα τιμῆς, ὑπέβαλον εἰς τὸν κ. Διοικητὴν τοῦ Σ. Στρατοῦ τὴν γνώμην ὅπως ἀπόσπασμα ἱππικού 40 ἱππέων διαρροῦμενον εἰς 4 τμήματα ὑπὸ ἓνα ἀξιωματικὸν ἀναλάβῃ νὰ ὀδηγήσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν ἀποχώρησιν τῶν 4 ἀνταντικῶν τμημάτων μέχρι τῆς ἁκτῆς. Ἐγκρίνοντος τοῦ κ. Ἀντιστρατηγοῦ τὴν γνώμην ταύτην, ἀπετάθη εἰς τὸν Γάλλον ὑποναύαρχον ὅστις παραδόξως ἐδέχθη ταύτην οὐχὶ μόνον ἀνευ ἀντιρρήσεως ἀλλ' ὡς μοι εἶπε, μετ' εὐγνωμοσύνης.

Ἐθεώρησα πρέπον νὰ τὸν καταστήσω προσεκτικὸν ἂν δὲν ἦτο συμφερότερον δι' αὐτὸν νὰ λάβῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰς διαταγὰς τοῦ κ. Ναυάρχου. Οὗτος ὅμως μοι ἀπάντησεν ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο, δι' ὅπερ μοι εἶναι εὐγνώμων, εἶναι ἐξασφαλιστικὸν τῶν ἀνταντικῶν ἀγνημάτων. Ἐκπληρώσας οὕτω τὴν ἐντολήν, καὶ παρουσιάσας τὸν Γάλλον ἀξιωματικὸν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Σ. Στρατοῦ ἀπεχώρησα.

Κατόπιν ἐληροφορήθη ὅτι καὶ ὁ Στόλαρχος συγκοπένειυσεν εἰς τὴν συνοδείαν τῶν ἀγνημάτων ὑπὸ Ἑλλήνων ἱππέων μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν μόνον ὅπως οἱ ἱππεῖς προπορεύονται, μὴ περιστοιχίζοντες τὰ ἀγνηματα».

Καὶ ἡ αἰτία αὐτοῦ ἦτο εὐνόητος. Ἀνεξαρτήτως τῶν λόγων διασφαλίσεως τοῦ γοήτρου τῶν Γάλλων, ὡς δῆθεν μὴ ἔχοντων ἀνάγκην περιφρουρήσεως, ὁ Νταρτίζ

ντύ Φουρνὲ ἐφοβεῖτο μήπως οἱ Ἕλληνες παρεσπόνδουν καὶ καθῶς θὰ ἐπορευετο ἡ φάλαγγ τῶν ἀγνημάτων πρὸς τὸ Φάληρον, ὅπου ἐναυολοχοῦν τὰ πλοῖα τῶν Γάλλων.

1690 v

Πλὴν τῆς προσιπίσεως τοῦ γοήτρου τῶν αἱ Γάλλοι ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἕλληνες παρεσπόνδουν, καὶ ἐβαλλον κατ' αὐτῆς καὶ ἐπλητόν τοὺς ναύτας. Διὰ τοῦτο ἐζητήθη νὰ προπορευθοῦν οἱ Ἕλληνες ἱππεῖς. Ἐπρέπεν ἀφ' ἐνὸς νὰ ἐκνοίξουν τὸν δρόμον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀποτελοῦν καὶ δύναμιν ἀσφαλείας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῶν οἰκνῶν ἀγνημάτων τῶν Γαλλικῶν ἀγνημάτων περὶ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ἑλλήνων! Οἱ Γάλλοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πεισθοῦν περὶ τῆς καλῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιτιμότητος τῶν Ἑλλήνων, ἀκόμη καὶ διαβεβαιούμενοι περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἀδυναμία σκευομοσῆως τῶν δύο ἐπαρτάσεων ἦτο ἐκείνη πᾶν προέκλεσε τὴν συγκρούσιν καὶ τὴν συνεχισθεῖσαν ἔριδα περὶ τῆς «ἐνέδρας» τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὰ Νοεμβριανά.

Ὁ ἀντιστράτηγος Ἀνδρέας Ἐυστρατ. Ροῖδης - Καλλίνσκης (1868 - 1931) ἦτο γόνος τῆς Χιακῆς οἰκογενείας Ροῖδης, ἔλαβε δὲ καὶ τὸ ἐπώνυμον τοῦ πρὸς μητρὸς πατρὸς τοῦ Πολωνοῦ Ἀνδρέου Καλλίνσκη. Ὁ πάππος τοῦ εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς πολιτικὸς φυγάς, μετὰ τὸ 1831, ὅταν ἀπέφυγεν ἐν Πολωνίᾳ ἡ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν προηγουμένων Ξαβερῖου Ντρούκι - Λοιμυτέκι καὶ Ἀδάμ Τσαρτορούκι, ὡς καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωσήφ Σλοπικί, Ἐξεγερσις τῆς Βαρσαβίας, καταπινεγείσα κατὰ τὴν ὄψιν Σεπτεμβρίου 1831 ὑπὸ τοῦ Ρώσου στρατηγοῦ Πασκίεβις. Ὁ Πολωνὸς πατριῶτης πρόσελθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ διετέλεσεν ἐκ τῶν πρῶτων στελεχῶν τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἑλεγκτικοῦ Συνεδρίου.

Ὁ Ἀνδρέας Ροῖδης - Καλλίνσκης κατατάχῃ εἰς τὸν Στρατὸν ὡς ἀνθυπίαρχος, μετέσχε τοῦ πολέμου τοῦ 1897 ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τιμολέοντα Βάσσου εἰς τὸ ἀποβατικὸν ἀγῆμα πρὸ ἐστάλη εἰς τὴν Κρήτην. Ἐναρξίς σμεδῆθῃ μετὰ τοῦ τότε διαδόχου Κωνσταντίνου, παρὰ τῷ ὁποίῳ, ὑπηρετήσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὡς ὑπασιπστής. Μετέσχε τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων τοῦ 1912 - 13 ἀπεσπασμένος εἰς τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον. Ἀπεμακρύθη ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, τῷ 1917, καὶ οὕτω δὲν μετέσχε τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ 1917 - 1920.

Ἀνεκλήθη κατὰ τὴν ἴην Νοεμβρίου 1920, προήχθη εἰς ὑποστράτηγον, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς IX Μεραρχίας Πεζικοῦ, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας μετέσχε τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Σαγγαρίου ὑπὸ τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ ἀρχικῶς, περὶ τὸ Καλὲ - Γκρότο, καὶ ὑπὸ τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ ἀπὸ τῆς 22ας Αὐγούστου 1921. Ἐν συνεχείᾳ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Μεραρχίας Ἱππικοῦ (Ἐπιτελάρχης ὁ Ἀντισυμματάρχης Ἱππ. Ἀλ. Πατάγος) εἰς τὸ Νότιον Συγκρότημα (Ὄμας Φράγκου). Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Μεραρχίας Ἱππικοῦ μετέσχε τῆς τελευταίας φάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν μέχρι τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1922 καὶ διεκρίθη διὰ τὴν τακτικὴν ὑποχώρησιν τῆς μονάδος του. Ἀπεστρατεύθη διὰ πολιτικούς λόγους κατὰ τὴν 12ην Νοεμβρίου 1923 καὶ ἀπεβίωσεν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν 11ην Δεκεμβρίου 1931. Μεταθανάτιος ἀποκατεστάθη ἀναδρομικῶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατηγοῦ ἀφ' ἧς εἶχον προαχθῆ νεώτεροί του.

Ἐχε νυμφεῖθῃ τὴν θυγατέρα τοῦ κατὰ τὸ 1897 διοικητοῦ του, Τιμολέοντος Βάσσου, Μαρίας, ἐνῷ ἡ ἰδικὴ του κόρη ὑπανδρεύθη τὸν νεόν τότε ἀξιωματικόν, ἐν συνεχείᾳ δὲ Ἐπιτελάρχην τῆς Μεραρχίας Ἱππικοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ βραδύτερον διοικητὴν αὐτῆς Ἀρχηγὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ ἀρχιστράτηγον κατὰ τὸν Ἑλληνο-Ἰταλικὸν καὶ Ἑλληνο-Γερμανικὸν πόλεμον (1940 - 1941) Ἀλέξανδρον Πατάγον.

1700 v

Ἴσην πρὸς τὴν λαμπρὰν στρατιωτικὴν ἱκανότητα τοῦ στρατηγοῦ Καλλίνσκη ἐπέδειξε καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὑποστράτηγος Ἀνδρέας Α. Καλλίνσκης, διακριθεὶς περὶ τὴν ὀργάνωσιν καὶ διοίκησιν τῶν Ἑλληνικῶν Μονάδων Καταδρομῶν.

Περὶ τὸ ζήτημα τῆς εὐθῆνης διὰ τὴν ἐκέρξιν τῶν Νοεμβριανῶν ἄς προσθεσώμεν καὶ τὴν ἔξῃς μαρτυρίαν, ἡ ὁποία παρατίθεται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Βρετανικοῦ ἱστορικοῦ Ἄλαν Πάλμμερ «Οἱ κηπουροὶ τῆς Θεσσαλονίκης» («Τὸ Μακεδονικὸν Μετάγον καὶ ὁ Ἑλληνικὸς διχασμός», ἐκδ. Μπεργαδῆ, Ἀθήναι 1977): «Αἱ πλείοται τῶν ἐκθέσεων καθηγοροῦν τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ τί θὰ εἴπαμεν διὰ τὸν Βρετανὸν ταγματάρχην, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι πρὸ τῶν ἑνδεκα «οἱ Γάλλοι ἐπυροβολοῦν εἰς τὸν ἀέρα διὰ νὰ τρομάξουν τὸ πλῆθος καὶ νὰ τὸ ἀναγκάσουν ν' ἀποσυρθῇ».

Παραθέσομεν ἐνταῦθα τὴν ἐπί-

σημον Ἑλληνικὴν ἐκδοχὴν ἐκ τοῦ ἔργου τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», ὡς καὶ ἀγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Νοεμβριανῶν, τῶν γεγονότων δηλαδὴ ἐκείνων πού διεισέδρασαν βαθύτατα τὰς σχέσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τοὺς Συμμάχους καὶ ἔπεισαν τοὺς τελευταίους ἔσαι ἐπὶ τὸ Κωνσταντῖνος καὶ αἰ ὑπ' αὐτοῦ μὴ Φιλελεύθεροι κυβερνήσεις ἦσαν ὀριστικῶς ἀποφασισμένοι ὅπως συνεπικουρήσουν τὴν Γερμανίαν εἰς τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὄπαδοί τῆς Κυβερνήσεως, οἱ ἀποκληθέντες «Βασιλικοὶ» ἔκριναν ὅτι ὅλα ὠφείλοντο εἰς τοὺς «Βενιζελικούς». Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐπακολουθήσουν ἐπιπέδοι εἰς τὰς Ἀθήνας, κατὰ τὰ ὅποια ἐξηγριωμένοι πολῖται εἰσέβαλον εἰς τὰς οἰκίας «Βενιζελικών» καὶ προεκάλεσαν ζημιὰς. Ὅχι δὲ μόνον αὐτὸ ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ λαϊκὸν αἴσθημα ἦτο ἰδιαίτερος ἐξηγριωμένος πολλοὶ ἐκ τῶν ἰθύνοντων τῆς Βενιζελικῆς παρατάξεως συνέληφθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν, μάλιστα δὲ ἡ ἀντιμετώπισις των ἦτο ἡ ἐπιβαλλομένη. Καὶ ὁ Διχασμός ἀνεπτύχθη περαιτέρω.

Κυριολεκτικὴ μανία καταδιώξεως εἶχε καταλάβει τοὺς Γάλλους. Ἐκ τῶν παραπεθέντων ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Σαρράϊγ προκύπτει πῶσον ἐφοβοῦντο τὸν διμείψον ἀγῶνα, τὸσον κατὰ τῶν Γερμανο-Βουλγάρων πρὸς βορρᾶν ὅσον καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀντί, ὅμως, νὰ ἔχουν ἐκμεταλλεῖσθαι τὴν εὐμενῆ στάσιν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὴν Ἀντάντ ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Πολέμου, μετὰ τὰ Νοεμβριανὰ εἶχον δημιουργήσει κατὰ στρασιν δυναμὴν νὰ καταλήξῃ μόνον εἰς ἀκράϊας λύσεις. Τὸ ἀδιέξοδον ἦτο τραγικόν. Σὺν τοῖς ἄλλοις εἶχε τραυματισθῆ ἡ φιλοτιμία τῶν Γάλλων στρατιωτικῶν ἐκ τῆς παταγώδους ἀποτυχίας τῆς καταδρομικῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ ἰθύνοντες τὰ ἐν Γαλλίᾳ εἶχον τὴν βεβαιότητα ἐξ ἀρχῆς τοῦ Πολέμου ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ κατέληγε νὰ πολεμήσῃ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Γερμανῶν. Ἐξ αὐτῆς τῆς βέβαιου ἐκκινούσας ἠθέλησαν ἀρχικῶς νὰ ἐκβιάσουν τὴν κατὰστασιν διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλάς εἰς τὸν Πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐνήργησαν πρὸς μεταβολὴν τῆς κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ φιλανθρωπικὸς Βενιζέλος. Ὁ ἴδιος ὁ Σαρράϊγ ἤλπισεν ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ στρέψῃ Ἑλληνισ ἐναντίον Ἑλλήνων. Αὐτὸ δὲν τὸ κατώρθωσεν.

Οἱ γενναῖοι ἀξίωματικοὶ οἱ ὁ-

ποιοὶ προσέτρεξαν εἰς Θεσσαλονικὴν διὰ νὰ πλαισιώσουν τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κινήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης δὲν ἐκινούντο — ὡς ἐνόμισαν οἱ Γάλλοι — ἐκ μίσους κατὰ τοῦ Βασιλέως. Ἐκινούντο ἐκ μίσους κατὰ τῶν Βουλγάρων οἱ ὅποιοι εἶχον εἰσβάλει εἰς τὴν Ἀνατολὴν Μακεδονίαν καὶ κατεπάτουν ἔδαφος ποτισμένον ἐπὶ αἰῶνας ἀπὸ αἷμα Ἑλλήνων. Νὰ ἀποπλύνουν τὸ ἄναιδος τῆς ἀμαχητὶ ἀποχωρήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ Δράμας καὶ Καβάλας ἠθέλον οἱ ἀξίωματικοὶ ἐκεῖνοι, ὅχι νὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσίαν. Ἐθεώρουν βεβαίως ὑπεύθυνον τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλ' ἔνεκα κακῶν ὑπολογισμῶν καὶ συμβουλῶν.

171 ο ν

Οἱ Ἑλληνες ἀξίωματικοὶ δὲν ἔλησμονοῦν ὅτι ἡ ἀγαστὴ συνεργασία Βασιλέως Κωνσταντῖνου, ὡς Διαδόχου, καὶ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ὡς προδουλοῦ, εἶχον ἀποδώσει τὸ θαῦμα τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καὶ τοῦ διπλασιασμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Χώρας. Καὶ οἱ ξένοι μὴ ἀντιλαθνομένοι τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῶν ὅτι τὸσον ἡ πιστεύουσα εἰς τὴν οὐδετερότητα μερῶν τῶν Ἑλλήνων ὅσον καὶ ἡ ἐπιδιώκουσα τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν Πόλεμον ἐκινούνο ὑπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως τοῦ ἀκράϊτου πατριωτισμοῦ καὶ Μεγαλοϊδεασμοῦ.

Ἐὰν σημειωθῇ, ἐν κατακλείδι τῆς ἀφηγήσεως τῆς Ἑλληνικῆς πλευρᾶς τοῦ δράματος τῶν Νοεμβριανῶν, ὅτι οἱ Γάλλοι, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον ἀνατεθῆ ἡ προσπάθεια διατηρήσεως τοῦ Βαλκανικοῦ μετώπου, μὲ τὴν βωδὴν ἀντιδρασίν τῆς Ἀγγλίας καὶ μὲ τὴν ὑποκρυπτομένην ἐπιθυμίαν τῶν Ἰταλῶν διὰ τὴν δημιουργίαν νέας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, εἶχον ἐργασθῆ εἰς τὴν Βαλκανικὴν ἀνευ καλῆς πληροφορήσεως.

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τούτου ἦτο ἡ μεγάλη ἐμπιστοσύνη των πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν. Ἐπίστευσαν ὅτι, ἐπειδὴ αἱ χώραι αὗται ἠδύνατο νὰ παρατάξουν ἀρίθμους στρατιωτῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντικρούσουν τοὺς Γερμανοὺς. Αὐτὸ ἦτο λάθος. Τὰ δύο αὐτὰ κράτη κατενικήθησαν εἰς ἐλαχίστας ἡμέρας καὶ κατὰ ἐπονεῖστον τρόπον. Καὶ ἡ Ἑλλάς ἡ ὅποια ἀριθμητικῶς ὑπετιμᾶτο — καὶ εἰς τὰ χαρτιά τούτο ἦτο ὀρθόν — ἀπεδείχθη καὶ ἡ κατὰ τὸ 1917 - 1918, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1940 - 1941, ὁ Τίταν τῶν Βαλκανίων. Διότι ἡ Ἑλλάς διέθετε παράγοντα μὴ μαθηματικόν: τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν τῆς! Αὐτὸ δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν σχεδιαζόντων πολέμους ἐπὶ χαρ-

τίων καὶ χαρτῶν.

Μετὰ τὴν μακροτάτην αὐτὴν παρέκβασιν ἔπαυσε εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράϊγ.

22. Ἡ Διάσκεψις τῆς Ρώμης (Ἰανουάριος 1917).

Διὰ τηλεγραφήματος ἐκλήθη εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ παραστώ εἰς τὴν πρώτῃν διασυμμαχικὴν διάσκεψιν ἡ ὅποια συνήρχετο ἐκεῖ. Ἐπαυερχόμενος ἐκείθεν συντάξατο ὁ ἀκολουθοῦν σημείωμα.

Τὰ ἐπίσημα ἀνακοινωθέντα ἔφερον ὅτι ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν Συμμάχων ἦτο πλήρης. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ κανεὶς τὰς ὀλίγας γραμμὰς τὰς ὁποίας μοῦ ἐνέπνευσεν ἡ παραμονὴ μου εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ νὰ ἐνημερωθῇ περὶ αὐτῆς τῆς συμφωνίας, ἡ ὅποια ἦτο ἀνυπαρκτος, καὶ περὶ τοῦ τί ἀπεφασίσθη, τὸ ὅποιον ἦτο ἐπίσης μηδέν. Κατὰ βάθος λέξεις καὶ μόνον λέξεις ἦσαν τὰ πάντα. Φαίνεται, ὡς μοῦ εἶπον οἱ συχνοῦντες εἰς τοιαύτας συναναστροφάς, ὅτι ὅλοι αἱ διασκέψεις εἶχον τὴν αὐτὴν μορφήν. Ἀναμφιδόλως κατεβάλλετο προσπάθεια ὅπως ὑπάρξῃ κατάληξις, ἀλλὰ χωρὶς νὰ θιγῇ ὁ γείτων καὶ αἱ ἰδιαίτεραι ἀντιλήψεις του.

Δὲν ἠδύνηθην νὰ μὴ εἶπω, κατὰ τὸ ἐπίσημον δέπνον τὸ ὅποιον παρετίθη παρὰ τοῦ πρέσβους τῆς Γαλλίας, ὅτι ἀφοῦ εἶχα ἰδῆ ποιοὶ ἦσαν οἱ διευθύνοντες ἕνα συνασπισμὸν, ἐθαύμαζα πολὺ ὀλιγώρως τὸν Ναπολέοντα. Ὅτι καὶ ἐν ἀκόμῃ δὲν διέθετε στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν, θὰ κατενικεῖ εὐκόλως τοὺς ἀντιπάλους του. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἀποτέλεσμα ἀρκεῖ νὰ θέλῃ κανεὶς καὶ νὰ διοικῇ. Ἀπὸ τοῦ 1914, ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Συμμάχων, οὐδεὶς διώκει εἴτε διπλωματικῶς εἴτε οικονομικῶς εἴτε στρατιωτικῶς.

172 ο ν

Ὁ Λούδ Τζώρτζ δὲν μοῦ ἐφάνη ἀκατάλληλος διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν γραμμὴν τῶν μεγάλων Ἀγγλων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ θὰ προσέθεω ὅτι πλὴν τῆς Μεγάλῃς Ἀγγλίας δὲν ἔλησμονεῖ, ὡς οἱ λοιποὶ, ὅτι ὁ Βρετανικὸς ἱμπεριαλισμὸς καὶ ἡ μειωμένη ἰσχύς Γαλλίας ἀποτελοῦν πάντοτε ἰδεῶδες (: διὰ τοὺς Ἀγγλους) ἴδιον εἰς περίπτωσιν ἀπομονωτισμοῦ ὅσον καὶ εἰς συμμαχίαν μὲ ποικίλους συνδυασμούς.

Εἰς ἕνα φίλον μου, ὁ ὁποῖός μοῦ ἐζήτηε ἀκριτομυθίας, δὲν ἠδύνηθην παρὰ νὰ εἶπω: «Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ θὰ διατρήσουν τὰς θέσεις των. Ἐνεφανίσθη εἰς τὴν

Ρώμην μόνον διά να «δικαιολογήθω». Τό έπραξα εύκόλως άλλ' ουδένα άφώπλισα. Καί ό κ. Μπαρρέρ, άν και είναι πρέσβυς τής Γαλλίας, θα συνεχίση να πιστεύη ότι έπιθυμώ κυρίως, ίσως και άποκλειστικώς, έκστρατείαν κατά τής 'Ελλάδος».

Η διάσκεψις τής Ρώμης (6 και 7 Ιανουαρίου 1917).

Εξ άρχής, τό πρώτον ζήτημα τό όποιον έτέθη ήτο τό τής 'Ελλάδος. Ο Μπριάν έζήτησε να παράσχω πληροφορίας. Έξέβρασα ψυχρώς (μέ θαναυσότητα, ως μου είπε βραδύτερον ό 'Αλμπέρ Τομά) τήν κατάστασιν. Η 'Ελλάς δέν έξετέλει τήν ύπεσχημένην άναδίπλωσιν τών δυνάμεών της είς τήν Πελοπόννησον. Άνεφερα αριθμούς: πυροβολαρχίαί με δώδεκα βλήματα κατά πυροβόλον, μεραρχίαί με 300 άνδρας, συντάγματα με 50 άνδρας. Υπέδειξα ότι έφεδροι ήσαν συγκεντρωμένοι καθ' όλον τό μήκος τής ουδέτερας ζώνης, έλάμβανον 70 ή 90 δρχ. κατά μήνα και έξων ως πολίται με τό ποσόν αυτό είς τά χωρία. Έσημείωσα τά άποθέματα όπλων, πολεμοφοδίων, τά όποία είναι κρυμμένα είς τά σχολεία και τας εκκλησίας. Υπέδειξα ότι είχον παραμείνει παρά τήν μεθόριον συντάγματα με πολεμικήν ύνθεσιν παρά τήν σύμβασιν περι έπθανόδου είς τήν ύνθεσιν τής ειρήνης.

Από άλλης πλευράς διά να καθισχύασω τήν 'Ιταλίαν ή όποία τρέφει θανάσιμον μίσος διά τόν Βενιζέλον, τόν μόνον δυνάμενον ίσως να προτάξη μεγάλην 'Ελλάδα έναντι τής μεγάλης 'Ιταλίας, έδήλωσα ότι ουδέποτε θέτουν πόδα είς τήν ουδέτεραν ζώνην οι Βενιζελικοί, όπi κατ' αίτησίν μου ό Βενιζέλος έπέσυρον όλας τας δυνάμεις του εκ τής Κατερίνης και τής Κορυτσάς, ότι πράττει πάντοτε ό,τι του ζητάει και ότι τά αίτήματα μου άφορούν άποκλειστικώς είς στρατιωτικά θέματα, ενώ τόν άγνοώ σιωπηρώς και από σκοπού είς πάντα τά λοιπά.

Τέλος, άνεκίνησα τελευταίον ζήτημα σχετικόν προς τά όρυχεία μαγνησίας τής νήσου Εύβοίας, τά όποία μάς είναι, ως φαίνεται, άναγκαία. Καί έβεβαίωσα ότι δέν δυνάμεθα να μεταδώμεν εκεί, ξενακα του επικρατούντος είς τόν πληθυσμόν πνεύματος και τής παρούσας 'Ελληνικών δυνάμεων, είμή διά τής χρήσεως βίας και ότι, έξ άλλου, δέν δύναμαι να διαθέσω έξ άλλου, δέν ήδυνάμην να διαθέσω νέαν έπιχείρησιν.

Έξ αύτης τής εκθέσεως, προκύπτει ότι ή 'Ελλάς σκοπεύει να μάς έπιτεθώ. Έξέφρασα τήν γνώμην ότι δέν πρέπει να τήν αφή-

σωμεν να επιλέξη τήν κατάλληλον στιγμήν, να άναμείνη μέχρις ότου εύρεθώμεν έμπλεγμένοι είς τό Σερβικόν μέτωπον, Πρώτον βήμα καθίσταται άπαραίτητον και μάλιστα επιβάλλεται να ενεργηθή αύτοστιγμεί: άστυνομική επιχείρησις. Θα παρείχε βάθος είς τήν παράταξιν μάς έναντι τής 'Ελλάδος, θα εξηφανίζεν όλας τας άνωμαλίας αι όποίαι είναι άπειροι. Έδει να γίνη άνευ κηρύξεως πολέμου και να άχθή μέχρι τής πόλεως τής Λαοίσις.

173 ο ν

Ο Βρετανός στρατιωτικός άκόλουθος, προητοιμασμένος υπό του Ρόμπερτσον, ήμφεσβήτησε τούς αριθμούς μου περι τής εκκένωσης τής Πελοποννήσου. Του άπήντησα δι' ενός παραδείγματος: ώμολόγηι ότι ή 11η Μεραρχία είς 'Αθήνας διέθετε 1.000 άνδρας. Είχε παραλείψει 259. Τά επιχειρήματα μου πρέπει να έφερον άποτέλεσματα.

Εν συνεχεία ή διάσκεψις έξήτασε δεύτερον ζήτημα: αυτό τόυτό τό μέτωπον. Ο Λούδ Τζώρτζ ήθέλησε να διευθύνη τήν συζήτησιν. Έθεσε πλήθος ερωτήσεων και επί πλέον τής μίας ώρας άπήντησαν είς ερωτήματα.

Κατά βάθος όλα συνομιλούνται είς τό έξής: πρό τής διασκέψεως ό Καντόρνα και ό Ρόμπερτσον, έπειδή ουδέν επεθύμουν να πράξουν διά τήν 'Ανατολήν, έξήτησαν τήν εκκένωσιν τής Σερβίας. Ο Λούδ Τζώρτζ με ώθησε προς τά άποκλειστικώς στρατιωτικά θέματα, έπολλαπλασίασε τας ύποθετικές περιπτώσεις διά να με άναγκάση να είπω ότι έπρεπε να γίνη ή εκκένωσις εάν δέν έλάμβαναι έπισχύσεις, τας όποίας ήτο άδύνατον να μου δώσουν. Ώς προς τά συναισθηματικά θέματα αλλά και τά στρατιωτικά δέν ύπεχώρησα και έπανήλθον με τό «λάιτ μοτίβ»: δέν πρέπει να ύπάρξη ύποχώρησις. «Παρά τήν σχεδόν δεβαίαν ήτταν», με ήρώτησαν. «Δέν θα συμβή αυτό», είπον και ύπενθύμησα τό 1915.

Πρό τής έπιμήνου μου, ή συνεδρίασις έτερωτήθη άνευ συμπερασμάτων. Οι πολιτικοί άνεχώρησαν διά να συζητήσουν από τής μίας πλευράς και οι στρατιωτικοί από τής έτέρας.

Θά κάμω μίαν παρένθεσιν: Ο Λυωταί είς τας άκολουθους συνεδριάσεις τών πολιτικών ύπεστήριξε τήν θέσιν μου, άλλ' άναχωρών με παράτρυνε να εκκενώσω τό Μοναστήριον. Έπρόκειτο άναμφισβητήτως περι τής όμοφώνου γνώμης τών διπλωματών. Τι είχον άπογίμει αι άνειληθμείαι έναντι τής Σερβίας ύποχρεώσεως.

Η άποκλειστικώς στρατιωτική διάσκεψις (τέσσαρες 'Ιταλοί, τέσσαρες Άγγλοι, είς Ρώσος και έγώ) απέδειξε τήν άπόλυτον σύμπνοιαν Καντόρνα - Ρόμπερτσον.

Ο Καντόρνα έξήτησε να μεταβληθή ό ρόλος τών στρατευμάτων τής 'Ανατολής. Κατέληξα να εύρω «φόρμουλαν»: θα διητηρείτο ό αρχικός ρόλος άλλ' υπό τας διαφορας αι όποία καθωρίζοντο είς τηλεγράφημα του Ζόφρ, διά του όποίου διατασσόμην να μη έπιτεθώ αλλά να κάμω να πάντα διά να έπαναλάβω τας επιθέσεις. Συνεπώς, ουδέν έγένετο.

Ο Καντόρνα, είς δεύτερον σημείον, ύπέβαλε τήν γνώμην ότι ήτο άδύνατος ή άποστολή Άγγλικών ή 'Ιταλικών έπισχύσεων. Η έποψις αύτη, παρά τας σκληράς αντίδρασεις, επεκράτησε, μετά τής ακούθου προσθήκης, ότι δηλ. εξέφραζε τήν γνώμην τών Γενικών Έπιτελείων τής Άγγλίας και τής 'Ιταλίας, ενώ, συνεπώς τό Γαλλικόν και τό Ρωσικόν Έπιτελείον ήδύνατο να έχον διάφορον γνώμην, τήν όποιαν διετύπωσα ως έξής: «Άνάγκη έπισχύσεων — χρειάζεται έπίσχυσις εκ τριών μεραρχιών — βαθμιαία άποστολή τών εν λόγω μονάδων, δυνατότης άποδόσεως των είς έτερον μέτωπον. Προσέθεσα, ως προερχομένη έκ μόνου του Γαλλικού Έπιτελείου τήν γνώμην, ότι ή μη μόνιμος παραμονή τών μεραρχιών ήτο δυνατόν να άντιμετώπισθη, αφού τό Γαλλικόν Έπιτελείον είχεν αναλάβει τήν ύποχρέωσιν να άποστείλη τούς Γάλλους είς τήν 'Ιταλίαν, εάν οι 'Ιταλοί δέν άνθίσταντο.

Κατά βάθος, ό Καντόρνα και ό Ρόμπερτσον δέν έπέτουν. Είς τας συνεδριάσεις τών πολιτικών τά στρατιωτικά συμπεράσματα έπείτρεπον τήν μη κατάληξιν της άποτελέσματα άντι τής διατυπώσεως ή τής άρνήσεως περι ύποχωρήσεως.

174 ο ν

Τό ταξίδιον είς Ρώμην επέτρεψεν εν τούτοις, να διακρίνω μερικώς προσωπικότητας. Δέν θα έπιμείνω ως προς τήν Γαλλικήν πλευράν. Ο στρατηγός Λυωταί ύπήρξε δι' έμέ άρχηγος άλλα και σύμπροσος. Είς τό πρόσωπον του κ. Μπριάνν διεκρίνα όχι τόν αγαπητόν είς 'Αθήνας πρωθυπουργόν αλλά τόν παλαιόν ύπουργόν Δικαιοσύνης ό όποιος μου είχεν έπιτρέψει να μεταδώ είς 'Ανατολήν. Αυτός ό κ. Μπερτελό είχε τήν καλωσύνην να με άποκαλέση διά του όνόματός μου και όχι να χρησιμολογήσῃ τό όνομα «Μπαζαίν» άναφερόμενος είς τήν διοίκησίν μου. Δέν θα άναφερθώ είς τόν πρόεδρον του 'Ιταλικού ύπουργικού

συμβουλίου, ὁ ὁποῖος μού ἐνεθύμωσε τὸν παλαιὸν πρόεδρόν μας Σαρριγιέν. Ἐν τούτοις, δὲν δύναμαι νὰ ἀποκρύψω ὅτι ὁ κ. Σοβινίνο με ἔκαμε νὰ ἐνθουσιάσω ὅτι ὁ Μακκιαβέλι ἦτο Ἴταλός. (Σημ. Συντ. Ὁ Ἴταλός πολιτικός Σίδνεϋ βορρών Σοβινίνο (1847 - 1922) ἀρχικῶς ἐστράφη πρὸς τὸ διπλωματικὸν στάδιον, ἀλλὰ τῷ 1871 ἤρχισε νὰ ἐπιδίδεται εἰς τὴν μελέτην τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐδημοσίευσε μετὰ τοῦ Φρανσέττι δίτομον ἔργον περὶ τῆς Σικελίας. Διετέλεσε πρωθυπουργὸς κατὰ τὰ ἔτη 1906, 1909 - 1910 καὶ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν κατὰ τὰ ἔτη 1914 - 1919, ὁπότε ἐπρωτοστάτησε κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς Ἰταλίας εἰς τὸν πόλεμον ὑπὲρ τῆς Ἀνταντ. Τὸ 1919 ὑπήρξεν ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Διάσκεψιν Εἰρήνης τῶν Παρισίων. Ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι τοῦ θανάτου του μετὰ διετίαν διετέλεσε γερουσιαστής).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν στρατηγὸν Καντόρνα, ἦτο εὐκόλον νὰ ἀντιληφθῆ κανεὶς ὅτι, ἂν καὶ κατενόει τὴν δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων μου, δὲν ἐπεθύμει νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Ἐξεπροσώπει εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπλῶς ἓνα πολιτικὸν - στρατιωτικὸν συμβιβασμὸν μεταξὺ τοῦ ἐπισήμου Ἰταλικοῦ κράτους καὶ τοῦ Βατικανοῦ, μεταξὺ τῆς Ρώμης ἢ ὁποῖα ἐνεθυμείτο τὸ 1859 καὶ τῆς Ρώμης ἢ ὁποῖα ἀπὸ εἰκοσαετίας ἀνεβαπτίζετο εἰς τὴν Γερμανοφιλίαν. (Σημ. Συντ. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸ 1859 ὁ Σαρράιγ ὑπενόει τὴν συμμαχίαν Γαλλίας καὶ Πεδεμοντίου τῶν ἔτους ἐκείνου καὶ τὸν πόλεμον εἰς Ἰταλίαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις καὶ ὁ ὁποῖος ἐδοθήσεν εἰς τὴν ἐνοποίησιν τῆς χώρας αὐτῆς. Ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς ὑφίστατο ἀρὰ γε; Βεβαίως, εἶχε μεγάλην φήμην. Ποῖαι ἦσαν αἱ βάσεις τῆς; Εἰς τὴν Ρώμην ἦτο ὁ «Νόστρο Καντόρνα»! Ἀλλὰ μήπως δὲν εἶχομεν εἰς Παρισίους τὸν «Ἰδικὸν μας Ζόφφρ»;

(Σημ. Συντ. Ὁ Ἴταλός στρατηγὸς κόμης Λουδοβίκος Καντόρνα (1850 - 1928) ἦτο υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ Ραφαέλε Καντόρνα, ὁ ὁποῖος εἶχε διακριθῆ κατὰ τοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν ἐνοποίησιν τῆς Ἰταλίας. Ἐποθετήθη ἀρχηγὸς τοῦ Ἰταλικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου κατ' Ἰούλιον 1914 καὶ προσεπάθησε νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸν στρατόν. Τὸν κατέστησαν ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἦταν τὸ Καπορέττο (24 Αὐγ. 1917) — πόλεως τῆς Νοτιοανατολίας — καθ' ἣν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι 293.000 Ἴταλοί ὑπὸ τῶν Αὐστρο - Γερμα-

κῶν καὶ κατελήφθησαν 3.000 πυροβόλα. Ἐτέθη εἰς διαθεσιμότητα ἀλλ' ἀποκατεστάθη κατὰ τὸ 1923 ὑπὸ τοῦ Μουσσολίνι. Ἐγραψε τὸ βιβλίον «Ὁ Πόλεμος εἰς τὸ Ἰταλικὸν Μέτωπον» (1921) διὰ νὰ δικαιολογηθῆ ἐνώπιον τῆς Ἱστορίας. Παρὰ τὰ ἐναντίον του λεχθέντα, φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ὑπαίτιος διὰ τὴν ἀποδιοργάνωσιν τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ).

Ὁ στρατηγὸς Ρόμπερτσον ὑπῆρξε δι' ἐμὲ αἰτία πραγματικῆς ἐκπλήξεως. Ἐλέγετο ὅτι ἦτο ὁ ἀγαπημένος μαθητὴς τοῦ Λόρδου Κίτσεπερ καὶ ὅτι εἶχεν ἀνελιχθῆ ἀπὸ τὰς χαμηλοτάτας βαθμίδας τῆς Ἱεραρχίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ἀνωμαλίαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἀλλὰ, πλὴν τοῦ ἀναμφισβητήτου πείσματός του, δὲν διέκρινα εἰς αὐτὸν κάποιο ἐντυπωσιακὸν στοιχεῖον. Μόνον ὁ Λούδ Τζώρτζ μού προεκάλεσεν ἐντύπωσιν. Ἰδίᾳ ἢ συνάντησις, τὴν ὁποῖαν εἶχον μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν βρετανικὴν πρεσβεῖαν, με ἔπεισε πλήρως περὶ τούτου.

174^ο ν

Δὲν παρέστην εἰς ἄλλην συνέδριον. Γνωρίζω ἐν τούτοις, ὅτι ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων τὸ ζήτημα τῆς πλήρους ὑπαγωγῆς τοῦ Βρετανικοῦ στρατοῦ, παρ' ὅλην τὴν παρέμβασιν τοῦ Ρόμπερτσον. Αὕτη ἀπέτελε ἀπόλυτον ἀνάγκην καὶ εἶχον ἐπανειλημμένως ἐπιμένει ἐπὶ τοῦ θέματος.

Μεταξὺ τοῦ Λούδ Τζώρτζ καὶ ἐμοῦ ἐξήτάσθη καὶ τελευταῖον ζήτημα. Μοῦ ἐξέθεσε τελειωτικῶς ὅτι ἐάν ἐπιτιθέμην κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἴσως ἐποφελούντο αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι διὰ νὰ μὴ μᾶς δώσουν ἐνισχύσεις. Καὶ αὐτὸ θὰ ἦτο τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ἀντελήφθη τὸ θέμα καὶ ὑπεχώρησα, παρ' ὅλον ὅτι ἐπιτιπίως, εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὑπῆρξε στρατιωτικὸν λάθος.

23. Κορυθαῖα - Ἀθῶς - Ἀλβανία (Ἰανουάριος - Φεβρουάριος - Μάρτιος 1917)

Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου 1916, τὸ μέτωπον ἐφαίνετο νὰ ἔχη σταθεροποιηθῆ. Ὁ φοβερός καιρὸς συνεχίζετο σχεδὸν παντοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν. Ἐπωφελήθη τούτων διὰ νὰ ἐπιβάλω καὶ πάλιν τὴν τάξιν: αἱ τρεῖς Ἰταλικαὶ ταξιαρχαὶ ἦσαν εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγίνος). Οἱ Σέρβοι εἶχον ἐν μέρει ἀντικατασταθῆ: Τρεῖς ἐκ τῶν ἑξ μεραρχιῶν εἶχον μεταφερθῆ εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν ἢ εἰς τὰ μετόπισθεν καὶ εἶχον διαδοχικῶς ἀ-

ναδιοργανώθῃ. Ἐλλείπει δυνάμεων περιορίσθησαν εἰς τρία συντάγματα ἀντὶ τεσσάρων καὶ τὰ τάγματα εἶχον τρεῖς λόχους ἀντὶ τεσσάρων. Ἡ 17η Ἀποικιακὴ Μεραρχία μας ἀντικατέστησε τοὺς Σέρβους, ἐνῶ μέρος τῆς 15ῆς τοὺς Ἰταλοῦς.

Αἱ ἀπώλειαι αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐπιβάλει τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν Σερβικῶν μονάδων, τὸ μάταιον τῆς προσπάθειας πρὸς πρόοδον εἰς τὴν Σερβίαν, ἢ ἐπιβαλλομένη ἐνεκα τοῦ χειμῶνος στασιμότης προεκάλεσαν σοβαρὰν κρίσιν μεταξὺ τῶν Σέρβων ἀξιωματικῶν. Ἀπὸ τῆς 3ης Ἰανουαρίου 1917 ἐσημειῶντο γεγονὸς διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 1148)3 ἀναφορᾶς μου: «Προσθέτω ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ διέρχονται ἐσωτερικὴν πολιτικὴν κρίσιν. Οἱ ἔχοντες ἐπιρροὴν ὅσοι τῆς «Μαύρης Χειρὸς» ἐστάλησαν πρὸς κράτησιν εἰς Μπιζέρταν. Ἀντικατεστάθησαν ἐπίσης ὁ διοικητὴς τῆς Μεραρχίας Μοράβα, πολλοὶ διοικηταὶ ταξιάρχων, ὁ ἐπιτελάρχης τῆς Μεραρχίας Σουμάδια, ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου τῆς 3ης Στρατιάς».

Ἡ ἡμερησία ἀναφορὰ μου τῆς 13ης Ἰανουαρίου ὑπ' ἀριθμ. 1199)3 κατέληγεν ὡς ἑξῆς: «Σερβικὴ διαταγὴ κοινοποιήθεῖσα εἰς τοὺς ἀνωτάτους ἀξιωματικούς ἐχει τὸ ἐξῆς περιεχόμενον: Ἐπειδὴ ἀνεκαλύφθη συνωμοσία ἀπεμακρόνησεν ἀξιωματικοὶ καὶ θὰ ἀντικατασταθοῦν ὑπὸ ἐτέρων, φίλων τοῦ καθεστώτος».

Κατὰ τὴν 16ην Ἰανουαρίου, πάλιν εἰς τὸ ἡμερησίον τηλεγράφημά μου, προσδιορίζετο ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ὁποῖοι εἶχον βοηθήσει τὴν σημερινὴν δυναστείαν δὲν εἶχον ἐξέλθει ἀλώθητοι. «Ἡ κίνησις μεταξὺ τῶν Σέρβων ἀξιωματικῶν φαίνεται νὰ συνεχίζεταί. Ὁ ἀξιωματικὸς ὁ ὁποῖος εἶχε σφαγιασθῆ τὴν βασιλίτισσαν Δράγαν μόλις ἐφυλακίσθη».

Κατὰ τὴν ἐπομένην, εἰς τὴν ἀναφορᾶν μου ὑπ' ἀριθμ. 1568)3, δὲν παρέλειμα νὰ ἐνημερώσω τὸν ὑπουργόν (: Στρατιωτικόν) περὶ τὸν θλιβερὸν ἐπισημοδίων: «14 Σέρβοι ἀξιωματικοί, ἐν οἷς καὶ εἰς συντάγματάρχης καὶ πέντε ἀντισυντάγματάρχαι, ἐστάλησαν εἰς τὴν Μπιζέρταν διὰ νὰ συντροφεύσουν ἐτέροους ἐνέαι ἀξιωματικούς, ἐν οἷς τέσσαρες συντάγματάρχαι. Τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι ἐξυμνήθη συνωμοσία κατὰ τοῦ πρίγκηπος ἀντιβασιλέως. Νομίζω, μάλιστα, ὅτι καθὼς ἐπισκέπτετο τὸ μέτωπον ὁ πρίγκηψ, προσφάτως, ἐδέχθη πυροβολισμόν».

1750ν

Σημ. Συντ.: Αί αναταραχαί εις τὸν Σερβικὸν στρατὸν εἶχον παλαιότερας τοῦ 1917 ρίζας. Ὁ στρατὸς διεδραμάτιζε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Σερβίας καὶ ἤσκει πίεσιν ἐπὶ τοῦ βασιλέως Πέτρου Α' ἀπὸ τοῦ 1903. Ἀπὸ τοῦ 1906 ὅταν ἀπεστρατεύθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀξιωματικῶν οἱ ὅποιοι ὠνομάζοντο «πολίται - συνωμόται», ἐξεδηλώθη δυσαρέσκεια κατὰ τῆς δυναστείας τῶν Καραγιώργεβιτς. Ὁ μᾶς τῶν συνωμοτῶν» ἀπὸ τοῦ 1907 ἐπέδωκε τὴν παραίτησιν τοῦ διαδόχου Γεωργίου ὁ ὁποῖος ἦτο ἀσυμπάθης. Τελικῶς οὗτος ἠναγκάσθη εἰς παραίτησιν κατὰ τὸ 1909 μετὰ τὴν δικαιολογίαν ὅτι δὲν εἶχε σῶας τὰς φρένας, καὶ τὴν θέσιν τοῦ διαδόχου κατέλαβεν ὁ ἀδελφός του Ἀλέξανδρος. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος οἱ δυσηρεστημένοι ἀξιωματικοὶ ἠθέλησαν καὶ τὴν παραίτησιν τοῦ Πέτρου Α'.

Μικρὰ ὁμᾶς παρέμεινε πιστὴ πρὸς τὸν βασιλεῖα Πέτρον καὶ τὸν διάδοχον Ἀλέξανδρον, ἐνῶ ὁ μέγιστος ἀριθμὸς τῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὅποιοι διετινέοντο πλέον ἀπὸ ἀντιδυναστικῆν διάθεσιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ὡς αὐτοὶ καθορίζουν τὴν πολιτικὴν τῆς πατρίδος των, συνέπηξαν μυστικὴν ἑταιρείαν μετὰ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἐνωσις ἢ Θάνατος» (Μάϊος 1911). Στόχος τῆς ἑταιρείας ἦτο ἡ ἔνωσις ὅλων τῶν Νοτίων Σλαύων, Ἀκόμη καὶ τῶν Βουλγάρων, εἰς ἐνιαῖον κράτος πρὸς πραγμάτωσιν τῶν Σερβικῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ τῶν στόχων τῆς Πανσλαυϊστικῆς θεωρίας. Ἡ ἑταιρεία «Ἐνωσις ἢ Θάνατος» ἔλαβε τὴν κοινὴν ὀνομασίαν «Μαύρη Χεῖρ».

Περὶ αὐτῆς ὁ Σέρβος καθηγητῆς Δημ. Τζώρτζεβιτς γράφει εἰς τὸ βιβλίον του «Ἱστορία τῆς Σερβίας 1800 - 1918» (Θεσσαλονίκη 1970):

«Ἡ ὁργάνωσις «Ἐνωσις ἢ Θάνατος» τῆς ὁποίας μοχλὸς ἦτο ἀποφασιστικὸς καὶ ἀνδρείος ἀξιωματικὸς, εἰς ἓκ τῶν κυριωτέρων δραστῶν τοῦ πραξικοπήματος τοῦ 1903, ὁ ταγματάρχης τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου Ντραγκουτίν Δημητρίεβιτς Ἄπις, εἶχεν ἐξωτερικὸς καὶ ἐσωτερικὸς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς. Ἐξωτερικῶς ἐπροπαγάνδιζε τὴν ἐθνικὴν ἐπανάστασιν «πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πραγματοποίησεως τῶν ἐθνικῶν ιδεῶν: τῆς ἐνοποιήσεως τῶν Σέρβων» (*Ἀρθρ. I τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Ὀργανώσεως). Πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ἐχρησιμοποίησε τὴν «Ἐθνικὴν Ἀμυνάν», τοποθετήσασα τὸ μέλος αὐτῆς ταγμα-

τάρχην Μίλαν Βάσιτς, γραμματέα τῆς «Ἐθνικῆς Ἀμύνης». Ὡς διευθυντὴς τοῦ γραφείου πληροφοριῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὁ

Δημητρίεβιτς Ἄπις ὠργάνωσε τὸ 1911 ὑπηρεσίαν ἀξιωματικῶν τῆς μεθορίου καὶ πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ πρὸς τὴν Αὐστρουγγαρίαν, οἱ ὅποιοι ὠργάνωνον δίκτυα πληροφοριῶν καὶ προπαγάνδας καὶ κατήρτιζον ἐμπιστοὺς πράκτορας. Τὸ ἔργον των διηκολύνετο ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων τοὺς παρεῖχον οἱ ἐκεῖθεν τῶν συνόρων Σέρβοι κάτοικοι».

Ἡ «Μαύρη Χεῖρ» ἠγωνίζετο διὰ τὴν περιστολὴν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ τῶν ἐσωτερικῶν πολιτικῶν ἐρίδων πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπέκτασιν τῆς χώρας. Ἡ ἐκρηξίς τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἔλυσε τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν Σερβικὴν κρίσιν, ἀλλὰ μόνον πρὸς στιγμὴν ἐν ὅσῳ ἀντιμετωπιζέτο ὁ ἐχθρὸς ἐπὶ Σερβικῶν ἐδαφους. Κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ πρὸς Ἀλβανίαν ἀνεφύη νέον ὄξύ ἐσωτερικὸν πρόβλημα: ποῖος ἦτο ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ μετώπου καὶ τὴν καταστροφὴν.

Εἰς τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία σημειώτεον κατὰ τὴν ἀποψιν τῶν Γάλλων ἐτέλε ἐπὶ «Συμμαχικὴν κατοχὴν», εἶχε δηλαδὴ «καταληφθῆ» ὅπως ἀκριβῶς ἡ Θεσσαλονίκη — ἡ Σερβικὴ ἠγεσία ἀνασυνετάχθη. Εὐρέθησαν ἐκεῖ ὁ Βασιλεὺς Πέτρος Α', ὁ ἀντιβασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ὁ πρωθυπουργὸς Νικ. Πάσιτς καὶ ἡ κυβέρνησις, 125 ἔκ των 165 μελῶν τῆς Σερβικῆς Βουλῆς καὶ βεβαίως οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἑταιρείας «Ἐνωσις ἢ Θάνατος» («Μαύρη Χεῖρ»)

1760ν

Ὁ πρωθυπουργὸς Νικ.: Πάσιτς διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς πιέσεις τῶν βουλευτῶν ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Νίκαιαν τῆς Γαλλίας, διὰ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς, ἀλλὰ κατὰ Σεπτέμβριον 1916 ὑπέκυψεν εἰς τὰς βουλευτικὰς πιέσεις καὶ συνεκάλεσε πάλιν τὴν «Σκουφτίαν» (: Σερβικὴν Βουλὴν), με ἀποτέλεσμα νὰ δεχθῆ ἰσχυρὰς ἐπιθέσεις.

Οἱ ἐκτὸς Σερβίας ἠγετικοὶ κύκλοι εἶχον χωρισθῆ εἰς τέσσαρας ὁμάδας: τὴν τοῦ ἀντιβασιλέως Ἀλεξάνδρου, τὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ Πάσιτς καὶ τῶν Ριζοσπαστῶν, τὴν τῆς ἐκ βουλευτῶν ἀντιπολιτεύσεως καὶ αὐτὴν τῆς «Μαύρης Χειρὸς». Ὁ ἠγέτης τῆς τελευταίας συνταγματάρχης Δημητρίεβιτς Ἄπις εἶχεν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον κατὰ τὸ 1915

ὑπὸ τοῦ ἀντιβασιλέως Ἀλεξάνδρου, πράγμα τὸ ὁποῖον βεβαίως ἐπέτεινε τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος ὑπεχρέωθη ἔκ τῶν πραγμάτων ὅπως ἐπιδίωξη συμβιβασμὸν μετὰ τὴν «Μαύρην Χεῖρα» καὶ ἐπεχείρησε τὴν συγκρότησιν κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν βοεβόδα Μίσιτς, στηριζομένης εἰς τὴν ἐκ βουλευτῶν ἀντιπολιτευσίν καὶ τοὺς ἀξιωματικούς, ἀλλ' ἡ προσπάθεια δὲν ἀπέδωκεν. Ὁ παραμερισθεὶς πρὸς στιγμὴν Πάσιτς ἐπανήλθεν εἰς τὴν κυβέρνησιν ἀποφασισμένως νὰ πλήξῃ τοὺς ἀξιωματικούς, οἱ ὅποιοι εἶχον καταστῆ ἐπικίνδυνοι διότι διεκήρυττον ὅτι ἐκεῖνοι θὰ ἀπεφάσιζον ποῖοι θὰ ἐπέστρεφον εἰς τὴν Σερβίαν μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου. Αἱ ἀντιδυναστικαὶ καὶ αἱ δικτατορικαὶ τάσεις τῶν ἦσαν ἐκδηλοί.

Ὡς γράφει ὁ καθηγητῆς Δημ. Τζώρτζεβιτς: «Τὸν Δεκεμβρίον τοῦ 1916 ἐφυλακίσθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὁργανώσεως «Ἐνωσις ἢ Θάνατος» (: «Μαύρη Χεῖρ») συνταγματάρχης Δημητρίεβιτς Ἄπις καὶ παρ' αὐτῷ εὐρέθησαν τὸ ἀπόρητον καταστατικὸν τῆς ὁργανώσεως καὶ κατάλογος τῶν μελῶν τῆς. Κατηγορηθέντες δι' ἀπόπειραν κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀντιβασιλέως Ἀλεξάνδρου (: εἶναι ἡ μνημονευμένη εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράιγ), ἡ ὁποία κατὰ τὴν δίκην δὲν διελυκίσθη ἔπαρκως καὶ ἐστηρίχθη ἐπὶ ἀμφίβολαν ἀποδείξεων, οἱ ἠγέται τῆς ὁργανώσεως ἐδικάσθησαν καὶ κατεδικάσθησαν τὶ στὴν δίκην τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1917. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, εἰς ἀπόρητον ἔκθεσιν ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸ δικαστήριον, ὁ συνταγματάρχης Ἄπις ἀπεκάλυψε τοὺς δεσμούς του μετὰ τὴν ἀπόπειραν τοῦ Σαρράγεβου. Κατ' ἀπόφασιν τοῦ στρατοδικείου ἐτυφεκίσθησαν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1917 εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ συνταγματάρχης Δημητρίεβιτς Ἄπις καὶ δύο ἀκόμη ὁπαδοὶ τῆς ὁργανώσεως, ἡ ὁποία κατόπιν τούτου διελύθη».

Ἀλλὰ προηγουμένως ἡ «Μαύρη Χεῖρ» εἶχεν ἐπιτελέσει δραματικῶν συνεπειῶν διὰ τὴν Εὐρώπην ἔργον. Εἶχε προετοιμάσει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Μαΐου 1914 τὴν ἀπόπειραν κατὰ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φραγκίσκου - Φερδινάνδου. Οἱ νεαροὶ φοιτηταὶ οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ἐκτελεστικὰ ὄργανα τοῦ σχεδίου ἐνεφορῶντο ἔκ πατριωτικῶν πάθους κατὰ τῆς Αὐστρουγγαρίας λόγῳ τῆς ὑπ' αὐτῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης καὶ διὰ τὴν συνεχίζομένην κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Κροατίας. Ἦσαν μέλη ὁργανώσεων νεολαίας με σκοποὺς ἐθνικοαπελευθερωτικῶν καὶ κοινωνικῆς μεταβολῆς.

Ἡ ἰδέα περὶ δολοφονίας τοῦ διαδόχου τῆς Αὐστρουγγαρίας ἐγεννήθη εἰς Βοσνιακοῦ κύκλους καὶ μεταξύ μελῶν τῆς «Ἠνωμένης Ἐθνικιστικῆς Νεολαίας». Ἐκ τῶν κυριωτέρων συνωμοτῶν ἦσαν ὁ Γαβριήλ Πρίντσιπ, ὁ Τσαμπρίνοβιτς, ὁ Γκράμπιτς, ὁ Μεχμέτμπασιτς κ. ἄ. Οὗτοι ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τὴν μυστικὴν ὀργάνωσιν «Μαύρη Χεῖρ» καὶ ἐξήγησαν ὅπλα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐγχειρήματός των. Ὁ ἠγέτης τῆς τελευταίας συνταγματάρχης Δημητρίεβιτς Ἄπις ἐνέκρινε τὸ συνωμοτικὸν ἔργον τῶν φοιτητῶν καὶ διηκόλυνεν αὐτοὺς ποικιλοτρόπως κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἀποπέρας. Μάλιστα ἐνημερώθη περὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν προπαρασκευὴν καὶ ἀνώτατῃ ἐπιτροπῇ τῆς «Μαύρης Χειρὸς». Σημειωτέον δὲ ὅτι τότε ἡ «Μαύρη Χεῖρ» ἐτέλει ἐν συγκρούσει πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Σερβίας, ὡς ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν δίκην τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1917.

177 ο ν

Μετὰ τὴν γενομένην μακρὰν παρέκτασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρραΐγ:

Ὡς πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ὅλα περιορίζονται κατὰ τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ὁ καιρὸς τὸ ἐπέτρεπεν, εἰς ζωηρὰν δραστηριότητα ἀπὸ ἀέρος, εἰς τὴν ὁποίαν σαφῶς ἐμειονεκτοῦμεν. Ἦτο ἀναγκαῖον κατὰ συνέπειαν, ἐν ᾧ φει τῶν συνεχῶν βομβαρδισμῶν καὶ τῆς πλήρους καταρρέσεως τῶν προϊστορικῶν ἀεροσκαφῶν μας, νὰ ἐκφανησῶμεν κραυγὰς ἀπελπισίας. (Ἡμερ. ἀναφορὰ ὑπ' ἀρ. 1170)3, 1436)3, 1553)3).

Ἄλλ' ἐνῶ ἐβασίλευεν ἀπὸ ἀπολύτως στρατιωτικῆς πλευρᾶς σχετικῆ ἡρεμία, διεδραματίζοντο ὀπισθεν τοῦ μετώπου γεγονότα τὰ ὅποια ἀξίζουν κάποια προσοχῆς.

Εἰς τὸ ἀριστέρον πλευρόν μου, ὁ παλιὸς καζὰς τῆς Κορυτσᾶς εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ὁ ὁποῖος κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (Σημ. Συντ. Ἡ Βόρειος Ἠπειροσὶς «κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων! Πάν σκόλιον εἶναι περιττόν!) ἀπὸ τοῦ τελευταίου Βαλκανικοῦ Πολέμου (:1913), κατέστη ἐπίκεντρον ἐνίοτε αἱματηρῶν ταραχῶν, καὶ ἦτο καὶ κέντρον ὄλων τῶν δολοπλοκιῶν τῶν Ἰταλῶν, τῶν Βενιζελικῶν, τοῦ Ἑσάτ, τῶν Σέρβων, ἀλλὰ καὶ τῆς Αὐστρο - Βουλγαρικῆς κατασκοπείας.

Εἶχον ἤδη ἐξαπολύσει πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν, κατὰ τὴν 22αν Ἰουνοῦ 1916, ἐπίθεσιν ἰππικὸν (τριῶν ἰλῶν) διὰ νὰ παύσῃ τὸ λαθρεμπόριον ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ὑ-

ποκαταστήσῃ, ἐὰν ἐχρειάζετο, τοὺς Ἕλληνας, καὶ κυρίως διὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν πορείαν τοῦ Βασιλέως ἐὰν ἐπεχειρεῖ νὰ ἀνέλθῃ πρὸς τὴν περιοχὴν αὐτὴν διὰ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοὺς ἐχθροὺς μας: Ἡ Κορυτσᾶ θὰ καθίστατο δι' αὐτὸν νέα Βαρρὲν (Σημ. Συντ. Οὕτως ἀναμάζετο τὸ χωρίον ὅπου αἱ δυνάμεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως συνέλαβον ὁμῶς τυχαίως τὸν διαφεύγοντα Λουδοβίκον 1στ' μετὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ τοὺς ὠδήγησαν αἰχμαλώτους εἰς Παρισίους διὰ νὰ καθεῖρθῶν καὶ νὰ ὀδηγηθῶν, πλὴν τοῦ Δελφίνου καὶ τῆς ἀδελφῆς του, εἰς τὴν λακμητόμον. Εἰς τὴν καταστροφὴν ἐφιλοδοξοῖ ὁ Σαρραΐγ νὰ ὀδηγηθῇ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐὰν ἐπεχειρεῖ νὰ πολεμήσῃ παρὰ τὸ πλεῖρον τῶν Γερμανῶν). Ὅταν πλεόν δὲν ἀνεμένετο φυγῇ τοῦ Βασιλέως, μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἀπέσυρα τὸ ἰππικὸν (30 Ἰουνοῦ), τὸ ὁποῖον ἦτο δύσκολον νὰ ἀνεφοδιαζέται καὶ εὐρίσκετο εἰς ἀσάφη κατὰστασιν. Αἱ ἐχθρικαὶ ἀπειλαὶ κατὰ τῶν Ἀγγλῶν εἰς τὸν Στρυμόνα μετ' ἠνάγκαζον, ἐξ ἄλλου, νὰ μὴ κατατέμνω τὰς δυνάμεις μου. Βραδύτερον ἀπεφάσισα νέαν κατοχὴν (Αὐγουστος). Ἐπρεπε νὰ συνεχίσω ἀθροῦτως τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου μου: νὰ ἀπομονώσω τὸν Κωνσταντῖνον ἀπὸ τὴν Γερμανίαν.

Ἄλλ' ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις (: ἡ Κυβέρνησις Ἐθνικῆς Ἀμύνης τῆς Θεσσαλονίκης) ἐπέδωκεν ἄλλα εἰς τὴν Κορυτσάν. Ἠνύκουν ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐπεθύμει νὰ προσθέσῃ καὶ τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἣ ὁποία κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἶχε περιέλθει ὑπὸ τὴν αἰγίδα του, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἐπιτρέπετο νὰ τὸν βοηθῶ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις του αἱ ὁποῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ προκαλέσουν, καὶ τότε ὡς καὶ βραδύτερον, πολυαριθμοὺς καὶ δικαιολογημένους ἀντιδράσεις. (Σημ. Συντ.: Βεβαίως, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ἰκανοποίησις τῶν Ἑλληνικῶν ἐθνικῶν πόθων, διότι οὗτοι θὰ προεκάλλυν «δικαιολογημένας ἀντιδράσεις», ἐνῶ τοιοῦτον τι δὲν θὰ συνέβαινε ἐὰν ἡ Βόρειος Ἠπειροσὶς προσεφέρετο εἰς ἄλλους).

Τὸν παρεκάλεσα, κατὰ συνέπειαν, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἐκπρόσωπον τὸν ὁποῖον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν Κορυτσάν, νὰ ἀφοπλίσῃ ὅλας τὰς ἐνόπλιους ομάδας, εἴτε ἦσαν αὐταὶ ὑπὸ ἰδικὴν του πληρωμῆν εἴτε ὄχι, αἱ ὁποῖαι ἐτρομοκράτουσιν τὴν περιοχὴν (: Ἴδου πῶς ἐμφανίζεται ὁ ἀπελευθερωτικὸς Ἑλληνικὸς ἀγὼν εἰς τὴν Βόρ. Ἠπειρον: ὡς δράσις προμοκρατικῆ!).

178 ο ν

Ἐστειλα πρὸς ελεγχον τῆς καταστάσεως, ἀποκατάσασιν τῆς γαλήνης καὶ διασφάλισιν τῶν δυναμῶν μας, μερικῶν Γάλλους ἀξιοματικῶν μετὰ τὸν συνταγματάρχην Ντεκουέν, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ πρὸ τοῦ πολέμου εἶχε διοικήσει τὴν Ἑλληνικὴν Ταξιαρχίαν Ἰππικῆν, ἐγγνώριζε τοὺς Ἕλληνας. Τὸν εἶχον ἤδη χρησιμοποίησει πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, μετ' ἐπιτυχίας, εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλονικίην. Κατὰ τὴν 13ην Δεκεμβρίου 1916 ὁ Καζὰς (τῆς Κορυτσᾶς) ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα πού εἶχε δώσει κατὰ τὴν 30ην Αὐγούστου ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ ἀνεκρήρυχθη αὐτόνομος ἐπαρχία.

Ὁ Ἀλβανὸς Ἑσάτ δὲν ἐχάρη. Ἐβλεπε μέρος τῆς Ἀλβανίας νὰ διαφευγῇ τῶν ὀλεσῶν του. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο ἰκανοποιημένος διότι φάν ἦναι πλεον νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὑπῆρχε κατοχὴ, τὴν ὁποίαν ἀνεχόμεν, διὰ νὰ τὴν μετασάλλῃ, ὅταν θὰ ἀποκατίστατο ἡ εἰρήνη, εἰς ὀριστικὴν κτήσιν. Οἱ Ἰταλοὶ, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὀλέψεις ἐπὶ τῆς Κορυτσᾶς καὶ ἐφ' ὅλης τῆς Ἀλβανίας, ἐκινούνο τὴ ζωηρῶς.

Τὸ ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν, παρῶνθουμενον ὑπὸ τῆς Ρώμης καὶ δυσηρεστημένον ἀφ' ἑτέρου διότι θέμα, τὸ ὁποῖον ἐκρινον ὅτι ἦτο κατ' ἐξοχὴν διπλωματικῆς φύσεως, εἶχε λυθῆ ἄνευ ἀδείας του, ἔσπευσε νὰ μοῦ ζητήσῃ ἐξηγήσεις. Ἀπήντησα (13 Δεκεμβρίου) διὰ τῆς ἀπλῆς διαπιστώσεως τοῦ τί ὑπῆρχε προηγουμένως καὶ τί εἶχε δημιουργηθῆ καὶ τὸ ὁποῖον συνωμίζετο εἰς τὴ ἐξῆς: Εἶχα ἀφήσει ἐλευθέρην τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων καὶ εἶχον ἐπιτύχει αὐτὸ πού ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὸν στρατὸν, δηλαδὴ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν περιοχὴν.

Σημ. Συντ. Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καλυφθῇ διὰ τῶν ὀλίγων πού δύνανται νὰ παρατεθοῦν ἐνταῦθα. Εἶναι ζήτημα παλαιότατον καὶ συνεχῶς ἐπικαιρὸν ἀφοῦ αἱ συνθήκαι δὲν ἐπέτρεψαν ἀκόμη τὴν ἐξάλειψιν μιᾶς καταφύρου ἀδικίας. Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα προέκυψεν ἐνεκα τῆς ἀποφάσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὅπως καθορίσων τὰ σύνορα τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν κατὰ τὸ 1913. Ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία μετὰ τὸν Β' Βαλκανικὸν Πόλεμον δὲν ἠθέλησε νὰ παραχωρήσῃ τὰ ἐλευθερωθέντα ἐξ' αὐτῆς ἐδάφη εἰς τοὺς Ἕλληνας, διὸ καὶ διὰ τῆς συνθήκης τῆς 17ης Μαΐου 1913 τὰ παρεχώρησεν ἀορίστως εἰς τὰ Βαλκανικὰ κράτη ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ ἐξηπρεῖτο ἡ Ἀλβανία, καθὼς ἐ-

πίσης και ότι τὰς μεθοριακὰς γραμμὰς θὰ ἐχάρασσον αἱ ἑξ Μεγάλαι Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Ἰταλία, Αὐστρουγγαρία, Γερμανία, Ρωσία).

Ἡ περιοχή ἢ ὁποία ἐνδιέφερε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Ἠπειρον ἦτο ἡ ἑκτασίς ἀπὸ τῆς Χιμάρρας, παρακτιῶς, μέχρι τοῦ Τεπελενίου, τῆς Κλεισούρας, πέραν τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς Ἀώου καὶ Ἄψου μέχρι τῆς Μοσχοπόλεως καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος. Κατ' ἀξίωσιν τῆς Ἰταλίας δὲν περιελαμβάνετο εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν ὁ Αὐλῶν. Αἱ περιοχαὶ αὐταὶ εἶχον ἐλευθερωθῆ ἤδη κατὰ τὸ 1912 καὶ μάλιστα οἱ κάτοικοι τῶν εἶχον κινήθῃ ἐπαναστατικῶς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν Σύμβασιν τῆς 29ης Ἰουλίου 1913 εἰς τὸ Λονδίνον, ἐδημιουργήθη ἡ Ἀλβανία ὡς κράτος, ἐνῶ διὰ πρωτοκόλλου τῆς 28ης Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπεφάσισαν αἱ ἑξ Δυνάμεις ὅτι εἰς τὸν νότον τὰ σύνορα τοῦ νεοπαγοῦς κράτους θὰ περιελάμβανον τὸ σύνολον τοῦ κατὰ τῆς Κορυτσᾶς καὶ εἰς τὸ Ἰόνιον θὰ ἔφθαναν μέχρι τῆς Φτελιάς. Μετὰ τὸ πρωτόκολλον αὐτὸ πλὴν τῆς περιοχῆς τῆς Κορυτσᾶς ἐδίδοντο εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἢ Χιμάρρα, τὸ Βουθρωτὸν καὶ οἱ Ἅγιοι Σαράντα Αἰτία τοῦ διακανονισμοῦ αὐτοῦ ἦτο ἡ ἔντονος ἐπιθυμία τῆς Ἰταλίας ὅπως ἀσκήσῃ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Ἀλβανίας καὶ δύναιται νὰ ἔχη βάσεις εἰς Αὐλῶνα καὶ Δυρράχιον ὥστε νὰ ἐλέγῃ τὰς δύο ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς. Σημειωτέον ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους εἶχον στοιχηθῆ πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ εἶχον πολεμήσει κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν Βαλκανίων συμμάχων.

1.7.9.ο.ν

Ἡ ἀπόφασις τῶν ἑξ Δυνάμεων ὅπως παραδώσων Ἑλληνικὰ ἐδάφη ὑπὸ τὴν Ἀλβανικὴν κυριαρχίαν ἠνάγκασε τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑποταγῇ —μὴ δυναμένη νὰ προτάξῃ ἀντίστασιν— εἰς τὸ Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1913, διὰ τοῦ ὁποίου ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν Ἀλβανίαν τὰς πρώην Τουρκικὰς ἐπαρχίας Χιμάρρας, Δελβίνου, Ἀργυροκάστρου, τμήμα τῶν πρώην ἐπαρχιῶν Τεπελενίου, Παγαγνίου, καὶ τὰς πρώην ἐπαρχίας Πρεμετῆς, Λιασκοβικίου, Κολωνίας (Ἐρσέκας) καὶ Κορυτσᾶς, δηλαδὴ χῶρον μὲ πληθυσμὸν 240.000 κατοίκων ἐχόντων συνειδησὶν ἔθνη τῆς Ἑλληνικῆς καὶ θρησκείαν τὴν Ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς Ἀλβανοὺς. Τὰ νέα σύνορα

ἀνεκοινώθησαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1914 μετὰ τῆς δηλώσεως ὅτι ἡ ἀποδοχὴ ἢ μὴ τῶν πρὸς Ἀλβανίαν συνόρων θὰ ἔκρινε τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησιν ἢ μὴ τῶν ἀπελευθερωθέντων ἐκ τῶν Τούρκων ἠσίων τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ Ἑλλὰς ἐτόλμησε μὲν νὰ προβῇ εἰς διπλωματικὴν διαμαρτυρίαν (21 Φεβρουαρίου 1914) ἀλλ' ἤρχισε νὰ παραβῆ εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς τὴν περιοχὴν Κορυτσᾶς καὶ τὴν Ἐρσέκαν. Αὐτὰ ἐπεβλήθησαν εἰς τὸ ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν κράτος ὑπὸ τῶν Δυνάμεων. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες τῆς Βορ. Ἠπειροῦ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδεχθῶν νέαν ὑποδούλωσιν τῶν εἰς Μωαμεθανοὺς καὶ μάλιστα τοὺς Ἀλβανοὺς. Πρὶν ἢ τολμήσῃ ἡ Ἑλλὰς καὶ νὰ διαμαρτυρηθῇ ἀκόμη, κατὰ τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1914 οἱ κάτοικοι τῆς Βορ. Ἠπειροῦ ἀνεκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν εἰς τὸ Ἀργυροκάστιρον. Τὸ νέον κράτος τῶν ὠνόμασαν Ἀυτόνομον Ἠπειρον καὶ συνέστησαν ἀμέσως προσωρινὴν κυβέρνησιν μὲ πρόεδρον τὸν Γεώργ. Χρῆστ. Ζωγράφον καὶ μέλη τοὺς μητροπολίτας Δρυνοῦπόλεως Βασιλείου, Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδωνα, Κορυτσᾶς Γερμανῶν, τὸν πολιτευτὴν Ἀλεξ. Κοραπάνου καὶ τὸν συνταγματάρχην Δ. Δούλην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Κορυτσᾶ ἐξεκενώθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, στοιχοῦμενον πρὸς τὸ Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας, ἐξερράγη κίνημα κατὰ τῶν Ἀλβανῶν ποῦ κατεπίβη μετὰ πενήμερον (19 - 25 Μαρτίου 1914).

Τότε ἤρχισεν ἡ συγκρότησις ἐνόπλων ὁμάδων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἀυτονομίας Ἠπειροῦ, αἱ ὁποῖαι ἀπεκλήθησαν ἱεροὶ λόχοι, κατὰ τὸ πρότυπον παλαιότερων ὁμοίων σωμάτων τεταγμένων νὰ μάχωνται μέχρις ἐσχάτων. Μετὰ τὰς δυνάμεις αὐτὰς οἱ Βορειοηπειρωτὰι ἤρχισαν τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἀλβανικοῦ κράτους εἰς τὴν γραμμὴν τῶν ὁρίων τῆς πρώην Τουρκικῆς ἐπαρχίας Κολωνίας (πρωτ. Ἐρσέκα) μέχρι τῆς Χιμάρρας. Ἡ Ἑλλὰς συνηγέρθη ἐκ τοῦ ἀναληφθέντος πταινοῦ ἀγῶνος τῶν ἐλευθερωμένων καὶ ὑποδουλωμένων ἀδελφῶν. Ἐβελονταὶ ἀξίωματικοὶ καὶ ὄπλαται συνκρότησαν σῶμα καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μακεδονομάχου ἀξίωματικῶ Γεωργ. Τσόντου - Βάρδα, ὁ ὁποῖος εἶχε σπεύσει νὰ παραιτηθῇ ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ διὰ νὰ μὴ ἐκθέσῃ τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς εἶχε πράξει αὐτὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα.

Τὰ ἠνωμένα σῶματα τοῦ Βάρδα ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Κορυτσᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἐγκατασταθῆ ἀπὸ τῆς 21 Φεβρουαρίου 1914, Ἀλβανικαὶ ἀρχαί, καὶ μετὰ σθεναρὸν ἀγῶνα κατέλαβον καὶ ἠλευθέρωσαν τὴν πόλιν κατὰ τὴν 24ην Ἰουλίου 1914. Ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς ἐλευθερωμένης πόλεως ἀνέλαθεν ὁ Γ. Τσόντος - Βάρδας. Ἀναλόγως ἦτο ἡ δρᾶσις καὶ αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ στρατοῦ τῶν Βορειοηπειρωτῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὸ Ἑλληνικὸν κρατίδιον νὰ καταστήτῃ πρόβλημα διὰ τὰς Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι συνέστησαν εἰς τὴν Ἀλβανικὴν κηδεμονίαν νὰ προβαίνῃ εἰς ἀπ' εὐθείας συνομιλίαν μετὰ τῆς κυβερνήσεως Γ. Ζωγράφου.

180 ο.ν

Οἱ Ἀλβανοὶ ἠμύοντο κατὰ τῶν Ἑλλήνων μὲ στρατὸν συγκροτηθέντα ἐξ ἐντοπιῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς Ἀλβανῶν φεζιωματικῶν οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑπηρετήσει εἰς τὸν Ὀθωμανικὸν στρατὸν, μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους. Ὁργανωταὶ τοῦ νεοπαγοῦς Ἀλβανικοῦ στρατοῦ ἦσαν Ὀλλανδοὶ ἀξίωματικοί.

Οἱ Ἀλβανοὶ ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν γραμμὴν Δρυνοῦ - Ἀώου καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Τεπελενίου, μὲ συνέπειαν τὰ γυναικόπαιδα αὐτοῦ νὰ καταφύγουν ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων, ἐνῶ ὁ Βορειοηπειρωτικὸς στρατὸς ἠμύετο ὑποχωρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Δρυνοῦ. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐνῶ ἐφαίνετο ὅτι νικοῦν ἐκινδύνευσαν νὰ περικυκλωθῶν ὑπὸ τῶν προελανόντων Ἰερῶν Λόχων τῆς Πρεμετῆς καὶ τῆς Χιμάρρας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς Τίρανα. Αἱ Βορειοηπειρωτικὰ δυνάμεις ἐνίκησαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Δελβίνου ἐνῶ τμήματα 150 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν πεζικὸν Θεόδωρον Λεοντοκανάκην προήλασαν καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν τοῦ Βερατίου, παρὰ τὰς ἀντιθέτους βουλήσεις τῆς κυβερνήσεως Γ. Ζωγράφου, ἡ ὁποία διὰ τηλεγραφήματός της ἐκάλεσε τὸ σῶμα τοῦτο εἰς ὑποχώρησιν. Ἀλλ' ὁ Λεοντοκανάκης εἶχεν ἐδραιωθῆ εἰς Βεράτιον καὶ εἶχε δημιουργήσει τοπικὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν ὁποίαν μετεῖχον καὶ Μουσουλμάνοι.

Δυστυχῶς, τὸ τηλεγράφημα ἔφθασε πολὺ ἀργά εἰς Βεράτιον. Καὶ πρὶν ἢ ὑπάρξῃ ἄλλη Ἑλληνικὴ ἐνέργεια 2.000 Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὸν Μουσᾶ Κιαχὴμ καὶ τὸν μουφτὴν Χατζὴ Κιομήλ ἐπήλασαν κατὰ τοῦ Βερατίου ἐκ τοῦ Δυρρα-

χίου, κατέλαβον τὴν πόλιν καὶ ἐλαχίστους ὑπερασπιστάς της — διότι οἱ λοιποὶ εἶχον ἀναχωρήσει ἐγκαίρως — καὶ τοὺς ἐτυφέκισαν.

Ὡς ἤτο ἔσπομενον, δὲν διετηρεῖτο ἡρεμία εἰς τὴν Βορ. Ἠπειρον διότι εἰς πᾶσαν συμφωνίαν οἱ Ἄλβανοὶ κινούμενοι ἐκ μίσους διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐκ τοῦ βρησκευτικοῦ φανατισμοῦ τῶν Μωαμεθανῶν, παρεσπόνδουν. Ἡ εὐκαιρία δι' αὐτοὺς ἦτο λαμπρά, διότι ὁ Ἕλληνικὸς στρατὸς εἶχεν ἀποχωρήσει ἐκ τοῦ τόπου καὶ τὸ θέμα ἤρτητο ἐκ τῆς βουλῆσεως τῶν Ἐξ Δυνάμεων. Ἐν τούτοις, ὁ στρατὸς τῆς Βορ. Ἠπειροῦ ἤμνητο ἐπιτυχῶς τοῦ πατρίου ἐδάφους εἰς ὅσα σημεῖα ἐδέχτο ἐπιθέσεις: Ἀργυροκάστρον, Χιμάρραν, Κορυτσάν, Πρεμετὴν κ.λπ.

Αὕτη ἦτο ἡ κατάστασις ὅταν αἱ Δυνάμεις θάλεπουναι τὸ ἀδιέξοδον ἐξήτησαν ἀναγκωχὴν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς Βορ. Ἠπειροῦ καὶ ἐκάλεσαν τὸν πρόεδρον αὐτῆς Γεώργ. Ζωγράφον εἰς τὴν Κέρκυραν πρὸς διεξαγωγὴν διαπραγματεύσεων. Ὑπεγράφη τὸ Πρωτόκολλον τῆς 17ης Μαΐου 1914, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ Δυνάμεις ἀνεγνώριζον εἰδικὴν αὐτονομίαν εἰς τὴν Βορ. Ἠπειρον καὶ ἰδιότυπον διοικητικὴν ὀργανισμόν αὐτῆς, εἰς τὰς ἐπαρχίας Κορυτσᾶς καὶ Ἀργυροκάστρου ἀλλὰ καὶ τῆς πόλεως Χιμάρρας. Οἱ ὑπάλληλοι θὰ προσελαμβάνοντο ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν θρησκευτικῶν ποσοστῶν αὐτοῦ, ὁμοίως δὲ θὰ ἐστελεχοῦτο ἡ χωροφυλακὴ. Δι' εἰδικὴν ἄρθρον ἐξησφαλίζετο ἡ ἐλευθέρη διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς ἰσοτίμως πρὸς τὴν Ἀλβανικὴν εἰς τὰ δικαστήρια, ὡς καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων.

Ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν Κερκύρᾳ διεθνὴς ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε νὰ ὑποβάλῃ τὸ Πρωτόκολλον πρὸς ἐπικώρυξιν εἰς τὰς Δυνάμεις καὶ τὴν Ἀλβανίαν, ἐνῶ ὁ Ζωγράφος ὑπέβαλεν αὐτὸ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Βορειοηπειρωτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν συνελθεύσεως εἰς τὸ Δελβίνον. Πρὶν ἢ κυρωθῇ τοῦτο, λόγῳ τῶν συνεχιζομένων ἀνιμαχιῶν ἐδόθη ἡ δυνατότης ἀνακαταλήψεως τοῦ Τεπελενίου καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν περιοχῶν Κορυβελισίου καὶ Κορυτσᾶς. Αἱ Δυνάμεις ἐκύρωσαν τὸ Πρωτόκολλον καὶ εὐθὺς ἐγνωστοποίησαν τοῦτο πρὸς τὴν κυβέρνησιν Ζωγράφου (20 Ἰανουαρίου 1914).

181ον

Τελικῶς, τὸ σχεδιασθὲν Ἀλβανικὸν κράτος μετ' αὐτόνομον Β. Ἠπει-

ρον δὲν συνεκροτήθη. Ἐν τῷ μεταξῷ κατόπιν ἐμφυλίου πολέμου, ἐξεδιώχθη ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ὁ ἡγεμῶν πρίγκηψ Γουλιέλμος τοῦ Β' (3 Σεπτεμβρίου 1914) καὶ ἡ ἀναρχία ἐπεκράτησε παντοῦ.

Πρὸ τούτου, αἱ Δυνάμεις, ἔχουσαι ἀνάγκην ἡρεμίας εἰς τὴν Βαλκανικὴν, τοῦλάχιστον εἰς τὸ σημεῖον αὐτῷ, λόγῳ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἐκάλεσαν τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀνακαταλάβῃ τὴν Βορ. Ἠπειρον πρὸς ἐπιβολὴν τῆς τάξεως. Τὸ μέλλον τοῦ Ἀλβανικοῦ κρατιδίου καὶ τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα θὰ ἐπελύοντο μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου. Κατ' Ὀκτώβριον 1914 ὁ Ἕλληνικὸς στρατὸς διέβη καὶ πάλιν τὰ σύνορα καὶ ἐχαιρετίσθη μετὰ θαυμάσιον χαρᾶς ὑπὸ τῶν Βορειοηπειρωτῶν, οἱ ὅποιοι ἐθλεπόν τὸ ὄνειρον τῆς Ἐνωσῆς τῶν μετὰ τὴν πατρίδα νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἡ κυβέρνησις Γ. Ζωγράφου παρέδωκε τὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας στρατιωτικοὺς διοικητὰς καὶ αὐτοδιελθῆ.

Ἐν τούτοις τὸ θέμα δὲν ἔληξε τότε, παρὰ τὰς Ἑλληνικὰς ἐλπίδας. Τὸ κύριον πρόσκομμα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παρουσίαν εἰς τὴν Βορ. Ἠπειρον προήρχετο ἐκ τῆς Ἰταλίας ἡ ὁποία ὠραιοποιεῖτο ἡδη τὸ «Μάρε Νόστρουμ» τοῦ Μουσσολίνι, πρὸ τῆς ἀνάδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξουσίαν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἰταλία ἦτο ἡ μία ἐκ τῶν Ἐξ Δυνάμεων, δὲν συνεφώνησεν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀνακατάληψιν τῆς Βορ. Ἠπειροῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰμὴ ἀφοῦ προηγουμένως ἐξησφάλισε δι' αὐτὴν τὴν στρατιωτικὴν κατοχὴν τοῦ Αἰλῶνος. Αἱ Ἰταλικαὶ ἀντιρρήσεις εἶχον ἐκταθῆ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλληνοκτικότητα τῆς Κερκύρας! Ἐν τούτοις, καὶ μετὰ τὸν διακανονισμόν τοῦ Ὀκτωβρίου 1914, κατὰ τὸ 1915 καὶ 1916, ἡ Ἰταλία ἐπωφελομένη ἐκ τῆς ρευστῆς καταστάσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς οὐδετερότητος, κατέλαβε στρατιωτικῶς — διὰ λόγους στρατηγικοῦς — τὴν περιοχὴν Ἀργυροκάστρου, ἐνῶ ὁ Σαρράγι ἀπέστειλεν εἰδικὸν σάμα (ἀπόσπασμα Ντεκουέν) πρὸς κατάληψιν τῆς Κορυτσᾶς, ὅπου ἐκπύχθη εἰδικὴ αὐτονομία, μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Οἱ Ἰταλοὶ ἔφθασαν μέχρι καταλήψεως τῶν Ἰωαννίνων (25 Μαΐου 1917). Μετὰ τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Π. Ἰνδον καὶ τὴν ἐξωσίαν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου οἱ «λόγοι ἀσφαλείας» διὰ τοὺς ὁποίους εἶχε πραγματοποιηθῆ ἡ κατοχὴ τῆς Ἠπειροῦ ὑπὸ Ἰταλῶν καὶ Γάλλων ἔπαυσαν νὰ ὑφίστανται. Τὴν 15ην Σεπτεμβρίου 1917 ἀπεσύρθησαν οἱ Ἰταλοὶ ἀπὸ τὰ Ἰωάννι-

να εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Καλπακίου, ἐνῶ οἱ Γάλλοι ἐγκατέλειψαν τὴν Κορυτσάν πολὺ βραδύτερον, τὴν 20ην Μαΐου 1920, ὅταν ἦτο πλέον βέβαιον ὅτι δὲν θὰ περιήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ τελευταία μάχη ἐδόθη κατὰ τὴν Διάσκεψιν Εἰρήνης τῶν Παρισίων τοῦ 1919 - 1920. Ἡ Ἑλλὰς ἐζήτησε τὴν ἀπόδοσιν τῆς Βορ. Ἠπειροῦ διὰ λόγους ἐθνολογικῶς, γεωγραφικῶς καὶ ἱστορικοῦς. Πάλιν προσέκρουεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ μετὰ λυσσώδεις προσπάθειας ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῆ ἡ συνδιάσκεψις τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος... Ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν χάρτην ὡς πρὸς τὴν Βορ. Ἠπειρον διότι αὕτη κατεῖχετο ὑπὸ Ἰταλῶν καὶ Γάλλων. Καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς κατὰ τὸ 1923, μετ' ἀναβίωσιν τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Φλωρεντίας τοῦ 1913, μετὰ τινῶν τροποποιήσεων ὑπὲρ τῆς Ἀλβανίας. Αἱ Δυνάμεις οὐδέποτε ἠθέλησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀμερολήπτως τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα. Ἐπίστευσαν ὅτι ἀσθενὴς Ἑλλὰς καὶ ἀκόμη ἀσθενεστέρα Ἀλβανία θὰ ἐξυμνηρέοντο τὰ σχέδια τῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ τὸν ἀγῶνα ἰσοροπήσεως εἰς τὸν τομέα τῆς οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιφορῆς. Ἄς προστεθῆ ὅτι καὶ ὅσα Δυνάμεις δὲν ἀπασχολοῦντο μετὰ τὴν προώθησιν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων ἐπεδίωκον νὰ ὑποσκάψουν τὰ συμφέροντα τῶν ἐχθρῶν τῶν!

182ον

Ἐπανερχόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρράγι,

διὰ τηλεγραφήματος μοῦ τῆς 21ης Μαρτίου 1917 συνάψιζον πλήρως τὸ ζήτημα αὐτὸ (τῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Βορ. Ἠπειρον), τὸ ὁποῖον ἀναμφισβήτητος θὰ ἔμελλε νὰ ὑποκινήσῃ τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ριμποῦ.

Ἐστρατηγὸς Σαρράγι πρὸς Ὑπ. Στρατιωτικῶν.

№ 1598)3 (Ἀπάντησις εἰς 2121 9)11). — Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν μετ' ἤρτησε κατὰ τὴν 13ην Δεκεμβρίου, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρίας τῆς Ἰταλίας, ἐὰν αἱ Γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἀνεκῆρυξαν τὴν πόλιν τῆς Κορυτσᾶς Ἀλβανικὴν. Τοῦ ἀπήντησα κατὰ τὴν 15ην τοῦ μηνός: «Οἱ Βενιζελικαὶ μετέβησαν εἰς Κορυτσάν πρὸ διμήνου καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς βασιλοφρόνας. Ἐσχηματίσθησαν ὁμάδες βασιλοφρόνων ἢ Ἀλβανῶν καὶ ἐκίνηθησαν κατὰ τὴν Βενιζελικὴν ἐν συνειδήσει μετὰ τῶν Αὐστριακῶν. Προεκλήθη σειρά συγκρού-

σεων, λεηλασιών, πυρκαϊών εκ των ομάδων αυτών και των ατάκτων Βενιζελικών.

» Απέστειλα εις Κορυτσάν, διά να προφυλάξω τὸ πλευρόν μου τὸ ἀπόσπασμα Ντεκουέν, καὶ ἐκάλεσα τοὺς Βενιζελικούς να ἐγκαταλείψουν τὴν Κορυτσάν, ὡς εἶχα κάμει εἰς ὅλην τὴν ἐκτασιν τῆς οὐδετέρας ζώνης. Μόλις ἀπεχώρησαν οἱ Βενιζελικοί, ὡς τοπικαὶ προύχοντες ἐσχημάτισαν διοικητικὰς Ἀρχάς.

» Ἡ κατάστασις ἔχει καλῶς. Κατὰ τὴν 10ην Δεκεμβρίου, 14 ἀντιπρόσωποι ἤλθον ἐπὶ ἐπισκεφθῶν τὸν συνταγματάρχην Ντεκουέν καὶ προσέδωσαν εἰς τὴν ἐξῆς δήλωσιν: « Ἡμεῖς, ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἀλβανικοῦ λαοῦ, ἐρχόμεθα διὰ νὰ δηλώσωμεν πρὸς τὸν ἐκπρόσωπον τῆς Γαλλίας, ὅτι ὁ Καζὰς τῆς Κορυτσᾶς μετὰ τῶν γύρω περιοχῶν ἀποτελεῖ εἰς τὸ ἐξῆς αὐτόνομον ἐπαρχίαν δικουμένην ὑπὸ Ἀλβανῶν ὑπαλλήλων. Ζητοῦμεν νὰ τεθῶμεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Γαλλικῶν ἀρχῶν ».

» Ἀνεκῆθεν ἄφημα τὸν λαὸν νὰ κάμῃ ὅ,τι ἐπιθυμῇ. Σὰς ἀνεφερον σχετικῶς. Δὲν εἶναι τῆς ἀρμοδιότητός μου νὰ ἀναμιχθῶ εἰς Ἑλληνικὸν ἐσωτερικὸν ζήτημα καὶ Βαλκανικὸν ὄμοιον. Ἡ Κορυτσά ἠθέλησε νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος καὶ τὸ ἐπέτυχεν. Ἐκτοτε βασιλεύει ἡ γαλήνη εἰς τὴν περιοχὴν. Ἐστρατολογήθησαν 500 τακτικοὶ χωροφύλακες καὶ προσφάτως ἠγωνίσθησαν καλῶς παρὰ τὸ πλευρόν τῶν δυνάμεών μας.

» Ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ μου καλύπτεται ὑπὸ οἰκονομίας ἀσφαλείας. Ὁ συνταγματάρχης Ντεκουέν, ἀφοῦ ἐκ τῶν ὑστέρων συνώψισεν εἰς ἀναφορὰν τὴν δημοσιογραφηθεῖσαν παρὰ τῶν κατοίκων τῆς Κορυτσᾶς κατάστασιν, δίκαια ἐκ στρατιωτικῆς ἐπόψεως τὸν περιωρισμένον αὐτὸν ἐδαφικὸν χώρον. Ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς, τῆς μόνης ποῦ με ἀπασχολεῖ, ἐκφράζω θαθεῖαν ἰκανοποίησιν διὰ τὴν κατάστασιν ».

Καὶ διὰ νὰ τερματίσω τὸ θέμα αὐτὸ, τὸ ὁποῖον ἦτο λίαν ἀπλοῦν, κρίνω ὀρθόν νὰ παραθέσω τὸ ἔγγραφο 8) 12 16, τὸ ὁποῖον συνώψισεν ἔν τιμὴ μέρῳ τὸν Χάρτην τῆς αὐτονομίας τῆς Κορυτσᾶς:

« Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ὑπαλλήλοι (Βασιλόφρονες ἢ Βενιζελικοί) πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῶν ἐκ τῆς Κορυτσᾶς καὶ τῆς περιοχῆς τῆς. Αἱ Γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἀναδείξουν τοὺς αὐτόχθονας ὑπαλλήλους. Θὰ ὀργανωθῇ τοπικὴ ἀστυνομία καὶ θὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ὑπαλλήλου ποῦ θὰ διοική τὴν περιοχὴν. Ὁ Γάλλος στρατιωτικὸς διοικητὴς θὰ ἔχη τὴν δι-

εύθυνσιν καὶ τὴν παρακολούθησιν, διοικητικὴν καὶ στρατιωτικὴν, ὅλου τοῦ ἐδαφικοῦ χώρου ».

(Σημ. Στυλ: Τὰ σχόλια περιπετεύουν, ἴδια ὡς πρὸς τὰς ἐριμνεῖας τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Σαρράγγ. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι «αὐτόχθονες» ἦσαν κατ' αὐτὸν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ὅτι... ἄφημεν ἐλευθεροῦν τὸν πληθυσμὸν νὰ ἀποφασίξῃ περὶ τῆς τύχης του! Νὰ ἀποφασίξῃ πῶς ὅμως, ὅταν κατελύτο ἡ Ἑλληνικὴ ἐξουσία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κορυτσάν, διὰ νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἡσυχία εἰς τὸ πλευρόν τοῦ Σαρράγγ. Εἰς τὴν Βόρ. Ἠπειρὸν ὁ ἀγὼν διὰ τὴν Ἐνωσιν δὲν ἤρπεν εἰς τοὺς Γάλλους, καὶ διότι ἦτο ἀγὼν καὶ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ ἐπιεισόδια εἰς τὴν ἄκρην τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου, καὶ διότι ἐγένετο διὰ τὴν Ἐνωσιν, ἡ ὁποία θὰ ἐπεξέτεινε τὴν Ἑλλάδα).

183 ο ν

Ἐνῷ αὐτὰ διεδραματίζοντο πρὸς τὰ ἀριστερὰ μου ἢ κατάστασις ἤλλαξε καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ μου εἰς τὸν Ἄθωνα.

Ἡ μοναχικὴ δημοκρατία ἡ ὁποία ἦτο ἐγκατεστημένη εἰς τὸν ἴσθμὸν τοῦ Ἄθωνος, ἀπολύτως ὑποτέταγμένη ὡς πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς εἰς τὴν πόλιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν, μὴ εἶχε σημειωθῇ ὡς τὸ κρησφύγετον λιποτακτῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ συγκροτήσῃ ὁ Βενιζέλος καὶ ἐξ ἄλλου θὰ περιελάμβανεν ὅπωςδήποτε μονὰς αἱ ὁποῖαι ἐνίσχουν τὰ ἐχθρικά ὑποδρύχια. Ἐξ ἄλλου, ὑπῆρχε καὶ σοβαρὰ διαμάχη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ρώσων ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἰδιοτύπου αὐτῆς πολιτείας.

Οἱ Ἕλληνες μετὰ 17 μονὰς τῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκάστη ἓνα ἐκπρόσωπον, ἦσαν κύριοι τῆς καταστάσεως εἰς τὸν Ἄθωνα, ἐνῷ οἱ Σέρβοι, οἱ Ρουμῶνοι, οἱ Ρῶσοι καὶ οἱ Βούλγαροὶ εἶχον μόνον ἀνὰ μίαν μονὴν καὶ ἓνα ἐκπρόσωπον εἰς τὸ συμβούλιον ποῦ διώκει τὸ « Ἅγιον Ὄρος ».

Ἄλλ' οἱ Ρῶσοι ἦσαν ἰσάριθμοι σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων. Ἄς προσθέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες κατηγοροῦν τοὺς Ρῶσους ὅτι ἤθελον νὰ μεταβάλουν τὸν Ἄθωνα εἰς ναυτικὴν βάση διὰ τῆς ὁποίας θὰ εἶχον πρόσθασιν εἰς τὴν Μεσόγειον. Οὐδέποτε ἠθέλησα νὰ ἀκούσω τοὺς ὑπαίτιμους ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ἠρκέσθην νὰ παρακαλέσω τὸ ναυτικὸν νὰ παρακολουθῇ τὰς κινήσεις τῶν μοναχῶν ὡς πρὸς τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν ὑποδρυχίων.

Ἐν τούτοις, οἱ Ρῶσοι εἶχον ἀποδύσασθαι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, εἶχον ἀγωνισθῆ παρὰ τὸ πλευρόν μας καὶ ὁ πρόξενος τῆς Ρωσίας

ἦλθε μίαν ἡμέραν νὰ μοῦ ζητήσῃ νὰ ἀποστείλω (εἰς τὴν Ἀθήνα) Γάλλο - Ρωσσικὸν ἀπόσπασμα διὰ νὰ μὴ ἀφήσωμεν ἐλευθεροῦν τὸ πεδίων εἰς τοὺς ἐχθροὺς μας. Συνέφωνησα εἰς τοῦτο.

Κατὰ τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1917 εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου ἐσημείωσα τὸ γεγονός: « Κατ' αἴτησιν τῆς Πετροῦπόλεως, διαδύσασθαι ὑπὸ τοῦ προξένου, διατάσσω 100 Ρώσους καὶ 50 Γάλλους ὑπὸ τῆς διαταγᾶς ὑπαξιωματικοῦ νὰ καταλάβουν τὸν Ἄθωνα. Ὁ ὑπαξιωματικὸς ἦτο καθηγητὴς τοῦ Διεθνέος Δικαίου, ἀνθρώπος μὲ ἀκριβῆ σκέψιν καὶ εὐρείαν ἀντίληψιν. Ἡμεῖς δέδοικος ὅτι ἡ λεπτοτάτης φύσεως ἀποστολὴ θὰ διεξήγετο ὑπὸ ἀριστον γνώστου. Δὲν ἔκαμα λάθος. Ἡ ἀπόδοσις ἐγένετο κατὰ τὴν 17ην Ἰανουαρίου (ἡμερησίαν ἀναφορᾶν ὑπ' ἀριθμ. 1214)3 τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας ».

Κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου, ἄνευ ἐπισημοῦ, ἔλθε πᾶσα συζήτησις περὶ τῆς κεραιήσου τοῦ Ἄθωνος. Οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀντάντ εἶχον ἐξωσθῆ καὶ ἠδυνάμην νὰ ἀναφέρω κατὰ τὴν 31ην (ἡμερησίαν ἀναφορᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1288) 3): « Εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος συνεκεντρώθησαν μέχρι στιγμῆς 485 τυφέκια πολεμικὰ καὶ 103.000 φυσίγγια ».

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπεμβάσεώς μας δὲν ἤρτησαν νὰ ἐκδηλωθῶν. Κατὰ τὴν 26ην Μαρτίου ἡ ἡμερησία ἀναφορὰ μου κατέληγεν ὡς ἐξῆς: « Ἐλαθὼν τηλεγράφημα διὰ τοῦ ὁποῖου πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Ἄθωνος ἔκαμε μεγάλην τελετὴν, ἀτηρηθῆ τὸν βασιλεῖα Κωνσταντίνον καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν » (· τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης).

(Σημ. Στυλ. Τὸσον αἱ πληροφορίες τοῦ Σαρράγγ περὶ τοῦ εἰδικοῦ νομικοῦ καθεστώτος τοῦ Ἄγιου Ὄρους ὅσον καὶ περὶ τῶν ἐκεῖ ἐνεργειῶν τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν ὑπὲρ τῶν Γερμανικῶν ὑποδρυχίων ἦσαν ἀνακριβέσταται. Ἐν τούτοις, τὸ Ἅγιον Ὄρος κατελήφθη καὶ τὸ Ἡγουμενοσυμβούλιον ἠναγκάσθη νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Ἑθνικὴν Ἀμυναν).

184 ο ν

Εἰς τὴν ἄλλην ἀκρὴν τοῦ μετώπου ἡ προσοχὴ μου εἰلκύσθη πρὸς τὴν Ἀλβανίαν, ἡ ὁποία ἐφαίνετο νὰ θέλῃ νὰ διαδραματίσῃ κάποιον ρόλον, ἐξ ἐπόψεως στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, εἴτε μετὰ τῶν Ἰταλῶν, εἴτε μετὰ τῶν Αὐστριακῶν . . .

Αἱ πτέρυγες ἔχουν πάντοτε μέγιστην σημασίαν, ἴδια ὅταν ἐπιδι-

ώκη κανείς πόλεμον ούχι χαρακωμάτων. Είχον εξασφαλίσει διά τής κατοχής τής Κορυτσάς τὸ ἀριστερόν άκρον μου καί εἶχα μεταβάλετον καζάν αὐτόν εἰς εἶδος ἀμυντικής πλαγιοφυλακῆς ὅπισθεν τῶν γραμμῶν μας, ἀλλ' ἐφαίνεται ὅτι οἱ Αὐστριακοὶ θά τὸν ὑπερφαλαγγίζον. Ἦδη ἀπὸ τῆς 3ης Φεβρουαρίου ἠμαγκάστην νά ἀναφέρω τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου: «Αὐστριακὴ δύναμις ὑπολογιζομένη εἰς ταξιαρχίαν κατέρχεται πρὸς Πόγραδετς κατὰ τὰς πληροφορίας πρῶκτορος. Τὸ ἴδιόν μας ἀπόσπασμα ἐκτείνεται μέχρι τῆς Παροδίας, εἰς ἀπόστασιν ἑπτὰ χιλιομέτρων Β.Δ. τῆς Κορυτσάς.»

Ἀφ' ἑτέρου ὑπῆρχον Ἴταλοὶ εἰς ὅλην τὴν νότιον Ἀλβανίαν με ἔδραν τῆς διοικήσεώς των τὸν Αὐλῶνα. Ἐπειδὴ οἱ Ἴταλοὶ ἦσαν συμμάχοί μας ἦτο λογικὸν νά ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐνέργειαν ἐπιχειρήσεως μετ' αὐτῶν, νά λησιμονήσωμεν τὰς μονιμῶς ἀγενεῖς πράξεις τοῦ προξενικοῦ ἀντιπροσώπου των εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ ὁποῖος, λόγου χάριν, με ἠπέιλει νά ἀφαιρέσῃ διὰ τῶν καραμπινιέρων ἀπὸ τὰ κοταπλέοντα πλοία πάντα σάκκον ἢ ἐγγράφον ἀπευθυνόμενον πρὸς αὐτόν. Ἐν μίᾳ λέξει ἠβέλησα νά σκεφθῶ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ζήτημα.

Ἦδη ἀπὸ τῆς 8ης Ἰανουαρίου καθυρίζοντο εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου αἱ γενόμεναι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀπόπειραι: «Σύνδεσμος δι' ἀεροπλάνων ἐπετεύχθη μετὰ τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων τοῦ Αὐλῶνος. Γάλλος ἀξιοματικὸς ἐκ Φλωρίνης προσγειώθη εἰς Ἀργυρόκαστρον. Ἐπειδιώχθη σύνδεσις τηλεγραφικὴ μετὰ Κορυτσάς καὶ Αὐλῶνος. Οἱ δύο σταθμοὶ ἦδη ἐπικοινωνήσαν.» Ἐπεβάλλετο νά ἀπακατασταθῇ τὸ ταχύτερον δυνατόν ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν Ἰταλῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγίων Σοράντα — Κορυτσάς. Μάλιστα, ὁ Λούδ Τζώρτζ με εἶχον ἀφήσει νά ἐλπίζω ὅτι ἐάν ἠνοιγετο ἡ ἐν λόγῳ ὁδός, ἦτο δυνατόν νά μοῦ ἀποσταλοῦν δι' αὐτῆς Βρετανικαὶ ἐπισχύσεις. Ὁμοίως, ἠδυνάμην νά ἐλπίζω ὅτι θά ἐλάμβανον διὰ τῆς ἄνω ὁδοῦ ἐπικοινωνίας τὰ 80 ἀεροπλάνα καὶ τὰ 500 φορτηγὰ αὐτοκίνητα, τὰ ὁποῖα ἐφέρετο ὅτι εἶχον καθλωθῆ εἰς Μασσαλίαν καὶ Τουλῶνα.

185 ο ν

Ἡ ἀνάγκη ὅπως συνδεθῶ μετὰ τῶν Ἰταλῶν πρὸς τοὺς Ἀγ. Σοράντα καὶ νά μὴ ἐπιτρέψω εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς νά ὑπερφαλαγγίσουν τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν μου, με ἔ-

καμε νά ἀποφασίσω τὴν χρησιμοποίησιν τῆς 76ης Μεραρχίας, ἡ ὁποία μόλις εἶχον ἀφίχθῃ ἐκ Γαλλίας, πρὸς δημιουργίαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κορυτσάς σαφούς καταστάσεως ἐκ στρατιωτικῆς ἐπιπέφως, ὥστε νά μοῦ εἶναι δυνατόν βραδύτερον νά ἀντιστρέψω τοὺς ρόλους, δηλαδὴ με ἠσφαλισμένην τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν μου νά ὑπερφαλαγγίσω τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν. Θά παρασιωπήσω τὴν σειρὰν τῶν ἀφιμαχιῶν αἱ ὁποῖαι διεξήγοντο εἰς ἀπόστασιν μερικῶν χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Κορυτσάς ἀπὸ τοῦ τέλους Ἰανουαρίου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν 15ην Φεβρουαρίου ἠδυνήθην νά τηλεγραφήσω, εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου, ὅτι ἡ 76η Μεραρχία ἐτερμάτιζε τὴν συγκέντρωσιν τῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κορυτσάς. Εἶχον διατηρήσει τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ εἶχον μεριμνήσει ὥστε νά ἀποσταλῇ μεραρχία, δηλαδὴ δύναμις ἐπιτρέπουσα τὴν δράσιν, καὶ μάλιστα ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν κατὰ τῶν ομάδων αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐξωνημέναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν τακτικῶν Αὐστριακῶν μονάδων αἱ ὁποῖαι εἶχον κατέλθει ἐκ Πόγραδετς.

Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἡ ὁδός ἐκ Κορυτσάς εἰς Ἀγ. Σοράντα, ἡ ὁποία εὐρίσκετο εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐχθρῶν, εἶχον διανοιγῆ (ἀναφορὰ τῆς 16ης, 17ης καὶ 18ης Φεβρουαρίου). Ὅλα ἐτελείωναν ὡς ἐξῆς: «Χθὲς τὸ 157ον Σύνταγμα ἐφθασεν εἰς Ἐρσέκαν, ταυτοχρόνως δὲ καὶ Ἰταλικὸν ἀπόσπασμα. Εὐρίσκονται ἐκεῖ, ἐπίσης, ὁ Ἰταλὸς συνταγματάρχης Ρότσι καὶ ὁ στρατηγὸς ντὲ Βασσάρ. Κατελάβαμεν ἐπίσης σειρὰν χωρίων εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ δρόμου. Οὐδεμίαν ἐχθρικὴν ἀντίστασιν. Ἡ ὁδός Κορυτσάς — Λιακοβικίου, ἐν μίᾳ λέξει, ἐξεκαθαρίσθη ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς.»

Ἐζήτησα, διὰ λόγους εὐγενείας ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Φερρέρο, ὁ ὁποῖος διώκει εἰς Αὐλῶνα, νά καταλάβω τὴν Ἐρσέκαν καὶ νά περιόρισω τὴν Ἰταλικὴν ζώνην μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ὀσσούμ (: Ἄψου). Εἶχον διεξαγάγει μόνος τὴν ἐπιχείρησιν. Ἐσκόπευα νά παραμείνω ἐκεῖ ὅπου ἦμουν. Κατὰ τὴν 21ην Φεβρουαρίου ἠρκέσθη, ἐπειδὴ δὲν ἐπεθύμουν νά δημιουργήσω ἐπιπεσόδια μετὰ συμμάχων, νά προσθέσω εἰς τὴν ἀναφορὰν μου: «Ἀντιθέτως πρὸς τὸ αἰτημά μου ὁ στρατηγὸς Φερρέρο μοῦ τηλεγραφεῖ: «Ἡ Ἐρσέκα πρέπει νά παραμείνῃ ὑπὸ τὴν κατοχὴν Ἰταλικῶν δυνάμεων.» Ἐπειδὴ ἀγνοῶ τί ἔχει ἀποφασισθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος, ἔδωσα διαταγὴν εἰς τὰς Γαλλικὰς δυνάμεις νά ὑποχωρήσουν πέραν τοῦ ποταμοῦ Βόντικα

(Ἄψου), ὁ ὁποῖος θά ἀποτελέσῃ τὰ ὄριά μας.»

Καὶ δὲν ἦτο μόνον αὐτὸ. Ὁ στρατηγὸς Πεττίπι μοῦ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νά καθιδρύσῃ εἰς τὴν Κορυτσάν πομπὸν ἀσυρμάτου διὰ νά ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ Αὐλῶνος. Ἠρνήθη. Ἐτέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου, ἐνῶ ὁ στρατηγὸς Φερρέρο ἦτο ἀνεξάρτητος.

Ἐξ ἄλλου, καίτοι οἱ Ἴταλοὶ, χάρις εἰς τὴν 76ην Γαλλικὴν Μεραρχίαν, εἶχον σταθεροποιήσει τὴν θέσιν των εἰς τὴν Ἀλβανίαν, δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νά διατηρῶσιν ἀκλονήτους τὰς θέσεις των εἰς αὐτὸ τὸ μέτωπον. Οἱ Γερμανοὶ εἶχον ἐπιτεθῆ ἐναντίον αὐτῶν κατὰ τὴν 12ην Φεβρουαρίου εἰς τὸν τομέα τὸν ὁποῖον εἶχον ἐπιλέξει οἱ Ἴταλοὶ, δηλαδὴ εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (ὕψωμα 1050). Κατὰ τὴν 15ην ἡ τοπικὴ αὐτῆ ἐπιχείρησις εἶχε τερματισθῆ. Παρὰ τὰς ποικίλας ἀντεπιθέσεις καὶ τὰς διακυμάνσεις τοῦ ἀγῶνος τὸ ὕψωμα 1050 ἐχάθη. Κατὰ τὴν 28ην Φεβρουαρίου ἀπόπειρα ἀνακαταλήψεως αὐτοῦ δὲν ὠδήγησεν εἰς τὸ ἐπιδικαζόμενον ἀποτέλεσμα παρ' ὅλον ὅτι, ὡς φαίνεται, ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης 400 Ἴταλοὶ.

Θά ἐπεθύμουν νά ἐπιχειρήσουν οἱ Ἴταλοὶ μὲν προσπάθειαν, ἀλλ' ἦμουν ἀναγκασμένος νά διαπιστώσω ὅτι δὲν ἠδυνάμην νά βασισθῶ εἰμὴ ἐπὶ τῶν ἰδικῶν μας μονάδων διὰ νά διεξαγάγω τὰς ἐπιχειρήσεις μέχρι τῆς ἀνοίξεως.

186 ο ν

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν εἶχα καταστρώσει διὰ τὴν στιγμὴν ποῦ θά ἐπέτρεπεν ὁ καιρὸς σχέδιον ἐπιχειρήσεων μετὰ τῶν ὀκτῶ Γαλλικῶν μεραρχιῶν ποῦ θά διέθετον. Πράγματι ἡ 76η καὶ ἡ 30η Μεραρχία εἶχον προστεθῆ εἰς τὰς τέσσαρας ἀρχικὰς καὶ ἐσχηματίσθη ἡ 11η Ἀποικιακὴ Μεραρχία με πυρῆμα τὸ 2ον Σύνταγμα Ζουάβων καὶ με ἄλλα ἀποικιακὰ συντάγματα ἀποσταλέντα εἰς ἐνίσχυσιν ἡμῶν.

Εἰς τὸ σχέδιον αὐτὸ προεβλέπετο κατ' ἀρχάς κίνησις τῆς 76ης Μεραρχίας ἡ ὁποία εἶχε λύσει τὸ ζήτημα τῆς Κορυτσάς. Αὕτη ἐπρόκειτο νά ἀνέλθῃ παρὰ τὴν δυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης Πρέσπας καὶ νά ἀπειλήσῃ τὴν ἐχθρικὴν ἄκρον δεξιὰν πτέρυγα. Ὁ στρατηγὸς Γκροσεττέ, ὁ ὁποῖος εἶχε τελικῶς τοποθετηθῆ ὡς διοικητῆς τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς κατ' Ἰανουαρίου (: 1917), ἐπεθύμει — καὶ ἦτο εὐνόητον — πρὶν ἢ ἀποδοθῆ εἰς γενικὴν προσπάθειαν,

να ελευθερωθῆ κάπως εἰς τὴν περιοχήν τοῦ Μοναστηρίου. Διὰ τοῦτο, κατὰ Μάρτιον 1917, ἐγένετο σειρά τοπικῶν καὶ προκαταρκτικῶν τῆς γενικῆς ἐπιθέσεως ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγάν μας ἀπὸ τῆς λίμνης Πρέσπας μέχρι τῆς Τσέρνα.

Ὁ στρατηγὸς ντὲ Βασσάρ, ὁ ὁποῖος διώκει τὴν 76ην Μεραρχίαν, ἔφερε τὸν βαθμὸν τοῦ ταξίαρχου ἤδη πρὸ τοῦ πολέμου, εἶχε μετὰσχει τοῦ μικτοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου μετὰ μακρὰν ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Γενικῷ Ἐπιτελείῳ Στρατοῦ. Ἐξεπλάγην, ἐν ᾧφει τῶν παραδόξων προαγωγῶν τῶν συναδέλφων του, ἐκ τοῦ ὅτι παρέμενεν ἀκόμη ἀπλοῦς ταξίαρχος. Ἡ ἐπιθέσις τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε νὰ διευθύνῃ εἰς τὰς ὄχθας τῆς Πρέσπας μου, ἐδῶσε, δυστυχῶς, τὴν ἐξήγησιν διὰ τὴν στασιμότητά του. Κατὰ τὴν 12ην Μαρτίου ἤρχισαν αἱ ἐπιχειρήσεις: «Ἡρξισα πολεμικὴν δρᾶσιν δυτικῶς τῆς λίμνης Πρέσπας. Ἐνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν χιόνων ἡ πρόοδος εἶναι βραδυτάτη. Ἐν τούτοις, ἡχημαλωτίσθησαν 22 Σάξονες Κυνηγοὶ καὶ κατελήφθησαν δύο πολυβόλα. Οἱ Αὐστριακοὶ καὶ οἱ κομιτατζήδες ἐπετέθησαν μετὰξὺ τῆς λίμνης Πρέσπας καὶ τοῦ Μααίικ». (Ἐναφορὰ ὑπ' ἀριθμ. 557)3 τῆς 13ης Μαρτίου). Ἐντιθέτως, τὸ ἐχθρικὸν ἀνακοινωθέν τῆς 14ης Μαρτίου διεκήρτυε νίκην. Ἦτο ψευδές. Παρὰ τὰς ὁδηγίας μου εἶχεν ἐπιχειρηθῆ κυκλωτικὴ κίνησις καὶ κατὰ τὴν 14ην ὁ στρατηγὸς ντὲ Βασσάρ διέταξεν ἔνεκα τῆς κακοκαιρίας τὴν καταπαύσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν τεσσάρων ταγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ χιὼν καὶ ἡ ἐχθρική ἀντίστασις πάρημποδίσαν κατὰ τὰς ἐπομένους ἡμέρας πᾶσαν σοβαρὰν πρόοδον. Διέταξα τὴν ἀναστολήν τῆς ἐν λόγῳ ἐπιθέσεως (Ἡμερησία Ἐναφορὰ τῆς 19ης Μαρτίου). Ἀπὸ τῆς 12ης τοῦ μηνὸς ἤδη, εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ ἐπέμβω προσωπικῶς ἐπὶ τόπου, ὅπου εἶχον μεταβῆ, διὰ νὰ ἀναγκάσω τὸ Γαλλικὸν πυροβολικὸν νὰ πολεμήσῃ. Ἐναντι δύο ταγμάτων καὶ μίας ὄρεινῆς πυροβολαρχίας τῶν Αὐστριακῶν ἡ 76η Μεραρχία εἶχεν ἀναπτύξει δύο τάγματα ἐνῶ τὸ πυροβολικὸν τῆς ἐμάχου μακρὰν, σχεδὸν ἐκτὸς πεδίου ἐπαφῆς. Ἄλλὰ διετίθεντο, ἂν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη μου, ἐννέα πυροβολαρχί-

αι τῶν 65 ἢ 75 καὶ μόρα τῶν 120. Εὐκόλως ἀντελήφθη ὅτι ὁ στρατηγὸς ντὲ Βασσάρ δὲν εἶχεν ἰδεῶν τοῦ ὄρεινου πολέμου, δὲν ἐγνώριζε τίποτε περὶ τοῦ τρόπου χρησιμοποίησεως τοῦ ὄρεινου πυροβολικοῦ, σχεδὸν τίποτε περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ πεδινοῦ πυροβολικοῦ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ πεζικὸν καὶ τὴν διεξαγωγὴν ἐλιγμῶν εἰς μὴ στατικὸν πόλεμον, καὶ ὅτι, τέλος, κατ' αὐτὸν τὸ πεζικὸν ἔπρεπε, νὰ χρησιμοποιηθῆι μὲ τό... σταγονόμετρον!

187ον

Εἴθισται εἰς τὴν Γαλλίαν ὅταν κάποιος ἀνώτερος ἀξιωματικὸς ἢ στρατηγὸς ἐπανερχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν νὰ λέγεται ὅτι οὐδὲν γνωρίζει. Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ, μετὰ περὶ σποτέρων λόγων, τὸ ἀντίθετον δι' ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀξιωματικῶν ἀφικθέντων ἐκ Γαλλίας, οἱ ὁποῖοι, μετατιθέμενοι αἰφνιδίως εἰς πεδίου πολέμου διεξαγομένου δι' ἐλιγμῶν, αἰσθάνονται πρὸς στιγμὴν χαμένοι καὶ ἔχουν ἀνάγκην ὑποστηρίξεως. Χαρακώματα σχηματίζοντα γραμμὴν μήκους 1.500 ἕως 2.000 μέτρων, σειρά προχωμάτων ἢ διαδοχικαὶ γραμμαὶ, πολυάριθμον πυροβολικόν, τηλεφῶνα καὶ τηλεγράφους συνδέοντα πανταχόθεν σημεῖον ὅπου ἐγκαθίσταται καλῶς προφυλασσόμενον καὶ «παρηλλαγμένον» κέντρον διοικήσεως, κατὰ ταῦτα δὲν ἀπήτουν βεβαίως αὐτὰ πού ἀπαιτεῖ σκληρότητα εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ παλαιὰ Γαλλικὴ τακτικὴ τῶν πορειῶν, ἀντιστρόφων πορειῶν, ἀψιμαχιῶν, προωθημένων εἰς βάθος ἐπιθέσεων, ἀνευ δυνατοῦτος ἐνισχύσεως ὡς εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρὸς τὸ μέτωπον τοῦ Μοναστηρίου σειρά τοπικῶν ἐνεργειῶν, ἀχθειῶν μὲ ὀρμὴν, ἐπέτρεψαν κάποια κέρδη. Ἦδη ἀπὸ τῆς 16ης Μαρτίου αἱ ἐπιθέσεις διεδέχοντο τὰ τολμήματα. Κατὰ τὴν 19ην Μαρτίου, ἡμέραν παύσεως τῆς ἐπιθέσεως πρὸς τὴν λίμνην Πρέσπας ἀνεφέρουν ὅτι εἶχομεν συλλάβει 1.450 αἰχμαλώτους. Κατὰ τὴν 20ην ὁ ἐχθρὸς ἀνασυνετάχθη καὶ ἀντεπετέθη. Κατὰ τὴν 24ην διεπίτωσα εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου: «Παρὰ τὸ ἐχθρικὸν ἀνακοινωθέν, ἐπραγματοποιήσαμεν καὶ διατηροῦμεν σοβαρὰ κέρδη εἰς τὴν ζώνην Μοναστηρίου».

Κατὰ τὴν 27ην ἐσημείωσα ὅτι τελικῶς εἶχομεν συλλάβει 2.104 αἰχμαλώτους. Κατὰ βάθος, αἱ ἐπιθέσεις μας εἶχον ἐπιτύχει, ἀλλ' ὁ ἐπιδικώμενος σκοπός, ἡ κάτα-

κίστρωσις τοῦ Μοναστηρίου», δὲν εἶχεν ἐπιτευχθῆ. Θὰ ἐκρείαζετο ἡ συνέχισις τῆς ἀσκήσεως πιέσεως, ἡ ἐμπλοκὴ εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν νέων δυνάμεων, ἐνῶ ἡ ἀληθὴς ἐπιθέσις θὰ ἐγένετο εἰς ἕτερον τομέα καὶ εἰς μεταγενεστέρων χρονικὴν στιγμὴν: ἐκρείαζετο νὰ κρατηθοῦν ἐν ἐφεδρείᾳ, αἱ ἀναγκαῖαι δυνάμεις.

24. Τὸ τέλος μίας βασιλείας (Δέβριος 1916 - Ἰούλιος 1917).

Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶχεν ὑποταγῆ —χωρὶς νὰ ὑποταγῆ.

Διὰ νὰ ἀπελευθερώσωμεν τὰς δυνάμεις μας ἀπὸ πᾶσαν μέριμναν περὶ τῶν κώτων τῶν (Σημ. Συντ. Πάλιν τὰ «κῶτα τοῦ Σαρραΐγ»!), ᾤφειλεν οὗτος (: ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος) νὰ ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας εἶχε συγκεντρώσει εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ νὰ διοχετεύσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ μέγιστον μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ἐγνώριζεν ὅτι οἱ Σίμμοιχαὶ δὲν ἦσαν σύμφωνοι περὶ τοῦ ἐπιβλητέου εἰς τὴν Ἑλλάδα καθεστάτος, ὅτι ὁ ἀποκλεισμός μας ἦτο ἀνενεργός. Ὅλα συναμίζοντο δι' αὐτὸν εἰς τὴν προσπάθειαν ἐξαπατήσεώς μας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν εὐκαιρίας πρὸς ἐπανάλημιν πανουργίας ἀναλόγου ἐκείνης πού εἶχεν ἀποδώσει κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1916.

Μόλις ἀνέλαβε καθήκοντα εἰς τὸ ὑπουργεῖον (: Στρατιωτικῶν) ὁ στρατηγὸς Λυκαῖτι, προσεπάθησα νὰ θέσω σαφῶς τὸ θέμα τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλίας πρὸς ἐξασφάλισιν ἀνευ ἀμφισθητήσεων τῶν κώτων τῶν στρατοῦ. Ἄλλα, κατὰ τὴν 2ον Ἰανουαρίου 1917 ὑπουργικὸν τηλεγράφημα ὑπὸ στοιχεῖα 51D)S διηκρινίσει ὅτι οὐδεμία ἐπιχειρήσις κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιτρέπετο νὰ ἀναληφθῆ ἀνευ τῆς ἀδείας τῶν δύο κυβερνήσεων (Σημ. Συντ. Ἐμνοεῖται τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας). Λόγῳ τοῦ ἰδιαίτερου ἠνδιαιρέτου τοῦ κειμένου τούτου παραθέτομεν αὐτὸ ὡς ἐδημοσιευθῆ εἰς τὸ παράρτημα τοῦ ἔργου τοῦ Σαρραΐγ:

«Ἐν ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν πρὸς στρατηγὸν Σαρραΐγ. 51D)S (2 Ἰανουαρίου 1917).

»1ον. Ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις αἰτεῖται ἐπισημῶς ὅπως οὐδεμία ἐπιχειρήσις μὲ κατεῦθυσιν πρὸς Λάρισσαν ἀναληφθῆ ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας.

»2ον. Συνεφωνήθη κατὰ τὴν διάσκεψιν τῆς 27ης Δεκεμβρίου εἰς Λονδίνον, ὅτι οὐδεμία ἐπιχειρήσις θὰ ἀναληφθῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀνευ τῆς προτέρως συμφωνοῦ γνώμης τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως.

188 ο'ν

Και τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν κατέληγεν ὡς ἀκολούθως, ἀποκλείον τὴν ἀνάληψιν οἰασθῆποτε στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος:

«3ον. Συνεπῶς, πρέπει νὰ καταστή νηπιόν, ὡς ἐγκωστοποίησεν αὐτὸ ἤδη εἰς Λονδίον ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις, ὅτι ἡ συγκέντρωσις εἰς Κοζάνην ἀποτελεῖ μόνον μέτρον ἀναγκαίας προνοίας πρὸς ἀντιμετώπισιν παντὸς ἐνδεχομένου χωρὶς νὰ ἀποτελῇ πρόκριμα περὶ ἐπιχειρήσεως τινος κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ἀναλάβετε ἀνευ τῆς ἀδείας τῶν δύο κυβερνήσεων».

Ἡ τοιαύτη Ἀγγλικὴ ἀπαίτησις πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου Ε', ὁ ὁποῖος δὲν ἤθελε νὰ ὑποστῇ ταπεινώσιν, ὁ ἐξάδελφός του βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γενικὴν, συνεχῆ καὶ ἀμείωτον ἀντίθεσιν τοῦ στρατηγοῦ Ρόμπαρσον κατὰ τῆς ἐκστρατείας εἰς τὴν Βαλκανικὴν).

Ἡ Διάσκεψις τῆς Ρώμης διετήρησεν αὐτὸ τὸ καθεστῶς. Ἐτηλεγράφησα, λοιπόν, ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς ληφθείσας ὁδηγίας, θὰ ἀνέμενον νὰ δεχθῶ Ἑλληνικὴν ἐπίθεσιν εἰς τὴν οὐδετέραν ζώνην. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπλοκὴ συνεχίζεται.

Σημειῶ, ἐκ τυχαίας συλλογῆς τῶν ἡμερησίων ἀναφορῶν μου, σειρὰν ἐπισημοῦν τὰ ὁποῖα ἀπεδείκνυν τὴν αἰωνίαν θολιότητα τοῦ Κωνσταντῖνου ἢ τῶν ὁπαδῶν του:

«Στρατιῶται ἀνεκλήθησαν ἐκ Πελοποννήσου ὑπὸ τὸ πρόσημα ἐνισχύσεως τῆς Χωροφυλακῆς» (9)1). «Οἱ Ἕλληνες ἀπέστειλαν ἐν τάγμα 1.000 χωροφυλάκων εἰς Λάρισαν καὶ ἐνεσωμάτωνων, εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν, πολυαριθμούς στρατιώτας εἰς ἄλλας μονάδας Χωροφυλακῆς». (20)1).

«Τὰ φυλάκια προκαλύψεως κατὰ μήκος τῆς οὐδετέρας ζώνης, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἔχουν καταργηθῆ, ἔχουν ἀναληφθῆ ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς» (27)1). «Οἱ σταθμοὶ Χωροφυλακῆς εἰς Θεσσαλίαν προσρίζονται διὰ νὰ δεχθοῦν ἐφέδρους» (9)2) «καὶ ἔχουν τὴν σχετικὴν συγκρότησιν. Εἰς Λάρισαν εὐρίσκονται ἀξιωματικοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν ἔπρεπε νὰ εὐρίσκωνται ἐκεῖ» (21)2), «πρόκειται νὰ πλαισιώσων τοὺς ἐφέδρους. Πλήθος ἀδειοῦχων κινουῦνται ἐκ Πελοποννήσου πρὸς Θεσσαλίαν» (25)2).

«Ὅταν ἀναγκάζονται Ἑλληνικαὶ δυνάμεις νὰ ἐκκενώσων τὴν Θεσσαλίαν, ὀργανοῦνται ὁμάδες ὑπὲρ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ οἱ στρατιῶται ἐντάσσονται εἰς αὐτὰς» (5)2). «Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ δὲν παρδίδουν τὰ ὅπλα» (25)2). «Αἱ ὁμάδες ταξιθεύουν με στρατιωτικὰ εἰσιτήρια καὶ ἀποκαλοῦνται ἀντεπαναστατικὰ σώματα» (5)4). «Τὸ ἐπίσημον ἔγγραφον διὰ τὴν ὀργάνωσιν αὐτῶν εὐρίσκεται εἰς χεῖρας μας». (14)4). «Ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου οἱ ἐλεγχθέντες ἄνδρες καὶ τὰ ὅπλα διέρχονται καὶ πάλιν πρὸς βορρᾶν τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου» (21)3). «Αἱ ἀδείαι χορηγοῦνται εἰς τοὺς ἡμίσεις ἄνδρας τῆς συνολικῆς δυνάμεως» (15)4). «Τὸ ἡμισυ τῶν ἀνδρῶν, τὰ δύο τρίτα τῶν ἀξιωματικῶν δὲν εὐρίσκονται πλέον εἰς τὴν Πελοπόννησον» (3)5).

Διεπίστωσα ὅτι: «εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὑπῆρχον 40 ἀποθηκαὶ τροφίμων διὰ 50.000 ἄνδρας ἐπὶ τρεῖς μῆνας» (4)4), ἐνῶ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις διεμαρτύρετο ὅτι εἶχεν ἐκδηλωθῆ λιμὸς. «Ἦδη ἀπὸ τῆς 23ης Ἰανουαρίου (εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορᾶν μου) εἶχον ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῶν ἀρμοδιῶν ἐπὶ τοῦ θέματος: «Δὲν ἀρκεῖ νὰ βλέπωμεν ὅτι εἰς Ἀθήνας καὶ Πειραῖα τὸ ψωμί εἶναι ἐπιτήδες μαῦρον καὶ κακόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν καὶ νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἰς Ἑθῆας εἶναι ἀφθονον καὶ λευκόν. Ἐὰν ὑπάρχη εἰς Ἀττικὴν σπάνις τροφίμων αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὴν βασιλικὴν κυβέρνησιν ἢ ὁποῖα συνέσωρρευσε προμηθείας εἰς τὸν βορρᾶν, με εὐνόητον σκοπόν».

189 ο'ν

Ἀπὸ τὰς προαναφερθείσας σημειώσεις τοῦ στρατηγοῦ Σαρράγι προκύπτει, ὅτι οὗτος ἐπίστευεν ὅτι οἱ Γάλλοι ἐδόθηον τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ των καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις σκοπίμως ἀπεστέρει τοῦ ἄρτου τὸν Ἀθηναϊκὸν λαόν, διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ! Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι αἱ ἀφέλεις σκέψεις αὐταί, αἱ ὁποῖαι ἐπήγαγον ἐκ τοῦ μονίμου φόβου τοῦ Σαρράγι περὶ διμετώπου ἀγῶνος, εἰσηκούοντο εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ διέθετον τὴν κυβέρνησιν, ἢ μάλλον τὰς διαδοχικὰς κυβερνήσεις αὐτῆς, ἐχθρικῶς κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Αὐτὰ ἀνεβάνουν ἀμέσως — ἢ σχεδὸν ἀμέσως — μετὰ τὰ τραγικὰ «Νοεμβριανά» τὰ ὁποῖα εἶχον κλονίσαι οὐσιαστικῶς τὸν θρόνον τοῦ Κωνσταντῖνου. Καὶ ἡ ἐξηγησις εἶναι ἀπλή. Ἐως τότε ἡ Ἀγγλία ἦτο ἐφεκτικὴ ἐναντι αὐτοῦ λόγῳ καὶ τῆς συγγενείας τοῦ Γεωργίου Ε' πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἀλλὰ κατὰ τὰ «Νοεμβριανά» τὰς με-

γαλειτέρας ἀπωλείας ὑπέστησαν τὰ Βρετανικὰ ἀγῆματα με ἀποτελέσματα νὰ παγώσωον τελείως αἱ σχέσεις τῶν δύο βασιλέων.

Ὡς εὐστόχως — ἐσημείωσεν ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Ἄλαν Πάλμερ, εἰς τὸ μνημονευθῆν ἔργον του «Οἱ κηπουροὶ τῆς Θεσσαλονίκης» («Τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Διχασμὸς», ἐκδ. Μπεργαδῆ): «Οὐχ ἦπτον, ὅμως, οἱ Σύμμαχοι ἐξηκολούθησαν νὰ ἐπιδικῶον τὴν ἀπαφῆν ἐμφυλίου πολέμου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατέβαλον κόπους διὰ νὰ διατηρήσωον ἔν οὐδέτερον φράγμα διὰ τῆς βορείου Θεσσαλίας διὰ νὰ κατιστήσωον ἀδύνατον εἰς τοὺς Βενιζελικούς τὰς πολεμήσωον, μεταξύ των εἰς τὰ μετόπισθεν τῆς Στρατιᾶς τῆς Μακεδονίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὁ Κωνσταντῖνος παρέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου του ἀλλ' εἰς τὰ ὅμματα τοῦ Βρετανικοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ κοινοῦ — καὶ ἀκόμη περισσότερο εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων των — ἦτο ἐν πρόσωπον ὅχι ὀλιγώτερον μισητὸν ἀπὸ τὸν αὐτοκρατορικὸν γυναικάδελφόν του εἰς τὸ Βερολίνον. Παραδόξως, ὁ Νταρτζὶ ντὺ Φουρνέ, μετὰ τὴν ἀριστοκρατικὴν του ἐπιείκειαν ἐναντι μιᾶς ἐστεμμένης κεφαλῆς, εἶχε καταφέρει κατὰ τῆς μοναρχικῆς ἰδέας πολὺ φωνικώτερον κτύπημα ἀπὸ ὅ,τι εἶχεν αὐτὴ ὑποστῆ ἀπὸ οἰανδήποτε μηχανορραφίαν τοῦ ἐρυθροῦ δημοκράτου» τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ κομμουνισμοὶ περὶ τοῦ Ζαπτείου ἐξηκολούθησαν ν' ἀντηχοῦν διὰ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ πολλὰ ἀκόμη ἔτη».

Αὐτὰ ἐσημείωσεν ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς ὡς ἀποδίδοντα τὴν γενικὴν διάθεσιν τὴν ὁποίαν ὑπεδαύλιζεν ὅσον περισσότερο ἠδύνατο ὁ στρατηγὸς Σαρράγι, ὁ κατὰ τὸν Ἄλαν Πάλμερ ἐκτενέστερος δημοκράτης («καθ' ὑπερβολὴν, θεαίως, ὡς παλαιὸς ριζοσπαστικός) τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Σαρράγι:

«Σειρὰ ὄπλων ἀνεκαλύφθησαν εἰς Ἀθήνας καὶ περὶχωρα» (4)5, 5)5). Κατὰ τὴν 28ην Μαΐου εὐρίσκοντο ἀκόμη εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων πυροβόλα καὶ πολυβόλα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἔχουν παραδοθῆ τὸ ἀργότερον μέχρι τῆς 18ης Φεβρουαρίου.

Εἶναι περιπτὸν νὰ ἐπιμείνωμεν φάινεται ἐν τούτοις ἀναγκαῖον νὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι αἱ ἀκταὶ τῆς Διῶρυγος τῆς Κορίνθου εἶχον ὑπονομηθῆ διὰ δυναμίτιδος διὰ νὰ ἐπιτρέπεται καθ' ὅλον τὸ μήκος αὐτῆς ἡ διέλευσις τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ ταυτοχρόνως νὰ παρεμποδίζεται ἡ διόδος τῶν πλοίων μας, ὅτι ἐδὼν τὸ πυ-

ροδολικόν καί αἱ δι' ἰδίαν μέσων μετακινούμεναι μονάδες εἶχον συγκεντρωθῆ περίξ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, διὰ νά προελάσουν.

Ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς χθεσινῆς συνεχείας, τηλεγράφημα τοῦ Γαλλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀνεφέρθη ὡς Ἀγγλικό.

190 ὀν

Τὰ μνημονευθέντα γεγονότα μοῦ ἐγνωστοποιήσαν μόνον χάρις εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἐπὶ τούτῳ δημιουργηθέντος ἐλέγχου. Ἀλλὰ πόσα ἐπεισόδια πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Συνεχῶς ὁ Βρετανικὸς στρατιωτικὸς ἐλεγχος, καὶ κυρίως ὁ στρατηγὸς Φίλιπς, ἐπέδωκε νά μειώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν προσπαθειῶν ἐξαπατήσεως. Αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Μίλν ἤρχετο ἐνίοτε κατὰ διαπαγὴν νά μοῦ ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τῆς Ἑλλάδος (ἀναφορὰ ὑπ' ἀριθμ. 1222)3 τῆς 19ης Ἰανουαρίου. Πρέπει ἐξ ἄλλου νά ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ ὁ ἡμέτερος στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Μπουσκιέ συνέχισε νά εἶναι ὁ ἐκφραστής τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου (ἡμερησίᾳ ἀναφορὰ τῆς 24ης Ἰανουαρίου). Ἐπειδὴ εἶχεν ἄλλοτε χρηματίσει μέλος Γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἀποκτήσει Ἑλληνικὰς συνθεσίας. Συνεζήτηε ἀτερμόνως μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξηπατάτο.

Πλὴν τοῦ στρατηγοῦ Μπρακέ, ὁ ὁποῖος παρέμεινε πάντοτε Γάλλος καὶ στρατιωτικὸς, δὲν ὑπάρχει ἀξιωματικὸς μέλος τῶν παλαιῶν στρατιωτικῶν ἀποστολῶν ὁ ὁποῖος νά μὴ ἐνθυμῆται τὰς κλασσικὰς σπουδὰς τῶν ἐγγύζων τῆν Γῆν τῆς Ἑλλάδος, ἐν συνεχείᾳ δέ καὶ τὴν Ἑλλάδα τοῦ Βασιλεῶς Γεωργίου καὶ συνεπῶς νά μὴ καθίσταται ἀσυναϊδίως ὑποστηρικτὴς τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς, δηλαδὴ τῆς Γερμανικῆς.

Τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Θεοτόκη τὰ ὁποῖα ἀπεκρυπτογραφήθησαν ἀποδεικνύουν τοῦτο πλήρως. Ὑπὸ ἡμεραμηνίαν 5 Δεκεμβρίου 1916 ἐτηλεγράφη ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων. «Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θά βοηθήσῃ σημαντικῶς τὴν Ἑλλάδα νά ἐγείρῃ, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διασκέψεως τῆς εἰρήνης, ἐδαφικὰς διεκδικήσεις. Αἱ ἐν λόγῳ διεκδικήσεις, ὡς εἶναι εὐλογον, θά ἡδύναντο νά εἶναι πολὺ σημαντικώτεροι ἐν περιπτώσει ἐνεργοῦ συμμετοχῆς παρ' ὅτι ἐν περιπτώσει ἀπλήξ, οὐδετερότητος».

Κατὰ τὴν 17ην Δεκεμβρίου ἐζητήθη παρὰ τοῦ Φάλκενχάουζεν (Γερμανοῦ πρῶν στρατιωτικοῦ ἀκόλουθου εἰς Ἀθήνας) νά μετα-

θῆ εἰς Πόγραβετς πρὸς ὄργανωσιν τῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων. Κατὰ τὴν 10ην Ἰανουαρίου εὐρίσκετο εἰς Λάρισσαν ὡς ἐσημείωσα εἰς τὴν ἀναφορὰν μου, ὡς ἀπεδείκνυε κρυπτογραφημένον τηλεγράφημα τῆς Βασιλείσεως Σοφίας, ἢ ὁποῖα ἐξέφραζε τὴν χαρὰν τῆς διὰ τὴν μετ' αὐτοῦ τηλεφωνικῆν ἐπικοινωνίαν.

Ὁ ὑποστράτηγος Κομποῦ, ἀξιωματικὸς μεγάλης στρατιωτικῆς ἀξίας, τὸν ὁποῖον εἶχον θέσει ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Διασυμμαχικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου, ἦτο, εὐτυχῶς, εὐθὺς καὶ πεισμων, ἀλλὰ καὶ εὐφύης. Ἐγνώριζε νά ἐπαναφέρῃ τὸν καθένα εἰς τὴν θέσιν του — συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Προσέφερεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Συμμάχων καὶ τῆς Γαλλίας ἀναμφισβητήτους ὑπηρεσίας ἀπὸ τὴν ἄχαριν καὶ δύσκολον θέσιν του, ἀπὸ τῆς ὁποίας μόνον προβλήματα καὶ ἐνοχλήσεις ἡδύνατο εἶναι ἀντιμετώπιση.

Σημ. Συντ.: Προκειμένου περὶ τῆς παροχῆς πληροφοριῶν, λίαν δυσμενῶν διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ τῶν Γαλλικῶν ἀρμοδιῶν ὑπηρεσιῶν εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» σημειοῦνται τὰ ἑξῆς:

«Αἱ (ἀνωτέρω) ὁμῶς, τὸσον δυσμενεῖς διὰ τὴν Ἑλλάδα κρίσει τοῦ Γαλλικοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῶν ἐκθέσεων τῆς ἀρμοδιᾶς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου μεταφορᾶς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον. Ἡ Διασυμμαχικὴ αὕτη Ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας ἡγεῖτο ὁ Γάλλος Στρατηγὸς Κομποῦ, ἐτέλει, κατόπιν ἀποφάσεως τῶν Συμμάχων ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Στρατηγείου Σαρραΐγ, ὅστις δὲν ἔπαυε νά ἐπηρεάζῃ ταύτην δυσμενῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς ἦτο ἐκπᾶκτως λεπτόν καὶ δυσχερές, καθ' ὅσον ἐκ τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἀποφάσεων αὐτῆς θά ἐξητράτο ἡ μελλοντικὴ διαμορφωσις σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Συμμάχων. Ἐπρεπεν ἐπομένως νά διακρίνεται ὑπὸ ἀπολύτου ἀμεροληψίας καὶ ἀταράχου ψυχραιμίας, συνεδαινεῖν ὁμῶς, τὸ ὅπως ἀντίθετον».

191 ὀν

Εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ συνεχίζεται ἡ ἀφήγησις περὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου καὶ τοῦ στρατηγοῦ Κομποῦ:

«Τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν Γαλλικόν

στράτον μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου ἐνεφοροῦντο ὑπὸ αἰσθημάτων φιλυποψίας, ἐπισχυομένης ὑπὸ τῶν πληροφοριῶν ὡς ἐλάμβανον τὸσον παρὰ τῆς ἐ-Αθῆναις ὑπὸ τῶν Ἀντιπλοίαρχων Ντέ Ροκεφέγυ Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν, ὅσον καὶ παρὰ τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ἐν Θεσσαλονικῆ Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἀμύνης».

Καὶ εἰς ἄλλο σημείον (σελ. 247) προστίθεται περὶ τοῦ Κομποῦ: «Οὗτος, ἐκ τῶν ἐμπίστων ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατηγείου Σαρραΐγ, ἦτο ἀπότομος, βίαιος καὶ ἀπολύτως προκατειλημμένος ἐναντι τῶν Ἑλλήνων, οὗς ἐθεώρει ὡς κακῆς πίστεως καὶ προσπαθοῦντας νά διαφύγωσι τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἐναντι τῶν Συμμάχων. Κατήγγειλε τὴν Ἑλλάδα ὡς παραβαίνουσαν τοὺς ὅρους τοῦ τηλεγραφοῦ (τῆς 26 Δεκεμβρίου 1916)8 Ἰανουαρίου 1917), ὑποστηρίζων ὅτι ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἡ μεταφορὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον ὑπῆρξε λίαν βραδεία, ἤδη αἱ μεταφερόμεναι μονάδες δὲν περιελάμβανον ὁλόκληρον τὴν δύναμιν τῶν. Ἐπὶ τούτῳ προκειμένου, διετείμετο ὅτι ἐχρησιμοποιούτου διάφορα μέσα, ὡς ἐνίσχυσις τῶν παρεμόντων βορείως τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου συνταγμάτων δι' ἀνδρῶν τῶν εἰς Πελοπόννησον ἀποχωρουσῶν μονάδων, διάθεσις εἰς τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ χωροφυλακῆν ὁλοκληρῶν τμημάτων τῶν μονάδων τούτων καὶ χαρήγησις προσωρινῶν ἀπολυτηρίων ἢ ἀδειῶν μακρᾶς διαρκείας εἰς μέρος τῶν ἀνδρῶν τῶν, οἵτινες παρέμεινον οὕτως ἐν πολιτικῇ περιβολῇ εἰς τὴν ἐκκενομένην χώραν ἐνθα ἠσχολοῦντο μετὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς ὑπὸ τῶν ἐπιστράτων συγκροτούμενης πολιτοφυλακῆς. Ἐπὶ πλέον, κατήγγειλεν, ὅτι ὄργανοῦντο ἀποθήκαι ὀπλῶν καὶ πολεμικοῦ ὕλικου, ἐντός ἰδιωτικῶν κτιρίων ἢ εἰς ὀρεινὰς κρύπτας καὶ ὅτι διὰ τούτων ἐξοπλίζοντο ἄτακτοι ὁμάδες ἀνταρτῶν, μὲ τὸν σκοπὸν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν συγκοινωνιῶν τῶν Συμμαχικῶν στρατευμάτων».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Συμμαχικοῦ Ἐλέγχου καταγεγραμμένων, τὸσον ὁ Στρατηγὸς Σαρραΐγ ὅσον καὶ τὸ Γαλλικὸν Στρατηγεῖον συνεπέρανον ὅτι ἡ Ἑλλάς προηπόμαζε μυστικὴν ἐπιστράτευσιν, ἥτις διὰ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν μελῶν τῶν μυστικῶν ἐπιστράτων, ἐκ τῶν συλλογῶν ἀποθηκῶν ὀπλῶν καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐνίσχυθείσης εἰς ἀνδρας χωροφυλακῆς καὶ τῶν ἐνόπλων ἀνταρτικῶν ὁμάδων, θά ἡδύνατο νά συγκεντρώσει 70.000 ἀνδρας. Ἐάν ταῦτα ἦσαν ἀληθῆ,

ήτο πρόδηλος ὁ κίνδυνος ὃν διέτρεχον τὰ κῆρα τῆς Στρατιάς 'Ανατολῆς, ἐκ τῆς ἐπιθέσεως μίας τόσοσ σημαντικῆς δυνάμεως, καθ' ἣν μάλιστα ἄρασαν αὐτὴ διεξῆγε σκληροῦς πρὸς τοὺς Γερμανοὺς - Βουλγάρους ἀγῶνας. Δι' ὃ καὶ ὁ Στρατηγός Σαρραΐγ συνεχῶς ἔκρουε τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου, ζητῶν μετὰ φορτικότητος παρὰ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως νὰ ληφθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀποφασιστικὰ μέτρα, ὡς τειοῦτα δὲ προέτεινε τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁμολογουμένως, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῆ ὡς ἀμερόληπτος ἢ ἀντιμετώπισις τῆς οὐσιαστικῆς ὑπὸ ἀσφικτικῶν κλιῶν διατελοῦσης Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῆς Βασιλείσης Σοφίας συγκεντροῦτο τὸ μῖσος τῶν Γαλλικῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι εἶχον φθάσει εἰς τὸ σωμαίσθημα αὐτὸ ἐκ φόβου καὶ ἀνασφαλείας διὰ τὴν μειονεκτικὴν θέσιν τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς, ἐναντι τῶν Βουλγαρικῶν δυνάμεων εἰς τὸ λίαν ἐπισηφάλες δι' αὐτοὺς Μακεδονικὸν Μέτωπον, ὅπου εἶχον ριθῆ εἰς ἀγῶνα χωρὶς μεγάλας ἐλπίδας ἐπιτυχίας.

1920

Ἐπειροῦ καὶ ἄς τοιοσθῆ ἴδια τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ὁ Σαρραΐγ καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν ἐκυριαρχοῦντο καὶ ἐκ πλέγματος ἐπαγγελματικῆς μειονεξίας, διότι εἶχον ἀπομακρυνθῆ ἐκ Γαλλίας ἀποδιεξήγετο ὁ μέγας ἀγὼν καὶ εὐρίσκοντο εἰς Ἑλλάδα, ἐν μεσῶ πληθυσμοῦ τῶν ὁποίων δι' ἀδεξίωσιν χειρισμῶν εἶχον καταστήσει ἐχθρῶν, στεροῦμενοι δυνάμεως πρὸς διεξαγωγὴν ἐπιθετικῶν πολέμων καὶ ἀποκτιήσεως δόξης, αἰσθηματος οἰκειῶν καὶ ἐπιβεβλημένου εἰς στρατιωτικῶν ζῶντα ὑπὸ μεγάλας παραδόσεις ὡς αἱ Γαλλικαί.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρραΐγ.
Πρὸ τῆς ἀδιακόπου σειράς παραινῶν, ἐπρεπε νὰ ληφθῶν μέτρα. Ἦθη κατὰ τὴν 18ην Ἰανουαρίου 1917 ἀπῆλθον καταφατικῶς (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 12183) εἰς αἴτημα τηλεγραφικῶς διατυπωθῆν πρὸς ἐπέμβασιν εἰς Εὐβοίαν καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἐκαλοῦμην νὰ λάθω θέσιν ἐναντι τοῦ θεματός τῆς Θεσσαλίας. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 12193 τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπέμεινα νὰ ληφθῆ ἀπόφασις. Πράγματι, δι' ἐμὲ ἡ καταστροφή τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Γερ-

μανικῆς πόλεως, προεῖχε τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς Σόφιας (Σημ. Σωμ. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη σχολίων, ὅταν διὰ τῆς φράσεως αὐτῆς διατυποῦται ὅλη ἡ πολιτικὴ τοῦ Σαρραΐγ!) Ἄφ' ἑτέρου, ἀφοῦ εἰς τὴν Ρώμην εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ μὴ ἀναληφθῆ δράσις κατὰ τῆς Ἑλλάδος, καθίστατο ἀπαραίτητον νὰ ἐνημερωθῶ διὰ νὰ μὴ τελῶ εἰς συνεχῆ κατάστασιν ὑποψίας.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ρουμανικῆς ὑποθέσεως μοῦ εἶχον φορτώσει ὅλας τὰς ἀνομιὰς καὶ Ρουμανικὸν ἐγγραφον, τὸ ὁποῖον μοῦ ἐκοινοποιήθη, με κατηγόρει περὶ τὴν περιήπτωσιν τῆς διοικήσεως ἀπειθαρχίας, χωρὶς νὰ ὑπάρξη ἀντίδρασις τῶν ἀνωτέρων μου.

Μήπως θὰ ἐπραγματοποιεῖτο μετὰ τὴν Ἀγγλίαν δευτέρα ἐκδοσις αὐτοῦ τοῦ παραμυθιοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τόσοσ χρόνου εἶχεν ἐκπονηθῆ εἰς τὸ Γαλλικὸν Στρατηγεῖον;

Αὐτὸ τὸ ὁποῖον συνέβη μετὰ τοὺς Σενεγαλέζους ἦτο ἀρκετὰ εὐγλωττον καὶ ἠδύνατο νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ πᾶσαν ὑπόθεσιν. Κατὰ τὴν 26ην Ἰανουαρίου, οἱ Παρίσιοι μοῦ ἀπέστειλαν τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 105)BS, διὰ νὰ φέξουν τὴν ἀποστολὴν τῶν Σενεγαλέζων ὡς φρουρὰς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου καὶ εἶχε προκαλέσει ἐνστάσιν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γνώμης τοῦ διοικητοῦ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν οὐδετέρων.

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθ. 2618)2 τῆς 27ης Ἰανουαρίου ἠδυνήθη εὐκόλως νὰ παρατηρήσω ὅτι εἶχον ἄπλῶς ἀποστείλει δέκα Σενεγαλέζους ὡς στρατιώτας - ἀγγελιαφόρους καὶ, δι' ἑτέρου τηλεγραφήματος τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὅτι δύο λόχοι Σενεγαλέζων εἶχον διευθυνθῆ εἰς Σαλαμίνα ὅχι δι' ἰδικῆς μου διαταγῆς ἀλλὰ τῶν Παρισίων.

Ἐξ ἄλλου προήρχοντο ἐκ Παρισίων πολυάριθμοι αἰτήσεις παροχῆς πληροφοριῶν. Ἄφ' ἀρχῆς τῶν ἐπιχειρήσεων εἶχον ἀποστείλει εἰς Γαλλίαν ἀριθμὸν ὑπόπτων, καταδικῶν καὶ ἀνεπιθύμητων. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονικῆς, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Γαλλίας ἐπέδωκον τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀτόμων αὐτῶν εἰς Ἑλλάδα, ἀγνωστοὶ τὸ παρελθόν, προβάλλοντες ἄλλοτε τὸ παράνομον τῶν συλλήψεων ἄλλοτε τὰ στοιχεῖα τῆς ἐνοχῆς κ.λπ... Δὲν ἠδύναμην νὰ παραμείνω ἀφωπλισμένον πρὸ τοιούτων ἐνεργειῶν, δηλ. πρὸ τῆς χρησιμοποίησεως πρὸς τοῦτο ὅλων τῶν ἐθνικότητων, ὅλων τῶν νομοθεσιῶν, ὡς καὶ τοῦ δικαίου τῆς συνθηκολογήσεως. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρασυρθῶ εἰς συζητήσεις ἐκτός το-

ποῦ καὶ χρόνου, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὰς ἐπικινδύνους συνθήκας ποῦ ἐτέλει ὁ στρατὸς μας.

1930

Δὲν ἠδύναμην νὰ παρακολουθῶ τὰς ἀτομικὰς ὑποθέσεις ποῦ ἠγείροντο ὑπὸ τῶν ἐν Παρισίῳ. Δὲν ἐπεθύμουν νὰ καταφύγω εἰς τὴν μέθοδον ἐξαναγκασμοῦ διὰ σωματικῶν ποινῶν, τῶν ἀγαπημένων τῶν Ἑλλήνων, τῶν Τούρκων καὶ τῶν Γερμανῶν ἀκόμη ὀλιγώτερον ἤβελον νὰ προβῶ εἰς ἐκτελέσεις διὰ γεγονότα μὴ ἀποδεδειγμένα νομικῶς. Ἀπεφάσισα, λοιπὸν, τὴν δημιουργίαν εἰς Μυτιλήνην στρατοπέδου συγκεντρώσεως πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ ἀποστολὴ ἀτόμων ἀπετέλει διοικητικὸν μέτρον. Ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα ἐξησφάλισα ἡσυχίαν καὶ ἡρεμίαν.

Ἐνῶ διεδέχοντο ἀλλάξιας αἱ πολιτικαὶ καὶ διπλωματικαὶ παγίδες, αἱ ὀργανωθεῖσαι ἀνταρτικαὶ ἀμάδες ἐπέδωκον νὰ παραδίσσων τὴν οὐδετέραν ζώνην μας (ἀναφορὰ τῆς 17ης Φεβρουαρίου) καὶ νὰ προωθηθοῦν πρὸς Κορυτσάν ὅπου ἡμεῖς ἐμπλεγμένους εἰς ἀγῶνα (22α Φεβρουαρίου). Πρὸς δυσμάς τῆς ἐν λόγῳ ζώνης περιπολία δώδεκα Σενεγαλέζων ὑπέστη αἰφνιδίασιν: οἱ δώδεκα Σενεγαλέζοι ποῦ τὴν ἀπετέλουν ἐσφαγιάσθησαν καὶ ἠκρωτηριάσθησαν (ἀναφορὰ τῆς 23ης Φεβρουαρίου). Ἀπῆλθον ἀμέσως εἰς τὴν πράξιν αὐτὴν (διὰ τῆς αὐτῆς ἀναφορᾶς) ὡς ἐξῆς: «Ἐδῶσα τὴν διαταγὴν ἐκτελέσεως παντός ἀνταρτοῦ συλλαβανόμενου καὶ φέρτοσ ὅπλα».

Πρὸ τῆς πιέσεως τῶν ἀνταρτικῶν ἀμάδων πρὸς τὴν οὐδετέραν ζώνην, κατήθυνα πρὸς Κοζάνην με προγεφύρωμα εἰς Γρεβενὰ δύο συντάγματα Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς. Ἐσχημάτισα ἐξ ἄλλου ἐλαφρὰν φάλαγγα ἐκ δύο ἀποικιακῶν ταγμάτων καὶ μίας ὀρεινῆς πυροβολαρχίας. Κατὰ τὴν 23ην ἔρριψα τὴν φάλαγγα ἐκ Κοζάνης εἰς Γρεβενὰ καὶ ἀνέφερα διὰ τηλεγραφήματος τῆς 4ης Μαρτίου τὰς προθέσεις μου: «Θὰ πραγματοποιηθῶ ἐπιδρομὴν πρὸς Κηπουργὸν νοτικῶς τῆς οὐδετέρας ζώνης διὰ νὰ ἀπαλλαγῶ τῶν ἀνταρτικῶν ἀμάδων ποῦ με ταλαιπωροῦν δυτικῶς τῶν Γρεβενῶν διὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν εἰς τὴν οὐδετέραν ζώνην».

Μὴ ἐπιθυμῶν νὰ θέσω τὴν κυβερνήσιν εἰς δυσμενῆ θέσιν ἐναντι τῆς Ἀγγλίας ἀνέμεινα ἀκόμη μερικὰς ἡμέρας ἀλλὰ κατὰ τὴν 16ην Μαρτίου ἐτερομάτισα ὡς ἐξῆς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου: «Αἱ ἀνταρτικαὶ ἀμάδες πλησιάζουν συνεχῶς περισσότερον πρὸς τὴν οὐ-

δετέρων ζώνην και ἐπειδὴ φοβοῦμαι τὴν διείδυσιν, ἔδωσα τὴν διαταγὴν νὰ περικυκλωθῶν διὰ προσελάσεως μέχρι Κηπουργου». Κατὰ τὴν 19ην καὶ τὴν 21ην Μαρτίου ἀνήγγειλα εἰς τὰς ἡμερησίας ἀναφοράς μου, ὅτι εἶχον διεξαχθῆ ἀφίμαχίαι, ὅτι εἶχον εὑρεῖ τυφέκια, φυσίγγια, ὅτι εἶχον ἐκτελέσει εἰκόσιν ἀντάρτας. Ἡ ἐπιδρομὴ μας αὐτὴ ἐπανέφερε τὰ πράγματα εἰς τὴν τάξιν καὶ ἀνεκάλεσα τὴν φάλαγγα εἰς τὴν οὐδετέραν ζώνην.

Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες τῶν Ἀθηνῶν ἐξεμάνησαν διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ἀνταρτικῶν ομάδων, διὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως μυστικῶν ἀποθεμάτων ὄπλων ὑπὸ τὴν κάλυψιν τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Ὁ κ. Γκιγιερνὴν ἠναγκάσθη νὰ ἐκφράσῃ ὡς ἡῶν τὴν διὰ τοῦ Τύπου ἐκστρατεία (: τῶν Ἀθηνῶν), κατὰ τὴν ὅποιον ὅτι εἶχον πρᾶξει ἡτο θέατρον, ὅτι θὰ ἐπικολούθει δὲ εἶχον ἐφευρεθῆ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ὑποθέσεως.

Ἡναγκάσθη νὰ ἐπαναφέρω τὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀναλαμβάνων τὴν εὐθύνην τοῦ παρελθόντος, ὡς δεικνύει τὸ παρατιθέμενον κατακέρω τηλεγράφημα:

«Οἱ τυφεκισθέντες ἐξ κάτοικοι τοῦ Δ... εἶναι ἀντάρται. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ αὐτοῦ. Διὰ τοὺς λοιποὺς ὅκτω ὑφίστανται ἀκόμη ἀμφιβολίαι. Ἐὰν ἀποδειχθῆ ὅτι πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, θὰ τυφεκισθῶν».

1940 ν

Καὶ ἡ ἀναφορά τοῦ Σαρραϊγὺ περὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Μακεδονίαν συνεχίζεται ὡς ἔξῃ:

«Οἱ δύο τυφεκισθέντες εἰς Λ... ἐξετελέσθησαν διότι ἦσαν ἀποδεδειγμένως ἀντάρται. Οἱ ἕτεροι δύο τῶν ὁποίων φέρεται ὅτι ἐπυροβολήθησαν αἱ οἰκίαι εἶναι ἀντάρται. Θὰ εἶχον τυφεκισθῆ ἔάν δὲν ἦσαν ἀπόντες καὶ θὰ τυφεκισθῶν ἔάν συλληθῶν. Ἐὰν ἐκάη ἐκκλησία, εἶναι διότι εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἀποθήκην ὄπλων. Ἐὰν ἠρπάγη κριθῆ, ἐπληρώθη ἢ ἐπετάγη. Ὁ ἐπαρχος τοῦ Κηπουργου καὶ ὁ διοικητῆς Χωροφυλακῆς αὐτοῦ εἶναι οἱ δημιουργοὶ σειρᾶς μευδῶν καὶ δυσφημητικῶν εἰδήσεων περὶ τῆς οὐδέτερας ζώνης, ὡργάνωσαν καὶ παρέσχον ἐπισχεσίεις εἰς ομάδας ἀνταρτῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς μνημονευθέντας δύο χωροφυλακὰς ἐπυροβολήσαν κατὰ τῶν στρατευμάτων μας. Ὁ εἰς ἐφανεύθη ἐπὶ τόπου. Ὁ ἕτερος ἐπρεπε νὰ ἔχη ἐκτελεσθῆ. Προέβην εἰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος».

Ἐν συνόψει, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὡργάνωσε τὰς ἀνταρτικὰς ομάδας καὶ τὰς συντήρει. Ἡ ἀσφάλεια τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς ἀπαιτεῖ τὴν ἐξαφάνισιν των.

Ἐπιτέλεσα νὰ ἐκτελεσθῶν ὅλοι οἱ ἀντάρται. Αἱ διαταγαὶ μου ἐξετελέσθησαν. Καὶ θὰ συνεχίσω νὰ ἐκτελοῦνται».

Σημ. Συντ. Θὰ σημειώσωμεν ὀλίγα περὶ τῶν Ἀνταρτικῶν αὐτῶν Ὁμάδων διὰ τὰ κατανόηθῆ τὸ πρόβλημα εἰς τὰς ὀρθὰς διαστάσεις του. Ἡ διατύπωσις τοῦ Σαρραϊγὺ μαρτυρεῖ διὰ τῆς ἐντάσεως τῆς πῶσον φόβου καὶ ταραχῆν ἐνεποίησεν ἢ δράσις τῶν Ἑλληνικῶν αὐτῶν Ἀνταρτικῶν Ὁμάδων εἰς τὸν Ἀρχιστρατήγον τῶν Συμμάχων. Ὡς παρατηρεῖται εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», τὸ ζήτημα αὐτὸ διεδραμάτισεν ἀποφασιστικὸν ρόλον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Συμμάχων λήψεως τῶν ὀριστικῶν ἀποφάσεων τῶν περὶ τῆς λύσεως τοῦ προσφυῶς ἀποκληθέντος, Ἑλληνικοῦ δράματος. Ἡ κεραινοβόλος ἀντίδρασις τοῦ Σαρραϊγὺ εἰς τὴν δημιουργίαν των, ἐπὶ τῷ φόβῳ εἰσβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν οὐδετέραν ζώνην, μαρτυρεῖ πανικὸν διὰ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο καὶ δημιουργεῖ εἰς τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην δυσμενῆ ἐντύπωσιν.

Ἄλλὰ παραθέτομεν ἐνταῦθα πρὸς ἐνημέρωσιν τὰ ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς γραφέντα εἰς τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», εἰς τὸ σχετικὸν πρὸς τὰς Ἀνταρτικὰς Ὁμάδας κεφάλαιον:

«Ἡ ἀλήθεια ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἀνταρτικῶν ομάδων ἔχει ὡς ἀκολουθεῖ: Ἐν τῇ δημιουργηθείσῃ πρὸς διαχωρισμὸν τῶν δύο Ἑλληνικῶν Κρατῶν Οὐδετέρα Ζώνη δὲν ἐπετράπη ἢ παραμονὴ Ἑλληνικῶν Ἀρχῶν, τὰ πάντα δὲ περιήλθον ὑπὸ τὴν Γαλλικὴν Στρατιωτικὴν Ὑπηρεσίαν. Ἐπὶ πλέον καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια, ἀστυνομικὰ ἢ ποινικὰ, συνεκροτοῦντο ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐδίκαζον βάσει τοῦ Γαλλικοῦ Ποινικοῦ Νόμου καὶ τῆς Γαλλικῆς Στρατιωτικῆς Ποινικῆς Νομοθεσίας. Ἡ κατάστασις αὐτῆ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχε ἐξεγείρει τὸν πληθυσμὸν τῆς Ζώνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶχε δημιουργηθεῖ παρά τισι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τῆς Ε.Υ.Σ. (: Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ) τὸν φόβον ὅτι ταχέως ἢ Ζώνη θὰ παρεδίδοτο εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι ὑποστηριζόμενοι καὶ ὑπὸ τῶν ἐξεγερθέντων κατοίκων τῆς Ζώνης, ὡς καὶ τῶν ὑπαρ-

χοῦσῶν ὁργανώσεων τῶν Ἐπιτελικῶν, ἤρχισαν νὰ στρατολογεῖν ἐνόπλους ἀνταρτικὰς ομάδας διὰ τὴν ἀμύνην ἐναντίον πάσης ἐνδεχομένης εἰσβολῆς στρατιωτικῶν τμημάτων τῆς Κυβερνήσεως Ἑθνικῆς Ἀμύνης.

Ἐπιτελικῶν τῶν ομάδων τούτων ἀπετελέσθη ἐκ τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν ομάδων, αἵτινες εἶχον συγκροτηθῆ εἰς τὴν Ἠπειροῦ ἀπὸ τῆς κατὰ Σεπτέμβριον 1916 εἰσόδου τῶν Ἰταλῶν εἰς αὐτὴν. Αὗται εἶχον ὁργανωθῆ ὑπὸ τοῦ παλαιομάχου ὀπλαρχηγοῦ τῶν Μακεδονικῶν Ἀγῶνων Καπετᾶν Βάρδα (Ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Πυροβολικοῦ Γεωργ. Τσόντου).

1950 ν

Καὶ συνεχίζεται εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» ἡ περιγραφή τῆς δράσεως τῶν ἀνταρτῶν:

«Οἱ Ἰταλοὶ, ὅμοι τῇ καταλήψει τῆς Ἠπειροῦ, προέβησαν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχῶν καὶ εἰς τὴν ἀπρόκαλυπτον ὑποστήριξιν τοῦ Ἀλβανικοῦ στοιχείου. Ἐνισχυόμενοι ἐκ τῆς ὑποστηρίξεως ταύτης οἱ Ἀλβανοὶ ἐσχμήσαν τότε Ἀλβανικὰς ομάδας, αἵτινες διενήργουν ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος καὶ παντοιοτρόπως κατεπίεζον τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον.

Ἐκίρηθη τότε σκόπιμον ὑπὸ τῆς Ε.Υ.Σ. ὅπως ἀνατεθῆ εἰς τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Τσόντον ἡ ὁργανώσις Ἑλληνικῶν ἀνταρτικῶν ομάδων, αἵτινες διὰ τῆς δράσεώς των νὰ ἀποτελέσων ἀντίρροπον τρόπον τινὰ τῶν Ἀλβανικῶν τοιούτων. Κυρία αὐτῶν ἀποστολῆ ἦτο ἡ προστασία τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ ἐμίσχυσις τοῦ ἡθικοῦ αὐτοῦ, ὥστε νὰ διατηρηθῆ ὁ Ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῆς περιοχῆς (: τῆς Βορ. Ἠπειροῦ).

Ἡδὴ λόγῳ τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος φόβου ἐγκαταστάσεως ἐν τῇ Οὐδετέρᾳ Ζώνῃ Βενιζελικῶν Ἀρχῶν, αἱ ομάδες αὗται ἔλαβον τὴν ἐντολήν νὰ ἀντιδράσων κατὰ πάσης τριαιτίας ἐνεργείας, ἢ ἔστω προπαγάνδας καὶ στρατολογίας, ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως Ἑθνικῆς Ἀμύνης. Συγχρόνως δὲ ἐγένετο ἐνίσχυσις αὐτῶν διὰ μυστικῆς στρατολογίας. Εἰς τοὺς ἡγουμένους τῶν ομάδων ἀξιωματικὸς ἢ ὀπλαρχηγός, ἐδόθησαν αὐστηρόταται διαταγαὶ, ὅπως κατ' οὐδένα λόγον ἔλθων εἰς σύγκρουσιν μετὰ ἐν τῇ Οὐδετέρᾳ Ζώνῃ Γαλλικὰ στρατεύματα.

Ἐπιτελικὰ ὅμοια ταῦτα ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἐν τῇ Οὐδετέρᾳ Ζώνῃ εἶχον καταστή, λόγῳ τῆς διαγωγῆς των, λί-

αν μισιπά. Ἀποτελούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τιμημάτων ἀποικιακῶν καὶ δὴ Σενεγαλέων, προέβησαν εἰς πιέσεις, λαφυραγωγίας, ἐμπρησμούς, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς διασμούς γυναικῶν. Ἦτο ἐπομένως μοιραῖον νὰ ἔλθῃ στιγμή καθ' ἣν αἱ ἀνταρτικαὶ ὀμάδες, παρὰ τὰς παρχούσας διαταγὰς, ὑπέκουνται, ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἐκ τῶν περιστάσεων πηγάζουσαν ἀνάγκην, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ αἰσθημὰ μίσους κατὰ τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς, θὰ συνεκρούοντο πρὸς ταῦτα. Δύο τοῦλάχιστον τοιαῦτα συγκρούσεις εἶναι ἐξηκριθωμένον ὅτι ἐγένοντο, προκαλέσασαι ὁμως τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἐπίπληξιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν συγκροσθέντων ἀνταρτῶν, διότι παρέβησαν τὰς διαταγὰς.

Ἐπάντα τὰ ἀνωτέρω παρηκολουθούτο ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Συμμαχικοῦ ἐλέγχου καὶ μεγαλοποιούμενα ἐτροφοδοτοῦν δι' ἐπιχειρημάτων τὰς συνεχεῖς διαμορτωρίας τῆς ὑπηρεσίας ταύτης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ τὰς ἀναφορὰς αὐτῆς πρὸς τὸν Στρατηγὸν Σαρραΐγ. Ἡ ἄλλή δύναμις τῶν ἀνταρτικῶν ὀμάδων οὐδέποτε ἔφθασε τοὺς ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀναφερομένους ἀριθμούς, μὴ ὑπερβάσας τοὺς χιλίους ἀνδρας, οὔτε καὶ ὑπῆρξαν ἐν Θεσσαλίᾳ μεγάλα ἀποθήκη ὀπλισμοῦ καὶ τροφίμων, σκοποῦσαι τὴν ἐν δεδομένην στιγμήν μυστικὴν ἐπιστράτευσιν. Τοῦτο ἀπεδείχθη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γάλλων κατάληψιν αὐτῆς, ὅποτε οὐδεμίαν ἀποθήκην ἀνευρέθη. Αἱ ἀνταρτικαὶ ὀμάδες οὐδέποτε ἔλαβον ἐντολὴν προσβολῆς τῶν ἐφοδιοπομπῶν καὶ συγκοινωνιῶν τῶν Συμμάχων, ὡς ὑπεστήριξαν ὁ Στρατηγὸς Σαρραΐγ, καὶ οὐδεμίαν τοιαύτην προσβολὴν ἐσημειώθη καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀνταρτικῶν ὀμάδων.

Ἀἱ Συμμαχικαὶ ὁμως Κυβερνήσεις, καὶ δὴ ἡ Γαλλικὴ, ἥτις ἔκρινε τὰ γεγονότα μὲσω τῶν Στρατηγῶν Κομποῦ καὶ Σαρραΐγ, εὐλόγως δυσανασχέτου, θεωροῦνται ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἐξεπλήρουσεν τὰς παρ' αὐτῆς ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις καὶ ὅτι ἀντιθέτως προητοίμαζεν ἐν κρυπτῷ αἰφνιδαστικὴν ἐναντίον των ἐπίθεσιν. Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας, ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐπίλυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ προβλήματος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ βραδύνῃ ἐπὶ πολὺ.

Χίλιοι ἀνδρες λοιπὸν, ἐτρομοκράτησαν τὸν Σαρραΐγ μέχρι σημείου ὥστε νὰ προβῇ εἰς διαίαν ἀντιμετώπισιν καὶ ἐκτελέσεις!

1960ν

Ἦτο ὁ ἔντονος φόβος διὰ τὰ νῶτα τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ

ἐφιάλης παντός στρατηγοῦ μήπως ἀντιμετώπισῃ διμετώπων ἀγῶνα τοῦ ὀδῆγει τὸν Σαρραΐγ εἰς τὴν κεραυνοβόλον δράσιν πρὶν ἢ ὑπάρξῃ χρόνος πρὸς κίνησιν τοῦ ἀντιπάλου.

Διότι, καὶ αὐτὸ εἶναι ἀξιοσημείων, ὁ Σαρραΐγ ἐκινήθη ἀστραπιαίως μόλις ἐπληροφορήθη περὶ κινήσεων τῶν ἀνταρτικῶν ὀμάδων νοτίως τῆς Οὐδετέρας Ζώνης. Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς διὰ λόγους ἐθνικῆς σκοπιμότητος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρουν τὴν καταπίεσιν τῶν Γάλλων εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν κατεχόμενα Ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ἐξ ἄλλου, διὰ τὸ μῖσος κατὰ τῶν Σενεγαλέων ἀρκεῖ νὰ ἐρώτησῃ οἱ νεώτεροι τοὺς ζήσαντας τὰ γεγονότα γηραιότερους. Ὅλοι αἱ πληροφορίες συμμεπίπτουσι. Ἐπρόκειτο περὶ ἐνδεχομένως καλῶν μαχητῶν, ἀλλὰ ἀνευ ἰχνους πολιτισμένης συμπεριφορᾶς ἐναντι τῶν ἐντοπίων.

Καὶ ἐχρειάσθη οἱ Ἕλληνες νὰ μετέλθουν πρὸς στιγμήν μεθόδους τῶν Κλεφτῶν τῆς Τουρκοκρατίας διὰ νὰ ἐνισχύσουν τὸ φρόνημα τῶν ἐξωργισμένων ἀλλ' ἀδυνάμων νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν Γάλλων κατοικῶν τῆς Οὐδετέρας Ζώνης.

Ἄς προστεθῇ καὶ τοῦτο. Σήμερον μὲ τὴν χρονικὴν καὶ συναισθηματικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὰ γεγονότα θυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰς θέσεις τῶν δύο Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων τοῦ 1916 - 1917. Ὁ Βενιζέλος καὶ τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης διεγίνωσκον ὅτι ἐπεβάλλετο πλεον ἢ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Πόλεμον ὄχι διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἀντάντ, ἀλλὰ διὰ τὴν διασφάλισιν τῶν κεκτημένων κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἐδαφῶν καὶ ἐνδεχομένως τὴν πραγμάτωσιν Μεγαλοϊδεατικῶν ὄνειρων. Ὁ μόνος τρόπος νὰ ὑπερβαλλῶνται αἱ Συμμαχικαὶ ἀντιδράσεις ἦτο νὰ ἀγωνισθῇ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς παρὰ τὸ πλεῖστον τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλως, ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, ἡ μέρος αὐτῆς, θὰ προσεφέροντο ὑπὸ τῶν Γάλλων ὡς ἐπαθλὸν εἰς τὴν πρόπεσον τῶν διαπραγματεύσεων τῆς εἰρήνης πρὸς τοὺς Σέρβους διὰ τὴν φιλογαλλικὴν συμπεριφορὰν των, ἀσχετῶς ἂν οὗτο ὑπῆρξαν οἱ αἴτιοι τοῦ φονικωτάτου πολέμου ἐν τῇ ἐπιδιάξει πραγμάτωσεως τῆς ἰδικῆς των Μεγάλης Ἰδέας.

Ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν ἐξ ἄλλου ἦτο πλέον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1917 δεσμία τῆς πολιτικῆς γραμμῆς τῆς. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔπασχεν ἤδη

καὶ ὑπέφερε πολὺ. Αἱ διαδοχικαὶ κυβερνήσεις ἦσαν ἀδύναμοι διὰ γενναίως λύσεις καὶ ἐστερουῦντο διπλωματικῆς ἀξιοπιστίας εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀντάντ, φερόμεναι ὡς ὄργανα τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος πάλιν ἐθεωρεῖτο προσκείμενος πρὸς τὴν Γερμανίαν. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἦτο ἀληθές. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἡ ἡγεσία τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ μόνον τὴν Ἑλλάδα ἐσκέπτοντο ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου καὶ ὁπωσδήποτε ἐκλίνοντο ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ. Ἡ Ἑλληνικὴ οὐδετερότης ἐπεβάλλετο λόγω τῆς κοπώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν διαμακρῶν ἀναφερθέντων λόγων ἀντιμετωπίσεως τῶν εἰσβολῶν ἐπὶ Ἑλληνικὸν ἐδαφός. Ἡ οὐδετερότης κατὰ τὴν ἐπικρατούσαν ἐν Ἀθῆναις σκέψιν θὰ συνέτεινε ὥστε μετὰ τὸν πόλεμον τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος νὰ παραμείνουν ἄθικτα.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Βενιζέλος μετέβη εἰς Θεσσαλονικὴν καὶ ἐσχημάτισεν ἐκεῖ κυβέρνησιν ἠμποδίζε πλέον τὴν εἰς αὐτὸν ἀνάθεσιν τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τὸν ἀπαιτούμενον πρὸς ἰκανοποίησιν τῶν Συμμάχων ἐλιγμόν. Αὐτὸ ἦτο τὸ πρῶτον μέγα δυστύχημα τὸ ὁποῖον προέκυψε ἐκ τοῦ ἐπιμελῶς καλλιεργηθέντος προσωπικῶς ὑπὸ τοῦ Σαρραΐγ Διχασμοῦ. Τὰ ἐπακολούθησαντα ἦσαν φυσικὴ συνέπεια.

1970ν

Θὰ πρέπει ὁμως εἰς τὰς δύο Ἑλληνικὰς κυβερνήσεις νὰ ἀποδοθῇ ἡ τιμὴ ὅτι δὲν ἐπέδωξαν, ἀλλ' ἀπέφυγον, τὴν μεταξὺ Ἑλλήνων σύγκρουσιν καὶ ὅτι ἐκ πατριωτικῶν αἰσθημάτων ἐκινούντο. Ἀμφότερα ἡμῶντο κατὰ τὸ δικαίον τῶν θεσῶν των. Ἄλλ' αἱ ἐπιθυμῖαι των ἠγνοοῦντο ἐξ ἴσου ὑπὸ τοῦ Σαρραΐγ, ὁ ὁποῖος ἄλλως ἀντεμετώπισε τὸ Ἑλληνικὸν πρόβλημα.

Ἀπὸ ἄλλας πληροφορίας ἐκ τῆς βιβλιογραφίας θυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν πλούσια συμπεράσματα διὰ τὴν δυσχεροτάτην αὐτὴν περίοδον. Παρατηρεῖται, ἐν τούτοις, καὶ πάλιν, ἡ ἀνάγκη ὅπως ἐπισημῶμεν ταῦτα: Ἡ ἀπομημονοματογραφία εἶναι πάντοτε διαφατιστικὴ διὰ τινὰ μόνον γεγονότα, ἐνῶ αἱ κρίσεις συσχετίζονται πρὸς τὰς προσωπικὰς θέσεις τῶν γραφόντων. Ἐπομένως, λόγω τῆς βαθείας ἐπιδράσεως τοῦ Διχασμοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν καὶ ἡ νεώτερη βιβλιογραφία εἶναι ἐπηρεασμένη ἐκ τῆς τοποθετήσεως τῶν συγγραφέων. Τὸ αὐτὸ — μάλιστα λίαν χαρακτηριστικῶς — παρατηρεῖται εἰς τὴν ξένην, τὴν μὴ Ἑλληνικὴν, βιβλιογραφίαν.

Χαρακτηριστικῶς σημειοῦται ὅτι τὸ διβλίον τοῦ Ἀγγλοῦ δοκίμου συγγραφέως Κόμπτον Μακένζι, «Ἑλληνικαὶ Ἀναμνήσεις» (εἰς τὴν Ἀγγλικήν, Λονδίον 1939) ἀναφέρεται εἰς τὰ γεγονότα ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον Ἰανουαρίου Δεκεμβρίου 1916 ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερον πάθος. Καὶ αὐτὰ εἶναι εὐεξήγητον. Ὁ συγγραφεὺς ὑπέστη σοβαρὰς ταλαιπωρίας κατὰ τὰ «Νοεμβριανά» καὶ συνεπῶς ἡ στάσις του διεμορφώθη ἐκ τούτου. Ἀνάλογα ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα διβλία.

Τέλος, προστίθεται καὶ τὸ ἐξῆς. Ἡ ἐπίσημος Ἑλληνικὴ ἱστορία δὲν ἔχει ἀμιλήσει. Ἐγράφη ἡ στρατιωτικὴ ἱστορία ἀλλ' ὄχι ἡ πολιτικὴ. Ἡ ἔλλειψις εἶναι αἰσθητὴ καὶ δυσαναπλήρωτος. Ἄλλ' εὐκόλως ἐξηγεῖται. Τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα εἶναι ἀνθρωπίνως ἀδύνατον κατὰ τὴν στιγμήν αὐτὴν νὰ τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐρευνητῶν. Ἡ πένιχρά κατ' ἀριθμὸν σύνθεσις τῆς ὑπηρεσίας τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ ἡ ἔλλειψις κατὰ τὴν ἀπαιτήσιν (σήμερον στεγάζονται εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) δὲν ἐπιτρέπουν οὐδ' αὐτὴν τὴν ταξινόμησιν τῶν σχετικῶν ἀρχείων - συριστῶν τεραστίων καὶ δυσπρόσιτων ὄγκων.

Δὲν εἶναι, λοιπόν, ἀπορίας ἄξιον ὅτι μετὰ τὰς μαρτυρίας τῶν αὐτοπτῶν, ἡ νεωτέρα ἐρευνα περιώριστη εἰς τὴν κριτικὴν αὐτῶν καὶ ἀναζητήσεις εἰς ξένα ἀρχεῖα — τὰ ὅποια εἶναι ἀπολύτως προσιτὰ, ἐν πολλοῖς καὶ ἐκδεδομένα. Κατ' ἀνάγκην εἰς τὰς παρούσας σημειώσεις περιορίζομεθα εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ («Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια») διότι εἶναι τὸ μόνον ἐπίσημον κείμενον τῆς Ἑλλάδος μέχρι στιγμῆς. Ἀντίστοιχον διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα δὲν ἔχει ἐκδοθῆ. Ἄλλὰ καὶ τὸ μνημογεθὲν δὲν ἔχει μεταφρασθῆ διὰ νὰ παρουσιασθῆ διεθνῶς ἡ ἐπίσημος Ἑλληνικὴ θέσις.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν αὐτὴν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊγ:

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον εἰς Κέρκυραν, ὅπου διώκει ὁ στρατηγὸς Μπάουμαν, τὰ ἐπεισόδια διεδόντο ἀλλήλα. Ἀμετακίνητος ὁ παδὸς τοῦ Κωνσταντίνου, χωροφύλαξ κατὰ τὴν νοοτροπία, ἀλλὰ καὶ Λεβαντίνος, ἠκολούθει ὅπως, ἄνευ διαταγῆς ἐκ μέρους μου ἢ ἐκ Παρισίων, ἰδιότυπον πολιτικὴν, ἡ ὅποια διέθετε δυσμενῶς τοὺς Ἰταλοὺς (ἡσανόμην τὸν ἀντίκτυπον εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν) καὶ προεκάλει τὴν μνησικακίαν τῶν Βενιζελικῶν. Ποιῆν κρατήσεως τριάκοντα ἡμερῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ τὸν

ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν (Σημ. Σημ. Δηλαδῆ εἰς τὴν μὴ φιλελληνικὴν πολιτικὴν). Ἡ ὑποστήριξις τῆς ὁποίας ἔχαιρεν εἰς Γαλλίαν ἐπέβαλον ἐπὶ τὴν χρονικὴν διάστημα ἀκόμη τὴν βλαβερὰν παρουσίαν του εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ἠναγκάσθη ἐν συνεχείᾳ νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ διὰ διοικήσεως κατ' ἐξοχὴν ἀμάρφου.

Τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα δὲν προήγετο εἰς Ἀθήνας. Καὶ ἐχρειάζετο καθημερινῶς νὰ ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ Πηνελόπη ἦτο Ἑλληνίς!

198 ο ν

Πρὸ νέας πολεμικῆς ἐγέρσεως, ἠναγκάσθη νὰ διατάξω τὸν στρατηγὸν Μπρακέ καὶ τὸν παραμένοντα εἰς Σαλαμίνα ὑποναύαρχον ρητῶς, ὅπως προβοῦν εἰς δραστηρικὴν ἐνέργειαν (τηλεγράφημα τῆς 9ης Ἀπριλίου πρὸς τὸν ναύαρχον εἰς Σαλαμίνα καὶ διαταγὴ τῆς 4ης Ἀπριλίου πρὸς τὸν στρατηγὸν Μπρακέ. Ἐπειδὴ τὰ κείμενα ἔχουν ἰδιαίτερον τόνον θὰ παραθεσωμεν αὐτὰ ἐνταῦθα:

«Διαταγὴ τῆς 4ης Ἀπριλίου πρὸς τὸν στρατηγὸν Μπρακέ.

»Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἐνδεχομένως ἦθελεν ἐκδηλωθῆ ἐξέγερσις εἰς Ἀθήνας ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν ἀπαιτούσαν ἄμεσον ἐπέμβασιν, ἐπιτρέπεται εἰς τὸν στρατηγὸν Μπρακέ, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι θὰ μοῦ ἀναφέρῃ τηλεγραφικῶς, νὰ λάβῃ πᾶν ἀναγκαῖον μέτρον, καὶ ἰδίᾳ νὰ καλέσῃ, ἐν ὀνόματι ἐμοῦ καὶ ὑπὸ ἰδικὴν μου εὐθύνην, τὸν διοικοῦντα τὴν μοῖραν τῆς Σαλαμίνας ναύαρχον νὰ ἀρχίσῃ νὰ βάλλῃ κατὰ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ βασιλέως ἢ παντὸς ἄλλου χρησίου στόχου.

»Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἦθελεν ἐξέλθῃ τῆς Πελοποννήσου αἱ βασιλικαὶ δυνάμεις καὶ διέλθῃ τὴν Διῶρυγα τῆς Κορίνθου, νὰ καλέσῃ ἐπίσης τὸν ναύαρχον ἐν ὀνόματι μου νὰ ἀναστειλῇ αὐτοστιγμὴ καὶ διὰ πυρὸς ἀκόμη ἐὰν εἶναι ἀναγκαῖον, πᾶσαν ἐξοδον. Ἡ ἐπέμβασις αὐτὴ δὲν σημαίνει ὅτι καλύπεται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τοιαύτη περίπτωσις, ὅπως πληγὴ τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως.

Ἡ πρὸς τὸν ναύαρχον Γκεντὸν εἰς Σαλαμίνα ἐπιστολὴ - τηλεγράφημα τοῦ Σαρράϊγ εἶχεν ὡς ἐξῆς:

«Εἰς δημιουργηθῆ ἐξέγερσις εἰς Σαλαμίνα, ἐὰν ἐκ τῆς Διῶρυγος διέλθῃ Ἑλληνικὸν πυροβολικὸν ἢ δυνάμεις ἰσοδύναμοι πρὸς τάγμα, ἐὰν ὁ στρατηγὸς Μπρακέ σὰς τὸ ζήτησιν ἐν ὀνόματι μου, σὰς καλῶ νὰ ἐκτελέσετε τὰς ἀρχάς διὰ τὴν περίπτωσιν πολέμου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, παράγραφοι 1, 2, 3, 5, 7, καὶ ταυτο-

χρονῶς σὰς παρακαλῶ νὰ βάλετε κατὰ τὸν ἀνακτόρον τοῦ βασιλέως, πρᾶγμα τὸ ὅποιον θὰ γίνῃ ἄνευ ἀπομακρύνσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἄνευ προηγουμένης προειδοποιήσεως. Ὅταν θὰ κρίνετε ἐπαρκῆ τὸν κανονιοβολισμόν, θὰ κατευθύνετε τὰ πυρὰ κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν στρατῶν. Τὰ πυρὰ θὰ διακοποῦν μόνον ὅταν ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις θὰ σὰς παραβοῦν εἰς Σαλαμίνα».

Αὐταὶ ἦσαν αἱ ἐντολαὶ τοῦ Σαρράϊγ διὰ τὰ μέτρα κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπηρεοῦντο ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ὁ Σαρράϊγ ὅπως ἀποκλείσῃ τὴν ἠσυχίαν τὸν διημέτων ἀγῶνα).

Ὁ ναύαρχος ἐφοβήθη τὸν διαταχθέντα ἐνδεχομένον βομβαρδισμόν. Ἐπαλέσθη τὴν διαταγὴν μου (ὑπ' ἀριθμ. 1731)3 τῆς 16ης Ἀπριλίου). Ἐν συνεχείᾳ σειρᾶς ἐξηγήσεων διὰ τηλεγραφημάτων πρὸς τὸν ναύαρχον, κατέληξα νὰ ἀντιληφθῶ ὅτι τὸ Γαλλικὸν ναυτικὸν εἰς Ἀθήνας ἐτέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι οὐδὲν θὰ διέτασσον. Συμηνωνίζετο μερικῶς ἀπὸ τοὺς Συμμάχους μας εἰς τὰ Βαλκάνια.

Ἐκ Παρισίων ἐφθασεν ἐν τούτοις ἡ διαταγὴ νὰ εἶμαι ἐτοιμὸς νὰ εἰσέλθω εἰς Θεσσαλίαν διὰ νὰ συλλέξω τὴν συγκομιδὴν. Εἶχον ὁμῶς λάβει ἄλλην διαταγὴν, νὰ περάσω εἰς τὴν ἀντεπίθεσιν κατὰ τῶν Βουλγάρων τὴν 25ην Ἀπριλίου. Ἀπήντησα λοιπὸν διὰ τοῦ τηλεγράφηματός ὑπ' ἀριθμ. 1682) 3 τῆς 9ης Ἀπριλίου καὶ ὑπ' ἀριθμ. 1684 τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ἀποδεικνύων τὴν δυσκολίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀλλὰ καὶ ἐκθέτων τὰς πιθανότητας ἐπιτυχίας. Καὶ κατηγορήθη ὅτι ἐσκεπτόμην μόνον νὰ ἀνατρέχω τὸν Βασιλεῖα ἀντὶ νὰ σκέπτωμαι τοὺς Βουλγάρους! Κατὰ τὴν 14ην Ἀπριλίου ἔλαβον, ἐξ ἄλλου, τὴν διαταγὴν νὰ μὴ ἀπασχοληθῶ πρὸς στιγμήν μετὰ τῶν Γερμανῶν - Βουλγάρων.

199 ο ν

Ὅλαι αἱ δυνάμεις μου εἶχον ὑποστῆ ἦταν πρὸς τὴν περιοχὴν ἐκεῖνην. Ἀλλὰ κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἔλαβον νέας ἀρχάς. Ἐπρεπε νὰ κινήσωμεν πρὸς Θεσσαλίαν. Τὸ τηλεγράφημά μου τῆς 28ης Ἀπριλίου, ὑπ' ἀριθμ. 1790) 3 ἔθετεν εἰς ὄρθην προοπτικὴν τὸ θέμα. Πρὸ τῆς ἐξαπολύσεως ἐπιθέσεως, δὲν ἠδυνάμην νὰ φθάσω εἰμὴ εἰς Ἑλασσόνᾳ μὲ ἵππικὸν καὶ πεζικὸν βοδίζιον ἐπὶ μεγάλας ἀποστάσεις. Βραδύτερον, περὶ τὴν 15ην ἢ 20ην Μαΐου, θὰ

ήδυνάμην να αντιμετώπισω την Θεσσαλία. Ήτο προφανές ότι δεν υπήρχεν άλλη λύσις. Διά να ταχύνω την επιχείρησιν, πράγμα το όποιον ήτο λογικόν, θα έπρεπε από πολλού και εκ των προτέρων να ήσαν σύμφωνοι Παρίσιοι και Λουδίνου.

Εν πάση περιπτώσει, η κατοχή της Θεσσαλίας, η γροθιά αυτή εναντίον των Αθηνών, την όποιαν επέδιδικον πρό πολλού, θα ανεγκωρίζετο επί τέλους ως απαραίτητος. Το ναυτικόν, εξ άλλου, επέθυμει να επιβάλη κατοχήν της Εύβοίας ως έδεικνυε το τηλεγράφημα 1957 της 24ης Μαΐου.

Ήτο ήδη άρκετον ότι έκρατείτο το Βουλγαρικόν μέγαπον και ότι ταυτοχρόνως έκινούμεθα κατά της Θεσσαλίας και των Αθηνών. Είς απάντησιν τελευταίου τηλεγραφήματος του Υπουργείου της 22ας Μαΐου, υπ' άρ. 1762 BS, κατά την 24ην διά του υπ' άρ. 1948) 3, εξέθεσα πώς αντιμετώπιζα την επιχείρησιν. Η επιχείρησις αυτή έγένετο. "Αλλ' εάν κατά Δεκέμβριον 1916 όταν όλα έβαινον κακώς, είχον τελικώς διαταχθή να επαναφέρω την τάξιν, δεν είχον την τιμήν να διευθύνω την επιχείρησιν έξυγιάνσεως της βασιλόφρονος Ελλάδος, την όποιαν έζητούν από μηνών και ή όποια είχεν έπισύρει εναντίον μου έχθρότητα.

Ο κ. Ζωνάρι έφθασεν εκ Γαλλίας διά να δρέψη όλα όσα είχον σπειρέαι και καλλιεργήσει εδώ. Αμέσως τον ενημέρωσα περί της καταστάσεως δι' έπιστολής:

«Γενικόν Στρατηγείον, 3 Ιουνίου 1917.

Κύριε ύπουργέ,

»Την στιγμήν καθ' ην φθάνετε εις την Ελλάδα, επιθυμώ να σας είπω άπλώς, άνευ περιφράσεων, ότι δύνασθε να ύπολογίζετε επί της πλήρους συμεργασίας μου.

»Σάς στέλλω τον ύπολοχαγόν Μπρινέ, ό όποιος θα σας ενημερώση περί της καταστάσεως εις την Μακεδονίαν. Νομίζω, εν τούτοις, ότι πρέπει να σας ενημερώσω εις άδράς γραμμάς περί της θέσεως εις την όποιαν εύρίσκομαι έναντι της Ελλάδος των Αθηνών. Από της 29ης Μαΐου ήδυνάμην να εισέλθω εις την Θεσσαλίαν. Διετάχθη να αναμείνω. Αναμείνω. Εκάστη χαμένη ήμέρα είναι δυνατόν να προκαλέση εμπλοκάς, δολοπλοκίας, ίσως και έπιστράτευσιν. Κατά συνέπειαν λαμβάνω το θάρρος να επιμείνω όπως διά τηλεγραφικής διαταγής μου έπιπραπή επί τέλους να εισέλθω εις την Θεσσαλίαν.

»Αί δυνάμεις μου είναι αι έξι: εις Σέρβια τέσσαρα συντά-

γματα ίππικου μετά τριών επίπλων μοιρών πυροβολικού, εκ των όποιων δύο ίλαι εύρίσκονται εις Γρεβενά. Όπισθεν, συγκεντρωμένοι επίσης εις Σέρβια, εύρίσκονται το 26' Σύνταγμα Ζουάδων, εν τάγμα της Ίνδοκίνας, εν τάγμα Σενεγαλέων και τρεις πυροβολαρχίαι. Είς την ουδετέραν ζώνην της Κατερίνης εύρίσκεται εν σύνταγμα πεζικού, εν τάγμα πεζικού των Ζουάδων, δύο άποικιακά πυροβολαρχίαι, ως έπίσης και τάγμα πεζοπόρων Κυνηγών προοριζόμενον δι' ειδικήν άποστολήν.

»Αί δυνάμεις αúται εύρίσκονται υπό τας διαταγάς του στρατηγού Βενέλ».

2 0 0 ο ν

Η άναφορά του στρατηγού Σαρράιγ προς τον Υπατον Αρμοστήν των Δυνάμεων της Ανταντ Κάρολον Ζουάρ συνεχίζετο ως έξης προκειμένου περί των εν Θεσσαλία επιχειρήσεων:

«Τό ίππικόν θα είναι μετά μίαν ήμέραν εις την Έλασσώνα, τό συγκεντρωμένον εις Σέρβια πεζικόν θα φάσση εκεί μετά διήμερον. Και αι δυνάμεις εκ Κατερίνης πορεύονται προς τό αυτό σημείον. Την δευτέραν ήμέραν από της εισόδου εις Θεσσαλίαν, τό ίππικόν θα καταλάβη τον Τύρναβον.

»Πρός κατοχήν της Λαρίσης, τό ίππικόν θα κινηθή προς νότον της πόλεως διά να προσπαθήση να άποκόψη την επικοινωνίαν, ενώ τό Πεζικόν και τό Πυροβολικόν θα διαδίσουν από βορράν. Τό τάγμα των Κυνηγών, τό όποιον άκολουθεί την σιδηροδρομικήν γραμμήν, ή όποια θα διορθωθή τό ταχύτερον δυνατόν, θα καταλάβη την σιδηροδρομικήν γραμμήν, ή όποια θα διορθωθή τό ταχύτερον δυνατόν, θα καταλάβη την σιδηροδρομικήν γέφυραν βορείως της Λαρίσης, ή όποια έχει μεγίστην σημασίαν.

»Αúτα φαίνεται ότι πρέπει να γίνου εις την Θεσσαλίαν.

»Όσον άφορά εις την παλαιάν Ελλάδα (: την Ελλάδα της μεθοριακής γραμμής της Μελούνας) πρέπει να αντιμετωπισθού δύο επιχειρήσεις: ή μία προς τον Ίσθμόν της Κορίνθου, ή έτέρα εις Αθήνας. Η επιχείρησις προς τον Ίσθμόν πρέπει να προηγηθή κατά είκοσι τέσσαρας ή τεσσαράκοντα όκτώ ώρας της κατά των Αθηνών. Επειδή πρέπει τό θέμα να λήξη, επειδή έχω ανάγκην να άποκτήσω τό ταχύτερον δυνατόν έφεδρείας διά να άντιστώ εις πιθανήν επίθεσιν των Γερμανο-Βουλγάρων προς Μοναστήριον και Γευγελήν, επειδή χρειάζεται χρό-

νος διά να κινηθού προς βορράν αι μαχόμενοι προς Κορίνθον και Αθήνας δυνάμεις, είναι απαραίτητον όπως κατέλωμεν τό ταχύτερον εις την παλαιάν Ελλάδα.

»Τό ναυτικόν, εξ άλλου, ήρχισεν, ένεκα του χρόνου που απαιτείται διά την συγκέντρωσιν των πλοίων, να επιτάσση εις Θεσσαλονικήν όλα τα προερχόμενα εκ Μασσαλίας και Ταραντος πλοία και όλα τα μεταγωγικά τα άνήκοντα εις τας Έλληνικάς δυνάμεις τα όποια εκ Κρήτης πλέουν προς Θεσσαλονικήν. Κατά την 8ην Ιουνίου δύναται να αρχίση ή επίθιβασις των δυνάμεων.

»Διά τον Ίσθμόν της Κορίνθου, την νοτίαν εισοδον, είναι δυνατόν να μεταφερθή σύνταγμα πεζικού και μόρα πυροβολικού. Αι δυνάμεις αúται δύναται να αναχωρήσουν κατά την 9ην και την 10ην ίνα εύρίσκονται εις τας θέσεις των. Η άπόδοσις πιθανώς να γίνη εις Καλαμάκι. Ταυτοχρόνως, δύο λόχοι Σενεγαλέων προερχόμενοι εκ Κερκύρας θα άποθιβάσθου εις την βορείαν εισοδον της Διάρυος. Διά τας Αθήνας έχω δύο συντάγματα της 30ης Μεραρχίας, 3 ή 6 πυροβολαρχίας, μίαν ίλην ίππικου και τας υπηρεσίας (: ύποστηρίξεις) μίας μεραρχίας. Τό τρίτον σύνταγμα της αúτης μεραρχίας θα εύρίσκεται εις την Θεσσαλίαν άλλ' εν ιδώ ότι δεν ύπάρχει φόβος, δύναμαι να διατάξω την μετακίνησιν αúτου προς τας Αθήνας.

»Αφ' έτέρου διαθέτω Ρωσικήν Ταξιαρχίαν ή όποια δύναται άμέσως να μου παραχωρήση εν σύνταγμα. Κατά συνέπειαν, διά τας Αθήνας ύπάρχει μία πλήρης μεραρχία, της όποιας ή επίθιβασις θα συμπληρωθή κατά την 11ην και την 12ην δύναται να αρχίση ή άποθιβάσις εις Πειραιά. Όπισθεν (: εις Θεσσαλονικήν), όταν επανέλθου τα πλοία, θα διατάξω επίθιβασιν του 58ου Συντάγματος Κυνηγών, τό όποιον έφθασε σιδηροδρομικώς εκ Λαρίσης, τό δεύτερον σύνταγμα της Ρωσικής μεραρχίας, τό σύνταγμα πεζικού της 30ης Μεραρχίας, τό όποιον άρχικώς έστάλη εις Θεσσαλίαν.

»Ός προς την επιχείρησιν καθ' εαυτήν, πρέπει να την διεξαγώγιμεν δραστηριώς, χωρίς συνομιλίας μετά των Έλλήνων, να άρχίσωμεν πυρά με την πρώτην ένδειξιν άντιστάσεως».

2 0 1 ο ν

Η άναφορά του Σαρράιγ προς τον Υπατον Αρμοστήν Κάρολον Ζουάρ κατέληγεν ως έξης:

«Θά ἀποστείλω εἰς Ἀθήνας τρία ἀεροπλάνα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ βομβαρδίσουν τὰ ἀνάκτορα τοῦ Βασιλέως. Θὰ δώσω σχετικές διαταγὰς εἰς τὸν στρατηγὸν Ρενιῶ, ὁ ὅποιος θὰ ἠγηθῆ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι διοικητὴς σώματος στρατοῦ. Ἐγὼ ἤδη δώσει τὰς ἀναλόγους διαταγὰς εἰς τὸν ναύαρχον ντὲ Γκεντόν.

»Θά μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ προσθέσω γενικὴν παρατήρησιν. Κατὰ Ἰούλιον καὶ Δεκέμβριον 1916 ἠκινήτοποιησα δυνάμεις διὰ νὰ μεταβῶν εἰς Ἀθήνας. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ μοῦ ἔλειψαν κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐπὶ πλέον δὲν ἐκινήθημεν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τῷ 1915 εἰς Σερβίαν, τῷ 1916 εἰς Μακεδονίαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῳ κατὰ ἐὰν εἶχον δυνάμεις. Ἄλλ' οὐδὲν τό θετικὸν ἐπεχειρήθη. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις δὲν ἐπιφέληθμεν τῆς παρασχεθείσης λαμπρᾶς ἐκκαιρίας. Ἦδη φοβούμαι ὅτι ἀπωλέσαμεν τὴν ἐυκαιρίαν. Σὰς παρακαλῶ ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ ὑπόθεσις κινήθῃ ταχέως ἀπὸ στρατιωτικῆς ἐπόψεως. Παρίσταται ἀνάγκη ὅπως ἀντιμετωπισθῇ πᾶν Γερμανο - Βουλγαρικὸν ἐπεισοδιὸν καὶ ὅπως μὴ καταστῶμεν διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν θύματα τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν.

»Πιστεῖσάτε, παρακαλῶ, εἰς τὰ εἰλικρινῆ αἰσθήματα ἀφοσιώσεώς μου.

Σαρράϊγ.

Δὲν θὰ ἐπιμείνω ἐπὶ τῶν συνωμιλιῶν αἱ ὁποῖαι τελικῶς ἤγαγον εἰς τὴν παραίτησιν τοῦ Κωνσταντινίου. Πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ εἰπῶ ὅτι καίτοι τελικῶς ἡ παραίτησις ὑπεβλήθη, τὰ πάντα ἐκινήτοποιήθησαν διὰ νὰ τὴν μεταιώσουν συμπεριλαμβανομένων τῶν εἰς Θεσσαλονικὴν εὐρισκομένων συμμάχων μας Ἀγγλων.

Μὲ μυχικὴν ἀντίθεσιν μοῦ διετέθησαν τελικῶς 500 ἰδιοὶ τῶν ἄνδρες διὰ νὰ κατέλθουν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Βρετανικοῦ ἐπιτελείου, κατὰ διαταγὴν ἀναμφίδωλος, ἐπέδωκε νὰ μάθῃ τὰ σχεδιά μου διὰ νὰ τὰ κοινοποιήσῃ τηλεγραφικῶς καὶ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐπιχειρήσιν μας. Πρὸ τῆς ἀρνήσεώς μου ὅπως τὸν ἐνημερώσω, ἐπέδωξε καὶ πάλιν νὰ ἐνημερωθῆ ἑρωτῶν με ἐὰν οἱ 500 ἄνδρες θὰ ἐχρησιμοποιούουν τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν ἢ ὄχι, προτάσεων καὶ τὸ αἰώνιον ζήτημα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ εἰς τρόφιμα.

Ἐξ ἄλλου, οἱ βασιλόφρονες εἶχον διεκιδῶσαι εἰς τὰς δυνάμεις τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης. Εἰς τὴν Μεραρχίαν τοῦ Ἀρχιεπαύτου ἐμετρήθησαν 700 λιποτάκται. Οἱ ἀξωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυρο-

βολικοῦ ἠρνοῦντο νὰ κινήθων μετὰ τοῦ 80οῦ Συντάγματος Ὀρεινοῦ Πυροβολικοῦ μας. Αἱ δυσχέρεια αὐτὰ ἐλάχιστα με ἀπσχόλησαν. Ἦγνόησα ἢ μάλλον ἠθέλησα ν' ἀγνοήσω τὴν πορείαν τῶν Ἰταλῶν εἰς τὴν Ἠπειρον, ἡ ὁποία παραδόξως συνεκλόνησε τοὺς Βενιζελικούς. Περιεφρόνησα ὅλας τὰς κυκλοφορούσας ὑποθέσεις: ὅτι δηλ. ἡ Ἰταλικὴ κατοχὴ τῆς Ἠπείρου ἐγένετο εἰς ἀπάντησιν τῆς Γαλλο - Βρετανικῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλίας, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐδαφικοῦ ἐνεχύρου διὰ μελλοντικὰς διαπραγματεύσεις, τέλος ὅτι παρείχετο ἡ δυνατότης εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ὑποδύθῃ τὸν Ναπολέοντα καὶ νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τὴν Ἰταλικὴν γενναίωσιν. (Σημ. Συντ. Δοθέντος ὅτι περὶ τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ τῆς Νοτίου μέχρι Ἰωαννῶν ἔχει γίνεαι μακρὸς λόγος, δὲν θὰ ἐπανέλθωμεν. Ἄλλ' ὑπογραμμίζομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σαρράϊγ περὶ τῆς ἐντόνου ἀντιδράσεως τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἁνδρῶν τῶν δυνάμεων τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης κατὰ τῶν ξένων οἱ ὁποῖοι προσέβαλλον τὰ ἐθνικὰ δίκαια εἰς Ἠπειρον καὶ Θεσσαλίαν.

2020v

Κατὰ τὴν 7ην Ἰουνίου, ἀφοῦ εἶδον τὸν κ. Ζονκάρ, ἐτηλεγράφησα εἰς τὴν τελευταίαν παράγραφον τῆς ἡμερησίας ἀναφορᾶς μου: «Ἀπόλυτος συμφωνία». Αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ ἐπέμβασις διεξήγοντο συμφώνως πρὸς τὰς προβλέψεις τὰς ὁποῖας εἶχον ἐκθέσει εἰς τὴν ἐπιστολήν μου τῆς 6ης τοῦ μηνός. Εἰς μάτην ἀπεκάλυψεν ἡ Βρετανικὴ πρεσβεῖα εἰς τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος τί εἶχεν ἀποφασισθῆ περὶ αὐτοῦ. Ὁ ὑπάτος ἀρμοστής ἠθέλησεν, ὡς εἶχε συμφωνηθῆ, νὰ στηρίξῃ τὰς ἀξιώσεις του ἐπὶ τῆς ἀφίξεως τῶν στρατευμάτων μας, καὶ νὰ ἀγνοήσῃ ὅλας τὰς προτάσεις τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβείων. Ἀφ' ἑτέρου ἤρχισε κατὰ τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς 11ην Ἰουνίου ἡ πορεία πρὸς τὴν Θεσσαλίαν.

Κατὰ τὴν 12ην ἐγένετο συμπλοκὴ εἰς τὴν Λάρισσαν, ἐνεκα τῆς δολιότητος τοῦ στρατηγοῦ Μπαῖρα καὶ δύο Ἑλλήνων συνταγματάρχων. (Σημ. Συντ. Ἡ «δολιότης» τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν συνίστατο εἰς τὸ ὅτι προσέβαλλον ἀντίστασιν εἰς τὴν Γαλλικὴν προέλασιν, ὑπείκοτες εἰς τὸν ὄρκον τῶν πρὸς τὴν πατρίδα). Πλὴν τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ συμβάντος, τὰ πάντα διεξήχθησαν κατὰ

τὰς προβλέψεις μου. Οἱ πεζοπόροι Κύριοι κατέλαβον τὸν Βόλον καὶ κατὰ τὴν 15ην, ὅταν ὅλα εἶχον τερματισθῆ εἰς Θεσσαλίαν, ἀπέστειλα καὶ τοὺς 500 Ἀγγλους οἱ ὁποῖοι ἐδέχοντο νὰ ἀγωνισθοῦν. Κατὰ τὴν 18ην κατεῖχτο ὅλη ἡ Θεσσαλία καὶ ἀμέσως ἀνεκάλεσα τὸ 58ον Σύνταγμα Κυνηγῶν τόσο, διὰ νὰ ἀποκτήσω ἐφεδρείας ὅσον καὶ διὰ νὰ δείξω εἰς τοὺς πλήρεις ὑποφίας Συμμάχους ὅτι ἐθεώροον τὴν ὑπόθεσιν ὡς ἤξισαν αἰσίως.

(Σημ. Κατὰ τὴν 14ην) 27ην Μαΐου 1917 ἡ Γαλλία ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν διὰ τὴν λύσιν τῆς Ἑλληνικῆς κρίσεως. Ὁ πρῶτος πλοῦτος Ἀλέξανδρος Ριμπῶ, ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν Παιμιλεβὲ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἐπιτελείων Στρατοῦ στρατηγὸς Φὸς καὶ Ναυτικοῦ ναύαρχος Λεμπὸν μετέβησαν εἰς τὸ Λονδίον διὰ νὰ συζητήσουν τὸ θέμα. Τοὺς συνώδευσεν ὁ Γερουσιαστὴς Κάρολος Ζονάρ ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο ὡς Ὑπάτος Ἀρμοστής τῶν Δυνάμεων νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἀυτᾶντ δια τῆς Ἑλλάδα.

Εἰς τὸ Λονδίον ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία συνεφώνησαν ὅτι ὁ Ζονάρ ἔπρεπε νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν παραίτησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐνῶ τὰ αἰτήματά του θὰ ὑπεστηρίζοντο στρατιωτικῶς δι' ἀποβατικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς Πειραιᾶ καὶ Κόρινθον καὶ διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλίας. Ἡ Ἀγγλία, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ἀποσυρθῆ ἐκ Μακεδονίας, ἐδέχθη νὰ διατηρήσῃ ἐκεῖ τὰς δυνάμεις τῆς μέχρι τῆς 2)15 Ἰουλίου 1917. Ἡ Ἰταλία, ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Σερβία διεφώνησαν πλήρως πρὸς τὴν ἀκρίβειαν βίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ὁ Κάρολος - Αὔγουστος Ζονάρ (1857 - 1927) συνεδέθη πρὸς δυσαιρέτους Ἑλληνικὰς στιγμάς. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι δὲν ὑπῆρξε τυχαία φυσιογνωμία. Ἐγεννήθη εἰς Φλεσὲν καὶ ἐσπούδασεν εἰς Παρισίους νομικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπιστήμας. Ἀπὸ τοῦ 1881 ὑπηρέτησεν ὡς διοικητικὸς ὑπάλληλος εἰς Ἀλγερίαν. Τῷ 1885 διωρίσθη τμηματάρχης εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν. Ἀπὸ τοῦ 1889 μέχρι τοῦ θανάτου του ἀφιέρωθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν. Κατὰ τὰ ἔτη 1889 - 1914 ἐξελέγετο συνεχῶς βουλευτὴς μετὰ ταῦτα δὲ γερούσιαστὴς τοῦ Νομοῦ Πά - ντὲ Καλαί. Κατὰ τὰ ἔτη 1893 - 1894 διετέλεσεν ὑ-

πουργός Δημοσίων Ἔργων ἀλλ' ἔνεκα τραυματισμοῦ τοῦ ἀπευρόθη, πρὸς στιγμήν, τῆς πολιτικῆς.

Κατὰ τὴν δευτέραν κυβέρνησιν Βαλντέκ - Ρουσσώ (1900) διωρίσθη γενικός διοικητὴς τοῦ Ἀλγερίου καὶ διετήρησε τὴν θέσιν του αὐτὴν ἐπὶ ἑνδεκαεταίαν. Εἰς τὴν Ἀλγερίαν διεκρίθη διὰ τὴν διοικητικὴν του ἱκανότητα. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἰδιοτύπου ὀργανισμοῦ τῆς ἀποικίας, ἡ κατασκευὴ ὁδῶν, ἡ ἱδρύσις σχολῶν, ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἐμπορίου μουσουλμανικῆς τέχνης καὶ κατὰ τὸ 1909 ἡ ἱδρύσις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀλγερίου.

203ον

Ὁ Κάρολος Ζονάρ ὠργάνωσε στρατιωτικῶς τὴν Ἀλγερينو-Μαροκηνὴν μεθόριον. Μετὰ τὴν δοθῆσαν τοῦ στρατηγοῦ Λικατὰ καὶ μετὰ ἀπόλυτον ἐλευθερίαν κινήσαν κατάρθωσε νὰ ρυθμίση τὴν Γαλλικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Σαχάρας. Κατὰ τὸ 1913 διετέλεσε ὑπουργός Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν Μπριάν. Μετὰ τὴν ἐκρηξίν του Ἀ' Παγκοσμίου Πολέμου, ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἑξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Γαλλικῆς Γερουσίας, ἀπασχολήθη σοβαρῶς μετὰ θέματα τοῦ Μακεδονικοῦ Μετώπου. Ἀνῆκε εἰς τὴν μερίδα τῶν Γάλλων πολιτικῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἴσκει πολιτικὴν ἀντιτιθεμένην πρὸς τὰ Γαλλικὰ συμφέροντα. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ περιήγησις ἐκθεσις τῆς 17 Μαΐου 1917 διὰ τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο ἡ ἀνάθεσις εἰς ἓν ἄτομον, ἐντολοδόχον τῶν Δυνάμεων, ἡ ἐπίλυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ἡ ἐκθεσις αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ διὰ τὴν διάσκεψιν εἰς Λονδίνον.

Μετὰ τὸν πόλεμον ὁ Κλεμανσώ ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ζονάρ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀλγερίαν διὰ νὰ γαληνεύσῃ τὰ πνεύματα, πράγματα ποῦ ἐπέτυχεν ἐντὸς διμήνου. Διετέλεσε ἐπ' ὀλίγον πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἐπανορθώσεων. Κατὰ τὸ 1921 ἐποποθετῆθαι πρέσβυς τῆς Γαλλίας εἰς τὸ Βατικανόν. Τῷ 1918 ἐξελέγη μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἠθικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῷ 1923 μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας. Ἀκολούθως θὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι.

Ἐξετέθησαν ἤδη εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράϊγ αἱ ἐντολαὶ βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἔδρα οὗτος ἐν Ἑλλάδι. Αὗται ἐκινωποιοῦθησαν εἰς τὸν Σαρράϊγ παύτοχρονως πρὸς τὴν κοινοποίησιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως περὶ ἀπομακρύνσεως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Εἰς τὰς συμπληρωματικὰς ἐντολάς

παρεῖχοντο αἱ ἐξῆς ὁδηγίαι: ὅτι ὁ Καρ. Ζονάρ ἀπεστέλλετο εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς Ὑπατος Ἀρμοστής τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βρετανίας, ὡς καὶ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐὰν αἱ δύο τελευταῖαι ἐδέχοντο τοῦτο· ὅτι θὰ κατελαμβάνετο ἡ Θεσσαλία καὶ ὅτι θὰ ἐπεβάλλετο ἔλεγχος ἐπὶ τῆς συγκομιδῆς τῆς ὅτι θὰ προπαρεσκευάζοντο αἱ δυνάμεις ποῦ θὰ ἐνήργουν ἀπόβασιν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Κορίνθον· ὅτι, τέλος, ἐὰν ὁ Βασιλεὺς δὲν παρητεῖτο θὰ ἐφημιόζετο πλήρη ἀποκλεισμός τῆς Ἑλλάδος ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πραγματοποιήσις τῆς Συμμαχικῆς ἀποφάσεως ἐνῶ ἐὰν ὁ Βασιλεὺς προέβαλεν ἀντίστασιν, αἱ Γαλλικαὶ δυνάμεις θὰ κατελάμβανον τὸν Ἴσθμον καὶ τὰς Ἀθήνας.

Εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» σημειοῦνται τὰ ἐξῆς περὶ τῆς ἀποστολῆς Ζονάρ:

«Τὴν 19 Μαΐου - 1 Ἰουνίου, ὁ Ζονάρ ἀνεχώρησεν ἐκ Παρισίων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις διέταξε τὸν Ἀρχιστράτηγον Σαρράϊγ ὅπως ἀποπερατώσῃ ἐν τάχει τὰς προετοιμασίας διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις πρὸς κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἀλλ' ὅτι δὲν θὰ γίνῃ ἐναρξίς αὐτῶν εἰ μὴ μετὰ προτέραν συνενόησιν μετὰ τοῦ Ζονάρ ὅστις θὰ φθάσῃ εἰς Θεσσαλονικὴν μετὰ 23 Μαΐου) 5 Ἰουνίου καὶ τῆς 24 Μαΐου) 6 Ἰουνίου».

204ον

Εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» συνεχίζεται ἡ ἀφήγησις περὶ τῶν προηγηθέντων τῆς ἐξώσεως τοῦ Κωνσταντίνου:

«Ἐν τῷ μεταξύ ἐξεδηλοῦντο αἱ ἐναντίον τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων ἀντιρρήσεις τῶν Συμμάχων. Ἡ Ρωσσία ἰδίᾳ καὶ ἡ Σερβία ἀντέτεθον κατηγορηματικῶς εἰς τὴν λήψιν βιαίων μέτρων κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ὡς ἀποτελοῦσαν ἀνάμειξιν εἰς τὰ ἑσωτερικὰ κυριαρχοῦ Κράτους.

»Τὴν ἰδίαν ταύτην ἡμέραν, 24 Μαΐου) 6 Ἰουνίου ὁ Βρετανὸς πρωθυπουργός Λούδ Τζώρτζ ἀπέβηκεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Γάλλον συνάδελφον του ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις διαπιστώσασα τὴν πλήρη ἀποτυχίαν τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Ἀκυτέρας Στρατιωτικῆς Ἡγεσίας κατὰ τὰς τελευταίας ἐπιχειρήσεις καὶ ἔχουσα ἐπὶ τούτου τὴν συμφωνοῦν γνώμην τῶν

Ἰταλικῆς, Ρωστικῆς καὶ Σερβικῆς Κυβερνήσεως, ἐξήτει τὴν ἀμεφοῦ ἀντικατάστασιν τοῦ Στρατηγοῦ Σαρράϊγ. Παρεκάλει ἐπιτόμεως τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ὅπως διατάξῃ δια τῶν εὐρισκομένων ἐν Θεσσαλονικῇ Ἀκυτάτων Ἀξιοματικῶν καὶ παραλάβῃ ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀναβολῆς τὴν Ἀκυτάτην Διοίκησιν παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Σαρράϊγ, μὴ ἐμπνέοντος πλέον ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς Συμμάχους, μέχρι διορισμοῦ νέου Ἀρχιστρατήγου. Ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἀπῆρτησεν ὅτι, μὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀνορθῇ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Στρατηγοῦ Σαρράϊγ, ἵνα μὴ τοῦτο ἀποτελέσῃ αἰτίαν διαφωνίας μετὰ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἐπίσῃρη τὴν προσοχὴν τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν κινδύνων οὓς θὰ παρουσιαζέεν ἡ ἀφαίρεσις τῆς Διοικησεως ἀπὸ τὸν Στρατηγὸν Σαρράϊγ, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπέκειντο αἱ εἰς Θεσσαλίαν ἐπιχειρήσεις παρεκάλει δὲ ὅπως ἀναβληθῇ προσωρικῶς ἡ αἰτούμενη ἀντικατάστασις.

»Υπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας ὁ Ζονάρ ἐφθάσε τὴν 24 Μαΐου 6 Ἰουνίου εἰς Σαλαμίνα. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του οὗτος ἐδέχθη τὸν Πρέσβυν τῆς Μεγάλης Βρετανίας Ἐλλιοτ, ὁστις τοῦ ἐπέδειξε τηλεγράφημα τοῦ Βρετανικοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Λόρδου Ράμπερτ Σέσιλ, ζητοῦντος νὰ δοθῇ διαβεβαίωσις εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι ἡ ἀπομακρύνσις του θὰ ἴη προσωρινὴ καὶ διὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου μόνον. Ἐπίσης τὸν Ὑπατον Ἀριστὴν ἐπισκέφθη ὁ Πρέσβυς τῆς Ρωσσίας Ντεμίντωφ, ὅστις τοῦ ἐξήτησε νὰ μὴ ἐμπεινῇ εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καθ' ὅσον οὗτος εἶναι λίαν δημοφιλὴς καὶ ἡ ἀναχώρησις του εἶναι δυνατὸν νὰ ρίψῃ τὴν χώραν εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον εἰς βάρος τῆς ἀσφαλείας τῆς Στρατιᾶς Ἀνατολῆς. Καὶ αἱ πληροφορίες τοῦ Στρατιωτικοῦ Ἀκολουθοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Πρεσβείας Στρατηγοῦ Μπρακὲ περιέγραφον τὴν κατάστασιν ὡς ἐκρυθμὸν καὶ ἐπικίνδυνον. Οὗτος ἀνέφερον ὅτι οἱ ἐπίστρατοι, ὑπὸ τὴν μυστικὴν ἡγεσίαν τοῦ Στρατηγοῦ Δούσμανη, ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ γίνουσι κύριοι τῆς καταστάσεως, ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ διημεργέτο μυστικὴ ἐπιστράτευσις καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ προβληθῇ σθεναρὰ ἀντίστασις εἰς τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα. Ἐν συμπεράσματι, ἡ κατάστασις, οὕσα μόνιμως ἀνησυχητικὴ, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ κρίσιμος.

»Τὴν ἰδίαν ἑσπέραν, ὁ Ζονάρ,

ἀφού παρήγγειλεν εἰς τὸν Ἑλληνα Πρωθυπουργὸν Ζοῦμην ὅτι σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του ἦτο ὁ ἔλεγχος τῆς ἀκριβοδικαίας διανομῆς τοῦ σίτου τῆς Θεσσαλίας καὶ τὸν παρεκάλει νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως, ἀνεχώρησε διὰ Θεσσαλονίκην. Ἀφίχθεις ἐκεῖ τὴν ἐπομένην, 25 Μαΐου) 7 Ἰουνίου, ὁ Ζοῦαρ συνητήθη μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Σαρράτι, μεθ' οὗ ἐκανόνισε τὸν τρόπον τῆς ταυτοχρόνου δράσεως διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας, τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

205 ο ν

Καὶ συνεχίζετο ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα προηγήθησαν τῆς ἐξώσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, κατὰ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια»:

«Μετὰ τὸν διακανονισμόν ὄλων τῶν λεπτομεριῶν, ὁ Ζοῦαρ ἐπισκέφθη τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλου εἰς ὃν ἀνεκοίνωσε ταύτας, ἐκανόνισε δὲ μετ' αὐτοῦ ὅπως τὸν Κωνσταντίνου διαδεχθῆ ὁ Πρίγκηψ Ἀλέξανδρος, παραμεριζομένου τοῦ Διαδόχου Γεωργίου. Μετὰ ταῦτα ὁ Ὑπάτος Ἀρμοστής ἀνεχώρησε καὶ αὐτὸς κατεβυθισμένος εἰς Σαλαμίνα, συνοδευόμενος ὁμοῦ τὴν φρονῶν αὐτὴν ὑπὸ τῶν μελλόντων νὰ χρησιμοποιηθῶσι, διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν στρατευμάτων τῆς 30ῆς Γαλλικῆς Μεραρχίας, ἅτινα ἐτέλουν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Στρατηγοῦ Ρενιά.

»Ἡ ἀφίξις τοῦ Ζοῦαρ εἰς Σαλαμίνα τὴν 27 Μαΐου) 9 Ἰουνίου συνέπεσε μὲ τὴν κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἀποστολὴν ἐντόνου διακοινώσεως διαμνηστικῆς τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Γαλλικὴν τοιαύτην, διὰ τὴν μελετωμένην ἀσκήσιν βίας πρὸς ἐκβρόνισιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Ἡ διακοινώσις ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἐν Παιρισίῳ Βρετανὸν Πρόσβυον, εἶχεν οὕτω:

«Πληροφορήσατε πάραυτα τὸν κ. Ριμπῶ ὅτι συμφώνως πρὸς ἀναφορὰν ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν Αὐτοῦ Βρετανικὴν Μεγαλειότητα, ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὴν παραίτησιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, διὰ διακοινώσεώς της πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἣτις θὰ ἔδιδεν εἰς αὐτὴν μίαν μόνον ἡμέραν προθεσμίαν διὰ νὰ ἀπαντήσῃ. Ἐπιπλέον, ὅτι ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις προτίθεται νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιόν της δι' ἀποβάσεως στρατευμάτων εἰς Πειραιᾶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς

νικτὸς. Παρακαλῶ νὰ παρατηρήσῃτε πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς τελευταίας ἐν Λονδίῳ συνδιασκεψέως προέβλεπον τὴν χρῆσιν στενοῦ ἀποκλεισμοῦ πρὸς ἐξαναγκασμὸν τοῦ Βασιλέως εἰς παραίτησιν, ἐὰν οὗτος ἤρκειτο νὰ πράξῃ τοῦτο, καὶ ὅτι ἡ ἀπόβασις στρατευμάτων ἀνεπιμετωπίζετο μόνον ἐφ' ὅσον ὁ Βασιλεὺς προέβαινε εἰς μετακινήσεις τῶν ἰδίων του, διὰ νὰ προβάλλῃ ἀντίστασιν εἰς τοὺς Συμμαχοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ.

»Ἐὰν ἡ ἀνωτέρω ἀναφορὰ εἴναι ἀκριβὴς, ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ὑποχρεοῦται νὰ διαμνηστικῶς ἐντόνωσιν ἐναντίον παρομοίας ἐνεργείας, ἣτις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὰς Συμμαχικὰς ἐν Ἀθήναις παροικίας καὶ τὸ προσωπικὸν τῶν ἐκεῖ Προσβείων. Ἡ γνώμη τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως δὲν ἐξήτηθη, τοιαύτη, δὲ ἐνέργεια θὰ ἀπετέλει ριπήν παράβασιν τῶν ληφθεισῶν κατὰ τὴν ἐν Λονδίῳ συνδιασκεψίν ἀποφάσεων. Ἐπιπλέον, θέλετε τονίσει εἰς τὸν κ. Ριμπῶ ὅτι ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις ἐπιμόνωσ μᾶς παρεκάλεσε νὰ μὴ θυσιάσωμεν τὰ στρατιωτικὰ ἡμῶν συμφέροντα εἰς πολιτικὰς ἐπιδιώξεις.

»Αἱ ἀποφάσεις τῆς συνδιασκεψέως τοῦ Λονδίνου συνετάγησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως ἐπιτευχθῆ ἡ λύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος, κατὰ τὸν ὅσον ἐνεσι εἰρηνοικώτερον τρόπον, καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος διεσαφήνισεν ὅτι ἀντιτίθετο εἰς τὴν ἀποστολὴν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς Ἀττικὴν πλὴν τῆς περιπτώσεως ἀπολύτου ἀνάγκης. Ἐπομένως, ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος θέλει εὐρεθῆ εἰς δύσκολον θέσιν ἐὰν ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις προτίθεται νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς ἀποφάσεις ταύτας.

»Νὰ καταβάλλετε πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα ἀχθῆ ὁ κ. Ριμπῶ εἰς τὴν υἱοθέτησιν τῆς λύσεως ἣν προτίθει εἰς τὸ πρὸς τὸν Σερ Φράνκοσ Ἑλλιοτ τηλεγράφημά μου τῆς 3ῆς τρέχοντος, συμφώνως τῇ ὁποίᾳ εἶναι ἀρκετὸν διὰ τοὺς Συμμαχοὺς νὰ πεισθῇ ὁ Βασιλεὺς νὰ ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἑλλάδος μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου, ἀφήμων εἶναι τῶν υἱῶν του ὡς Ἀντιβασιλέα. Νὰ τονίσετε εἰς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα ὅτι ἡ φύσις αὐτῆ θὰ ἀναπερικρινετο εἰς τὰς ἀντιρροήσεις τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως, θὰ ἀπεμάκρυνε πάντα κίνδυνον ἀντιθέσεως ἐκ μέρους

τῆς Ἰταλίας, συμβάλλουσα μάλιστα εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν στήριξιν τῆς χώρας ταύτης».

206 ο ν

Εἰς τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» μνημονεῖονται μετὰ τὸ ἔκτενές κείμενον τῆς διακοινώσεως τῆς Βρετανίας πρὸς τὴν Γαλλίαν περὶ μὴ χρήσεως βίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὰ ἑξῆς:

«Κατόπιν τῆς ἀνωτέρω διακοινώσεως, ὁ Ριμπῶ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Ζοῦαρ νὰ μὴ προβῇ εἰς τὴν ἀπόβασιν στρατευμάτων, εἰμὴ μόνον ἐν περιπτώσει ἀνάγκης, συγχρόνως ὁμοῦ ἀρνήσῃ εἰς τούτων νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐὰν ἔθετε πάντων πρὸ τετελεσμένου γεγονότος ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις δὲν, θὰ προέβαινε ἀσφαλῶς εἰς οὐδεμίαν ἐναντίον του ἐνέργειαν.

»Ἄμα τῇ ἀφίξει του εἰς Σαλαμίνα ὁ Ζοῦαρ ἐλάβε γνώσιν παρὰ τοῦ Βρετανικοῦ Πρόσβεως τῆς ἀνωτέρω διακοινώσεως τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως. Κατ' ἀρχὰς ἀπεφάσισε νὰ μὴ λάβῃ οὐδὲν αὐτὴν ὑπ' ὄψιν του καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν σύγχρονον στρατιωτικὴν ἐνέργειαν ἐν Θεσσαλίᾳ, Κορινθῶ καὶ Πειραιεῖ. Κατόπιν, ὁμοῦ, ὠριμωτέρας σκέψεως, κατελήφθη ὑπὸ ἀνησυχίας, διὰ τὴν θέσιν του ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ, καθ' ὅσον δὲν ἦδύνατο νὰ προβῇ εἰς πράξεις ἀντικειμέναις πρὸς τὴν γνώμην τῶν Δυνάμεων, ἅς ἐξέπροσώπει. Ἐξήτησεν ὅθεν ρητὰς παρὰ τοῦ Ριμπῶ ὁδηγίας, δηλῶν ἐν ταυτῷ ὅτι ἐν ἀναμονῇ τούτων δὲν θὰ προβῇ εἰς τὴν ἀπόβασιν τῶν στρατευμάτων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα δὲν δύναται νὰ παραμεϊκῶσιν ἐπὶ τῶν πλοίων πέραν τῶν 24 ὡρῶν.

»Ἐκ παραλλήλου ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὴν 28 Μαΐου) 10 Ἰουνίου δύο ἀνακοινώσεις δι' ὧν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐγνώριζεν ὅτι αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ ἐνισχύωσι προσωρινῶς τὰ ἐγκατεστημένα εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορινθοῦ φυλακία αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι προτίθενται νὰ προβάσιν εἰς ἔδικαιον κατανομήν τῆς συγκομιδῆς τῆς Θεσσαλίας μεταξὺ τῶν πληθυσμίων ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἑλληνα πρωθυπουργὸς μετέθῃ πάραυτα ἐπὶ τοῦ ἐν Σαλαμίῳ θωρηκτοῦ «Δικαιοσύνη» πρὸς συνάντησιν τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ. Ἡ συνδιάλεξις ὑπῆρξεν ἐγκάρδιος, κατ' αὐτὴν δὲ ὁ Ζοῦαρ χωρὶς νὰ ἀνακοινώσῃ, τι περὶ τοῦ Βασιλέως, ἀνέφερεν ἀπλῶς ὅτι εἶναι κομιστὴς ἀνεκκλήτων ἀποφάσεων τῶν Δυνάμεων.

»Τὴν ἑσπέραν, μετὰ τὴν λήψιν τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Προέ-

δρου τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ ὀπιώῳ οὗτος τὸν διεβεβαίον ὅτι «ὀψωσθήποτε», ἡ ἐμπιστοσύνη αὐτῆς δὲν θὰ παύσῃ νὰ τὸν περιβάλλῃ, ὁ Ὑπατος Ἀρμοστής ἀπεφάσισε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προαποφασισθέντος σχεδίου ἐνεργείας, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν νέαν ἐντοκατῆν Βρετανικὴν διακοίνωσιν, ἣν εἶχεν ἐπιδώσει αὐθημερὸν ὁ Βρετανὸς ἐν Παρισίοις Πρέσβυς εἰς τὸν κ. Ρημπῶ καὶ ἦτις μεταξὺ ἄλλων ἐτόμιζε:

«Προβίητε παρακαλῶ εἰς ἀμέσους παρὰ τῆ Γαλλικῆ Κυβερνήσει παραστάσεις, τονίζοντες ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Λονδίῳ διασκέμεως προέβλεπον μίαν καὶ μόνον περιπτώσιν, ἣτις θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Συμμάχους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν δίαν, τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος θὰ μετεκίνει τὰ στρατεύματά του ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ προβῇ ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς ἀντίστασιν. Ἡ συνδιάσκεψις ρητῶς ἀπέκρουσε τὴν ἰδέαν ὅπως χρησιμοποιοῦνται στρατιωτικαὶ δυνάμεις πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ κ. Ζονάρ ἢ πρὸς κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀντ' αὐτῆς δὲ παραδέχθη σχέδιον ἀποκλεισμοῦ.

207ον

Ἡ παράθεσις τῆς Βρετανικῆς διακοίνωσεως πρὸς τὴν Γαλίαν καταλήγει ὡς ἑξῆς:

«Ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτῆς (Ἀγγλικῆς) Μεγαλειότητος δὲν δύναται νὰ παράσχῃ τὴν συγκατάθεσιν τῆς εἰς οὐδεμίαν τροποποίησιν τῶν ληφθειῶν ἀποφάσεων ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω σημείου. Ἐὰν παρασυρθῶμεν εἰς νέαν ἐν Ἑλλάδι στρατιωτικὰς περιπλοκάς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτιμήσωμεν τὰ σοβαρὰ ἐπακόλουθα ἅτινα θέλουσι προκύψει ἐξ αὐτῶν».

»Καλέσας αὐθημερὸν ἐπὶ τοῦ «Δικαιοσύνη» τὸν Στρατηγὸν Ρεμιῶ καὶ τὸν Ναύαρχον Γκεντόν, διοικοῦντα τὴν ἐν Σαλαμίῳ ναυλοχοῦσαν Μοῖραν, ὁ Ζονάρ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰς τελευταίας αὐτοῦ ὁδηγίας. Μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησε γεῦμα, εἰς ὃ παρεκάθησε πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁ Γάλλος Πρέσβυς Γκυγιεμέν, ὅστις ἀνεκαλεῖτο τὴν εἰς Παρισίους. Οὗτος εἶχεν ἀποβῆ ἀνεπιθύμητος εἰς τὸν Συμμάχους τῆς Γαλλίας, πράγμα ὅσαρ ἠνάγκασε τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν νὰ τὸν ἀνακαλέσῃ, ἀφοῦ ὁμως ἐπὶ δύο περίπτωσι, διὰ τῶν ἐνεργειῶν του εἶχε κατὰ πολὺ συμβάλει εἰς τὴν ἐπιδείνωσιν τῶν

σχέσεων μεταξύ τῆς χώρας του καὶ τῆς Ἑλλάδος».

Οὗτω περιγράφονται εἰς τὸ ἐπίσημον δημοσίευμα τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ τὰ προηγηθέντα τῶν γεγονότων τῆς ἐξώσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου.

Πρῶτος στόχος τῶν Γαλλικῶν ἐπιχειρήσεων ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Θεσσαλίας, ἡ ὁποία ἀπὸ πολλὸν καιρὸν ἐπεδιώκετο ὑπὸ τοῦ Σαρραΐγ. Ἡ 30ῆ Γαλλικὴ Μεραρχία προπαρασκευάζετο διὰ τὴν ἐπιχείρησιν. Ὁμοίως, ἐντὸς τῆς Οὐδέτερας Ζώνης, αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν φρουρὰν αὐτῆς ἀπετέλεσαν προσωρινῶς ἐτέραν μεραρχίαν, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Στρατηγοῦ Βενέλ. Ἡ Μεραρχία Βενέλ εἶχε δύο σκοπούς: τὴν ἐξασφάλισιν τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὴν ἐπίταξιν τῆς συγκομιδῆς τῆς Θεσσαλίας. Ὁ πρῶτος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ τοῦ ἀφοπλισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, τῆς ἐξοντώσεως τῶν Ἀνταρτικῶν Ὀμάδων, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο μακρὸς λόγος, τὴν ἀποκατάστασιν Συμμαχικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν ὁδικῶν, σιδηροδρομικῶν, τηλεφωνικῶν καὶ τηλεγραφικῶν γραμμῶν, ἐν μὴ λέξει διὰ τῆς πλήρους ἀποκοπῆς τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ὁ δεύτερος σκοπὸς θὰ ἐπετυγχάνετο μόλις ἐπραγματοποιεῖτο ὁ πρῶτος, διὰ τῆς οὐτόματου καταλήψεως τῆς χώρας καὶ τῆς ἐπίταξεως τῶν ἀποθεμάτων εἰς ἀποθήκας καὶ ἀγρούς.

Εἰς τὴν Λάρισαν παρέμενε τμημα τῆς ἐκεῖ ἐδρευούσης τῆς Ἑλληνικῆς Μεραρχίας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ὑποστρατήγου Ἀνδρέου Μπαΐρα. Ἡ ὑφισταμένη δύναμις περιορίζετο εἰς 200 ἀξιωματικούς καὶ 600 ὁπλίτας μὲ τὸν ἀτομικὸν ὅπλισμόν των. Τὸ Πυροβολικὸν καὶ ἡ λοιπὴ δύναμις τῆς Μεραρχίας εὐρίσκοντο πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὴν ἀπαιτήσιν τῶν Συμμάχων. Ἀλλὰ καὶ αἱ δυνάμεις τῆς τῆς Μεραρχίας περιορίζοντο εἰς τὴν Λάρισαν καὶ τὰ Τρίκαλα. Ἡ ἐντολή ἢ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸν ὑποστράτηγον Μπαΐραν ἦτο σαφής:

«Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἀπακτα σώματα ἐνεργήσωσι μόνα, θέλουσιν ἀποκρουσθῆ διὰ τῶν ὀπλων. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ξένα στρατεύματα, μόνα ἢ βοηθούμενα ὑπὸ Μονάδων τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ ἀποδιδοσθῶσιν ἢ ἐνεργήσωσι τὴν κατάληψιν τοῦ ἡμετέρου ἐδάφους, νὰ ἀποφευχθῇ

πᾶσα σύγκρουσις καὶ νὰ ζητησθῇ τε ὁδηγίας παρὰ Κυβερνήσεως».

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 28ης Μαΐου) 10ης Ἰουνίου πρὸς τὴν 29ην Μαΐου) 11ην Ἰουνίου ἡ Μεραρχία Βενέλ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν περιοχὴν καὶ ἤρχισε νὰ προελαύνῃ χωρὶς νὰ συναντᾶ ἀντίστασιν, παρέβη δὲ τὴν Ἐλασσόνα καὶ τὰ Τέμπη.

208ον

Ὁ ὑποστράτηγος Ἀνδρέας Μπαΐρας συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ εἶχεν, ἐζήτησεν ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου. Περὶ τὴν ἑσπέραν ἔλαβε τὴν κοινοποιηθεῖσαν πρὸς πᾶσας τὰς ἀρχὰς τῆς Θεσσαλίας ἐγκύκλιον τοῦ Νομάρχου Λαρίσης Κρίτσα, ἔχουσαν τὸ ἑξῆς περιεχόμενον:

«Ὁ κ. Ζονάρ, ἀντιπρόσωπος τῶν Δυνάμεων, εἰδοποίησε χθὲς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς ἀνάγκης καταλήψεως περιφερειῶν πινῶν ἠνωμένων, ἀνεσαρτήτου καὶ ἰσχυρὰς Ἑλλάδος. Ὁ Βασιλεὺς συνίστα ὑπακοὴν εἰς τὰς ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως. Ἐν περιπτώσει εἰσοδῶν τῶν Συμμαχικῶν στρατευμάτων, ἅπασαι αἱ ἀρχαὶ θὰ παραινεῖσιν εἰς τὰς θέσεις των. Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν, θέλετε ἐνεργήσῃ αὐστηρῶς καὶ ἀποφασιστικῶς εἰς τρόπον ὥστε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ διασαλευθῇ ἡ δημοσία τάξις. Ὁ κ. Ζονάρ ἐδήλωσεν ὅτι ὅπουδήποτε θεωρηθῇ ἀναγκαῖα ἡ ἀποστολὴ Συμμαχικῶν στρατευμάτων ταῦτα δὲν θὰ παρακολουθοῦνται ὑπὸ ἄλλων στοιχείων».

Ἦτο ἡ ἀναγκαῖα διαβεβαίωσις ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ ἐδάφη, ἐφ' ὅσον ἔπρεπε νὰ καταληφθοῦν, θὰ καταλαμβάνοντο ὑπὸ ξένων δυνάμεων καὶ ὄχι ὑπὸ τῶν τῆς Ἑθνικῆς Ἀιμῆς. Τοιοῦτοτρόπως δὲν θὰ ἐταπεινωτο τελείως ὁ στρατὸς τοῦ εἶχε παραινεῖται πιστὸς εἰς τὸν ἄρκον του πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις κυβέρνησιν.

Πάντως, εἰς τὴν Λάρισαν ὁ στρατηγὸς Μπαΐρας ἀνέμενε τὴν προέλασιν τῶν Συμμάχων μὲ ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως νὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν, χωρὶς φυσικὰ, νὰ προβάλλῃ ἀντίστασιν. Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἀτύπως εἰσῆρχετο εἰς τὸν πόλεμον, ἐνῶ ἡ Κυβέρνησις Ζαῖμη εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπεδύετο τὴν οὐβέτερων ἐν ὁσῶ χρόνῳ ἀκόμη ἡδύνατο.

Θὰ παραθέσωμεν τὰ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ ἔργου τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια», περὶ τοῦ «θλιβεροῦ ἐπεισοδίου» Μπαΐρα, ὡς τὸ ἐχαρακτήρισεν ὁ Σαρραΐγ:

«Τὴν αὐγὴν τῆς 30 Μαΐου) 12 Ἰουνίου, τὸ Γαλλικὸν Ἴππικὸν ἔφθασε πρὸς τῆς Λαρίσης, ἐνῶ ἕτερα δύναμις ἐξ ἑνὸς Ταγματός, προερχομένη ἐκ Κατερίνης καὶ μεταφερθεῖσα σιδηροδρομικῶς, ἀφίκετο εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς πόλεως. Πάραυτα ὁ Στρατηγὸς Μπαΐρας μετέβη πρὸς προϋπάλτησιν τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων, συναντήθεις μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Βενὲλ εἰς τὴν εἰσόδον τῆς πόλεως. Εἰς τοῦτον ἐγνώρισεν τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἀνεκείνουσεν ὅτι τίθεται εἰς τὴν διάθεσίν του διὰ πᾶσαν ἐξυπηρέτησιν. Εἰς ἀπάντησιν ὁ Στρατηγὸς Βενὲλ τοῦ ἐγνώρισεν ὅτι τὸν συλλαιμᾶνει, ὡς καὶ ὁλόκληρον τὸ ἐπιτελεῖον τῆς Μερραρχίας καὶ ὅτι εἶμαι ἀποφασισμένως νὰ βομβαρδίσῃ τὴν πόλιν ἐὰν ριφθῆ ἔστω καὶ εἰς πυροβολισμὸς.

»Ἐἰσελθόντα εἰς τὴν πόλιν, τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα προέβησαν εἰς τὴν κατάληψιν αὐτῆς καὶ τὸν ὀφοπλισμὸν τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων. Ὅτε, ὁμως, ἔφθασαν πρὸ τῶν στρατῶνων τοῦ 1)38 Συντάγματος Εὐζῶνων καὶ ἀπήτησαν οὐ μόνον τὴν παράδοσιν τοῦ ὀπλισμοῦ τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ξιφῶν τῶν ἀξιοματικῶν, οὗτοι ἐθεώρησαν τοῦτο ὡς ἀντιμωτικόν. Ἐχόντες ὅθεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Διοικητὴν τοῦ Συντάγματος Ἀντισυνταγματάρχην Φράγκου Ἀθανάσιον καὶ ἀκολουθούμενοι ὑπὸ ἑκατοντάδους περίπου ὀπλιτῶν, τῶν ὁλοποῦων ὄντων διατεθειμένον εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας, ἐτέθησαν εἰς πορείαν πρὸς Νότον, σκοπεύοντες νὰ διαφυγῶσι πρὸς τὴν κεντρικὴν λοφουσειοῦν τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα».

2090 v

Ἡ ἔκθεσις τῆς προσπάθειας τῆς ομάδος τῶν Ἑλλήνων ἀξιοματικῶν, ὑπὸ τοῦ Ἀβ. Φράγκου ὅπως ἐξέλθουν τῆς Λαρίσης καὶ διαφύγουν πρὸς τὴν Λαμίαν διὰ νὰ μὴ συλληφθῶν ὑπὸ τῶν Γάλλων συνεχίζεται εἰς τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ («Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια») ὡς ἐξῆς:

«Δὲν ἐγένοντο ἀντιληπτοὶ ὑπὸ τῶν Γάλλων, ὅτε ὁμως ἀπεμακρύνθησαν ἀρκετὰ τῶν στρατῶνων, τὸ Γαλλικὸν Ἴππικὸν ἀποτελούμενον ἐκ Μοροκηνῶν Σπαχήδων, ἐτέθη εἰς καταδίωξίν των. Τὸ Ἑλληνικὸν πῆγμα κυκλωθὲν προέβαλεν ἑνοπλον ἀντίστασιν, ἥτις καταστάλην ταχέως δι' ἐπελάσεως τῶν Μοροκηνῶν ἱππέων. Αἱ ἑκατέρωθεν ἀπώλειαι ἀνῆλθον εἰς 59 Ἑλλήνων ἀξιοματικῶν καὶ ὀπλι-

τας νεκρῶν καὶ τραυματίαν, φέροντας ἰδίως σπαθιομοῦς, καὶ ἐκ τῶν Γάλλων εἰς 2 ἀξιοματικῶν καὶ 7 ὀπλίτας τραυματίαν. Συνεπλήρωσαν αἰχμάλωτοι 49 Ἑλληνες ἀξιοματικοὶ καὶ 269 ἄνδρες.

»Ἡ κατάληψις τῆς Λαρίσης συνεπληρώθη αὐθημερόν, ἄνευ ἑτέρου ἐπεισοδίου, ἐνῶ τμήμα τῆς δεξιᾶς πλαγιοφυλακῆς ἔφθασεν εἰς Καλαμπάκαν. Τῆ ἑπταύριον, 31 Μαΐου) 13 Ἰουνίου, τάγμα τῆς ἀριστερᾶς πλαγιοφυλακῆς μετεφέρθη σιδηροδρομικῶς εἰς Βελεστίνον καὶ Βόλον καὶ προέβη εἰς τὴν κατάληψιν αὐτῶν, ἡ δὲ δεξιὰ πλαγιοφυλακὴ κατέλαβε τὰ Τρίκαλα. Τὴν 1)14 Ἰουνίου τὸ Γαλλικὸν Ἴππικὸν προωβήθη μέχρι τοῦ σιδηροδρομικοῦ κόμβου τοῦ Διμερλῆ (Σταυροῦ), ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ πλαγιοφυλακὴ ἔφθασεν εἰς Καρδίτταν. Τὸ ἐκ 500 ἀνδρῶν Βρετανικὸν ἀπόσπασμα διετέθη εἰς Διμερλῆ ὡς στήριγμα τοῦ Ἴππικοῦ.

»Οἱ συλληφθέντες ἐν Λαρίσῃ Ἑλληνες ἀξιοματικοὶ μετεφέρθησαν εἰς Κατερίνην, ἐνθα ἐνεκλεισθησαν εἰς τοὺς ἐκεῖ παλαιούς Τουρκικούς στρατῶνας, ἐνῶ οἱ Ἑλληνες ὀπλίται ἀπεστάλησαν εἰς Λιτόχωρον, διατεθέντες εἰς ἔργα ὀδοποιίας. Τὸ ἐν Τρίκαλας 5ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Γιαννόπουλον Δ. πληροφορηθὲν τὰ γεγονότα τῆς Λαρίσης, ἔσπευσε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν καὶ διὰ Κότςιακα καὶ Ἀγραφῶν, διέφυγεν εἰς Λαμίαν, μὴ συναντήσαν Γαλλικὰς δυνάμεις».

Συνεπληρώθη λοιπὸν μὲ μόνον τὸ ἀναφερθὲν ἐπεισοδιον ἡ ὑπὸ τῶν Γάλλων κατάληψις τῆς Θεσσαλίας, ἐνῶ κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας κατελήφθη ἡ Ἠπειρος ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, κατὰ τὰ ἤδη μνημονευθέντα. Τὸ γεγονός τῆς καταλήψεως τῆς Ἠπείρου ἀπέβλεπεν εἰς τὴν σταθεροποίησιν τῶν θέσεων τῶν Ἰταλῶν εἰς Βόρ. Ἠπειρον καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἰταλία ἐπεδίωκε πᾶση θυσίᾳ νὰ ἔχῃ Ἀλβανικὸν κράτος ὑπὸ τὴν προστασίαν της εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τῆς Ἀδριατικῆς, διὸ καὶ ἔσπευσε μονομερῶς νὰ διακηρύξῃ τοῦτο ὡς ἀνεξάρτητον ὑπὸ Ἰταλικὴν προστασίαν.

Κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Λαρίσης τὸ περίφημον ἐπεισοδιον δὲν ἐδημιούργησεν, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἀφηγήσεως, ὁ στρατηγὸς Μπαΐρας ἀλλ' ὁ τότε συνταγματάρχης καὶ μετέπειτα ὑποστράτηγος Ἀθανάσιος Φράγκου.

Οὗτος ἐγεννήθη τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1864 εἰς τὴν Σούρτην

τοῦ τότε Νομοῦ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος. Κατετάγη εἰς τὸν στρατὸν κατὰ τὴν 5ην Νοεμβρίου 1883. Ἐφοίτησεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ Στρατιωτικὸν Σχολεῖον Ὑπαξιωματικῶν καὶ ἐξῆλθε τὴν 4ην Αὐγούστου 1893 μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ. Μετέσχε τοῦ πολέμου τοῦ 1897 καὶ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Κατὰ τὰ ἔτη 1917 - 1920 παρέμεινεν ἐκτὸς τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ ἕνεκα τῶν φρονημάτων του.

2100 v

Ὁ συνταγματάρχης Ἀθαν. Φράγκου ἀποκατεστάθη τὸν Νοέμβριον 1920 μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ υποστρατήγου καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς 1ης Μερραρχίας. Διεκρίθη εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Τιριβρίου (Μάρτιος 1921), τὰς μάχας τοῦ Καρὰ - Μπουγιού, Ρουκλὸυ Ντάγ, Τσαοῦς Τιφιλικ καὶ Δουρλαίου (Ἰούλιος 1921), τοῦ Σαγγαρίου (Αὐγουστος 1921) καὶ τοῦ Ἀφίων Καραχισαρά (Σεπτέμβριος 1921). Ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς Τουρκικῆς γενικῆς ἐπιθέσεως τοῦ Αὐγούστου 1922 ἀνέλαβε καὶ τὴν διοίκησιν τῆς VII Μερραρχίας, καὶ ἀπὸ τῆς 15ης Αὐγούστου ὄλων τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων περὶ τὸ Τουλού Μπουναρ. Μετὰ τρίτημον ἀνέλαβε καὶ τὴν διοίκησιν τῆς II Μερραρχίας, τὴν 19ην παρέδωσε τὴν διοίκησιν τῆς I Μερραρχίας εἰς τὸν συνταγματάρχην Μεσσήνην καὶ τὴν ἐπομένην ἀνέλαβεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς του καὶ τὰ λειψανα τοῦ Α' καὶ Β' Σώματος Στρατοῦ. Ὅλαι αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἀπετέλεσαν τὸ περίφημον Νότιον Συγκροτήμα ἢ Ὀμάδα Φράγκου, αὐταὶ δὲ διὰ Φιλαδελφίας - Σμύρνης - Ἐρυθραίας καὶ Τεσσμὲ ὑπεχώρησαν τακτικῶς καὶ συντεταγμέναι καὶ διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Χίον καὶ τὴν Μυτιλήνην. Ἡ τακτικὴ ὑποχώρησις τοῦ Νοτίου Συγκροτήματος, ἡ ὁποία διετάχθη ἐνῶ τοῦτο συνέχισε νὰ μάχεται, ἀπετέλεσε μίαν ἐκ τῶν λαμπρῶν σελίδων τῶν θλιβερῶν ἐκείνων ἡμερῶν. Μετὰ τὴν Ἐπανόστασιν τοῦ 1922 ὁ Φράγκου ἀπεστρατεύθη καὶ ἀπεβίωσε κατὰ τὴν 20ην Σεπτεμβρίου 1923, διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀποκατασταθῆ τῷ 1935 ἀναδρομικῶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατήγου.

Διὰ νὰ κλεισῶμεν τὴν παρέκβασιν αὐτὴν βὰ παραθεσόμεν τὰ σημεῖα εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» περὶ τῆς ἐκθρονίσεως τοῦ Κωνσταντίνου

καί τῆς ἀναδείξεως τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Βασιλεῖα:

«Ἡ φέρουσα τὸ πρῶτον μέρος τῆς 30ῆς Μεραρχίας νηπομπή, ἀποπλεύσασα τὴν 26 Μαΐου) 8 Ἰουλίου ἐκ Θεσσαλονίκης, κατέπλευσε μετὰ τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ Ζονάρ εἰς Σαλαμίνα τὴν 27 Μαΐου) 9 Ἰουλίου. Αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Μεραρχίας, τῆς Μεραρχικῆς Ἰλῆς, τῶν 40οῦ καὶ 58ου Συνταγμάτων Πεζικοῦ, δύο Λόχων Μηχανικοῦ, μίας Μοίρας Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ, ἑνὸς Ἀποσπάσματος Τηλεγραφετῶν καὶ ἑνὸς Ὀρεινοῦ Χειρουργεῖου. Ἐπὶ πλεον συνέπραττον τέσσαρα Ρωσικά τάγματα καὶ ἐν Βρετανικῶν ἀπόσπασμα ἐκ 500 ἀνδρῶν.

»Εὐρισκόμενος ἐνώπιον τῆς προμνησθείσης δευτέρας Βρετανικῆς διαμαρτυρίας, ὁ Γάλλος Πρωθυπουργός, πρὸς ἀποφυγὴν προσπριδῶν, ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Ζονάρ ὅπως μὴ ἀποδιδοῖται τὰ στρατεύματα εἰς Πειραιᾶ ἀλλ' εἰς Ἐλευσίνα. Ἡ διαταγὴ αὕτη ἐκαινοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ζονάρ εἰς τὸν Στρατηγὸν Ρεντῶ καὶ τὸν Ναύαρχον Γκεντόν, ὅτινες διαμαρτυρήθησαν ἐντόνως, προβάλλοντες τὸ ἀδύνατον τῆς ἀποδόσεως εἰς Ἐλευσίνα, λόγω μὴ ὑπάρξεως καταλλήλων μέσων, ὡς καὶ τὴν δυσκολίαν τῆς διασώσεως τῶν στρατευμάτων εἰς Ἐλευσίνα, ἕνεκεν τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ὕδατος. Κατόπιν τούτου, ὁ Ζονάρ ἀπεφάσισε νὰ ἐκδιᾶσῃ τὴν κατάστασιν, ἀγνοῶν πᾶσαν ἀντίδρασιν καὶ ἀναλαμβάνων πᾶσαν εὐθύνην διὰ τὰς ἐνεργείας.

211 ο ν

Εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» συνεχίζεται ἡ ἐκθεσις τῶν γεγονότων τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως εἰς Σαλαμίνα τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ Ζονάρ:

«Τὴν 29 Μαΐου) 11 Ἰουλίου, περὶ τὴν 10.00', ὁ Ἕλληνας Πρωθυπουργός Ζαΐμης προσήρχετο πρὸς συνάντησιν τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ, κατόπιν σχετικῆς προσκλήσεως αὐτοῦ. Ἡ συνάντησις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ εἰς Πειραιᾶ ἐπιβληθέντος Φαλλικοῦ Καταδρομικοῦ «Μπρούξ». Κατὰ τὴν δραματικὴν ἐκείνην συνάντησιν, ὁ Ζονάρ ἐπέδωκεν εἰς τὸν Ἕλληνα Πρωθυπουργὸν τηλετυγραφικὴν δικαιολογίαν δι' ἧς ἐζήτειτο ἡ παραίτησις τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ὑπὲρ ἑνὸς τῶν Πριγ-

κήτων υἱῶν τοῦ με προθεσίαν ἀπαντήσεως 24 ὥρῶν. Προσέθεσε δὲ προφορικῶς ὅτι ὁ Διάδοχος Γεώργιος ἀποκλείεται καὶ ὅτι ἐὰν προεβάλλη ἡ ἐλαχίστη ἀντίστασις δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ μεταβάλλῃ τὰς Ἀθῆνας εἰς σωρὸν ἐρειπίων. Ὁ Ζαΐμης ἀπήντησεν ὅτι ἀπόφασις ἐπὶ τῶσαν σοβαροῦ ζητήματος δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀλλ' ὑπὸ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος. Ἀνεχώρησε δὲ εἰς Ἀθῆνας, ὑποσχεθεὶς νὰ ἀπαντήσῃ μέχρι τῆς μεσημβρίας τῆς ἐπομένης.

»Μετὰ ταῦτα, γενομένης συσκέψεως τοῦ Ζονάρ μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν (: τῶν Γάλλων), ἀπεφασίσθη ὅπως πρὸς τὸ παρὸν μὴ ἐνεργηθῇ οὐδεμία ἀπόβασις, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀπαντήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ Βασιλεὺς ὑποτασσόμενος παραιτηθῇ, τότε θέλει διενεργηθῇ εἰρηνικὴ ἀποδιδοῖσις τῶν στρατευμάτων εἰς Πειραιᾶ, τῇ συγκαταθέσει τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἐὰν δὲ ὁ Βασιλεὺς ἀρνηθῇ καὶ προβάλλῃ ἀντίστασιν, τὰ στρατεύματα θὰ ἀποδιδοῦντο βιαίως εἰς Πειραιᾶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ στόλου. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου παρεκκλίμπτετο ἡ διαταγὴ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως περὶ ἀποδόσεως τῶν στρατευμάτων εἰς Ἐλευσίνα (: ὡς ἐσημειώθη ἤδη).

»Ὁ Πρωθυπουργός Ζαΐμης παρουσταθεὶς εἰς τὸν Βασιλέα κατέστησε εἰς τούτον γνωστὴν τὴν ἀπόφασιν τῶν Συμμάχων καὶ τὸ ἐπιδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ζονάρ τελεσίγραφον, τὸν συμβούλευσε δὲ ὅπως διὰ τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος ὑποταχθῇ εἰς τούτο. Ἐζήτησεν, ὅμως, ὅπως πρὸς λήψιν ὀριστικῆς ἀποφάσεως κληθῇ τὸ Συμβούλιον τοῦ Στέμματος. Τὸ ἀπόγευμα συνήλθε τὸ Συμβούλιον τούτου, συγκροτηθὲν ἐκ τῶν πρῶν πρωθυπουργῶν ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Βασιλέως. Κατ' αὐτὸ ὁ Ζαΐμης εἰσηγήθη καὶ πάλιν ὅπως λόγω τῆς κρισιμότητος τῆς καταστάσεως παραιτηθῇ ὁ Βασιλεὺς ὑπὲρ τοῦ Πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου. Οἱ ὑπόλοιποι ὅμως διεφώνησαν, συμβουλευσάντες τὸν Βασιλέα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντόνως, νὰ μὴ ὑποταγῇ ἀλλὰ νὰ προβάλλῃ ἀντίστασιν.

»Ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἀνωτέρω γνώμης ἦτο ὅτι ὁ Ζονάρ ἐδήλου μὲν προφορικῶς ὅτι ἐνεργεῖ ἐντολῇ τῶν τριῶν Προστάτιδων Δυνάμεων, ἦτοι τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Ρωσίας, ἀλλ' εἰς οὐδὲν τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ ἐφέρετο ὑπὸ τῶν

πίτλων τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τῶν Προστάτιδων Δυνάμεων. Τὸ μόνον βέβαιον ἦτο ὅτι οὗτος ἐστήριζε τὰς ἀξιώσεις του ἐπὶ τῶν συνοδευσάντων αὐτὸν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν Γαλλικῶν δυνάμεων, ἀπειλῶν ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ καταφύγῃ εἰς θίαν».

212 ο ν

Καὶ συνεχίζεται ἡ ἀφήγησις εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια» περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ζονάρ:

«Ἄλλ' οὐδὲν ἀπεδείκνυεν ὅτι αἱ Κυβερνήσεις τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Ρωσίας ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὴν ἐνεργείαν ταύτην, οὐδεμία δὲ τῶν Προστατιδῶν Δυνάμεων εἶχεν ἀναγγεῖλει δι' ἐπισήμου ἀνακοινώσεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὴν ἀφίξιν τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ νόμιμον ἐκπροσώπησιν τῆς. Ἐπὶ πλεον, ὁ Ζονάρ δὲν εἶχε ἐπιβεβεῖ εἰς τὸν Ἕλληνα Πρωθυπουργὸν τὰ διαπιστευτήρια ἐγγράφου αὐτοῦ, στερούμενος τοιοῦτον, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιστολῆς, ἣν οὗτος ἀπέστειλε τὴν 30ῆν Ἰουλίου πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν Ριμππώ, ἀμέσως μετὰ τὴν ὀρκωμοσίαν τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου.

»Ἐπανήλθον εἰς τὴν Γαλλίαν ὡς μὴ ἔχων τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις οὔτε ἕκαστι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, οὔτε ἐναντι τῶν Πράξων τῶν Συμμάχων, καθ' ὅσον ἐστερουμένην διαπιστευτηρίων ἐγγράφων. Ἐξ ἄλλου ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι δὲν ἔλαβον ἐκ Λουδοῦνου καὶ Πετρούπολεως εἰ μὴ μόνον τηλεγραφήματα ἀπὸ τῶν κατηγορηματικῶς μὲ ἀπεδοκίμαζον».

»Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντίνος, ὅμως, δὲν ἠθέλησε νὰ τηρήσῃ στάσιν ἢ ὅποια ὀπωσδηόποτε θὰ ἐπέστυρεν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ ἄλλα εἰσέτι δεινά. Ἐφ' ὅσον εἶχεν ὑποστηρίξει ἐνθέρμως τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν τὰ δεινά τοῦ πολέμου (sic), δὲν ἠδύματο ἤδη νὰ ρίψῃ τούτου εἰς τὸν πόλεμον διὰ προσωπικοῦς λόγους. Ἐδήλωσεν ὅθεν, ὅτι ἦτο ρητῶς ἀποφασισμένος νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ μεθ' ὀλοκλήρου τὴν Βασιλικὴν Οἰκογενεῖαν τὴν Ἑλλάδα, ἐγκαταλείψαν τὸν θρόνον εἰς τὸν Πρίγκηπα Ἀλέξανδρον (: 1893 - 1920).

»Τὴν ἰδίαν ἐσπέραν, ὁ Ζαΐμης ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ζονάρ ἐπιστολὴν ἐν ἣ ἐγκρίριεν ὅτι κατό-

πιν τῆς ἀξιώσεως τῶν Προστατίδων Δυνάμεων, «ὁ Βασιλεὺς μεριμνῶν ὡς πάνποτε διὰ μόνον τὸ συμφέρον τῆς Ἑλλάδος, ἀπεφάνισσε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν χώραν μετὰ τοῦ Διαδόχου, καὶ ὀρίζει ὡς διάδοχόν του τὸν Πρίγκηπα Ἀλέξανδρον».

Μόλις ἐγνώσθη ἀπὸ τὴν πόλιν ἡ εἰδησις τῆς παραίτησεως τοῦ Βασιλέως, μεγίστη ἐγένετο ἀναταραχὴ. Τὰ πλείστα τῶν καταστημάτων ἐκλείσαν καὶ εἰς ὅλα τὰ κέντρα καὶ τὰς συνοικίας συζητεῖτο ζωηρῶς τὸ γεγονός, ἐνῶ ἔξωθι τῶν Ἀνακτόρων μέγα πλῆθος συκεντρώθη, ὅπερ παρότρυνε τὸν Βασιλέα εἰς ἀντίστασιν (: κατὰ τῶν Δυνάμεων).

Ἐπὶ τῆς 30 Μαΐου) 12 Ἰουνίου, δεδομένου ὅτι εἶχαν ἐπιτευχθῆ ἡ ἄνευ ἀντιστάσεως ὑποταγῆ τοῦ Βασιλέως, διετάχθη ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Ρενιῶ ἡ εἰρημικὴ ἀπόδοσις τῶν στρατευμάτων, ἥτις καὶ ἤρχισεν ἀπὸ τῆς μεσημβρίας. Προηγουμένως εἰσέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς τὸ θαρκετόν «Ἀλήθεια», ἐν πολεμικῇ ἐγέρσει καὶ μετὰ πυροβόλα ἀπειλητικῶς ἐστραμμένα πρὸς τὴν πόλιν. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπέβαινον ὁ Στρατηγὸς Ρενιῶ καὶ ὁ Ναύαρχος Γκεντὸν ἵνα παρακολουθῶσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποβάσεως, ἥτις ἐξετελέσθη ταχέως διὰ τὸ προσωπικόν, ἀλλ' ὑπῆρξε δύσκολος καὶ μακρὰ ὅσον ἀφορᾷ τὰ κτήρη καὶ τὸ ὕλικόν.

Ἀί Ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἀπεσύρθησαν ἐκ τῆς παραλίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως. Τὴν 13.00 Ἰούλιου Παζουαυτῶν ἀποβίβασθῆν ἐν τῷ ὄρωμα τῆς Μουμυκίας, κατέλαβε τὸ ὄρωμα τοῦ Προφήτου Ἥλια ἐπὶ τῆς Καστέλλας, ὅπερ δεσπόζει τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς. Περί τῆς 15.00 τὰ δύο Γαλλικὰ Συτάγματα Παζικόου εἶχον καταλάβει πᾶς καθορισθείσας θέσεις, εἰς τὴν βορειοανατολικὴν παραυφὴν τοῦ Πειραιῶς. Ἐν Τάγμα τοῦ 58ου παρέμεινεν ἐντὸς τῆς πόλεως (: τοῦ Πειραιῶς).

213 ο ν

Εἰς τὴν παράθεσιν τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἤγαγον εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἀναφέρεται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ («Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια»):

«Αἱ προφυλακαὶ προωθήθησαν εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ Πειραιῶς καὶ Ἀθηνῶν. Τὸ Πυροβολικὸν κατηλύθη εἰς ὄψωμα βορείως τοῦ Πειραιῶς παρὰ τὴν θέσιν Καραβάς. Τὸ 3ον Ρωσικὸν Σύνταγμα νωτίως τῆς

ἀγοῦσης πρὸς Αἰγάλεω ὁδοῦ. Τὰ στρατεύματα ἑλισθὺν διάφορα ἐντυπωσιακὰ μέτρα ἀσφαλείας ἐν τῇ πόλει τοῦ Πειραιῶς καταλαμβάνοντα πλατείας καὶ τάζονται εἰς πλείστα σημεῖα τῆς πόλεως πολυβόλα. Τὸ πλῆθος παρέμεινε μάλλον ἀπαθὲς καὶ ἀδιάφορον.

» Ἄλλως, ὅμως, εἶχον τὰ πράγματα ἐν Ἀθῆναις, ἐνθα παρουσιάζετο ζωηρὸς λαϊκὸς ἀναβρασμὸς, ἐπιταθείς μετὰ τὴν κοινοποίησιν τοῦ διαγγέλματος τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Ἐν αὐτῷ οὗτος ἀφοῦ ἀνήγγειλεν ὅτι «ὑπέκρινεν εἰς τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος, ἀναχωρεῖ μετὰ τοῦ Διαδόχου, ἀφῆκων τὸν Θρόνον εἰς τὸν Πρίγκηπα Ἀλέξανδρον», ἐξέφραξε διὰ συγκινητικῶν λόγων ὅλην τὴν πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀγάπην του καὶ ἀφοσίωσιν. Ἐπικαλούμενος δὲ τὴν θεῖαν ἀντιλήψιν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐξώρκιζε τὸν λαὸν ὅπως, ἐὰν ἤθελε νὰ μὴ μετακινήσῃ τὴν σκληρὰν θυσίαν του, πειθαρχήσῃ, τηρῶν ἀπόλυτον τάξιν καὶ ἡσυχίαν ἵνα μὴ ἐπιφέρῃ «μεγάλην καταστροφὴν». Παραλλήλως, ὁ νέος Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἀπηύθυνε καὶ αὐτὸς διαγγέλμα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξεδήλου τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τοῦ Πατρὸς του, στηριζόμενος δὲ ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πρὸς τὴν Δυναστείαν καὶ μετὰ τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ, ἐξέφραξε τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐξαγάγῃ τὴν «ἀγαπητὴν πατρίδα ἐκ τῆς δεινῆς θέσεως εἰς ἣν εὐρίσκεται».

Ἐπὶ τῶν τοιχοκολληθέντων τούτων, οἱ διαβάται σιωχοῦντο διὰ νὰ τὰς ἀναγνώσουν. Ἡ πλατεία τοῦ Συντάγματος καὶ ἡ πλατεία τῶν Ἀνακτόρων ἐβρίθον κόσμου. Τὰ πνεύματα ἦσαν λίαν ἐξημμέμα καὶ τὸ συγκεντρωθὲν πλῆθος ἀπεφάσισεν, ἐφ' ὅσον αἱ μέλλουσαι νὰ μεταφέρουσιν τὸν ἀναχωροῦντα Βασιλέα ἄμαξαι θὰ ὑπεχρεοῦντο νὰ διέλθουν ἐκεῖθεν, νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βασιλέως. Περὶ τὴν ἐνδεκάτην πρωΐνην ἀφίκετο ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁστις μετέβαινεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα διὰ τὴν ὀρκωμοσίαν τοῦ νέου Βασιλέως Πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου. Τότε τὸ πλῆθος ἐφώρμησε καὶ τοῦ ἔφραξε τὸν δρόμον, μετὰ τοιοῦτου πεισμάτος, ὥστε νὰ θραύσῃ καὶ τοὺς ὑλοποινίμακας τῆς ἀμάξης του, ἐξαναγκάσαν τούτον νὰ ἀποσυρῆ καὶ νὰ φθάσῃ δι' ἄλλης ὁδοῦ, εἰς ὀπισθίαν θύραν τῶν Ἀνακτόρων, δι' ἧς καὶ εἰσῆλθε.

Μετὰ τὴν ὀρκωμοσίαν τοῦ νέου Βασιλέως, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ

ἡ ἀναχώρησις τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας, ἄμαξαι κεναὶ καὶ ἔχουσαι καταβίβασμένα τὰ παρατετάσματα, ἐξήλθον τῶν Ἀνακτόρων μετὰ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ Ζάππειον. Πάραυτα οἱ διαδηλωταὶ ἔσπευσαν πρὸς τὸ σημεῖον τούτου, ἐνῶ τὰ φέρονται τοὺς ἀναχωροῦντας Βασιλεῖς αὐτοκίνητα ἐξήλθον ἐκ τῆς ὀπισθίας θύρας καὶ κατευθύνθησαν πρὸς τὴν Δεκέλειαν. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντίνος συκαδεύετο ὑπὸ τῆς Βασιλισσῆς καὶ τῶν τέκνων του, ὡς καὶ τῶν ὑπασπιστῶν του».

214 ο ν

Ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῆς ἐξώσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου συνεχίζεται ὡς ἐξῆς εἰς τὸ ἐπίσημον ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ:

«Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ὁ Γάλλος Πρωθυπουργὸς Ρημπὼ ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ζουὰρ συγχαρητήριον τηλεγράφημα ὅπερ κατέληγεν ὡς ἐξῆς:

«Τὸ παρ' ἡμῶν ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα θὰ ἀνατρέψῃ πᾶσας τὰς διαμαρτυρίας τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως. Ἀναγινώσκοντες τὰ τηλεγραφήματά μου, ἀντελήφθητε ὅτι ἐπρόκειτο νὰ σᾶς καλῶμαι ὁτιδήποτε καὶ ἂν συνέβαινε, ἀλλ' ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀφῆσω τὴν Βρετανικὴν Κυβέρνησιν νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐκ Παρισίων ἀναχωρήσεώς σας, εἶχατε ἀπὸ κοινού μεθ' ἡμῶν συμφωνήσει νὰ μὴ λάβετε ὑπ' ὄψιν σας τὰς ἐν Λονδίῳ ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις. Ἀπεφασίσατε, ἀφοῦ ἀντελήφθητε τὴν κατάστασιν, νὰ ἀναλάβητε τὴν εὐθύνην τῆς παρ' ὑμῶν μεταβολῆς τῶν ὁδηγίων σας. Ἡ ἐπιτυχία σᾶς ἐδικαιώσασε καὶ ἡ Βρετανικὴ Κυβερνήσις σᾶς ἀφείλει εὐχαριστίας, τὰς ὁποίας ἐπιτίθω ὅτι δὲν θὰ λείψῃ νὰ συνενώσῃ μετὰ τῶν ἰδικῶν μας».

» Πράγματι, ἡ Βρετανικὴ Κυβερνήσις ἐδέχθη τὸ τετελεσμένον γεγονός ὡς καλῶς γενόμενον, τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν αὐτῆς Λόρδου Ζέσιλλ εἰπόντος εἰς τὸν ἐν Λονδίῳ Γάλλον Πρεσβυτήν: «Καλῶς ἔχουν ὅσα καλῶς τερματίζονται». Ἐπὶ πλέον ὁ Πρωθυπουργὸς Λούδ Τζῶρτζ ἐδέχθη ὅπως ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Στρατηγοῦ Σαρράϊγ ἀναβλήθῃ δι' εὐθετώτερον χρόνον. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ Ἰταλικὴ Κυβερνήσις ἀπεδέχθη τὸν τερματισμὸν τῆς Ἑλληνικῆς ὑποθέσεως ἄνευ διαμαρτυρίας.

Τούτου, ὅμως, δὲν συνέβη καὶ μετὰ τὴν Ρωσικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις τὴν μὲν 2) 15 Ἰουνίου διεμαρτυρήθη ἐντονώτατα διὰ τὰς

γενομένης ενέργειας, ως αποτελούσας ανάμειξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ξένου κυριάρχου Κράτους καὶ ἀντικείμενα πρὸς τὸ δικαίωμα αὐτῶ διαθέσεως τῶν λαῶν, τὴν δὲ 6) 19 Ἰουίου ἐπέδωσε διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις Πρεσβευτοῦ τῆς εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν Ριμπῶ ἔντονον διακρίνωσιν, εἰς ἣν ἀφοῦ διεπίστῳσεν ὅτι ὁ Ζονάρ παρουσιάζετο ὡς Ὑπατος Ἀρμοστής τῶν Τριῶν Προστατίδων, ἀμιγλῶν ἐξ ὀνόματός τῶν εἰς τὰς διαφόρους προκηρῦξεις του, παρεκάλει ὅπως οὗτος χρησιμοποιοῖ εἰς τὸ μέλλον ἄλλον τίτλον, καθ' ὅσον τοῦτο δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἐπὶ πλέον τὴν 6) 19 Ἰουίου διὰ τοῦ ἐν Ἀθῆναις Πρεσβευτοῦ αὐτῆς διεμαρτυρήθη διὰ τὴν χρησιμοποίησιν Ρωσικῶν στρατευμάτων εἰς ἀποστολὴν μὴ ἐγκριθεῖσαν παρ' αὐτῆς καὶ ἐζήτησε τὴν ἄμεσον ἀναχώρησίν των. Τὰ στρατεύματα ταῦτα πράγματι ἀπεμακρύνθησαν μολὶς κατέστη δυνατὴ ἢ διὰ Γαλλικῶν τοιοῦτων ἀντικατάστασίν των.

Ἡ 1) 14 Ἰουίου, μετὰ διήμερον παραμονῆν εἰς τὰ Ἀνάκτορα τῆς Δεκελείας, ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια ἐπεδιδάσθη εἰς Ὁρωπὸν τῆς βασιλικῆς θαλαμηγοῦ «Σφακτηρίας» ἤτις, συνοδευομένη ὑπὸ δύο Γαλλικῶν ἀντιπροσώπων ἀνεχώρησε διὰ τὸν Ἰταλικὸν λιμένα Βίλλα ντὶ Σάν Τζιοβάννι. Πλείστοι Ἀθηναῖοι καὶ χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς, συρρέουσας εἰς τὸν Ὁρωπὸν, παρέστησαν εἰς τὴν ἀναχώρησιν ἐκδηλοῦντες παντοιοτρόπως τὴν ἀγάπην των καὶ τὴν λύπην των. Ἐκ Βίλλας ντὶ Σάν Τζιοβάννι, ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια ἀνεχώρησε δι' Ἐλβετίαν, ὅπου ἔμελλε νὰ παραμείνῃ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ πολέμου.

Ὁ παρατηρηθεὶς ὁμοῦ λόγῳ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βασιλέως ἀναβρασμὸς τῆς κοινῆς γνώμης ἀνησυχῆσε τὸν Ζονάρ, ὅστις, πρὸς πρόληψιν ταραχῶν καὶ κατευνασμὸν τῶν πνευμάτων, ἀπήλυθε διάγγελμα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Εἰς τοῦτο ὁ Ὑπατος Ἀρμοστής, ἀφοῦ ἐξήγγειλεν ὅτι ἀνέκαθεν ἡ Γαλλία, ἡ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ ἡ Ρωσσία ἐπεδίωξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν πρόδον τῆς Ἑλλάδος, ἐδήλωνεν ὅτι αὐταὶ ἐπιθυμοῦσαι νὰ προστατεύσωσιν αὐτὴν ἀπὸ τὰς ἐνεργείας τῶν προαιωνίων ἐχθρῶν της, νὰ θεσώσιν τέρμα εἰς τὰς παραβιάσεις τοῦ Συντάγματος καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἐνότητα τῆς χώρας ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον νὰ παραιτηθῆ.

215 ο ν

Ἐν κατακλείδι τῆς δημοσιευομένης εἰς τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ δικαιοκώσεως τοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, ὁ Ζονάρ ἐτόνισεν ὅτι: «Αἱ Δυνάμεις οὐδόλως προτίθενται νὰ θίξωσι τὴν Συνταγματικὴν Βασιλείαν καὶ τὴν Δυναστείαν.

Ἐκατέληγε δὲ διὰ τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι ἐφθασεν ἡ ὥρα τῆς συμφιλίωσεως, ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς ἤρθη, ὅτι τὰ άτομα θὰ προστατευθῶσι καὶ δὲν θὰ ἐπιτραπῆ ἡ ἐνέργεια ἀντιποίνων ἐναντίον οὐδενός, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐπιβληθῆ γενικὴ ἐπιστράτευσις καὶ ὅτι οὐδεμία ἀπόπειρα διασαλεύσεως τῆς τάξεως θὰ ἐπιτραπῆ.

Ἐσυγχρόνως ἀπήλυθεν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ἀναγνωρίζων ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως, ἀνήγγειλεν ὅτι διέταξεν ἄρσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ ὅτι ἐπομένως τὰ εἰς χεῖρας τῶν Συμμάχων ἀποθέματα τροφίμων, ἐτίθεντο ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐπιπροσθέτως, δι' ἐτέρας ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ παρὰ τὴν ἐν τῷ διαγγέλματι περιεχομένην ὑπόσχεσιν περὶ μὴ διενεργείας ἀντιποίνων ἐναντίον οὐδενός, ἐζήτηε ὅπως, πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καὶ ἐξασφάλισιν τῆς Στρατιᾶς Ἀνατολῆς ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ὠρισμένα άτομα ἄτιμα, παρὰ τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος, συνειργάσθησαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Συνενοήσεως καὶ διενήργησαν, διὰ παντός μέσου, σφοδρὸν κατ' αὐτῆς ἀγῶνα, παραδοθῶσιν εἰς τὰς Συμμαχικὰς στρατιωτικὰς ἀρχάς, ἵνα ἀπομακρυνθῶσιν ἐξ Ἑλλάδος διὰ τὸ διάστημα τῆς διάρκειας τοῦ πολέμου. Τὰ πρόσωπα ταῦτα ἀνήρχοντο εἰς 30 καὶ ἦσαν ἅπαντα ἐξέχοντα μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας, ἐξασκήσαντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐπιμακρὸν, ἡμιλάτῳ πολιτικῇ ἢ στρατιωτικῇ λειτουργίᾳ. Ἐπίσης ἐζήτηθη ὅπως ἕτερα 114 άτομα τεθῶσιν ὑπὸ ἀυτονομικῆν ἐπιτηρησιν μὴ ἔχοντα δικαιοκώσεως ἐξόδου ἐκ τῆς οἰκίας των, ὡς καὶ ἐπαφῆν μετ' οὐδενός. Τέλος, ἀπηλάθησαν ἅπαντα τὰ μέλη τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας, παραμείναντος τοῦ Βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἐντελῶς μόνου.

Ἐπαρροχόμενων τῶν ἡμερῶν καὶ ἐπειδὴ αἱ Γαλλικαὶ Στρατιωτικαὶ Ἀρχαὶ ἐζηκούουσαν νὰ θεωροῦν καὶ μετὰ τὴν λήψιν τῶν ἀνωτέρω μέτρων ὅτι ὁ ὑπάρχων ἀ-

ναβρασμὸς ἠγκικμῶν πλείστους κινδύνους, ἐζήτηθη ἀπὸ τὸν Βασιλέα Ἀλέξανδρον ὅπως, δι' ἐπιστήμου τινὸς ἐκδηλώσεως, ἐπηρεάσῃ κατευναστικῶς τὴν κοινὴν γνώμην. Πράγματι τὴν 7) 20 Ἰουίου αὗτος δι' ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν ἐξέφρασε συγχρόνως τὴν συμπάθειάν του πρὸς τὰς καταβαλλομένας προσπάθειας κατευνασμοῦ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην του πρὸς ἐπὶ εὐμενεῖς διαθέσεις τῶν Προστατίδων Δυνάμεων», δηλῶν ὅτι κείνοι πρόθυμοι νὰ συνεργασθῶν μετ' αὐτῶν διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῆς χώρας.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἐνοποιήσεως τῆς χώρας καὶ τῆς συγχωνεύσεως τῶν δύο Κυβερνήσεων, ἡ Κυβέρνησις Ζαΐμη ἀπεφάσισεν ὅπως ὄριση δύο τῶν μελῶν τῆς ἄτιμα νὰ συναντηθῶσι μετὰ δύο μέλη τῆς Κυβερνήσεως Θεσσαλονικῆς πρὸς καθορισμὸν τῶν ὄρων τῆς συγχωνεύσεως ταύτης. Πρὸς τοῦτο τὴν 11.30) τῆς 8) 21 Ἰουίου ἀφίκοντο εἰς Σαλαμίνα ἐπιβαίνοντες ἀντιπροσώπων τοῦ ἑνωμένου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Μιχαλακοπούλου, διαμεινάντες ἐπὶ τοῦ ναυλοχοῦτος εἰς Σαλαμίνα Γαλλικοῦ καταδρομικοῦ «Ζυριέν ντὲ λά Γκραβιέρ», ἐφ' οὗ διέμενε καὶ ὁ Ὑπατος Ἀρμοστής Ζονάρ. Ἀπὸ τῆς ἐπαύριον 9) 22 Ἰουίου ἐγένετο ἡ ἐναρξίς τῶν συνδιασκέψεων μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο Κυβερνήσεων, ταχέως ὁμοῦ ἐφάνη ὅτι οὐδεμία ἰδύνατο νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῶν συμφωνία. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἐπομένως ἡ ἔνωσις τοῦ Κράτους, μίαν μόνον λύσιν ἀπέμενε, ὁ ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου σχηματισμὸς Κυβερνήσεως. Συνεπῶς, τὴν 11) 24 Ἰουίου ὁ Ζαΐμης ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσε τὸν Βενιζέλον νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνησιν. Οὗτος ἐζήτησε διήμερον προθεσίαν ὅπως μετακαλέσῃ ἐκ Θεσσαλονικῆς τοὺς συνεργάτας του.

216 ο ν

Ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκβρόσιον τοῦ Κωνσταντίνου, εἰς τὸ κείμενον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ, συνεχίζεται ὡς ἐξῆς:

Ἐτὴν νύκτα, ὁμοῦ, τῆς 11) 24 πρὸς 12) 25 Ἰουίου συνέβησαν γεγονότα, ἄτιμα προεκάλεσαν καὶ νέαν στρατιωτικὴν Συμμαχικὴν ἐπέμβασιν. Ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Συμμαχικῶν ἐλέγχων Γάλλοι Στρατηγοὶ Κομπῶ καὶ Μάς, ὡς καὶ ὁ Γάλλος Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος Στρατηγὸς Μπρακέ, δὲν ἔπαυον νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν εἰς τὸν Δι-

οικητήν τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων Στρατηγὸν Ρενιῶ, ὅτι ἡ Κυβέρνησις Ζαΐμη δὲν εἶναι καλῆς πίστεως, ὅτι οἱ στρατιωτικοὶ προητοίμαζον ἐξέγερσιν τῶν ἐπιστρατῶν, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ὁ ἀναβρασμὸς εἶναι μέγας ὅτι προετοιμάζεται σχηματισμὸς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως προτιθεμένης νὰ προβάλλῃ ἀντίστασιν κατὰ τῶν Συμμάχων ὡς καὶ ἄλλας ἀπαισιχτικὰς εἰδήσεις.

Ἐν τῷ μεταξύ, γνωθεύσας ἐν Ἀθήναις τῆς παραίτησεως τῆς Κυβερνήσεως Ζαΐμη καὶ διαδοθείσης τῆς ἐπικειμένης ἀναλήψεως τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, ἤρχισε καὶ αὐτὸς ὁ ἀναβρασμὸς μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας. Τὴν ἑσπέραν ἐκείνην ἐξ ἀφορμῆς διερχομένης ὁμάδος ναυτῶν τῆς βασιλικῆς θαλαμηγοῦ «Σφακτηρίας», ἣτις εἶχε μεταφέρει τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον εἰς τὴν ἔξορίαν, ἤρχισε σχηματιζομένη διαδήλωσις ὑπὸ διαφόρων ζωρῶν στοιχείων. Μετ' ὀλίγον ὁ ἀριθμὸς τούτων ὑπερέβη τοὺς 3.000, ἡ δὲ διαδήλωσις καταλήξασα εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος καὶ τὸ Ζάππειον, προέβη εἰς διαφόρους ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τοῦ παραιτηθέντος Βασιλέως καὶ ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου καὶ τῶν Συμμάχων.

Ἡ εἰδήσις αὕτη, περιελθούσα περὶ τὰ μέσα τῆς νυκτὸς εἰς τὸν Στρατηγὸν Ρενιῶ ἤγαγε τούτων εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἄμεσον κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωσε τὰς διαταγὰς του, βάσει τῶν ὁποίων τὰ δύο συντάγματα τῆς 30ῆς Γαλλικῆς Μεραρχίας θὰ κατελάμβανον τὸ μὲν τὰ μεταξύ Λυκαβηττοῦ καὶ Ἀκροπόλεως ὑψώματα, τὸ δὲ ἕτερον τὰ δυτικῶς τῆς Ἀκροπόλεως τοιαῦτα. Τὰ Ρωσικὰ τάγματα θὰ συνεκεντροῦντο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἐπὶ τῆς Ἰεράς Ὀδοῦ κειμένου Πυριτιδοποιείου. Πάν ἄτομον συλλαμβανόμενον μὲ τὰ ὄπλα ἀνά χεῖρας ἢ προβαίον εἰς ἐχθρικός πρὸς τοὺς Συμμάχους ἐκδηλώσεις, θὰ ἐτυφεκίζετο ἐπὶ τόπου.

Ἐτὴν 06.30' τῆς ἐπομένης 12) 25 Ἰουίου τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα κατέλαβον τὰς Ἀθήνας, ἄνευ οὐδενὸς ἐπεισοδίου. Ἀνὰ ἐν τάγμα διετέθη εἰς Λυκαβηττόν, Ἀκρόπολιν, Πνύκα, Θησεῖον καὶ εἰς τὸ Στάδιον, δύο δὲ ἐτηρήθησαν ἐν ἐφεδρείᾳ εἰς Φιλοπάππου καὶ Μακρυγιάννη. Τρεῖς πυροβολαρχίαι τῶν 75 ἐτάχθησαν εἰς τὰ μεταξύ τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ καὶ τοῦ Φιλοπάππου ὑψώματα. Ἀπασαί αἱ πλατεῖαι τῆς πόλεως

κατελήφθησαν ὑπὸ ἰσχυρῶν τμημάτων μετὰ πολυβόλων καὶ πυροβόλων συνοδείας τῶν 37. Συγχρόνως ἀφίκοντο ἐκ Θεσσαλονίκης τὸ 9ον Σύνταγμα Κρητῶν καὶ 400 Κρήτες χωροφύλακες.

ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας ἐγένετο τὴν 14) 27 Ἰουίου ἡ ὀρκωμοσίς τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου. Ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἀπασαί αἱ ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν Γαλλικαὶ μονάδες ἀπεσύρθησαν εἰς Πειραιᾶ, παραμεινόντων μόνον τῶν ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων Λυκαβηττοῦ, Φιλοπάππου καὶ Πνυκῶς ταγμάτων. Ἡ Κυβέρνησις προέβη παράτα εἰς τὴν λήψιν διαφόρων μέτρων πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ὑποστηριζομένης πολιτικῆς, ἣτοι τῆς ἐπισήμου εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον».

217ον

Ἐπῆλθε τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος περὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον. Ταυτοχρόνως, ὁμως, ἡ ἐπὶ σχεδὸν τριετίας ἀμειχιζομένη σύγκρουσις τῶν δύο παρατάξεων εἶχε δημιουργήσει τὸν Διχασμὸν, γεγονός τὸσον συγκλονιστικὸν διὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας ὥστε καὶ μετὰ πενήτηντα καὶ πλέον ἔτη ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἐπιρραζῆ βαθῶς τὴν ζωὴν τοῦ τόπου, γεγονός τὸ ὅποιο ἔφερε εἰς ἀντιπάλους παρατάξεις καὶ τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν ἀκόμη. Ἡ κυβέρνησις ἡ ὁποία ὠρκίσθη κατὰ τὴν 14) 27 Ἰουίου 1917 ἀπετελέσθη ἐκ τῶν: Ἐλ. Βενιζέλου ὡς Πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, Νικ. Πολίτου ὡς ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, Ἐμ. Ρεπουληῶ ὡς ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν, Ἰωάννου Τσιριμωκοῦ ὡς ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, Νεωάρχου Πλαῦλου Κοινοτυριάτου ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, Κ. Σπυρίδη ὡς ὑπουργοῦ Ἐθν. Οἰκονομίας, Ἀλ. Παπαναστασίου ὡς ὑπουργοῦ Συγκοινωνιῶν, Μ. Νεγρεπόντη ὡς ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν, Λ. Ἐμπερικοῦ ὡς ὑπουργοῦ Ἐπισιτισμοῦ, Α. Δίλιχα ὡς ὑπουργοῦ Παιδείας, Α. Μιχαλακοπούλου ὡς ὑπουργοῦ τῶν Δημ. Κτημάτων καὶ Σίμου Σίμου ὡς ὑπουργοῦ Περιβάλλουσας.

Μὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα ἐκινήθη ἡ Ἑλλάς διὰ νὰ μετάρχη τοῦ Ἀ' Παγκοσμίου Πολέμου, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Συμμάχων καὶ τοῦ Βενιζέλου.

Ἄλλ' ὡς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κείμενον τῆς αὐτοῦσις ἀφηγήσεως τοῦ Σαρράγγου:

Ἐπεθύμουν νὰ ἀνοίγῃ τελικῶς

μὲα ὁδὸς, ἡ ὁποία νὰ μείωνῃ τὰς ἀποστάσεις. Κατὰ τὴν 27 Ἰουίου (: 1917) κατέλαβον τὴν Ἰτέρον καὶ ἐξησφάλισα τοιοῦτοτρόπως ὑπὸ τῆς Θεσσαλίας τὴν δυτικότερη ἀχρῆσεως τῆς ὁδοῦ Ἰτέρον καὶ ἐξησφάλισα τοιοῦτο Ἰουίου διέθετον πλεόν εἰς τὴν Θεσσαλίαν μόνον τέσσαρα τάγματα ὡς φρουρὰ καὶ τέσσαρα συντάγματα ἰππικίου.

Κατὰ τὴν 2αν Αὐγούστου οἱ 500 Ἄγγλοι, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔλθει ἐκ Θεσσαλονίκης, ἀνεχώρησαν ἐκ Θεσσαλίας καὶ τὴν 7ην Αὐγούστου οὐδεὶς Γάλλος ἀπέμεινε ἐκεῖ. Ὀλίγον νοτιώτερον, μόνον τὸ 13ον Τάγμα Ζουάβων ἐκράτει τὴν ὁδὸν Ἰτέας - Μπράλου.

Παραλλήλως ἀνεκάλεσα ἐκ Κορίνθου τὸ ἀπόσπασμα (τὸ 157ον Σύνταγμα καὶ οὐλαμὸν πυροβολικοῦ). Παρέμεινε ἀρχικῶς ἐν Ἀθήναις μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκείθεν τῆς 30ῆς Μεραρχίας. Κατὰ τὴν 2αν Αὐγούστου ὄλαι αἱ δυνάμεις ἐκ τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Ἀθηνῶν εὐρίσκοντο εἰς τὴν Φλώριαν, εἰς τὴν διάθεσιν μου, ὡς ἐφεδρεία. Ὁ στρατηγὸς Βενιζέλος εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ὁ στρατηγὸς Ρενιῶ εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχον ἐνεργήσει κατὰ τρόπον ἄκρας ἀξιοπρόσεκτον.

Ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ὄλαι εἶχον ἐπιτύχει λαμπρῶς. Ἀπὸ πολιτικῆς πλευρᾶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εὐρίσκετο πλέον εἰς Ἀθήνας. Θὰ εἶχομεν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἀντιμετωπισώμεν μίαν καὶ ἐνιασίαν Ἑλλάδα, τὴν τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Βενιζέλου.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ταῦτο δὲν ἦτο πᾶν ὅτι ἤδωκα νὰ γίνῃ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τῶν Συμμάχων, ἀλλ' ἡ κατάστασις εἶχε μεταβληθῆ. Εἰς ὅλην τὴν ἐν λόγῳ ὑπόθεσιν ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν δὲν εἶχε φεισθῆ ὑποστηρίξεως καὶ τελικῶς μοῦ εἶχε τηλεγραφήσει διὰ νὰ συγχαρῆ τὸν στρατὸν ὡς φαίνεται εἰς τὴν Γενικὴν Διαταγὴν ὑπ' ἀριθμ. 35.

25. Ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Γερμανο - Βουλγαρικοῦ μετώπου (Ἀπρίλιος - 24 Μαΐου 1917).

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματός μου ὑπ' ἀριθμ. 13263 τῆς 8ης Φεβρουαρίου εἶχον ὑποδείξει τί κατὰ τὴν κρίσιν μου ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1917.

218ον

Ἐπρεπε νὰ ἐνωθῶν μετὰ τῶν ὄλαι αἱ Σερβικαὶ μονάδες, αἱ ὁποῖαι παρῆμενον ἀκόμη πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Μογλένιτσας, πρὸς τὰς Σερβικὰς δυνά-

μεις του Τσέρνα (: Έριγώνας), διά να έπιτεθούν προς τόν Βαρδάρην (: Άξιόν) πιέζουσαν τόν έχθρον εκ τών νάτων. Αύτη ήτο ή κυρία έπιχείρησις. Ώς δευτερεύουσαν είχαν προδιαγράψει τήν προσπάθειαν διασπάσεως τού μετώπου προς τήν κατεύθυνσιν τού Τοπολικού. Τέλος, διά να καθυλώσωμεν τόν έχθρον θα διενηργούμεν άντιπερισπασμόν προς τόν Στρυμόνα, εάν οι Άγγλοι έδούχοντο, διά πρώτην φοράν από τής ανακαρήσεως τού στρατηγού Μείχον, να προελάσουν έστω και έλάχιστα.

Είς νέον έρώτημα εκ Παρισίων απήντησα ότι δεν είχα κατασκευάσει μυθιστόρημα και ότι κατά συνέπειαν, δεν προέτεινα μεμακρυσμένους στόχους, ότι αι έπιχειρήσεις θα έγιώοντο κατ' Απριλίον, μετά τήν επίλυσιν τού Έλληνικού Ζητήματος, και τέλος ότι είχαν ανάγκην βαρέος πυροβολικού. (Τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 1429 τής 9ης Φεβρουαρίου).

Κατά τήν 19ην, όταν ένημερώθη, ότι έπρεπε να άρκεσθώ εις τό βαρύ πυροβολικόν παλαιού τύπου τό όποιόν διεθέτον, απήντησα κατά τήν συηθειάν μου: «Θά έπιτεθώ με αυτό τού διαθέτου». Υπέδειξα έν συνεχεία ότι τό Βρετανικόν σημείων έπίθεσεως έπί τού Στρυμόνος είχαν ήδη μεταδληθή. Ο στρατηγός Μίλν μου είχε γνωστοποιήσει ότι είχε μεταβάλει άποψιν τήν όποιαν ήμουν υποχρεωμένος να άποδεχθώ διά να δεχθί να κάμνι κάτι. (Τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 14013).

Μετ' όλίγας ήμέρας, διά να δείχθί σαφώς ποία ήτο ή Βρετανική συμμοχία, κατέληξα να αναφέρω περί τού τρόπου κατά τόν όποιόν ό στρατηγός Μίλν άντελαμβάνετο τήν ύπαγωγήν του εις τās διαταγās μου.

Ητο αναγκαίον όπως έπίσημον έγγραφον θέση σαφώς τό ζήτημα (Τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 1421 τής 22ας Φεβρουαρίου). Κατά τήν 4ην Μαρτίου, άνέφερον ότι δεν έπεθύμει να κινηθί και διά να έπιτευχθί τούτο, τού άπέδιδας όλας τās δυνάμεις των. Είχον άπόσπειλει μίαν ταξιαρχίαν κατά τών Έλλήνων διά να τόν αναγκάσω να με ύπακούση, ως τό έσημείουν εις τό τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 1421. Είχον, έξ άλλου, διαπιστώσει εις τās περιουείας μου ότι ή μοναδική όδος άνεφορισμού τού ήτο εις κασίστην κατάστασιν, παρά τήν έργασίαν 15.000 εργατών. Μερικοί μου είχον άφήσει να έννοήσω ότι έπρόκειτο περί προσχήματος διά να μη λογιέσθην. Κατά τήν γνώμην

μου εις νέας κατασπάσεις πρέπουν νέοι άνδρες. Ο στρατηγός Μίλν είχαν άποσταλή διά να καταστούν αι Βρετανικαί δυνάμεις κατά τό μάλλον και ήττον άνεξάρτητοι. Έπίσημως ύπήγοντο εις έμέ. Έχρειάζετο να άντικατασταθί. "Άλλ' ή μεταβολή αύτη έπρεπε να ζητηθί εκ Γαλλίας. Μήπως ήτο δυνατόν αύτό, όταν ή Άγγλία μάς άντεμετώπιζε πάντοτε ως ύποταλή δύναμιν; "Η μήπως είχε μεταδληθί τίποτε εις τήν Γαλλίαν; "Οχι βέβαια. Τόν στρατηγόν Ζόφρ είχε διαδεχθί ό στρατηγός Νιβάλλ, αλλά τό Γενικόν Στρατηγείον άπρτιζετο ύπό τών αύτών κεφαλών. Αι αύται κατευθύνσεις ίσχυον πάντοτε.

Έν πάση περιπτώσει είδοποιήθη ότι τό σχέδιόν του κείνον να διεκκολύη τās έπιτυχίας εις τās άλλα μέγασα» είχε γίνει άποδεκτόν, ότι έδει να έξασπολύσω τήν έπίθεσιν μου περί τήν 15ην Άπριλίου διά να συγκρατήσω προς τό συμφέρον των Ρώσων και των Ρουμάνων τās δυνάμεις αι όποιαί εύρίσκοντο έναντι έμού. Τηλεγράφημα τής 9ης3). "Άλλ' από τής συλλήψεως εις τήν εκτέλεσιν ή άπόστασις ήτο μεγάλη. Μετά τούς Άγγλους και οι Σέρβοι έδισταζον, συγκεκινημένοι θαύματα εκ τών έπιταχυνόμενων Ρωσικών γεγονότων. Δεν έπεθύμουν —και δικαίως να ίδουν τās πάντα να καταρρέουν ως κατά τό 1916, ένεκα τής Βρετανικής άπραξίας. Άνέφερον σχετικώς εις τό υπ' αριθμ. 15993 τηλεγράφημά μου τής 20ης Μαρτίου.

219 ο ν

Δέν έσημείωσα εις τό τηλεγράφημά μου προς τό Γαλλικόν ύπουργείον Στρατιωτικών ότι οι Σέρβοι είχαν τήν προσοχήν των έστρατευμένων έξ ίσου προς τήν Έλληνικήν και τήν Βουλγαρικήν πλευράν, ότι ζητήματα άφορώντα εις πρόσωπα συμπαράσαν τόν στρατόν των, ότι ήναγκάσθη να ζητήσω έπέμβασιν τού πρίγκιπος των (: Άλεξάνδρου) διά να ρυθμισθί ή άπλή άντικαταστάσις Γαλλικής πυροβολαρχίας βαρέος πυροβολικού, τήν όποιαν ήθελε να διατηρήσθί τό Σερβικόν έπιτελείον, διά να έπιδείξη τήν δύναμίν τού, ή να άνταλλάξθί προς δώδεκα πυροβολαρχίας (: έλαφρού πυροβολικού) τās όποιας είχαν έν έφεδρεία.

Εις τήν Βρετανικήν ή Σερβικήν δυσκολίαν, προσεπιθέτο και αι προκαλούμενα ύπό τού

καιρού δυσκολία και αι έγγενείς καθυστερήσεις τών Γαλλικών δυνάμεων, αι όποιαί είχαν έμπλακή έν μέρει βορείως τού Μοναστηρίου και έπρεπε να κάμουν τήν κυρίαν προσπάθειάν των εις τήν καμπήν τού Τσέρνα (: Έριγώνας).

Έν τούτοις, ύπό τήν πίεσιν των εις τήν Μικράν Ασίαν γεγονότων, ό στρατηγός Μίλν, ό όποιος είχε καταλήξει να προετοιμασθί, ήθελε να έπιτεθί. Έπρεπε να άποδεσμευθί τό Άσιατικόν μέτωπον και, συμφώνως προς τās διαταγās τού Βρετανικού ύπουργείου Στρατιωτικών έφαίνετο να είναι έπείγον τό θέμα. Έπωφελούμενος εκ τών συνθηκών καθύρσιν τήν εξέλιξιν τής έπιχειρήσεως ως έξης: «Πρώται θα έλθουν εις έπισην μετά τού αντιπάλου αι Βρετανικαί μονάδες, έν συνεχεία αι Γαλλικαί και τέλος αι Σερβικαί, αι έπιφορτισμένα με ένεργειαν ή όποια θα έκρινε τήν έπίθεσιν. Θα παρέμενον διά να κάμουν τόν θερισμόν ή 12α Γαλλική Μεραρχία και οι εύρισκόμενοι παρά τόν Βαρδάρην (: Άξιόν) Έλληνες. (Σημ. Συντ. Δεν ήτο δυνατόν να παραγναρισθουν αι άνάγκαι τού έφορισμού. Έν προκειμένω διασφαλιζοντο οι έπιτόπιοι πόροι).

Κατά τήν 22αν Άπριλίου οι Άγγλοι ήρχισαν προπαρασκευήν πυροβολικού, παρά τās φοβερās καιρικās συνθήκας. Κατά τήν 25ην ήρχισεν ή έπίθεσις τού πεζικού. Δύο συνεργαζόμεναι μεραρχίαί ένεπλάκησαν εις μάχην κατά τήν νύκτα. Τό άποτέλεσμα, χωρίς να είναι άρνητικόν, δεν ήτο έπιτυχές. Μόνον χαρακώματα μήκος 1.500 ύάρδων έπασαν εις χείρας τών Βρετανών. Κατά τήν 26ην άπεκρούσθησαν αι Βουλγαρικαί άντεπιθέσεις. Κατά τήν 28ην ήρχισε νέα προπαρασκευή πυροβολικού, ενώ ό έχθρος άντέδρα δι' άντεπιθέσεων. Η έν λόγω έπιχειρήσις δεν ήδύνατο να έχη έπίδρασιν εις τήν ανάπτυξιν που θα έλάμβανεν ή ίδική μας δράσις. Αί Βρετανικαί μονάδες είχαν αναλάβει άπλώς τήν διενέργειαν άντιπερισπασμού προς διεκάλυψιν τής τελευταίας πράξεως τού δράματος που θα έπαίζετο μεταξύ τού Μοναστηρίου και τής Χούμα.

Άλλά τό Λονδίνον άντεμετώπιζε τās πάντα από μόνης τής έθνικής έπόψεως, άντέδρα και έζητεί έξηγήσεις από τόν στρατηγόν του. Κατά τήν 2αν Μαΐου, διά τού τηλεγραφήματος υπ' αριθμ. 18073, ένημερώθη περί τής καταστάσεως ό ύπουργός Στρατιωτικών. Τόν προεβόσθη

σα περί τῶν αἰτήσεων τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ὁ στρατηγὸς Μίλων, περί τῶν ἀπατηήσεων πρὸς εἶχον δοθῆ καὶ τοῦ ἐτόνισα ὅτι ἔνεκα τῆς κακοκαίριας εἶχον ἀναγκασθῆ ἐπανειλημμένως νὰ μεταβάλω τὰς ἀρχικῶς ὠρισμένους διὰ τὴν ἐπιθεσὶν ἡμερομηνίας.

220 ὀν

Ἡ καθυστέρησις τῆς Βρετανικῆς ἐπιθέσεως μὲ εἶχεν ἀναγκάσει ἐξ ἄλλου νὰ ἐπιτρέψω ἐμπλοκὴν τῶν δυνάμεων εἰς Βαρδάρην (: Ἀξιόν), τὰς ὁποίας ἀρχικῶς ἐπεθύμουν νὰ διατηρήσω ὡς ἐφεδρείας πρὸς ἐκμετάλλειυσιν τῆς ἐπιτυχίας. Εἰς τὸν νέον αὐτὸν ρόλον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργήσων φόβους εἰς τὸν ἔχθρον περὶ ἐπιθέσεως καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ μετώπου;

Ἐκ τῶν ἡμερησίων ἀναφορῶν προκύπτει ὅτι ἡ μορφή τῶν ἐπιχειρήσεων δύναται νὰ παρουσιασθῆ ὡς ἑξῆς: Ἦδη ἀπὸ τῆς 5ης Μαΐου· ἡ 122α Μεραρχία καὶ δύο Ἑλληνικά συντάγματα ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἔχθρου καὶ προήλασαν. Τὰ προκεχωρημένα φυλάκια τοῦ ἔχθρου κατελήφθησαν, ἐπικολούθησεν ἔντονος προπαρασκευῆ πυροβολικοῦ ἡ ὁποία κατὰ τὴν 10ην τοῦ μηνὸς ἐπέτρεψε τὴν κατάληψιν τοῦ Σκρά ντὶ Λέγκου. Αἱ ἔχθρικοὶ ἀντιτιθέσεις διεδέχθησαν τὰς μερικὰς ἐπιθέσεις μας. Ὁ στρατηγὸς Ρενιῶ, ὁ ὁποῖος διώκει ἐκεῖ, ἐπέδειξε ταυτοχρόνως τὰς ἰκανότητάς του ὡς τακτικῶς, ὡς ἀξίωματικῶς τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ὡς ἀληθῆς ἀρχηγός. Αἱ μεθοδικαὶ ἐνέργειαι του ἐπέτυχον, πλὴν τῆς περιοχῆς τῆς Χούμα, ὅπου ἡ πρόοδος ἦτο περιωρισμένη.

Οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ πλευράς των, ἔδειξαν ὅτι γνωρίζουν νὰ εἶναι ἀνδρείοι. Ἐπετέθησαν ἀρίστα, ἀλλὰ δὲν ἦσαν συνηθισμένοι νὰ δέχωνται ἀντιτιθέσεις οὔτε νὰ ὑφίστανται ἀκλόνητοι σφυροκόπημα τοῦ πυροβολικοῦ. Καὶ ὅμως, αὐτοὶ ἦσαν οἱ καλλίτεροι ἐκ τῶν Ἑλλήνων διότι εἶχον ἀρίστους ἀξίωματικούς καὶ μετὰ τῶν εἶχον πολλοὺς ἔθελοντάς. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἦτο ἀκόμη ἐπικίνδυνον νὰ ἀνατεθῆ εἰς αὐτοὺς ἀνευ ὑποστηρίξεως ἡ εὐθύνη ἀπομεινωμένου τομέως. Ἴσως θὰ ὑπῆρχον δυσάρεστοι ἐκπλήξεις, ἐκτὸς ἐάν παρητάσσοντο εἰς βάθος.

Ἐπίσης κατὰ τὴν 5ην Μαΐου, ἤρχισε προπαρασκευῆ πυροβολικοῦ πρὸς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος). Κατὰ τὴν 9ην Μαΐου, τὸ πεζικὸν ἤρχισε τὴν ἐπιθεσὶν ἐνῶ πρὸς δυσμὰς τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος), πρὸς Μοναστηρίου, ἐνετάθη ἡ προπαρα-

σκευῆ πυροβολικοῦ. Κατὰ τὴν 10ην Μαΐου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διατηρήσωμεν τὰς θέσεις μας, καὶ μόνῃ ἡ Ρωσικὴ ταξιαρχία Ντῆτριχ διετήρησε τὰ κέρδη τῆς προηγουμένης ἡμέρας. Κατὰ τὴν 11ην δύο μερικαὶ ἐπιθέσεις πρὸς δύο θέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπέτρεπον πρόοδον, ἀπέτυχον πρὸ τῶν φραγμάτων. Ὁ κάκος καιρὸς καὶ ἡ κόπωση δὲν ἐπέτρεπον παρὰ ἀγῶνα πυροβολικοῦ.

Οἱ Ἄγγλοι τοὺς ὁποίους ἐπεχείρησα νὰ παρασύρω διὰ τῆς ἐπιτυχίας τῆς 122α Μεραρχίας καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους τελικῶς ἀπέστειλα ἔγγραφον διαταγὴν πρὸς ἐπιθεσὶν, ἐδέχθησαν νὰ ἐπαναλάβωσιν τὴν προσπάθειάν των πρὸς διάσπασιν τοῦ μετώπου πρὸς τὴν ζώνην τῆς Δοϊράνης. Τὴν ἐπανελάβω μὲ τὰς αὐτὰς συνθήκας δυνάμεων καὶ χρόνου (νυκτερινῇ ἐπιθέσει) ὡς καὶ κατὰ τὴν 25ην Ἀπριλίου. Εἶχον τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ αὐτὴ ἀποτυχία ἐπανελήθη. Ἐν τούτοις προωθήθησαν εἰς παραπλευρὸν ζώνην ὅπου ἀκόμη δὲν εἶχον ἐμπλοκὴν (Νύξ τῆς 8ης πρὸς 9ην Μαΐου). Κατὰ τὴν 10ην ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὴν πρὸς Σέρρας, ἐν συνεχείᾳ δὲ περιορίσθησαν εἰς προπαρασκευῆν πυροβολικοῦ πρὸς τὸν Στρυμόνα. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὁ ἔχθρος δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ, ὡς κατὰ τὸ 1916, μεταφορὰν στρατευμάτων ἐκ τοῦ Βρετανικοῦ μετώπου πρὸς τὸ μέτωπον τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος). Δὲν ἦτο σπουδαία ἐπιτυχία ἀλλ' ἦτο κάτι το θετικόν.

221 ὀν

Ἀπέμεινον οἱ Σέρβοι. Διέθετον πλέον μόνον δύο στρατιάς (Σημ. Συντ. Ἐν τῇ ἀληθείᾳ δύο σώματα στρατοῦ. Οἱ Σέρβοι ἐφήρμοζον σύνθεσιν ἀνευ παρεμβολῆς τοῦ κλιμακίου τοῦ σώματος στρατοῦ, αὐτῶν δὲ διετήρησαν μέχρι τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου) ἀποτελουμένους ἐκ τριῶν μεραρχιῶν ἐκάστη. Ἡ Δευτέρα εὕρισκετο εἰς τὴν Σερβίαν, ἡ Πρώτη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἶχον θέσει ὀπισθεν αὐτῶν τὴν 30ην Μεραρχίαν διὰ νὰ ἐκμεταλλεθῆ τὴν ἐπιτυχίαν των, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπελόγιζον. Μόνον εἰς τοὺς ἰκανοὺς ἀποδίδει κανεὶς τὰς ἐπιτυχίας...

Ἡ Δευτέρα Στρατιὰ ἤρχισε νὰ μάχεται κατὰ τὴν 9ην. Μία ἐκ τῶν μεραρχιῶν τῆς προήλασε κατὰ τὴν 11ην, ἐν συνεχείᾳ δὲ, ἔνεκα τοῦ καιροῦ ὁ ὁποῖος ἦτο τρομερὸς, ἐπῆλθεν ἡρεμία. Ἐξ ἄλλου, μού προετάθη ὑπὸ τῶν Σέρβων μεταβολὴ τοῦ σχεδίου. Ἦναγκάσθη νὰ τὸ συζητήσω,

ἀλλὰ δὲν ἐφημιόζετο. (Οἱ Σέρβοι θὰ ἐπιβίοντο ἐν ἐφεδρείᾳ διὰ νὰ ἐκμεταλλεθοῦν τὴν ἐπιτυχίαν τῆν ὁποίαν ἐπέδωκεν ὁ στρατηγὸς Λεμπούκ, δεχόμενος ἐνισχύσεις εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα).

Πρὸ τῆς τοιαύτης καταστάσεως, καὶ τῆς ἀναλόγου τῶν στρατευμάτων τῆς Γαλλίας, πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ κινδύνου, ἔλαβον τὴν τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 1616 Β. Σ. ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 Μαΐου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀφίετο εἰς τὴν κρίσιν μου ἡ ἀναστολὴ τῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ ἡ ἀνασύνταξις τῶν δυνάμεων μου πρὸς ἀντιμετώπισιν ταυτοχρόνως τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπήντησα αὐτοστιγμῆ (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 185.7)3 τῆς 15ης Μαΐου) ὡς ἑξῆς:

Ἐπὶ πάντως εἰς τὸ 1616 Β. Σ. ἤρχισα τὴν ἐπιθεσὶν διὰ τῶν Ἄγγλων διότι ἔπρεπεν ἐπὶ τέλος νὰ ἀναγκασθῶν νὰ κινηθῶν, διὰ νὰ μὴ ἴδωμεν νὰ ἐπαναλαμβάνωνται τὰ παρελθόντα καθ' ἃ πλῆον τῶν τριᾶκοντα ἐχθρὰ τάγματα ἐγκατέλειψαν τὸ Βρετανικὸν μέτωπον διὰ νὰ μᾶς ἀντεπιτεθοῦν. Μόλις κατώρθωσα νὰ ἀποσπάσω τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ δράσω πρὸς τὸν Στρυμόνα. Ἐλπίζω ὅτι ἐν συνεχείᾳ ὁ ἔχθρος θὰ ἀκίνητοποιηθῆ εἰς τὴν ζώνην αὐτήν. Δὲν δύναμαι νὰ ἐλπίζω εἰς περισσότερα.

Ἐργάσωσα μεγάλην ἐπιθεσὶν εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) διὰ νὰ διατηρήσω ἐκεῖ τὸν ὄγκον τῶν ἔχθρικών δυνάμεων, ὁ ὁποῖος ἦτο ἤδη συγκεντρωμένος. Μετὰ οὐσιαστικὴν πρόοδον, αἱ ἀνώτεροι ἐχθρικοὶ δυνάμεις καὶ ἰδία τὸ ἐνισχυμένον πυροβολικὸν των μᾶς ἠνάγκασαν νὰ ἐπανελάβωμεν εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ ὅπου εἶχομεν ἐκκινήσει. Ὅσα προσπάθειάσω νὰ ἀποσπάσω τμηματικῶς ὅτι δὲν κατώρθωσα νὰ κερδίσω διὰ μιάς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι πιθανὸν ὅτι αἱ ἐχθρικοὶ δυνάμεις ἐν τῷ συνόλω των θὰ παραμείνουν εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος).

Ἐπιτέθηκα νὰ προπαρασκευασθῆ ἐπιθέσεις δυτικῶς τῆς καμπῆς τοῦ Τσέρνα ὥστε οὐδεμία ἐχθρική δύναμις θὰ δύναται νὰ κινηθῆ πρὸς τὸ εὐαίσθητον σημεῖον. Ἡ ἐπιθεσὶς θὰ ἀρχίσῃ καὶ θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ἐάν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ, τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Μοναστηρίου. Πρόκειται περὶ θέματος σχετικοῦ πρὸς τὸ ἠθικόν.

Ἐὸ στρατηγὸς Ρενιῶ, μετὰ σφειρῶν συμπλοκῶν, μερικών, ἐπιθέσεων, ἐδημιούργησεν εἰς τοὺς ἔχθρους ἐντύπωσιν περὶ προελασεως πρὸς Χούμα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν συντομωτέραν ὁδὸν διὰ

διάσπασιν τοῦ κέντρου τοῦ μετώπου. Μέχρι στιγμῆς ἡ ἐπιχείρησις διεξάγεται λαμπρῶς. Ἐξ ἄλλου, δὲν ἐντελέθη πλήρως διὰ τὴν ἀντίθεσιν καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῆ, εἰ δυνατόν, τὴν κατάστασιν».

2 2 2 ο ν

Ἡ ἀναφορά τοῦ Σαρραΐγ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ μετώπου τῆς Μακεδονίας συνεχίζεται ὡς ἑξῆς:

«Τὸ γενικῶς καθηλοῦν τὸν ἐχθρὸν σύστημα ὑπολογίζω ὅτι θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Σέρβους καὶ εἰς μίαν Ρωσικὴν ταξιαρχίαν νὰ ἐπιδιώξουν ἀποφασιστικὴν λύσιν. Ὁ καιρὸς καιρὸς, αἱ δυσκολίαι τοῦ ἐδάφους, ἡ λυσσώδης ἀντίστασις τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἐπέτρεψαν ἀκόμη τὴν γενικὴν δραστηριοποίησιν τῶν Σέρβων. Μέχρι στιγμῆς μόνον μία ταξιαρχία ἔχει κινηθῆ. Θὰ διατάξω γενικὴν ἐπίθεσιν. Ἐάν τὸ μέτωπον δὲν καμψῆ θὰ ἀναστειλῶ τὴν δραστηριότητά μου εἰς ὅλον τὸ μήκος τοῦ μετώπου. Ἄλλως θὰ συνεχίσω ἀναλόγως τὸ πρῶτον ἀποτελέσματος πού θὰ ἐπιτευχθῆ».

Οἱ Σέρβοι ἐνέπλεξαν εἰς τὸν ἀγῶνα δύο μεραρχίας καὶ τέλος, ἐν ὄψει τῶν ἀπωλειῶν τῶν (1.000 ἄνδρες) μοῦ ἐξήτησαν νὰ παύσῃ ἡ ἐπίθεσις. Ἦτο ἡ πρώτη φορά ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκστρατείας.

Διατὶ αὐτὴ ἡ ἀνακοπή; Ἄλλοι προφασίσθησαν λιποταξίας, ἀλλὰ γενικῶς ἦσαν ἐλάχιστα. Ἄλλοι ἐπίστευσαν ὅτι τοὺς ὑπνώτιζεν ἡ Ρωσικὴ ἀποσύνθεσις καὶ ὅτι ὁ Πρίγκηψ - ἀντιβασιλεὺς ἐφοβήθη διὰ τὸν λαόν του ἀνάλογον κινήσιν. Ἴσως τοῦτο εἶναι ἀκριβές. Ἴσως ἐπηρέαζον ἐπίσης καὶ ὅσα συνέβαινον εἰς τὸ Δυτικὸν μέτωπον, ὡς καὶ ἡ ἄλλειψις ἐπιτυχίας τῶν Ἀγγλῶν πρὸς Δοιράνην καὶ Γαλλο - Ἰταλῶν πρὸς τὸν Τσέρνα (: Ἐριγῶνα). Ἰδῶς ὑπῆρχεν ἐσωτερικὴ ἀναταραχὴ ὀφειλομένη εἰς τὰς τάσεις τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Σέρβων — πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν με ἐνδιαφέρει — καὶ γενικὴ δυσαιρέσκεια ἔνεκα τῶν δολοπλοκιῶν τοῦ στρατηγοῦ Λεμπούκ, ὁ ὅποιος διαίκει εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα. Τοῦτον εἶχον ἄλλοτε εἰς τὴν Γαλλίαν ὡς ἐπιτελάρχην, ὅταν διώκουν τὴν 3ην Στρατιάν καὶ τὸν εἶχον ζητήσῃ διὰ νὰ τοῦ ἀναθέσω διοικήσιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἄλλ' ἐνόμισεν ὅτι ἡ διοίκησις δύο μεραρχιῶν δὲν ἤρκει διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ ταλάντου του. Θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν τὸ ἐπέτρεπεν ὁ βαθμὸς του, συνέλαβε τὴν ἰδέαν ὅπως με ὑποκαταστήσει ἐπισημῶς ὁ Πρίγκηψ - ἀντιβασιλεὺς

(: Ἀλέξανδρος τῆς Σερβίας), τοῦ ὁποίου θὰ καθίστατο ὁ ἴδιος γενικὸς προσωπάρχης. Ἡ θέσις αὐτῆ τοῦ ἐφαίνετο ἀρίστη διότι δὲν θὰ ἐπέσυρε στρατιωτικὴν εὐθύνην, ἀφοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιρρίψῃ ὅλας τὰς ἀποτυχίας εἰς τὸν ἀρχηγόν του, νὰ περιβληθῆ τὴν δόξαν ἐκ πάσης ἐπιτυχίας καὶ διότι τὸ ἐπιδιώκων δολοπλοκίας πνεῦμα του θὰ εὑρίσκει ἀνέλπιστον πεδῖον δραστηριότητος.

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἐπίθεσις συνωμώθη τελικῶς εἰς τὰ ἑξῆς: οἱ Ἄγγλοι, κινούμενοι διὰ πρώτην φοράν, ἐπέδιωκαν ἐπιτυχίαν. Ἄλλὰ διὰ τοῦ τρόπου τῆς ἐμπλοκῆς τῶν εἰς τὸν ἀγῶνα μόνον νὰ συγκρατήσουν τὸν ἀντίπαλον ἡδυνήθησαν. Οἱ Γάλλοι πρὸς τὸν Τσέρνα (: Ἐριγῶνα) ἀπέτυχον εἰς τὰς ἐπίθεσεις των. Ἀπέδιδον τοῦτο εἰς τὴν μὴ συμμετοχὴν τῶν Σέρβων, πρὶν ἢ οἱ τελευταῖοι προβοῦν εἰς ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν. Ἀπέτυχον διότι ὁ ἐχθρὸς, εἶχεν ἰσχυρὰν ἀμυντικὴν ὀργανώσιν καὶ διότι τὸ ὕλικόν πυροβολικὸν μας ἦτο ἀνεπαρκές. Οἱ Ἰταλοὶ προσεπάθησαν νὰ πολεμήσουν ἀλλὰ δὲν προήλασαν ἐπαρκῶς. Μόνη ἡ Ρωσικὴ ταξιαρχία τοῦ στρατηγοῦ Νητήριχ ἐπέτεθη με ὀρμὴν μαζῆ με τὰς μονάδας τοῦ Βαρδάρα (: Ἀξιό) ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ρενιῶ.

2 2 3 ο ν

Κατὰ τὴν 23ην Μαΐου ἀνέστειλα πᾶσαν ἐπιθετικὴν ἐνέργειαν (τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 1933)3 εἰς τὸ παράρημα. Σ. Συντ. Ἐπειδὴ τὸ ἐν λόγῳ τηλεγράφημα παρέχει καλὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ μετώπου τὸ 1917 παραθέτομεν αὐτὸ ὡς ἔχει ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ ἔργου τοῦ στρατηγοῦ Σαρραΐγ:

«Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 1933)3 τῆς 23ης Μαΐου 1917 πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν.

»Οἱ Σέρβοι ἀφοῦ ἤρχισαν τὴν ἐπίθεσιν διὰ τὸ πυροβολικὸν τὴν 23ην Μαΐου, συνήτησαν δυσκολίας ἔνεκα τοῦ καιροῦ καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ, τελικῶς, ἐπέτεθησαν με δύο μόνον μεραρχίας ἐπὶ συνόλων ἑξ. Ἐνεκα τῶν ἀπωλειῶν τῶν (1.000 ἄνδρες, ὡς λέγουσιν, ὀλιγώτεροι δέ, κατὰ τὴν γνώμην μου), μοῦ ἐξήτησαν νὰ παύσῃ ἡ ἐπίθεσις. Ἀπὸ ὀκταήμερου ματαίως ἀγωνίζομαι διὰ παντὸς μέσου νὰ τοὺς παρῶθῃ. Νομίζω ὅτι ἡ ἀνεξήγητος ἀνακοπή τῆς ὀρμῆς τὸν ὀφείλεται εἰς τὰς λιποταξίας ἐκ τοῦ Σερβί-

κοῦ στρατοῦ, εἰς τὰς ἀπαισιοδόξους εἰδησεις ἐκ τῆς Ρωσσίας καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα των ὅτι αἱ ἰδικαί μίαις ἐπίθεσεις εἰς Τσέρνα (: Ἐριγῶνα) καὶ Δοιράνην θὰ εἶχον καλλίτερα ἀπὸ τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα.

»Ἐάν ἀποσύρω μίαν Ρωσικὴν ταξιαρχίαν, θὰ στείλω αὐτὴν εἰς τὴν οὐδετέραν ζώνην. Θὰ παρακαλέσω τοὺς Σέρβους νὰ θέσουν καὶ πάλιν τὸ θέμα ὑπὸ σκέψιν.

»Στέλλω τὴν Ἑλληνικὴν Μεραρχίαν Ἀρχιπελάγους (: μονάδα τοῦ στρατοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης) ὀπισθεν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνα) ὡς γενικὴν ἐφεδρείαν.

»Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς δὲν δύναμαι νὰ κατανοήσω διατὶ ὁ στρατηγὸς Πενέλλα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῆ ἐν ἀμύνῃ εἰς ἔδαφος εἰς τὸ ὅποιον διετηρεῖτο ὁ στρατηγὸς Πετίτι. Ὁ στρατηγὸς Φερρέρο εἰς Αὐλώνα μοῦ ζητεῖ ἀπὸ πλεῖρας του συνεργασίαν δι' ἐπιχειρήσιν τὴν ὀποῖαν ὀργανώνει. Τοῦ ἔγραψα ὅτι, ὅταν ἐπιτεθῆ, θὰ ὑποστηρίξω. Οἱ Ἄγγλοι ἀπέσυραν ἐκ τοῦ μετώπου δύο ταξιαρχίας ἵππικῆς διὰ νὰ τὰς ἐπιβιβάσουν εἰς πλοῖα. Οὐδεμίαν διαταγὴν ἔχουν διὰ νὰ μοῦ διαθέσουν 500 ἄνδρας κατὰ τὸν Ἑλλήνων.

»Διέταξα ὅλας τὰς συμμαχικὰς δυνάμεις νὰ ὀχυρωθοῦν ἐπὶ τόπου διὰ νὰ ἀνακόψουν ἀμέσως πᾶσαν ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν». Ὡς ἐσημείουν ἐν τέλει τοῦ ἐν λόγῳ τηλεγραφήματος «εἶχον διατάξει ὅλας τὰς συμμαχικὰς δυνάμεις νὰ ὀχυρωθοῦν ἐπὶ τόπου διὰ νὰ ἀνακόψουν ἀμέσως πᾶσαν ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν».

Κατὰ τὴν 24ην Μαΐου ἔλαβον παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα: «Ἐγκρίνω πλήρως τὰς ὑφ' ἡμῶν δοθείσας διαταγὰς περὶ ἀναστολῆς τῆς ἐπίθεσεως, ἡ ὁποία καθίσταται ἀδύνατον νὰ συνεχισθῆ ἔνεκα τῆς ἐμμένου ἀδρανεῖας τῶν Ρωσσο - Ρουμάνων».

Οἱ Αὐστριακοὶ εἶχον ἐμισχύσει τὰς δυνάμεις των πρὸς τὰς Λίμνας. Οἱ Γερμανοὶ εἶχον στείλει νέας δυνάμεις πρὸς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνα). Οἱ Τούρκοι εἶχον στείλει μόνον ἀποσπασμα πρὸς τὴν λίμνην Πρέσπαν καὶ εἶχον ἀναστειλεῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν μίαις μεραρχίας ἐκ

του Στρυμόνος.

*

Ἐάν ἡ ἐπιθεσις ἢ ὅποια εἶχεν ἐνεργηθῆ δὲν ἐπέτυχε πλήρως, ἐν τούτοις ἐπέφερε σημαντικά ἀποτελέσματα.

Ἄλλ' οἱ Ἄγγλοι ὑπέστησαν ἐν τῇ ἀληθείᾳ δύο αἰματηρὰς ἀποτυχίας, μὲ 8.000 ἀνδρῶν ἐκτὸς μάχης, ὡς φαίνεται. Τὸ Λονδίνον, ἐξ ἄλλου ἐβλεπε λίαν δυσαρέστως ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Κωνσταντινίου, ἐξαδελφου τοῦ βασιλέως (: Γεωργίου Ε' τῆς Ἀγγλίας), ἐκλάμβετο ἀσφαρώτα.

2240v

Διὰ τὰ ἐμπλακοῦν διὰ μίαν ἀκόμη φοράν τὰ πράγματα καὶ τὰ διατηρήσει τὴν δεβαιότητα ὅτι οὐδὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὸ Βρετανικὸν ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν διέταξε νὰ ἀποσυρθῆ μία Βρετανικὴ μεραρχία. Τὰ Γαλλικὰ διαδήματα δὲν ἐπέτυχον εἰμὴ μόνον νὰ καταλήξουν εἰς τὴν ἀναβολὴν μέχρι τῆς 13ης Ἰουλίου τῆς ἀποχωρήσεως νέων δυνάμεων.

Ἡ κακοπιστία μερικῶν Βρετανῶν ἠγετῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῆ: ἡ ἀπομάκρυνσις ἐδασίσθη ἐπὶ τῆς ἀδυναμίας ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ στρατοῦ — καὶ αἱ ἀποσυρόμεναι μονάδες μεταφέροντο εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Αἱ μεταφοραὶ ἦσαν ἐφικταί, ὅταν διεκδικεῖτο μόνη ἡ Βρετανικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, καθίσταντο ὅμως ἀδύνατοι ὅταν ἐπρόκειτο περὶ τῆς τῶν Συμμάχων. Ἐξ ἄλλου, ἀντεμετωπίζετο εἰς τὸ Λονδίνον μετὰ ψυχρότητος ἡ ἀνεῦ ἐτέρου ἐπάνοδος εἰς τὸ περιχαρᾶσκόμενον στρατόπεδον. Ὡς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους εἰς τὴν Ρώμην, ἡ Βρετανικὴ πολιτικὴ ἐπεθύμει ἀρνητικὰς λύσεις.

Καὶ ἡ Σερβία; Καὶ αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι; Καὶ ἡ διαμορφωθείσα ὁδὸς τῶν Ἀγίων Σαράντα; Καὶ ἡ Ἑλλάς τῶν Ἀθηνῶν, δηλαδὴ ἡ σύμμαχος τοῦ Κάιζερ; Δὲν ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αὐτοὶ οἱ παράγοντες;

Ἐν εἶδει ἐνάρξεως τῆς πρὸς τὰ ὄπισθεν κινήσεως, ἦδη ἀπὸ τῆς 1ης Ἰουλίου, ὅλαι αἱ Βρετανικαὶ μονάδες, ὑπὸ τὸ πρῶτον σχημα τῆς ἐλονοσίας, ἐγκατέλειψαν τὴν ἀριστέραν ὄχθην τοῦ Στρυμόνος (ἡμερησίᾳ ἀναφορὰ τῆς ἡμέρας ταύτης).

Πλὴν τῆς ἐν λόγῳ μειώσεως τῶν δυνάμεων εἰς τὸ μέτωπον, τῆς ἀφειλομένης εἰς τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βρετανῶν, πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι θὰ ἐχρησιζόμενον μονάδας διαθεσίμους διὰ τὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅτι μερικαὶ Συμμα-

χικαὶ μονάδες ἦσαν κατακόποι. Τὸ μέτωπον τῶν δυνάμεων πρῶτης γραμμῆς, ἔπρεπε μὲ ἄλλους λόγους νὰ ἐκταθῆ. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἦτο ἐκτεταμένη νὰ ἐγείρῃ σωρὴν προστρίβων.

Ἐκάλεσα τοὺς Ἴταλοὺς, τοὺς ὁποίους εἶχον περιορίσει διὰ τὰ μετασχοῦν τῆς ἐπιθέσεως εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος) νὰ ἀναλάβουν τὸ ἀρχικὸν μέτωπον τῶν. Ὁ στρατηγὸς Πεττίτι εἶχεν ἀνακληθῆ εἰς Ἰταλίαν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν σώματος στρατοῦ. Ὁ διάδοχός του, στρατηγὸς Πενέλλα, προερχόμενος ἐκ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τοῦ στρατηγοῦ Καντόρνα, ἔφθασε 48 ὥρας πρὸ τῆς ἐπιθέσεως διὰ νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἄλλειψιν ἐπιτυχίας, τὴν ὅποιαν μόνη ἡ προηγουμένη πεφωτισμένη διοίκησις ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ. Ὁ στρατηγὸς Πενέλλα ἠρνήθη εὐθέως νὰ ἐπανεῖθῃ εἰς τὸ παλαιὸν μέτωπον καὶ ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ὑπέβαλε τὸ θέμα εἰς τὸν στρατηγὸν Καντόρνα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκθέσεων εἶχον σημειωθῆ συγκρούσεις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατηγοῦ Γκροσσεττί. Εἶχον μεσολαβήσει. Μὲ εἶχε δεχθῆ εὐγενῶς, ἀλλ' ἐγνώριζα ὅτι ὁ στρατηγὸς Πενέλλα δὲν παρέλειπε τὴν παροικμικρὰν εὐκαίριαν διὰ νὰ ἀποδείξῃ, διὰ τὸν λόγον ἔστα, ὅτι δὲν μὲ ἐξετίμα.

Κατενόουν τὸν στρατηγὸν Πεττίτι, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ ἐπαινώ περισσώτερον τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν τῶν Ἰταλικῶν μονάδων, αἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὴν διοίκησίν του εἶχον σημειώσει κάποιον ἐπιτυχίαν. Ἐλυτούμην διότι ἔπρεπε νὰ συνεργασθῶ μὲ Σύμμαχον ἀνάτατον ἀξιωματικὸν τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνειρον μου ἐφαίμετο ὅτι ἦτο ἡ ἀποχὴ ἀπὸ πάσης στρατιωτικῆς συνεργασίας. Εὐτυχῶς, παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον καὶ ἦδη κατὰ τὴν 17ην Ἰουλίου ἀνεκλήθη εἰς Ἰταλίαν ὅπου τοῦ ἐπεφυλάσσετο σημαίωον ρόλος. Ὁ διάδοχός του, ὁ στρατηγὸς Μομπέλλι, πρῶν στρατιωτικὸς ἀκόλουθος εἰς τὰς Ἀθήνας, ἠδυνήθη τοῦλάχιστον νὰ διατηρήσῃ τὰ προλήματα καὶ μάλιστα νὰ δώσῃ τὴν σαφῆ ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ βασίζωμαι ἐπὶ τῆς συνδρομῆς τοῦ καὶ τῆς συνεργασίας του.

Οἱ Σέρβοι ἐμμυνοῦντο τοὺς Ἴταλοὺς. Δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐπεκτείνωσαν τὸ μέτωπον τῶν. Ἡ εὐρισκομένη εἰς τὴν Κέρκυραν Σερβικὴ κυβέρνησις, ἡ ὅποια εἶχεν ἀποτελέσει ἕνα ἐκ τῶν ἀνασταλτικῶν τῆς ἐπιθέσεως παραγόντων, ἔριψε τὸ βάρος τῆς εἰς τὸν ζυ-

γὸν διὰ νὰ παρεμποδίσῃ πᾶσαν ἀποστολὴν Σερβικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

2250y

Ἐπρόκειτο περὶ πλήρους μεταβολῆς προσανατολισμοῦ, ἀφοῦ ἄλλοτε ὁ πρίγκηψ μου εἶχε προσωπικῶς διαθέσει μεραρχίαν διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Κατενόουν καλῶς ὅτι τὰ πρόσφατα γεγονότα εἶχον μεταβάλλει τὰ ἀρχικὰ σχέδια. Πάντοτε θὰ ὑπάρχῃ μασωνία βασιλέων καὶ εἰς πᾶν μοναρχικὸν κράτος, ἡ ὑπαρξίς σκληρῶς θαλλομένης δυναστείας, ὡς ἦτο αὕτη τῆς Σερβίας, ἀσκεῖ θεαίως, ἐπιρροήν.

Ἀφ' ἐτέρου, ἡ ὑποχώρησις τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων, τὴν ὅποια ἀνεκοίμωσα εἰς τὸν πρίγκηψ μὸλις ἐνημέρωθῆ, τὸν ἤγαγεν εἰς τὸ νὰ ἀποστείλῃ πρὸς ὅλους τοὺς Συμμάχους τηλεγραφήματα λύπης. Ἀφοῦ εἶπον σαφῶς πρὸς τοὺς Σέρβους ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀνεχθῶ τὴν πρόθεσιν τῶν ὁποίων μὴ μεταβάλλω τὸ μέτωπον τῶν χωρὶς νὰ ἀναφερθῶν εἰς τοὺς Συμμάχους, ἠρκέστην, διὰ νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν παρεξήγησιν, νὰ ἀπομακρύνω ἐξ αὐτῶν τὴν Ρωσικὴν ταξιαρχίαν Λεοντιεφ, τὴν ὅποια εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των, καὶ ἀντικατέστησα ἐπίσης τὴν ταξιαρχίαν Νητήτριχ, ἡ ὅποια εἶχε διακριθῆ εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρνα (: Ἐριγῶνος).

Οἱ Σέρβοι σιγῶμας προέτεινον καὶ πάλιν νὰ ἐπιτεθοῦν. Ἐπρόκειτο προφανῶς περὶ ἐπιθέσεως ὑπαγορευομένης ὑπὸ τῆς πολιτικῆς. Ἐνημέρωσα τοὺς εἰς Παρισίους διὰ τοῦ τηλεγραφήματος μου ὑπ' ἀριθμ. 21153 τῆς 10ης Ἰουλίου. Μακρὰ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Σερβικοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου προέκαλεσαν ἐπιβραδύνσιν τοῦ ζητηματος, ἡ ὅποια ὠδήγει εἰς ἀδιέξοδον.

Κατὰ τὴν αὕτην περίοδον, ἐξ ἄλλου, ἐτερματίσθη θλιβερὰ Σερβικὴ ἀναταραχὴ: ἡ δίκη τῶν μελῶν τῆς «Μαύρης Χειρὸς». Κατὰ τὴν 20ν Ἰουλίου εἶχον ἀρχίσει αἱ συνομιλίαι: «Εἰς στρατηγός, τρεῖς συνταγματάρχαι, εἰς ἀντισυνταγματάρχης, εἰς ταγματάρχης κατεδικάσθησαν. Ὁ στρατηγὸς ἦτο διοικητὴς εἰς τὰ Σκόπια ὅταν ταῦτα ἐξεκινήθησαν. Εἰς ἕκ τῶν συναγματάρχων δίκαιε προσφάτως ταξιαρχίαν τῆς Μεραρχίας Μοράβα, ὁ ἕτερος ἦτο ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου τῆς Στρατιάς Βάσσαϊς. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶχε κτυπήσει μέχρις ἀναίσθησις καὶ ἐν σιμειεῖα βιάσει τὴν βασιλίαν Δράγον (: σύζυγον τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου, τελευταί-

ου της δυναστείας των Ομπρένοβιτς, της οποίας την μήτραν είχε τελικώς περιφέρει καρφωμένην επί του ξίφους του». «Ετεροι δύο συνταγματάρχαι, ἐν οἷς ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου τῆς στρατιάς Μίσιτς καὶ εἰς μοναχὸς προσετέθησαν εἰς τοὺς λοιποὺς αξιωματικούς. Ἄλλος συνταγματάρχης ἐκ τῶν κατηγορουμένων εὐρέθη νεκρὸς μετὰ τὸ γεῦμα του ἐν τῷ τῆς φυλακῆς.

Τελικῶς, κατὰ τὴν ὁμολογίαν ἀνέφερον: «Εἰς τὴν δίκην κατὰ τῆς «Μαύρης Χειρὸς» καὶ διὰ τὴν ἀπόπειραν κατὰ τοῦ πρίγκιπος - ἀντιβασιλέως ὅλοι οἱ κατηγορούμενοι κατεδικάσθησαν ἐνῶσα εἰς θάνατον, δύο εἰς δεκαπενταετὴ κάθειρξιν ἐντὸς φρουρίσου». Μετ' ὀλίγας ἡμέρας (ἀναφορὰ τῆς 10ης) ἐσημείωσα τὸ ἐξῆς γεγονός: «Ὁ καταδικασθεὶς εἰς θάνατον συνταγματάρχης κατὰ τὴν πρόσφατον δίκην, ἐδραπέτευσε καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν οἰκίαν Ἑλλήνου ὑπουργοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀστυνομία τὸν συνέλαβε καὶ τὸν παρέδωκεν εἰς τοὺς Σέρβους. Τέλος, κατὰ τὴν 29ην Ἰουλίου, τρεῖς ἐκ τῶν κατηγορουμένων ἐπιφεκίσθησαν. Αἱ ἐν λόγῳ ἐκτελέσεις ὡς μόνον ἀποτέλεσμα εἶχον νὰ ἐξοργίσουν τοὺς Σέρβους κατὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι εἶχον παραδώσει ἕνα ἐκ τῶν συμπατριωτῶν των ὁ ὅποιος εἶχε προσφύγει πρὸς τοὺτούς.

226ον

Παρὰ τὰς ἐκτελέσεις, ἴσως καὶ ἐνεκεν αὐτῶν, ἡ «Μαύρη Χεὶρ» συνέλιξε νὰ ἐπιδιώξῃ.

Ἐνῶ οἱ Ἴταλοὶ οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου εἶχον ἀρνηθῆ νὰ ἐπεκτείνωμι τὸ μέτωπόν των, ὁ στρατηγὸς Φερρέρο, διοικῶν ἐν Ἀλβανίᾳ, μου ἐζήτησε συμμαχίαν εἰς ἐπιχειρήσιν τὴν ὅποιαν προητοίμαζε διὰ τὴν 1ην Ἰουλίου. Παρὰ τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἀντεμετώπιζον, καθὼς καὶ τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος (: τῆς Ἑλλάδος τῶν σωμάτων τῆς Μελοῦνας), δὲν ἐδίστασα. Τοῦ ὑπεσχέθην ἐλαφρὰν φάλαγγα. Τὴν τελευταίαν στιγμήν παρητήθη ἀπὸ πάσης ἐπιχειρήσεως. Ἐσημείωσα τὸ γεγονός εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 31ης Μαΐου: «Ὁ στρατηγὸς Φερρέρο μου ἐπληγράφησεν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτεθῇ πλέον κατὰ τὴν 1ην Ἰουλίου ὡς μου εἶχεν εἰπῆ. Ἀνακαλῶ τὴν μικτῆς συνθέσεως ἐλαφρὰν φάλαγγα, ἡ ὅποια κατὰ τὴν ἐπιχειρήσιν του θὰ συνεπράξατο δι' ἐπιθέσεως ἐκ τῶν πλευρῶν». Ἄρᾳ γε ἤθελε πράγματι νὰ ἐπιτεθῇ ἡ μήπως ἐπρόκειτο περὶ παγίδος διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀρνήσιν μου;

Ἐξ ἄλλου, διὰ νὰ μου προκαλέσῃ νέας δυσχερείας ἡ Ρώμη δὲν παρέμενεν ἀργὴ καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τηλεγραφήματος τὸ ὅποιον ἀπέστειλα κατὰ τὴν 15ην Ἰουνίου, ὑπ' ἀριθμ. 2158)4:

«Ὁ στρατηγὸς Πενέλλα μου διαβιβάζει τὰς ἀκολουθοῦσας ὁδηγίας τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τοῦ στρατηγοῦ Καντόρνα: Ἡ 35η Μεραρχία πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς Ἁγίους Σαράντα ἐὰν πραγματοποιηθῇ μία ἐκ τῶν ἐξῆς δύο ἐνδεχομένων περιπτώσεων: 1ον Ὑποχώρησις τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς ἀφήνοσα ἀκάλυπτον τὴν ὁδὸν τῶν Ἁγ. Σαράντα. 2ον Ἐκ τῶν ὑστέρων ὑποχωρήσας δυνάμεις τῶν Συμμάχων ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἤθελον ἀντικατασταθῆ ὑπὸ Ἑλλήνων, ἐὰν τοῦτο θὰ ἐβθεν εἰς κίνδυνον, κατὰ τὴν γνάμην μου, τὴν ἰσχύιν τοῦ μετώπου. Ὁ στρατηγὸς Πενέλλα μου ζητεῖ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλω ἐγκαίρως τὰ γεγονότα διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἀναφερομένας ἀνωτέρω διαταγὰς.

Ἄπληττα ὅτι δὲν ἔχω τὴν πρόθεσιν νὰ ἐγκαταλείψω τὸ σημερινὸν μέτωπον καὶ ὅτι οὐδένα λόγον ἔχω νὰ ἀποστῶ δυνάμεις ἀπὸ τὸ μέτωπον αὐτό.

Μετ' ὀλίγον ἐξεδηλώθη σοβαρὸν ἐπισόδιον εἰς τὴν Πρέβεζαν. Ὁμάς Σεμεγαλέζων, ὑποστηρίζων τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις, ἐπροχώρει εἰς τὴν Ἡπειρὸν καὶ κατέλαβε τὴν Πρέβεζαν, τὴν ὅποιαν ἤθελον νὰ καταλάβουν οἱ Ἴταλοὶ. Ἐπληροφορήθην τὸ γεγονός διὰ τῶν τηλεγραφημάτων τὰ ὁποία συνελήφθησαν καὶ διὰ τῶν ἀντιδράσεων τῶν ἐν Παρισίῳ, οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ με καταστήσουν ὑπεύθυνον διὰ τὸ γεγονός. Ἀμέσως ἐπανάφερα τὴν τάξιν, διότι οὐδὲν στρατιωτικὸν σκοπὸν ἐπέδιωξα εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς. Ἄλλ' ἐκ Παρισίων μου ἐζητήθη νὰ δημιουργήσω οὐδετέρων ζῶνην μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἴταλῶν καί, παραλλήλως, τὸ ζήτημα ἐμελετήθη καὶ ἐλύθη ὑπὸ τῶν ὑπουργείων Ἑσωτερικῶν Παρισίων καὶ Ρώμης. Ἐπωφελήθην τῆς παρουσίας τοῦ κ. Ζονάρ εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ τὸν ἐνημερώσω περὶ τῆς καταστάσεως καὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέψω νὰ δράσῃ ἐὰν τὸ ἐπέθυμι. Παραθέτω τὸ τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 5468)2:

«Ὁ στρατηγὸς Σαρράιγ, ἀρχιστρατηγὸς τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρὸς τὸν κ. Ζονάρ, Ὑπατοῦ Ἀρμυστῆν

τῶν προστατίδων Δυνάμεων.

»1ον Ὁ Ἴταλὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος, πρὸς τὸν ὁποῖον, ὡς πρὸς ἀνέφερον τηλεγραφικῶς, ὑπέδειξε τὸ ἀνατολικὸν ὄριον μεταξὺ Ἴταλῶν καὶ Ἑλλήνων, μετὰ πληροφόρησεν ὅτι ὁ στρατηγὸς Φερρέρο καθώρισε τὴν ζῶνην κατοχῆς κατὰ συνέπειαν τῆς φερομένης ὡς συμαφείσεως μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων Ἰταλίας καὶ Γαλλίας συμφωνίας.

227ον

Εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ Σαρράιγ πρὸς τὸν Ζονάρ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν Ἴταλῶν, ἀνεφέρετο:

«Ἡ Ἰταλικὴ ζῶνη (:εἰς τὴν Βόρ. καὶ Νότ. Ἡπειρὸν ἐκτείνεται μέχρι Κηπουροῦ καὶ καταλαμβάνει τὴν περιοχὴν τῆς Κορυτσᾶς, τὴν ὅποιαν κατέχομεν ἡμεῖς. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν Ἰταλικῆς ἐπιτροφῆς ζῶνην ὁ στρατηγὸς Φερρέρο ἀποδέχεται ὅτι οἱ Γάλλοι δύναται νὰ φθάσουν τὴν περιοχὴν τῆς Κορυτσᾶς μέχρι τῶν σημείων τὰ ὁποῖα κατέχομεν πρὸς νότον ἀπὸ συμφωνίαν πρὸς αὐτοὺς, δηλαδὴ μέχρι τῆς γραμμῆς Βόντιτσα - Σελένιτσα - Κρέσοβα. Ἐφροντίσει νὰ μὴ ἄρσῃ τίποτε δυτικῶς τῆς γραμμῆς κατοχῆς μας, διὰ νὰ δύναται νὰ ἐπαναφέρῃ ἐπὶ τῆς ζήτημα Σᾶς μεταφέρω τὰς πληροφορίας ταύτας πρὸς πᾶσαν χρῆσιν, ἐπειδὴ δὲν εἶχον ἀπασχοληθῆ ὡς σᾶς εἶπον, μετὸν καθορισμὸν τῶν ὄριων, εἰ μὴ ἐπὶ τῆς βάσει τῆς ληφθείσης ἐκ Παρισίων διαταγῆς.

»2ον Αἱ Ἰταλικά ἀρχαὶ διέταξαν τὴν ἀσκήρεσιν τῶν Γαλλικῶν πολυβόλων τὰ ὁποῖα ὑπεστηρίζον τὸν ἄμικνον τῶν Ἁγίων Σαράντα καὶ διέκρινον τὰς ἐργασίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 60. Ἐὰν οἱ Ἴταλοὶ ἐπιθυμοῦν νὰ ὑπερασπισθῶν ἐνδεχομένως τοὺς Ἁγίους Σαράντα, δὲν βλέπω τὸ ἐν λόγῳ μέτρον νὰ παύρῃ μειονεκτικῶτα, ἀν καὶ ἦτο δυνατόν νὰ ζητηθῆ ἀπὸ ἐμέ, ἀφοῦ ὁ συνταγματάρχης Φρανσουὰ καὶ ἡ ἐν Ἀλβανίᾳ ἀποστολὴ τελούν ὑπὸ τὰς ἰδικὰς μου διαταγὰς καὶ ὄχι τοῦ στρατηγοῦ Φερρέρο.

»3ον Ὁ συνταγματάρχης Φρανσουὰ ἔλαβε διαταγὴν ὅπως ἐκκενώσων δλαι αἱ ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις καὶ ὑπηρεσίαι τὸ Λιασκοβίκι, ὅπου εἶχομεν ἐγκατασταθῆ κατὰ πῖμ συμφωνίας μετὰ τῶν Ἰταλῶν καὶ ὅπου εἶχομεν δημιουργήσῃ ἀληθεῖς καὶ δαπανηρὰς ἐγκαταστάσεις. Ἐξ ἄλλου, ὁ στρατηγὸς Φερρέρο καθώρισε, χωρὶς νὰ συνηνωθῆ μετὰ τοῦ συντα-

γυματάρχου Φρανσουά ή έμού τήν κειμένην εις τήν άκραν τής Ιταλικής ζώνης Έρσέκαν ώς τόπον έγκαταστάσεως τής έξωσθείσης άπό τό Λιασκοβίκι άποστολής. Προσθέτει ότι έκκένωσις πρέπει να έχη περατωθή μέχρι 10 Ιουλίου.

»4ον Έξ άλλης έπόψεως αί Ιταλικαί άρχαί άππηγόρευσαν εις τόν συνταγματάρχημ Φρανσουά πάντα άνεφοδιασισμόν έκ τής περιοχής τής Πίνδου ή τής ζώνης τών Ιωνανίνων και άπήτησαν εις κανονικόν συμβόλαιον μεταξύ αούτων και τής Γαλλικής άποστολής πρós ύποκατάστασιν του συναφθέντος μεταξύ αούτης και τών αούτοχόνων κατοίκων.

»5ον Θεωρώ άχρηστον να όξυνθή ζήτημα εις τó όποιον, έν τούτοις, οί Ιταλοί έπέδειξαν όπωσδήποτε κακήν συμπεριφοράν, μάάλιστα δέ όταν τήν συγκρίνωμ πρós όσα πράττω έδώ πρós χάριμ των και πρós τās εύκολίας τās όποιās παίρω εις αούτους. Υπό τās συνθήκας αούτας, διέταξα τόν συνταγματάρχημ Φρανσουά όπως έκκενώση τó Λιασκοβίκι και όπως κινήθη πρós τής 10ης Ιουλίου όχι εις Έρσέκαν, άλλ' εις Σελένιτσαν, έντός τής Γαλλικής ζώνης, διά να μη έπαυαληθή ό,τι συνέβη ήδη. Όταν ή κίνησης αούτη συντελεσθή πρέπει να έξετασθή υπό ποίας συνθήκας θα συνεχισθή εν λειτουργία ή εν Αλβανία άποστολή, τής όποιās μοναδικός προορισμός θα ήτο κατά τήν γνώμημ μου να κατασκευασθή τήν όδόν μεταξύ Σελένιτσας και Κορυτσάς, ένώ οί Ιταλοί θα κάμνουν ό,τι θέλουν άλλά με ίδικά των μέσς, μεταξύ Σελένιτσας και Αγίου Σαράντα.

228ον

Η άναφορά του Σαρράιγ πρós τόν Ζονάρ κατέληγεν ώς έξής:

«Προτιθέμημ να μεταβώ εις Αγίου Σαράντα διά να ιδώ τήν όδόν, διά να συνεννοηθώ μετá τών Ιταλών περι τών πολεμικών έπιχειρήσεων, δεδομένου ότι ό στρατηγός Φερρέρο έζήτησε τήν ύποστήριξήμ μου κατά τών Αυστριακών. Υπό τās παρούσας συνθήκας, νομίζω ότι πρέπει να αναβάλω τó σχέδιον αούτό».

Από πλευράς του εις Θεσσαλονίκην ό Ιταλός Πρόξενος δέν παρέλειπεν εύκαιρίαν διά να έπιδεινώση τās διαφοράς μεταξύ Έλλήνων και Ιταλών. Έσώρευε διαβήματα επί διαβημάτων μόλις κάποια έφημερίς έπεχειρεί να ά-

ναφερθή εις ζήτημα σχετικόν πρós τήν Αλβανία, τήν Ηπειρον ή τās άκτάς τής Αδριατικής. Αί Έλληνικαί έφημεριδές (: τής

Θεσσαλονίκης) προσηριμόν οντο πρós τās όδηγίās μου: «Απόλυτος σικωπή επί τών φλεγοντων ζητημάτων τούτων». Αλλά δέν συνεδώνε πάντοτε τó αούτό με τήν Ιταλικήν έφημερίδα. Αφ' έτέρου, ό Πρόξενος έξεδιδο πιστοποιητικά προστάσιās πρós τούς Αλβανούς του Λιασκοβικίου, του Αργυροκάστρου, τής Πρεμετής, τής Έρσέκας. Κατά τήν 13ην Ιουλίου, ή Ιταλο - Έλληνική κρίσις έφαινετο, έν τούτοις, να άμβλύνεται, τούλάχιστον εις Θεσσαλονίκημ. Έν τέλει τής ήμερησίās άναφοράς μου έσημείουν: «Τá ένίοτε αίματηρά έπεισόδια, τά όποια καθημερινώς άπό του τέλους Ιουλίου έπολλοπλασιάζοντο εις Θεσσαλονίκημ μεταξύ Έλλήνων και Ιταλών, φαίνονται να τερματίζονται. Οί Ιταλοί συνεχίζουμ άπλώς να δημιουργούμ άφανώς έμπόδια διά τήν μελλοντικήμ Έλληνικήν έπιστράτευσιν, προκαλούντες αιτήσεις τών Αλβανών, Ηπειρωτών και Ισραηλιτών όπως άποκτήσουμ Ιταλικήν ύπηκοότητα».

Έν μέσω των γεγονότων τούτων και τών δολοπλοκιών μόνοι οί Ρώσοι παρα τήν έπανástασιν και τās πικράς στιγμάς τής πατριδος των, δέν μου προέκάλουμ ούτως ειπείν ένόχλησεις. Έιχον άποστειλέι τήμημ των εις Αθήνας όχι διά να εκπροσωπήσουμ τούς Συμμάχους —ούδέποτε κατένόησα αούτό του είδους τήν διπλωμασίαν— άλλά διότι δέν διέθετον άλλας δυνάμεις. Φαίνεται ότι ή Πετρούπολις διεμαρτυρήθη και ό εκπρόσωπός της εις Αθήνας, ό πρίγκιπ Ντεμίντοφ, έμπασθής βασιλόφρων, ειχεν έπίσης έκφράσει τās αντίθεσις του. Έλαβον έπιστολάς αιτούσας έξηγήσεις. Έκλήθην μάάλιστα να ανακαλέσω τούς Ρώσους.

Όταν έτερματίσθη ή ύπόθεσις τών Αθηνών ειχον άποσύρει εις θέσεις έφεδρείας τās δύο Ρωσικάς ταξιαρχίας, τών όποιών οί στρατηγοί ειχον άνακληθή εις Ρωσίαν. Έιδον μετá θλίψεως τήν άποχώρησιν του στρατηγού Νητρηχ, ό όποιός ως διοικητής τών Ρωσικών δυνάμεων ειχεν άποτελέσει δι' έμέ πολύτιμον βοθηόν από πάσης έπόψεως. Ό στρατηγός, ό όποιός τόν διεδέχθη επί κεφαλής τών Ρώσων ήτο γενναίος άξιωματικός, άλλά πρós τής νέας καταστάσεως δέν ειχε μεταβάλει στάσιν. Έξ άλλου, έσπερείτο διοικητικής ικανότητος.

(Σημ. Συντ. Η μνημονευομένη υπό του Σαρράιγ νέα κατάσταση ή προετοιμαζομένη τότε Ρωσική Έπανástασις. Αλλ' άξιζει να ιδωμεν τί γράφει περι τών Ρώσων ό Βρετανός ιστορικός Άλαν Πάλμπερ εις τó διβλίον του «Οί κηπουροί τής Θεσσαλονίκης»):

«Αί δύο Ρωσικαί ταξιαρχίαί ήσαν εις πολύ χειρότερον κατάστασην από τούς Σέρβους. Κατά τόν Μάιον του 1917 εύρίσκοντο έν δράσει εις τó Μέτωπον τής Θεσσαλονίκης επί όκτώ μηνας με μικράν άνάπαυαν. Έιχον ριφθή έναντίον τών άμυντικών όργανώσεων του Κένανι, κατά τās χειρότερας ήμέρας τής μάχης του Μοναστηρίου και επί πάντε μηνας ίσταντο φόβουρι άκόμητοι εις τήν καμπήν του Έριγώνος, ποτέ περισσότερο τών διακοσιών μέτρων από τών έχθρικών θέσεων.

229ον

Έπολέμησαν καλώς, άλλ' ειχον κουρασθή και ειχον άπαυδήσει. Η εις μάτην κατλήψις του χωρίου Οριλε τήν 9ην Μαίου ύπό τής Δευτέρας Ταξιαρχίας ύπήρξεν ή τελευταία άδηλωσις δραστηριότητος από έν στρατευμα δεκατισθέν από τās άσθενείας και τās άπαλαιείας. Ό διοικητής τής Ταξιαρχίας στρατηγός Νητρηχ, ό όποιός, πριν έλθη εις τήν Μακεδονία, ειχε διακριθή ως εις έκ των ικανοτέρων έπιτελών του Μπρουσάλωφ εις τήν Γαλλικία, ήτο δραστήριος και άποφασιστικός άξιωματικός, άλλά και αούτος άκόμη εύρέθη εις τήν ανάγκημ να ζητήση από τον Σαρράιγ μίσημ περιόδον άναπαύσεως έξ έβδομάδων, διά τήν ταξιαρχίαν του, διά να αναλάβη από τήν καταπόνησιν του χειμάνος και τούς συνεχείς συναγερμούς των τελευταίων έβδομάδων.

Η Τετάρτη Ταξιαρχία, ή όποια ύπηρετεί μαζί με τούς Σέρβους, έδεικνυε πολύ περισσότερον δυσοίκια σπληνεία άνησυχίας, καθ' όσον οί άνδρες ειχον τήν ύπόνοιαν, ότι τούς έθαύρουμ (: οί Σέρβοι) ως εύκόλους διαθέσιμων τροφήν διά τās πυροβόλα και ήγανάκτουμ διά τήν τραχείαν συμπεριφοράν τών Σέρβων άξιωματικών και τών ιδικών των διοικητών. Όταν μετá τικας έβδομάδας ή Ρωσόςφρωνος έφημερίς τής Θεσσαλονίκης έδημοσίευσε μίσημ ειρηνικήμ έκκλησίαν πρós τούς στρατιώτας να έπισκαλάβουμ τήν συμφύειαν να χαιρετούμ, τούς άξιωματικούς, ήτο προφανές ότι οί κύριοι άνοχοι προήρχοντο από τήν Τετάρτημ Ταξιαρχίαν.

»Ούτε η Δευτέρα ούτε η Τετάρτη Ταξιαρχία ήταν έως τώρα τόσοσ σπασιαστικαί όσον η Πρώτη και η Τρίτη Ταξιαρχία, αϊ όποιαί είχαν αναχωρήσει από την Ρωσσίαν συγχρόνως με τὰ στρατεύματα της Θεσσαλονίκης, άλλ' είχαν αποδιβασθή εις την Μασσαλίαν δι' υπηρεσίαν εις τὸν Δυτικόν Μέτωπον, διότι εις τὴν Γαλλίαν οἱ Ρώσοι ἦσαν ἐκτεθειμένοι εις τὴν ὑπόουλον προπαγάνδιαν τῆς ομάδος τῶν ἐξοριστῶν τοῦ Τράτοκου εις τοὺς Παρισίους, και ἦσαν καλλίτερον πληροφορημένοι περὶ τῶν γεγονότων εις τὴν Πετρούπολιν παρὰ οἱ συναδελφοί των εις τὴν Μακεδονίαν. Δὲν ὑπάρχει, όμως, ἀμφιβολία ὅτι ἡ Δευτέρα και ἡ Τετάρτη Ταξιαρχία ὑπέστησαν σύγχυσιν και ἀβεβαιότητα ἀπὸ τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς εις τὴν Ρωσσίαν, αϊ όποιαί ἐκορυφώθησαν με τὴν παραίτησιν τοῦ Τσάρου τὴν 15ῃν Μαρτίου και τὴν ἐγκατάστασιν μιᾶς προσωρινῆς κυβερνήσεως.

»Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ντῆτριχς ἔγραφε τὴν 18ῃν Μαρτίου — ἀρκούτως παραδόξως τὴν ἴδιαν ἡμέραν κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ μετριοπαθῆς σοσιαλιστῆς Κερένσκυ ἐγίνετο ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν — «τὰ τελευταία γεγονότα εις τὴν Ρωσσίαν, προστιθέμενα εις τὴν βραδύτητα και τὴν ἀβεβαιότητα τῆς ταχυδρομικῆς ἐπικοινωνίας και τὰς κατὰ καιροὺς φήμας και κακολογίας πού φθάνουν εις τὰ χαρακώματα ἀπὸ τὰ μετόπισθεν και διαδίδονται ὑπὸ διαφόρων ἀναξίῳ ἀνθρώπων, ἐντείνουσι περισσότερο τὰ νεῖρα τῶν ἀνδρῶν, τοὺς ἐμπέουσι ἀνησυχίας και παραλύουσι τὴν θέλησιν των». Δυστυχῶς, ὁ θλιβερὸς αὐτὸς μικρὸς στρατὸς, σκεπτόμενος διαρκῶς τὰς κακοτυχίας του και τὴν ἀγωνίαν διὰ τὴν πατρίδα του, ἐχρειάζετο πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἕξ ἐβδομάδας διὰ ν' ἀναλάβῃ.

23 ὅ ν

Ἀκριβῶς ἕξ ἐβδομάδας μετὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς αἰτήσεως πού Ντῆτριχς ἐν Ρωσικῶν ἀποσπασμα, τὸ ὅποιον ἐπεδιβάζετο εις τὸν Πειραιᾶ διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εις τὴν Θεσσαλονικὴν, ἐστίασεν καὶ ἐχρημάσθη ν' ἀποσταλοῦν Γαλλικὰ στρατεύματα διὰ ν' ἀποκαταστήσουν τὴν τάξιν.

»Ἐν τούτοις, ὁ Σαρράγι δὲν εἶχεν ἀποβάλει τὴν ἐλπίδα νὰ χρησιμοποίησιν τοὺς Ρώσους και μάλιστα ἐθεώρει ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ λάβῃ ἐπιτυχῆς ἀπὸ

τὸν Ἀρχάγγελον, εἰάν ἡ κυβερνήσις Κερένσκυ ἐπετύγχανε νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ Δυτικὸν Μέτωπον. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1917 εὐρίσκοντο ἀκόμη 18.000 Ρώσοι στρατιῶται εις τὴν Μακεδονίαν και ἀπεφασίσθη νὰ ἀναδιοργανωθῶν οὗτοι ὡς μίαι ἀνεξάρτητος μεραρχία με τὸν Ντῆτριχς ἀπολαμβάνοντα τὴν ἴδιαν κατὰστασιν με τὸν Ἰταλὸν διοικητὴν στρατηγὸν Μομπέλλι. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐβδομάδα τοῦ Ἰουλίου, ἡ Ρωσικὴ Μεραρχία ἐπεστρέψεν εις τὸ μέτωπον μεταξὺ τῶν λιμνῶν Ἀχρίδος και Πρέσπας και ἡ προσωρινὴ κυβερνήσις ὑπέσχεθη νὰ ἀποστείλῃ μίαν πλήρη μεραρχικὴν συζυγαρχίαν πυροβολικῆς τῆς τῆν Μακεδονίαν κατὰ τὸ φθινόπωρον.

»Τούτο δὲν ἀφέλησεν εις τίποτε. Ὁ Ντῆτριχς ἀνεκλήθη εις τὴν Πετρούπολιν τὸν Αὐγούστον. Ὁ διάδοχός του, στρατηγὸς Ταρανόσκι, δὲν ἔφθασεν, εις τὴν Θεσσαλονικὴν παρὰ τὴν πρώτην ἐβδομάδα τοῦ Νοεμβρίου, τὴν ἴδιαν στιγμὴν κατὰ τὴν ὅποιαν οἱ Μπολσεβίκοι ἀνέτρεπον τὴν κυβερνήσιν Κερένσκυ και προτιομάζοντο νὰ ἀποσπάσουν τὴν Ρωσσίαν ἀπὸ τὸν πόλεμον. Μαρτυρεῖται πράκτορες εἶχεν εἰσδύσει εις τὴν ταξιαρχίαν πυροβολικῆς και εις τὸ τάγμα σκαπανέων πού ἀπεδιβάσθη εις τὴν Θεσσαλονικὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου. Αἱ ἐνισχύσεις αὗται ἀνεζωπύρησαν τὴν ἐπαναστατικὴν ἀνησυχίαν. Σμεικροτήθησαν σοβιῆτ' εις ἕκαστον Ρωσικὸν σύνταγμα και ἡ Μεραρχία ἔγινε τόπος καλλιέργειας δυσαρρεσκείας.

»Καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦ 1917 - 18 παρέμεινε πηγὴ ἀνησυχίας διὰ τοὺς συμμάχους τῆς. Τὸν Ἰανουάριον μετεφέρθη ἀπὸ τὸ μέτωπον και ἀφωπύρηθη, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνδρας τῆς κατετάγησαν εις τὴν Λεγέωναι τῶν Ξένων και πολλοὶ περισσότεροι παρήμειναν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Συμμάχων ὡς στρατεύματα ἐργασίας. Πρὶν τελειώσει ἡ προγῶδια ἐσημειώθη ἐν ἀκόμῃ θλιβερὸν ἐπεισοδίον. Τὴν 12ῃν Μαρτίου 1918 περὶ τοὺς τρεῖς και πλέον χιλιάδες Ρώσοι κατελήφθησαν ἀπὸ ἀγμῶκ' εις ἐν στρατόπεδον συγκεντρώσεως παρὰ τὸ Βερτεκόπ και ἐχρειάσθη νὰ ἐπέμψῃ μίαι Γαλλικὴ μονὰς ἱππικῆς με γυμνὰ ξίφη διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν. Κατὰ εἰρωνεῖαν τῆς τύχης, τὴν ἡμέραν ἐκείνην συνέπληροῦντο δεκαοκτὼ μέρες, ἀφ' ἧς τὰ πρῶτα Ρωσικὰ τάγματα εἶχεν πολεμήσει παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Γάλλων εις αὐτὸν τὸν τομέα τοῦ μετώπου.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εις τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρράγι:

Εἰς Παρισίους ἐπεκράτει Ρωσοφοβία. Εἰς τὴν Φλώριαν, εις τὸ Γαλλικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον προεκλήθη ὁ αὐτὸς φόβος. Ἐγὼ δὲν ἤθελον νὰ ἐκνευρισθῶν ὑπὸ ἀκαίρων μέτρων. Ὡς ἐκ τούτου κατὰ τὴν 21ῃν Ἰουλίου ἀπέφερον τηλεγραφικῶς: «Αἰτοῦμαι ἀποστολὴν Ρωσικῆς πυροβολικῆς. Αἱ ἀλληλοσυγκρούμεναι διαταγαί αἱ όποιαί ἐδόθησαν εις τοὺς Ρώσους εἶχον πρῶτον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς πειθαρχίας, ἡ όποια, ἐν τούτοις, διατηρεῖται ἀκόμῃ». Ἐχρειάζετο κατὰ τὴν γνώμην μου νὰ γνωρίζῃ κανεὶς ἀπὸ καιροῦ εις καιρὸν νὰ κλείῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸ μικροσκοπικῶν, μοιραίων δι' ἀνθρώπους ἀγνοοῦντας τόσοσ τὰ δικαιώματα όσον και τὰς ὑποχρεώσεις των, και νὰ παραυθῆ μονον, πρὸς ἄσπιγμην, τοῦλάχιστον πρὸς στρατιωτικὸς σκοποὺς.

23 1 ο ν

Πολλοὶ ἐδήλουσι ὅτι οἱ Ρώσοι εἶχον ἐξουθενωθῆ και δὲν θὰ ἐπανεμφανίζοντο εις τὰ χαρακώματα. Ἡμιον πεπεισμένοι περὶ τοῦ ἀντιθέτου. Μετέβην νὰ τοὺς ἐπισκεφθῶ. Βραδέως κατέλθην νὰ ἀντικαταστήσω τὴν 76ῃν Μεραρχίαν και νὰ ἀναλάβωσιν τὸν τομέα μεταξὺ τῶν λιμνῶν διὰ τὸν ὅποιον τοὺς προωρίζον. Ἐχρειάσθη νὰ τροποποιηθῶν λεπτομέρεια, ἐπὶ παραδειγματι νὰ συμπτυχθῇ ὀλίγον τὸ μέτωπον μιᾶς Ταξιαρχίας, ἀλλὰ τὸ βασικὸν εἶχεν ἐπιτελεθῆ: Οἱ Ρώσοι εὐρίσκοντο πάλιν ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀφ' ἐτέρου, μοῦ ἐδόθη ἡ ἄδεια, ἐκ Παρισίων, νὰ ἀφίσω νὰ διέλθωσιν διὰ τῶν Ρωσικῶν προφυλακῶν οἱ ἀπευταλμένοι τοὺς ὁποίους ἐπεθύμει νὰ πέμψῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρους κατὰ διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως τοῦ ὀ γενικὸς προξενος τῆς Ρωσσίας. Ἡ ἄδεια αὐτῆ, ὡς συνήθως, ἔφθασεν ἀργά, ἀφοῦ οἱ Ρώσοι εἶχον ἐπιπικασταθῆ ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ Τσάρνα (Ἐριγάνος). Μεταβολαί εις τὸ προσωπικὸν τοῦ προξενείου δὲν ἐπέτρεψον τὴν πραγματοποιήσιν αὐτῆς τῆς ἰδέας.

Ἐλαβὸν τὴν διαταγὴν νὰ ἐκκενώσω τὸ Ἅγιον Ὄρος. Τὸ μέτρον ἦτο, ὅπως εἶπα, ἀποτέλεσμα τῶν Ἑλληνικῶν διαδημάτων — ὁ Βενιζέλος μοῦ τὸ εἶχε ζητήσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ταξιδίου μου εις Ἀθήνας — ἴσως δὲ και διαδημάτων ἐκ Ρώμης, ὁποῦ ἐπεκράτει ὁ φόβος μήπως ἐπιβληθῇ ἐκκένωσις τῆς Κερκύρας.

Ἄπο στρατιωτικῆς ἐπόψεως θὰ ἦτο καλὸν νὰ παρεμείναμεν ἐκεῖ ὅπου εἶχομεν φάσει καὶ πρὸς παρακώλυσιν τῶν δολοφονικῶν πάντων καὶ πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τῶν ὑποδρυχίων. Ἐτηλεγράφησα ἀπλῶς πρὸς Παρισίους: «Κατὰ τὰς ἡμέτερας διαταγὰς, ἐπέστρεψε τὸ Γαλλο-Ρωσσικὸν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἀθωσῶν. Ἀπομείνου μερικοὶ τηλεγραφεῖται οἱ ὅποιοι κλείουσι τὰς γραμμὰς καὶ οἱ ὅποιοι ἐπίσης θὰ ἐπιανέλθουν. Ὁ στρατηγὸς Ἀρπαμάνοφ καὶ ὁ Ρώσος πρόξενος οἱ ὅποιοι προσήλθον διὰ νὰ διαμαρτυρηθοῦν κατὰ τῆς ἐκκενώσεως δεδαιώνουσι ὅτι ἡ μέχρι περὶ τῶν ἐχθροπραξιῶν κατοχὴ εἶχε συμφωνηθῆ μετὰ τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως» (ἡμερησία ἀναφορά τῆς 15ης Ἰουλίου).

Ἄλλὰ τὸ μέγα ἐρώτημα ἐτίθετο ὄχι ὡς πρὸς τοὺς συμμάχους μας, ἀλλ' ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν Γαλλικὸν στρατὸν. Ἀπ' ἀρχῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν εἶχον ἀντιμετωπίσει τὰ πάντα μετὰ τῶν Γάλλων. Δυστυχῶς, ὁ διοικητὴς τῶν στρατηγῶν Γκροσσεττί εἶχε χάσει βάρος περισσότερον τῶν 20 κιλῶν, διέθετεν ἀκόμη δραστηριότητα, ἀλλ' ἦτο εἰς τὰ πρόθυρα καταρρέουσεως ἕνεκα τῆς ἀσθενείας. Μερὶς τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ἄλλοτε ἀντιέτιθετο πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλοτε πρὸς ἐμέ. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου του, ἀνθρωπὸς εὐφυέστατος, ἦτο ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος ἐπιτελικοῦ ἀξιωματικοῦ μετὰ πολλῶν γνώσεων, ἀλλὰ δὲν συνειδητοποιεῖ ποῖα ἦσαν αἱ συνθήκαι, ποῖα ἦσαν οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ στρατιῶται εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὡς πρὸς τὸν ἐπιτελάρχην, οὗτος ἦτο ἀσήμαντος «μεστουρικός». Πῶς νὰ ἐργασθῆ κανεὶς μὲ τοιοῦτους βοηθοὺς;

Ὁ στρατηγὸς Ζακεμό, εἰς ἐκ τῶν καλλιτέρων, ἂν μὴ ὁ καλλίτερος μέραρχός μου, ἐζήτησε πολλὰ ἀπὸ τὴν μονάδα του κατὰ τὰς τελευταίας ἐπιθέσεις. Προσθέσατε ὅτι εἶχον κατέλθει καὶ παραμείνει εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν πολλοὶ ἀδειούχοι, οἱ ὅποιοι ἐλλείπει πλοῖων, εἶχον ἐπανασταλῆ εἰς τὸ μέτωπον. Ἐσημειώθησαν ἀρνήσεις ὑπακοῆς καὶ ἐπληροφορήθη τὸ γεγονός τυχαίως. Ἐθνημιουργήθη κατάστασις ἀπειθαρχίας εἰς τὴν 57ην Μεραρχίαν. Οἱ προκαλέσαντες αὐτὴν ἀπειμακρύνθησαν τοῦ μετώπου ἀλλὰ δὲν ἤσυχασαν. Ἐν τῷ γάμῳ τοῦ 242ου Συντάγματος καὶ ἐν συνεχείᾳ ὅλον τὸ Σύνταγμα ἐστάσιασεν. Ἐχρηιάσθη νὰ ἀρχίσουν διαπραγματεύσεις: 300 ἄνδρες ἠρνήθησαν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν!

232 ο ν

Ἐφημολογεῖτο ὅτι θὰ ἠκολούθει στάσις τοῦ 372ου Συντάγματος. Χρησιμοποιοῦντες ἐναλλάξ τὴν ἠπιότητα καὶ τὴν σκληρότητα, ὁ Ζακεμό, ὁ Γκροσσεττί καὶ ἐγὼ καταρθώσαμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν τὰ πάντα εἰς τὴν τάξιν καὶ «οἱ ἐνενηκοντα τελευταῖοι στασιασπαῖ τοῦ 242ου Συντάγματος περιεκυκλώθησαν καὶ ἀφωπλίσθησαν ἄνευ αἰματοχυσίας» (ἡμερησία ἀναφορά τῆς 16ης Ἰουλίου).

Ἀναμφιβόλως εἶχον σημεῖωθῆ σφάλματα εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοπέδου τῶν ἀδειούχων εἰς Θεσσαλονικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέτωπον. Ὁμως ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ ἦτο βαθύτερα. Ὡς ἐσημείωσα εἰς τὸ τηλεγράφημά μου ὑπ' ἀριθμ. 23293 τῆς 15ης Ἰουλίου: «Τὸ ζήτημα τῶν ἀδειῶν ἐτάραξεν ἐντόνως τὰ πνεύματα προσφάτως. Αἱ ἐφημερίδες καὶ οἱ βουλευταὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ ἄνδρες μὲ πολεμικὴν δράσιν 18 μηνῶν εἶχον δικαίωμα νὰ λάβουν ἀδείαν. Ἄλλ' ἔχω περὶ τοῦ 20.000 ἄνδρας πληροῦντας αὐτοὺς τοὺς ἄρους, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν ἐκτάκτων ἀδειῶν».

Θὰ προσθέσω ὅτι ἀναμφιβόλως τὴν ἀναταραχὴν προεκάλεσαν οἱ ἀξιωματικοί, οἱ ὅποιοι ἐν συνεχείᾳ ἐκρύβησαν. Τὸ 242ον Σύνταγμα, τὸ ὅποιον ἠρνήθη νὰ μεταβῆ εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ πρῶν ἢ χορηγηθῶν αἱ ὑπεσχημέναι ἀδείαι, θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος ἐὰν καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ του δὲν ἠλπίζον εἰς τὴν ἐν λόγω ἀδειαν.

Εἰς τὸ 26' Σύνταγμα τῶν Ζουάβων, ἐσημειώθη ὁμοιον γεγονός, κατὰ τοῦ συνταγματάρχου, τῆ ὑποκινηθεῖ τῶν ἀξιωματικῶν. Δὲν παίζει κανεὶς μὲ τὴν πειθαρχίαν ὑποσχόμενος ὅτι δὲν δύναται νὰ τηρήσῃ. Ἐπὶ παραδείγματι, συνέβη πολλάκις ὅπως ἀπὲ ἀδειούχων καταλαμβάνεται ὅλος ὁ διαθέσιμος χώρος ἐπὶ τῶν πλοίων ὑπὸ τῶν ἐπαναπαυριζομένων ἕνεκα τοικίλων λόγων καὶ τῶν αἰχμαλώτων πολέμου. Ὅταν ἐζήτησα νὰ λαμβάνουν ἀδείας κατὰ μονάδας οἱ ἄνδρες, ἀνεμετώπισα πανταχόθεν σκωπτικὴν διάθεσιν.

Ἐπῆρχον ἐν ταῦτοις τρία ἀποικιακὰ συντάγματα τῶν ὁποίων ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνδρες εἶχον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Ἀνατολήν πλεον τῶν 18 μηνῶν. Πῶς νὰ χορηγηθῆ εἰς αὐτοὺς ἀδείαι καὶ ταυτοχρόνως νὰ ὑπάρχουν οἱ κατάλληλοι διὰ τὴν φροντίδα τῶν ἵππων τῶν; Καὶ δὲν ἀναφέρωμαι εἰς τὰ καθ'αυτὸ ζήτήματα στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὅθεν, ἠδυνάμην νὰ καταλήξω μετὰ τὸ μῆμα εἰς τὸ προσαναφερθῆν τηλεγράφημά μου.

τῆς 15ης Ἰουλίου: «Κατ' Ἰούλιον θὰ προβῶ εἰς ἀντικαταστάσεις διότι ὑπάρχουν μεραρχίαι μὴ ἀναπαυθεῖσαι ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς των εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εὐχρηστός θὰ λάβω ὑπ' ὄμιν τὰς ἐπιθυμίας τῶν Συμμάχων αἱ ὁποῖαι συνοψίζονται πάντοτε εἰς τὴν στήριξιν ἐπὶ τῶν Γάλλων, ἀλλ' ἐπιθυμῶ ἐξ ἰσῶν νὰ διαφυλάξω τὰς δυνάμεις, τὴν πειθαρχίαν καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ. Δὲν εἶμεθα οἱ παραβουλεύτες κανεὶς».

Αἱ φημολογίαι περὶ τῶν ἀδειῶν συνεχίζονται εἰς τὴν Γαλλίαν, ὡς εἶχον συνηχοσθῆ τὸ 1916 ἐπὶ μακρὸν — καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς δολιότητος αἱ φημολογίαι περὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ κάλῳν ἐγέννησε καὶ ἄλλον πόλεμον... Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ ὑγειονομικοῦ καὶ ἡ ἐπιμελητεία, ἐλεγον τινές, δὲν ἐφροντίζον διὰ τὴν ὑγείαν τοῦ στρατοῦ.

Βουλευτὴς ὁ ὅποιος ἦλθε ἀμεινω ἐπ' ἀρκετὸν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν κατέστη ὁ φορέυς ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνοησιῶν τῶν ἀρμοδιῶν ἢ τῶν κακοῦθων οἱ ὅποιοι ἢ ἦθελον νὰ διαδραματίσουν διεμβύθωντα ρόλον ἀντὶ νὰ ἀρκοῦνται εἰς τὰς (: ἱατρικὰς) ἑρέυνας των. Κατὰ τὴν 29ην Ἰουλίου, με ἐξημελημένην ὑπομονὴν ἐξέθεσα τὰ πάντα ἐντόνως καὶ λεπτομερῶς εἰς τηλεγράφημά μου πρὸς τὸν ὑπουργὸν (ὑπ' ἀριθμ. 2071)1 τῆς 29ης Ἰουλίου. Ἡ ὑγειονομικὴ κατάστασις ἦτο ὅσον ἱκανοποιητικὴ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμεινεται. Εἶχε γίμει καταστροφὴ τῶν παρρασίτων τῶν ἀποσκευῶν καὶ δὲν ἐσημειώθησαν κρούσματα τύφου.

233 ο ν

Ἀπὴν ἀλλαγὴν τῶν ὑπατιῶν ἐκ τοῦ Ὑγειονομικοῦ Σώματος καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐξηφάνισα τὰ σπέρματα ἀπειθαρχίας τὰ ὅποια ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ διαδοθοῦν ὑπὸ ἐπιστημονικὸν πρόσχημα. Εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς ἱατροὺς ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀξία δὲν ἔχει σημασίαν εἰμὴ ὅταν συμβαδίζῃ πρὸς τὴν λογικὴν, τὴν αἰσθησὴν τοῦ πραγματικοῦ καὶ τὴν κατανόησιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

27. Νέα μειώσεις τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων. Πόγραβετς (1η Αὐγούστου - 1η Οκτωβρίου 1917).

Μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν δυνάμεων ἐξ Ἑλλάδος (: δηλ. τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς «πυλαίας» Ἑλλάδος) ἀντικατέστησα τὴν 57ην καὶ τὴν 156ην Μεραρχίαν καὶ τὰς ἔθεσα εἰς ἀνάπαυσιν, ἐνῶ ἤρχισα ταυτόχρονως νὰ χορηγῶ ἀδείας.

Ἡ ἀφίξις Σενεγαλιζῶν μου ἐπέτρεψε νὰ συγκροτήσω εἰς ἑκαστὸν σύνταγμα τρία τάγματα, ἐξ ὧν δύο ἐκ Λευκῶν καὶ ἓν ἐκ Νέ-

γρων. Ἡλίκιον νὰ διέλθω τοιοῦτοτρόπος ἀνευ προβλημάτων τὸ θέρος, ὅταν ὁ στρατηγὸς Μίλν μετ' ἐνημέρωσεν ὅτι ἡ κυβέρνησις του, συνεχίζουσα τὴν αὐτὴν πολιτικὴν τῆς, τοῦ ἀφήρει μίαν μεραρχίαν μετ' σκοπὸν τὴν ἀποστολὴν τῆς εἰς Παλαιστίνην. Μοῦ ἐζήτηε ἀνευ διασταγμοῦ νὰ στείλω Γαλλικὴν ἐφεδρικήν μεραρχίαν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀπεχώρουν.

— Ποῖος εἶσαι; Ὁ στρατηγὸς (: Μίλν) ἦ ἐγώ;

Κατὰ τὴν 15ην Αὐγούστου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 6252)2 ἀπέφερον ὅτι ἦρκει ὅπως διορθώσων τὴν παράταξιν των οἱ Βρετανοὶ ἵνα διατηρήσων τὸ παλαιὸν μέτωπον των καὶ ὅτι δὲν ἦδυνάμην νὰ τοὺς ὑποστηρίξω εἰμὴ διὰ τῆς διαθέσεως ταξιαρχίας ἱππικοῦ.

Κατὰ τὴν 18ην, ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν ἀπήνησε διὰ τοῦ τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμ. 5666 B.S. ἔχοντος ὡς ἐξῆς:

«Οὐδεμίαν ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς θαρείας ἀποστολῆς σας ἀγνώω, ἴδια δὲ ἐκείνας αἱ ὁποῖαι σας δημιουργοῦνται ἐνεκα τῶν ἀπαιτήσεων ἐνίων ἐκ τῶν συμμάχων μας. Σὰς παρακαλῶ ὅπως, φειδόμενος τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων, ἱκανοποιήσετε ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ τοὺς Ἀγγλους, τοὺς Σέρβους, τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Ρώσους. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀφίεμαι πλήρως εἰς σας, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ εὐρίσκεισθε ἐπὶ τόπου, εἴθε εἰς θέσιν κάλλιον οἰουδῆποτε ἄλλου νὰ κρίνετε τὴν κατάστασιν, καὶ σας ἐκφράζω καὶ πάλιν τὴν πλήρη ἐμπιστοσύνην μου.

Παιμλεβέ».

Κατὰ τὴν 20ην Αὐγούστου ἐ- τηλεγράφησα (διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2498 B' 3) ὅτι πρὸς ἀντιμετώπισιν παντὸς ἐνδεχομένου, ἐκίνοον πρὸς Θεσσαλονικὴν ἐν τόγμῳ Κυνηγῶν καὶ ἐν σύνταγμα Ζουάθων. Δὲν διέθετον ἄλλας δυνάμεις καὶ ὡς ἐσημείουν: «Δὲν δύναμαι ἐλῶφρά τῇ καρδίᾳ νὰ διακινηθῶσιν τὴν ζώνην τοῦ Μοναστηρίου καὶ νὰ ἐγκαταλείψω τὴν Σερβίαν διὰ τὴν προπαρασκευασὴν τὴν ἀμυνοὴν κατὰ προβληματικῆς ἐπιθέσεως ἐναγίου τῶν Βρετανικῶν θέσεων καὶ τοῦ ἀμέσως ἐπισηθῶν αὐτῶν χώρου, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ Μοναστηρίου». Οἱ Ἀγγλοὶ ἐπεζήτησαν τὴν παράταξιν των καὶ δὲν ἐδέχθησαν ἐπιθέσιν.

Ἐπεδίωκον νὰ πληροφορηθῶν τὰς δυνάμεις μου τοῦ πυροβολικοῦ διὰ νὰ δυμηθῶν νὰ ἀντικαταστήσω εἰς μίαν ἐκ τῶν πολλῶν διασυμμαχικῶν συνόδων τῆς περιόδου ἐκείνης τὰ ποικίλα σχέδια ἐ-

πιχειρήσεων τὰ ὁποῖα θὰ ὑπέβαλον. Ἐλησιμόνουν ὅτι ὅταν, κατόπιν τηλεγραφήματος ἐκ Παρισίων, τοὺς εἶχον ζητήσει συνοπτικῶς πληροφορίας περὶ τῶν δυνάμεων των εἶχον ἀρνηθῆ, ἂν καὶ ἐτέλουν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου.

Οἱ Σέρβοι, ὁμως, συνήρχοντο. Βεβαίως, ἦμουν ἀναγκασμένοι νὰ σημειώσω εἰς τὰς ἡμερησίας ἀναφοράς μου, ἐκδηλώσιν κατευθυνομένην μισανῶς κατὰ τοῦ πρίγκιπος (: Ἀλεξάνδρου) κατὰ τὴν 1ην Αὐγούστου, τὴν συνέχισιν τῶν σκοτεινῶν διωδικαυμένων μεταξὺ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν «Μαύρην Χεῖρα» ἀξιοματικῶν (ἀντικατάστασις τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ὑγειονομικῆς Ὑπηρεσίας καὶ 70 ἀξιοματικῶν κατὰ τὴν 1ην Αὐγούστου.

2340v

Μετὰ τὴν ἀναστολήν, ἀνεύρον εἰς τὰς Σερβικὰς δυνάμεις τὴν ὑποστῆριξιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπελόγιζον καὶ τὴν ὁποῖαν μετ' ἐκπλήξεως δὲν εἶχον ἰδῆ νὰ παρέχεται ἐπὶ τινὰς ἡμέρας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Μαΐου 1917.

Καὶ οἱ Ρώσοι ἀπὸ πλευρὰς των, εἰς τὸν τομέαν των, παρέιχον πλήρη ἱκανοποίησιν. Εἰς μάτην ὁ ἔχθρος προέβαιμεν εἰς καθημερινὰς ἀμφιμαχίας. Ἐδεικνυον ὅτι ἐγνώριζον νὰ τηροῦν τὴν ὑπόσχασίν των ὡς πιστοὶ σύμμαχοι. Οἱ Ἕλληνες, ἀντιθέτως, ἐφαίνοντο νὰ ἐπιθυμοῦν ὅπως ἀπασχοληθῶν περισσότερο μετὰ τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις καὶ ἐριδίας αὐτῶν ἢ μετὰ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις.

Εἶχον προσπαθῆσαι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μου εἰς Ἀθήνας (4 Ἰουλίου) νὰ καταστήσω ἀντιληπτῶν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ οἰδιθῶτε μετὰ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον εἰς Ἀθήνας, τὰς ἀλληλοσμπλοκομένας ὑπηρεσίας, τὰς δολοπλοκίας εἰς πὰς ὁποῖας ἐφαίνοντο πρόθυμοι νὰ παρασυρθῶν καὶ ὁ (Γάλλος) στρατιωτικὸς ἀκόλουθος καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στρατηγός, διὰ νὰ καταλήξουν ὅλα εἰς ἐν ἐκ τῶν πολλῶν γραφείων ὅπου εὐρίσκοντο ἀκόμη ἰξιοματικοὶ παλαιὸι μαθηταὶ τῆς Στρατιωτικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου. Ἐπεθύμουν ὅπως ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος, ὁ στρατηγὸς Μπρακέ, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε κατὰ βάθος τοὺς Ἕλληνας καὶ εἶχεν ἀναλάβει παλαιότερον διοίκησιν εἰς τὸ Γαλλικὸν Μέτωπον, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἀρχηγὸς τῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐσηφάνιζε τὴν παράλληλον δραστηριότητα τοῦ

στρατηγοῦ Ζενέν.

Ὁ τελευταῖος εἶχε παράσχει ὑπηρεσίας εἰς Θεσσαλονικὴν κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν Βενιζελικῶν μονάδων. Δὲν ἦδύνατο νὰ προβάλλῃ οἰανδήποτε ἐχθρότητα ἐκ μέρους μου, διότι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου εἰς τὸ Γαλλικὸν Μέτωπον εἶχον ἀντιτεθῆ εἰς αἰτίσιν ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ γενικὸν συμφέρον ἀπῆτει κατάργησιν τῆς ὑπ' αὐτὸν παραλληλοῦ ἀρχῆς. Μάλιστα θὰ ἔλεγον καὶ τοῦτο: ὁ στρατηγὸς Μπρακέ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς οὐ μόνον τῆς Γαλλικῆς ἀποστολῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργεῖου Στρατιωτικῶν. Διὰ τοῦτο ἐζήτησα ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλον ὅπως τοποθετηθῆ (: ὁ στρατηγὸς Μπρακέ) ὡς τεχνικὸς, καὶ εἰσακουόμενος, σύμβουλος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργεῖου Στρατιωτικῶν.

Αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ εἶχον προκαλέσει ἀντιδράσεις, ὡς ἦτο φυσικόν, καὶ οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ κοινοποιήσωσιν σχεδίον κινήσεως αὐτομότου Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, σκοποῦντος ὅπως ἀνακαταλάβῃ, δι' ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων ἐν ἀνάγκῃ, τὴν Ἀσιατικὴν Μακεδονίαν.

Ὁ νομάρχης Ἐδέσσης, ἀπὸ πλευρὰς του, ἐξήγγειρε τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν Σέρβων καί, παρὰ τὴν ἀπαγορεύσιν μου, ἐκινήθη μέχρι Μοναστηρίου διὰ νὰ κάμῃ προπαγάνδαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μεραρχίαν Ἀρχιπελάγους, ἡ ὁποία εὐρίσκειτο ἐκεῖ.

Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλληνικῆς λογοκρισίας ἐνοσθι τῆς Ἰταλικῆς (διεξαγομένης ὑπὸ Ἰταλῶν) ἀπέτελε ἀντικείμενον σειρὰς αἰτημάτων. Εἰς τὸ τηλεγράφημα μου ὑπ' ἀριθμ. 6175)2 τῆς 9ης Αὐγούστου συνάμφιζον τὸ ζήτημα:

«Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 6175)2 τῆς 9ης Αὐγούστου 1917. Στρατηγὸς Σαρραγιὺ πρὸς ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν (: Παιμλεβέ).

» Ἀπάντησις εἰς 5254 B.S.

» Ἴον Ἀπήνησαι εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες αἱ ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν δὲν δύνανται νὰ τελοῦν ἐν ἰσότητι πρὸς τὰ λοιπὰ Ἰταλικά, Ρωσικά, Ἀγγλικά καὶ Σερβικά φύλλα, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται πρὸς στρατιώτας ἀποκλειστικῶς καὶ ἀπὸ πολλοῦ εἴτε συντάσσονται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἀντιστοίχων Γενικῶν Ἐπιτελειῶν, ὡς τὰ Ἀγγλικά καὶ τὰ Ρωσικά, εἴτε λογοκρίνονται ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὡς τὰ Σερβικά. Προσέθεσα ὅτι διετηρεῖτο κατάστασις πολιορκίας εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅτι ἐνεκα αὐ-

του, ὁ Ἑλληνικὸς πλῆθυσμὸς ἠφειλε νὰ ὑποβληθῆ εἰς εἰδικὸν καθεστῶς. τέλος δὲ ὅτι ἡμουν ὑπεύθυνος διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἀσφάλειαν πάντων».

235 ο ν

Εἰς τὴν ἀναφορὰν του πρὸς τὸν Παινλεβὲ ὡς ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν, ὁ Σαρραΐγ ἔγραφεν ἐπίσης:

«2ον. Οἱ Ἕλληνες ἀξιοματικοὶ δὲν δύνανται νὰ λογοκρίνουν τὰς Ἑλληνικὰς ἐφημερίδας διὰ τοὺς μνημονευθέντας ἐν αὐταῖς λόγους καὶ προσθέτω ὅτι ἠναγκάστημι νὰ ἐπέμβω ἐπανειλημμένως πρὸς κατὰπαυσιν τῶν διαμαχῶν, τῶν συγκρούσεων καὶ τῶν δολοφονικῶν. Προσπάτω, Ἕλλησι λοχίας ἐπιτροβόλησε καὶ ἐφόρευσε τρεῖς Ἰταλοὺς. Ἀξιοματικοὶ σχεδὸν συνεπλάκησαν. Περιπολίας τῶν δύο μερῶν ἐπυροβολήσαν. Αἱ Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες ἐκφράζουσι περὶ τῆς Ἀλβανίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς γυνάμεις αἱ ὅποια προκαλοῦν βίαιας ἀντιδράσεις τῶν Ἰταλῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὑφίσταται ἡ λογοκρισία, οἱ λογοκριταὶ ἐξηλείψαν σειρὰν μνημῶν ἢ ἀναφορῶν αὐτοῦ τοῦ τύπου, συμπεριλαμβανομένου ἄρθρου κατὰ τοῦ Βενιζέλου, χαρακτηρισζομένου ὡς αἰωνίου ἀδικαίου.»

»3ον Κρίνω κατὰ συνέπειαν ὅτι τὸ ζήτημα τὸ ὅποιον σὰς ὑπέβαλον, ἀφοῦ ἐκινήθη ἐπὶ μακρῶν ἢ ἐπισημῶς ἢ ἀνεπισημῶς, δὲν δύναται νὰ ἐπιλυθῆ. Χρειαζόμεθα τὴν διατήρησιν τῆς καταστάσεως πολιορκίας πρὸς συγκράτησιν τοῦ πλῆθους, δεδομένου ὅτι ἀπειμάκρυνα ἐκ τῆς οὐδετέρας ζώνης 18 ἡμέρας λιπῶν, αἱ ὅποια ἀμέσως συνεκροτήθησαν, ὅτι ἄνευ τῆς καταστάσεως πολιορκίας δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ διατηρήσω ἐν ἰσορροπίᾳ τὰς ποικίλας συμμάχικας μονάδας, τέλος δὲ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ εὐαίσθησις ποτὲ δὲν θὰ συνηθίσῃ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸν στρατιωτικὸν νόμον καὶ τὰς συνεπείας του» κατέληγεν ἡ ἀναφορά.

Εἰς τὴν παράγραφον 3 ἀνεφερόμην εἰς τὴν τακτικὴν ἐνίαν Ἑλληνικῶν προσωπικοτήτων, αἱ ὅποια πάντοτε «ἐπαιζαν εἰς πολλὰ ταμπλά». Κυριωτέραι ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ κ. Πολίτης, παλαιὸς καθηγητῆς Γαλλικῆς Νομικῆς Σχολῆς, ὁ ὁποῖος ὡς διευθυντῆς τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν εἶχε συντάξει ὅλα τὰ ἐντυπωσιακὰ τηλεγραφήματα τοῦ Κωνσταντίνου, ἐν συνεχείᾳ δὲ εἶχε προσχωρήσει πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλου. Μοῦ ὑπέβαλλον οὗτος σειρὰν αἰτημάτων διὰ τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Συνήθως, ἂν μὴ πάντοτε, τὰ ἐνέκρινα, ἀλλ' ὁ κ.

Πολίτης ἐφρόντιζε νὰ στέλλῃ εἰς Παρισίους τὸ κείμενον τῶν ἐν λόγῳ αἰτημάτων του καὶ ἐδημιούργει οὕτως ἰδιαιτέραν ἀτμόσφαιραν περὶ τὴν Θεσσαλονίκην.

Σημ. Συντ. Ὁ Νικόλαος Πολίτης (1872 - 1942) δὲν πρέπει νὰ συγχέτῃ πρὸς τὸν ὁμώνυμον του πατέρα τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Ὁ διεθνολόγος καὶ διπλωμάτης Νικ. Πολίτης κατήγετο ἐκ Κερκύρας καὶ ἐσπούδασε τὰ νομικὰ εἰς Παρισίους, μετὰ δὲ παρηκολούθησε καὶ μαθήματα πολιτικῶν ἐπιστημῶν καὶ διπλωματίας εἰς τὴν εὐφημῶς γνωστὴν Ἐλευθεραν Σχολὴν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (σήμερον Ἰνστιτούπον τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων). Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του ἀνεδείχθη πρῶτος εἰς διαγωνισμὸν τῶν Γαλλικῶν Πνευματικῶν διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τοῦ δημοσίου δικαίου. Διωρίσθη ἀρχικῶς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Αἴξ (1898) ὅπου ἐδίδαξε δημόσιον διεθνὲς δίκαιον, ἐν συνεχείᾳ δὲ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Πουατιέ (1903 - 1910) καὶ τελικῶς κατέλαβε τὴν ἑδραν τοῦ ὡς ἀνω μαθήματος εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, καὶ διετήρησεν αὐτὴν μέχρι τοῦ 1914, ὅποτε παρητήθη καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῇ προσκλήσει τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

Εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο παρέμεινε μέχρι τοῦ 1916, καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου, προσεχώρησεν ἑνωρὶς εἰς τὸ Κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης τῆς Θεσσαλονίκης καὶ διωρίσθη ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς κυβερνήσεως τῆς Θεσσαλονίκης.

236 ο ν

Ὁ Ν. Πολίτης μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τὴν ἀνάληψιν τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, διετέλεσεν ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν μέχρι τοῦ Νοεμβρίου 1920 καὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ Βασιλέως. Ὅταν συνεκροτήθη ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν (1920) ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος παρ' αὐτῇ ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος, κατέλαβε δὲ καὶ πάλιν τὴν θέσιν ταύτην κατὰ τὰ ἔτη 1923 καὶ 1924. Κατὰ τὴν Ἐπαναστάσιν τοῦ 1922 διετέλεσεν ἐπὶ βραχὺ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀπὸ τοῦ 1924 ἐχημάτισεν ἐπανειλημμένως πρέσβος τῆς Ἑλλάδος εἰς Παρισίους (1924 - 1925, 1927, 1930 - 31). Ἐξεπροσώπησε τὴν Χώραν εἰς τὸ Διεθνὲς Δικαστήρι-

ον τῆς Χάγης, εἰς ἐπιτροπὰς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ συνέληθον μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον Συνέδριον τῆς Εἰρήνης εἰς Παρισίους, μετὰ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου. Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος συγγραφεὺς. Προσθέτομεν ὅτι εἰς πρόσφατον τεύχος τοῦ ἐν Ἀθήμας ἀπὸ ἐτῶν ἐκδιδομένου περιοδικοῦ «Ἱστορία Εἰκονογραφημένη» (Ἀπρίλιος 1983) ἐδημοσιεύθη ἄρθρον περὶ τοῦ Νικ. Πολίτη καὶ τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν σύμψηξιν Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως κατὰ τὸ πρότυπον τῆς «Πανευρώπης» τοῦ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς Αὐστρουύγγρου συγγραφέως Κουρτενχόβε - Καλλέργη. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον παρατίθενται ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ τελευταίου ἔργου τοῦ Πολίτη ἐκδοθέντος μετὰ θάνατον εἰς Γενεύην Γαλλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Διεθνὴς Ἠθικὴ» (1944). Ἐν τῇ παραγράφῳ τοῦ ἔργου τούτου σημειοῦται:

«Ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀπόλυτη καὶ ἐπιείγουσα ἀνάγκη νὰ ὀργανωθῆ καὶ νὰ σχηματισθῆ μιὰ ἐνότητα γιὰ νὰ μεταρρυθμίσῃ καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐξωτερικοὺς κινδύνους ποὺ θὰ ἦσαν δυνατοὶ, μελλοντικά, νὰ ἀπειλήσωσι τὸν πολιτισμὸν τῆς ἴσως δὲ καὶ αὐτὴ τὴν ὑπαρξὴν κατὰ τὸ δυνατόν, προφανῶς, γιὰ ἔργον ὄχι στιγμιαίου, ἀλλὰ μακρὰς πνοῆς, γιὰ τὸ ὅποιο εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συναίσθησις ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ καθήκοντός τους γιὰ συνεργασίαν. Γιὰ νὰ ζήσωσι, τὰ ἔθνη εἶναι ἀναγκασμένα νὰ ἐνωθῶσι». («Ἱστορία Εἰκονογραφημένη», Ἀπρ. 1983).

Ὡς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον ἠγωνίσθη διὰ τὰ Ἑλληνικὰ δίκαια καὶ προσεπάθησε νὰ διαφυλάξῃ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας κατὰ τὸ δυνατόν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ὀφείαι κατ' αὐτοῦ (καίτοι ἐπὶ πρῶτον περὶ ἀνδρὸς συμπεπονημένου πρὸς τὴν πολιτικὴν τῶν Συμμάχων) κρίσεις τοῦ Σαρραΐγ μὴ ἀδεχομένου συμπεριφορᾶν διαφέρουσιν τῶν ἰδικῶν τῶν ἀντιλήψεων, φόβων ἢ καὶ στρατηγικῶν καὶ πολιτικῶν σχεδίων. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κείμενον του:

Πάντοτε ἀνύκωνται μετ' ἀδιαφορίας τοὺς ὄμους πρὸ τῶν μυρίων τεκταίνομένων δολοπλοκιῶν. Μοῦ ἦτο ἀπόλυτος ἀδιάφορον τὸ ὅτι μοῦ ἐπετίθεντο αἱ Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες, ἀκόμη καὶ ἡ «Ἐστία», ἡ ὁποία ὡς ἐγνώριζον, εἶχεν ἐξαγορασθῆ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας. (Σημ. Συντ. Πρόκειται διὰ μίαν ἀκόμη ἀδικον κρίσιν τοῦ Σαρραΐγ, δεδομένου ὅτι ἡ «Ἐστία» εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐδέποτε ἐξηγοράσθη

και ότι, αντίθετως, διετήρει πάντοτε ανεξαρτησίαν γνώμης και εκφράσεως. Ἄλλ' ὁ Σαρράγγυ κατά τους τελευταίους μήνας τῆς ἐν Ἑλλάδι διοικήσεώς του ἔβλεπε παντοῦ ἔχθρους. Πάσαν κατ' αὐτοῦ κριτικὴν ἑθεώρει ὡς προερχομένην εἴτε ἐκ τῶν Ἑλλήνων, εἴτε ἐκ τῶν Ἑλλήνων τοὺς ὁποίους δὲν συνεπάθει).

237 ο ν

Ἐχον συνηθίσει ἐν Γαλλίᾳ εἰς αὐτοῦ τοῦ τύπου (:τὴν ὀξείαν διὰ τοῦ Τύπου) τὴν πολυεμικὴν. Μοῦ ἦτο ἐπίσης τελειῶς ἀδιάφορον ὅτι οἱ ἐποφθαλμιούντες τὴν Ἡπειρὸν καὶ τὴν Ἀλβανίαν Ἰταλοὶ, ὅτι οἱ ὑπνωτισμένοι ἐκ τοῦ δράματος τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Μεσοποταμίας Ἀγγλοὶ ἐδημοσίευσαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνακληθῶ εἰς Γαλίαν προέβαλον ἐμπόδια εἰς τὰς ἰδιαίτερας ἐπιθυμίας των. Εὐρισκόμην εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὄχι διὰ νὰ οἰκοδομήσω τὸν μεταπολεμικὸν κόσμον ἀλλὰ διὰ νὰ καταρθώσω διὰ τοῦ πολέμου νὰ ἐπιφέρω τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀποτέλεσμα. Ἐν ταῦτοις, ἐπεθύμουν νὰ καταστήσω γνωστὸν ὅτι δὲν ἤμουν ὁ αἰωνίως ἀπάτημένος καὶ εἰς τὸ μνημονευθὲν ἤδη τηλεγράφημά μου τῆς 9ης Αὐγούστου κατέληγον ὡς ἐξῆς:

«Προσθεῖν ὅτι συνέλαβον ἀποστολὴν τηλεγραφήματος ἐξ Ἀθηνῶν, με ὑπογραφήν Πολίτης, τὸ ὁποῖον ὑπεδείκνυεν ὅτι προκειμένου νὰ μεταβάλω γνώμην δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ προβάλλῃ πιεστικῶς τὸ αἴτημα ὅπως ἀντικατασταθῶ εἰς Ἀνατολήν. Πράγματι, χθὲς ὅλοι αἱ Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν τὸν διορισμὸν τοῦ στρατηγοῦ Γκουρὰ καὶ σήμερον πολλὰ δημοσιογραφικὰ τηλεγραφήματα ἀναγγέλλουν ὅτι ἐπειδὴ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐπιθυμεῖ νὰ προσδώσῃ μεγαλειέτεραν δραστηριότητα εἰς τὸ Βαλκανικὸν μέτωπον, ἐπέλεξε τὸν προαναφερθέντα στρατηγὸν ἕνεκα τῆς νεαρῆς ἡλικίας του. Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσω περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου, καὶ τῆς προσωπικότητός μου, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἀρέσουν οἱ ἐκδισαῖμοι».

Μετ' ὀλίγον ἀνέβηρον ἐπὶ οἱ Ἑλληνας ἐξήτουν τὸν σίτον τῆς Θεσσαλίας, περὶ τοῦ ὁποίου ἀπασχολοῦμεθα, ὅτι δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ τὸν λάβουν δεδομένου ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξασφαλίσουν τὰς σιδηροδρομικὰς μεταφορὰς ἐπὶ τῆς γραμμῆς Λαρίσης — Ἀθηνῶν καὶ ὅτι ἤμουν ἠναγκασμένοι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς βιάσεώς μου εἰς Ἰτέαν νὰ διατάξω νὰ ἀνασταλῇ ἡ σιδηροδρομικὴ ἐκμετάλλεσις ὑπὸ

τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἦτο χαώδης. Ἦτο ἀπαραίτητον ὅπως εἰς Γαλίαν μὴ στηρίζονται ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἐφημεροὶ ἑλίπιδες.

Ἐδέχθην, ἐπίσης, ἐν συνεχείᾳ τῆς πυρκαϊῆς, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὸ ἕν τρίτον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν νέον βασιλέα τῆς Ἑλλάδος.

(Σημ. Συντ. Θὰ διακόψωμεν καὶ πάλιν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρράγγυ διὰ νὰ σημειώσωμεν ὀλίγα περὶ τῆς ἐμ λόγῳ πυρκαϊῆς, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Γάλλος Ἀρχιστράτηγος δὲν ἀνέφερεν ἄλλα, δεδομένου ὅτι, ὡς φαίνεται, δὲν τὸν ἀπρησχίλησε τὸ ζήτημα. Τὰ σχετικὰ παραθέτομεν ἐκ τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ Περικλέους Ἀλ. Ἀργυροπούλου (1881 - 1966), ἐκδοθέντων μετὰ τὸν θάνατόν του (Ἀθήναι 1970) μερὶμνη τῆς συζύγου του Μαρίας. Ὁ διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς Ἀργυρόπουλος ἦτο γόνος μεγάλῃς Φαναρωτικῆς οἰκογενείας, ὑπῆρξε δὲ ἐκ τῶν σημαντικῶν προσωπικοτήτων τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων. Συγγραφεὺς καὶ ἐπιτιμὸς καθηγητῆς τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὴν Γαλίαν, ἰδρυτῆς καὶ πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Διεθνῶν Μελετῶν, ἐχρημάτισε πρῶτος Νομάρχης Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει τῆς πόλεως. Παρητήθη ἐκ τῆς θέσεως ταύτης κατὰ τὸ 1915 καὶ ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὸ Κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (1916). Ἐποθετήθη ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Κορυθῶν κατὰ τὰς κρίσιμους ἡμέρας τῆς συμπήξεως τοῦ κράτους τῆς Ἀυτονομίου Βορείου Ἡπείρου, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀνέλαβεν ὑπουργὸς Ἐργασίας εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Θεσσαλονίκης. Μετὰ τὴν ἐξώσιν τοῦ Κωνσταντίνου ἀνέλαβεν ὡς Γενικὸς Διοικητῆς Μακεδονίας (1917 - 1918). Ἐν συνεχείᾳ ἐποθετήθη ὡς πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Σκανδιναβίαν.

238 ο ν

Ὁ πρέσβυς Περ. Ἀργυρόπουλος μετέσχε τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Εἰρήνης (1918 - 1920). Τῷ 1923 ἐποθετήθη Γενικὸς Διευθυντῆς τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν καὶ τῷ 1926 ἐγένετο ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν. Ἐπολιτεύετο εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων καὶ διετέλεσε κατὰ τὴν τετραετίαν 1928 - 1932 ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν καὶ διετέλεσε πρεσβευτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς Ἀλγέριον καὶ Παρισίους (1944-1946). Μεταπολεμικῶς ἐπολιτεύετο ὡς

ἀνεξάρτητος βουλευτῆς Ἀθηνῶν συνεργαζόμενος μετὰ τῆν Ε.Δ.Α. Διετέλεσεν ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὴν Διεθνή Ὑφῆσιν καὶ τὴν Εἰρήνην καὶ τῆς Κιλικίσεως διὰ τὴν Βαλκανικὴν Συνεργασίαν. Συνέγραψε πλείστα ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρων ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα τόμος τῶν Ἀπομνημονευμάτων του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἱστοροῦμεν ὁ Περ. Ἀργυρόπουλος ἦτο Γενικὸς Διοικητῆς Μακεδονίας καὶ αὐτὸς ἀντεμετώπισε τὴν πυρκαϊάν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἴδου τὶ γράφει σχετικῶς:

«Τὴν 5 Αὐγούστου, πρὸ μεσημβρίας, ἐξεργάθη πυρκαϊὰ εἰς Τουρκικὸν μαγειρεῖον εἰς πτωχὴν συνοικίαν. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἔγινεν ἀμέσως ἀντιληπτόν. Μετὰ μεσημβρίας ὁμως, ἡ πυρκαϊὰ ἔλαβε τεραστίως διαστάσεις, διότι τὰ περισσότερα σπίτια ἦσαν ξύλινα, καὶ ἐκινδύνευε πλέον τὸ Κυβερνεῖον καὶ τὸ κέντρον τῆς πόλεως, ὅπου ἦσαν ὅλα τὰ καταστήματα. Ἡ Διοίκησις δὲν εἶχε κανὲν μέσον καὶ ὁ Δῆμος ὀλίγα καὶ ἀνεπαρκέστατα πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κακοῦ. Ἐπὶ πλέον, τὰ ὑδραγωγεῖα ἦσαν σχεδὸν ἀδειανὰ ἀπὸ τὴν διαρκῆ χρῆσιν τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν στρατευμάτων. Εὐτυχῶς αἱ Γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἐπενέδυσαν, προσπαθοῦσαι νὰ ἀπομονώσωμεν τὰς ἐστίας τῆς πυρκαϊῆς διὰ τῆς ἀνατινάξεως σπιτιῶν, τὰ ὁποία ἐξεκένωσαν διὰ τῆς βίας. Οἱ κάτοικοι, οἱ καταστηματαρχαὶ ἐφευγαν ἐντρομοὶ συνοπτικομίζοντες, ὅτι ἠδύνατο νὰ μεταφέρουν. Αἱ φλόγες, τὰς ὁποίας σφοδρὸς ἄνεμος ἐξάπλωνε με ἀπελπιστικὴν ταχύτητα εἶχαν φθάσει εἰς τὴν προκυμαίαν ὅπου τὰ νερὰ τῶν ἀντλίων τοῦ Γαλλικοῦ ναυτικοῦ, ἐξαπμιζόμενα, δὲν κατάρθωναν νὰ φθάσωμεν μέχρι τῶν ἐστιῶν τοῦ πυρὸς. Εἶδα αὐτοκίνητον νὰ διαλύεται.

ἘΠροσωπικῶς ἐνεκλείσθην εἰς τὸ Κυβερνεῖον, τοποθετῶν εἰς τὴν στέγην καὶ τὰ παράθυρα ἀνθρώπους με κομβάδες διὰ νὰ σβύνουν τὰ καίοντα δαυλιὰ, τὰ ὁποία ὁ ἄνεμος ἐξεσφενδύει ἐπὶ τοῦ κτιρίου. Εὐτυχῶς τὸ Κυβερνεῖον ἐσώθη καὶ κατηρῆθη πρὸς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, τὸν ὁποῖον δὲν μπόρεσαμε νὰ σώσωμε, διότι ἡ ξύλινη στέγη, ποῦ ἦτο θαυράτη, ἔπεσε καίουσα ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Οἱ Μουσουλμάνοι ἠκούοντο λέγοντες ὅτι ἐπὶ πέντε αἰῶνες εἶχον περισώσει τὸ τζαμί καὶ ἤλθον οἱ Χριστιανοὶ νὰ τὸ καταστρέψουν.

ἘΚατὰ τὸ βράδυ, ὁ ἄνεμος ἤλαξε κατεύθυνσιν καὶ ἀπώθησε

τάς φλόγας πρὸς τὸ καίμενον τιμημαί τῆς πόλεως» οὕτως ἐσώθη τὸ ὑπόλοιπον.

»Ἐπέρασα τὴν νύκτα στὸ πόδι ἀνὰ τὰ ἐρείπια καὶ κατέληξα τὸ πρωὶ εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Στρατηγεῖον διὰ νὰ ζητήσω τὴν βοήθειαν τῆς ἐπιμελητῆσις: εἶχαμε ἀνάγκη ἀπὸ ψωμί πρὸ παντός, διότι σχεδὸν ὅλα τὰ ἀρτοποιεῖα εἶχαν κοπῆ. Ἐπὶ 36 ὥρας τὸ Ἀγγλικὸν ἐπιμελητήριον (:Κέντρον Ἐφοδιασμοῦ τοῦ Στρατοῦ) μὰς παρέχει τὴν βοήθειάν του, ὡς καὶ οἱ Γάλλοι ἐπ' ὀλίγον καιρὸν. Ὁταν μετέβην εἰς τὸ Στρατηγεῖον, ἦμουν κατάμαυρος σὰν καρβουνιάρης.

»Ἐπὶ δύο ἡμερόνικτα, ἐκαιόνισα τὴν διανομὴν τοῦ ψωμιοῦ λεπτομερῶς καὶ ὀλίγος μόνου ἀταξίαι ἐσηματώθησαν. Ὡς πρὸς τὴν στέγασιν, σκηνές καὶ τὸ καλοκαίρι μὰς ἔσωσαν».

239 ο ν

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Περ. Ἀργυροπούλου περὶ τῆς πυρκαϊῆς τῆς Θεσσαλονίκης συνεχίζεται ὡς ἑξῆς: «Πολλοὶ ἄλλωστε, ἐστεγασθησαν εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν καίμενων σπιτιῶν τους, τοὺς φανόνταν δὲ ὅτι ἔτσι δὲν εἶχαν χάσει ἐντελῶς τὸ σπῆτι τους, τὸσον δυνατὸν εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς ιδιοκτησίας. Ἐθαύμασα τὴν μοιρολατρείαν πληθυσμοῦ ποῦ εἶχε χάσει σχεδὸν τὰ πάντα, ψυχραῖμος, σὰν νὰ ἦτο συνηθισμένος ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας εἰς παντός εἰδους καταστροφάς. Τὴν μεθεπομένην τῆς πυρκαϊῆς, εἰς τὰ πεζοδρομια μετατρεπόμενα εἰς λαϊκὴν ἀγορὰν, διοικαίονται φύσει ἐμπόροι, ἀτάραχοι, πωλοῦσαν τὰ λίγα ποῦ εἶχαν περῶσαι, δέβαιον ὅτι θὰ εὕρισκαν ἀγοραστάς.

»Γενικώτερα καὶ συστηματικὰ μέτρα ἔπρεπε ὅμως νὰ ληφθῶν καὶ ἐλήφθησαν.

»Τὸ γενικὸν πρόβλημα πρὸς ἀντιμετώπισιν ἦτο διπλοῦν: μετὰ τὴν πρόρρητον στέγασιν καὶ περιθάλψιν, ἡ ἀποκατάστασις τῶν πυρκαϊῶν καὶ ἡ ἀνοικοδομῆσις τῆς πόλεως. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, ἀνετέθη ἡ ὑπερῆσις εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Πάλλην, ὁ ὁποῖος εἶχε ἦδη ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν περιθάλψιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν προσφύγων τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, τὴν ὁποῖαν διεξήγαγεν ἐπιτυχῶς, παρὰ τ' ἀδικαιολόγητα ἐμπόδια ποῦ ὁ Εἰσαγγελεὺς Ἀλεξανδρόπουλος παρεμβάλλεν εἰς τὸ ἔργον του.

»Ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἡ πυρκαϊὰ εἶχε συγκινήσει βαθειὰ τὴν Κυβέρνησιν. Δύο ὑπουργοὶ ἀπεστα-

λήσαν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἐμειναν ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶχαμε λάβει προχειρῶς καὶ ἐνημερώθησαν ἐπὶ τῶν μέτρων ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις. Ἡ ἔκθεσις τῶν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἠτὸ ἐγκωμιστικὴ δι' ἡμᾶς, ὅπως μοῦ ἔγραφε ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Πολίτης, μετὰ τὸ ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἐν συνεχείᾳ ἐισηγήσει τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν (Ἰ. Τσιριμώκου) καὶ ἐν συμνησῆσι μαζὴ μου, ἐξοδόθη, τὴν 6 Σεπτεμβρίου, Β. Διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐσηματίζετο ἐπιτήρησις ἐράνων ὑπὸ τὴν προεδρίαν μου καὶ ἐκ τῶν τριῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν, τοῦ δημάρχου, διαφόρων προϋχόντων Ἑλλήνων, Ἑβραίων καὶ Μουσουλμάνων καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν παρεκλήθησαν νὰ συμμετάσχουν οἱ διάφοροι Πρόξενοι. Μέτρον μάλλον ἀλληλεγγύης παρὰ οὐσιαστικῆς βοηθείας.

»Ἐνδιαφέρον ἔδειξε καὶ ὁ νεαρὸς Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος ἐξεκίνησε καὶ αὐτὸς διὰ τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ἐπεσκέφη τὰ στρατόπεδα, ὅπου πολλοὶ ἄστεγοι ἰδίως Ἑβραῖοι, εἶχαν συγκεντρωθῆ. Τὴν ἀπιστοιμίαν εἶχαν ἀναλάβει οἱ πρόσκοποι, ἐνίστε νεαροὶ, εἰς τὰς διαπαγὰς τῶν ὁποίων συμμεμορφωνοτο ἀμέσως ἄλλοι. Ὁ Ἀλέξανδρος περιήλθε τὰ στρατόπεδα ὀλίγον τρέχοντας, σὰν στενοχωρημένος ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, γέροντας, γυναικίς καὶ παιδιὰ, ποῦ τὸν ἐκοίταζαν μετὰ περιέργειαν. Ἡ ἐπίσκεψις, ὅμως, ἐσχαλιώσθη εὐμενῶς. Τοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ γνωρίσῃ τὸν Σαρράιυ καὶ τὸν Μίλην, ποῦ ἔσπευσαν νὰ παρουσιασθῶν. Ὁ Σαρράιυ ἀπέσπασε παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ τὸν στρατηγὸν τοῦ Ἰππικοῦ ντὲ Τιμάν, ποῦ ἦταν φίλος τῆς οἰκογενείας μου καὶ φέρθηκε μετὰ πολλὴν λεπτότητα: μαζὺ τοῦ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠσθάνετο πλέον τὸσον ξένος μεταξὺ τῶν Σημιμάχων».

240 ο ν

Εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Περ. Ἀργυροπούλου προστίθενται καὶ τὰ ἑξῆς ἐπίσημα στοιχεῖα περὶ τῆς πυρκαϊῆς τῆς Θεσσαλονίκης:

«Ἡ κατὰστροφή τῆς πόλεως ἦτο μεγάλη. Παραθέτω ἀποσπάσματα ἐκθέσεως τῆς 6 Σεπτεμβρίου, ἡ ὁποῖα ἀπεικονίζει τὴν ἔλην κατάστασιν: «Ἡ ἐμερηγηθεῖσα τὴν Κυριακὴν (21 Αὐγούστου ἐ.έ.) ἀπογραφή ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ

ἀριθμοῦ τῶν διανομηθέντων δελτίων ἄρτου, διὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον, ἔδωσε τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα:

»Πληθυσμὸς ἐντὸς πόλεως: Οἰκογένειαι: 48.096, ἄτομα: 271.157. Πληθυσμὸς ἐκτὸς τῆς πόλεως (πυροπαθεῖς ὑπὸ σκηνάς): Οἰκογένειαι: 1773, ἄτομα: 7.582.

»Ἐκ τούτων οἰκογένειαι 14.289 ἢ ἄτομα 73.438 εἶναι οἱ ἀπολέσαντες τὴν κατοικίαν των συνεπείᾳ τῆς πυρκαϊῆς. Αἱ οἰκογένειαι αὗται ἐπίσκοιται σήμερον ἐστεγασμέναι ὡς ἑξῆς:

»Εἰς οἰκίας οἰκογένειαι 11.612, ἄτομα 61.460. Ὑπὸ σκηνάς οἰκογένειαι 1.773, ἄτομα 7.582. Εἰς τζαμίσιν κ.λπ. οἰκογένειαι 904, ἄτομα 4.396.

»Ἡ κατανομή τῶν πυροπαθῶν κατὰ θρησκευματα εἶναι κατὰ προσέγγισιν ὡς ἑξῆς:

Χριστιανοὶ 10.000

Ἰσραηλιταὶ 52.000

Μουσουλμάνοι 11.000

»Ἀπαντες οἱ ἀνωτέρω ἀριθμοὶ δέον νὰ θεωρηθῶν προσωρινοὶ, πιθανὸν δὲ νὰ ὑπάρσων ἐλάττωσιν τινα, δεδομένου ὅτι ἄτομα τινα, ἐξαπατήσαντα τὰς ἀρχάς, ἔλαβον διπλὴν μερίδα ἄρτου, κατέληγεν ὁ Ἀργυρόπουλος.

Ἄλλ' ἐτέθη σοβαρὸν πρόβλημα. Ποῖα θὰ ἦτο ἡ μοῖρα τῶν πυρκαϊῶν; Εἰς τὸ αὐτὸ διβλίον παραέρονται αἱ ἑξῆς εἰδησίαι:

«Ταῦτα μὲν διὰ τὴν περιθάλψιν καὶ τὰ πρῶτα μέτρα, ποῦ ἐπειγόντως ἐλήφθησαν. Σοβαρώτερον, ὅμως, ὅπως τὸ εἶπαμε, ἦτο τὸ πρόβλημα τῆς ὀριστικῆς ἀποκατάστασεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ἀνοικοδομῆσεως, ἐξ ἧν ἐξήρτα τὸ μέλλον τῆς πόλεως.

»Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐτέθη τὸ ἐρώτημα ἐάν θὰ ἦτο ὀρθώτερον νὰ μετεφέρωντο οἱ ἄστεγοι, κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν Ἑβραῖοι, ἀλλοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ ξένα ἐπιτελεῖα εἶχαν ταχθῆ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς λύσεως, διὰ λόγους στρατιωτικούς. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐπίσης, ὑπερβηνικισταί, ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐκτόπισιν τῶν ἀλλοθενῶν. Πολλοὶ ἀντιθέτως, κυρίως Ἑβραῖοι, ἠθέλον νὰ μείνουν εἰς τὴν πόλιν ὅπου εἶχαν γεννηθῆ. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ὁ Πάλλης ὑπέβαλεν ἐμπειριστατικὴν ἐκθεσιν. Ἐλαβα ἀποφασιστικὸν μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, τισασόμενος ὑπὲρ τῆς ἀπέφευξ τῆς διαμονῆς τῶν πυρκαϊῶν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ἡ γνώμη μου ἐπεκράτησε. Ἦτο δίκαιον καὶ πολιτικόν, καὶ ἀργότερα, εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Εἰρήνης, ἡ συμπεριφορά αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπέμεινε τοῦ ξένου στοιχείου ἐξητημένη καὶ ὑπὸ τῶν Ἑβραίων καὶ ὑπὸ τῶν Σημιμάχων. Βεβαίως, ἐάν λειτουργοῦσε ἡδὴ

Ἑβραϊκῆ Ἔστιας εἰς τὴν Παλαιστίνην θὰ ἡδύνατο κομῆς νὰ ταχῆ ὑπὲρ τῆς ἀντιθέτου λύσεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀκριβῶς, ὁ Μπάλφουρ εἶχε προβῆ εἰς τὴν γνωστὴν δήλωσιν ὑπὲρ ἰδρύσεως Ἑβραϊκοῦ κράτους, τὴν ὁποίαν εἶχα θεομῶς χαίρειτίσει εἰς τὸν Τύπον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἐπρόκειτο περὶ εὐχῆς, ἡ ὁποία ἀγνωστον πότε θὰ ἐπραγματοποιεῖτο, ἔπρεπε δὲ οἱ ἀστεγοὶ ἀμέσως νὰ στεγασθοῦν.

Ἄλλ' ὡς ἐπαινέθωμεν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σαρράϊγ καὶ μάλιστα τὰ σχόλια του περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Βασιλέως Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην:

Ἐκρίνα καθήκον μου (ἀναφορὰ τῆς 25ης Αὐγούστου) νὰ δηλώσω «Ἀποχὴ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἀνωχώρησιν, ἀδικαιοφροῖα κατὰ τὴν ἀφίξιν». Ἐξ ἄλλου, οὐδεμίαν μνείαν ἔκαμα περὶ τῆς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν μοῦ εἶχε προκαλέσει. Ἡσθάνετο ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην δὲν εὐρίσκειτο εἰς ἰδικόν του χώρον ἀλλ' εἰς χώρον τῶν Συμμάχων, τοὺς ὁποίους διώκου.

Μὲ τὴν λεβαντινικὴν διπροσωπία, τὴν ἀμετρον ἀγάπην διὰ τὰς δολοπλοκίας καὶ τὰς συναλλαγὰς τὴν ὁποίαν ἔχουσι οἱ Ἕλληνας, διὰ νὰ μετὰσχῃ πραγματικῶς ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν σύγκρουσιν ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ περιθώριον. Εἰς ἐναντίαν περιπτώσιν ὑπῆρχον μόνον κίνδυνοὶ δι' ἡμᾶς.

241ον

Τὰ ποικίλα αὐτὰ ἐπεισόδια δὲν καθυστέρουν ἐξ ἄλλου τὰς ἐπιχειρήσεις αἰ ὁποῖαι μοῦ εἶχον ζητηθῆ.

Ἐπρεπε, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Μάϊον, νὰ καθηλωθῶν ὅλαι αἱ ἐχθρικαὶ μονάδες διὰ νὰ ἀποδεσμευθῆ ἡ Ρουμανία κατὰ ἔμμεσον τρόπον.

Κατὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 2498)3 ἀναφορᾶς μου ἀπέστειλον τὸ σχέδιον τοῦ τί ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ: μικραὶ ἐπιθέσεις ἢ δράσεις τοῦ πυροβολικοῦ πανταχόθεν εἰς ὅλα τὰ σημεία τοῦ μετώπου, ἀληθῆς ἐπιχειρήσεις πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πόγραδετς, διὰ μεραρχίας συγκροτηθεσμένης ἐκ τῆς 15ῆς καὶ τῆς 17ης Μεραρχίας, ἀμφοτέρων ἀποδυναμωμένων ἐκ τῶν ἀδειῶν. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐλιχθῶμεν εἰμῆ εἰς τὰς πτέρυγας καὶ βραδύτερον ἦτο δυνατόν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ ἐφθάναν εἰς περιοχὴν ὅπου ὁ ἐχθρὸς δὲν θὰ εἶχεν ἀκόμη ἰσχυρὰ ὀχυρώματα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου (3, 4, 18 καὶ 19) εἶχον ἤδη διατάξει νὰ συγκροτηθῶν ὑπὸ τῶν ἀπο-

σπασμάτων τῆς Κορυθαῆς δύο μικραὶ φάλαγγες διὰ νὰ ἐπεκταθοῦν πρὸς δυσμὰς καὶ ὀρθρὰν πρὸς τὸν Δεβόλην. Κατὰ τὴν 27ην Αὐγούστου αἱ προλεπόμεναι ὑπὸ τοῦ τηλεγραφήματός μου τῆς 20ῆς ἐπιχειρήσεις ἤρχισαν νὰ ἀναπτύσσωνται. Οἱ Ἄγγλοι ἐξεδήλουν τὴν δραστηριότητά των κυρίως διὰ τοῦ πυροβολικοῦ. Οἱ Ἴταλοι καὶ οἱ Σέρβοι ἐνήργουν τοπικὰς ἐπιθέσεις. Ὁ ἐχθρὸς ἀντέδρασεν ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν Ρώσων καὶ πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξιοῦ), κυρίως κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου, ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς εἶχε καθηλωθῆ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μήκος διὰ τῆς ἐν λόγῳ σειρᾶς τῶν ἐπιθέσεων, ὁ στρατηγὸς Ζακεμό ἐπὶ κεφαλῆς τῆς προσωρινῶς συγκροτηθείσης μεραρχίας ἤρχισε τὴν ἐπίθεσιν, ἡ ὁποία ἤθελον νὰ ἀχθῆ μέχρι Πόγραδετς. Κατάρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ καὶ κατὰ τὴν 11ην, διὰ κυλιτικῆς κινήσεως, κατέστη κύριος τῆς πόλεως.

Διὰ νὰ μὴ ἐγκαταλειφθῆ τὸ Πόγραδετς ὑπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὡς εἶχεν ἄλλοτε συμβῆ εἰς Μοναστήριον, διέταξα προελασιν.

Αἱ δυνάμεις μας προήλασαν μετὰ τῶν πλησίων τοῦ Λίν. Ἐλλείψει ἐφεδρειῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κινήθωμεν περαιτέρω. Ἐπρόκειτο, ὁμως, περὶ λαμπρᾶς ἐπιτυχίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε συντελέσει σημαντικῶς ὁ στρατηγὸς Γκροσσεττί, διότι εἶχεν ἐπισπεύσει τὰς κινήσεις κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἶχε διοικήσει μὲ διακριτικότητα καὶ λογικὴν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ στρατηγὸς Ζακεμό εἶχεν ἐπιδειξῆ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου ἀληθῆ καὶ σημαντικὴν ἰκανότητα περὶ τῆς τακτικῆν.

Ἦδη κατὰ τὴν 11ην ἐπληγράφησα πρὸς Παρισίους: «Υπ' ἀριθ. 2589)3. Σκοπεῖω νὰ περιορίσω τὰς ἐπιθέσεις πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς περιοχῆς τοῦ Πόγραδετς, δεδομένου ὅτι διὰ τῆς ἐπιθετικῆς κινήσεως εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, προεκάλεσα τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν ἐν λόγῳ πλευρὰν καὶ νομίζω ὅτι καθήλωσα εἰς ὅλον τὸ μέτωπόν μου τὰς ἐναντί μου ἐχθρικὰς δυνάμεις, ὡς τὸ ἐπεθύμωμιν κατὰ τὰς ἡμετέρας ἀδηγίας, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ρουμανικοῦ μετώπου».

Τὸ πλευρόν μου ὑπεστηρίζετο σαφῶς εἰς τὸ ἐξῆς. Ἠδυσκάμην νὰ σκεφθῶ ὅπως βραδύτερον ἐλιχθῶ κατὰ τῆς Βουλγαρικῆς δεξιᾶς πτέρυγος, καθὼς καὶ τῆς Αὐστριακῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος καὶ νὰ διεισδύσω μεταξὺ των.

Εἶχον σκεφθῆ ὅταν ἐπιτιθέμεν κατὰ τοῦ Πόγραδετς ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον ὅπως ὁ στρατηγὸς

Φερρέρο, ὁ ὁποῖος διώκει εἰς τὴν Ἀλβανίαν, γκαρῖζῃ τὰς προβέσεις μου, ὥστε νὰ δυνάται νὰ συνδυάσῃ πρὸς τὴν δράσιν ἐπιχειρήσιν του πρὸς σταθεροποίησιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς θέσεως τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων.

Κατὰ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου, διὰ τοῦ ἐγγράφου μου ὑπ' ἀριθμ. 562)2 τοῦ ἐπληγράφησα: «Ἀρχίζω αὐριον ἐπιχειρήσιν μὲ σκοπὸν ὅπως προχωρήσω πρὸς βορρᾶν πέραν τῆς περιοχῆς Ὀπάρι καὶ ὅπως φθάσω εἰς Δεβόλην. Ἡ ἐπιχειρήσις θὰ διαρκέσῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τέσσαρας ἢ πέντε ἡμέρας». Ἐλαβον ἀπάντησιν ὅτι αἱ Ἴταλικαὶ δυνάμεις θὰ ἐκίμοιντο.

242ον

Εἶχον διαδοθῆ αἱ πλέον ἀπίθανοι φῆμαι. Ἐλέγετο ὅτι θὰ ἐξαπλώοντο 30.000 Ἴταλοί. Κατὰ βάθος, ὅλα περιωρίσθησαν εἰς μικρὰν ἐπίδειξιν διαρκέσασαν 24 ὥρας καὶ διενεργηθεῖσαν ὑπὸ μικτοῦ ἀποσπάσματος, εἰς τὸ ὁποῖον, ἀν αἱ πληροφορίαι μοῦ ἦσαν ἀκριβεῖς, τὸ πεζικὸν ἀποτελεῖτο ὑφ' ἐνὸς τάγματος.

Κατὰ τὴν 4ην Σεπτεμβρίου εἶχον ἐπαναφέρει τοὺς τελευταίους Σενεγαλέζους οἱ ὁποῖοι εὐρίσκοντο εἰς Ἡπειρον. Εἶχον διατάξει ἐκκένωσιν τῆς οὐδετέρας ζώνης καὶ εἶχον ἀφήσει ἐν ἀπόσπασμα εἰς δύο χωρία (Βούρμπιαν καὶ Δεντακί), τὰ ὁποῖα διεμφισθῆτον οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἴταλοί. Ἄλλοις λόγοις, ἡ Ἑλλάς εἶχεν ἀνακτήσει ὅλον τὸ ἔδαφος τῆς πλῆν τῆς Ἡπείρου καὶ οἱ Ἴταλοι δὲν ἤθελον νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ κατεχόμενον ἔδαφος (βλέπε τὸ ὑπ' ἀριθμ. 6441)2 τῆς 29ης Αὐγούστου τηλεγραφήματός μου πρὸς τὸν στρατηγὸν Φερρέρο, ἔχον:

«Δὲν εἶναι ἰδικῆς μου ἀρμοδιότητος νὰ ἐκφράσω γνώμην περὶ τῆς ἐκκένωσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 15.847 τηλεγραφήματός σας. Πράγματι, ἤδη πρὸς 20 ἡμερῶν ἐξεκένωσα καὶ τὴν Θεσσαλίαν. Ὁ λόγος ὁ ὁποῖος εὐρίσκειτο εἰς Πρέβεζαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἄρτης ἔλαβε διαταγὰς ὅπως ἐπιβισασθῆ πλοῖον καὶ ἡ κίνησις αὐτὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ἐκτελεσθῆ. Ἡ Σάντα Μαύρα (:Λευκὰ) δὲν κατέχεται πλέον ὑπὸ δυνάμεων μας.»

Ἡ Πυρσόγιαννη καὶ τὸ Ἴσοδρον (σημ. Ἀμάραντος Κονίτοπος), τὰ ὁποῖα καταίνον, ἐξεκένωθησαν καὶ δὲν ἔχον ἀρμοδιότητα ὅπως διατάξω τὴν ἐκκένωσιν τῶν σημείων αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται πρὸς νότον τῶν ὀρίων τῆς ζώνης τοῦ στρατοῦ.

» Η Βούρμπιανη και τὸ Δεντσι-
κὸ (σημ. Ἀετομηλίτσα), εὐρίσκον-
ται ἐντὸς τῆς ζώνης τοῦ στρατοῦ
ἄλλ' εἰς Ἑλληνικὸν καὶ ὄχι Ἀλ-
βανικὸν ἔδαφος. Δὲν ἠθέλησα νὰ
στείλω ἐκεῖ μέρος τῶν ὑπὸ τὰς
διαταγὰς μου Ἑλληνικῶν δυνάμε-
ων καὶ προσέθησα νὰ διαπάξω
καποχὴν αὐτῶν ὑπὸ Γάλλων ὥστε
τὸ ζήτημα νὰ μείνῃ ὡς ἔχει.

Ἐπειδὴ, ἐξ ἄλλου, εἶχαν δημι-
ουργηθῆ πολλὰ προστριβὰ με-
ταξὺ τῶν Ἰταλῶν καὶ τοῦ συντα-
γματάρχου Φρανσουᾶ, διοικητοῦ
τῆς Ἀποστολῆς τῆς Ἠπείρου ἐπὶ
τοῦ θέματος τῆς ὁδοῦ τῶν Ἁγίων
Σαράντα καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐν λόγῳ
ἀξιοματικὸς εἶχεν ἀνακληθῆ εἰς
τὴν τάξιμ ὡς ἐπιδοκιμῶν ἀστοχὸν
πρωτοβουλίαν ἐπὶ θεμάτων ἐκτὸς
τῆς ἀρμοδιότητός του, δεδομένου
ὅτι ἦτο ἐπιφορτισμένος ἀποκλει-
στικῶς τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ καὶ
ὅτι ἐτέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου,
ἀπέφασα νὰ μεταβῶ μέχρι τῶν
Ἁγίων Σαράντα διὰ νὰ διαπιστώ-
σω προσωπικῶς ποῖα ἦτο ἡ κα-
τάστασις καὶ νὰ προχωρήσω μέ-
χρι Πρεμετῆς διὰ νὰ συναντηθῶ
μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Φερρέρο.

Ἐπεθύμουν ἐπίσης νὰ ἐπιλύ-
σω, εἰ δυνατόν, νέον ζήτημα: ἐ-
ζητεῖτο μεταφορὰν τῶν Ἰταλῶν
ἐκ τοῦ Τερίνα (: Ἐριγῶνος) εἰς
τὴν θέσιν τῶν Ρωσσῶν εἰς τὴν ἄ-
κραν ἀριστερὰν τῆς παρατάξεώς
μου, μεταξὺ λιμνῶν καὶ Πόγρα-
δετς, πράγμα τὸ ὅποιον θὰ παρε-
χάριε τὴν ζώνην αὐτὴν εἰς τὴν Ἰ-
ταλίαν δι' ἀπλῆς κατανομῆς τῶν
Συμμαχικῶν δυνάμεων καὶ θὰ ἐπέ-
τρεπε νὰ ἀποτελέσουν ἐνιαίον ὄγ-
κον αἱ δυνάμεις τοῦ στρατηγοῦ
Φερρέρο καὶ τοῦ στρατηγοῦ Μο-
υτέλλι. Διὰ νὰ μὴ βίξω τὸν τε-
λευταῖον τοῦ προέτεινον μέσην
λίαν: μεταφορὰν τῶν δυνάμεών
του πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Μονα-
στηρίου, ἐὰν ἐπιθυμῆι τοῦτο.

Ἐπρεπε νὰ καταστήσω εὐθέως
κατανοητὸν εἰς τὸν στρατηγὸν Φερ-
ρέρο ὅτι ἐγνώριζον ὅτι οἱ Ἰταλοὶ,
εἰς χωρίον πρὸς ἢ ἐντὸς τῆς Οὐδε-
τέρας Ζώνης, εἶχον καταβιάσει
τὰς Ἑλληνικάς καὶ Γαλλικάς ση-
μαίας διὰ νὰ τὰς ὑποκαταστή-
σωσι δι' Ἰταλικῶν. Ἐγνώριζον ἐπί-
σης ὅτι οἱ ἀξιοματικοὶ τῆς Ἰταλι-
κῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν ἐκι-
νοῦντο ἐντὸς τῆς πρώην οὐδετέρας
ζώνης καὶ ἔκαμον προπαγάνδαν ὑ-
πὲρ τῆς Ρώμης καὶ ὅτι αἱ συνθη-
καὶ ἐνδεχομένως θὰ μὲ ὑπερχοῦν
νὰ παύσω νὰ κλείω τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς πρὸ τοιούτων ἐνεργειῶν.

243 ο ν

Ἡ συνάντησις μου μετὸν στρα-
τηγὸν Φερρέρο (30 Σεπτεμβρίου)
ὑπῆρξεν ἄκρως φιλόφρων. Συμῆ-
νησα στρατηγὸν ὁ ὁποῖός μου ἐ-
φάνη ὡς ἔχων διοικητικὰς ἱκανο-

τήτας, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ διαπι-
στῶσω — καὶ ἐτηλεγράφησα τοῦ-
το εἰς Παρισίους — ὅτι ἡ ἐπιτυ-
χία τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων ἀ-
πέτελει τὴν ἐλαχίστην μερίμναν
του. Τὰ πάντα δι' αὐτὸν περιωρι-
ζοντο εἰς τὴν ἡμέραν καθ' ἡμέραν
πολιτικῆν ἐν ὅψει τῆς μεταπολε-
μικῆς περιόδου καὶ πρὸς ἐξασφά-
λισιν ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας, ἐναντι
οἰουδῆποτε λαοῦ, τῆς ἀναμφισβη-
τήτου κατοχῆς — καὶ εἰ δυνατόν
ἀνευ στρατιωτικῆς ἐμπλοκῆς — ὁ-
λης τῆς Ἀλβανίας καὶ ἀκόμη νο-
τιώτερον κειμένων περιοχῶν.

Συνώμισα τὰς ἐντυπώσεις μου
(: ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου) εἰς
τὸ τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 6927
πρὸς τὸν ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν:
«Ὡς σὰς εἶχον προειδέασαι, ὁ
στρατηγὸς Μουτέλλι προέβλεπε
κατηγορηματικῶν ἀριστην εἰς τὴν
πρότασιν μου ὅπως οἱ Ἰταλοὶ ὑ-
ποκαταστήσωσι Γαλλικὴν μεραρ-
χίαν βορείως τοῦ Μοναστηρίου
καὶ προσέθεσεν ὅτι ὁ στρατηγὸς
Καντάρνα εἶχεν ἀπαιτήσει δυνά-
μεις νὰ ἔλθουν ἀπλῶς πρὸς τὴν
περιοχὴν τῶν λιμνῶν καὶ νὰ σχη-
ματίσωμεν μέτωπον μόνον μεταξὺ
Αὐλῶνος καὶ τῶν λιμνῶν.

Ὁ στρατηγὸς Φερρέρο, τὸν ὁ-
ποῖον μόλις συνήτησα, ἐφθασε
καὶ πέραν αὐτοῦ. Τοῦ ὠμίλησα
περὶ κοινῆς ἐπιθέσεως. Μοῦ ἀπήν-
τησε: «Διὰ ποῖον λόγον; Ἡ Ἰ-
ταλία θέλει τὴν Ἀλβανίαν καὶ
σεῖς ἐπιτίθεσθε μετὰ τοῦ Ἑσσάτ,
ὁ ὁποῖος εἶναι ἀντίπαλός μας. Εἴ-
ναι, λοιπὸν, περιπτὸν νὰ προβῶ-
μεν εἰς κατάκτησιν». Τοῦ ἀνέφε-
ρον περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ποῦ
θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν κα-
τὰ τῶν ἐχθρῶν. Μοῦ ἀπήνησε μόνον
περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ
ὁποῖα θὰ δινηθῶμεν νὰ ἐπιτύχω-
μεν μεταπολεμικῶς. Κατὰ τὰ λοι-
πά, ὑπῆρξε γοητευτικὸς καὶ ἀπο-
τελεῖ ἀπλῶς εὐφύε ὄργανον εἰς
τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Καντάρνα.

Ἐἰς ἐρώτημά του, ἐξήγησα ὅτι
ἡ Κορυτσά εἶχε καταληφθῆ πρὸς
ἐξασφάλισιν τῆς πλευρᾶς μου.
Ἐξέφρασε κατὰπληξιν ὅτι δὲν εἶ-
χον ἐπιδικῶσι πολιτικῶν σκοπῶν
διὰ τῆς κατοχῆς αὐτῆς.

Διὰ τὰ ἀποδείξει ὅτι μόνον
στρατιωτικὰ μελήματα εἶχον, τοῦ
ἐξήτησα νὰ καταλάβῃ τὰ δύο
διαμφισβητούμενα Ἑλληνικά χω-
ρία εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Σαρσα-
ταπόρου, ὡς μοῦ εἶχατε δώσει
τὴν ἀδειαν ἐὰν παριστάτο ἀνά-
γκη, ἀλλὰ κατέληξα εἰς σαφῆ
συμφωνίαν μετ' αὐτοῦ ὅτι οἱ Ἰ-
ταλοὶ δὲν θὰ ἐκινούνητο πρὸς τὰ
ἀριστερὰ μου ἀφ' ὅσον ἠδυνάμεθα
νὰ διατηρήσω τὴν πτέρυγα αὐτὴν
διὰ κινήτων μονάδων, ἐφ' ὅσον οἱ
Ἰταλοὶ μοῦ ἦσαν ἀνογκίαιοι εἰς
τὸ μέτωπον καὶ ὅταν ἡ ἀριστερὰ
πτέρυξ ἦτο: τὸ μόνον σημεῖον ὁ-

ποῦ ἐνδεχομένως θὰ ἠδυνάμεθα
ἐπιτύχαι καὶ νὰ ἐπιτύχαι κάτι. Τὸν
ἐλιχθῶν αὐτὸν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐ-
νεργήσω μόνον διὰ τῶν Γάλλων,
οἱ ὁποῖοι, ὑποκαθόντες εἰς τὰς
διαταγὰς μου, εἶναι πάντοτε ἔ-
τοιμοι νὰ ἀντιμεταπίσωσι τὰς
κρίσεις καὶ δὲν ἔχουν ὑπικωποθῆ
ὑπὸ πολυτικῶν στόχων τῆς μετα-
πολεμικῆς περιόδου. Νομίζω ὅτι
μὲ ἀντελήφθη».

28. Ἡ ἐπιθέσις τοῦ Σκουμπη-
Ἐν ἀναμονῇ ἐπιθέσεως.

Βαρῆς ἀσθενῶν, ὁ στρατηγὸς
Γκροσσεττὶ ἠναγκάσθη νὰ ζητή-
σῃ τὴν ἀντικατάστασιν του (24
Σεπτεμβρίου), ἐν συνεχείᾳ δὲ νὰ
ἀναχωρήσῃ μετ' ἡμερικῶν ἀναρ-
ρωτικῶν ἀδειῶν. Εἶδον τὴν ἀναχω-
ρήσιν του μετὰ καθυτάτης θλίψε-
ως. Τὴν προσκομῆν διοίκησιν
τῆς Στρατιάς τῆς Ἀνατολῆς (:
τῶν Γαλλικῶν δυνάμεων) ἀνέλα-
θεν ὁ στρατηγὸς Ρενιῶ. Τὸ στρα-
τιωτικὸν παρελθὸν του, αἰ ὑπ'
αὐτοῦ παρασχεθεῖσαι ὑπηρεσίαι
εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Βαρδάρη
(: Ἀξιοῦ), ἡ ἐπιβολὴ του εἰς τὰς
Ἀθήνας ἀπετέλουν βέβαια ἐχέγ-
γυα περὶ τῆς λογικῆς, σταθερᾶς
καὶ καρποφόρου διοικήσεώς του.

Ἡ γενικὴ κατάστασις ἦτο ἀ-
κόμη διατεταραγμένη. Οἱ Ἄγ-
γλοι, οἱ ὁποῖοι καθὰ τὰς ἀρχὰς
Σεπτεμβρίου εἶχον ζητήσει σειρᾶν
πληροφοριῶν στρεβοδοκίοντες πε-
ρὶ τῶν δυνάμεων, περὶ τῆς πυκνό-
τητος κατὰ χιλιόμετρον (ὡς ἀνέ-
φερον εἰς τὰ δύο τηλεγραφήματά
μου τῆς 5ης Σεπτεμβρίου ὑπ' ἀ-
ριθμ. 2553)3 καὶ 2549)3, δὲν
ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀποτύχουν ἐπὶ
τοῦ θέματος αὐτοῦ.

244 ο ν

Οἱ Ἄγγλοι ἐπρόκειτο νὰ ἀπο-
τύχουν εἰς τοὺς σκοποὺς των, πα-
ρὰ τὴν εἰς τὰ Βρετανικὰ συμφέ-
ροντα ὑποταγὴν τοῦ Γεν. Στρατη-
γείου μας καὶ τοῦ Αρχηγοῦ τοῦ Ἐ-
πιτελείου τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ,
ἐὰν ἐλαμβάνοντο ἔστω καὶ ἐπ' ἐ-
λαχίστον ὑπ' ὄψει τῶν δεδομένων
τοῦ προβλήματος τὸ ὁποῖον εἶχον
ἐκθέσει εἰς τελευταῖον τηλεγρά-
φῳ μου τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὑπ'
ἀριθμ. 2552)3, τὸ ὁποῖον εἶχον
ὡς ἐξῆς:

«Ἀπάντησις εἰς 6534 B.S.
Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σὰς διέ-
φυγεν ὅτι:

1) Ὡν Τὰ Βρετανικὰ, Ἰταλικὰ,
Ρωσσικὰ καὶ Ἑλληνικὰ τάγματα
ἔχουν τέσσαρας λόχους, ἐνῶ τὰ
Σερβικὰ καὶ τὰ ἰδικὰ μας μόνον
τρεις λόχους. Αἱ μονάδες αὗται
δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκριθοῦν.

2) Ὡν. Ὅτι οἱ Ἄγγλοι πρά-
γματι δὲν ἔχουν ἐπαναληπτικὰ
τυφέκια, ἔχουν, ὅμως, τεραστίαν

ἀναλογίαν πολυβόλων.

»3ον. Ότι τὸ Ἰταλικόν, τὸ Ἑλληνικόν καὶ τὸ Ρωσικόν μέτωπον ὑποστηρίζονται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν πυροβολαρχιῶν πού τοὺς παρεχωρήσαμεν.

»Ὡς σὰς ἀπέφερον, οἱ Ἕλληνες ἔχουν εἰς τὴν Μακεδονίαν μόνον 18 τάγματα καὶ ὄχι 27· οἱ Ρῶσοι ἔχουν 12 τάγματα καὶ ὄχι 16. Προσθέτω ὅτι οἱ Γάλλοι ἔχομεν 90 τάγματα καὶ ὄχι 93.

»Ἐπὶ συνόλου 144 χιλιομέτρων τὰ ὁποῖα ἔχουν οἱ Ἄγγλοι (: εἰς τὸ μέτωπον), μόνον εἰς ἔκτασιν 22 χιλιομέτρων εὐρίσκονται ἐγγύς τοῦ ἐχθροῦ καὶ εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔκτασιν διατίθενται 20 Βρετανικὰ τάγματα. Αἱ δυνάμεις εἶναι λογικαί. Εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ μέτωπον τῶν Συμμάχων εὐρίσκόμεθα σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐξ ἄλλης ἐπόψεως πρέπει νὰ δοθῇ προσοχὴ εἰς τὴν ὑφισταμένην νοοτροπίαν τῶν Ρῶσων, εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐκπαιδευσεως τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων, εἰς τὴν ἀρῆσιν πού προβάλλουν οἱ Ἰταλοὶ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν θέσεων τῶν. Χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν οἱ σημαντικοὶ αὐτοὶ παράγοντες, ἐπειδὴ εἶναι θέμα ἠθικοῦ, χωρὶς νὰ ὑπενθυμίζεται ὅτι τὸ Μοναστήριον ἀποτελεῖ ἀκόμη ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, ὅτι οἱ Βρεταννοὶ οὐδέποτε ἐδέχθησαν ἐπιβασιν εἰς τὴν ζώνην τῶν, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος πυκνότης δυνάμεων κατὰ χιλιομέτρον (εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν):

»Ἄγγλοι: 3 λόχοι καὶ 15 πολυβόλα.

»Λοιποὶ Σύμμαχοι: 3 λόχοι, 5 ἢ 6 πολυβόλα.

»Ἀφ' ἐτέρο, ἐάν αἱ πληροφορίαι μου εἶναι ἀκριβεῖς, σημερον εἰς τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν γραμμὴν οἱ Βρεταννοὶ ἔχουν ἀντιμέτωπα 78 Βουλγαρικὰ τάγματα, ἐνῶ οἱ λοιποὶ Σύμμαχοι 145 τάγματα, ἐξ ὧν 115 Βουλγαρικὰ, 21 Γερμανικὰ, 3 Τουρκικὰ καὶ 6 Αὐστριακὰ.

»Τέλος, οὐδέποτε ἐζήτησα ἀπὸ τοὺς Σέρβους νὰ ἐπεκτείνωμ τὸ μέτωπόν τῶν, ἀλλ' ἐπιθυμῶ νὰ μὴ τὸ περιστείλουν.

»Εἶναι ἀναγκαῖον, συνεπῶς, νὰ συγκρίνωνται ὅμοια μεγέθη, νὰ προστίθενται ὅμοιοι ποσότητες, νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον μονάδες ἀλλὰ καὶ τὸ ὕλικόν τὸ ὁποῖον διαθέτουμ, νὰ μὴ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν μόνον οἱ ἄνδρες ἀριθμητικῶς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκπαίδευσίς καὶ τὸ ἠθικόν τῶν, τέλος, καὶ κυρίως, ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις τῆς ὁποίας τὸ καίριον σημεῖον δὲν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Τσέραι (: Ἐργιῶνος).

Οἱ Ἄγγλοι ἐπεχείρησαν ἄλλον ἔλιγμον. Μὲ ἠρώτησαν πῶς ἐσκόπευον νὰ ὑποχωρήσω εἰς τὴν ζώνην τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξιοῦ) — διότι ἡμεῖς εὐρισκόμεθα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης αὐτοῦ καὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης — διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ προπαρασκευάσουν τὸ σχέδιον ὑποχωρήσεώς τῶν. Ἀπῆντησα προφορικῶς ὅτι δὲν προετιθέμην νὰ ὑποχωρήσω. Ὁ στρατηγὸς Μίλν μου ἔγραψε διὰ νὰ μοῦ ἀναγγεῖλῃ τὴν ἀφίξιν Ἄγγλων στρατηγῶν, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἐξηρτάτο ἀπὸ ἐμὲ καὶ θὰ μετέβαιμεν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν πρίγκηπα τῆς Σερβίας. Ἀπέφερον τὰ σχετικὰ. Μήπως, ἄλλωστε, δὲν ἐπρόκειτο περὶ δοκιμαστικῆς βολῆς;

2 4 5 ο ν

Ἐπιληροφορήθη ἐπίσης εἶδῃσιν πολὺ σοβαρωτέραν: ἡ Ρωσικὴ Μεραρχία πού εὐρίσκετο εἰς τὴν Γαλλίαν εἶχε στασιάζει καὶ ἐνεκεν αὐτοῦ ἐπρόκειτο, προφανῶς, νὰ ἀποσταλῇ ἐπίσω εἰς τὴν Ρωσίαν, τοῦλάχιστον ἐν μέρει αὐτῆς.

Τὸ μέτρον προεκάλεσε μεγάλην συγκίνησιν εἰς τὴν Ρωσικὴν παράταξιν. Ἡ νοσταλγία κατενικά τὰς πολιτικὰς ἐπινοήσεις, οἷαι καὶ ἂν ἦσαν. Μήπως ἡ ἔλλειψις πειθαρχίας θὰ ὠδήγει εἰς τὴν ἐπάνοδον πρὸς τὴν πατρίδα; Τὸσον πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς ὅσον καὶ πρὸς τοὺς στρατιώτας διέταξα πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀνεπιτήμων διαδημάτων. Ἐν τάγμα ἐν πορείᾳ πρὸς Βέρροιν, τὸ ὁποῖον εἶχε διακριθῆ διὰ τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας τοῦ, διελύθη. Ἀπῆρξα ἐπισήμως ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς περὶ σσοτέραν τάξιν. Ἐπεθύμουν ὅπως οὗτοι δώσουν τὸ καλὸν παράδειγμα τῶσον ὡς πρὸς τὴν κατανάωσιν ποτῶν ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν παρουσίαν εἰς τὰ χαρακώματα. Τελικῶς, ὅλα ἐφάρτησαν νὰ σταθεροποιοῦνται.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀμπορικὰς ἀνοήσιας. Οἱ Ἕλληνες προέβαλλον, πράγματι, τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν ἀπεδέχοντο εἰς τὰ ταμεῖα τῶν τὰ Γαλλικὰ τραπέζογραμμάτια. Ἀπηγόρευον τὰς ἐξαγωγὰς ἐκ Θεσσαλίας πρὸς Μακεδονίαν, ἀπῆλθον τὴν ἀπελευθέρωσιν ὄλων τῶν Ἑλλήνων κρατουμένων, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνων τοὺς ὁποῖους εἶχεν ἄλλοτε φυλακίσει ἡ Βενιζελικὴ κυβέρνησις. Συνέχιζαν, διὰ λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, νὰ θέλουν νὰ ἐποπτεύουν τῶν σιδηροδρό-

μων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ συνήθης κίνησις περιελάμβανε καθυστέρησιν δέκα ὡς δέκα πέντε ἡρῶν. Ἐπὶ πλέον, κατηγοροῦν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἦττον τοὺς Συμμάχους ὡς προξενήσαντας τὴν πτωκαϊάν τῆς Θεσσαλονίκης, κ.λπ. Κατὰ βάθος, εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ὑπάρχει εἰμὴ εἰς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει γενικὴν ἐποπτείαν τῶν πραγμάτων καὶ ὁ ὁποῖος δὲν ἀφίεται νὰ παρασυρθῇ ὑπὸ τῆς στενῆς ἀντιλήψεως ποιηροῦ ἐμπόρου, τῆς ὁποίας τὰ ἴχνη φέρουν σχεδὸν ὅλοι οἱ λοιποὶ Ἕλληνες (: δηλ. ὁ Ἐλ. Βενιζέλος).

Ἐν συνεχείᾳ ἀπασχολήθη μετὰ τοῦ Βενιζέλου, ἐκ στρατιωτικῆς ἐπόψεως ἀποκλειστικῶς, με πρωταρχικῆς σημασίας ζήτημα συνεχῶς ἀνακύπτου, δηλ. με τὴν τύχην τῆς Κορυτσᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπαναφέρει εἰς τὸ προκείμενον καὶ εἶχεν ἐμπλέξει ἡ κατάληψις τοῦ Πόγραδετς. Οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν ἐξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν μας εἰς Πόγραδετς. Οἱ Σέρβοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἄλλοτε καταλάβει τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν με τὴν ἐγκρίσιν τῆς Ἀλβανίας, ἤγειρον ἐπίσης διεκδικήσεις ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ. Ὁ Πάσιτς εἶχε μακρὰν συκάντησιν μαζῇ μου ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς συζητήσεως ἀνεκοίκωσα τὴν 6ην Ὀκτωβρίου διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 2693 ἀναφοράς μου: «Ὁ Πρόεδρος τοῦ Σερβικοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἤλθε διὰ νὰ μοῦ ζητήσῃ ὅπως ἀποστείλω Σερβικὰ στρατεύματα εἰς τὴν ζώνην τοῦ Πόγραδετς. Ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἠθέλησαν ἤδη νὰ μεταβιοῦν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, θεωρῶ σκόπιμον νὰ μνημονεύσω τὸ γεγονός».

Δὲν προσέθεσα ὅτι ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ Πάσιτς συνεζήτησαν καὶ διεπραγματεύοντο ἐπίσης ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς Κορυτσᾶς. Ἐπρόκειτο περὶ διπλωματικοῦ ζητήματος κειμένου ἐκτὸς τῆς ἀρμοδιότητός μου. Παλαιότερον εἶχον τοποθετήσῃ ἀποκλειστικῶς Γάλλους εἰς τὴν Κορυτσᾶν καὶ τώρα ἐτοποθέτουμ ἀποκλειστικῶς Γάλλους εἰς τὸ Πόγραδετς διὰ νὰ λύσω τὰς διαμάχας μεταξὺ Ἑλλήνων, Ἰταλῶν, Σέρβων καὶ, θὰ πρέπει νὰ προσθέσω, Ἀλβανῶν, ὁπαδῶν τοῦ Ἐσσάτ καὶ μὴ.

246ον

Ἐπί τοῦ ζήτηματος κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Κορυθαῆς πράγματι, ὁ Ἐσάτ Πασάς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1916 εὐρίσκειτο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, προσεπάθει νὰ διαδραματίσῃ ρόλον. Εἶχον λάθει ἐντολὴν νὰ τὸν δεχθῶ κατὰ τὴν ἀφίξιν του μετὰ τὰς ὀφειλομένης πρὸς διοικητὴν στρατιάς τιμὰς. Αἱ δυνάμεις του περικυκλῶντο εἰς 500 ἢ 600 Ἀλβανούς, ἀλλ' εὐρίσκειτο παρ' αὐτῷ ἄλλος πληρεξούσιος ὑπουργός, ὁ κ. ντὲ Φοντεναί, τοῦ ὁποῖου ἡδυνήθημ ἐν ἐκτιμῆσῳ τὸν κατ' ἐξοχίην πατριωτικὸν ρόλον καὶ τὴν μεγαλομυχίαν. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἐσάτ εἶχε συγκροτήσει τρόπον τινὰ κυβέρνησιν.

Οἱ Ἴταλοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀμειχθοῦν τὸν Ἐσάτ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἐκπληρώσει ἀληθῆ ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ὅπου οἱ, τοὶ ἐπεθύμουν νὰ συνεχίσουν νὰ διαδραματίσῃ ρόλον. Εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀλβανίαν οἱ πλουαριθμοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Ἐσάτ ἠδύναντο νὰ καταβάλουν τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Αὐστρίας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἐμέ, πιστὸς εἰς τὰς ἐντολάς, συνεχίζον νὰ φέρωμαι πρὸς τὸν Ἐσάτ ὡς πρὸς στρατηγὸν καὶ δύναμαι νὰ ἐκφράσω τὴν ἰκανοποίησίν μου διὰ τὰς ἀρίστας προσωπικὰς σχέσεις μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ κυρίως διὰ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας ἀνέκαθεν προσεπάθει νὰ προσφέρῃ πρὸς τὴν Συμμαχικὴν ὑπόθεσιν.

Δὲν εἶχον στείλει τὰς μονάδας του εἰς Ἀλβανίαν κατὰ τὴν προέλασίν μας πρὸς Μοναστήριον. Μόλις ἐφθάσαμεν εἰς Πόγραδετς, ἐπέδραμον εἰς αὐτὰς νὰ πείσουν τὴν πόλιν, κατόπιν δὲ τὰς ἠκροβόλους ἀριστερᾶ τῶν δυνάμεών μας. Ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Σκούμπη (:Γενούσου) καὶ εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 22ας Σεπτεμβρίου ἐσημείωσα τὴν προέλασίν των καὶ λαμπρὰν μάχην, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ Γαλλικοῦ τάγματος, συνέλαβον 156 αἰχμαλώτους καὶ ἀπέσπασαν δῶ πολυθᾶλα.

Ἐν τούτοις, ἤδη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ὀκτωβρίου ὁ ἐχθρὸς ἐπολλοπλασίασε τὰς ἀνιχνεύσεις του εἴτε διὰ περιπολιῶν εἴτε διὰ δράσεως τοῦ πυροβολικοῦ. Μήπως προηποίμαζε τίποτε; Μοῦ ἀνεφέρθη συγκέντρωσις ἐχθρικών δυνάμεων.

Διέταξα νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ δράσις πρὸς τὴν λιμνὴν τῆς Ἀχρίνδος, τὸ μόνον σημεῖον ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐπιθέσις χωρὶς νὰ προσκρούσθωμεν ἐπὶ ἐχθρικών ὀχυρώσεων. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐσημειούμεν ἀληθῆ ἐπι-

τυχίαν, θὰ ἐπληροφοροῦν περὶ τῶν προθέσεων τοῦ ἐχθροῦ. Προειδοποίησα τὸν στρατηγὸν Φερρέρο, ἂν καὶ ἤμουν πεπεισμένος ὅτι δὲν θὰ ἐκινῆιτο, καθὼς καὶ τοὺς Παρισίους διὰ τοῦ ἀκολούθου τηλεγραφήματος ὑπ' ἀριθμ. 2735)3 τῆς 17ης Ὀκτωβρίου:

«Ἐκ τῶν ἀναγκωρίσεων, τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν συγκεντρωθεισῶν ἐκ τῶν σταθμῶν τηλεπικοινωνιῶν ἢ ἐκ τῶν αἰχμαλώτων πληροφοριῶν προκύπτει ὅτι:

»1ον Ἐχθρὸν συνίπαγμα ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ Μοναστηρίου ἀπεχώρησε μετὰ κατεύθυνσιν πρὸς βορρᾶν.

»2ον Ὅτι οἱ εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ζώνην τῶν λιμνῶν Τούρκοι ἀντικατέστησαν ὑπὸ δυνάμεις Βουλγάρων.

»3ον Ὅτι νέα Βουλγαρικὴ μεραρχία, ἀποσυρθεῖσα ἐκ τοῦ Ρουμανικοῦ μετώπου, φθάσει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λιμνῶν.

»Ὑπὸ τὰς ἐν λόγῳ συνθήκας πρὸς παρεμπόδισην τῆς μετακινήσεως τῶν ἐχθρικών δυνάμεων εἰς ἄλλο θεᾶτρον ἐπιχειρήσεων, ὡς μοῦ ἔχουν δοθῆ σχετικαὶ ὁδηγίαι, διὰ νὰ διαπιστώσω τί ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λιμνῶν, μοῦ ἐφάνη ἀναγκαῖον ὅπως, πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπιχειρημάτων βροχῶν, δώσω τὰς ἀκόλουθους διαταγὰς:

»1ον Οἱ Ἀγγλοὶ θὰ συνεχίσουν νὰ ἐγκαθίστασθαι σταθερῶς εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Στριμόμος, θὰ δημιουργήσουν πάλιν τὸ προγεφύρωμα τὸ ὅποιον εἶχον ἐγκαταλείψει ἔνεκα τοῦ φόβου τῆς ἐλινοστασίας καὶ θὰ ἐνεργήσουν σειρὰν ἐπιδρομῶν».

247ον

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σαρράτῳ περὶ τῆς διατάξεως τῶν δυνάμεων εἰς Μακεδονίαν συνεχίζεται ὡς ἑξῆς:

«2ον. Εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Τσέρμα (:Ἐριγῶνος) αἱ Ἀποικιακαὶ μεραρχίαι θὰ προβοῦν εἰς προπαρασκευὴν πυροβολικοῦ ἢ ὁποῖα θὰ προκαλῆ τὴν ἐντύπωσιν ἐπιχειρήσεως.

»3ον. Αἱ Γαλλικαὶ μεραρχίαι τῆς ζώνης τοῦ Μοναστηρίου καὶ ἡ Ρωσικὴ μεραρχία θὰ προβοῦν εἰς ἔντονον προπαρασκευὴν πυροβολικοῦ, ἀχθισομένην μέχρι καταστροφῆς τῶν συμφραστοπλεγμάτων, διὰ νὰ ἐπιτραπῇ, εἰ δυνατόν, ἡ προσέλασις κατὰ τῶν χαρκακμάτων.

»4ον Ἴσχυρον μικτὸν ἀπόσπασμα θὰ ἐκκαθαρίσῃ τὸ ἔδαφος τῆς κοιλάδος τοῦ Σκούμπη (:Γενούσου) καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ Λίν, εἰ δυνατόν».

Ἡ ἐπιθέσις ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν 20ην.

Κατὰ τὴν ἐπομένην ἔλαβον ὑπουργικὸν τηλεγράφημα, διὰ τοῦ ὁποῖου διετασσόμεν ὅπως ἀναστειλῶ πᾶσαν δράσιν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πόγραδετς. Ἡ Ἰταλία εἶχε παρεμβληθῆ. Εἰς τὴν ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου καθώρισα τοῦ εἶχον φθάσει: δεξιᾶ καὶ εἰς τὸ κέντρον εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων ἀπὸ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἐχθροῦ, πλησίον τῆς ὁδοῦ πρὸς Λίν, τοῦ ὑψώματος 1704 καὶ τοῦ Γκολίκ, ἀριστερᾶ δὲ, μετ' ἐπιτυχίαν, πλησίον τοῦ Στράνικ.

Ἐσκόπευον νὰ προβῶ εἰς συγκέντρωσιν δυνάμεων πρὸς τὰ ἀριστερὰ μου διὰ νὰ περικυκλώσω τὸν ἐχθρὸν. Συμφώνως πρὸς τὰς ληφθείσας διαταγὰς, ἀνέστειλον τὴν δράσιν μου καὶ ἐπανέφερον ἄλλας τὰς δυνάμεις μου εἰς τὰ σημεῖα ἐκκινήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑποτυπώδης αὐτὴ κίνησις πρὸς τὰ ἐμπρός εἶχεν ἀποδώσει καρπούς. Πλέον τῆς μίας ἐχθρικαὶ μεραρχίαι προσέτρεξαν πρὸς τὴν περιοχὴν. Τὸ μέτωπον τῆς Ρουμανίας ἀπεγυμνώθη (εἰς τὴν ἀναφορὰν μου τῆς 22ας ἐμνημιμευέτω ἢ παρουσία δύο συνταγμάτων).

Ἀνεζήτησὺν τὸν ἐχθρὸν, ἐπεθύμουν νὰ τὸν νικήσω. Ἐκτὸς Γαλλίας τὸ κερδιζόμενον ἔδαφος δὲν ἔχει σημασίαν, ἔχει ὄμως ὁ ἐχθρὸς. Οἱ Ἴταλοὶ εἶχον ἀπιστρέψει τὸ θέμα: δι' αὐτοὺς τὸ ἔδαφος ἦτο τὸ πᾶν, ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἀδιάφορος.

Πρὸ τῆς ἀναστολῆς τῶν ἐπιχειρήσεων, ἔνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ ὑπομέτρου τῆς περιοχῆς, διέταξα μετ' ὀλίγων ὄλας τὰς δυνάμεις, πλὴν τῶν τοῦ Ἐσάτ, νὰ ἐγκαταλείψωμ τὴν κοιλάδα τοῦ Σκούμπη (:Γενούσου).

Οἱ Ἴταλοὶ, ἀφοῦ ἐκέρδισαν εἰς τὸ ζήτημα τὸ ὅποιον τοὺς ἐνδιέφερε, προσέδραμον τὴν ἐπιθυμίαν των ὅπως μεταβοῦν εἰς Πόγραδετς. Διὰ νὰ λήξῃ τὸ θέμα ἀπέστειλα τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 2760)3 τῆς 21ης Ὀκτωβρίου (εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 9191 Β.Σ.):

«Πρὸ πολλοῦ ἀντεμετώπιζα τὸν τρόπον ἀντικαταστάσεως τῶν Ἰταλῶν, ἐπειδὴ ἐγνώριζον ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἀναχωρήσουν.

»Θὰ τοὺς καθορίσω τὸν τομέα ποῦ θὰ ζητοῦν, τὰ ὄρια ποῦ θὰ ζητοῦν, ἐπειδὴ ἐπιθυμῶ ὅπως ἀντισταθοῦν καὶ διατηρήσουν τὸν τόπον τὸν ὁποῖον θὰ ἔχουν ἐπιλέξει. Ἀνέκαθεν ἐνήργουν τοιούτοτρόπως μετ' ὄλων τῶν Συμμαχῶν, δεδομένου ὅτι τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα πρὸ πολλοῦ χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ διατηροῦν καὶ νὰ κάμνουν ὅ,τι δὲν θέλουν νὰ κάμνουν ὄλοι οἱ ἄλλοι».

Δὲν ἔλαβον ἀπάντησιν. Τὰ γε-
μικά συμφέροντα τῶν Συμμαχῶν
δὲν ἐθυσιάζοντο.

247ον

Ὁ ἐχθρὸς, θλέπων τὴν ἀνακο-
πὴν τῆς ἐπιθέσεώς μου, ἐφαινετο
νὰ ἐπιθυμῆ νὰ προβῆ εἰς ἐπιθε-
σιν. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ἀνθίστα-
το. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ἀνταπε-
τίθετο κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον.

Ταυτοχρόνως τὰ γεγονότα ἐπε-
ταχύνοντο εἰς τὴν Ἰταλίαν. Διὰ
νὰ προστεθοῦν δυσκολαί εἰς τὴν
κατάστασιν, ὁ στρατηγὸς Φόρς,
εἰς Παρισίους, ἐπαλληπλασίαζε
τὰς αἰτήσεις του περὶ παροχῆς
πληροφοριῶν καὶ ἔθετε καὶ πάλιν
ἐπὶ τῆς ἀπαιτήσεως τὸ αἰώνιον πρόβλη-
μα τῶν ἀδειούχων. Αἱ δυνάμεις
μου ἐξήσθησαν καὶ δὲν μοῦ ἐ-
στέλλαντο δυνάμεις πρὸς ἀντι-
κατάστασιν. Διὰ τοῦ τηλεγραφή-
ματός μου ὑπ' ἀριθμ. 3989 τῆς
3ης Νοεμβρίου προσεπάθησα νὰ
καθορισθῶ τὸ πρόβλημα «ἔδειται».

«Ἀπάντησις πρὸς 1461.

Ἰκρίνω ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ
μειωθῆ ὁ χρόνος τῆς παραμονῆς
εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρὸς χορήγη-
σιν ἀδείας. Δὲν ἀρκεῖ νὰ λέγεται
ὅτι αἱ ἀδείαι θὰ ἐχορηγοῦντο ὅλη-
ν τὴν ὑπάρχῃ ἢ δυνατότητι χορη-
γήσεως αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόν-
τος ἔχω στρατιωτικούς με συνεχῆ
ὑπηρεσίαν πλέον τῶν δέκα ὀκτῶ
μηνῶν, οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ
ἀναχωρήσων, δεδομένου ὅτι δὲν
δύναμαι νὰ ἀφήσω, ἐπὶ παραδεί-
γματι, εἰς σύνταγμα ἵππικῶ ἕνα
ἵππεα ἀνὰ 20 ἵππους. Συχνάκις,
ἐξ ἄλλου, δὲν εἶχον τὰ ἀναγκαῖα
μέσα μεταφορᾶς. Προσθέτω ὅτι
ὀλοκλήρως μεραρχία φθάνει ταυ-
τοχρόνως εἰς τὸ αὐτὸ κατάλυμα
καὶ δὲν δύναμαι νὰ τὴν στρατω-
μίσω. Ἐλαῖον μέτρα ἐπὶ τοῦ θέ-
ματος καὶ ἤρχισα νὰ χορηγῶ ἀ-
δείας διαδοχικῶς μετὰ δέκα ἐξ
μηνῶν καὶ ἀκόμη ἐνωρίτερον εἰς
πληρῆς μονάδας. Ἀποστέλλω ἐκτά-
κτους ἀδείας, αἱ ὅποιαὶ μέχρι σι-
γῆς, ἕνεκα τῆς θέσεως τῶν ἔχον-
των δεκαοκτὰ μῆνον ὑπηρεσίαν, εἴ-
χον ἀναβληθῆ. Ἡδυνήθην ἄνευ αἰ-
ματοχυσίας νὰ ἐπαναφέρω τὴν
τάξιν εἰς τὰς μονάδας τὰς ὅποιας
εἶχον ἀπορρυθμίσαι αἱ ὑποσχέ-
σεις περὶ ἀδειῶν, αἱ ὅποιαὶ ἐδη-
μοσιεύθησαν εἰς τὸν Τύπον. Σὰς
παρακαλῶ ὅπως μὴ ἀποστείλατε
ἐγκύκλιον, τὴν ὅποιαν τὰ γεγονό-
τα καὶ αἱ συνθήκαι ἦτο δυνατὸν
νὰ καταστήσων μὴ ἐκτελεσθῆν
καὶ ἡ ὅποια θὰ προεκάλει ἐκ νέ-
ου πράξεις ἀπειθαρχίας, τὰς ὁ-
ποίας ἴσως δὲν θὰ δυνηθῶ πλέον
νὰ καταστῆλω εἰμὴ βιαίως».

Εἰς τὸ μέτωπον, συγκεκρότησα
μερικὰς ἐφεδρείας ὅσον πολυαρι-
θμητέρας ἦτο δυνατὸν, ἐφ' ὅσον,

ἐπειδὴ εἶχον μόνον μίαν σιδηρο-
δρομικὴν ὁδὸν καὶ ὀλίγας ἀμαξι-
τὰς ὁδοὺς, δὲν ἠδυνάμην, ὡς ἐν
Γαλλίᾳ, νὰ ἀναμείνω μέχρι τῆς
τελευταίας στιγμῆς διὰ νὰ καλέ-
σω δυνάμεις διὰ νὰ ἀπαντήσω
εἰς ἐπιθεσιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ
μειώσω τὴν ἔκτασιν ἀποτυχίας.

Ὅπισθεν τῶν Ἀγγλων ἐπέτρε-
ψα τὸν σχηματισμὸν Βρετανικῆς
ἐφεδρείας, διὰ τῆς ἀντικαταστά-
σεως, κατὰ τὴν 9ην Νοεμβρίου,
τῆς Βρετανικῆς ταξιαρχίας ἢ ὁ-
ποια ἡμῶντος τῆς ἀριστερᾶς ὀ-
χθῆς τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξιού). Τοι-
ουτρόπως ἔπραττον αὐτὸ τὸ ὁ-
ποῖον εἶχον ἀρνηθῆ νὰ κάμω πρὸ
ὀλίγου χρόνου. Ἄλλ' αἱ συνθήκαι
εἶχον μεταβληθῆ.

Ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀχθῆς ἀπέ-
στειλα τὴν Ἑλληνικὴν Μεραρχί-
αν Ἀρχιπελάγους. Διὰ τῆς ἐν λό-
γῳ ἀντικαταστάσεως ἔθετον τέρ-
μα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν προπαγάν-
δαν ἢ ὅποια ἀπέβλεπεν εἰς τὴν
κατάκτησιν τοῦ Μοναστηρίου,
πρᾶγμα τὸ ὅποσον ἐπανέφερε κά-
ποιαν ἐνότητά τῶν Ἑλληνο - Σερ-
βικῶν σχέσεων. Ὅπισθεν τῶν Ἰ-
ταλῶν καὶ τοῦ Μοναστηρίου συνε-
κέντρωσα δώδεκα τάγματα Μαύ-
ρων ἐν εἴδει προσωρινῆς μεραρ-
χίας. (10 Νοεμβρίου).

248ον

Οἱ Ρῶσοι ἀπὸ τιμοῦ χρόνου
ἐδέχοντο ὄχι μόνον ἐπαμειβημέ-
νας ἐπιθέσεις ἀλλὰ, κυρίως, ἠθι-
κὴν ἐπίθεσιν διὰ φυλαδίων ἢ διὰ
προκηρύξεων ρητορικῶν ὑπὸ ἀε-
ροπλάνων ἵπταμένων ὑπὸ λευκὴν
σημαίαν, δι' ἐκκλήσεων ἐκ τοῦ
ραδιοφώνου διὰ τῶν ὁσίων με-
τεδιδόντο πάσις φύσεως εἰδήσεις
ἐκ Ρωσσίας. Ἀπέστειλον πρὸς ὑ-
ποστήριξιν αὐτῶν Γαλλικὸν σύν-
ταγμα καὶ μοῖραν πυροβολικοῦ,
τὰ ὅποια εἶχον ἀγωνισθῆ πρὸς
τὸ Πόγραδετς. Αἱ λοιπαὶ δυνά-
μεις τῆς 156ης Μεραρχίας ἐπρό-
κειτο νὰ χρησιμεύσουν ὡς γενικὴ
ἐφεδρεία νοτίως τῆς Φλωρίνης. Τὸ
26' Σύνταγμα τῶν Ζουάβων καὶ
τὸ 58ον Σύνταγμα τῶν Κυμηγῶν
ἐμάχοντο εἰς τὸν Βαρδάρη (: Ἀ-
ξιού) καὶ εὐρίσκοντο εἰς τὴν διά-
βασίμῳ μου διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν
ἀγῶνα εἰς οἰαδήποτε ζώνην.

Περὶ τῆς παρατάξεως αὐτῆς ἀ-
νέφερον κατὰ τὴν 8ην Νοεμβρίου.
Ἐκρίνον ὅτι διὰ τοῦ πρόπου τού-
του εἶχον ἀντιμετωπίσει τὰ πάν-
τα, ἀκόμη καὶ ἂν ὁ ἐχθρὸς ἀπέ-
στελλον ἐξ ἡ ὀκτῶ νέας μεραρ-
χίας εἰς τὸ μέτωπον.

Οἱ σύμμαχοί μας, ἀντιθέτως,
ἠσθάνοντο συνεχῶς μεγαλειτέραν
ἀπορίαν καὶ καθημερινῶς ἀνηγ-

γελων μεταφορᾶν ἐχθρικών στρα-
τευμάτων, ἀλλὰ πῶς τὸ ἐγνώριζον;
Προσωπικῶς, διὰ νὰ διασφαλίσω
πληροφορίας θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐπι-
διώξω νὰ ἐξασφαλίσω μερικὸς
αἰχμαλώτους. Ἄλλ' ἡ ἐφαρμογὴ
τοῦ νόμου Μουριὲ ἐν συνδυασμῷ
πρὸς τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἀδει-
ούχων μοῦ προεκάλεε συνεχῶς με-
γαλειτέρας δυσκολίας. Ἐπὶ πα-
ραδείγματι, δὲν διέθετον ἀρτοποι-
οὺς παλαιᾶς κατατάξεως, ἀλλὰ
μοῦ ἐχρηιάζετο ἄρτος. Οἱ σταθμοὶ
ἀεροσκαφῶν καὶ αὐτοκινήτων δὲν
ἦτο δυνατὸν νὰ λειτουργήσων με
μόνον τὸ προσωπικὸν νέας κατα-
τάξεως. Δὲν ἠδυνάμην λοιπὸν, νὰ
ἀπομακρύνω ἀπὸ τὸ μέτωπον ὁ-
λοὺς τοὺς παλαιούς στρατιώτας,
οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦν ἐκεῖ, ἐνῶ ἔ-
δει νὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ μετο-
πίσθεν καὶ οἱ ὅποιοι, παρὰ τὴν
παραβλεψίμην τοῦ δικαιοῦματός των,
ἐφέροντο ἀρίστα. Ἡ κατάστασις
αὕτη μὲ ἠνάγκαζε νὰ μὴ ἐπιχειρή-
σω κἄν ἐπιδρομὰς ἐπειδὴ δὲν ἐπι-
θύμουν νὰ ἔχω θαλασσῆς ἀπωλείας
χάριν ἀμφιβόλων κερδῶν. Ἐξ ἄλ-
λου, τί γνωρίζουν οἱ αἰχμάλωτοι;

Ἡ γενικὴ κατάστασις ἀνομιῆς
συνεχίζεται, λοιπὸν. Καὶ αὕτη δύ-
ναται νὰ ἀποδώσῃ ἐν ὀλίγοις τὴν
κατάστασιν τῶν μηνῶν Νοεμβρίου
καὶ Δεκεμβρίου (:1917).

Οἱ Ἀγγλοὶ ἐφοβοῦντο διὰ τὸν
Στριμόνα καὶ ἐσκέπτοντο ὑποχώ-
ρησιν τὴν ὅποιαν δὲν ἐνέκρινον.
Ἐφ' ὅλου τοῦ μετώπου των ἡ-
σκούν συχνάκις μεγάλην πίεσιν.
Ἄρα γε εἶχον συγκακριμένον σκο-
πὸν; Δὲν ἀπέκρυπτον ὅτι δὲν εἴ-
χον ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν στά-
σιν τῶν Σέρβων, ἐὰν τὰ γεγονότα
ἐπέσυρον τὴν Ρωσικὴν διάλυσιν.
Δὲν ἦμουν τῆς αὐτῆς γνώμης.

Δὲν ἦμουν, ἐξ ἄλλου, τῆς αὐτῆς
γνώμης πρὸς τὸν πρίγκιπα - ἀν-
τιβασιλέα (: Ἀλέξανδρον τῆς Σερ-
βίας) ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς σταθε-
ρότητος τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων.
Κατ' αὐτὸν ὁ Ἕλληνας στρατιώτης
δὲν εἶχε πραγματικὴν ἀξίαν, κατ'
αὐτὸν τὸ μέτωπόν μας θὰ κατέρ-
ρεεν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς τομεῖς,
κατ' αὐτὸν αἱ Ἑλληνικαὶ ἐφεδρεῖ-
αι δὲν θὰ ἔδρων. Ἐνεπιστεύθην
τὸν τομέα, τὸν ὅποσον εἶχε μίαν
Γαλλικὴν ταξιαρχίαν, εἰς δύο Ἑλ-
ληνικὰς μεραρχίας, ἐδημιούργησα
ἐφεδρείαν με τὴν τρίτην μεραρχί-
αν ἢ ὅποια ἐφθασεν ἐξ Ἑλλάδος.
Εἶχεν ἐν σύνταγμα τὸ ὅποσον ἠ-
δύνατο νὰ δράσῃ ἐπὶ τῶν δύο ὀ-
χθῶν τοῦ Βαρδάρη (: Ἀξιού), ἔ-
τερον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς καὶ
πρὸς τὴν πλευρᾶν τῶν Ἀγγλων
τρίτον, νεοσούστατον, ἐκπαίδευθὲν
εἰς τὸ περιχαρᾶκῶν στρατό-
πεδον τοῦ Τοππίου (σημ. Γέφυρα).
Τὸ σύνταγμα τοῦτο, εἰς τὴν
πραγματικότητά, ἀνήκεν εἰς τὴν

μεραρχίαν ή οποία είχε παραμείνει εις την Ελλάδα. Αί τρεις αύται μεραρχίαι είχαν αντιμετώπισει κατά τὸ μάλλον καί ήττον τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ὑπῆρχον ἐβελονταί εις τὴν δύναμιν των. Οἱ ἀξιοματικοὶ ήσαν εις ἐλάχιστον μόνον ποσοστὸν Γερμανόφιλοι, ήτο συνεπῶς δυνατὸν νὰ στηριζόμεθα ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ μονάδων (Σημ. Συντ. Ἐπρόκειτο διὰ τὰς δυνάμεις τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, αἱ ὁποῖαι ἐμάχοντο μετὰ τῶν Συμμαχῶν ἀφ' οὗτο ἡ Κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης είχε ταχθῆ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτῶν).

249ον

Ἀπὸ συμφώνου μετὰ τοῦ στρατηγού Μπρακὲ ήρχισα τὴν ἀποστολὴν κατὰ τάγματα νέας μεραρχίας, τὴν ὁποῖαν ἐπεθύμουν νὰ ἀπομακρύνω τῶν Ἑλληνικῶν πολιτικῶν διαμαχῶν, εις τὸ περιχαρακωμένον στρατόπεδον τοῦ Νάρεθ (σημ. Φιλαδέλφεια).

Δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν περισσότεράς ἀπαιτήσεις. Ἡ ἐπιστράτευσις ήτο σαφῶς ἀντιδημοτικῆ. Εἰς ἐν ἐκ τῶν τηλεγραφημάτων μου ἐσημείωσα ὅτι εις τὴν περιοχὴν τοῦ Σούμποτσκου (σημ. Ἀριδέα) μόλις 39 ἄνδρες ἐπὶ 1.439 ἀνταπεκρίθησαν εις τὴν ἐπιστράτευσιν. Καί εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς περιοχὰς ὑπῆρχεν ἡ βασιλικὴ παραγάνδα ἡ ὁποῖα παρημποδίζε τὴν ἐπιστράτευσιν. Προσθέτω ὅτι δὲν ὑπῆρχον διαθέσιμοι ἀξιοματικοί, διότι οἱ περισσότεροὶ ἐκ τῶν μὴ χρησιμοποιουμένων εις τὰς ἤδη ἐσχηματισμένας μεραρχίας δὲν ἀπέκρυπτον τὰ ἀντι - Ἀναττικὰ αἰσθηματὰ των.

Ἐὰν ἐστηρίζομεν πολλὰς ἐπιτάδας ἐπὶ τῆς Ἐλλάδος θὰ ὠδηγούμεθα εις ἀπογοητεύσεις. Ἀπετέλει μικρὰν δύναμιν καὶ δὲν ήτο δυνατὸν νὰ ὑποκαταστήσῃ οἰονδήποτε ἐκ τῶν ἐμπολέμων, ὡς ήθελον νὰ προβάλλουν μερικοί. Ἐξ ἄλλου, ἐν ὅψει τῶν Ρωσικῶν γεγονότων, ἡ πολιτικὴ τῆς μὴ ἐπεμβάσεως ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν. Ἡσθανόμεθα ὅτι αἱ Ἀθηναίαι θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἀναμείνουν τὴν ἐξελίξιν τῶν γεγονότων, νὰ ἐπιστρατεύσουν χωρὶς νὰ ἐπιστρατεύσουν. Ἀντιθέτως, διετηρεῖτο ζωηρὰ ἡ ἐπιθυμία των ὅπως ταράσσον τὰ ὕδατα καὶ ἐπιδίδονται εις ποικίλας δολοπλοκίας.

Τὸ ἐν Θεσσαλονικῆ στρατοδικεῖον μας είχε καταδικάσει εις θάνατον τὸν διοικητὴν Χωροφυλακῆς τῆς Κορυτσᾶς, ὁ ὁποῖος ἀνείρετο τοῦ Μεγάλου Ἀλβανίου καὶ δὲν ήνεῖτο νὰ ἀναδειχθῆ πρόεδρος αὐτῆς. Οὗτος είχεν ἀνεχθῆ τὴν ἐγκατάστασιν εις τὴν Κορυτσᾶν Ἀυστριακῶν ἀξιοματικῶν τῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν. Τὸ γεγονός

εἶχε συνταράξει τὸν Καζάν τῆς Κορυτσᾶς. Οἱ Ἕλληνες ἐπωφελήθησαν διὰ νὰ ἐγείρουν ἐκ νέου διεκδικήσιν κυριαρχίας των ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ περιοχῶν.

Αἱ ποικίλαι Ἑλληνικαὶ διοικητικαὶ ἀρχαὶ συνέχισαν ἀπὸ πλευρὰς των νὰ ζοῦν ἐκάστη εις τὸν κόσμον τῆς. Ἐλλειπε τελείως ἡ διευθύνσις καὶ ἡ γενικὴ σύλληψις τῆς καταστάσεως. Ὑπῆρχον μόνον αἱ δολοπλοκίαι πολιτικῆς τοῦ τύπου τοῦ Δ' αἰῶνος π.Χ. καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ὁμιλοῦν, νὰ φαίνονται ἰσχυρότεροι παρὰ ποτέ. Ἐπρεπε προφανῶς νὰ γίνῃ μυστικὴ ἐπιστράτευσις, διότι ὁ ἐχθρὸς θὰ ἐπετίθετο διὰ νὰ παρεμποδίσῃ πᾶσαν ἀληθῆ ἐπιστράτευσιν. Δὲν ήτο δυνατὸν νὰ κινηθῆ ἢ νὰ μεταθεθῆ εις στρατιωτικῆς χωρὶς νὰ συζητήσῃ τὸ θέμα ὅλος ὁ Τύπος καὶ νὰ ἐκθειάσῃ τοὺς ήρωας οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν ἐπιμόνωσ νὰ εἰσέλθουν εις τὸν ἀγῶνα.

Οἱ Σέρβοι, τοὺς ὁποῖους ἐτρόμαζεν ἡ Ρωσικὴ ἀποδιοργάνωσις, είχαν ζητήσῃ περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν τραυματιῶν, τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀχρήστων προσώπων. Τοὺς είχαν ἀπαντήσῃ ὅτι δὲν ήτο δυνατὸν νὰ τεθῆ τοιοῦτον θέμα. Εἶχον χορηγήσῃ ἀναβολὴν στρατεύσεως εις πλῆθος νέων καὶ φοιτητῶν τοὺς ὁποῖους διαχέτεον πρὸς Παρισίους ἢ Βόλον —διὰ νὰ διατηρήσουν τὴν φυλὴν των, ὡς ἔλεγον. Τὸ μέτρον είχε προκαλέσει, ὡς ήτο φυσικόν, ζωηρὰς ἀντιρρήσεις μετὰ τῶν στρατευμάτων των. Ἀλλὰ ταῦτα, ὡς πάντοτε, παρέμεινον ἀδιάφορα εις ὅλας τὰς ἐκκλήσεις καὶ τὰς προσκλήσεις πρὸς συναδελφωσιν, τὰς ὁποῖας, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Δεκεμβρίου, είχε πολλαπλασιάσει ὁ ἐχθρὸς.

Οἱ Ρῶσοι, ἐπίσης, συνέχισαν νὰ ἀγνοοῦν τὰς ἐκκλήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ὑπῆρχον θεσπιάσας μερικὰ ἐπεισόδια. Δύο λόχοι ήρνήθησαν νὰ ἐργασθοῦν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπετάγησαν. Ἄνδρες τινὲς εὐρίσκοντο εις φαρᾶγγι ὅπου ἐφθασαν δύο λόχοι Γερμανῶν. Ἀξιοματικοὶ ἐπέριπτον εις ἡμᾶς ὅλας τὰς ἀποτυχίας των καὶ τὴν ἀπειθαρχίαν ἡ ὁποῖα ἐνίστε ἐξελθούτο εις τὰς δυνάμεις των.

250ον

Περιωρίσθη νὰ παρακολουθῶ τοὺς Ρῶσους ἀξιοματικούς καὶ ὁπλίτας διακριτικῶς καὶ εις τὰς προσπάθειάς μου ὅπως πάντες ἐπανέλθουν εις τὸν ἴσον δρόμον εἶχον τὴν βοήθειαν τοῦ στρατηγού Ταρνόφσκυ, ὁ ὁποῖος μόλις είχαν ἀφίχθῃ. Οὗτος με διεβεβαίωσεν ὅτι ὁ Ρωσικὸς στρατὸς συνδέετο πρὸς τὸν Γαλλικόν διὰ διμεροῦς συμφωνίας, τὴν ὁποῖαν μόνος ὁ

πρῶτος δὲν ήδυνάτο καὶ δὲν ἐπρόκειτο νὰ καταγγεῖλῃ. Ἐβεβαίωσεν ἐπίσης ὅτι τὸ στρατιωτικὸν καθήκον ήρκει διὰ νὰ ἀνεχίσουν οἱ ὑφισταμένοι του νὰ μάχωνται παρὰ τὸ πλευρὸν μας.

Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ τομέως τούτου, κατὰ τὴν ὄην Δεκεμβρίου, συνεσφίξα τὸ Ρωσικὸν μέτωπον καθὼς ἀπέσπυρα τὸ ἀπόσπασμα τῆς Λίμνης Πρέσπας. Κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου ἀνεφερον ὅτι ἐμελετῶν τὴν πιθανότητα ἀντικαταστάσεως τῆς Ρωσικῆς Μεραρχίας, ἀφείλω ὁμως, νὰ εἶπω ὅτι μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα ἀποκατεστάθησαν, ὡς ἐτηλεγράφησα κατὰ τὴν 17ην. Οἱ Ρῶσοι ήδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ ἀντισταθοῦν, ὅπως πάντοτε, ήρκει νὰ θέλῃ κανεὶς —καὶ νὰ τοὺς τὸ λέγῃ — καὶ νὰ μὴ τοὺς ἀντιμετώπιζῃ ὡς ἐπαναστάτας, τοὺς ὁποῖους νὰ θεωρῇ ἢ νὰ ἐπιθυμῇ νὰ θέσῃ εις τὸ περιθώριον.

Τὰ γεγονότα τῆς Ἰταλίας, τὰ ὁποῖα πρὸς στιγμὴν είχαν φοβῆσει ἐντόνωσ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας αὐτῆς, ἀν καὶ ἀπετέλεσαν ἐφημέριως ἀντικείμενον συζητήσεων καὶ σχολίων με εἰρωνικὰ μειδιάματα, ταχέως ἐλησμονήθησαν. Εἰς τὸ μέτωπόν των, οἱ Ἰταλοὶ δὲν ἐγκατέλειψαν τὰ χαρσκάματα των —ἐστὼ καὶ βομβαρδιζόμενα — καὶ ἀπέκρουσαν τοπικὰ ἐπιθέσεις. Ἄλλ' ὅταν ἐδέχθησαν σοβαρὰν ἐπίθεσιν καὶ ὤφειλαν νὰ ἀπαντήσουν δι' ἰδικῆς των ἐπιθέσεως, δὲν ἐξήλθον τῶν χαρακωμάτων των, ἐπειδὴ, ὡς εἶπον, ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἐνίσχυσει τὰ ἰδικὰ του. Κατὰ βάθος ἐπεθύμουν μόνον ἀμύμαχίας μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐπιτυχάνοντες εις αὐτὸ, διεκήρυσαν ὅτι είχαν καταγγεῖλῃ νίκη καὶ είχαν ὑποστῆ σημαντικὰς ἀπώλειας (60 ἄνδρας ἐπὶ παραδειγματῆ!).

Εἰς τὸ Ἀλβανικὸν μέτωπον ἰσχυρίζοντο ὅτι ἀντεμετώπιζαν ἰσχυρὰν συγκέντρωσιν δυνάμεων. Προέβαλλον ἐπανελημμένας ἐπιθέσεις καὶ ὅλα συνακίοντο εις μερικὰς συγκρούσεις ἀποσπασμάτων. Εἰς τὰ Βαλκάνια διετηρῶν ὡς ἰδεώδες των τὸν πόλεμον «με δαντέλλες», δηλ. με ἀβρότητα!

Διὰ νὰ ἀντιμετώπισω οἰονδήποτε γεγονός διέθετον τοὺς Γάλλους, τοὺς ὁποῖους είχαν κατανεμίει εις ἐφεδρείας ὀπισθεν ὄλων τῶν μετώπων, ἀλλὰ καὶ ὡς γενικὴν ἐφεδρείαν είχαν συγκεντρώσει αὐτοὺς πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ πρὸς νόμισιν τῶν ἐξορθημένων Ἀποικιακῶν ταγμάτων μου, ἀντιτέστηρα διὰ στρατιωτῶν ἐκ Μαδασκαρῆς τοὺς ἄνδρας τῶν μονάδων μεταφορῶν. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστέρον μου ήδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἀνασυγκροτήσω εις τὴν ζώνην τοῦ Πόγραδετς τὴν 57ην Μεραρ-

χίαν, τῆς ὁποίας ἐν σύνταγμα ἠδύνατο ἐνδεχομένως νὰ ὑποστηρίξη τοὺς Ρώσους. (Δὲν ἐπεθύμουν νὰ τοὺς θίξω ἄνευ αἰτίας, ἐπιβάλλων τοὺς Γάλλους ὀπισθεν τῶν γραμμῶν τῶν).

Ὡς ἱππικὸν ἐτοποθέτησα τοὺς Μαροκίνοὺς σπαχήθεις εἰς Καϊάρια (σημ. Πτολεμαΐδα) διὰ νὰ δύναμαι νὰ τοὺς κατευθύνω ἐκεῖ ὅπου θὰ παρουσιάζετο ἀνάγκη. Κατήργησα τὸ 8ον Σύνταγμα Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς ἐλλείψει ἱππέων, ἐνῶ τὰ ἕτερα δύο συντάγματα Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς, παρὰ τὸν Βαρδάρην (Ἀξιόν), ἠδύνατο ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὅπουδήποτε θὰ ἦτο ἀναγκαῖον. Εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλονικὴν τὸ 58ον Σύνταγμα Κυνηγῶν ἠνώθη πρὸς τὸ 26' Σύνταγμα Ζουάβων. Ἦσαν ἡ ὑστάτι ἐφεδρεία. Καὶ διὰ τὸ περιχαράκμενον στρατόπεδον ὅπου διέθετον μόνον ἐν πυροδόλῳ, τὸ Ναυτικὸν ἐδέχθη νὰ μοῦ παραχωρήσῃ ἕτερα τέσσαρα ἐξ ἰδικοῦ του.

251ον

Ὅλοι ἀνεμὸν ἐπίθεσιν, πλὴν ἴσως τοῦ ἀρχιστρατήγου. Ὡς εἶναι εὐκόλῳ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, εἶχον λάθει πάντα τὰ ἀπαιτούμενα μέτρα ὅταν, κατὰ τὴν 22αν Δεκεμβρίου (:1917), ἀπεμακρύνθη τῆς διοικήσεως τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ποῖα ἀπὸ ἀποτελέσματα εἶχον ἀποδώσει οἱ 27 μῆνες τῆς διοικήσεώς μου; Βεβαίως, εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ ἡ ἀπάντησις ὅτι ἡ κουκουβάγια πάντοτε θεωρεῖ τὰ τέκνα τῆς ὥρασις. Εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ — καὶ ἐλέχθη — ὅτι, βεβαίως, ὑπῆρξαν ἐπιτυχταί, ἀλλ' ὅτι ἡ κατοχὴ τῶν ἐλευθερωθέντων ἐδαφῶν δὲν εἶχεν ἐξασφαλισθῆ διότι δὲν ὑπῆρχε σειρὰ ἀμυντικῶν ἔργων ἀπὸ τοῦ Μοναστηρίου μέχρι τῆς Θεσσαλονικῆς διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐνδεχομένην ἀποτυχίαν, ἐφ' ὅσον μόνη ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπετέλει ἀντικείμενον μεριμνῆς, ἐνῶ αἱ Ἀθήναι δὲν εἶχον ἀπολαύσει τοιαύτας φροντίδας.

Ὡς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω ὅτι διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἀμύνη διαδοχικῶν γραμμῶν ἀπαιτεῖται πυροβολικὸν καὶ ἐφεδρεία. Εἶχον διηθηθῆ νὰ φέρω εἰς τὸ μέτωπον ὅλον τὸν ἐξοπλισμὸν τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ δὲν διέθετον ἱκανοὺς ἵππους ἢ ἔλκυστήρας διὰ νὰ δύναμαι νὰ ἔχω τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ ἐπέτυχάνετο ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν βαρῶν πυροδόλων. Ἐξ ἄλλου, μὲ συμμαχοὺς ὡς οἱ Ἴταλοὶ, οἱ ὁποῖοι ἐσκέπτοντο μόνον πῶς

θὰ ἐγκατέλειπον τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον διὰ νὰ κινηθοῦν πρὸς τοὺς Ἁγίους Σαράντα, ὡς οἱ Σέρβοι, οἱ ὁποῖοι ἠθελον — καὶ δικαίως — νὰ πατήσουν τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος τῶν, ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ ἐνδεχόμενον ὑποχωρήσεως; Ἡ μήπως ἦτο δυνατὴ στρατηγικὴ ὑποχώρησις, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἀφίετο ἄνευ ὑποστηρίξεως πτέρυξ, ὡς θὰ συμβαίνεν εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ὀστροῦ ἐπὶ παραδειγματι;

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀμύνη αὐτῶν ἢ διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ὑποχώρησις πρὸς τὰ ἐκεῖ, θὰ ἔπρεπε νὰ διεθετομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πάσης φύσεως μέσα ἐφοδιασμοῦ, ἐνῶ ὅσα εἶχαν σταλῆ μὲτρίως ἐπὶ τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρηθοῦν αἱ ὑπηρεσίαι τῶν μετόπισθεν.

Τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον, ὡς εἶχε συγκροτηθῆ, ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐξ ἐπόμεως ἀμύνης. Ὡς εἶχε, μὰς ἐξησφάλισε ὅλην τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, μέρος τῆς Σερβίας μετὰ τοῦ Μοναστηρίου, τὴν περιοχὴν τῆς Κορυτσᾶς καὶ τοῦ Πόγραδετς, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐπέτρεπεν ἐπιφύλαξιν δικαιωμάτων διὰ τὸ μέλλον καὶ τὴν δυνατότητα διαλόγου μετὰ τῆς Ἀλβανίας.

Ἡ διατήρησις μας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μετώπου, ἐξ ἄλλου, ἐπετύχχανεν ἐμμέσως τὴν ἀσφάλειαν τῶν Ἀθηνῶν, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἐπικοινωνία πρὸς τὴν παλαιάν Ἑλλάδα ἢ ὁποία νὰ μὴ ἐλέγχεται ὑφ' ἡμῶν, καὶ — τὸ τοῖζω — διότι ἐφυλάσσετο τὸ πλευρὸν τῆς γενικῆς παρατάξεώς μας. Ἐνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἐδαφους, ὁ ἔχθρος δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ ἀληθῆ ἐλιγμὸν ἐπὶ τοῦ Σκούμπτῃ (:Γενούσου) ἢ εἰς τὴν Ἀλβανίαν, παρὰ πάντας τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ὑπερ-στρατηγικῶν ἐγκεφάλων τοῦ Σαντιγιού, τοῦ Προβένς ἢ τῶν Παρισίων.

Νὰ προστεθῇ ὅτι τὸ μέτωπον αὐτὸ εἶχεν ἤδη διατηρηθῆ, παρὰ τὰς Ἴταλικὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰς Βρετανικὰς προτάσεις; Νὰ ὑπενθυμισθῇ ὅτι Βρετανὸς ναύαρχος ἐξέφρασεν ἐνώπιον ἐμοῦ ἐκπληξιν διότι αἱ δαπάναι μας πρὸς ἐπιτευσιν τούτου τοῦ ἀποτελέσματος ὑπῆρξαν τόσο μικραί, διότι αἱ ἐγκαταστάσεις μας εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν (ἐν ὅσῳ διώκουν ἐγώ, βεβαίως) ὑπῆρξαν τόσο ὀλιγοδάπανοι; Μήπως πρέπει, τέλος, νὰ ὑπενθυμισθῇ ὅτι αὐτὸς τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνας ἀπεκαλοῦν «Ρούπελ τὸν ΙΒ» δὲν ἦτο πλέον εἰς τὸν θρόνον καὶ ὅτι τοιοῦτοτρό-

πως ὁ Καίσερ δὲν εἶχε πλέον συμμάχον εἰς τὰς Ἀθήνας;

252ον

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ ὑπῆρξαν, παρὰ τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις εἰς προσωπικὸν καὶ ὕλικόν τοῦ εἶχον σταλῆ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἡ αἰτία εἶναι ἀπλή: Ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν μετεκινήθη ἐκ τῆς χαραχθείσης γραμμῆς συμπεριφορᾶς μου. Εἶχον καλὴν ἢ κακὴν γραμμὴν — δὲν θὰ τὴν κρίνω ἐγώ — ἀλλὰ πάντως ὑπῆρχε γραμμὴ.

Ἐπέφερε καὶ κατ' ἀνάγκην θὰ ἐπέφερον ἀποτελέσματα. Ἦτο ἀπλή: δὲν ἐτέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ποτὲ τῆς μίας Δυνάμεως καὶ ποτὲ τῆς ἄλλης. Ἠκολούθουν Συμμαχικὴν καὶ Γαλλικὴν πολιτικὴν σκοποῦσαν εἰς τὸν πόλεμον κατ' ὄχι εἰς τὴν μεταπολεμικὴν περίεσθον. Ἐκ στρατιωτικῆς ἐπόψεως δὲν ἀπετέλουν τὸν καθημερινὸν δούλον τῶν ἀλληλοδιαδόχων διασκέψεων, ὅπου τὰ πάντα συνεζητοῦντο, ὅπου οὐδὲν ἀπεφασίζετο, ὅπου ὅλοι ὠμίλουν καὶ οὐδεὶς διηύθυνε τὰ πράγματα.

Προσεπάθησα νὰ διοικήσω καὶ ἐπέτυχον κατὶ, παρὰ τοὺς Ἁγγλους, οἱ ὁποῖοι ἐπεθύμουν νὰ διατηρήσουν τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ νὰ ἐκκενώσουν τὴν Θεσσαλονικὴν παρὰ τοὺς Ἴταλοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει διὰ νὰ ἀπασχοληθοῦν μόνον μετὰ τῆς Ἀλβανίας, ὡστε νὰ ἔχουν λόγον περὶ αὐτῆς εἰς τὴν Διάσκεψιν τῆς Εἰρήνης παρὰ τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι συχνάκις ἐπέδικον μόνον τὴν ἐπιτυχίαν ἐνὸς κόμματος καὶ ἐπεθύμουν πάντοτε τὰ μείζονα δυνατὰ κέρδη μετὰ τῆς ἡσσανος προσπαθείας καὶ δαπάνης παρὰ τῆς Γάλλους ἐν Γαλλίᾳ, οἱ ὁποῖοι οὐδεμίαν ἐπιτυχίαν ἐπεθύμουν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ἐπειδὴ δὲν ἀνήκον εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Τὸ τελευταῖον δὲν ἠδύνατο νὰ μοῦ συγχωρήσῃ ὅτι οὔτε εἰς τὴν Δύσιν οὔτε εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶχον ποτὲ ὑποστῆ πανωλεθρίαν, ἢ ἔστω ἀπλήν ἀποτυχίαν καὶ ὅτι εἶχον πιστεύσει, ἀναφέρει, τηλεγραφήσει ὅτι ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Μετώπου ἠδύνατο καὶ ἐπέπρωτὸ νὰ προέλθῃ ἡ τελευταία ἀποφασιστικὴ ἐνέργεια. Μήπως κατὰ τὸ 1796 ἢ Στρατιὰ τοῦ δευτερεύοντος πολεμικοῦ θεάτρου τῆς Ἰταλίας δὲν εἶχεν ἐπιβάλλει τὴν εἰρήνην εἰς ὅλον τὸν κόσμον; (Σημ. Συνατ. Διηλαθῆ, ὁ Σαρράιγ ἐθεώρει ἑαυτὸν διαθέτοντα τὰ αὐτὰ στρατηγικὰ προσόντα πρὸς τὸν... Μεγάλον Ναπολέοντα!).

Αὐτοὶ εἶναι προφανῶς — ἀλλὰ δὲν με ἐνδιαφέρει — οἱ συντάκται ἢ οἱ προκαλέσαντες τὴν σύνταξιν.

του ακόλουθου τηλεγραφήματος το οποίο έλαβον κατά την 10ην Δεκεμβρίου 1917: «Έχω την τιμήν να σας γνωστοποιήσω ότι η Κυβέρνησις, βασιζομένη επί γενικής φύσεως στοιχείων, απέφασκε την ανάκλησίν σας εις Γαλλίαν».

Δεν ήθελσα να απαντήσω εις αυτό, αναχωρών εκ Μακεδονίας, διά τινος ημερησίας διαταγής. Έν τούτοις, θα ήδυνάμην να συνοψίσω το έργον των υπό την διοίκησίν μου στρατιωτών της Στρατιάς της 'Ανατολής δια των αὐτομασίαν λόγων του Βοναπάρτου πρὸς τοὺς ἄνδρας τῆς στρατιάς τῆς Αἰγύπτου: «Οὐδέποτε ἠττήθητε. Δὲν θὰ ἀποθάνετε χωρὶς νὰ ἀναδειχθῆτε νικηταί!»

Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἐπιβάλλει εἰς τὸν Συντάκτην τοῦ παρόντος νὰ σημειώσῃ τὰ ἐξῆς ἐν κατακλείδι τοῦ ἔργου τοῦ Σαρραΐγ. Αὐτὸς ὁ Σαρραΐγ παρέθεσεν εἰς τὸ βιβλίον του τὴν ξηρὰν ἐντολὴν ἀνακλήσεως, τὴν ὅποιαν ἔλαβον ἐκ Γαλλίας κατὰ τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1917. Δὲν ἐξήγησεν, ὅμως, τοὺς λόγους τῆς ἀνακλήσεώς του. Τὸ ἐρώτημα λαμβάνει τὴν δέουσαν ἀπάντησιν εἰς τὸ βιβλίον τὸ ὅποιον ἐξέδωκεν ὁ στρατηγὸς Κορντονιὲ κατὰ τὸ 1930 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπρόδωσα τὸν Σαρραΐγ;» διὰ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἔργον τοῦ σοσιαλιστοῦ δημοσιογράφου Πῶλ Κομπλέντζ «Ἡ σιγή τοῦ Σαρραΐγ».

253 ο.ν.

Διὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Κομπλέντζ κατηγορεῖτο ὁ Κορντονιὲ ὡς προδότης τὸν Σαρραΐγ λόγω διαστάσεως φρονημάτων. (Ὁ Κορντονιὲ ἦτο δεξιὸς ἐνῶ ὁ Σαρραΐγ γνωστὸς ὡς σοσιαλιστής).

Περὶ τοῦ Κορντονιὲ ἐγένετο ἡδη λόγος εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σαρραΐγ, κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Μακεδονίας περὶ τὴν Φλώριναν. Ὁ Αἰμιλιανὸς Λουδοβίκος Βίκτωρ Κορντονιὲ (1858 - 1936) διεδραμάτισε ρόλον κυρίως εἰς τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον κατὰ τὸν Α' Παγκ. Πόλεμον. Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον 1916 ἦτο ἀρχηγὸς τμήματος Γαλλικοῦ στρατοῦ ὅταν οἱ Βούλγαροι ἐπετέθησαν εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Ἄξιου. Διετάχθη ὑπὸ τοῦ Σαρραΐγ νὰ ἀντεπιτεθῇ ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὡς ἀνεμένετο, καὶ διεμαρτυρήθη πρὸς τὸν Σαρραΐγ. Ὁ τελευταῖος ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ ὀλοκληρωτικὴ συντριβὴ τῶν Βουλγαρικῶν δυνάμεων καὶ κατὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου διέταξε νῆαν ἀντεπιθεσθῆν, ἢ ὅποια ἐπίσης ἀπεκρούσθη ἐπιτυχῶς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.

Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Κορντονιὲ

νιὲ πληροφοροῦμεθα ὅτι κατὰ τὸ 1918 εἰς Παρίσιους διεξήχθη δίκη, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, μετὰ τὴν κατηγορίαν τῆς προδοσίας κατὰ τοῦ λοχαγοῦ Ματτιέ, διευθυντοῦ τοῦ Β' Γραφείου τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου τοῦ Σαρραΐγ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ τοῦ λοχίου Παί - Σεαίγ, ἰδιαίτερου γραμματέως τοῦ Παύλου Παινλεβέ (1863 - 1933), τότε ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δύο ἐβαρύνετο μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶχεν ὑπεξαίρεσει ἐπίσημα ἔγγραφα, φέροντα τὴν ἐνδειξὴν «ἀπόρρητα», ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Σαρραΐγ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰ εἶχε μεταφέρει εἰς Παρίσιους, ἐκεῖ δὲ τὰ εἶχε παραδώσει εἰς τὸν δεύτερον τῶν κατηγορουμένων. Ὁ Παί - Σεαίγ παρέδωσε τὰ ἀπόρρητα ἔγγραφα εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς ἐφημερίδος «Ὁ Ἐρυθρὸς Σκούφος» δημοσιογράφου Ἄλμερέυδα. Ὁ τελευταῖος ἀντελήφθη ὅτι τὰ ἔγγραφα ἦσαν κεφαλαιώδους σημασίας καὶ χωρὶς νὰ διστάσῃ, ἐταξίδευσεν μέχρις Ἰσπανίας, ὅπου τὰ παρέδωκεν εἰς τὰς ὑπηρεσίας τῆς Γερμανικῆς κατασκοπείας. Αἱ πληροφορίες αὗται εἶχον διαρρεύσει εἰς τὰς ἐφημερίδας εὐθὺς τότε. Ὁ Κορντονιὲ εἶχε κληθῆ ὡς μάρτυς εἰς τὴν δίκην, ὡς καὶ ὁ Παινλεβέ, ὁ Σαρραΐγ, ὁ Ἄριστειδης Μπριάν καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος «Ἡ Γαλλικὴ Δράσις» Λέων Νταντέ (1862 - 1942), ὁ μαχητικὸς πολιτευόμενος δημοσιογράφος υἱὸς τοῦ μυθιστοριογράφου Ἄλφόνσου Νταντέ.

Τὸ περιεχόμενον τῶν καταθέσεων δὲν ἀπεκαλύφθη, ἀλλ' ὡς φαίνεται, προέκυψε κατὰ τὴν διαδικασίαν ὅτι ὁ Ματτιέ καὶ ὁ Παί - Σεαίγ ἐξετέλων διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων τῶν. Συνεπῶς εἰς τοῦτο ἀφείλοντο καὶ αἱ πολὺ ἐλαφροὶ ποιναὶ ποῦ ἐπεβλήθησαν· εἰς τὸν Ματτιέ φυλάκισις τριῶν μηνῶν μετ' ἀναστολῆς καὶ εἰς τὸν λοχίον Παί - Σεαίγ φυλάκισις ἑνὸς ἔτους μετ' ἀναστολῆς. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς προδοσίας ἦσαν τρομακτικὰ: ἡ παράδοσις τῶν ἐγγράφων εἰς τοὺς Γερμανοὺς ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Γερμανὸν στρατηγὸν φὸν Μάκενσεν νὰ ἐλιχθῆ λαμπρῶς εἰς τὴν Δοδρουτσάν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου 1916 καὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν Ῥουμανίαν ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου.

254 ο.ν (τελευταίου)

Κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Κορντονιὲ αἰτία τῆς παραδόσεως τῶν ἐγγράφων εἰς τὸν Ἄλμερέυδα δὲν ἦτο βεβαίως ἡ ἐπιθυμία ἀποκαλύψεως ἐκ μέρους τοῦ Σαρραΐγ καὶ

τοῦ Παινλεβέ τῶν σχεδίων τοῦ Μετώπου τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Γερμανοὺς. Ἐπιθυμία ἀφοπλέρων ἦτο ὅπως δημιουργοῦν θόρυβον διὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ παραμένουν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα. Ἦγνῶον ὅτι ὁ διευθυντὴς τοῦ «Ἐρυθροῦ Σκούφου» ἦτο πράκτωρ τῶν Γερμανῶν καὶ παρεσύρθησαν ἐξ ἀφροσύνης καὶ ἐγωΐσμου, ὡς καὶ διαθέσεως αὐτοπροβολῆς, ἢ ὅποια ἐκόστισε τὴν ζωὴν πολλῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ῥουμανίαν.

Κατὰ τὸν Κορντονιὲ διὰ νὰ μὴ ὀμιλήσῃ ὁ Ἄλμερέυδα καὶ προδώσῃ σχέδια τῶν Γερμανῶν, ἐδολοφονήθη παρ' αὐτῶν πρὸ τῆς δίκης καθὼς καὶ δύο ἄτομα, στενὰς συνδεόμενα πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ «Ἐρυθροῦ Σκούφου», τὰ ὅποια θὰ ἤδύνατο νὰ ὀμιλήσουν καὶ νὰ προβοῦν εἰς ἀποκαλύψεις. Ὁ Ἄλμερέυδα εὐρέθη στραγγαλισμένος ἀκριβῶς τὴν στιγμήν ποῦ θὰ καθίστατο ἐπικίνδυνος ἐὰν ὀμιλεῖ. Αὐτὰ, ὅμως, δὲν ἀνέλυσε ὁ Σαρραΐγ, οὔτε ὁ Κομπλέντζ καὶ ἔμεινε τὸ βάρος τῶν ἀποκαλύψεων εἰς τὸν Κορντονιὲ, ὁ ὅποιος κατὰ τὸ κρίσιμον διάστημα ἦτο διοικητὴς τῆς Γαλλικῆς Στρατιάς τῆς Ἄνατολης ὑπὸ τὸν Σαρραΐγ, ὡς ἀρχιστρατήγον τῶν Συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Ἐν κατακλείδι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κορντονιὲ παρέχονται πολὺτοιμοι πληροφορίες ὡς πρὸς τὰ αἰτία τὰ ὅποια ὠδήγησαν εἰς τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Σαρραΐγ ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Μετώπου.

Εἰς τὸ Μέτωπον τὸν διεδέχθη ὁ στρατηγὸς Λουδοβίκος Γκιγιωμά (1863—1940), ὁ ὅποιος εἶχε διακριθῆ προηγούμενος εἰς τὸ Δυτικὸν Μέτωπον ὡς διοικητὴς τῆς Δευτέρας Στρατιάς εἰς τὸ Βερντέν (1916) καὶ κατὰ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Μόζα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα παρέμεινε ἐπὶ ἑν ἔτος μέχρις ὅτου τὸν Ἰούλιον τοῦ 1918, ἐποποθετήθη Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Παρισίων καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτῆν ἐπέσχε τὸν ἀποφασιστικὸν ἐπιθεσίων πρὸς κατάκτησιν τῆς νίκης ἐπὶ κεφαλῆς τῆς 5ης Στρατιάς.

Ὑπὸ τὸν Γκιγιωμά ὡς Ἀρχιστρατήγον τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων τῆς Ἄνατολης ἐδόθη ἡ πολύνεκρος γιγαντομαχία τοῦ ὑψώματος (ὕψ. 1096 μ.) Σκρά ντὶ Λέγκεν (30 Μαΐου 1918), κατὰ τὴν ὅποιαν τὴν ἀποφασιστικὴν στροφὴν πρὸς τὴν νίκην προέκλεσαν αἱ Ἑλληνικαὶ Δυνάμεις τῆς Μεραρχίας Ἀρχιπελάγους (ἀντιστρ. Δ. Ἰωάννου), τῆς Μεραρχίας Κρή

της (υποστρ. Παν. Σπηλιάδης) και της Μεραρχίας Σερρών (υποστρ. Έπαμ. Ζυμβρακάκης). Αι Έλληνικαί απώλειαι ανήλθον εις 93 αξιωματικούς φονευθέντας, τραυματισθέντας και εξαφανισθέντας, ενώ τό Ιον Σύνταγμα Πεζικού Άφρικής, ή μετασχούσα Γαλλική μονάς είχε μόνον 136 τραυματίας. Έκ τών Βουλγάρων (Έ Μεραρχία) έφονεύθησαν 800 και συνελήφθησαν 2.500 αιχμάλωτοι, έξ ών οι 800 τραυματίαι.

Τών άποφασιστικών επιχειρήσεων από του Ιουνίου μέχρι της 28ης Σεπτεμβρίου 1918 (όπότε έσυνθηκολόγησεν ή Βουλγαρία) τών Συμμαχικών επιχειρήσεων, ήγήθη ό στρατηγός Λουδοβίκος Φήλιξ - Μαρία Φρανσέ ντ' Έπερέ (1856 — 1942), ακολουθώς Στρατάρχης της Γαλλίας.